

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије, одржаног
22. марта 2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година VI / књ. 1

Издавач

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Божинка Петронијевић
Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Никола Рамић
Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Никола Бубања
Доц. др Владимир Поломац
Доц. др Маја Анђелковић
Доц. др Часлав Николић
Др Јелена Петковић

Одговорни уредник

Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Никола Рамић
Проф. др Божинка Петронијевић
Проф. др Вања Станишић
Проф. др Милена Маројевић
Проф. др Мирјана Мишковић Луковић
Проф. др Тијана Ашић
Проф. др Александар Милановић
Проф. др Анђелка Пејовић
Доц. др Сања Ђуровић
Доц. др Владимир Поломац
Доц. др Ана Јовановић
Доц. др Јелена Даниловић
Доц. др Славко Станојчић

Зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије
одржаног 22. марта 2014. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година VI / књ. 1

Крагујевац, 2015.

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА ШЕСТОГ НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

Шести научни скуп младих филолога Србије одржан је 22. марта 2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Скуп је тако постао традиционалан, а и тема му је традиционално иста, непромењена: *Савремена проучавања језика и књижевности*. Још је нешто традиционално на овоме скупу: од првога па до овога шестог научног скупа младих филолога на њему учествују не само млади филолози из Србије, мада су они, логично, најбројнији, него и филолози слависти из других земаља, како оних насталих од бивших југословенских република, тако и из других словенских и несловенских земаља. На овом шестом научном састанку младих филолога било их је из Грчке, Бугарске, Пољске и Црне Горе. На скупу је с рефератима, по правилу ауторским (свега су три била коауторска) учествовало више од 160 младих филолога. Скуп је традиционално радио у секцијама, с тим да су и језички и књижевни део скупа организовани у по осам секција, с тим да је свака секција у просеку имала десет учесника.

Због великог броја учесника реферати се традиционално штампају у два тематски спецификована зборника: у првоме се презентују реферати који припадају области савременог проучавања језика, док се у другоме штампају на скупу презентовани радови што припадају области савременог проучавања књижевности.

Сви на скупу поднесени радови нису се нашли у зборнику, пре свега због тога што су радови прошли рецензентску процедуру.

Будући да је општа тема доста широка, готово да нема ниједне језичке или књижевне области којој није посвећен неки од радова у зборнику. Не само што радови покривају све области лингвистичке и књижевне науке, него они показују све методолошко богатство у анализи различитих тема. Готово да нема ниједног модерног методолошког приступа у различитим језичким и књижевним (под)дисциплинама који није примењен у неком од радова овог двокњижја.

Тако су радови младих филолога што их доносе ове две књиге зборника са Шестог научног скупа младих филолога показали да младалачка жеља за науком и њеним изазовима представља добар мотив за научно усавршавање и напредак. Томе је најбољи показатељ списак учесника првих научних састанака младих филолога: данас је већина њих већ докторирала, и са рефератима учествује на најзначајнијим националним и међународним скуповима, вероватно се стално подсећајући почетака које су имала на скупу младих филолога.

Крагујевац, 10. 3. 2015.

Проф. др Милош Ковачевић

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА ШЕСТОГ НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

Као и у претходних пет двокњижа, у првој књизи зборника и са овога Шестог научног скупа младих филолога Србије, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 22. марта 2014. године, а чија је традиционална тема *Савремена проучавања језика и књижевности* – штампани су само реферати који припадају лингвистичкој тематици скупа. И то не сви реферати који су поднесени на скупу, него само они који су позитивно рецензирани, а њих је у овој књизи зборника 47.

Тих 47 реферата подељено је у шест лингвистичких тематских области истраживања: 1) *Историјскојезичка и проучавања писма* (пет радова), 2) *Морфолошка и лексиколошка проучавања* (девет радова), 3) *Анализа дискурса и прагматичка проучавања* (осам радова), 4) *Синтаксичка и стилстичка проучавања* (једанаест радова), 4) *Примењенолингвистичка проучавања* (десет радова), и 6) *Језичка слика света* (четири рада).

Реферати, како се из њихове условне дисциплинарне класификације види, захватају, с једне стране, дијахронијске и синхронијске аспекте језичких истраживања, а, с друге стране, системсколингвистичке и интердисциплинарно лингвистичке теме истраживања. Сама та чињеница готово да наводи на закључак да дисциплинарна разуђеност реферата нужно подразумејева и различите методолошке аспекте истраживања.

Радови што чине овај зборник показују да је он сродан зборницима са претходних скупова по томе што је у радовима репрезентована већина системсколингвистичких и интердисциплинарно лингвистичких области, али и примењен навећи број модерних методолошких лингвистичких приступа у анализи изабраних предмета истраживања. Посматрани из тог угла, радови штампани у овом зборнику представљају врло вредне лингвистичке прилоге, за које би се, у немалом броју случајева, пре могло помислити да су их писали искусни лингвисти, а не лингвисти који тек закорачују у науку, или су у науци тек онедавно направили прве кораке. Зато ће овај зборник бити од користи свим филолозима, јер радови што их зборник доноси представљају значајан помак у разрешењу или тек постављених или често постављаних језичких питања. Из тих га разлога – са подједнаким како задовољством тако и поносом и учесника и организатора – предајемо јавности, прикључујући га зборницима са пет претходних научних састанака младих лингвиста на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а истовремено најављујући следећи, са овогодишњег Седмог научног скупа младих филолога Србије.

Крагујевац, 10. 3. 2015. године

Проф. др Милош Ковачевић

САДРЖАЈ

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА ШЕСТОГ НАУЧНОГ
СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА ШЕСТОГ
НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 7

I ИСТОРИЈСКОЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА И ПРОУЧАВАЊА ПИСМА

Жељко Степановић

ПОСТВЕРБАЛИ С ОСНОВОМ (-)БОР- ОД КОНТИНУАНАТА
ПСЛ. ГЛАГОЛА *ВЪРАТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 15

Драгана Ђурић

СЛАВЕНИЗМИ У СРБСКОЈ ГРАММАТИЦИ ИЛИЈЕ ЗАХАРИЈЕВИЋА / 23

Тамара Лујшовац

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ПИСАМА ТУРСКОГ
СУЛТАНА МУРАТА II ДУБРОВНИКУ / 33

Марко Божовић

КЛАСИФИКАЦИЈА ИДЕОГРАМА У ЈАПАНСКОМ
ЈЕЗИКУ – МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ / 43

Лиљана Чобанова

ГРАФЕМИКАТА КАТО СРЕДСТВО ЗА КОДИРАНЕ НА ЗВУКОВАТА РЕЧ / 53

II МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Јелена Јосијевић

ГЛАГОЛИ СА ДВОЈАКИМ И ВИШЕСТРУКИМ ОБЛИЦИМА
ПРОСТОГ ПРОШЛОГ ВРЕМЕНА И ПРОШЛОГ ПАРТИЦИПА
У САВРЕМЕНОМ ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 61

Најталија Живковић

МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА АДАПТАЦИЈЕ ИМЕНИЧКИХ
АНГЛИЦИЗАМА У БЕСНИЛУ БОРИСЛАВА ПЕКИЋА / 73

Јована Марић

ЛЕКСИЧКО ПОЉЕ СРОДСТВА И ПРОБЛЕМИ У ПРЕВОЂЕЊУ / 83

Иконија Анђелић

БИБЛИЈСКИ ПОЈМОВИ У НЕМАЧКИМ И
СРПСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА / 91

Мила Драгић

ЕМОЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТИ ИЗНЕНАЂЕЊА, ЧУЂЕЊА
И ЗБУЂЕНОСТИ У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ / 103

Стеван Мијомановић

КОГНИТИВНА ПРИСТУПАЧНОСТ СИНЕСТЕЗИЈЕ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 115

Иван Фашко

МЕЂУЈЕЗИЧКА АПРОКСИМАЦИЈА – ТЕРМИНОЛОШКИ
ПРОБЛЕМИ И ПРЕДЛОГ КЛАСИФИКАЦИЈЕ МЕЂУЈЕЗИЧКИХ
АПРОКСИМАТА НА ПОДЛОЗИ ФОРМЕ / 127

Вања Миљковић

ПРЕФИКСАЦИЈА И МЕТАФОРИЧКА ПОЈМОВНА
ИНТЕГРАЦИЈА НА ПРИМЕРУ ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА
ПРЕ- У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 137

Ана Тешић

О МЕТОДОЛОГИЈИ ИЗРАДЕ РЕЧНИКА РОМАНИЗАМА
ИЗ НАРОДНИХ ГОВОРА ЦРНЕ ГОРЕ / 153

III АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ПРАГМАТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Тијана Биберџић

СЕМАНТИЧКО И ПРАГМАТИЧКО ИСПИТИВАЊЕ
КОНЕКТИВА *BUT* У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 163

Милош Сјасовић

VERBA DICENDI У ФРАНЦУСКОЈ ШТАМПИ – СЕМАНТИЧКА
АНАЛИЗА И НАПОМЕНЕ О ЕКВИВАЛЕНТИМА У
СРПСКИМ ПИСАНИМ МЕДИЈИМА / 173

Милица Кочовић

ОСОБЕНОСТИ ЈЕЗИКА МЕДИЦИНЕ У ЕНГЛЕСКОМ И У
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: НАЗИВИ ЗА ОБОЉЕЊА, ЛЕКОВЕ И
ЛЕКОВИТА СРЕДСТВА – КОНТРАСТИВНИ ПРИСТУП / 185

Драгана Вучковић

АНАЛИЗА ДИСКУРСА ПРОСПЕКТА МУЗЕЈА СА ЈУГА ФРАНЦУСКЕ / 195

Данка Синадиновић

ДИСКУРС МОЋИ У ИНТЕРАКЦИЈИ ЛЕКАРА И ПАЦИЈЕНТА / 205

Бојана Тулимировић / Машиа Пејтровић

ФОРМЕ ОБРАЂАЊА У РЕКЛАМНИМ СЛОГАНИМА
НОВИНАРСКОГ ДИСКУРСА У ШПАНИЈИ / 217

Драгана Василијевић

УПОТРЕБА РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ ФИЛОЛОШКОМ ДИСКУРСУ НА ПРИМЕРУ
ИМЕНИЦА ТИПА НОМИНА АГЕНТИС / 227

Милан Тодоровић / Ана Мајић

ПОЛОВИ И ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ РАДНОГ
МЕСТА (СТУДЕНТСКА МЕНЗА) / 239

IV СИНТАКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Ивана Мијић

ЈАКА И СЛАБА КВАНТИФИКАЦИЈА ЈЕДИНИЦЕ *НЕМАЛО* У СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ И ЊЕНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ / 249

Марија Глишић

СИСТЕМ БУДУЋИХ ВРЕМЕНА У ФРАНЦУСКОМ
И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА
ОСНОВНИХ БУДУЋИХ ВРЕМЕНА ОБА ЈЕЗИКА / 273

Милана Додић

НЕКЕ РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ СРПСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА
И ФРАНЦУСКОГ СУБЈУНКТИВА / 273

Милица Милашиновић

ЕФЕКАТ СВРШЕНОСТИ ФРАНЦУСКОГ ИМПЕРФЕКТА
И СРПСКОГ НЕСВРШЕНОГ ПЕРФЕКТА / 285

Стефан Тодоровић

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОПРАТНЕ
ОКОЛНОСТИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА
КОРПУСУ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ СТИЛА) / 297

Ана Здравковић

ПРИДЕВСКА УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА САДАШЊЕГ
У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПИСАЦА СРЕДИНЕ 20. ВЕКА И
ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 309

Соња Миловановић

СТИЛОГЕНОСТ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У ПОЕЗИЈИ НОВИЦЕ ТАДИЋА / 315

Марко Стојиљковић

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ МОДИФИКАЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОШКИХ
ЈЕДИНИЦА У ШПАНСКИМ НОВИНАМА / 325

Јована Томић

ЗНАЧАЈ УПОТРЕБЕ ТИПОВА ГОВОРА У АНДРИЋЕВОЈ
ПРИПОВЕЦИ АНИКИНА ВРЕМЕНА / 337

Тијана Божовић

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ ЖЕНСКИ РОДОСЛОВ
ЉИЉАНЕ ХАБЈАНОВИЋ ЋУРОВИЋ / 345

Милица Мимовић

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ПРИПОВЕТКЕ
БИТОЉСКИ БОГАЉИ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА / 353

У ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Бојана Ђорђевић

УПОТРЕБА МЕТАГРАМАТИКЕ ЗА ОПИС ФОРМАЛНЕ
ГРАМАТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 363

Марија Јовић

ПРИМЕНА БЛОГА У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА / 371

Тијана Стојановић

УЛОГА УЏБЕНИКА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА У
РАЗВИЈАЊУ МЕТАФОРИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ УЧЕНИКА / 383

Милена Видосављевић
УЛОГА КЊИЖЕВНОСТИ У РАЗВОЈУ ИНТЕРКУЛТУРАЛНЕ
КОМУНИКАТИВНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ СТРАНИХ ЈЕЗИКА / 393

Екашерина Волкова
ФИЛМОВИ У ПРОУЧАВАЊУ РУСКОГ ЈЕЗИКА / 401

Милена Косић
ЗНАЧАЈ ВРШЊАЧКЕ КОРЕКТИВНЕ ПОВРАТНЕ
ИНФОРМАЦИЈЕ ЗА УСВАЈАЊЕ Ј2 / 407

Маријана Вучковић
СТАВОВИ УЧЕНИКА О ОБЛИЦИМА ПИСАНОГ ФИДБЕКА / 419

Ивана Георџијев
КРАЈЊИ ДОМЕТ У УСВАЈАЊУ Ј2: ПРИБЛИЖАВАЊЕ
КОМПЕТЕНЦИЈИ ИЗВОРНОГ ГОВОРНИКА / 427

Јелена Ковач
ОДАБИР ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА КАО ИЗБОРНОГ ПРЕДМЕТА НА
ФИЛОЛОШКОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ ПОД УТИЦАЈЕМ ЈЕЗИЧКИХ
ИДЕОЛОГИЈА И СТАВОВА ПРЕМА ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ / 437

Милица Ђуричић
АНАЛИЗА ГРЕШАКА У НАСТАВИ ШПАНСКОГ КАО СТРАНОГ
ЈЕЗИКА: УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА *A*, *DE* И *EN* У ПИСАНИМ
РАДОВИМА МАТЕРЊИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 445

VI ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВЕТА

Марина Шафер
НЕКИ МИТОЛОШКИ И ХРИШЋАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ
У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ / 457

Маријана Боџдановић
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА СЛИКА *ЕВРОПЕ* У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 465

Мартина Ецлер Паску
ВЛАСТИТА ИМЕНА КАО ЗНАКОВИ КУЛТУРНИХ ЗНАЧЕЊА У
ПРЕВОДИЛАЧКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ (НА ПРИМЕРУ
ПРЕВОДА НЕКИХ СРПСКИХ ПРОЗНИХ ДЕЛА НА ПОЉСКИ) / 479

Бојана Герун
ГРАФИТ КАО ГОВОР ЗИДА / 491

I ИСТОРИЈСКОЈЕЗИЧКА ПРОУЧА- ВАЊА И ПРОУЧАВАЊА ПИСМА

Жељко Степановић¹
Београд

ПОСТВЕРБАЛИ С ОСНОВОМ (-)БОР- ОД КОНТИНУАНАТА ПСЛ. ГЛАГОЛА *ВЪРАТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У овом раду анализираће се и поствербали с основом (-)бор- изведени од глагола *бра-ши* и његових префигурираних облика у српском језику: *бора*, *збор*, *избор*, *набор*, *одбор* итд. Такође, биће дат осврт и на изведенице од тих поствербала: *борашти*, *зборишти*, *изборка* итд. Лексеме ће бити ексцерпирание како из књижевног језика тако и из дијалеката. Циљ рада је да се изврши семантичка анализа наведене лексике, односно да се утврди у којој мери се поклапа семантика изабраних глагола и њихових поствербала, и постоје ли нова значења.

Кључне речи: српски језик, семантика, поствербали, основа (-)бор-.

1. Прасловенски глагол **bъrati*, *berǫ* јесте континуанта пие. корена **bher-* (ЕССЈа 3: 162–163 s.v. *bъrati*, СП 1: 485–487 s.v. *bъrati*, ЕРСЈ 3: 279–288, s.v. *бирати*¹). Постоји пет основа овог глагола у псл. језику које се изводе из тог корена: **ber-*, **bъr-*, **bor-*, **bir-* и **běr-*. Презентска основа **ber-* јесте примарна и одговара облицима у другим ие. језицима: нпр. гр. φέρω, лат. *ferō* итд. Инфинитивна основа **bъr-* је секундарна. Код поствербала вокализам *(-)*borъ* старији је од вокализма *(-)*birъ*. Основа **běr-* највероватније нема континуаната у срп. језику. Облици као *разбијерати*, могу се тумачити као псеудојекавизми (ЕРСЈ 3: 287, s.v. *бирати*¹). Псл. глагол **birati* је итератив од **bъrati*. Симплекс (*бирати*) у словенским језицима слабије је заступљен, а и касније посведочен од превербалних сложеница. Поред глаголског пара *брати* : *бирати*, централне лексеме у овом псл. гнезду јесу именица **bermę* (срп. *бреме*) и придев **berd'a* (срп. *брећ*). Стсл. именица *бракъ* најчешће се изводи из глагола **bъrati*, али засада нема сигурну етимологију. Именица *бора* јавља се само на сх. језичком терену и најчешће се тумачи као резултатив од глагола *брати се*. Изворна пие. семантика чува се у псл. **bermę*, *bermene* „ношење”, „ношени терет”, „плод”, које је у срп. дало *брѐме*, *-ена*.

Предмет овог рада биће поствербалне творенице с вокализмом *(-)*borъ* од континуаната псл. глагола **bъrati* у српском језику. То су следећи поствербали: *бор*, *бора*, *забор*, *збор*, *избор*, *набор*, *одбор*, *пребор*, *прибор*, *разбор*, *сабор*, *соброр*, *убор*. Циљ рада је да се изврши семантичка анализа наведене лексике, односно да се утврди у којој мери се поклапа семантика изабраних глагола и њихових поствербала, и постоје ли нова значења. Биће коришћен компаративни метод у анализи. Ексцерпирани су следећи речници: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСА)*, *Речник српскохрватскога књижевног језика*

1 zhelhko@gmail.com

2 Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика”, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

МС (РМС), *Рјечник хрватскога или српскога језика* ЈАЗУ (РЈА), као и релевантни дијалекатски речници и збирке речи. У раду ће бити наведене само неке од ексцерпираних лексема. За упоредни материјал из других словенских језика ко-ришћени су одговарајући етимолошки, али и други речници.

2.1. *исл. *borǫ* (< *bǫrati)

- *бѡр* м. „бора” (РСА 2, 1962)
- буг. *бор* „набрано место на одећи” (БЕР 1, 1971: 67, s.v. *бор*³), рус. дијал. *бор* „набори на одећи” (СРНГ 3: 1968)
- *брѣти, бѣрѣм / бѣрѣм* impf. заст. „правити на наборе, скупљати у наборе, набирати” (РСА 2, 1962)

2.2. *исл. *jǫzborǫ* (< *jǫzbǫrati)

- *ѡбор* м. „одабирање, бирање”, „оно из чега се може бирати, асортиман”, „оно што је изабрано као најбоље, најкарактеристичније и сл.”, „бирање људи путем гласања у разне органе власти и представничка тела” (РСА 7, 1971), *поѡбор* adv. (у атрибутској служби, у полусложеницама) „понајбољи, понајврснији” (РМС 4, 1971), *ѡборит, -а, -о* „пробран”, „изврстан, одличан” (РСА 7, 1971), *ѡбѡрка* f. „мушки струк конопље, Cannabis sativa” (РСА 7, 1971), *ѡборница* f. „мушки струк конопље, Cannabis sativa” (РСА 7, 1971), *ѡбѡрѡча* f. „квалитетна кудеља” Ловра, Мађарска (РСГВ 3, 2003).
- буг. *ѡбор* „избор” (РБЕ 6, 1990), мак. *ѡбор* „id.” (РМЈ 1986), слн. *ѡбор* „id.” (ССКЈ 2, 1975), струс., рус. цсл. *ѡборѣ* „id.” (ЕССЈа 9 1983: 18, s.v. *jǫzborǫ)
- *ѡѡрати, ѡѡберѣм / ѡѡберѣм* pf. „одлучити се за некога или нешто између више могућности, из већег броја или количине, извршити избор, пробрати, одабрати” (РСА 7, 1971)

2.3. *исл. *naborǫ* (< *исл. *nabǫrati*)

- *нѡбор* м. „пресавијена тканина, бора начињена при изради одеће”, „превој, прегиб, бора која се слободно формира на одећи”, „врста ушивеног украсног набора на народној ношњи”, „бора, бразда на кожи (лица)”, „уопште испупчење, кожаста бора на телу или на унутрашњим органима”, „вијуга на површини мозга”, „срчани залистак”, „мрешка на воденој површини”, „галасасто испупчење у земљишту” (РСА 13, 1988), *нѡбор* м. „слој, гомила”, „жуљ” Ускоци (Станић 1, 1990), *нѡборак, -ѡрка* м. „набор” (РСА 13, 1988), *нѡборан, -рна, -рно* геол. „који се простире у наборима, веначни; прекривен наборима”, песн. заст. „набран (о одећи)” (РСА 13, 1988), *нѡборит, -а, -о* „који има наборе” (РСА 13, 1988), *нѡборитѡст, -ѡсти* f. „својство онога што је наборито” (РСА 13, 1988), *нѡборић* м. dem. *набор* (РСА 13, 1988), *нѡбѡрѡћ* м. „врста набраног оковратника” (РСА 13, 1988), *нѡборскѡј, -ѡ, -ѡ* „који се односи на набор, на наборе (о веначним планинама)” (РСА 13, 1988)
- буг. *нѡбор* „набор (на одећи)” (РБЕ 10, 2000), мак. *набор* „id.” (РМЈ 1986), чеш. (ретко) *нѡбор* „id.” (ПСЈЧ 3, 1938–1940), рус. дијал. *набѡр* „id.” (СРНГ 19, 1983)
- *нѡрати, нѡберѣм / нѡберѣм* pf. „прекрити борама, браздама”, „сложити у наборе, израдити са наборима”, „намрешкати, усталасати”, геол. „скупити, формирати у боре”, „скупити”, „скупити се, накупити се (о гноју)” (РСА 13, 1988)

2.4. *исл. *orzborъ* (< *исл. *orzbrvrtati*)

■ *рѝзбор* м. „способност логички мислити; разборитост, разложност, разум” (РМС 5, 1973); *рѝзбор* м. „разликовање, разлика”, „свест”, „говорничка вештина основана на правилима разума”, „разумна мера”, „рашчлањивање, разлагање, анализа”, „распоред у времену” (РЈА 13, 1953), *рѝзборан*, *-рна*, *-рно* „разборит” (РМС 5, 1973), *рѝзбораци*, *-бѝрца* м. „брашно просушено при ватри у тави, да цицвара буде сипка и крупичава” Лика (РЈА 13, 1953), *рѝзборит*, *-а*, *-о* „разуман, трезвен, mudar, разложен”, „широк, простран” (РМС 5, 1973), *неразбѝрит*, *-а*, *-о* „неразуман, тврдоглав” Црна Трава (Стојановић 2010), *рѝзборито* adv. „на разборит начин, мудро, трезвено, разумно” (РМС 5, 1973), *рѝзбѝрито* adv. „јасно, на свом месту, нормално” Црна Трава (Стојановић 2010), *рѝзборито* adv. „добро умешено (тесто)” Мачва (Јазић 2000), *рѝзборно* adv. „разборито” (РМС 5, 1973)

□ буг. дијал. *рѝзбор* „разумна, разумљива реч” (ЕССЈа 32 2005: 257, s.v. *orzborъ), слн. *razbòr* „разум” (Плетершник 2, 1895), рус. дијал. *разбѝр* „распознавање (слухом, видом и сл.), разумевање” (СРНГ 33, 1999), укр. *розбѝрливий* „паметан, разборит” (ЕСУМ 1 1982: 248, s.v. *брѝти*)

● *разѝбрати*, *-берѝм* / *-бѝрѝм* pf. „доћи до јасне чулне представе о чему, распознати, разазнати (очима, слухом)”, „доћи до извесности о чему, схватити, разумети”, „нарасти при печењу (о хлебу)” (РМС 5, 1973)

2.5. *исл. *otъborъ* (< *исл. *otъbrvrtati*)

■ *ѝдбор* м. „група изабраних или наименованих лица која представља орган власти или званично тело при каквом удружењу, организацији, странци и сл. са одређеним задужењима и правима у обављању каквих функција, послова и др.”, заст. „издвајање из неке множине, одабирање”, „најбољи примерци стоке за приплод; семе (биљака) одабрано за сетву”, „део на ткачком разбоју који обезбеђује правилно распоређивање жица основе да се при ткању не замрсе или укрсте” (РСА 16, 2001), *ѝдбор* м. „5–6 ока лепог грожђа остављеног за себе при задружној берби” (РЈА 8, 1917–1922), *ѝдбораци*, *-бѝрца* м. „посебно спремљен обед за некога; специјално, одлично јело” Пива (Гаговић 2004), *ѝдбораци* м. „одабрано јело; уважавање, пажња, привилегија” Никшић (Ђоковић 2005), *ѝдбѝрѝци*, *-ѝша* м. заст. „члан одбора” (РСА 16, 2001), *ѝдбѝрѝча* f. бот. „мушки струк конопље, *Cannabis sativa*” Ужице (РСА 16, 2001), *ѝдбѝрѝѝја* м. „члан одбора” (РСА 16, 2001)

□ буг. дијал. *ѝдбур* „изабрани најбољи гроздови после бербе, остављени за јело” (ЕССЈа 36 2010: 153, s.v. *otъborъ), мак. *ѝдбор* „ѝдбор” (РМЈ 1986), слн. *ѝдбѝр* „ѝдбор” (ССКЈ 3, 1979), пољ. ретко *ѝдборну* „изабран, боље сорте” (СЈП 3, 1952), рус. дијал. *ѝтбѝр* „нешто изабрано, бољег квалитета” (ЕССЈа 36 2010: 153, s.v. *otъborъ)

● *ѝдѝбрати*, *-берѝм* / *-бѝрѝм* pf. „одлучити се, одредити се за некога или нешто између више могућности, пробрати, изабрати”, „одлучујући се за одређеног кандидата или кандидате изабрати, поставити некога на какву дужност, дати некоме одређено звање и сл.”, „подесити, при намотавању на вратило, ширину пређе на штапцима” (РСА 16, 2001)

2.6. исл. *perborǫ (< исл. *perbǫrati)

■ **прѣбор** т. „врста ткања” (РМС 4, 1971), **прѣбор** т. „набор, бора” Тимок (Динић 2008), **прѣборак** т. „набор, бора” Тимок (Динић 2008), **прѣбораница, -ница** т. „врста народног веза” (РМС 4, 1971), **прѣборка** f. „набор, фалта” Црна Трава (Стојановић 2010), **прѣборчица** f. dem. од **прѣборка** Црна Трава (Стојановић 2010), **прѣборни̑, -ѧ, -ѧ̑** „који се односи на пребор” (РМС 4, 1971), **прѣборски** adv. „као у пребору, на начин пребора” (РМС 4, 1971)

□ рус. дијал. **перѣбор** т. „ткана шара; тканина изаткана шарама” (СРНГ 26, 1991)

● **прѣбѣре** 3. sg. pf. „начинити наборе (првенствено на тканини)” Тимок (Динић 2008)

2.7. исл. *priborǫ (< исл. *pribǫrati)

■ **прибор** т. „скуп направа које служе за одређену сврху” (РМС 5, 1973), **прибор** т. „рибарски прибор” Војводина (РСГВ 7, 2007), **прибор** т. „средства потребна да се нешто уради” Ускоци (Станић 2, 1991), **приборка** f. „врста шарене вулене футарке (прегаче)” Лесковац (Митровић 1984).

□ буг. **прибор** „прибор”, дијал. „скупљање зимнице” (БЕР 5 1996: 696, s.v.v. **прибор**¹, **прибор**³), слн. **príbor** „прибор” (ССКЈ 4, 1985), укр. **прибір** „одећа, опрема, украс” (ЕСУМ 1: 248, s.v. **брáти**), чеш. **přibor** „прибор за јело” (ПСЈЧ 4, 1944–1948), рус. **прибор** „гарнитура, прибор за јело, прибор” (БТСРЈа 2000)

● **прибрати, -берѣм / -берѣм** pf. „с(а)купити, прикупити што у каквој количини мало-помало, узимајући од разних људи, из разних извора”, „наместити тесно једно уз друго, скупити уједно, сложити, саставити” (РМС 5, 1973), **прибѣрам** impf. „повлачити, задржавати млеко (о крави)” Јабланица (Жугић)

2.8. исл. *sǫborǫ (< исл. *sǫbǫrati)

■ **а) збѣр / збѣр, збѣра** т. „већа група људи (или бића којима се приписују људске особине) скупљених на једном месту”, „састанак већег броја људи ради договора, дискусије”, „савет, веће”, „колектив (колегијум, ред, кор и др.)”, „црквени сабор”, „хор” (РСА 6, 1969), **збѣр, збѣра** т. „разговор, говор” Косово (Елезовић 1, 1932), **збѣран, -рна, -рно** „причљив, говорљив, речит” (РСА 6, 1969), **зборáрити, збѣрáрим** impf. „посећивати црквене зборове, саборе” (РСА 6, 1969), **збѣрација** т. „онај који збори, говори; вешт говорник” (РСА 6, 1969), **збѣрит / збѣрит, -а, -о** „говорљив, речит” (РСА 6, 1969), **збѣрити, -им** impf. „изговарати речи, причати; изјављивати, излагати”, „разговарати, расправљати, општити (говором), ословљавати се, одржавати нормалне односе”, „чинити прекоре, опомињати”, „проносити о некоме гласове”, „држати говор, проповедати, беседити”, „служити, читати (молитву, службу, мису)”, „служити се одн. моћи се служити неким одређеним језиком, дијалектом и сл.”, „садржавати податке, гласити”, „долазити до изражаја; служити као доказ нечега” (РСА 6, 1969), **збѣрит, -им** impf. „говорити, причати, саветовати” Васојевићи (Боричић Тиврански 2002), **збѣрим** impf. „говорити, причати”, „разговарати”, „забављати се (о девојци и младићу)” Јабланица (Жугић 2005), **прѣзбѣрити, прѣзборим** pf. „поразговарати” Бегеч (РСГВ 7, 2007), **прѣзбѣрит, -им** pf. „проговорити, рећи; изнудити говорење, признање” Васојевићи (Боричић Тиврански 2002), **прѣзбѣрим** pf. „проговорити” Врање (Златановић 1998); **збѣрљив, -а, -о** „причљив”

(РСА 6, 1969), *збрњак* т. „обредни, свадбени хлеб који окићен стоји на столу испред младенаца за време свечаног ручка” Тимок (Динић 2008); *незбор* т. „неговорење” Пива (Гаговић 2004), *озборѡвѡт*, *озборѡвам* импф. „оговарати” Косово (Елезовић 2, 1935)

б) *сабор* т. „скуп, састанак већег броја људи на једном месту”, „скуп народа код цркве, црквена слава” (РМС 5, 1973), *сабрѡиш*, *-ѡиш* т. „члан сабора, саборник” (РМС 5, 1973), *сабрѡисати*, *-ишиѡм* импф. „саборовати” (РМС 5, 1973), *сѡбрѡит*, *-а*, *-о* „разуман, трезвен, паметан” Васојевићи (Боричић Тиврански 2002), *сѡборити*, *-ѡм* импф. „саборовати” (РМС 5, 1973), *сѡборниѡк* т. „члан сабора” (РМС 5, 1973), *саборник* т. „свадбени хлеб украшен шарамом од теста, јабукама, цвећем, станиолом и сл.” Црна Река (Марковић 1986)

в) *сабор* „саборна црква, катедра”, „сабор, збор” (РЈА 15, 1956), *сабрѡр* т. „сабор, вашар” Јабланица, Црна Трава (Жугић 2005; Стојановић 2010), *сабрѡриште* п. „сабориште” Врање (Златановић 1998), *сабрѡриште* п. „место на коме се одржава сабор” Црна Трава (Стојановић 2010), *сабрѡрник* т. „врста свадбеног колача” (Јовановић 2004), *сабрѡрњак* т. „обредни свадбени хлеб који окићен стоји на столу испред младенаца” Тимок (Динић 2008), *сабрѡрује* 3. sg. импф. „учествовати, уживати на сабору” Црна Трава (Стојановић 2010), *сабрѡриѡја* т. „учесник народног сабора” Врање (Златановић 1998), *сабрѡриѡсује* sg. импф. „проводити се на сабору” Црна Трава (Стојановић 2010)

● *збрѡти*, *збрѡѡм* / *збрѡѡм* рф. „позивом или на који други начин учинити да више лица са разних страна дођу, да се окупе на једном месту, сазвати”, „нешто растурено, расуто скупити на једно место, набацати, згрунути, усугити у нешто; покупити”, „скупити уједно, сјединити, концентрисати” (РСА 6, 1969); *сѡбрѡти*, *сѡберѡм* / *сабрѡѡм* рф. „скупити на једном месту многе позивајући их на састанак, сазвати”, „скупити на једно место ствари, предмете” (РМС 5, 1973); *сабрѡѡѡм* рф. „скупити, покупити; окупити на једном месту” Јабланица (Жугић 2005)

2.9. ѡсл. **uborъ* (< ѡсл. **ubъrati*)

■ *ѡбор* т. „набор, превој”, „опрема” (РМС 6, 1976), *ѡбор* т. „преплет, део на предњем делу опанка где су опуте преплетене”, „танка тканина извезена која служи као украс и коју девојка даје момку као милошту” (РЈА 19, 1967), *ѡборак*, *-ѡрка* т. „набор, превој”, „дрвена посуда која служи као мера за жито, мерица” (РМС 6, 1976), *ѡборак*, *-рка* т. „мера за земљу као дан орања” Косово (Елезовић 2, 1935)

□ чеш. слч. *ѡbor* „одећа” (ПСЈЧ 6, 1951–1953), рус. *ѡбор* „id.” (БТСРЈа 2000), укр. *ѡбир* „id.” (ЕСУМ, 1 1982– : 248, s.v. *брѡти*)

● *ѡбрѡти*, *ѡберѡм* / *ѡбрѡѡм* рф. „направити наборе, боре, набрати, наборати” (РМС 6, 1976)

2.10. ѡсл. **zaborъ* (< ѡсл. **zabъrati*).

■ *зѡбор* т. „врста шаре у ткању” Славонија (РСА 5, 1968)

□ укр. дијал. *зѡбором* „начин ткања” (ЕСУМ 1 1982– : 247, s.v. *брѡти*)

2.11. срѡ. *бора*

■ *бѡра* f. „удубљење са напоредним испупчењем, дугуљастог облика, на некој површини (на кожи човека или животиње, на кори, тканини и др.)”, „прав

вештачки набор на глаткој површини тканине, хартије и сл.” „врста тканине” (РСА 2, 1962), *ббрица* f. dem. од *бора* (РСА 2, 1962), *ббрица* f. „набор на сукњи” Црна Река (Марковић 1986), *ббрка* f. „прав вештачки набор на глаткој површини тканине, хартије и сл.” (РСА 2, 1962), *зббр̑ан, -а, -о* „пун бора, наборан, смежуран, изобразан” (РСА 6, 1969), *избб̑ан, -а, -о* „пун бора, наборан” (РСА 7, 1971), *набб̑ан, -а, -о* „пун бора, изобразан, изборан (о лицу)”, „коврцав (о листу кеља)”, „смежуран (о плоду, семену)”, „набран, изгужван (о тканини)”, „који има дугуласто испупчење, с напоредним идубљењима (о земљишту)” (РСА 13, 1988), *наббранбст, -ости* f. „својство онога што је наборано” (РСА 13, 1988), *ббраст, -а, -о* „пун бора, наборан” (РСА 2, 1961), *ббрити (се), бб̑им (се)* impf. „борати (се)” Гружа и Надибар (РСА 2, 1961); *наббрити се, набб̑им се* pf. „наборати се, изборати се” (РСА 13, 1988), *ббзббран, -рна, -рно* „који је без бора” (РСА 1, 1959), *ббрати, бб̑им* impf. „набирати, мрштити (лице)” (РСА 2, 1962), *~ се* „добити боре, постајати набран” (РСА 2, 1962), *изббрати се, избб̑им се* pf. „постати изборан” (РСА 7, 1971), *наббрати се, набб̑им се* pf. „скупити се у боре, наборе, изборати се” (РСА 13, 1988)

• *бр̑ати, б̑р̑ем / б̑р̑ем* impf. заст. „правити на наборе, скупљати у наборе, набирати” (РСА 2, 1962)

3. Семантика изабраних поствербала у највећем броју случајева одговара семантици глагола из којих су изведени. Међутим, нису увек сва значења пренета на поствербале. Нпр. значења „испунити се гнојем”, „одузети (млеко стоци)” итд. нису се пренела ни на један поствербал. Већина поствербала има развијену деривацију, при чему су изведенице различите врсте речи (*зборарити, наборски, преборанац, разборито* итд.).

Поствербал *бор* забележен је само у РСА, и то из књижевног дела.

Код значење лексеме *изборњача*, семантички помак ишао је у следећем смеру – „оно што је изабрано као најбоље” → „оно што је квалитетно”.

Сличан развој је и код лексеме *одборац* „оно што је одабрано” → „одабрано јело” → „уважавање, привилегија”

Према РЈА, лексема *прибор* преузета је из руског језика. Међутим, семантика лексеме *прибѳрка* „врста шарене вунене футарке (прегаче)” указује и на самосталан развој у српском језику из предлошка **priborъ*.

Поствербал *збор* добио је ново значење „говор” и развио читаво ново лексичко гнездо. Семантички помак, заснован на закону синегдохе (*totum pro parte*), „скуп” → „реч, говор, разговор” одговара лат. *conventus*, рум. *cuvînt* нгр. *χοθβέντα*, алб. *kuvënt*; све према двоструком значењу грчког хришћанског термина *ὄμιλία* „заједница”, „проповед” ← *ὄμιλεῖν* „скупити се” (Скок I 1971: 202, s.v. *bȓati*). С обзиром на ареал простирања лексеме *собор*, највероватније је она позајмленица из суседних бугарских говора. Потврда *собор* из РЈА била би преузета из црквенословенског, односно руског језика.

Није забележен глагол *збрати* у значењу које би одговарало поствербалу *збор* „врста шаре у ткању”.

Семантичке и формалне паралеле најчешће су забележене у осталим јужнословенским језицима, али и у севернословенским језицима, било као дијалектизми, било као стандардни облици (нпр. буг. *сбор* „црквени или манастирски празник; вашар”, чеш. *nábor* „набор”, укр. *зобором* „начин ткања”, рус. *отбор* „нешто изабрано, бољег квалитета” итд.)

Дошло је и до преплитања значења међу анализираним поствербалима: значење „набор” садржано је у следећим лексемама *бора*, *набор*, *пребор*, *сабор*, *убор*, што одговара преплитању значења међу префигираним глаголима. Стога се увек мора имати у виду целокупно гнездо глагола *брати* при анализи. А да је неопходан увид и у друге словенске језике за потпуну слику и тумачење неких појава у овом гнезду, показује нпр. срп. дијал. облик *собор*, односно буг. дијал. облик *собор*.

Литература и извори

- БЕР 1971– : *Български етимологичен речник*, Софија: Издаелство на Българската академия на науките.
- Боричић Тиврански 2002: В. Боричић Тиврански, *Рјечник васојевићког говора*, Београд: Просвета.
- БТСРЈа 2000: *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт.
- Гаговић 2004: С. Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), СДЗб, 51, Београд: 1–312.
- Динић 2008: Ј. Динић: *Тимочки дијалекатски речник*: Београд: Институт за српски језик.
- Ђоковић 2005: Љ. Ђоковић, *Говорни драгуљи никшићког краја*, Београд: Интерпрес.
- Елезовић 1932–1935 : Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, 1–2, СДЗб 4, СДЗб 6.
- ЕССЈа 1974– : *Этимологический словарь славянских языков*, Москва: Издательство „Наука”.
- ЕСУМ 1982– : *Етимологичний словник української мови*, Київ: Наукова думка.
- Жугић 2005: Р. Жугић, *Речник говора Јабланичког краја*, СДЗб, 52.
- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Јовановић 2004: В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗб, 51, Београд: 313–688.
- Лазић 2000: А. Лазић, *Јела и пића у Мачви*, Шабац: аутор.
- Марковић 1986: М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб, 32, Београд: 244–500.
- Митровић 1984: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- Плетершник 1895–1895: *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- ПСЈЧ 1935–1957: *Příruční slovník jazyka českého*, I–VIII, Praha: Státní nakladatelství.
- РБЕ 1977– : *Речник на българския език*, Софија: Издаелство на Българската академия на науките.
- РЈА 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМЈ 1986: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, Скопје: Македонска книга / Графички завод Гоце Делчев.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад, Матица српска.
- РСА 1959– : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСГВ 2000–2010: *Речник српских говора Војводине*, 1–10, Нови Сад: Матица српска.
- СДЗб – *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.
- СЈП ²1952–1953: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego* I–VIII, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy [wydanie fotooffsetowe].
- СРНГ 1968– : *Словарь русских народных говоров*: Москва / Санкт-Петербург (раније: Ленинград): Издательство „Наука”.

ССКЈ 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Станић 1990–1991: М. Станић, *Ускочки речник*, 1–2, Београд: Научна књига.

Стојановић 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, СДЗБ, 57.

ОТГЛАГОЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С ОСНОВОЙ (-)БОР- ОТ КОНТИНУАНТОВ ПРАСЛАВ. ГЛАГОЛА **ВЪРАТИ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе рассматривается проблема отглагольных существительных с основой (-)бор-, производные от глагола *брати* и его префиксных форм в сербском языке: *бора*, *збор*, *избор*, *набор*, *одбор* и т.д. Также мы будем принимать во внимание производные от этих отглагольных существительных: *борати*, *зборити*, *изборка* и т. д. Лексемы будут взяты как из литературного языка, так и из диалектов. Целью данной работы является семантический анализ приведенной лексики, то есть определение, в какой мере совпадает семантика выбранных глаголов и их отглагольных существительных, а также существуют ли их новые значения.

Ключевые слова: сербский язык, семантика, отглагольные существительные, основа (-)бор-.

Желько Штепанович

Драгана Ђурић¹
Београд

СЛАВЕНИЗМИ У СРБСКОЈ ГРАМАТИЦИ ИЛИЈЕ ЗАХАРИЈЕВИЋА

У раду су анализирани славенизми у *Србској граматици* Илије Захаријевића из 1847. године. Са фонолошког аспекта, ексцерпирана грађа класификована је у неколико група (према рефлексима полугласника, статусу вокалног /р/ и /л/, сугласничким групама /жд/ и /шт/, рефлексу назала предњег реда), а издвојени су и славенизми без редакцијских фонетских обележја. На творбеном плану, конкуренција појединих творбених наставака показала је правац којим се мењао Захаријевићев језик.

Кључне речи: редакције старословенског језика, славеносрпски језик, славенизам, хибрид, творбена конкуренција

1. Теоријски оквир истраживања

1.1. Културноисторијски контекст

XIX век затекао је Србе с нерешеним питањем књижевног језика. Настављена је традиција писања на рускословенском, а истовремено се и даље писало на славеносрпском², као и на народном језику, који је имао велики број присталица.

Једини књижевни језик који је до 1818. године код Срба имао граматику био је рускословенски. Међутим, као језик на којем је стицана писменост и образовање, рускословенски је био близак само малобројнима који су га учили, док је широј публици остајао неразумљив. С временом је његова употреба ограничена само на богослужбене потребе.

Србизација рускословенског језика, делимична или потпуна, била је основни поступак у стварању славеносрпског типа књижевног језика, и она је захватила у првом реду рускословенску (и руску књижевну) лексику (Стијовић 1992: 21–22). Најчешће је рускословенска или руска реч замењивана српском или је фонетски и морфолошки адаптирана према српском језику (Милановић 2006: 93). Међутим, славеносрпски језик није имао граматике. Недостајала су правила о томе које језичке елементе треба узимати из једног извора, а које из другог или трећег. У начелу је било допуштено узети било коју појединост из сваког од изворних језика. Стога је данас немогуће написати граматику тога језика на основу дела славеносрпских писаца (Ивић 1998: 134).

1 draganasdjuric@gmail.com

2 Око половине XIX века термин *славеносрпски језик* употребљавао се у оном значењу у којем га ми данас употребљавамо (мешовити тип српског књижевног језика, састављен од српских народних, рускословенских, руских и српкословенских елемената) (Младеновић 1989: 98). О славеносрпском језику писали су: Павле Ивић (1998: 129–135), Александар Младеновић (1989), Светозар Стијовић (1992: 19–23), Никита И. Толстој (1998: 212–228) и др.

Прелазећи на славеносрпски књижевни језик, писци су ушли у један период који се може сматрати временом тражења одговарајућег типа литерарног језика и њему прилагођене азбуке.

Прва половина XIX века обележена је појавом граматичких текстова. После Вука, *Српску граматичку* написао је и Павле Соларић. Око 1830. године објављене су и две рускословенске граматике за Србе – Димитрија Тирола и Георга Захаријадеса. Граматике су објавили и Милован Видаковић, Димитрије Милаковић, Јован Поповић, Илија Захаријевић и други³.

1.2. Лингвистички релевантна биографија Илије Захаријевића

Илија Захаријевић рођен је 1812. године у селу Плочица, недалеко од Ковина. Основну школу завршио је у родноме месту, а гимназију у Карловцима, где је слушао и једну годину Богословије. Студије филозофије завршио је у Сегедину и Пешти (Милићевић 1888: 170–171). Био је педагог, управник гимназије у Београду и члан Друштва српске словесности.

Поред *Српске граматике*, објавио је и три прилога (песму и две басне) у *Авали*⁴ Јована Филиповића, затим неколико пригодних песама, као и лирских, у листовима *Пешћанско-будимски скорошеча* и *Подунавка*⁵.

Илија Захаријевић учествовао је у Српском народном покрету (1848/49), после којег се није враћао у Београд, већ је остао у Новом Саду, где је и умро 1853. године.

1.3. О штермину славенизам

Пишући о славенизмима у Његошевим песничким делима, Светозар Стијовић славенизме одређује као речи „које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима” (Стијовић 1992: 13). Такође, он истиче да у славенизме треба убројати и хибридне творевине, тј. облике који „садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика” (Стијовић 1992: 13).

Поједини научници под славенизмима подразумевају само лексику из црквенословенског језика. Подела на „русизме” и „славјанизме” уобичајена је код руских аутора⁶, с обзиром на то да је у питању разграничавање црквенословенске и руске лексике. Како је на наш језик, поред старокњижевне традиције обеју редакција (српске и руске), утицао и руски језик, природно је да појам „славенизам” садржи и руску компоненту (Стијовић 1992: 14).

Поред поменутих аутора, о славенизмима у језику писаца из прве половине XIX века писали су Богдан Дабић (1984), Славко Вукомановић (1988), Љиљана Суботић (1989), Александар Младеновић (2004), Александар Милановић (2005, 2013), Ирена Цветковић (2005), Ана Ранђеловић (2012) и др.

3 Уп. Магарашевић 1890.

4 *Авала или Забавник за годину 1846*. књига I (151, 154–156).

5 *Подунавка: додатак к Српским новинама*, 29 (1845) 118 и 14 (1848) 57.

6 Уп. Толстој 1977.

1.4. Предмет, циљеви и корпус истраживања

У раду су анализирани славенизми у Србској *граматици* Илије Захаријевића из 1847. године. У корпус истраживања уврштен је и списак пренумераната с краја књиге. Са фолошког аспекта, ексцерпирана грађа класификована је у неколико група (према рефлексима полугласника, статусу вокалног /р/ и /л/, сугласничким групама /жд/ и /шт/ и рефлексу назала предњег реда), а издвојени су и славенизми без редакцијских фонетских обележја. На творбеном плану, конкуренцијом појединих творбених наставака истраживао се правац у којем се мењао Захаријевићев језик. На лексичком плану испитивао се значај и функција славенизама у уџбенику граматике с половине XIX века.

2. Фонетски аспект славенизама

Иако је у другој половини XVIII века био замењен руском редакцијом старословенског, српскословенски језик умногоме је учествовао у процесу посрбљавања овог руског црквеног језика у српској средини, тако да „док су морфолошке, лексичке и синтаксичке црте биле готово идентичне, две редакције старословенског језика, српска и руска, међусобно су се разликовале углавном у фонетици, тј. гласовној структури речи” (Милановић 2006: 81).

2.1. Рефлекси *й*оу*гласника*

У рускословенском језику вокализацијом меког полугласника добијен је вокал /e/, а вокализацијом тврдог – вокал /o/.

Префикс /со-/ < /сь-/ налазимо у следећим лексемама: *собираџелна* (акуз. мн., 4), *сојузи* (ном. мн., 36), *словосочиненіе* (ном. јд., 76), *согласна* (ген. јд., 15), *присоединѣнѣи* (инф., 16), *советѣ* (акуз. јд., 96), *советѣнѣикѣ* (ном. јд., 79), *советѣоваѣи* (инф., 89), *сочиненѣя* (ген. јд., 103), *соединѣнѣелнѣи* (ном. мн., 72).

Овај префикс садрже и хибридни облици: *соврѣшени* (ном. мн., 33), *несоврѣшени* (ном. мн., 33), *прѣи соврѣшѣнѣлнѣмѣ* (лок. мн., 36), *прѣи соврѣшѣванѣу* (лок. јд., 72), *содрѣжѣи* (3. л. јд. през., 76), *сочинѣяѣа* (3. л. јд. през., 77), *советѣиѣуе* (3. л. јд. през., 78), *содрѣжанѣіе* (ном. јд., 121), *сохранѣяѣаѣу* (3. л. мн. през., 120), *соѣшѣое се* (3. л. мн. през., 5).

Код Захаријевића, такође, уочавамо лексему *љубовѣ* (ном. јд., 10), са вокалом /o/, што јесте одлика рускословенског фонетизма, али не сме се сметнути с ума да „лексема *љубов* одликује и српскословенски језик, и то почев од најстаријих времена егзистирања код Срба овог књижевног и црквеног језика, тако да је она својим ранијим многовековним присуством ушла и у XVIII век када је дошло до усвајања рускословенског језика” (Младеновић 1989:108).

Иницијално /в-/ < /вь-/ /во-/ < /вь-/ /воз-/ < /въз-/ имају примери: *вкусне* (ном. мн., 95), *воѣросѣнѣлна* (ном. мн., 32), *воѣнѣнѣнѣиѣи* (инф., 102), *превосходнѣи* (акуз. јд., 23).

Вокал /e/ наместо некадашњег меког полугласника налазимо у следећим примерима: *окончѣнѣя* (ген. јд., 9), *чѣстѣанѣ* (ном. јд., 77), *о чѣстѣнѣосѣиѣи* (лок. јд., 79)⁷, *чѣстѣно* (прил., 105), *чѣвѣчѣска* (ном. јд., 103), *дружѣскѣи* (ном. јд., 104).

У српској редакцији старословенског језика до краја XIV века чуван је изједначени полугласник. Рефлекс овог полугласника у српскословенском језику јесте

⁷ Паралелно се јављају и примери са српскословенским фонетизмом: *чаѣѣѣ* (ном. јд., 4), *чаѣѣѣи* (акуз. мн., 8).

2.4. Сугласничке групе /жд/ и /шћ/

Заједничка фонетска црта српскословенског и рускословенског језика јесте група /жд/, која је потврђена у следећим примерима: *междометііе* (ном. јд., 73), *нуждно* (прил., 111), *надежда* (ном. јд., 114).

Сугласничка група /жд/ у народном језику имала је еквивалент у гласу /ђ/, који је у *Граммаіици* потврђен у хибридном облику *заблуженія* (ген. мн., 119).

Група /шт/ као одлика српскословенског језика јавља се у следећим лексемама: *высокойреосвешіенству* (дат. јд., посвета), *ишћу* (3. л. мн. през., 83), *обшћій* (ном. јд., 5), *нарашіенія* (ген. јд., 12), *вообшће* (прил., 82), *іпросвешіенія* (ген. јд., 113), *ушћедри* (3. л. јд. през., 113), *завешіаніе* (ном. јд., 115), *іпровшіенія* (ген. јд., 125).

Групу /шч/, као одлику рускословенског језика, потврђују малобројни примери: *сушчства* (акуз. мн., 82), *іри сушчствіишелныма* (лок. мн., 74), *ошчичавашіи* (инф., 111).

У *Граммаіици* срећемо и пример *сушчствіишелно* (ном. јд., 94), са графемом <шч> које, међутим, нема међу графемама које Захаријевић наводи на почетку књиге.

2.5. Славенизми без редакцијских фонетских обележја

У Захаријевићевом језику срећу се и славенизми који се по фонетским особинама не могу сврстати ни у једну од редакција, већ припадају заједничком црквенословенском лексичком фонду: *часіѣ* (ном. јд., 4), *зданіе* (ном. јд., 19), *чрезѣ* (предлог, 71), *чувствіо* (ном. јд., 105), *добродѣшелъи* (ген. јд., 79), *развѣ* (прил., 71)⁹. Последњим двома лексемама не можемо сасвим прецизно одредити фонолошки састав будући да је графему <ѣ> могуће изговарати и као /e/, како је у војвођанским говорима и српскословенском језику, али и као /je/, што је изговор карактеристичан за рускословенски (руски) језик.

3. Морфолошки и творбени аспект славенизама

У Захаријевићевом уџбенику приказан је „сразмерно чист народни језик” (Ивић 1998: 206). Деклинација и конјугација не разликују се битније од новоштокавске у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта. На морфолошком и творбеном плану, међутим, пажњу привлаче одређени хибридни облици, односно славеносрбизми¹⁰. Славеносрбизми су „оне речи или облици који истовремено садрже и рускословенске (руске) и српске народне црте, а понекад и српскословенске – настале у процесу делимичног или потпуног србизирања” (СТИЈОВИЋ 1992: 94).

Према томе да ли хибридног почива на творбеном плану (укрштање творбених морфема различитог порекла при грађењу нове речи) или на граматичком плану (укрштање основе црквенословенског порекла и наставка за облик из српског народног језика у промени речи – деклинацији или конјугацији), А. Милановић (2005: 324) предлаже прецизнију класификацију хибрида на *творбене*, односно *обличке* или *граммаіичке славеносцірбизме*.

9 Наведене примере у истом лику потврђује и *Речник црквенословенског језика* (Петковић 1935).

10 О славеносрбизмима детаљније в. Стијовић 1992: 94–95, Младеновић 1989: 93 и Милановић 2005.

Међу граматичким славеносрбизмима у Захаријевићевом уџбенику издвајају се: у *смощренію* (лок. јд., 32), *при совршиваню* (лок. јд., 72), *при совршишелнымъ* (лок. мн., 36), *по изытїю* (лок. јд., 67).

Примери граматичких славеносрбизама налазе се и у презенту следећих глагола: *шолкуемъ* (1. л. јд., 64), *сочинява* (3. л. јд., 77), *принадлежи* (3. л. јд., 6), *почишуе* (3. л. јд., 77), *советуе* (3. л. јд., 78), *скланяю* (3. л. мн., 9), *сохраняваю* (3. л. мн., 120), *состїоє се* (3. л. мн., 5).

У облику инфинитива глагола *восїишїати* (102) забележен је наставак карактеристичан за српски језик, док је у префиксу уочљив рускословенски (руски) фонетизам.

Иако је у свом приказу Захаријевићеве *Србске граматїике* Ђ. Магарашевић нагласио да „нема, дакле, славенског 3. степена (аїши, Ђїши)” (Магарашевић 1890: 26), у посвети се ипак срећу облици рускословенског (руског) суперлатива *высокодостїойнЂїшемъ* (дат. јд.). С обзиром на то да је у питању једини пример и да се налази у посвети, оправдање за његову употребу могло би се потражити на стилском плану.

Међу деривираним славенизмима најфреквентнији су они са непроширеним и проширеним именичким суфиксом *-ије* (црквенословенског порекла): *званїє* (ном. јд., 18), *їодобїє* (ном. јд., 120), *сїисанїє* (ном. јд., 16), *ударенїє* (акуз. јд., 67), *означенїє* (ном. јд., 3), *изреченїє* (ном. јд., 76), *словосочиненїя* (ген. јд., 6), *наименованїє* (ном. јд., 4), *красноїисанїє* (ном. јд., 5), *їримЂчанїє* (ном. јд., 6), *назначенїє* (ном. јд., 6), *изясненїє* (акуз. јд., 6), *о склоненїяма* (лок. мн., 7), *оконченїя* (ген. јд., 9), *условіємъ* (инстр. јд., 35), *ударенїє* (ном. јд., 67), *оїредЂленїє* (ген. јд., 70), *израженїя* (акуз. мн., 71), *о междомейїю* (лок. јд., 73), *о словоударенїю* (лок. јд., 75), *їредложенїє* (ном. јд., 76), *благогласїя* (ген. јд., 80), *изобилїє* (акуз. јд., 88), *уваженїє* (акуз. јд., 90), *двоумїє* (ном. јд., 94), *їочїшїанїє* (акуз. јд., 98), *оїредЂленїє* (ном. јд., 100), *благодЂянїє* (акуз. јд., 113), *їознанїя* (ген. јд., 120), *раздЂленїє* (ном. јд., 121), *изытїя* (ген. јд., 66).

Као конкурентни славенизмима са суфиксом */-ије/* стоје примери са посрбљеном формом суфикса */-је/*. Ови творбени славеносрбизми знатно су ређи код Захаријевића. Наспрам примера у *скланяню* (лок. јд., 30) стоји лексема са рускословенским фонетизмом *склоненїє* (ном. јд., 7).

Значајно место међу деривираним именицама имају маркиране именице *nomina agentis* и *nomina professionis* са суфиксом *-шїель*, који је углавном књишког порекла (Ристић 1982: 195): *уїравїшїеля* (ген. јд., насловна), *одбранїшїелю* (дат. јд., посвета), *владашїелю* (дат. јд., 113), *осмоїшїришїель* (ном. јд., 123), *скуїшїшїель* (ном. јд., 123), *їредсЂдашїель* (ном. јд., 124), *слушашїель* (ном. јд., 125), *сїисашїель* (ном. јд., 126), *ласкашїелЂ* (акуз. мн., 82), *књиговодїшїель* (ном. јд., 126), *сїїологЂлашїель* (ном. јд., 129), *настїошїель* (ном. јд., 131), *надзїрашїель* (ном. јд., 137), *ревнїшїель* (ном. јд., 138).

Рускословенски и руски фонетизам присутан је у пореклу суфикса *-естїво* у примерима: *княжестїва* (ген. јд., насловна), *мужестїво* (ном. јд., 4), *множестїво* (ном. јд., 81), *оїтчестївомъ* (инстр. јд., 81), *художестїво* (ном. јд., 81), *сушчестїва* (акуз. мн., 82), *началнїчестїва* (ген. јд., 118). Могући конкурентни облици нису пронађени, осим случају наведене лексеме *сушчестїва*, уз коју се јавља и лексема *сїтворенЂ* (акуз. јд., 11), са истим значењем.

У Захаријевићевој *Граматїици* учевају се и славенизми са суфиксом *-ишїє*: *обїшїалишїїа* (ген. мн., 80), *учїлишїїа* (ген. јд., 124), *чїшїалишїїа* (ген. јд., 125).

4. Терминолошка и нетерминолошка лексика

Развитак српског друштва и растуће интересовање за нормирање језика све више су актуализовали питања стручне и научне терминологије. Посебан проблем чинио је недостатак терминолошке лексике, али и постојање дублетних облика. Године 1842. новоосновано Друштво српске словесности прихватило је рад на терминологији као један од својих основних и првих задатака. Први нацрти речника појавили су се још исте године (Ивић 1998: 208). Јован Стерија Поповић, један од иницијатора Друштва, жигосао је стране речи. Наместо туђица, често су предлагани рускословенски или руски изрази, понекад домаћи, већ затечени у језику, али је нарочито много било новоскованих речи (Ивић 1998: 209). Вук се успротивио овој акцији, сматрајући да би кодификација терминологије у том тренутку у језику учврстила многе непожељне издразе „будући да чланови Друштва нису довољно познавали правила српског језика” (Ивић 1998: 209). Дошавши на седницу Друштва у мају 1845. године, Вук је издејствовао да се акција обустави и да се неговање терминологије препусти заинтересованим појединцима, иза чијег мишљења не би стајао ауторитет Друштва. Тиме је, углавном, настављена традиција употребе рускословенских, односно црквенословенских грама-тичких термина, често без адаптације, али још чешће у посрбљеном лику (Ивић 1998: 209).

Захаријевић, такође, прати ту традицију, па се у његовој *Грамматистици* јављају следећи славенизми¹¹: *(име) сушчестѿвишелно* (ном. јд., 4), *склоненіе* (ном. јд., 7), *именишелный* (ном. јд., 6), *родишелный* (ном. јд., 6), *дашелный* (ном. јд., 6), *винишелный* (ном. јд., 6), *звѿшелный* (ном. јд., 6), *шворишелный* (ном. јд., 6), *сказѿшелный* (ном. јд., 6), *(име) ѿрилагѿшелно* (ном. јд., 19), *сравненіе* (ном. јд., 23), *ѿвѿсходный стѿепенъ* (ном. јд., 24), *местѿоименіе* (ном. јд., 28), *союзъ* (ном. јд., 72), *нарѢчїя* (ном. мн., 70), *междометїе* (ном. јд., 73), *ѿричастїе* (ном. јд., 54), *уда-реніе* (ном. јд., 75), *оконченїя* (ген. јд., 9), *о словоударенїу* (лок. јд., 75), *словосочи-неніе* (ном. јд., 75), *ѿредложеніе* (ном. јд., 76), итд.

Иако је процес посрбљавања на фонетском нивоу, уопштено говорећи, код Захаријевића знатно израженији, посрбљавање се може приметити у случају следећих термина и на морфолошком нивоу – код глагола: *скланяю се* (3. л. мн., 9), и код именских речи: *о словоисѿѿиванїу* (лок. јд., 1), *у скланянїу* (лок. јд., 30).

Пажњу привлаче колебања у употреби префикса рускословенског (руског) и српскословенског (српског) порекла у примерима: *сабирашелна* (ном. мн., 15) и *собирашелна* (акуз. мн., 4), *несавршене* (акуз. мн., 33) и *несовршени* (ном. мн., 33), *согласна* (ген. јд., 15) и *сагласна* (ген. јд., 15), која указују на прилично снажно присуство рускословенског префикса /со-/ у језику наших писаца у време-ну коме је једна од основних карактеристика била тежња ка чишћењу наноса из других језика, пре свега из рускословенског.

Колебања се уочавају и у дисимилацији иницијалне групе /мн-/. Када се јавља у оквиру термина, група /мн-/ чува се у овом облику: *множестѿвенный* (ном. јд., 5), *у множестѿвеномъ* (лок. јд., 9). Међутим, у објашњењима, односно примерима која наводи уз правила, Захаријевић често употребљава групу /мл-/, са фонетизмом карактеристичним за српски народни језик: *млоги* (ном. мн., 63), *са млогимъ* (инстр. јд., 111), *одъ млоги* (ген. мн., 113).

¹¹ Узимајући у обзир ограничен обим рада, неће бити наведени сви примери, већ само најфреквентнији. О терминима у Захаријевићевој Граматици в. М. Караца Гарић (1982: 322–326).

Поред употребе лексема рускословенског (руског) порекла, у Захаријевићевом језику примењује се и употреба њима синонимних речи из српског језика: *вопросъ* (акуз. јд., 81), *вопросийшелный* (ном. јд., 97), *вопрошавати* (инф., 101) али *при иышаню* (лок. јд., 89), *иышати* (инф., 101); *скланяю се* (3. л. мн., 9) и *ироме-нюю се* (3. л. мн. през., 9), *меняю се* (3. л. мн. през., 11), затим *примѣчаніе* (ном. јд., 6) и *примѣмба* (ном. јд., 18).

6. Закључна разматрања

Година 1847. обележава се као година неформалне победе Вукових идеја. Те године објављен је Вуков превод *Новоџ завјѣшта*, затим *Рати за српски језик и иравойис* Ђуре Даничића, *Песме* Бранка Радичевића и *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Ова дела показала су да српски народни језик може „уз оплемењивање, задовољити већину функција које му савремено српско друштво у експанзији намеће” (Милановић ²2006: 125).

Исте године појавила се Захаријевићева *Србска грамматишка*. Због великог броја славенизама, ова граматика би се могла, на први поглед, искључити из ондашњег тока наше филологије. Међутим, уочено је да је чување славенизама код Захаријевића у највећем броју случајева последица њихове употребе као граматичких термина. Процес посрбљавања термина текао је знатно спорије него у случају осталих лексичких нивоа, што је сасвим разумљиво ако се узме у обзир чињеница да у нашем тадашњем језику често није постојао одговарајући лексички еквивалент који је могао да замени термин из страног језика. Све до седамдесетих година XIX века, заправо, могуће је пратити појаву славеносрпских наноса у нашем језику. С друге стране, процес посрбљавања, затим колебање и све чешћа употреба српских народних, поред рускословенских (руских) облика и речи, не само у Захаријевићевом језику, одлике су српског језика с половине XIX века.

Литература:

- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вукомановић 1988: С. Вукомановић, „Вукова грађија, ортографѣја и језик у рецензији ‘Новина сербских’”, *Научни састѣанак славистѣа у Вукове дане*, 17/2, Београд, 109–118.
- Дабић 1984: Б. Дабић, Русизми и славјанизми у лексици „Луче микрокозма”, у: *Лексикографѣја и лексиколоѣија*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српскохрватски језик, 47–52.
- Захаријевић 1847: И. Захаријевић, *Србска грамматишка*, Београд: у Правителственной књигопечатњи Княж. Србскогъ.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преѣлед истѣорије српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиѣарница Зорана Стојановића.
- Караѣа Гарић 1982: М. Karadža-Garić, *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji (doktorska disertacija)*, Beograd.
- Магарашевић 1890: Ђ. Магарашевић, *Истѣоријско-критѣички преѣлед словено-српске грамѣишке до ѣодине 1847*. Летопис Матице српске, 59/161, 1–28, 59/162, 1–29.
- Милановић 2005: А. Милановић, Статус појма и термина *славеносрбизам* у србистици, *Научни састѣанак славистѣа у Вукове дане*, 34/3, Београд, 323–327.
- Милановић ²2006: А. Милановић, *Крајшка истѣорија српског књиѣевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.

- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 180–191.
- Милићевић 1888: М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српској народа новијега доба*, Београд: Српска краљевска штампарија, 170–171.
- Младеновић 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Младеновић 2004: А. Младеновић, О неким славенизмима у песмама Доситеја Обрадовића, Гаврила Ковачевића и Георгија Михаљевића посвећеним Првом српском устанку, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, књ. XLVII, Нови Сад, 27–35.
- Петковић 1935: С. Петковић, *Речник црквенословенског језика*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Ранђеловић 2012: А. Ранђеловић, Фонетски аспект славенизама у поезији Јована Дошеновића, *Језици и културе у времену и простору*, књ. I, Нови Сад: Филозофски факултет, 445–452.
- Ристић 1982: С. Ристић, *Морфема -иель у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, XXV/4–5, Београд, 189–230.
- СТИЈОВИЋ 1992: С. Стијовић, *Славенизми у Њеђошевим јесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 21–22.
- Суботић 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Толстој 1977: Н. И. Толстој, *Дискусија*, Научни састанак слависта у Вукове дане 6/1, Београд, 519.
- Толстој 1998: Н. И. Толстој, *Избранные труды II, Славянская литературно-языковая ситуация*, Москва: Языки русской культуры, 212–228.
- Толстој 2004: Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина – Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Матица српска.
- Цветковић 2005: И. Цветковић, *Славенизми у Вуковом Српском рјечнику из 1852. године*, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, књ. XLVIII, Нови Сад, 95–108.

СЛАВЯНИЗМИ В КНИГЕ СРБСКА ГРАММАТИКА ИЛИИ ЗАХАРИЕВИЧА

Резюме

В настоящей статье анализируются славянизмы в книге *Србска грамматица* (1847) Илии Захариевича. Изучаемый материал сгруппирован по фонологическому принципу: рефлексы редуцированных гласных, согласные р и л, сочетания букв жд и шт, рефлекс малого юса, славянизмы без редакционных фонетических знаков. Анализ словообразования показал, что направление развития языка Захариевича обусловлено выбором определенных суффиксов.

Ключевые слова: изводы старославянского языка, славяносербский язык, славянизм, гибрид, конкуренция словообразовательных моделей

Драгана Ђурић

Тамара Лутовац¹*Крађујевац*

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ПИСАМА ТУРСКОГ СУЛТАНА МУРАТА II ДУБРОВНИКУ

У раду се испитују најважније графијске и правописне одлике писама турског султана Мурата II Дубровнику из прве половине XV века. Најважнији резултати спроведеног истраживања могу се свести на следеће: (1) у испитиваним документима преовлађују одлике рашког правописа: (а) употреба лигатура њ и њ у функцији обележавања гласовних група [ја] и [је]; (б) потпуно одсуство графеме њ; (в) одсуство графеме њ; (г) употреба старије интерпункције са тачком на средини реда (тачка на средини реда, три тачке, нема запете); (2) у испитиваним документима се препознају и поједине одлике ресавске ортографске школе (углавном у изолованим примерима): (а) употреба графема њ и њ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају; (б) употреба графеме њ у изолованом примеру у функцији обележавања поствокалског [ја]; (в) у изолованом примеру забележена употреба двоструке варије; (г) употреба новије интерпункције са тачком на доњој линији, запетом.

Кључне речи: рашки правопис, ресавски правопис, султан Мурат II, Дубровник, XV век

1. Уводне напомене

Предмет нашега рада представља истраживање најважнијих графијских и правописних одлика писама турског султана Мурата II упућених Дубровнику током прве половине XV века.

Истраживањем су обухваћена три документа, која се у наставку наводе према хронолошком редоследу постанка: (1) Писмо турског султана Мурата II којим од Дубровчана тражи да му врате град Сокол и земљу коју им је дао у залог (Једрене, 10. VII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 811²); (2) Писмо турског султана Мурата II којим Дубровчанима даје слободу да тргују по свој његовој земљи (Једрене, 6. XII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 812); (3) Писмо Дубровчанима којим тражи да му врате град Клобук са жупом Врмом и Требиње са Лугом (9. VI 1431. године „на Чоку на планину“) (у даљем тексту Ст. 814). Поред писама која су обухваћена нашим истраживањем, од турског султана Мурата II сачувана су још два документа - (1) Писмо којим Дубровчанима даје слободу да тргују по свој његовој земљи (6. XII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 813) и (2) Писмо Дубровчанима којима се заклиње да ће им сачувати трговачке повластице уколико му буду верно доносити дарове (Једрене, фебруар 1442. године) (у даљем тексту Ст. 816). У раду смо анализирали само три писма турског султана Мурата II. Сужавање предмета рада није предузето с обзиром на дипломатички статус докумената (како је спроведено у Поломац–Лутовац 2014), већ с обзиром на рефлекс старосрпског вокала /џ/, будући да је у анализираном корпусу примећена екавска замена овог вокала са двама изолованим примерима (и)јекавског рефлекса у документу Ст. 812, за разлику од остала два писма у којима се бележе (и)јекавски рефлекси овог вокала.

¹ lutovactamara@gmail.com

² Скраћеница упућује на број документа у издању Стојановић 1934.

Ова три писма турског султана Мурата II до данас нису проучена. Није уосталом боље ни стање других докумената турске канцеларије, која до сада нису ни издата на одговарајући начин³, а камоли проучена са ортографског и језичког аспекта.

Када је реч о досадашњим интересовањима за старосрпска документа турске канцеларије треба споменути следећа издања: Павловић 1882: 115–117, Елезовић 1931: 7–16, Радојчић 1953–1954: 343–367, Унбегаун 1975: 221–228, Костић 1924. У овим студијама најчешће се разматрају спољашњи чиниоци употребе српског језика у дипломатској преписци XV–XVIII века у југоисточној Европи. Напомене о палеографским и правописним карактеристикама докумената турске канцеларије дао је Ђорђевић 1991: 163–170, а неке опште напомене о документима турске канцеларије дао је Ивић 1998: 64–67, 92–93. У новије време језичка и текстолошка анализа двају писама турског султана Мурата II спроведена је у Поломац–Лутовац 2014.

Писма турског султана Мурата II датирају из треће деценије 15. века, што је уједно и период стабилизације ресавског правописа на територији Деспотовине (уп. Поломац 2012а: 193). Будући да је реч о истом временском периоду, очекујемо да у документима које анализирамо црте ресавске ортографске школе буду доминантне.

Истраживањем су обухватили граfiјске и правописне црте које су у литератури означене као најважније црте ресавске ортографске школе (уп. Недељковић 1965, Јерковић 1980) – (а) употреба њ на етимолошком месту; (б) употреба њ; (в) употреба њ у функцији обележавања /и/ у позицији испред сонанта /ј/; (г) обележавање гласовне групе [ja] у поствокалском положају графемом а; (д) обележавање гласовне групе [je] помоћу е и е; (ђ) употреба акценатских знакова; (е) употреба новије интерпункције са тачком на дну реда и запетом; (ж) употреба грчких слова и (з) употреба графеме s у словној вредности.

Наша анализа је предузета са општим циљем да се истраже и утврде граfiјске и правописне одлике писама турске канцеларије будући да је – како смо већ напоменули – реч о документима чије филолошко и лингвистичко, а самим тим ни граfiјско–правописно проучавање до данас није спроведено. Посебни циљеви рада тичу се утврђивања у којој се мери граfiја и правопис писама ослањају на граfiју и правопис Деспотовине, са чијом се писменошћу хронолошки поклапају.

2. Анализа грађе

2.1. Употреба полугласничког знака. С обзиром на податак да је грађа коју испитујемо из 1430. и 1431. године, очекујемо присуство вокала /а/ на месту некадашњег полугласника. У погледу ове језичке црте у нашој грађи није забележена употреба њ, док у погледу употребе њ бележимо следеће стање – некадашњи пологласник у испитиваним документима потврђен је само у примерима у којима се налазио у слабом положају – Ст. 811: прѣмвдрѣмъ 2, прѣвкрашеннмъ 2, кнеземъ 3, властеломъ 3, двѣровкѣномъ 3, ѿдѣ 7, тѣрѣгвѣте 7, ннкѣдарѣ 8, съ 11, всакнмъ 11, г[о]лѣп[о]лѣларемъ 11, нѣмъ 13, трѣговѣл[ѣ] 14, ѿнѣ 15, вѣмъ 15, 23, ѿставнѣ 15,

3 Издања текстова старосрпских докумената турске канцеларије дата су у Трухелка 1911 и Стојановић 1934. Реч је о издањима текстова у оригиналној граfiји, са напоменама о дипломатичким карактеристикама текстова. Због граfiјских и језичких одступања, али и едициогног поступка, поменута издања текстова не задовољавају критеријуме модерне текстологије.

тръговци 16, кестъ 19, данокъ 19, тець 19, ваць 20, дрѣжнтѣ 21, шпетъ 21, догють 27, дворъ 28, градъ 29, пвстнѣхъ 30, соколѣхъ 31, бнѣхъ 32, заложнѣхъ 32, день 34, адрианополѣхъ 34; 812: господаръ 1, бегъ 2, синь 2, кнезь 5, любовь 7, безъзабавна 12, свснѣдъ 12, 19, тръговцѣхъ[ъ] 14, ерь 14, 18, далѣтннѣхъ 19, нѣхъ 20, ратъ 21, ннѣхъ 24, закономъ 26, западнѣхъ 26, странахъ 27, срьблѣхъ 28, свехъ 29, землѣхъ 29, гнѣвъ 39, тнѣхъ 40, сѣхъ 42, ннѣхъ 42, сатъ 44; 814: цвратъ 2, вьсекон 3, двѣровѣцькохъ 4, властеломъ 5, плѣмннѣтѣстѣво 6, плѣмннѣтѣстѣво 6, взмѣтѣхъ 9, клобвкъ 10, жьподъ 10, врѣмъ 11, лвгомъ 11, нѣхъ 14, вѣселнѣхъ 16.

На месту изговорног полугласника налазе се искључиво рефлекски /a/, /e/ и /o/:

(а) у изолованом примеру на месту некадашњег изговорног полугласника бележимо српскословенски рефлекс /a/: Ст. 811: ва лето 34 и то у „клишеизираној датумској формули у духу српскословенског језика” (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18);

(б) у појединим примерима посведочена је промена /ə/ > /e/: Ст. 811: дошѣл[ъ] 9 (стсл. дошьль), сѣда 13 (стсл. съда), день 34 (стсл. днь); 814: вьсекон 3, чѣстн 3, двѣровѣцькохъ 4;

(в) у двама примерима забележен је вокал /o/ на месту некадашњег полугласника: Ст. 811: со мноць 13 (стсл. съ), данокъ 19 (стсл. даньк).

Језичка анализа двају писама турског султана Мурата II са аспекта исто­ријске дијалектологије која је спроведена у Поломац–Лутовац 2014 показује да примери „неѣ дошѣл[ъ] Ст. 811: 8/9 (3. л. јд. перф.), сѣда Ст. 811: 13 (стсрп. съда), со мноць Ст. 811: 13, день Ст. 811: 34, двѣровѣцькохъ Ст. 814: 4 – несумњиво упућују на то да су писари писама припадали дијалекту који су одликовали македонски континанти некадашњег изговорног полугласника”. (Поломац–Лутовац 2014: 17)

Графема њ користи се у писмима у складу са традицијом за обележавање слоготворних сонаната /р/ и /л/ у склопу графемског споја њ и љ: Ст. 811: тѣрѣжѣте 7; дрѣжнтѣ 21; Ст. 812: тръговцѣхъ[ъ] 14; тръговци 16; тръговцѣхъ[ъ] 22; тръгъ 25, 36; тръгъхъ 31; Ст. 814: свѣталн[а] 2.

2.2. Употреба графеме њ. Употреба ове графеме на етимолошком месту могла би да упућује на ресавску архаизацију, а условљена је и садржајем, као и жанровским карактеристикама текстова. Ова графема у етимолошкој позицији није посведочена ни у једном од анализираних докумената, а условљеност употребе жанровским карактером ових документа потврђује и чињеница да се графема њ у повељама и писмима српских деспота Дубровнику не јавља уопште или се јавља веома ретко (уп. Поломац 2011: 54).

2.3. Употреба ѣ. У писмима нису посведочени ни примери у којима се употребава десетеричко ѣ. Обележавање фонеме /и/ у позицији испред фонеме /ј/ бележи се доследно графемом н: [и+је] – Ст. 811: поздравленнѣ, радованнѣ 4, познаннѣ 10, 12, ннѣднѣ 18; 812: свснѣдъ 12, 19; снѣ 19, 33; 814: поздѣравлѣннѣ 5, херѣтисаннѣ 5, заклетнѣ 13; [и+ја] – Ст. 811: приѣтелство 10, 24, лознѣ 16, неприѣтеле 25, покласнѣри 25, ѡвнѣ 34, адрианополѣхъ 34; [и+ју] – Ст. 814: нѣна 17.

2.4. Обележавање групе [ја]. Употреба лигатуре ѡ у поствокалском положају у духу рашког правописа потврђена је у двама истраживаним документима: Ст. 811: приѣтелство 10; неприѣтеле 25; покласнѣри 25; ѡвнѣ 34; адрианополѣхъ 34; Ст. 814: коѡ 11.

Употреба графеме ѡ у функцији обележавања поствокалског [ја] у духу ресавске школе забележена је у изолованом примеру – Ст. 811: ѡѡхъ[ъ] 6.

Статистички преглед обележавања гласовне групе [ја] у поствокалском положају у анализираној грађи приказан је у табели 1.

	Графема а	Графема њ
Ст. 811	1	5
Ст. 812	-	-
Ст. 813	-	1

Табела 1: Обележавање групе [ја] у поствокалском положају

Посебну пажњу у истраживаним документима завређује и бележење гласовних група [ља], [ња], [ћа] и [ђа].

Гласовна групе [ља] бележи се графемском групом лѡ: Ст. 811: зѣмля|х|ѡ 7; Ст. 812: зѣмля 11; зѣмля|х|ѡ 16, 29; повѣлиѡно 34;

Гласовна група [ња] обележена графемском групом нѡ забележена је у двама изолованим примерима у документима Ст. 811: попрѡшенѡ 18; и Ст. 812: попрѡшенѡ 18.

У складу са традиционалним маниром рашког правописа гласови /ћ/ и /ђ/ помоћу к и г. Посебан проблем истраживања ових гласова у датом корпусу тиче се обележавања гласовних група [ћа], [ће] односно [ђе], [ђу] у којима се огледа колебање норме.

У документима из корпуса гласовна група [ћа] обележава се графемском групом кѡ: Ст. 811: плакѡ 19; Ст. 814: павловникѡ 10; као и графемском групом ка – Ст. 812: лѡкарѡвникѡ 9; плакѡу 31; тисѡкана 44; док је у изолованом примеру обележена графичким склопом тѡ – Ст. 812: непѡтакнѡтѡ 42.

2.5. Обележавање гласовне групе [је]. Лигатура љ у иницијалној позицији забележена је у облицима презентѡ глагола *јесѡм* (у 3. л. јд. и 3. л. мн): Ст. 811: љ 7; ѡстѡ 19; Ст. 812: ѡсѡ 13; љ 34, 42; у одређеном броју примера посведочена је на крају речи – Ст. 811: поздрављѡннѡ 4; радѡваннѡ 4; позннѡннѡ 9, 12; Ст. 812: запѡведѡннѡ 3; своѡ 8; сѡ 41; Ст. 814: поздрављѡннѡ 5; хѡрѡтисѡннѡ 5; сѡзнѡ 7; заклетнѡ 13; а јављѡју се и примери са лигатуром љ у медијалном положају: Ст. 811: ннѡднѡ 18; 814: знѡднѡ 12; верѡѡтѡ 15. Овакво обележавање гласовне групе [је] показује нам да у анализираним писмима преовлађују одлике рашке правописне школе.

У складу са правописном традицијом ресавске ортографске школе, у анализираном корпусу последније је изражена употреба графема ѡ и ѡ у функцији обележавања гласовне групе [је] и то: (а) у иницијалном положају – Ст. 811: ѡѡ 6, ѡѡ 19; ѡ 23, 32; Ст. 812: ѡѡ 6; ѡѡ 11, 14, 37; ѡнѡко 33; Ст. 814: ѡѡ 7; (б) у поствокалском положају – Ст. 811: тѡрѡгѡѡтѡ 7; ѡѡѡѡѡ 14; ѡѡѡѡѡ 22; ѡѡѡѡѡ 26, 32; ѡѡѡѡѡ 31.

Статистички прегледи обележавања гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају наведени су у табели 2.

	Графема љ-	Графеме ѡ- и ѡ-	Графема ѡѡ	Графеме ѡѡ и ѡѡ
Ст. 811	2	4	5	6
Ст. 812	3	5	4	-
Ст. 814	-	1	4	-

Табела 2: обележавања гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају

Посебну пажњу у испитиваним документима захтева и бележење гласовних група [ље], [ће] и [ђе] будући да њихово обележавање показује изостанак нормализације у погледу њиховог графичког означавања.

Гласовна група [ље] обележава се графемском групом лѡ у двама документима – Ст. 811: поздрављѡннѡ 4; непѡнѡтѡѡ 25; у једном примеру графемском групом лѡ Ст. 812: срѡбљѡѡѡ 28; док је у једном писму забележен изоловани пример

са графемском групом *лѣ* у функцији обележавања гласовне групе [ље] – Ст. 814: *поздѣравлѣннѣ 5*.

Писање графемске групе *кѣ* у функцији обележавања гласовне групе [хе] посведочено је у двама писмима – Ст. 811: *ѡвокѣ 28*; Ст. 812: *хокѣ 3, 38, 39*; *кѣ 35*; *нѣкѣ 38*; *38*; док је у писму Ст. 814 забележен изоловани пример са графемским склопом *кѣ* у функцији обележавања поменуте гласовне групе. Нема посведочених примера са графемском групом *кѣ* у функцији обележавања поменуте гласовне групе, што је манир који је нормализован у највећем броју повеља Деспотовине (уп. Поломац 2011: 109).

Обележавање гласовне групе [хе] помоћу графемске групе *гѣ* присутно је у изолованом примеру – Ст. 811: *зигѣ 13*.

На основу обележавања анализираних гласовних група можемо истаћи и чињеницу да у документима долази до варирања старијих и млађих црта рашке ортографске школе.

2.6. Акценти и интерпункција. Употреба акценатских знакова, преузетих из грчког правописа у словенској писмености почиње се спорадично сретати већ од прве половине XIII века, док је ресавска ортографска школа подразумевала њихову систематичну употребу (уп. Недељковић 1965). У писмима турског султана Мурата II забележена је само употреба двоструке варије (кендеме) у примерима: Ст. 811: *кѣ 8, 28*; *инѣ 18, 19, 29*; Ст. 814: *д(е)нѣ 17*. Двоструку варију забележили смо у једносложним речима у којима највероватније означава логички акценат, што подразумева њено бележење у складу са ортографском традицијом.

Поред старе интерпункције са тачком на средини реда и употребом три тачке, у текстовима проналазимо повећано присуство нове интерпункције (тачка на дну реда, запета).

2.8. Грчка слова. У писмима нису забележени примери у којима би била очекивана употреба грчких слова.

2.9. Остале црте. Настојећи да употпунимо правописну слику анализираних докумената, истраживали смо и друге значајне правописне одлике које не утичу на диференцијацију ортографских школа, али доприносе комплетнијем прегледу правописних одлика писама.

2.9.1. Употреба јата. У анализираним писмима није забележена честа употреба вокала *ѣ* у етимолошком положају. У Ст. 811 и Ст. 814 посведочена је екавска замена старосрпског вокала *ѣ* – Ст.811: *вѣлѣ(ѣ) 6* (лок. мн.), *потрѣбно7* (партицип претерита пасива с. р.), *нѣ 8* (3. л. јд. през. стсл. нѣкѣ), *верноцѣ 14* (стсл. вѣрнѣн), *нѣтѣ 17* (2. л. мн. през.), *тецѣ 19, 29* (инстр. јд.), *грѣлѣ(ѣ) 29*, *верна 30*, *цѣлѣ(ѣ)ца 34*, *лето 34*; Ст. 814: *пѣдѣннѣтѣлѣтѣво 6*, *цѣноверѣнога 8*, *цѣста 12*, *рѣгн 14*, *рѣкн 15*, *верѣкѣ 15* (2. л. мн. през.), *цѣсѣца 17*. Графему *ѣ* употребљену на етимолошком месту у незнатном броју примера: Ст. 811: *прѣдѣдрѣѣ 2*, *прѣвѣкрашѣннѣ 3* и *прѣпотѣннѣцѣ 14*; Ст. 814: *врѣѣ 11*, *трѣѣннѣ 11*, *поздѣравлѣннѣ 5*, прочитали смо екавски у складу са поменути примерима у којима је потврђен екавизам. Екавизам поменутих докумената потврђује и бележење овог вокала /ѣ/ у неетимолошкој позицији, пре свега на месту класичног вокала /e/: Ст. 814: *пншѣ 12* (3. л. јд. през. стсл. пншѣтѣ), *кѣ 15* (стсл. хошѣтѣ). Изузетке представљају примери из документа Ст. 812 у којима се се, поред екавских – *заповѣдѣкѣ 3* (3. л. јд. през. стсл. заповѣдоуѣтѣ), *трѣговѣцѣлѣ(ѣ) 14, 37* (лок. мн. стсл. трѣговѣѣхѣ), *хѣтѣ 17* (3. л. јд. аор. стсл. хотѣ), *арѣбанасѣлѣ(ѣ) 28* (лок. мн. стсл. арѣбанасѣхѣ), *годѣ 35* (стсл. годѣ), *летѣ 44* (стсл. лѣто), *свѣхѣ 14, 23, 29* (лок. мн. стсл. вѣсѣхѣ), *цѣлѣ(ѣ)ца 43* (стсл. цѣсѣацѣ) – могу уочити (и)јекавски рефле-

кси старосрпског вокала /ѣ/ – свєдѣ 12, 19 (ген. мн. стсл. свѣдѣ), снє 19, 33 (3. л. јд. през. стсл. снѣтъ).

П. Ивић (2011: 177) истиче чињеницу да је „јекавска замена јата најкомпликованија од свих штокавских замена овога гласа”. Основно правило јесте да рефлекс дугог ѣ даје двосложно *ије*, али оваква системска промена није карактеристична за све јекавске говоре. За говор Дубровника карактеристично је то да је рефлекс дугоузлазног јата једносложан, рефлекс дугосилазног јата двосложан, а рефлекс кратког ѣ је *је* (*це*), уз напомену да „одговарајуће варијанте постоје и код неакцентованогјата”. (Ивић 2001: 185) „Уз то се *ј* између *и* и *е* не изговара подједнако изразито у свим крајевима и у свим положајима; местимично оно чак и изостаје.” (Ивић 2001: 177) П. Ђорђевић (1991: 167) сматра да примере типа свєдѣ 12, 19 (ген. мн. стсл. свѣдѣ), снє 19, 33 (3. л. јд. през. стсл. снѣтъ) које бележимо у једном писму треба читати као „сусиед” и „смие” јер се изговор старог вокала јата огледа управо у самом писању његових рефлекса.

С обзиром на претходно наведено стање и овакве тврдње, нема сумње да би питање изговорне вредности овог вокала захтевало посебно истраживање на материјалу већег броја докумената.

Када је у питању бележење графеме ѣ, поред његовог писања у оквиру лигатуре рѣ, како истиче П. Ђорђевић (1991: 167), наша анализа докумената турске канцеларије показала је да се јат бележи и изван дате лигатуре – Ст. 812: лѣта; пишѣ. Овакав Ђорђевићев закључак можемо оправдати чињеницом да је, анализирајући преко две стотине докумената, очигледно превидео истакнуту одлику.

2.9.2. Обележавање вокала /у/. У складу са правописном традицијом вокал /у/ се у испитиваним документима обележава помоћу лигатуре *у*. За разлику од докумената Деспотовине, у којима је за обележавање овог вокала забележена употреба лигатуре *у* и диграма *уџ*, а у појединим примерима и употреба графема *ю* и *ѳ* (уп. Поломац 2011: 77), у истраживаним текстовима бележимо устаљену употребу лигатуре. Посебан проблем, међутим, представља обележавање овога вокала у гласовној групи [ју]. У највећем броју примера анализираних писама гласовна група [ју] означава се лигатуром *ю*: Ст. 812: *кою* 21; *трѣгю* 31; *плакою* 31. Само је у једном примеру забележено означавање гласовне групе [ју] лигатуром *у*: Ст. 811: *цож* 8.

Када је у питању бележење гласовне групе [љу] графемском групом *лю*, нормализовано је у свим испитиваним документима: Ст. 811: *землю* 8; 15, 21; Ст. 812: *любци* 5; *андрѣнополю* 45; 812: *любци* 5; *любовь* 7; Ст. 814: *землю* 13. Гласовна група [њу] потврђена је само у изолованом примеру у документу Ст. 812: *повеленю* 29. Гласовна група [ћу] обележена граfiјским спојем *кю* присутна је у усамљеном примеру документа Ст. 811: *кю* 27, док су у истом документу забележени примери са грfiјским склопом *гю* у функцији означавања гласовне групе [ћу] – Ст. 811: *цегю* 10, 23; *догю* 25; *догють* 27, што је граfiјска карактеристика и повеља Деспотовине (уп. Поломац 2011: 111).

На основу обележавања анализираних гласовних група можемо истаћи и чињеницу да у документима долази до варирања старијих и млађих црта рашке ортографске школе.

3. Преглед правописних одлика појединачних писама

Ст 811. Доследније су заступљене одлике рашке ортографске школе: (а) употреба лигатуре *и* у поствокалском положају за обележавање гласовне групе [ја]:

пријатељство 10, непријатељ 25, покланисањн 25, ислана 34, адрианополџь 34; (б) употреба лигатуре *к* за обележавање гласовне групе [je]: *к* 7, *кѣ* 19, поздравленнѣ 4, радобаннѣ 4, познаннѣ 9, 12, ннѣднѣ 18; (в) потпуно одсуство графеме *џ*; (г) одсуство графеме *џ*; (д) одсуство *ї*; (б) употреба старије интерпункције са тачком на средини реда (тачка на средини реда, три тачке, нема запете).

Одлике ресавске ортографске школе слабије су заступљене и углавном се препознају у изолованим примерима: (а) употреба графеме *а* у функцији обележавања поствокалског [ja] забележена је у примеру – *џоа|х|џь* 6; (б) употреба графема *ε* и *ε* у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалном положају – *εрѣ* 6, *εрѣ* 19, *ε* 23, 32; као и у поствокалском положају – *т|р|џ|г|ѣ* 7, *воєводѣ* 14, *воєводе* 22, *воєвода* 26, 32, *врѣгѣ* 31; (в) употреба двоструке варије (кендеме): *вѣ* 8, 28, *мнѣ* 18, 19, 29; (г) употреба новије интерпункције са тачком на дну реда.

Ст. 812. У испитиваном документу доследније су присутне одлике рашког правописа: (а) употреба лигатуре *к* за обележавање гласовне групе [je]: *кѣ* 13, *к* 34, 42, *заповѣдѣ* 3, *своѣ* 8; (б) потпуно одсуство графеме *џ*; (в) одсуство графеме *џ*; (г) одсуство *ї*; (д) употреба старије интерпункције са тачком на средини реда (тачка на средини реда, нема запете); одлике ресавске ортографске школе слабије су заступљене и углавном се препознају у изолованим примерима: (а) употреба графема *ε* и *ε* у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалном положају – *εго* 6, *εрѣ* 11, 14, 37; *εнко* 33.

Ст. 814. У анализираном документу доследније су заступљене одлике рашке ортографске школе: употреба лигатуре *џ* у поствокалском положају у духу рашког правописа потврђена је у једном примеру: (а) *коџ* 11; (б) употреба лигатуре *к* за обележавање гласовне групе [je]: *поз|д|р|џ|џ|н|н|џ|џ* 5, *х|ѣ|џ|т|с|н|н|џ|џ* 5, *џ|џ|н|џ|џ* 7, *џ|џ|џ|џ|џ|џ* 13, *џ|џ|џ|џ* 12, *врѣ|џ|џ|џ* 15; (в) одсуство графеме *џ*; (г) одсуство *ї*; (д) употреба старије интерпункције са тачком на средини реда (тачка на средини реда, нема запете); одлике ресавске ортографске школе слабије су заступљене и углавном се препознају у изолованим примерима: (а) употреба графема *ε* и *ε* у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалном положају забележена је у изолованом примеру: *εрѣ* 7; (б) употреба двоструке варије (кендеме): *д(ε)нѣ* 17; (в) употреба новије интерпункције са тачком на дну реда.

4. Закључак

На основу испитивања графије и правописа трију писама турског султана Мурата II Дубровнику, као и на основу њиховог поређења са графијским и правописним цртама докумената Деспотовине долазимо до следећег закључка – у писмима турског султана Мурата II преовлађују одлике рашке ортографске школе, док су елементи ресавског правописа углавном посведочени у изолованим примерима. Оваква ситуација, са једне стране је условљена жанром и световним карактером испитиваних докумената (и у трговачким привилегијама упућеним Дубровнику са територије Деспотовине изостаје доследно спровођење ресавског правописа), а са друге стране територијалном удаљеношћу од средишта наше средњовековне писмености, тј. центра ресавске ортографске школе будући да су писари углавном били са северномакедонског простора или са простора призренско-јужноморавског дијалекта са којим су северномакедонски говори повезани великим бројем заједничких изоглоса. „Претпоставку о српско-македонском пограничју као дијалекатском изодишту писара̀ подупиру и морфолошке одлике језика писама. Од највећег значаја је чињеница да су у оба писма потврђе-

ни примери аналитизма падежног система, примери неразликовања падежа места од падежа правца, а од посебног значаја су и примери употребе наставка *-ле* уместо *-ли* у множини радног глаголског придева.” (Поломац–Лутовац 2014: 19)

Како у нашој науци документа турске канцеларије још увек нису језички проучена, па ни издата на одговарајући начин, овим радом смо настојали да отпочнемо најпре граfiјска и правописна, а онда и језичка проучавања документа турске канцеларије, што ће бити наш примарни будући задатак.

Литература

Ђорђић 1991: Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Елезовић 1931: Глиша Елезовић, „Турско-српски споменици Дубровачког архива”, Београд: *Јужнословенски филолог*, XI, 1931, 7–88.

Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: БИГЗ, 75–87.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јерковић 1980: Вера Јерковић, „Средњовековне ортографске школе код Срба”, *Јужнословенски семинар за сџране слависте*, бр. 31, Београд, 19–29.

Костић 1924: Мита Костић, *Српски језик као дипломатски језик југоисточне Европе од XV–XVIII века*, Скопље: Стара Србија.

Недељковић 1965: Олга Недељковић, „Правопис Ресавске школе и Константин Филозоф”, у: *Стара српска књижевност у књижевној критици*, књ. 1, Београд: Нолит, 467–475.

Павловић 1882: Иван Павловић, *Српска писма у француским архивама*, *Гласник СУД* LI, 115–117.

Поломац 2011: Владимир Поломац, *Језик повеља и исџрава деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића*, Докторска дисертација, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.

Поломац 2012: Владимир Поломац, „Језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије”, Београд: *Српски језик*, XVII/1–2, Филолошки факултет у Београду–Филолошки факултет у Никшићу, 333–359.

Поломац 2012а: Владимир Поломац, „Типови ортографских норми у српским повељама од краја XIV и током XV века”, *Научни састџанак слависта у Вукове дане* XLI, 285–297.

Поломац–Лутовац 2014: Владимир Поломац, Тамара Лутовац, „Два писма турског султана Мурата II Дубровнику”, Крагујевац: *Наслеђе*, 28, 2014, 9–24.

Радојчић 1953–1954: Никола Радојчић, *Пет српских писама с краја XV века*, Београд: *Јужнословенски филолог*, књ. XX, 1953–1954, 343–367.

Стојановић 1934: Љубомир Стојановић, *Сџаре српске повеље и писма*, књ. II: *Дубровник и суседи његови*, Београд–Сремски Карловци: Српска школска књига–Филозофски факултет Београд.

Трухелка 191: Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XXIII, Sarajevo.

Унбегаун 1975: Борис Унбегаун, *Четири писма турског султана Селима на српском језику*, *Xenia Slavica, Papers Presented to Gojko Ružičić*, The Hague–Paris: Mouton, 221–228.

GRAPHOLOGY AND ORTHOGRAPHY OF THE LETTERS WRITTEN BY SULTAN MURAT II TO DUBROVNIK

Summary

This study analyses the most important graphological and orthographical characteristics of the letters written by Sultan Murat II to Dubrovnik, from the first half of the XV century. The most important results of the conducted analysis can be narrowed to the following: (1) the analyzed documents are filled with characteristic orthography of Raska; (a) use of ligatures *ia* and *ka* as the markers of the phoneme groups [ja] and [je]; (b) complete absence of the grapheme *ъ*; (c) absence of the grapheme *ы* (d) usage of the older interpunction with the full stop at the center of the row (full stop at the center of the row, ellipsis, no comma); (2) certain characteristics of the Resavian orthographic school can be recognized in the analyzed documents (mostly in the isolated examples): (a) usage of the graphemes *ε* and *ε* in the function of the marker for the phoneme group [je] in the initial and postvocalic position; (b) usage of the grapheme *a* in the isolated example in the function of the marker for the postvocalic [ja]; (c) omission of the usage of the grapheme *s* in its character value; (d) in the isolated example, usage of the doubled variation has been recorded; (e) the usage of the newer interpunction with a full stop at the lower line, with comma; (3) although the literacy of the document is chronologically tied to the literacy of the despotism, the characteristics of the Resavian orthography are not stabilized and its features appear only in the isolated examples.

Key words: ortography of Raska, Resavian orthography, Sultan Murat II, Dubrovnik, letters

Tamara Lutovac

Марко Божовић¹
Београд

КЛАСИФИКАЦИЈА ИДЕОГРАМА У ЈАПАНСКОМ ЈЕЗИКУ – МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Циљ овог рада је испитивање утицаја проблема класификације идеограма, као најсложенијег дела јапанског писма, у коме се комбинују лексичке, морфолошке и семантичке компоненте са графемичким, на усвајање идеограма у настави јапанског језика. Сложеност идеограма имплицира њихову традиционалну поделу према комбинованим критеријумима: према томе да ли су у питању пиктограмски идеограми, идеограми груписани по истим звучним вредностима, групе идеограма који представљају граматичке наставке за грађење именица и прилога, или идеограмске сложенице, у којима се разликују идеограми који су носиоци значења и они који саму реч ближе одређују. У раду се прво анализирају поделе идеограма према различитим критеријумима, затим се те поделе упоређују из перспективе усвајања идеограма, а након тога се анализирају методичке импликације таквог приступа, из перспективе што ефикаснијег овладавања јапанским писмом.

Кључне речи: идеограми, класификација, усвајање јапанског писма

Увод

Циљ овог рада је приближавање проблема класификације идеограма у јапанском језику, као и анализа улоге класификације у самосталној или контролисаној настави идеограма (школе и факултети).

У раду ће бити анализирани неки од најзаступљенијих уџбеника за јапански језик као страни, тако што ће се испитати приступ проблему усвајања писма преко методе класификације идеограма, а након тога ће се анализирати когнитивни аспекти ових метода и специфичности које сваки дати приступ носи са собом преко теорија о имплицитном и експлицитном учењу. За сваку категорију класификације ће бити издвојена репрезентативна група идеограма на којима ће се приказати анализа.

Улога класификације јапанских идеограма у њиховом усвајању анализирана је на примерима из уџбеника: *Kanji Learner's course* (Конинг 2013), *Essential Kanji* (Онил 1973), *Basic Kanji Book Vol 1&2* (Ђиеко и др 1990; Ђиеко и др 1991; у даљем тексту БКБ1 и БКБ 2), *Intermediate Kanji Book Vol 1 &2* (Ђиеко и др 1997; у даљем тексту ИКБ1 и ИКБ2).

Посебна пажња ће бити посвећена анализи првог уџбеника за јапанско писмо на српском језику Канђи (Марковић, Тричковић 2013).

Проблеми класификације идеограма

Постоје различити приступи класификацији идеограма (пиктограмска, лексичко-семантичка, фонетска, морфолошка, класификовање према радикалима, ЈЛПТ² групе идеограма), међутим, у овом раду пажњу ћемо посветити само

1 marko.bozovic@filoloski.rs

2 Japanese language proficiency test (日本語能力試験).

оној класификацији која утиче на методику наставе идеограма и на којој се базира обрађена литература. Груписању идеограма може се приступити на више начина. Одређене класе дефинисане су и у кинеском (одакле су идеограми преузети) и у јапанском језику. Две велике групе идеограма које се у јапанском језику могу издвојити су: (1) идеограми груписани по структури и (2) идеограми груписани по начину на који формирају речи. Када је реч о првом критеријуму, он је потребан да би се разумела сама структура идеограма која је у неким случајевима директно у вези са одређеним начином груписања (пиктограмско, фонетско и семантичко-фонетско). Друга група обухвата лексичко-семантичку поделу и суфиксе као групе идеограма. Остале групе, иако су релевантне за лексичку и морфолошку истраживања, нису релевантне за наставу и усвајање идеограма, јер не утичу битније на методику наставе идеограма, па стога неће бити обрађене у овом раду.

Идеограми са собом увек носе неко значење, тако да се усвајање идеограма доводи у везу са усвајањем нове лексике. Међутим, поред овладавања лексиком јапанског језика, потребно је усвојити и јапанске идеограме као графеме. С друге стране, постоје и оне сложенице у којима појединачно значење идеограма не носи никакву улогу (фонетске сложенице), па је у том случају кључно усвајање идеограма као графема, јер се значењска веза не може искористити за памћење.

Традиционална класификација идеограма

Када је реч о традиционалној класификацији идеограма, критеријуми који се примењују преузети су из кинеског језика (одакле идеограми потичу) и служе за боље схватање структуре идеограма. Ова подела нам објашњава на који начин су идеограми настали и њихов историјски развој, али се ова класификација не користи као једини метод груписања идеограма у уџбеницима.

Пиктограмски идеограми представљају прву групу идеограма. Ови идеограми су најсличнији предметима које представљају, али су бројчано најмање заступљени. Ови идеограми се најлакше савладавају, због директне повезаности значења и предмета, али такође, сматра се да је временом ова веза нестала.

Следећу групу чине они идеограми који сликовито означавају апстрактне појмове, као што су идеограм 上 (изнад), 下 (испод). У ову групу такође спадају и идеограми који означавају бројеве: 一 (један), 二 (два), 三 (три)...

Трећа група идеограма представља оне идеограме који имају симболичко значење. Идеограм за север (北), рецимо, асоцира на две особе које стоје окренутих леђа једна другој. У Кини, југ је „испред”, тако да је север „иза”.

Четврта група су сложени идеограми. У ову групу спадају идеограми који су сачињени од два или више идеограма. Овакав је рецимо идеограм 明, који значи светао. Сачињавају га два идеограма, идеограм за сунце (日), и идеограм за месец (月). Ово је још један од покушаја да се значење речи и идеограм доведу у директну везу. Проблем са овом групом идеограма, као и пиктограмима, јер што број морфема вишеструко прелази број идеограма.

Пета група идеограма је настала у покушају да се запишу све оне речи за које није постојао идеограм. Користили су се идеограми у зависности од своје звучне вредности, независно од значења; коришћени су као хомоними.

Шеста група идеограма представља семантичко-фонетске сложенице. Ово су сложени идеограми који се састоје од два дела³: један део (најчешће десни) означава фонетску вредност идеограма, односно како се идеограм чита, а други део идеограма (најчешће леви) указује на значење, иако не означава у потпуности реч коју идеограм представља. (Ханас 1997: 11–15)

Сваки део идеограма има посебно значење. У многим случајевима делови идеограма могу представљати упрошћене самосталне идеограме⁴. Функција тих делова се разликује. У случају последње групе идеограма чак и онај део идеограма који означава фонетску вредност има своје значење, које се у датим примерима занемарује, иако је могуће, у неким примерима, пронаћи логику на који начин фонетски делови идеограма допуњују значење.

Примери класификације

Пиктограмска група идеограма

Представљање свих идеограма преко пиктограмске асоцијације веома је учестао пример приступа учењу идеограма. Заснива се на довођењу у везу значења делова идеограма са значењем целог идеограма.

Пример (Конинг 2013: 82):

温(топло, за ствари)	Овај идеограм је замишљен као вода (氵), на тањиру(皿), испод сунца (日)
湿(влага)	Овај идеограм се доводи у везу са претходним, с тим што је додата асоцијација воде која испарава са тањира испод сунца.

Недостатак овог приступа наставе је то што се сваки идеограм посматра засебно. Иако се овим системом могу објаснити скоро сви Ђојо⁵ идеограми, овај метод не покрива идеограмске сложенице.

Лексичко-семантичка подела сложеница

Лексика јапанског језика је у 60% случајева сачињена од речи страног порекла, од чега се сматра да је 6% из западних, а остатак из кинеског језика. (Нанет 2005: 11). Ове речи се најчешће графемски препознају као идеограмске сложенице, иако нису све сложенице кинеског порекла.

Приликом учења јапанског језика на вишем нивоу од основног, поред учења самих идеограма и нових речи, потребно је научити правилну употребу речи. Сложеницама које су састављене од идеограма који су бирани по значењу по-

3 Идеограми се пишу у „замишљеном квадрату“ и могу имати више делова (седам основних). У датом примеру употребљени су идеограми који се састоје из два дела због лакшег објашњења поделе.

4 Радикали представљају делове идеограма. Према овим деловима идеограми се класификују у речницима ради лакше претраге. Због недостатка интуитивности према ком радикалу су идеограми класификовани (код многих идеограма се може уочити више радикала), ова подела се не користи у уџбеницима.

5 Ђојо идеограми представљају листу од 2136 идеограма (од 2010 године), коју је предложило јапанско Министарство за образовање и то су идеограми који су у свакодневној употреби. Листе су допуњаване 1923, 1931, 1942, 1946, 1981 и 2010. године.

требно је посветити посебну пажњу. Овако се могу формирати групе речи које имају веома приближан превод, али их идеограми ближе одређују.

Анализираћемо две групе, и то у свакој групи по два примера. Примери су преузети из речника (Јукико 1995) и ИКБ1 (Ђиико и др. 1997: 21–84).

У првој групи имамо две подгрупе примера и у примерима сваке подгрупе понаособ, уочава се да је један идеогорам заједнички.

У првој подгрупи имамо идеограм 分 (ぶん, он читање), односно 分ける (わけ, кун читање). Значење овог идеограма је поделити. Додајући још један идеограм, формира се именица, а додајући и глагол радити (する), добија се глагол (са именском осном). Све наведене сложенице имају исто значење поделити, али, у зависности од другог идеограма, зависи на шта се дати глагол односи.

Такође, на исти начин анализирамо и другу подгрупу примера, на глаголу 変わる (かわる, кун читање – јапанско читање идеограма), односно 変 (へん, он читање – кинеско читање идеограма). Сви примери означавају промену, али су у зависности од другог идеограма ближе одређени.

分ける – поделити. Он читање 分(ぶん).	変わる – променити. Он читање 変(へん)
分割する – поделити земљу, територију, плату итд.	変動する – мењање цена или било какво мењање на земљиној кори
分担する – поделити посао, радне задатке, трошкове итд.	変化する – промене у температури или промене у облику
分類する – поделити по групама или врсти, односно класификовати животиње, биљке, књиге, речи итд.	変色する – мењање боја или мењање одеће
分配する – поделити новац, поделити профит, храну итд.	変更する – променити, изменити планове
分解する – раставити машину на делове или поделити било шта сложено на мање делове.	変革する – промена, реформа, револуција
分断する – раздвојити непријатеље, поделити пут итд.	変遷する – промена, преокрет

Када је друга група примера у питању, можемо уочити да у подгрупама понаособ немамо један заједнички идеограм за све примере. Међутим, постоји директна асоцијативна веза између значења глагола и идеограма којима се реч пише. У првој подгрупи, референтни идеограми означавају неки вид прекида (отказати план, меч; зауставити (привремено) посао), или промену претходног стања (одустати од школе; повући се из службе; напустити свој посао), па се могу директно довести у везу са значењем сложеница. Код другог примера ове групе имамо три идеограма са значењем направити, с тиме што сваки идеограм користи у различитом контексту.

止める– зауставити, 限る–ограничити, 辞める – дати оставку	製 – направити, произвести направити, 造–направити, саградити
中止する– отказати план, меч итд.	製造する– производити добра
停止する– зауставити (привремено) посао	製作する– креирати слике, скулптуре, ТВ програм
退学する– одустати од школе	作成する– направити план, документ
退職する– повући се из службе	創作する– написати (направити) оригиналан рад
辞職する– напустити свој посао	創造する– створити свет, културу

Фонетско груписање идеограма

У фонетској групи идеограма разликујемо:

- (1) Идеограме који имају исто он читање. То су идеограми који имају заднички радикал, односно фонетски маркер (који најчешће и самостално стоји као идеограм).

Фонетски маркер	Примери идеограма са истим он читањем		
青 (sei, он читање)	青い (плаво)	晴れる (процветати)	静か (мирно)
可 (ka, он читање)	可 (могућност)	何 (шта)	歌 (песма)
交 (kō, он читање)	交わる (мешати)	校 (школа, доказ)	効く (бити ефикасан)
寺 (ji, он читање)	寺 (храм)	待つ (чекати)	時 (време)
方 (hō, он читање)	方 (страна, пут, правац)	訪ねる (питати)	放つ (ослободити)

- (2) Идеограмске сложенице које се исто изговарају, али се различито акцентују.

一 [^] 階 ikkai (први спрат)	一階 i [^] kkai
向上 kō [^] jō (напредак, побољшање)	工場 kō [^] jō (фабрика)
伝記 de [^] nki (биографија)	電気 de [^] nki (струја)
公害 kō [^] gai (загађење)	郊外 kō [^] gai (предграђе)
改訂 ka [^] itei (ревизија)	海底 ka [^] itei (дно океана)
期間 ki [^] kan (период, интервал)	機関 ki [^] kan (механизам, машина)
器官 ki [^] kan (орган у телу; инструмент)	気管 ki [^] kan (душник)

- (3) Сложенице које се исто изговарају, различито значе, али имају један заједнички идеограм.

火事 ka [^] ji (пожар)	家事 ka [^] ji (породична питања)
機械 kika [^] i (механизам)	機会 kika [^] i (прилика)

教会 ky ^ˆ ōkai (црква)	協会 ky ^ˆ ōkai (друштво, асоцијација)
強調 ky ^ˆ ōchōu (нагласак (на нечему))	協調 ky ^ˆ ōchō (сарадња)
共同 ky ^ˆ ōdō (усклађеност)	協同 ky ^ˆ ōdō (раме уз раме, заједно)
強力 ky ^ˆ ōryoku (моћан, јак)	協力 ky ^ˆ ōryoku (сарадња, сарађивање)

Заједничко за све фонетске сложенице је то што не постоји јасна лексичко-семантичка веза између идеограма којима се реч пише и значења речи. Ова група идеограма је јако битна, јер се, уз прављење паралеле између хомонима, овладава самом лексиком и решава се проблем полисемије, који је у овој групи најочљивији. Чак и у неким случајевима где се може пронаћи лексичко-семантичка веза идеограма и значења речи (нпр. 火事 *kaji*, пожар: први идеограм представља ватру, други несрећан случај, лошу вест или догађај), ова веза не решава проблем полисемије. У случају да овакве речи стоје самостално, исписане фонетским писмом, готово је немогуће без контекста закључити о којој лексеми је реч. У оваквим случајевима идеограми су неопходни за одређивање значења, а упућивање у настави на проблем могуће полисемије приликом употребе фонетског писма кључно је за даље овладавање лексиком.

Префикси и суфикси као групе идеограма

Суфикси представљају битан део лексике јапанског језика. Додавање префикса и суфикса може имати граматичку и лексичку функцију. Префикси са граматичком функцијом су они који означавају негацију појмова (非、不、無、未), а суфикси са лексичком функцијом су они који се додају на одређене појмове да укажу на занимања (家、手、者、員、人), места, трошкове, новац (代、費、料、金), службе (省、庁、局), организације (局、部、課、係), географске регије (都、道、府、県、市、区), итд. Детаљнија анализа ових група идеограма значајна је с лексичке тачке гледишта. Што се тиче наставе идеограма, битно је да се успостави веза између сваког појединачног идеограма и начина на који се он употребљава у језику, а то се најчешће постиже усвајањем лексичких примера.

Канђи – уџбеник за јапанско писмо

Уџбеник Канђи (Марковић, Тричковић 2013), први је уџбеник на српском језику за јапанско писмо. У овом уџбенику обрађена је група идеограма која одговара почетном нивоу учења јапанског језика. Уџбеник се састоји од петнаест лекција. Свака лекција се састоји од табеларног приказа идеограма где је наведен сам идеограм, он и кун читања, редослед и број потеза и значење идеограма. Након тога, сваки идеограм је представљен визуелно, уз текстуално објашњење у циљу лакшег памћења самог идеограма. Последњи део лекције представља употреба идеограма на примерима у реченицама које одговарају почетном језичком нивоу.

Овај уџбеник обухвата и пиктограмско представљање идеограма преко асоцијативне везе, али такође обрађује и лексику преко увођења најчешћих примера употребе идеограма у лекцијама, сходно нивоу учења. Речи су представљене у једноставним реченицама, које одговарају нивоу учења језика.

Начином на који се обрађују идеограми, али и лексика преко примера, можемо доћи до закључка да је приступ свеобухватан, јер метод који је коришћен не подразумева само један аспект учења јапанског писма (пиктографка веза,

значање или читања), што представља карактеристику која наглашава све методе за наставу идеограма.

Методичке импликације

Главни циљ овладавања јапанским писмом је, поред усвајања лексике, овладање течним читањем. Ова два аспекта писма су неодвојива и међусобно се допуњују. С једне стране потребно је усвојити нови систем читања (и писања), а са друге стране потребно је овладати разумевањем прочитаног текста.

С обзиром на то, методичке импликације класификације идеограма и саму анализу класификације извршићемо преко теорија на којима је засновано имплицитно и експлицитно учење.

Теорије о имплицитном и експлицитном учењу баве се анализом процеса учења са различитих аспеката: читање, памћење, понављање, закључивање, улога контекста у учењу Л2, улога претходног знања у стицању новог приликом учења Л2.

Имплицитно учење подразумева постепени развој асоцијативног знања, односно тацитног учења преко понављајућих образаца у инпуту којим смо окружени (Кинсич 1998). Ово подразумева процес учења и усвајање језика које је стечено без свести да се материја усваја и овај процес се ослања на интензиван инпут. Инпут који је у основи имплицитног учења укључује учестало понављање, поновно сусретање са оним што гради асоцијацију, секвенце које се понављају у све већим јединицама и постепену генерализацију сличних облика примера и одлика које воде ка категоризацији и прототипу (Елис 2006а: 1–24; Кинсич 1998). Довољно учестала изложеност истом инпуту и поновљене процедуре воде ка уобичајеној и аутоматској обради инпута.

Имплицитно учење и знање игра фундаменталну улогу у читању. Постепено стицање рутине, асоцијације и навике основ је течног читања. Такође, ово учење је основ интензивног развоја вокабулара, аутоматског препознавања речи и синтактичког рашчлањавања. Имплицитно учење, као и имплицитно знање (имплицитна меморија) потиче из когнитиве (и неуролошке) везе која се разликује од процеса експлицитног учења који захтевају директну пажњу и свесну обраду информација. Имплицитно стечено знање, као исход имплицитног учења, захтева значајно више времена како би постало стабилно и аутоматизовано знање.

Групе идеограма које спадају у имплицитно учење су фонетска група идеограма, као и префикси и суфикси као група идеограма. Фонетска група идеограма, као најобимнија група идеограма која се може сврстати у имплицитни метод учења, представља добар пример потребе за учесталим инпутом како би се усвојило писмо. Такође је неопходно довођење у везу фонетске и графемске вредности идеограма. Тако се идеограмске сложенице најбрже усвајају учесталим понављањем и употребом у различитим контекстима. За разлику од експлицитног учења, код ове групе речи семантичко рашчлањавање не игра кључну улогу у разумевању и усвајању ни лексике, ни самог идеограма. Код префикса и суфикса као група идеограма, улога примера и понављања такође је кључна за усвајање лексике. Иако се у овој групи идеограма лексика може довести у везу са појединачним идеограмима (као што би био случај са наставцима за занимање), то такође не игра кључну улогу у разумевању и усвајању лексике.

Експлицитно учење, за разлику од имплицитног, подразумева свесну пажњу и присуство одређених језичких компетенција на које се читалац фокусира. Ово

учење захтева вежбу, како би се у радној меморији формирала мрежа информација која се онда може задржати у дугорочној меморији и како би се тим информацијама поново приступило приликом даљих активности које подразумевају експлицитне процесе. На пример, памћење значења речи уз помоћ картица представља експлицитно учење. Експлицитно учење такође укључује учење о деловима речи и корену речи, како би се запамтило значење или намерно извео закључак из групе речи. Експлицитно учење укључује и овладавање техникама за држање пажње у исто време док читалац покушава да разуме тежак текст.

Подизање инпута на ниво свесне пажње ствара јаке нове обрасце и примере који могу сачинити везу и који се могу сместити у епизодну меморију (Елис 2005: 305–52). На овај начин, читалац је у могућности да конструише нове изворе информација и да их користи за извршавање нових задатака (било да се ради о учењу значења нових речи, разумевању нове идеје, сортирању нове комплексне конструкције, одређивању главне идеје, интегрисање информације из текста, упућивање на потешкоће у разумевању итд.) Експлицитно научена информација је на самом почетку осетљива и привремено бескорисна ако није употребљена више пута. Како се експлицитна информација све чешће реконструише, ојачава се веза у дугорочној меморији за ову информацију. Нова информација која се није усталила у радној меморији за нове задатаке, брзо ће нестати. У Л2 контексту, а посебно у читалачком развоју, ономе ко учи потребни су уочљиви и учестали примери како би се превазишли многи веома успешни и веома увежбани аутоматски процеси у Л1 и рутина која је снажно укорењена у Л1 знању (Елис 2006б: 170).

Експлицитно учење се примењује на све нивое читалачких способности Л2, али посебно важно као основа за сложеније процесе у читњу. Експлицитно учење је средство преко кога комплекснији и свесни процеси разумевања могу да се науче. Стратешко читање зависи у многоструком од инцијалног учења експлицитних стратегија са којима се читалац прво упознаје, а након тога оне постају рутинске. Слично томе, металингвистичка и метакогнитивна свест треба да се експлицитно развије у Л2. Ученици морају да поседују металингвистичко познавање фонетско-графемске везе, разликовање речи и делова речи, синтаксичку свест итд. Према томе, експлицитно учење подразумева групе идеограма које су формиране преко пиктограмске везе, као и лексичко-семантичку групу идеограма.

Када је о експлицитним групама идеограма реч, видимо да свесна пажња, али и претходно знање, директно утичу на разумевање прочитаног, анализу, а и лесичко и графемско усвајање идеограма. Пиктограмска веза идеограма и експлицитно учење најбоље се могу показати на примеру картица за учење идеограма. Оне се праве за сваки идеограм понаособ (као што су идеограми у пиктограмском приступу и представљени) и циљ оваквог учења је подстицање визуелног памћења идеограма. Када је реч о лексичко-семантичкој подели, ова група је веома сложена и потребна је и свесна пажња читаоца да би се разумела лексика, као и претходно знање. Појединачно рашчлањавање лексике (на идеограм који представља носилац значења и онај који реч ближе објашњава), представља пример експлицитног процеса учења. Овај процес је веома битан, јер читаоца приликом усвајања и лексике и самог писма са графемске тачке гледишта упућује на потребу да се саме речи рашчлањавају и анализирају ради даље правилније употребе.

Како се наставља са поређењем, обрасци разлика између имплицитног и експлицитног учења у читању све су уочљивији. Имплицитно учење и знање укључује веома интезивну изложеност визуелном и честим сусретањем са по-

новним јединицама у конзистентном контексту. Експлицитно учење и знање укључује директно усмерену пажњу на посебне информације које ће се научити, а извршава се на свесном нивоу.

Закључак

Класификација идеограма има улогу олакшавања методике наставе идеограма. Наведени критеријуми за класификацију нису коначни и приступ групирању идеограма може бити детаљнији. Настава и усвајање идеограма представљају битан део учења јапанског језика. Сваки од анализираних уџбеника на свој начин има за циљ увођење јапанског писма у наставу на што једноставнији начин истовремено поштујући савремену методологију наставе.

У зависности од потреба и интересовања оних који су одлучили да овладају јапанским писмом, може се одабрати одређени приступ настави. Међутим, битно је сагледати предности и мане различитих приступа и комбиновањем доћи до најбољег метода предавања. Као фактори такође се могу укључити и интересовање ученика, расположиво време за усвајање писма, али и ниво и личне компетенције свих који се одлуче на учење јапанског језика.

Литература

- Грејб 2009: W. Grabe, *Reading in a Second Language*, USA: Cambridge University Press.
- Елис 2005: N. Ellis, *At the interface: Dynamic interactions of explicit and implicit language knowledge*. Cambridge: *Studies in Second Language Acquisition*, 27, Cambridge, 305–52.
- Елис 2006а: N. Ellis, *Language acquisition as rational contingency learning*. Oxford: *Applied Linguistics*, 27, Oxford, 1–24.
- Елис 2006б: N. Ellis, *Selective attention and transfer phenomena in SLA: Contingency, cue, competition, salience, interference, overshadowing, blocking, and perceptual learning*. Oxford: *Applied linguistics*, 27, Oxford, 164–94.
- Јукико 1995: S. Yukiko, *Informative Japanese Dictionary*, Japan: Shinchosha
- Кинсич 1998: W. Kintsch, *Comprehension: A framework for cognition*. New York: Cambridge University press.
- Конинг 2013: A. S. Conning, *The Kodansha Kanji Learner's course*, USA: Kodansha USA.
- Марковић, Тричковић 2013: Љ. Марковић, Д. Тричковић, Канџи, Београд: Филолошки факултет.
- Нанет 2005: Nanette Gottlieb, *Language and Society in Japan*, UK: Cambridge University Press.
- Онил 1973: P.G. O'Neil, *Essential Kanji*, Boston: WEATHERHILL.
- Ђиеко и др. 1990: Kano Chieko, Shimizu Yuri, Ishii Eriko, , *Basic Kanji Book vol. 1 基本漢字 500*, Japan: Bonjinsha CO. LTD.
- Ђиеко и др. 1991: Kano Chieko, Shimizu Yuri, Ishii Eriko, , *Basic Kanji Book vol. 2 基本漢字 500*, Japan: Bonjinsha CO. LTD.
- Ђиеко и др. 1997: Kano Chieko, Shimizu Yuri, Takenaka Hiroko, Ishii Eriko, Akutsu Satoru, Hirakata Yukiko, *Intermediate Kanji Book vol. 1 漢字 1000 plus 改訂版*, Japan: Bonjinsha CO. LTD.
- Ђиеко и др. 1997: Kano Chieko, Shimizu Yuri, Takenaka Hiroko, Ishii Eriko, Akutsu Satoru, Hirakata Yukiko, *Intermediate Kanji Book vol. 2 漢字 1000 plus 改訂版*, Japan: Bonjinsha CO. LTD.
- Ханас 1997: W.C. Hannas, *Asia's ortographic dilemma*, Honolulu: University of Hawaii Press.

CLASSIFICATION OF KANJI IN JAPANESE LANGUAGE – METHODIC IMPLICATIONS

Abstract

The aim of this paper is to analyze the influence of the problems of classification of kanji, as the most difficult part of the Japanese orthography, where we have combined lexical, morphological and semantic components with the graphic, to the acquisition of kanji in the classes. Complex nature of kanji implicates their traditional classification according to combined criteria: where the kanji is grouped by pictographic criteria, phonetic, or kanji that represent grammatical prefixes or suffixes for making nouns, adverbs or kanji compound where we can tell the difference between the kanji that represent the meaning, and the one that gives closer meaning. In this paper, the first analyzed are kanji classified by various criteria, and then those classifications are compared from the perspective of kanji acquisition, and the last analyzed are methodic implications of that approach, from the perspective of the most efficient way of acquiring the kanji.

Key words: kanji, classification, acquisition of Japanese kanji

Marko Božović

Лиляна Чобанова
Пловдив, България

ГРАФЕМИКАТА КАТО СРЕДСТВО ЗА КОДИРАНЕ НА ЗВУКОВАТА РЕЧ

При обучението по четене и писане, както и в корекционната работа за отстраняване на комуникативните нарушения, е важно да се овладеят буквите от използваната в езика азбука и правилата за тяхното прилагане. В настоящето изследване се прави преглед на графичните системи, като специално внимание се обръща на специфичните особености на българската кирилица (брой букви; елементи, от които са изградени; фонемна стойност). Обособяват се случаите на монофония, при които една фонема отговаря на една буква и се прилага фонетичният принцип „да се пише, както се чува”. Специално внимание се обръща на всички отклонения от него, тъй като те затрудняват овладяването на българския правопис и изискват допълнителни упражнения.

Ключови думи: кодиране, четене, писане, звукова реч, кирилица

Звуковият език е най-важното средство за общуването между хората и предаването на информация. Писмото като знакова система за фиксиране на речта възниква много по-късно и се смята за велико постижение на човечеството. С писмото информацията, изразена чрез езика, се описва, съхранява се във времето и може да се предаде на разстояние.

В системата на езика за предаване на единиците от различните равнища се използва писмото, съставено от графични знаци и правила за тяхната употреба. Конкретните актове на използване на тези знаци са в основата на съставянето с тях на текстове, представляващи писмеността на даден език. С термина писменост в съвременната лингвистика се означава съвокупността от текстове (ръкописни или печатни), изпълнени с помощта на един или друг вид писмо.

Всички видове писмо се характеризират с определен брой знаци, като при класификацията не е важна формата на графичните знаци, а предаваните с тях елементи от различните равнища на езиковата система (фонема, сричка, лексема). В историята на писмото според Л.Р.Зиндер (Зиндер 1988) се обособяват следните основни етапи: А) Семасиография или идеография - писмото е ориентирано към плана на съдържание; предава се значението на цялата дума; а) Йероглифика или логография - предават се думите от езика. Логограми са и всички знаци, които се използват в спомагателните подсистеми на писмото (цифри, математическите, химически, препинателните знаци и др.); Б) Фонография - ориентацията е към плана на изразяване; а) Силабография - предава се последователност от звукове, означава се отделна сричка, а не цялата дума. Налице е процес на фонетизация, предава се звученето на думата, нейните граматични значения. Броят на графичните знаци значително намалява в сравнение с броя на йероглифите; б) Фонемография - в азбуките с графемите в писмената реч се кодират отделните звукове от езика (фонемите) или техните варианти от речта (фоните). Това е най-съвършеният и най-икономичният вид писмо, буквените знаци са няколко десетки, те са условни, напълно са опростени и лесно се запомнят. Определят се с термина фонемограма. Фиксира се напълно устната звучаща

реч на езика, а заедно с това и неговият лексикален състав, граматическите форми на отделните думи, синтактичният строеж на изречението.

Освен традиционното силабографско писмо, където графемата съответства на сричката, Ю.С. Маслов с термина силабограма определя всички случаи на съчетания на съгласна фонема с гласна и в звуко-буквеното писмо [**Ю, Я**: ю-йи-я; я-йо; я-ма]. (Маслов 1975: 302)

Грамматология (графемика, граматография, алфabetистика, филография; от гръц. γράμμα «буква», λόγος «учение») – семиотична дисциплина, наука за писмото, за писмените системи, за генеалогията на писмото и за неговото развитие и перспективи; познавателна дисциплина, призвана да изучава ролята на широко разбираното понятие „писмо“ в културата. Тъй като има видове писмо, които косвено са свързани с езика, граматологията като цяло не влиза в езиковедното. Съвременната грамматология прави разлика между буквата и графемата. (ГС 2014).

Графика – съвкупност от всички средства на дадената писменост, система от отношенията между буквите на писмото и звуковете (фонемите) на речта, а също така самите начини на начертаване на буквите и знаците. Основните на съвременната графика са буквите и препинателните знаци. Към средствата на графиката се отнасят различните начини на съкращаване на думите, използването на паузи между думите, на главни букви; в печатния текст – различни шрифтови разграничения. (РЯ 1979).

Графиката е научна дисциплина, която изучава съвкупността от начините на изписване на знаците, с помощта на които устната реч се предава в писмен вид, разглежда и описва съотношението между звуковете и буквите, определя правилата за избора на букви за предаването на фонемите и техните съчетания.

Графиката формулира общите условия за употребата на буквите от азбуката, като изхожда от утвърдените в традицията на писмеността на един или друг език отношения на азбуката със звуковата система.

Графемата – това е минимална единица от писмената форма на езика, служеща за означаването на фонемата при изписването на лексемите и техните словоформи. Тя е абстрактна езикова единица, инвариант, може да бъде представена както от една буква, така и от комбинация от букви. В текста (речта) графемата се реализира чрез своите варианти – алографите. Алографи това специфичните начини на изписване на една и съща буква: отпечатана в различен шрифт, написана на ръка от различни хора. С термина глиф се назовават всички възможни варианти на графемата. Съвкупността от алографи образуват графемата.

Понятията графема и буква не съвпадат напълно, буквата е единица на азбуката, а графемата е елемент от писмената система, получаващ своето значение в контекста. Разликата между буква и графема може да се илюстрира и с главните и малките букви, определяни като такива с оглед на големината и рисунъка на буквите. **А** и **а** – това е една и съща буква, но са различни графемите, защото изпълняват различни функции.

Азбука – това е система от писмени знаци, предаващи звуковия облик на думите от езика с помощта на символи, изобразяващи отделните звукови елементи. Изобретяването на азбуката позволява да осъществява запис на всякакви текстове на който и да е естествен език, без да се взема предвид значението (за разлика от другите системи писмо, използващи идеограми – писмени означения на понятията и логограми – писмени означения на думите). (ЛЭС 1990).

Азбуката е фонемографически тип писмо и представлява определена съвокупност от букви, подредена в стандартна последователност, приета и утвърдена за писмеността на даден език, т.е. знаци, използвани в писмения код на дадения език. Благодарение на графичните знаци от азбуката (буквите) е възможно да се отрази цялата информация, съдържаща се в разнообразните текстове на който и да е естествен език, да се запази и да се предаде тя, като се преодоляват ограниченията на устната звучаща реч по отношение на времето и пространството. Повечето от буквите от българската азбука, както и от азбуките, създадени на базата на гръцката графична система (латинска, грузинска, арменска азбука), са еднозначни – при изолираното възпроизвеждане на една буква съответства на един звук, а в думата – буквата съответства на една фонема или фон.

Съвременното българско писмо е на основата на кирилската азбука (кирилицата) и се явява буквено-звуково писмо (фонемографично). Основите на графиката на съвременния български печатен шрифт са поставени от реформата на Петър I, който въвежда за печатането на книгите нов, наречен граждански шрифт (1708 – 1709), заимстван и у нас. Премахват се надредните знаци, буквите са закръглени и опростени и по начина на изписване приличат на латинските. Днес за изписване на числата не се използват буквите от кирилицата, а се въвежда съвокупност от символи – това са арабските цифри. За сравнение: римските цифри са главни букви от латинската азбука.

При звуково-буквеното писмо основният принцип се свежда до изискването всяка отделна буква да съответства на отделна фонема, а всяка фонема трябва да се изразява с един буквен знак. Но такива идеални системи писмо не съществуват. Съвършенството на една или друга графична система се определя от това до каква степен е съответствието между буква и звук (фонема).

Съвременната българска азбука може да се смята за съвършена, тъй като повечето от буквите са еднозначни, при изолираното им произнасяне те съответстват само на един звук, например: *ден, врайша, ръка, маса, сйол, рамка, ливада, връх* и т.н. Тези примери са илюстрация за това, че те са написани според фонетичния принцип. Налице е точно съответствие „буква – звук“ (монофония) и тези думи не могат да написани по никакъв друг начин, иначе казано: един звук е представен от една графема (монография). Срещат се обаче и диграфи – две букви предават една фонема: *ДЗ [S], ДЖ [Ц]*. В българската азбука се наблюдава явлението дифония: една графема предава съчетание от фонемите: *Щ [ШТ]: поща [поща]; Ю[Ю]: Юлия [јулија], юг [јук]; Я [ЈА]: яма [јама]*. Поради факта, че в българския правопис не се отразяват случаите на асимилация в средата на думата и обеззвучаването (десоноризацията) на звучните съгласни с две букви се означава една фонема: *Б и П: П: роб [рой]; кораб [корай]; чорай [чорай]; В и Ф: Ф : чаршаф [чаршаф]; нов [ноф]; З и С: С: бос [бос], ориз [орис], без [бес]; рази́равам [расхо́йка]; Т и Д: Т: йолетъ [йолетъ]; лед лети]; Г и К: К: влак [влак]; крак [крак]; враг [врак].* Условният правопис позволява една буква има две значения, т.е. означава две фонемите: *А: А и Ъ [гам, шам, кажа, чейЪ]*.

За афония може да се говори дотолкова, доколкото **Ъ** няма реална фонемна стойност. В българската азбука има и буква с диакретичен знак [*Й*].

Буквите служат не само за предаване на фонемите, но изпълняват и метаезикова функция. Те могат да се използват като диакретични знаци заедно с други букви в българската графична система [**ЪО**]: *Кольо, Петъшо, шофьор...: [Петъ`о], [Кол`о];* буквите **Я** и **Ю** също изпълняват диакретична функция, изразяващи **А** и **У** с предходна мекост). *ляшо: [л`ашо]; люш [л`уш]; дюля [д`ул`а].*

При съставянето на една азбука максимата е графемата съвпада с буквата. Но в немската азбука например съвкупността от три букви (триграмата) [**sch**] се счита за една графема, тъй като има фонетична стойност [ʃ], която е различна от фонетичните стойности на графемите на съставляващи я букви, нито пък е сбор от тях. (Сравни също: В системата и на други видове писмо се срещат графемите, съставени от няколко букви (англ.: **AR, AIR, AIGH, TH**; бълг.: **ДЗ, ДЖ**).

Буквата е вид графема, основен компонент на азбуките като писмени системи. Всяка буква от писмения език обикновено съответства на фонема от устната звукова форма на естествения жив език. Докато в азбуката като фонографски вид писмо буквите предават отделния звук и служат за неговото кодиране в писмената реч, то знаците в другите писмени системи могат да изразяват срички (силабограми в силабичното писмо) или на цели думи и фрази (идеограми и логограми в йероглифското писмо). Както във всяка азбука, и българската кирилица буквите са подредени в определен азбучен ред.

Буквата като основен елемент при **езиковото кодиране** е двустранен знак, за разлика от фонемата, която се отнася към субзнаковото равнище на езика и има само план на изразяване. Той е съставен от план на изразяване (означаващо) – това е неговият оптически образ, начина на начертаване или изписване), и план на съдържание (означаемо) – това е неговата езикова функция да предава в писмен вид фонемите от езика.

Фонограмите (буквите) са такива писмени знаци, които означават звуковите езикови единици или звуковите особености на речта. Те само косвено – посредством предаването на звученето – могат да се свързват със смисъла. (Маслов – 1975, 302). Буквата може да притежава няколко значения (т.е. да предава няколко фонемите), но едно от значенията се смята за основно. Това значение е в силна графическа позиция и то се съдържа по принцип в названието на буквата. Това е основният вариант на съответната фонема.

Щрихите като елемент на графичния знак, са представени по различен начин в отделните символи. Спецификата на графемите се определя от следните фактори:

- а) От броя на елементите;
- б) От характера на линиите (права/крива линия, затворена/прекъсната и др.);
- в) От разположението в състава на графемата (горе/ долу/ в средата; вертикално/хоризонтално);
- г) От функциите, които изпълняват (основен/ допълнителен щрих);

Елементите, от които са изградени (начертани) буквите (font elements) от българската азбука като графични знаци, са:

1. Основен вертикален щрих на буквата (stem) – обикновено те са широки и отвесни – *Н, Р, П, Е* и т.н.
2. Допълнителни съединителни щрихи (hairline). Към тях спадат: - хоризонтални съединителни щрихи, които съвпадат с щрихите за писане; те са продължение на основния (главния щрих) на буквата: *Б, Г, Е, Ъ*;
3. Допълнителни съединителни щрихи (hairline) – свързват два вертикални щриха на буквата. Те биват:

А) Хоризонтални:

- а) Свързващи основните щрихи на буквите в горната част: **Л, П**;
- б) Свързващи основните щрихи на буквите в средата: **А, Н, Ю**;
- в) Свързващи основните щрихи на буквите в долната част: **Ц, Ш, Щ**;
- г) Свързващи основните щрихи в горната и долната част: **Д**;

Б) Полегати: **И, М**;

- 4. Кръгли части на буквата (oval) – **О, Ю**;
- 5. Полуовал (bowl) – **Б, В, Р, Ч, Ъ, Ь, Я**;
- 12. Камшиче (tail) – **Щ, Ц**;
- 13. Гръб или гръбнак (stress) – горната извивка на **С**;
- 14. Свързка – мястото, където се съединяват два основни щриха (А) или се пресичат три щриха – **Ж**;
- 15. Надреден диакретичен знак за краткост – **Й**.

В съвременната българска азбука буквата **Щ** е пример за лигатура, възникнала от съчетаването на **Ш** и **Т**, като втората бива поставена под първата и впоследствие камшичето се измества в края, за да е подобно на буквата **Ц**.

Азбуката е само част от системата на графичните писмени знаци. В нея влизат всички букви, както и такива небуквени знаци, типологически сходни с идеографските и пиктографските писмени знаци. Затова графемите като единици на писмото могат да бъдат както буквени, така и небуквени.

Като небуквени графеми се определят:

- цифрите – това са йероглифи, тъй като те предават значението (количеството), а не звучането на думата. Една цифра за говорещия на който и да е език означава едно и също количество (например, 5), при положение, че съответства на звучачи по различен начин езикови единици (лексеми);
- знаците и символите на различните науки: %, \$, X, :, =;
- препинателните знаци – при четенето те не се обявяват (не се озвучава тяхната материална обвивка). Те са задължителен атрибут на писмената реч, с тях се изразяват синтактичните отношения, смисълът – всичко това, което в устната реч се предава с интонацията.
- паузата – те не отразяват фонетическата реалност. Паузата разделя отделните изречения и определя разчленяването на думата по смисъл: *слято и разделно писане (под ръка: подръка; на среща: насреца; ананас: а на нас)*, както и при разкриването на логическите отношения в изречението и разделянето на синтагми (*Пет коритиa край рекашa: Пейко ритиa край рекашa*);
- тире (дефис) – знак, с който се съединяват думите и техните части при по-дългото писане (кандидат-студент; помощник-аптекарь, заместник-началник);
- ударение – поставя се в случаите, когато от контекста не се разбира за коя дума става въпрос: *йАра – йарА; вълна : вълНА*. Ударението се поставя задължително в учебниците при обучение по четене, а в нормативните речници думата е дадена в основната си форма с поставено ударение.

С помощта на небуквените писмени знаци се представя в писмената форма на езика какво е изречението според целта на изказването: съобщение (.); подбуда (!); въпрос (?). Небуквените знаци (като скоби, запетая, точка, двоеточие, многоточие) разпределят логически изказването; текстът се разделя на съставя-

щите го изречения. В рамките на изречението се обособяват обръщенията, обособените части, вметнатите думи и изрази и т.н.

Цифрите, символите, математическите, препинателните и другите видове знаци не са буквени знаци, а йероглифи; те съответстват на немотивираните логограми. Начинът им на изписване не показва те какво фонологическо съдържание имат.

В заключение можем да кажем, че независимо от причисляването на българската кирилска азбука към съвършените азбуки, то самият факт, че с 30 буквени знака се предават 45 фонеме създава редица трудности при кодирането на устната реч на български език като жив естествен език и предаването на съобщението в писмена форма. Наред с преобладаващите случаи на монофония многобройни са отклоненията от максимата „пише се, както се чува“, а именно: случаи на диграфия и дифония; неотразяване на резултатите от асимилационните процеси в думата на границата между префикса и ядрената морфема и между ядрената морфема и суфикса; неотразяване на десоноризацията на звучните съгласни фонеме в края на думата или словоформата.

Литература

Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика. София, 1983, БАН

ГС 2011: Грамматологический словарь 2011. (<http://encdic.com/grammar/Grammatologija-71.html>)(20.02.2014)

Зиндер 1988: Зиндер Л.Р. *Из истории письма*. Л., 1988.

ЛЭС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва 1990.

Маслов 1975: Маслов Ю.С. *Введение в языкознание*. Москва, 1975.

ПР : Полиграфически речник. <http://printguide.info/dictionary/Hairline,490.html#sthash.Zr-LamVKD.dpuf> (20.02.2014)

РЯ 1979: Русский язык. Энциклопедия. Москва, 1979.

GRAPHEMES AS AGENTS FOR SPEECH CODING

Summary

It is very important the used alphabet and the principles for their usage to be known by reading and writing training and in the corrector work too. In the following search are observed the graphic systems, the specific signs of the Bulgarian Cyrillic are taken into consideration (the number of the letters, elements, from which they are formed, the phonemic value). Cases, when there is monophony are detached, here is when a phoneme corresponded to a letter and here rules the phonemic principle "it is written by the way it is heard". The attention is focused on all diversions from this rule, because of the fact that they make the mastering of the Bulgarian orthography and need extra exercises.

Keywords: coding, reading, writing, speech, Cyrillic

Ljiljana Čobanova

II МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Јелена Јосијевић¹
Крађујевац

ГЛАГОЛИ СА ДВОЈАКИМ И ВИШЕСТРУКИМ ОБЛИЦИМА ПРОСТОГ ПРОШЛОГ ВРЕМЕНА И ПРОШЛОГ ПАРТИЦИПА У САВРЕМЕНОМ ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се анализира употреба глагола са двојаким и вишеструким облицима простог прошлог времена и прошлог партиципа у корпусу савременог глобалног енглеског језика. Постојање паралелних облика сведочи да су у току одређене језичке промене. На основу облика утврђено је да се, поред у литератури већ уочене регуларизације и ирегуларизације, у глаголској парадигми одвијају и различити типови проширивања употребе стандардних неправилних облика кроз различите граматичке категорије. Помоћу електронског корпуса *GloWbe* добијени су подаци о употреби транзиционих глагола у савременом енглеском језику. Подаци откривају код којих глагола су процеси завршени и који облици су се усталили у језику. Рад такође открива и који облици су фреквентнији код глагола који су и даље у прелазној фази.

Кључне речи: транзициони глаголи, просто прошло време, прошли партицип, регуларизација, ирегуларизација

1. О правилним и неправилним глаголима у енглеском језику

Распад флективног система једно је од кључних обележја историјског развоја енглеског језика. Језик који се говорио у периоду од петог до дванаестог века нове ере познавао је падеж, род и број (сингулар, плурал и дуал). У глаголској парадигми, постојало је чак девет доминантних коњугација (са бројним подврстама), више типова мање заступљених глаголских промена и огроман број неправилних глагола (Бау и Кејбл 1993). Глаголска морфологија енглеског језика данас се своди на четири флективне морфеме (треће лице јединине простог садашњег времена, просто прошло време, и садашњи и прошли партицип) (Биби и Слобин 1982: 265), а број неправилних глагола сведен је на свега две стотине (Блох 1947).

Неправилним глаголима (*irregular verbs*) у енглеском језику називају се сви они глаголи који облике простог прошлог времена (ППВ) и прошлог партиципа (ПП) не граде додавањем флективног суфикса *-ed* на основу глагола, и по томе се разликују од такзваних правилних глагола (*regular verbs*). Облици ППВ и ПП код неправилних глагола граде се суфиксацијом беззвученом варијантом флективне морфеме *-ed (-t/)* (са променом или без промене вокала основе), променом вокала основе, или задржавањем облика крњег инфинитива у све три граматичке категорије (Квирк и др. 1985: 103).

Број неправилних глагола смањивао се кроз историју енглеског језика. Б. Блох (1947), као што је већ напоменуто, процењује да тај број износи око две стотине, а број је знатно већи уколико се у обзир узму и глаголи добијени префиксацијом. Иако је број неправилних глагола у односу на правилне незнатан, њихо-

1 jelenajosijevic@yahoo.com

2 Рад настао у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

ва фреквентност у језичкој употреби је огромна. Од тридесет најфреквентнијих облика простог прошлог времена, двадесет и два су облици неправилних глагола (Кучера и Францис 1967). Због тога нема сумње да неправилни глаголи у енглеском језику заслужују да им се посвети посебна пажња.

У енглеским граматикама и речницима одређени број глагола (њих око 75) наводи се са двојаким или пак вишеструким облицима простог прошлог времена и/или прошлог партиципа (Квирк и Гринбаум 1976, Квирк и др. 1985, Хјуингс 1999). Паралелно постојање два облика сугерише да је у току одређена језичка промена. У једном од најједноставнијих модела дефинисане су три развојне фазе у језичким променама:

1. појава нових облика,
2. паралелно постојање оба облика,
3. прихватање новог облика и нестајање старог (Расторгуева 1989).

Због тога су глаголи са двојаким/вишеструким облицима ППВ и/или ПП и добили назив *транзициони глаголи* (*transitioning verbs*) (Глушко 2003).

2. О транзиционим глаголима у литератури

Англисти су препознали значај анализе употребе транзиционих глагола, па су проблеми везани за овај феномен заузели битно место у бројним научно-истраживачким радовима. Употребу правилних и неправилних глагола у америчком и британском варијетету енглеског језика, у контексту језичког *усложњавања* (*complexification*) и *ујрошћавања/поједностављења* (*simplification*), анализирао је Питер Труцил (2012). Демографским и географским факторима употребе глаголских облика бавио се и Б. Етвуд (1953), а из дијалектолошке перспективе проблем је истраживао и Шевиље (1997). Проблем је анализиран и из дијахронијске перспективе (Фертиг 2009, Хансен и Ниелсен 1986, Тејлор 1994). Са аспекта дијахроније проблемом употребе транзиционих глагола у америчком варијетету бавио се Викстром (2013), који је осим употребе кроз временску димензију посматрао и стилистичке аспекте (зависност употребе од жанра). Анализе се углавном и фокусирају на мање групе глагола из ове категорије, а нису ретки ни случајеви да истраживачи анализирају употребу облика простог прошлог времена и прошлог партиципа појединачних глагола (Бернштај 1994, Гринбаум 1996, Мареј 1998). Специфичним проблемима усвајања неправилних глагола (процесом *преиштеране регуларизације*, моделима и схемама у усвајању) посвећена је посебна пажња у англистичкој литератури (Биби и Слобин 1982, Вестерман и др. 2008, Маркус 1995, Марчмен и др. 1997, Планкет и Џуола 1999). Имајући у виду парцијални карактер свих досадашњих анализа, актуелне тенденције у употреби транзиционих глагола нису познате (Круг и Шлитер 2013: 129). Због тога се обухватнија анализа тренутног стања у савременом енглеском језику наметнула чак и као нужност.

3. Методологија

У раду се анализира употреба 75 глагола који се у енглеским граматикама и речницима наводе са двојаким/вишеструким облицима простог прошлог времена и прошлог партиципа. У анализи је коришћен корпус *GloWbe* (*Corpus of Global Web Based-English*), који са преко 1,9 милијарди речи представља један од највећих електронских корпуса енглеског језика. Сматра се да актуелне тенденције у употреби облика простог прошлог времена и прошлог партиципа нису

у довољној мери истражене јер доступне базе података (електронски корпуси) нису квантитативно задовољиле захтеве једне такве анализе. Другим речима, број појављивања великог броја транзиционих глагола није био довољан за извођење релевантних закључака. Управо из тог разлога одабран је *GloWbe*, који је четири пута обимнији од Корпуса савременог америчког енглеског језика (*Corpus of Contemporary American English*), и скоро двадесет пута од Британског националног корпуса (*British National Corpus*). Други разлог за употребу овог корпуса је што он садржи језички материјал из чак двадесет држава енглеског говорног подручја те даје најопштију слику и превазилази оквире националних употреба и тенденција. Коначно, база података формирана је од текстова са интернет сајтова и блогова што, у контексту једне овакве анализе, пружа двоструку предност. Прво, аутори интернет сајтова и блогова покривају различите старосне групације, али је акценат на млађој популацији, која је увек носилац језичких промена, а чија је језичка употреба најчешће изостављена или запостављена у корпусима који се базирају на књижевним, публицистичким и научним текстовима. Осим што аутори књижевних, публицистичких и научних текстова припадају нешто старијој групацији, у свим овим стилловима присутна је јака тенденција поштовања норме, која у неформалнијим стилловима писања, као што је писање блога или интернет сајта, није толико јако изражена. Због тога је језички материјал, доступан у корпусу *GloWbe*, приближнији природној употреби језика од претходно поменутих стилова у којима говорници свесно теже поштовању стандарда.

4. Транзициони глаголи

Пре самог испитивања употребе глагола са двојаким/вишеструким облицима ППВ и/или ПП глаголи су класификовани у три категорије на основу типа тенденције у језичкој промени, која је довела до стварања новог облика.

Првој групи припадали би оригинално неправилни глаголи, који су развили правилне облике, па се јављају са двојаким облицима: једним правилним и једним неправилним. Двоструки облици код ове групе глагола последица су процеса *регуларизације/парадигматске нивелације* (*regularization/paradigmatic levelling*).

hang – hung/hanged – hung/hanged
learn – learnt/learned – learnt/learned

У другу групу сврстани су оригинално правилни глаголи, код којих се по аналогiji са облички сличним неправилним глаголима развио и неправилан облик. Глаголи ове категорије такође се јављају са двојаким облицима (правилним и неправилним), а процес настанка неправилног облика назива се *аналогска екстензија/урегуларизација* (*analogical extension, irregularization, polarization*).

plead – pled/pleaded – pled/pleaded
sneak – snuck/sneaked – snuck/sneaked

Трећу групу глагола чинили би оригинално неправилни глаголи са двоструким, па чак и троструким неправилним облицима ППВ и/или ПП. Додатни неправилни облик је најчешће један од облика који већ постоји у парадигматском репертоару даог глагола. На пример, облик крњег инфинитива употребљава се за ППВ и/или ПП, облик ППВ за ПП и/или обратно.

ring – rang/rung – rung/rang

Ситуација са трећом групом глагола упућује и на један термилошки проблем у досадашњој литератури. Термини *поједностављење*, *регуларизација* и *парадигматска нивелација* често се користе као синоними и супротстављају се терминима *усложњавање*, *ирегуларизација* и *аналошка екстензија*. Начин на који већ неправилни глаголи добијају нове неправилне облике у енглеском језику представљао би један вид *ирегуларизације*, али у исто време и један вид *поједностављивања* парадигме. Другим речима, док регуларизација нужно представља процес поједностављења, ирегуларизација може довести до усложњавања, али и до поједностављења.

У Табели 1 дат је нумерички приказ припадности транзиционих глагола свакој од три поменуто групе.

Табела 1: Транзициони глаголи

Процеси промене		Број глагола	Удео у укупном броју (%)
Упрошћавање	Неправилни глаголи у процесу регуларизације	45 глагола	60%
	Неправилни глаголи у процесу ирегуларизације	16 глагола	21,3%
Усложњавање	Правилни глаголи у процесу ирегуларизација	9 глагола	12%
Изостављено из анализе		5 глагола	6,7%
Укупно:		75 глагола	100%

5. Неправилни глаголи са правилним облицима

Као што је већ напоменуто, од 75 транзиционих глагола, 45 су неправилни глаголи који су у употреби имали и правилан облик. Подаци из електронског корпуса *GloWbe* указују да је ситуација у језику данас битно промењена. Од 45 глагола из ове категорије чак се 11 данас употребљава само у правилним облицима и то су глаголи *abide*, *bide*, *bless*, *chide*, *hew*, *relearn*, *smell*, *spotlight*, *sweat*, *thrive* и *wed*.³

Два глагола усталила су се у неправилним облицима. Иако је код оба глагола у неком тренутку био у употреби и правилан облик, процес регуларизације био је неуспешан (*bet* – *bet* – *bet* и *rid* – *rid* – *rid*). Један од могућих разлога можда се крије у самој чињеници да је код оба глагола и у ППВ и у ПП коришћен облик истоветан са крњим инфинитивом, што је врхунац парадигматског упрошћавања.

У прелазној фази је и даље чак 32 глагола код којих се и још увек јављају и правилни и неправилни облици. У Табели 2 дат је попис облика глагола са вероватноћама њиховог појављивања, добијен на основу броја појављивања облика у корпусу.

3 Некадашњи облици: *abide* – *abode* – *abode*, *bide* – *bode* – *bid*, *bless* – *blest* – *blest*, *chide* – *chid* – *chid*, *hew* – *hewed* – *hewed/hewn*, *relearn* – *relearnt* – *relearnt*, *smell* – *smelt* – *smelt*, *spotlight* – *spotlit* – *spotlit*, *sweat* – *sweat* – *sweat*, *thrive* – *throve* – *thriven* и *wed* – *wed* – *wed*.

Табела 2: Облици транзиционих глагола у савременом енглеском језику

Глагол	ППВ				ПП			
bend	<i>bended</i>	0,006	<i>Bent</i>	0,994	<i>bended</i>	0,002	<i>bent</i>	0,998
beseech	<i>beseeched</i>	0,310	<i>besought</i>	0,690	<i>beseeched</i>	0,561	<i>besought</i>	0,439
burn	<i>burned</i>	0,827	<i>Burnt</i>	0,173	<i>burned</i>	0,549	<i>burnt</i>	0,451
burst	<i>burst</i>	0,011	<i>Burst</i>	0,989	<i>burst</i>	0,000	<i>burst</i>	1
bust	<i>busted</i>	0,960	<i>Bust</i>	0,040	<i>busted</i>	0,836	<i>bust</i>	0,164
cost	<i>costed</i>	0,052	<i>Cost</i>	0,948	<i>costed</i>	0,053	<i>cost</i>	0,947
creep	<i>creeped</i>	0,120	<i>Crept</i>	0,880	<i>creeped</i>	0,214	<i>crept</i>	0,786
dream	<i>dreamed</i>	0,604	<i>dreamt</i>	0,396	<i>dreamed</i>	0,776	<i>dreamt</i>	0,224
dwell	<i>dwelled</i>	0,229	<i>Dwelt</i>	0,771	<i>dwelled</i>	0,064	<i>dwelt</i>	0,936
forecast	<i>forecasted</i>	0,640	<i>forecast</i>	0,360	<i>forecasted</i>	0,142	<i>forecast</i>	0,858
grind	<i>grinded</i>	0,059	<i>ground</i>	0,941	<i>grinded</i>	0,986	<i>ground</i>	0,014
hang	<i>hanged</i>	0,032	<i>Hung</i>	0,968	<i>hanged</i>	0,318	<i>hung</i>	0,682
heave	<i>heaved</i>	0,852	<i>Hove</i>	0,148	<i>heaved</i>	0,112	<i>hove</i>	0,888
input	<i>inputted</i>	0,962	<i>input</i>	0,038	<i>inputted</i>	0,066	<i>input</i>	0,934
kneel	<i>kneeled</i>	0,113	<i>knelt</i>	0,887	<i>kneeled</i>	0	<i>knelt</i>	1
knit	<i>knitted</i>	0,233	<i>knit</i>	0,767	<i>knitted</i>	0,349	<i>knit</i>	0,651
lean	<i>leaned</i>	0,364	<i>leant</i>	0,636	<i>leaned</i>	0,864	<i>leant</i>	0,136
leap	<i>leaped</i>	0,353	<i>leapt</i>	0,647	<i>leaped</i>	0,291	<i>leapt</i>	0,709
learn	<i>learned</i>	0,784	<i>learnt</i>	0,216	<i>learned</i>	0,734	<i>learnt</i>	0,266
light	<i>lighted</i>	0,071	<i>lit</i>	0,929	<i>lighted</i>	0,092	<i>lit</i>	0,908
quit	<i>quitted</i>	0,029	<i>quit</i>	0,971	<i>quitted</i>	0,022	<i>quit</i>	0,978
shear	<i>sheared</i>	1	/	/	<i>sheared</i>	0,155	<i>shorn</i>	0,845
shine	<i>shined</i>	0,142	<i>shone</i>	0,858	<i>shine</i>	0,216	<i>shone</i>	0,784
shoe	<i>shoed</i>	0,330	<i>shod</i>	0,670	<i>shoed</i>	0,015	<i>shod</i>	0,985
sow	<i>sowed</i>	1	/	/	<i>sowed</i>	0,067	<i>sown</i>	0,933
speed	<i>speeded</i>	0,080	<i>sped</i>	0,920	<i>speeded</i>	0,388	<i>sped</i>	0,612
spell	<i>spelled</i>	0,692	<i>spelt</i>	0,308	<i>spelled</i>	0,638	<i>spelt</i>	0,362
spill	<i>spilled</i>	0,814	<i>spilt</i>	0,186	<i>spilled</i>	0,778	<i>spilt</i>	0,222
spoil	<i>spoiled</i>	0,718	<i>spoilt</i>	0,282	<i>spoiled</i>	0,648	<i>spoilt</i>	0,352
strive	<i>strived</i>	0,286	<i>strove</i>	0,714	<i>strived</i>	0,539	<i>striven</i>	0,461
swell	<i>swelled</i>	1	/	/	<i>swelled</i>	0,355	<i>swollen</i>	0,645
wet	<i>wetted</i>	0,068	<i>wet</i>	0,932	<i>wetted</i>	0,037	<i>wet</i>	0,963

Подаци из табеле потврђују традиционалне ставове да су у недостатку одређених ванјезичких и језичких сила које изазивају промене у флективном систему (нпр. језички контакт, промене у гласовном систему) промене спорадичне и непропорционалне, те да се не могу уочити ни прецизно одредити тенденције, а самим тим не може се предвидети ни њихова будућност. Заступљеност правилног облика у односу на неправилан варира од глагола до глагола, а и код истог глагола најчешће постоје велике разлике у употреби правилног/неправилног облика у простом прошлом времену и прошлом партиципу. Никакве разлике међутим не постоје када посматрамо дистрибуцију правилних/неправилних глагола у ППВ и ПП за све глаголе ове категорије. Наиме, правилни и неправилни облици су и у ППВ и у ПП заступљени са око 50% те је вероватноћа појављивања правилног гл. неправилног облика и у ППВ и у ПП иста.

6. Правилни глаголи са неправилним облицима

У енглеским граматикама и речницима наводи се девет оригинално правилних глагола који су развили и неправилне облике у ППВ и/или ПП. Три су, дакле, могуће ситуације и свака је посматрана засебно.

Два глагола *plead* и *sneak* наводе се са неправилним облицима и у простом прошлом времену и у прошлом партиципу (*plead* – *pleaded/pled* – *pleaded/pled* и *sneak* – *sneaked/snuck* – *sneaked/snuck*). Подаци из корпуса показали су да се глагол *plead* и у простом прошлом времену и у прошлом партиципу јавља у свом правилном облику у око 95% случајева. И код глагола *sneak* не постоји битна разлика у уделу правилних облика у ППВ (42,25%) и ПП (47,5%) и можемо констатовати да су правилан и неправилан облик прилично подједанко заступљени.

Глагол *dive* наводи се са неправилним обликом само у простом прошлом времену (*dive* – *dived/dove* – *dived*). Према подацима из корпуса глагол *dive* и даље се у ППВ употребљава са правилним (65,73%) и неправилним обликом (34,27 %).

Шест глагола наводе се са додатним неправилним обликом у прошлом партиципу и у свим случајевима је у питању неправилан облик са назалним суфиксом.

mow – *mowed* – *mowed/mown*
prove – *proved* – *proved/proven*
saw – *sawed* – *sawed/sawn*
sew – *sewed* – *sewed/sewn*
show – *showed* – *showed/shown*
strew – *strewed* – *strewed/strewn*

Од глагола ове групе само се један глагол (*mow*) јавља у ПП једино у правилном облику, док се сви остали глаголи и даље налазе у транзитној фази. Најинтересантнији је случај глагола *strew*, који се јављао у правилном облику у ППВ и у правилном и неправилном облику у ПП. У прошлом партиципу овај глагол се данас јавља само у неправилној варијанти *strewn*. Међутим, данас се *strew* у простом прошлом времену не јавља само у правилном облику *strewed* већ и у неправилном облику *strew*, који је и дупло чешћи. Имајући у виду да је ПП код овог глагола више од 15 пута фреквентнији, а да се усталио неправилан облик, можемо претпоставити да су говорници по аналогiji са неправилним обликом за ПП стварали и неправилан облик за ППВ. Код преостала четири глагола (*prove*, *saw*, *sew* и *show*) и даље су у употреби и правилни и неправилни облици, с тим што правилан облик код глагола *prove* уделује са око 45%, код глагола *saw* са око 23%, а код глагола *sew* и *show* са мање од 5%.

7. Неправилни глаголи са додатним неправилним облицима

Према подацима из корпуса, у овој групи глагола забележене су највеће промене: за неке глаголе забележени су и нови правилни облици, неки неправилни облици су се изгубили, али су се јавили и нови. Поврх тога, још четири неправилна глагола (*awake, shake, wake* и *weave*) стекла су услов да се сврстају у ову категорију. У Табели 3 дат је приказ облика ППВ и ПП забележених у граматицима и нових облика који се јављају у корпусу савременог енглеског језика. У заградама су облици који су раније забележени, али се више не јављају, док су курзивом обележени облици који до сада нису забележени.

Табела 3: Глаголи са двојаким/тројаким неправилним облицима ППВ и/или ПП

Глагол	ППВ		ПП	
<i>awake</i>	awoke awaked	99,05% 0,95%	awoken <i>awoke</i> awaked	91% 6,44% 3,56%
<i>bid</i>	bade bid <i>bided</i>	83% 15,5% 1,5%	bid bidden bade	70% 25% 5%
<i>forbid</i>	forbade (forbad)	100%	forbidden <i>forbade</i> (forbid)	99,7% 0,3%
<i>hide</i>	hid	100%	hidden hid	97,5% 2,5%
<i>ring</i>	rang <i>ringed</i> rung	95,5% 3,5% 1%	rung <i>ringed</i> <i>rang</i>	78% 13% 9%
<i>shake</i>	shook <i>shaked</i>	99,7% 0,3%	shaken <i>shook</i>	95% 5%
<i>shrink</i>	shrank shrunk	96% 4%	shrunk	100%
<i>sing</i>	sang sung	99,5% 0,5%	sung	100%
<i>sink</i>	sank sunk <i>sinked</i>	97,95% 2% 0,05%	sunk <i>sank</i>	97% 3%
<i>spit</i>	spat spit <i>spitted</i>	91,5% 5,75% 2,75%	spat spit <i>spitted</i>	87,25% 12% 0,75%
<i>spring</i>	sprang sprung	66,5% 33,5%	sprung	100%
<i>stride</i>	strode	100%	strode (strid) (stridden)	100%

<i>swim</i>	swam (swum)	100%	swum <i>swam</i>	72% 28%
<i>tread</i>	trod <i>treaded</i>	91,75% 8,25%	trodden trod <i>treaded</i>	76,5% 19,5% 4%
<i>wake</i>	woke waked	99,5% 0,5%	<i>woke</i> waken waked	93% 5% 2%
<i>weave</i>	wove weaved	54,5% 45,5%	woven weaved <i>wove</i>	93,5% 6% 0,5%

Осим глагола *to*, који се усталио у правилним облицима, сви остали глаголи и даље се јављају у двојаким или тројаким облицима. Облици забележени за глаголе ове групе указују да поред већ опажене регуларизације, неправилне глаголе у енглеском језику карактерише и тенденција проширивања употребе већ постојећих неправилних облика. Правилни облици постоје код девет глагола *awake, bid, ring, shake, sink, spit, tread, wake* и *weave*. Облик крњег инфинитива употребљава се у ППВ и ПП код глагола *bid* и *spit*. Нестандардна употреба стандардног облика прошлог партиципа у простом прошлом времену забележена је код глагола *ring, shrink, sing, sink* и *spring*, а интересантно је да сви ови глаголи неправилне облике ППВ и ПП граде променом вокала основе (/ɪ/ – /æ/ – /ʌ/ као у *ring – rang – rung*). Нестандардна употреба стандардног облика простог садашњег времена у прошлом партиципу забележена је код глагола *awake, bid, forbid, hide, ring, sink, stride, swim* и *wake*. Глаголи *ring, sink* и *swim* према начину творбе припадају истој оној групи код које је забележена тенденција проширивања употребе облика ПП у ППВ, па се чини да су промене подједнако могуће у оба смера што најбоље илуструју управо глаголи *ring* и *sink* који су забележени у облицима *ring – rang/rung – rung/rang* и *sing – sang/sung – sung/sang*. Преостале глаголе код којих је забележена тенденција проширивања употребе облика ППВ у ПП (*awake, bid, forbid, hide, stride* и *wake*) карактерише заједнички модел творбе прошлог партиципа. Наиме, сви ови глаголи прошли партицип творе назалним суфиксом *-en* (нпр. *forbidden* и *hidden*) и код свих глагола је забележена само тенденција употребе ППВ у ПП, а није забележен ниједан случај употребе облика ПП у ППВ.

8. Закључна разматрања

У раду је анализирана употреба транзиционих глагола у енглеском језику. Анализа је показала да су транзициони глаголи у енглеском језику најчешће неправилни глаголи (преко 80%) код којих се одвијају процеси промене усмерени ка упрошћавању парадигме. Од 45 глагола који су се налазили у процесу регуларизације код 13 глагола овај процес је завршен. Једанаест глагола усталило се у правилним облицима док су се два усталила у својим неправилним облицима, али у оба случаја су сва три облика истоветна (*bet – bet – bet*). Код 16 неправилних глагола опажамо тенденцију унутрашње прерасподеле у оквиру парадигме самог глагола, која представља један вид упрошћавања. Код чак девет од поменутих 16 глагола уочен је и процес регуларизације.

Транзиционим глаголима припадају и правилни глаголи који су у процесу ирегуларизације. Таквих глагола је свега девет и, осим глагола *to*, сви се и даље

налазе у транзитној фази. Глагол *tow* се усталио у правилним облицима (*tow – towed – towed*), те слободно можемо констатовати да неправилни облици код изворно правилних глагола још увек нису успели да потисну из употребе правилне облике.

Циљ овог рада био је да укаже на тенденције употребе облика транзиционих глагола код сваког од глагола понаособ. Само на основу броја глагола захваћених овим процесима могли бисмо очекивати да ће број неправилних глагола у енглеском језику наставити да се редукује и у будућности. Прецизнији подаци о тенденцијама промена могли би се добити у некој од будућих анализа уз помоћ сложенијих статистичких поступака и метода.

Корпус

GloWbe (Corpus of Global Web Based-English): <http://corpus2.byu.edu/glowbe/>. 09.07.2014.

Литература

- Азар 1999: B. S. Azar, *Understanding and Using English Grammar*, NY: Pearson Education.
- Алтенберг и Баро 2010: E. P. Altenberg & R. M. Vago, *English Grammar: Understanding the Basics* Cambridge: CUP.
- Бау и Кејбл 1993: A. Baugh & T. Cable, *A History of the English Language*, London: Routledge.
- Бернштајн 1994: C. Bernstein, Drug Usage among High-School Students in Silsbee, Texas: A Study of the preterite, у G. D. Little & M. Montgomery (eds.), *Centennial Usage Studies*, Tuscaloosa: University of Alabama Press, 144–154.
- Биби и Слобин 1982: J. L. Bybee & D. I. Slobin, Rules and Schemes in the Development and Use of the English past Tense, *Language*, 58, 2, 265–289.
- Блох 1947: E. Bloch, English Verb Inflection, *Language*, 23, 4, 399–418.
- Вестерман и др. 1998: G. Westermann, V. Kovic & N. Ruh, English past tense inflection: regular vs. irregular or easy vs. hard?, in B. C. Love, K. McRae & V. M. Sloutsky (eds), *Proceedings of the 30th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 739–744.
- Викстром 2013: E. Wikstrom, *Non-Standard –ed Forms of Irregular Verbs in Present-day American English: A Corpus based Study*, Goteborgs Universitet inst for sprak och litteraturer. http://gul.gu.se/public/pp/public_courses/course57247/published/1370048531604/resourceId/23419239/content/UploadedResources/Wikstr%C3%B6mE_ENIC03_NonStandardEdFormsInAmE.pdf. 10.07.2014.
- Глушко 2003: M. Glushko, Towards the Quantitative Approach to Studying Evolution of English Verb Paradigm, in A. Dahl, K. Bentzen, and P. Svenonius (eds.), *Nordlyd* 31, 1: 30–45.
- Гринбаум 1996: S. Greenbaum, *The Oxford English Grammar*, New York: OUP.
- Гринбаум и Квирк 1990: S. Greenbaum & R. Quirk: *A Student's Grammar of the English Language*, London and New York: Longman.
- Даунинг и Лок 2006: A. Downing & P. Locke, *English Grammar: A University Course*, London: Routledge.
- Етвуд 1953: A Survey of Verb Forms in the Eastern United States, *Studies in American English*, 2, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Зендворт 1975: R. W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*, London and New York: Longman.
- Иствуд 2002: J. Eastwood, *Oxford Guide to English Grammar*, Oxford: OUP.

- Ясперсен 1942: O. Jaspersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, VI: Morphology, London: Allen & Unwin.
- Квирк и Гринбаум (1976): R. Quirk and S. Greenbaum, *A University Grammar of English*, London and New York: Longman.
- Квирк и др. 1985: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London and New York: Longman.
- Круг и Шлитер 2013: M. Krug & J. Schluter, *Research Methods in Language Variation and Change*, Cambridge: CUP.
- Кучера и Францис 1967: H. Kučera & W. N. Francis, *Computational analysis of present-day English*, Providence: Brown University Press.
- Лебрун 1964: Y. Lebrun, On English Verb System, *Revue belge de philologie et d'histoire*, 42, 3, 956–962.
- Мареј 1998: T. E. Murray, More on Drug/Dragged and Snuck/Sneaked: Evidence from the American Midwest, *Journal of English Linguistics*, 26, 209–220.
- Маркус и др. 1992: G. F. Marcus, S. Pinker, M. Ullman, M. Hollander, T. J. Rosen, F. Xu & H. Chlasen, Overregularization in Language Acquisition, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57, 41–178.
- Марфи 2005: R. Murphy, *English Grammar in Use*, Cambridge: CUP.
- Марчмен и др. 1997: V. A. Marchman, K. Plunkett & J. Goodman, Overregularization of English plural and past tense inflectional morphology: a response to Marcus (1995), *Journal of Child Language*, 24, 767–779.
- Планкет и Џуола 1999: K. Plunkett & P. Juola, A Connectionist Model of English Past Tense and Plural Morphology, *Cognitive Science*, 23, 4, 463–490.
- Расторгуева 1989: T. A. Rastorgueva, *Očeherki po istoricheskoj grammatike angliiskogo yazike*, Visshaya shkola, Moskva.
- Тејлор 1994: A. Taylor, Variation in past tense formation in the history of English, *Working Papers in Linguistics*, 1, 143–158.
- Трацил 2012: P. Trudgil, *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*, Oxford: OUP.
- Фертиг 2009: D. Fertig, Are strong verbs really dying to fit in, *Studies in the History of the English Language* 5, Banff, Canada, May 2009. <Presentation. <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/fertig/fertig/GLAC15Handout.pdf>>. 10.07.2014.
- Хадлстон и Пулам 2005: R. Huddleston & G. K. Pullum, *A Student's Introduction to English Grammar*, Cambridge: CUP.
- Хансен и Хиелсен 1986: E. Hansen & H. F. Nielsen, *Irregularities in Modern English*, NOWELE, 2, Odense: Odense University Press.
- Хјуингс 1999: M. Hewings, *Advanced Grammar in Use*, Cambridge: CUP.
- Хоард и Слоат 1973: J. E. Hoard & C. Sloat, English Irregular Verbs. *Language*, 49, 1.
- Шевилье 1997: F. Chevillet, Dialectal aspects of the English strong verb system, in H. Ramisch & K. Wynne (eds.), *Language in Time and Space*, Stuttgart: Steiner, 46–59.

VERBS WITH DOUBLE AND MULTIPLE FORMS OF PAST SIMPLE TENSE AND PAST PARTICIPLE IN CONTEMPORARY ENGLISH

Summary

The paper analyzes the usage of the verbs with double and multiple forms of past simple tense and past participle in the corpus of contemporary global English. The existence of parallel forms indicates that certain language changes are in progress. Based on the forms used it is noticed that, in addition to the processes of regularization and irregularization, both already described in the literature, there are also various different types of extended usage of standard irregular forms across the categories. Using electronic corpus *GloWbe*, the data about the usage of transitioning verbs in contemporary English were obtained. The data reveal whether the processes of change are finished, in which forms the transitioning verbs are now used and which forms are more frequent.

Key words: transitioning verbs, past simple, past participle, regularization, irregularization

Jelena Josijevic

Наталија Живковић
Крађујевац

МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА АДАПТАЦИЈЕ ИМЕНИЧКИХ АНГЛИЦИЗАМА У БЕСНИЛУ БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

У раду се врши анализа адаптације именичких англицизама у Беснилу Борислава Пекића, али и разјашњавају основни појмови у вези са процесом трансморфемизације (нулте, компромисне и потпуне), али тако што се целокупни процес посматра у односу на примарну и секундарну адаптацију, али и адаптацију морфолошких категорија, деривацију и флексију, како би се дао што прецизнији опис контакта између наведених језика, односно извршило поређење њихових морфолошких система. На одабраном корпусу романа Беснило Борислава Пекића процес језичког посуђивања биће посматран у светлу досадашњих сазнања теорије језика у контакту, и истраживања које су спровели Филиповић, Сурдучки и Бајић.

Кључне речи: англицизам, посуђивање, трансморфемизација, морфолошка адаптација

1. Увод

У раду се врши морфолошка анализа адаптације именичких англицизама у Беснилу Борислава Пекића, али се посебна пажња усмерава на означавање целокупног процеса стварања нових речи у језику примаоцу (у овом случају, српском језику) под утицајем језика даваоца (односно, енглеског језика), како би се дао што прецизнији опис контакта између наведених језика, односно извршило поређење њихових морфолошких система.

Рад ће у највећој мери бити усмерен на творбени аспект адаптације позајмљеница, односно на процес трансморфемизације модела, тј. енглеске речи (односно три постојећа типа трансморфемизације: нулте, компромисне и потпуне), и притом ће бити разматрана примарна и секундарна адаптација кроз које пролазе позајмљенице на морфолошком нивоу од момента трансфера модела у српски језик до момента њихове даље интеграције у морфолошки систем наведеног језика. У вези са секундарном адаптацијом, биће извршена анализа формирања творбених структура страних именица путем процеса префиксације и суфиксације. Незаобилазан део анализе, свакако, односиће се на адаптацију морфолошких категорија, деривацију (адаптацију и формирање основног облика речи) и флексију (додавање наставака како би се извршило прилагођавање синтетичком типу српског језика). На одабраним примерима преузетим из романа Беснило Борислава Пекића показује се на који се начин остварује процес језичког посуђивања, али се у контексту овог рада нагласак ставља на адаптацију именичких англицизама на морфолошком нивоу.

Сам избор дела из опуса савременог српског писца Борислава Пекића на основу кога ће се вршити испитивање утицаја енглеског језика образлаже се чињеницом да је управо у делу Беснило запажено значајно присуство елемената енглеског језика, који врше утицај на језичку структуру српског језика, као и неенглеских образаца, који утичу на организацију енглеских структура, али ће пажња првенствено бити усмерена на ниво адаптације именичких англицизама.

Циљ предметног рада јесте да се анализом корпуса (будући да је наведено дело написано латиничним писмом), издвоје именички англицизми у српском језику, те да се на основу тог узорка утврди степен морфолошке адаптације англицизма у истраживаном корпусу. Чињеница да је корпус написан српским језиком представља битан фактор за избор овог језика као примарног у самој анализи и експликацији примера. Методологија и техника истраживања ове језичке материје, а самим тим и потреба одређивања рационалног обима истраживања за потребе овог рада, наметнуле су правило да се резултати анализе јединица из категорије општих лексема, односно модела преузетих из енглеског језика, иако су постављени на основу језичког материјала којим није обухваћен цео роман, представе као оствариви и у материјалу којим би био обухваћен читав текст романа. У конкретном смислу, то би значило да ћемо методом случајног избора извршити анализу неколико примера релевантних за сваку категорију којом се испитује морфолошка равна модела језика даваоца адаптираног у језику примаоцу. С обзиром на то да је тема предметног рада анализа посредних додира српског и енглеског језика, сматрамо неопходним коришћење оба писма (ћириличног и латиничног), како би се јасније истакле сличности у преузимању и адаптацији ексцерпираних англицизама у српском језику.

2. Адаптација именичких англицизама на морфолошком нивоу

Узимајући у обзир постојање граматичко-морфолошке интерференције којој је изложен основни облик модела језика даваоца (у овом случају, енглеског језика) приликом преласка у основни облик реплике језика примаоца (односно, српског језика), можемо говорити о томе да наведени модел пролази кроз одговарајуће промене. Будући предмет интерферирања граматичких система двају језика, адаптација модела у реплику окарактерисана је стварањем основног облика посуђенице, а затим усклађивањем морфолошких категорија, у зависности од тога којој врсти речи дата посуђеница припада. За потребе анализе наведене адаптације анализе су подвргнуте искључиво именице, које су обухваћене корпусом. Усклађивањем морфолошких категорија, долазимо до питања процеса интеграције именичких посуђеница у систем променљивих облика српског језика којим ћемо употпунити наше излагање. Указивањем на чињеницу да основни облик посуђенице може бити дат као слободни морфем и као скуп слободног и везаног морфема, прилагођавање позајмљеница морфолошкој структури српског језика одвија се уз одговарајућу лингвистичку операцију, трансморфемизацију, односно, супституцију на морфолошком нивоу (Филиповић 1986: 119), у чијим основама налазимо да: „ријеч може бити састављена од слободног морфема и везаног морфема, да везани морфем може бити нулти, тј. да и сам слободни морфем чини ријеч и да комплексни морфем + суфикс (Haugen 1969: 389), чини ријеч” (Филиповић 1986: 119). Додајмо притом и примарност и секундарност у адаптацији, као последњу компоненту у анализи одговарајућег језичког материјала, као и одређивању њихове вредности у постојећем систему. Категоризацију морфолошких промена извршићемо применом три типа трансморфемизације (нулте, компромисне и потпуне), релевантних у нашој анализи процеса језичког посуђивања на морфолошком нивоу.

2.1. Нулта трансморфемизација

„ПРВИ СТУПАЊ СУПСТИТУЦИЈЕ јавља се кад је модел преузет у језик прималац као слободни морфем без везаног морфема, па нема потребе за морфолошком адаптацијом основног облика” (Филиповић 1986: 119). У циљу илустровања нулте трансморфемизације, која се јавља у примарној адаптацији, наводимо следеће примере:

Енглеска реч	Посуђеница у српском језику
основа + нулти суфикс	слободни морфем + нулти везани морфем
E <i>stadium</i>	S ... stadijum ... (Пекић 2011: 15);
E <i>placate</i>	S ... plakat ... (Пекић 2011: 19);
E <i>terminal</i>	S Terminal ... (Пекић 2011: 20);
E <i>fanatic</i>	S ... fanatik ... (Пекић 2011: 245);
E <i>recombine</i>	S ... rekombinat ... (Пекић 2011: 501);

Наведени примери показују да модел одговара реплици, односно да основни облик модела у процесу нулте трансморфемизације, прелази у основни облик реплике, односно у морфолошки систем српског језика, а да претходно није изложен адекватним морфолошким ограничењима (овде нећемо разматрати промене на фонолошком нивоу тј. трансфонемизацију којој су модели претходно били изложени). Сви примери прате формулу по којој се основни облик гради од слободног морфема и нултог везаног морфема. Управо овакве посуђенице: „које се са моделом слажу по облику” (Бајић 2010: 151) пролазе кроз примарну адаптацију у морфолошкој равни. Дакле, анализа језичког материјала пружа искључиво могућност идентификовања нултог наставка као честог и продуктивног адаптационог наставка у постојећим репликама. Међутим, важно је нагласити да се међу наведеним примерима налазе и лексеме плакат и рекомбинат, које су настале од енглеских именица *placate* и *recombine*, које се завршавају самогласником (за разлику од друге групе именица које се завршавају на сугласник: *stadium*, *terminal*, *fanatic*), али и да се све наведене именице завршавају нултим суфиксом. У српском језику, наведене адаптиране именице: стадијум, плакат, терминал, фанатик, рекомбинат завршавају се на сугласник, без обзира на то да ли је адаптација извршена по узору на енглеске лексеме које се завршавају и сугласником и самогласником, што упућује на постојеће морфолошке разлике у творби именица у наведеним језицима.

Дакле, у случајевима када се именица завршава на консонант а нема везаног морфема енглеске посуђенице се изводе на основу нулте трансморфемизације, будући да су завршеци основних облика модела исти као у српском језику. Међутим, уколико основни облици модела имају завршетке који не одговарају завршецима именица у српском језику, а притом се адаптација врши по основу нултог типа трансморфемизације, онда се ти завршеци (који пролазе кроз фонолошку адаптацију) задржавају у именицама српског морфолошког система, а: „њихову појаву сматрамо иновацијом у дистрибуцији фонема... (финално *-i*, *-u*...)” (Филиповић 1986: 120), као и консонантских скупина *-nkt*, *-nt*, *-kt*, *-ks*, као у наредним примерима:

Енглеска реч	Посуђеница у српском језику
основа + нулти суфикс	слободни морфем + нулти везани морфем
<i>E mutant</i>	S ... mutant ... (Пекић 2011: 12);
<i>E instinct</i>	S ... instinkt ... (Пекић 2011: 12);
<i>E complex</i>	S ... kompleks ... (Пекић 2011: 20);
<i>E rugby</i>	S ... ragbi ... (Пекић 2011: 260);
<i>E interview</i>	S ... intervju ... (Пекић 2011: 296);
<i>E contingent</i>	S ... kontingent ... (Пекић 2011: 476);

Дакле, у примерима лексема *ragbi* и *intervju* запажамо наставке *-i*, *-u*, који представљају иновацију у српском, будући да домаће именице не садрже финалне завршетке овог типа. На овај начин формирају се две групе посуђеница мушког рода: прва група посуђеница које се завршавају на консонант (међу горе наведеним примерима, то су: *terminal*, *fanatik*, *stadium*), и друга група којој припадају именице које се завршавају на самогласник (као што су већ наведене именице: *ragbi* и *intervju*). Последња група посуђеница на *-i*, које се мењају по првој деклинационој врсти (што потврђује наш став о томе да се у току саме морфолошке адаптације истовремено врши и усклађивање морфолошких категорија енглеског, као језика даваоца и српског, као језика примаоца): „уводе хијатско ј да се спријечи хијат између дочетка *-i* и вокалних наставака у падежима” (Филиповић 1990: 134). Остали примери посуђеница (*mutant*, *instinkt*, *kompleks*, *kontingent*) припадају категорији именица чија адаптација припада нултом типу, док претходно наведене консонантске скупине, које се налазе у финалним завршецима ових именица, остају у новом морфолошком систему као именице мушког рода.

3.1. Деклинација адаптираних именица

Падеж и број, као основне морфолошке категорије посматраћемо у оквиру општег правила да: „чим се посуђеница потпуно интегрира у морфолошки састав језика примаоца као реплика, она преузима све облике тог састава” (Филиповић 1986: 132). Наредни примери показују да се деклинација посуђенице врши на основу претходно одређеног рода посуђенице. С обзиром на то да се наведене морфолошке категорије не могу анализирати без контекста, егземплификација ће у овом случају бити вршена уз навођење читавог контекста у коме се дате лексеме појављују, како би приказ њихове интеграције био целовит.

Енглеска реч	Посуђеница у српском језику
основа + нулти суфикс	слободни морфем + С везани морфем
<i>E colir</i>	S ...od tamnog civilnog odela sa belim kolirom ... (Пекић 2011: 24);
<i>E hall</i>	S ...u holu terminala 2... (Пекић 2011: 31);
<i>E corridor</i>	S ...da su hodne razdaljine u sva tri koridora ... (Пекић 2011: 31);
<i>E fact</i>	S Fakta valja uobličiti... (Пекић 2011: 299);
<i>E barmen</i>	S Lawford je... ubio barmena ... (Пекић 2011: 445);

У наведеним лексемама налазимо да се посуђенице мушког рода мењају по првој деклинационој врсти, с обзиром на то да наведене именице припа-

дају групи посуђеница мушког рода које се у номинативу једине завршавају на консонант, тако да добијају све неопходне падежне наставке, чиме се подржава постојећа флексија у систему српског језика, за разлику од енглеског у коме овим именицама нису потребни наставци (осим са означавање множине) како би се одржао постојећи граматички систем. На овим примерима, такође, може се сагледати тенденција мушког рода, будући да се англицизми који се завршавају на консонант (па чак и именице које се завршавају на самогласник: *-i*, *-u*) посматрају као именице мушког рода, и то је битан фактор у одређивању начина њихове деklinације. Истовремено, овакав начин детерминације рода у језику примаоцу јесте својеврсна иновација у морфолошком систему српског језика.

3.2. Компромисна трансморфемизација

Уколико је извршена само делимична адаптација модела, јер се код посуђенице и даље запажа везани морфем из језика даваоца (овде, енглеског), такав модел представља: „компромисну реплику на морфолошкој разини, а у нашем га саставу зовемо компромисна трансморфемизација (compromise transmorphemization)” (Филиповић 1986: 122):

Енглеска реч	Посуђеница у српском језику
основа + суфикс	слободни морфем + Е везани морфем
Е <i>parking</i>	С Parking . (Пекић 2011: 20);
Е <i>designer</i>	С ... dizajner ... (Пекић 2011: 25);

Наведени примери представљају компромисне реплике које се састоје од слободних морфема и везаних морфема *-er* и *-ing*, које су претходно прошле кроз фонолошку адаптацију, али и даље нису прилагођене морфолошком саставу српског језика. Дакле, наведене именице завршавају се на енглески наставак који је фонолошки или ортографски адаптиран, док је: „Могућност адаптирања оваквих именица неким другим адаптационим наставком умањена чињеницом да позајмљивач још увек идентификује такве завршетке у репликама са одговарајућим наставком из Е модела” (Сурдучки 1978 : 277). Управо се на примеру компромисне трансморфемизације може јасно представити разлика између двају морфолошких система. Наведени примери из енглеског језика показују да су везани морфем, творбени суфикси, прешли у језик прималац, односно српски, а да притом нису замењени суфиксом језика примаоца исте семантичке вредности. Уместо тога, енглески везани морфем *-ing* и *-er*, задржавају се у српском језику, па на овај начин настају лексеме: *parking* и *dizajner*, код којих запажамо да се процес адаптације није завршио, јер је један елемент у оквиру наведених компромисних реплика остао неадаптиран у морфолошком смислу, будући да се овакви везани морфем користе у творбеном процесу у оквиру енглеског морфолошког система, али као такви не постоје у морфолошком систему српског језика, због чега се сматрају иновацијама.

3.3. Пошћуна трансморфемизација

Уколико је везани морфем језика даваоца неодговарајући у односу на морфолошки систем српског језика, тако да компромисна реплика тежи томе да настави процес адаптације, и то тако: „да се замијени везаним морфемом (суфиксом) исте функције и значења из инвентара језика примаоца” (Филиповић 1986:

123), онда можемо говорити о томе да је основни модел (који се састоји из основе и суфикса) најпре формирао компромисну реплику која је задржала енглески везани морфем, а потом је дошло до потпуне трансморфемизације, јер је енглески везани морфем замењен везаним морфемом из српског језика. Међутим, наредни пример (енгл. *banker*) показује да је модел језика даваоца прескочио други ступањ супституције, и да је директно прешао у: „реплику по принципу потпуне трансморфемизације, тј. замјеном везаног морфема језика даваоца везаним морфемом језика примаоца” (Филиповић 1986 : 123):

Енглеска реч – модел	Посуђеница у српском компромисна реплика	Посуђеница у српском реплика
Основа + суфикс	Слободни морфем + Е везани морфем	Слободни морфем + С везани морфем
Е <i>banker</i>	–	С ... bankar ... (Пекић 2011: 234);

Кад је реч о односу везаног морфема језика даваоца *-er* и домаћег суфикса *-ar* у морфолошкој адаптацији модела, модел најпре прелази у компромисну реплику када задржава наведени везани морфем. Међутим, како везани морфем немају сталан трансфер и како се углавном не могу трајно преузимати, најчешће се замењују домаћим суфиксима принципом супституције, јер се не уклапају у морфолошки систем језика примаоца, чиме се завршава процес потпуне интеграције модела у систем српског језика.

4. Означавање рода и броја потпуном трансморфемизацијом

Примери потпуне трансморфемизације именица показују да се захваљујући том процесу врши и обележавање рода енглеских именичких англицизама на основу контаминације, када се на основни облик модела додаје везани морфем *-a*, којим се у српском језику означавају именице женског рода. Контаминација указује на именице из енглеског језика, које су, будући да се завршавају на консонант, могле постати именице мушког рода у српском језику, али су додавањем наведеног морфема добиле ознаку женског рода.

Енглеска реч – модел	Посуђеница у српском (ж.р.)	Посуђеница у српском (ж.р.) множина
Основа + нулти везани морфем	Слободни морфем + српски везани морфем	Слободни морфем + српски везани морфем
Е <i>ruin</i> Е <i>form</i> Е <i>route</i> Е <i>phase</i> Е <i>panic</i> Е <i>routine</i>	С ruina С forma С ... ruta ... (Пекић 2011: 30); С ... faza ... (Пекић 2011: 30); С ... panika (Пекић 2011: 31); С rutina	С ... ruine ... (Пекић 2011: 17); С ... forme ... (Пекић 2011: 21); С ... rutine ... (Пекић 2011: 287);

Наредни примери показују да се у тренутку када је завршен процес трансморфемизације, посуђеница преузима све облике система у коме је извршена њена интеграција. У том смислу, неопходно је усклађивање и морфолошке категорије броја као резултат морфолошког уклапања у систем српског језика.

Енглеска реч – модел	Посуђеница у српском (м.р.)	Посуђеница у српском (м.р.) Множина
Основа + енглески плурални наставка -s	Слободни морфем + нулти везани морфем	Слободни морфем + српски везани морфем
Е <i>symptoms</i> Е <i>conglomerates</i>	С <i>symptom</i> С <i>konglomerat</i>	С ... <i>simptomi</i> ... (Пекић 2011: 19); С ... <i>konglomerati</i> ... (Пекић 2011: 292);

Дакле, нарочиту улогу у образложењу анализе наведених енглеских плуралних облика (енгл. *symptoms*, *conglomerates*) одиграли су принципи контаминације који налажу губитак енглеског плуралног наставка -s, па су посуђенице изједначене с домаћим речима мушког рода, које творе нови плурал као и те домаће речи, односно на -и, што даље допушта даљу деклинацију ових речи која не показује никаква одступања од општих правила морфолошке адаптације, будући да се лексеме деклинирају по парадигми мушког рода.

Наредни пример показује да у случају да се модел завршава везаном морфемом (-ess), којом се у енглеском језику означава да је именица женског рода, не долази до замене везаног морфема из енглеског језика, већ се на постојећи облик модела који се састоји од слободног и везаног морфема додаје везани морфем (-а) из српског језика, који даје ознаку женског рода. У овом случају, именица је добила ознаку граматичког рода: „под утицајем природног рода појма који је означен именицом” (Судучки 1978: 290).

Енглеска реч – модел	Посуђеница у српском (ж.р.)	Посуђеница у српском (ж.р.) множина
основа + -ess	Слободни морфем + Е везани морфем + С везани морфем	Слободни морфем + Е везани морфем + С везани морфем
Е <i>steward-ess</i>	С <i>stjuard-es-a</i>	С ... <i>stjuardese</i> ... (Пекић 2011: 23);

5. Закључак

Анализа корпуса методолошки се заснива на принципима трансморфемизације, односно формирању морфолошког облика англицизама, као главним начелима на основу којих се врши адаптација страних речи из језика даваоца у језик прималац. Тумачење развоја посуђене речи, односно именичких англицизама, као одабраних лексичких јединица, обухватило је најпре њихово представљање на морфолошком плану. У том смислу, показано је да се формирање основног об-

лика модела заснива на трансферу две врсте морфема, слободних и везаних морфема. Имајући у виду теорију језичког посуђивања, трансфер морфема одређује се према томе да ли је реч о слободном или везаном морфему. Контрастивним представљањем двају морфолошких система – српског и енглеског језика, долази се до закључка да долази до неограничене интеграције енглеских слободних морфема у морфолошки систем српског језика, док творбени суфикси односно везани морфемима могу да се задрже у српском језику у виду компромисне реплике која као нестални и променљиви облик тежи томе да продужи процес морфолошке адаптације, што је објашњено тиме да именице подлежу правилима трансморфемизације, тако да се одређени везани морфемима преузимају привремено или се замењују новим српским везаним морфемима. Анализом механизма морфолошког утицања српског језика на основу корпуса којим су обухваћене опште, тј. апелативне лексеме, односно енглески елементи у роману Беснило Борислава Пекића долазимо до закључка да у самом процесу језичког посуђивања модел заиста подлеже граматичко-морфолошкој интерференцији, зато што у процесу импорације модела реч добија флексију језика примаоца, односно српског језика, чији се морфолошки закони примењују на тај основни облик.

Дакле, у самом корпусу потврђени су теоријски оквири изнети на основу литературе. Датом анализом потврђено је да у поменутом корпусу наведени примери пролазе кроз примарну адаптацију у морфолошкој равни, и да се овде налазе енглеске именице које се састоје од основе и нултог суфикса, а завршавају се на сугласник и самогласник. Ове посуђенице након извршеног процеса састоје се од слободног морфема и нултог везаног морфема, и увек се завршавају на сугласник, што говори у прилог постојећим морфолошким разликама у творби именица у наведеним језицима. Такође, сазнајемо и о постојећим иновацијама у дистрибуцији фонема (финално *-i, -u...*), као и консонантских скупина: *-nkt, -nt, -kt, -ks*. Кад је реч о деклинацији адаптираних именица, дати примери пружају увид у постојећу тенденцију да се англицизми који се завршавају на консонант (па чак и именице које се завршавају на самогласник: *-i, -u*) посматрају као именице мушког рода, што представља незаобилазан фактор у одређивању начина њихове деклинације. Овакав начин одређивања рода посуђеница у српском језику представља иновацију у морфолошком систему српског језика. Примери компромисне трансморфемизације на којима је представљена показују да су везани морфемима, творбени суфикси, *-ing* и *-er*, прешли у језик примаоца, а да притом нису замењени суфиксом језика примаоца исте семантичке вредности, тако да код њих констатујемо недовршеност процеса адаптације односно српски. Потпуна трансморфемизација представљена је кроз однос везаног морфема језика даваоца *-er*, и домаћег суфикса *-ar*, којим се потврђује да у морфолошкој адаптацији модела модел најпре прелази у компромисну реплику када задржава наведени везани морфем. Међутим, овде се истиче да је процес потпуне интеграције модела у систем српског језика завршен, будући да се везани морфемима замењују домаћим суфиксима принципом супституције на морфолошкој равни. Анализом морфолошких категорија, рода и броја именица долазимо до закључка да у наведеном Пекићевом роману именице преузимају готово све облике граматичког система српског језика, и да у зависности од рода именице подлежу оштим правилима деклинације прописаним унутар српског језичког система, али да долази и до одређених одступања од опште утврђених правила о деклинацији именица у српском језику, што говори у прилог незнатном одступању од морфолошке адаптације модела из страног,

односно енглеског језика. У погледу рода именица, у корпусу је забележен значајан број именица мушког рода, као и неколицина именица женског рода, док именица средњег рода нема. Ипак, одступање од прописаних правописних норми као и настанак структуралних морфолошких промена унутар система иако има функцију обогаћивања лексичких јединица не значи и непостојање нужности придржавања већ успостављеног лингвистичког модела адаптације ради одржавања стандардизованости српског језичког система.

Извори

Пекић, Б. (2011), *Беснило*, Лагуна, Београд.

Литература

Бајић, С. (2010), *Англицизми у српском језику*, Графид, Бања Лука.

Клајн, Шипка (2006), *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.

Сурдучки, М. (1978), *Српскохрватски и енглески у контакту*, Матица српска – Одељење за књижевност и језик, Нови Сад.

Филиповић, Р. (1986), *Теорија језика у контакту*, Југославенска академија знаности и умјетности, Школска књига, Загреб.

THE MORPHOLOGICAL ADAPTATION OF ANGLICISM NOUNS IN RABIES WRITTEN BY BORISLAV PEKIĆ

Summary

The aim of this paper is to give a morphological analysis of the adaptation of anglicism nouns in *Rabies* written by Borislav Pekic, and also to clarify some of the essential concepts of the transmorphemization process (zero transmorphemization, partial transmorphemization and complete transmorphemization). The adaptation on the morphological level is based on a new conceptual and methodologically innovative distinction between primary and secondary adaptation. The corpus of anglicisms of our research displays the formation of the morphological shape of the anglicisms, depending on the type and form of the morpheme (whether it is only a free morpheme, or a free morpheme followed by a bound morpheme, i.e. suffix). The language borrowing process is observed in the light of research conducted by Filipovic, Surdacki and Bajic. Our conclusion leads to the fact that transmorphemization of the anglicisms in the text subjected to our analysis is the richest in medial and final position, especially when consonant groups are taken into consideration.

Key words: anglicism, borrowing, transmorphemisation, morphological adaptation.

Natalija Živković

Јована Марић¹
Београд

ЛЕКСИЧКО ПОЉЕ СРОДСТВА И ПРОБЛЕМИ У ПРЕВОЂЕЊУ

У раду испитујемо могуће проблеме приликом превођења сродничких термина са француског на српски језик и обрнуто. Наш циљ је да укажемо на битну улогу контекста при превођењу са изворног језика, који не структурира поље сродства на исти начин као језик циља. Узели смо у обзир и резултате студија које контрастирају системе родбинских термина српског и словачког, француског и чешког, и француског и малгашког језика. Указали смо и на неке празнине у лексичком пољу сродства француског и српског језика, које смо приметили током истраживања ове проблематике.

Кључне речи: лексичко поље сродства, родбински термини, лексичке празнине, теорија превођења

Увод

Терминологија сродства дуго је била предмет проучавања антрополога, да би се потом, с разлогом, за ову проблематику заинтересовали и лингвисти. Сроднички термини лингвистима пружају увид у то како говорници једног језика имају одређене родбинске односе, док антрополозима олакшавају проучавање сложених структура сродства дајући конкретно име члановима тих структура. Ови термини нису независни и изоловани једни од других – они имају своје прецизно место у разгранатој мрежи лексичког поља сродства, као што и људи додаском на свет или склапањем брака улазе у одређене друштвене структуре и добијају своју позицију у њима, као и различите називе сходно типу родбинске везе.

Приликом проучавања одређених етничких група, антрополози и етнологи тежили су да својим матерњим језиком опишу на први поглед сличне сродничке односе. Ову праксу је критиковао француски антрополог Клод Мејасу (2000: 164) указујући на чињеницу да се због тога често не преноси тачан смисао који је некада много богатији него што преведене речи то дочаравају. Поменута критика задире у срж проблема преводивости и питања у којој је мери могуће превести одређене сродничке термине с изворног на циљни језик. Да ли циљни језик на исти начин структурира поље сродства и да ли прави разлику између истих термина?

Најпре ћемо представити комплексан задатак који се налази пред преводиоцем, као и указати на значај досадашњих контрастивних студија лексичког поља сродства за превођење. Анализираћемо примере из извора на српском и француском језику који садрже родбинске термине као и преводне еквиваленте тих термина у преводу на француски, односно српски језик. Поменућемо и евентуалне празнине у лексичком пољу сродства одређених језика које смо приметили током истраживања ове проблематике.

¹ jovcica@gmail.com

Превођење као језички и културни чин

Превођење представља важно средство комуникације између говорника различитих језика, тј. између различитих култура. Било да је реч о његовом писменом или усменом виду, превођење можемо одредити као „облик комуникације при коме се неки садржај, претходно изражен средствима једног језика, преноси у неки други језик. При томе оно није само језичка операција, него је и културни чин” (Бугарски 2003: 94).

Сваки језик поседује средства да именује родбинске односе релевантне у друштву у којем је тај језик матерњи. Наравно, постоје разлике у издиференцираности сродничких термина између различитих култура. Тако, примера ради, француски нема посебан термин за *ујака* и *сирница* као што је то случај са српским, иако је у латинском језику из ког се француски систем сродничких термина развио та разлика постојала: *avunculus* (мајчин брат) и *patruus* (очев брат). Објашњење за ову чињеницу налазимо на социолошком плану – очигледно је да у савременом француском друштву није потребно да се прави ова разлика једнако често као што је то било у старом Риму (Селесковић и Ледерер 1984: 28). Међутим, иако у француском језику лексема *oncle* обухвата значења „мајчин брат” и „очев брат”, то не значи да овај језик не може да прецизира поменуте родбинске односе. Тачно је да то неће моћи да учини једном речју, али уколико контекст захтева прецизирање, преводилац, односно говорник француског језика описно ће изразити овај однос: *frère de la mère* или *frère du père*. У супротном ће употребити општији термин *oncle*.

Језици се, дакле, међусобно разликују у погледу структура, али и култура које се у њима изражавају. Одређени језици не морају да лексикализују неке родбинске односе, тј. у лексичком пољу сродства постоји лексичка празнина у односу на лексичка поља других језика. Да би испунио своју улогу, преводилац мора да, осим знања изворног језика и језика циља, има увид у ванјезичку ситуацију на коју се упућује у оригиналу (Хлебец 2008: 19). Дакле, осим што је потребно да буде стручњак за страни језик, преводилац мора да проучава и етнографију заједнице чији је израз тај језик. Како Мила Стојнић исто примећује (1981: 61), да би разумео етнографске особине, преводилац треба да познаје фолклор и традицију, као и дијалекте и карактеристике носилаца тих дијалеката, речју, да познаје општи и специфични менталитет народа с чијег језика преводи. Ипак, мишљења смо да овај степен познавања једног језика и друштва не може да се очекује од преводиоца, будући да ни изворни говорници не морају да познају све претходно наведене елементе. Међутим, на преводиоцу је да се усавршава и да унапређује своје знање у складу са захтевима текста који преводи.

Лексичко поље сродства као предмет контрастивне анализе

У контрастивној анализи пореде се два или више језика да би се међу њима откриле идентичности, сличности и разлике. Резултати контрастивне анализе могу се примењивати у теорији и пракси превођења. Они могу бити значајни за теорију превођења, за образовање преводилаца и преводилачки процес (и код писменог и код усменог превођења) (Ђорђевић 2004: 131).

Међу радовима који контрастирају лексичко поље сродства, поменућемо чланак А. Макишове (2004), која је упоредила родбинске термине два словенска језика – словачког и српског књижевног језика.

Један од закључака који доносимо на основу овог чланка јесте да за разлику од словачког, у српском језику не постоји један, генерички термин² за прадеду и прабабу, као ни генерички термин за деду и бабу (у словачком су то редом *prastarí rodičia* и *starí rodičia*). При превођењу на језик који не поседује такав термин, као што је српски, преводилац би морао да употреби саставну синтагму у којој наводи оба сродничка термина – *прадега* и *прабаба*, *дега* и *баба*.

Исто тако се може приметити да у српском недостаје генерички термин за браћу и сестре (у словачком *súrodenci*). Слично је и с општим називима за таста и ташту, односно свекра и свекрву, који у словачком гласе *testovci*, односно *svokrovci*.

Још један за нас значајан чланак јесте рад Ј. Кадлеца (2000) о семантичком пољу сродства у француском и чешком језику, у којем аутор пореди сродничку терминологију ова два језика кроз пет бинарних опозиција: крвно и брачно сродство, преци и потомци, пол сродника, права и бочна линија сродства и разлика у узрасту у оквиру генерације на нивоу ега.

Код опозиције између крвног и брачног сродства, Ј. Кадлец је скренуо пажњу на француски префикс *beau-/belle-*, који се додаје на шест основних термина (*père, mère, fils, fille, frère, sœur*) и који, како он примећује, носи значењску компоненту „који није крвни сродник”. Аутор овај префикс оцењује као неодређен иако је моносемичан. Тако термин *beau-père* именује таста, свекра али и очуха, *beau-frère* именује девера, шурака и зета (сестриног мужа у односу на другу сестру), док *beau-fils* именује зета (кћеркиног мужа), сина из претходног брака другом мајчином мужу, као и сина из претходног брака другој очевој жени. Овде бисмо додали да се префикс *beau-/belle-* у сваком случају односи на сродство које је стечено путем брака.

Ј. Кадлец се, затим, осврће на генеричке термине као што је термин *parents*, којим се именују оба родитеља, и отац и мајка, затим термин *enfants*, који се односи и на сина и на кћерку (или синове и кћерке), термин *grands-parents*, који се односи и на деду (*grand-père*) и на бабу (*grand-mère*), као и *arrière-grands-parents*, којим се обухватају и прадеда (*arrière-grand-père*) и прабаба (*arrière-grand-mère*). У француском исто тако постоји генерички термин за унука и унуку – *petits-enfants*, као и за праунука и праунику – *arrière-petits-enfants*, док се чешки користи множином од именице мушког рода за унука, односно праунука (*vnuk, pravnik*) – *vnuci, pravnici*. Овде примећујемо подударност између чешког језика и српског (*унуци, праунуци*), осим уколико као генерички назив у српском употребимо збирне именице *унучаг* и *прауначаг*. С друге стране, Ј. Кадлец указује на чињеницу да француски језик нема генерички термин који би се односио на браћу и сестре, док чешки располаже таквим називом (*sourozenci*)³.

После разматрања француских и чешких сродничких термина по поменутих опозицијама, аутор закључује да су француски сроднички термини мање прецизни и да њихова интерпретација, а ми бисмо ту додали и превођење, много више зависи од лингвистичког и екстралингвистичког контекста него што је то случај с чешким родбинским терминима (Кадлец 2000: 146).

2 Под генеричким тј. општим термином сматрамо термин који неутралише опозицију пола сродника.

3 У чланку А. Макишове (2004) видели смо да и у словачком постоји овакав назив (*súrodenci*), док у српском не постоји.

Навешћемо и једну контрастивну студију у којој се пореде француска и малгашка терминологија сродства с преводилачког аспекта. У овој студији Р. Ражаспера (1995) указује на проблеме у превођењу сродничких термина с француског на малгашки и обрнуто, уочавајући притом сличности као и разлике између језика. Чак и у домену сродничких односа, у којем стварност сама по себи даје исте елементе које треба именовати, француски и малгашки се понашају различито. Малгашки језик тако може да реализује семантичке разлике којих нема у француском и обрнуто, а ова два језика чак могу и различито да категоришу исто семантичко поље.

Малгашки рецимо има посебан термин за претке који нису више живи, а које су живи рођаци упознали (*razana*), односно нису упознали (*razambe*), док француски не прави те разлике, тако да би ове термине требало описно преводити.

Важност контекста

Када је реч о превођењу са француског на српски и обратно, проблеми се јављају јер су српски термини углавном специфичнији и имају уже значење од француских. Преводиоцу је зато приликом превођења с француског на српски језик контекст од велике помоћи. Примера ради, француски термин *oncle* на српски језик се може превести као *ујак*, *стариц* или *шеча*. У преводу романа *Француско завештање* преводилац разрешење недоумице о томе који се родбински однос тачно именује налази тек у контексту који следи:

1. *C'était Vincent, oncle de Charlotte et reporter de L'Excelsior. [...] Vincent enjambait l'appui de la fenêtre et sautait dans les bras de sa sœur Albertine et de Charlotte qui se réfugiaient chez lui durant leur séjour à Paris... (Le testament français, 30–31)*

Bio je to Vensan, Šarlotin ujak i reporter lista Ekscelzior. [...] Vensan bi opkoračio prozorski okvir i uskočio pravo u zagrljaj svoje sestre Albertine i male Šarlotte koje su se smestile u njegovoj kući za vreme boravka u Parizu... (Francusko zaveštanje, 20)

2. *Je remarquai aussi qu'on ne le racontait jamais lorsque le fils de Charlotte, mon oncle Sergej, était parmi les invités. (Le testament français, 106)*

Il s'était affublé du manteau rouge du Père Noël et, méconnaissable sous une longue barbe, son visage fascinait les enfants : ce garçon de douze ans et sa sœur cadette – ma mère. (Le testament français, 130)

Primetio sam takođe da se o njemu nikad nije pričalo kad se među gostima nalazio Šarlotin sin, moj ujak Sergej. (Francusko zaveštanje, 65)

Bio je u crvenom kaputu Deda Mraza, a njegovo lice, neprepoznatljivo pod dugom bradom, očaravalo je decu : dečaka od dvanaest godina i njegovu dve godine mlađu sestru – moju majku. (Francusko zaveštanje, 82)

Међутим, некада ни контекст не омогућава преводиоцу да закључи о ком родбинском односу је реч:

3. *Je suis né en Croatie le 30 avril 1944 dans la cave de la petite maison de l'oncle de ma mère, dans Kamenita Ulica (rue des pierres), à Split, sous les fracas des bombardements alliés. (Au-delà de nos limites biologiques, 11)*

*Рођен сам у Хрватској 30. априла 1944. године у подруму male куће **ујака/стрица/теће** моје мајке, у Kamenitoj ulici у Splitу, под тутњавом savezničkog bombardovanja. (neobjavljeni prevod)*

Једна од занимљивих појава у француском јесте преклапање крвног и брачног сродства код термина *oncle* и *tante*, будући да француски језик нема посебне термине за именовање мужа мајчине, односно очеве сестре, као ни за жену мајчиног, односно очевог брата. Тако да се термин *oncle* користи и за крвне сроднике (очевог и мајчиног брата – у српском *стариц* и *ујак*) и за брачне сроднике (мужа мајчине и очеве сестре – у српском *шеча*), док се називом *tante* именују и очева и мајчина сестра (крвно сродство) и жена мајчиног и очевог брата (брачно сродство – у српском *ујна* и *старица*). Да би се истакло да је реч о брачном, а не крвном сроднику, додаје се предлошка синтагма *par alliance* (*tante par alliance* – жена очевог, односно мајчиног брата; *oncle par alliance* – муж очеве, односно мајчине сестре).

Српски термини су углавном специфичнији и имају уже значење од француских, али постоје и изузеци: термин *ゼћ* у српском се односи на кћеркиног мужа (*gendre* или *beau-fils* у француском) као и на сестриног мужа (*beau-frère*). Исто тако, српски термин *снаха* именује синовљеву жену (у француском *bru* или *belle-fille*) као и братовљеву жену (*belle-sœur*).

Превођење и празнине у лексичком пољу сродства

Када је реч о француском лексичком пољу сродства, приметили смо да не постоје термини за именовање оца и мајке једног супружника у односу на родитеље другог супружника (у српском *пријатељ* и *прија*). Свестан ове чињенице, преводилац који преводи текст на француски језик, с језика који лексикализује ове сродничке односе (у нашем случају са српског), мораће да пронађе функционално најприближније решење:

4. – *Пријатељи моји!* – чује се како виче окрећући се око себе [...].
(*Нечиста крв*, 122)

– *Mes amis, mes nouveaux parents, nous voilà! criait-il en se retournant [...].*
(*Le sang impur*, 172)

5. – *Јесте ли ради гостима, пријатељи?* (*Нечиста крв*, 123)

– *Aimez-vous vos hôtes, chers beaux-parents et amis?* (*Le sang impur*, 172)

У четвртм примеру преводилац је српски родбински термин *пријатељи* превео речју *amis* (пријатељи), која нема родбинско значење, али је уз њу додао и термин *parents* који именује особе са којима је неко у сродству (рођаци, сродници, родбина). Може се приметити да и реч *nouveaux* (нови) упућује на новоуспостављени сроднички однос између родитеља младог брачног пара. Међутим, у петом примеру, преводилац је погрешно зато што је употребио француски термин *beaux-parents*, који не упућује на прију и пријатеља већ на родитеље супружника у односу на другог супружника (*шашт* и *шашта*, *свекар* и *свекрва*).

У следећем примеру, преводилац је родбински термин *пријатељ* превео речју *ami* (уз знакове навода), а термин *прија* је изоставио, преведећи из изворног текста само термин *ташша*, чиме, додуше, није умањено разумевање текста, јер је јасно на кога очеве речи упућују:

6. *И, шалећи се поручивао сину: „пријатељ и ако хоће и ако неће да дође, али прија (ташша му) да неизоставно дође [...]” (Газда Младен, 79)*

Et, en plaisantant, il ajoutait, à l'adresse de son fils, que «l'ami» pouvait venir ou pas, comme il voulait, mais que sa belle-mère devait absolument les rejoindre [...]. (Gazda Mladen, 71)

Термини за именовање оца и мајке једног супружника у односу на родитеље другог супружника постојали су у француском језику, али су они променили значење остављајући празнину у лексичком пољу сродства. Термин *beau-frère* појавио се 1386. године и користио у значењима „снајин отац” и „зетов отац”, а термин *belle-sœur* појавио се 1423. и именовао је „снајину мајку” и „зетову мајку” (Маранда 1974: 76). Данас се ова два родбинска назива више не користе у наведеним значењима, већ се употребљавају за именовање сродника у односу на ниво мужа и жене (*beau-frère* тако, на пример, покрива значења српских сродничких термина *девер*, *шурак*, *зет*, *ташено* и *свак*, док *belle-sœur* обухвата значења српских термина *свастика*, *заова*, *снаја*, *јетрва* и *шурњаја*).

Закључак

Језици се међусобно разликују у погледу структура, али и култура које се у њима изражавају. Одређени језици не морају да лексикализују неке родбинске односе, тј. у лексичком пољу сродства постоји лексичка празнина у односу на лексичка поља других језика. Такође, у појединим језицима бројни су термини који могу да именују више родбинских односа и за преводиоца је тада контекст од кључне важности.

Преводилац треба да унапређује познавање лексика језика за које је стручан, али и знање о културама друштвених заједница у којима се ти језици говоре.

Још бисмо нагласили колико је важно да преводилац пронађе одговарајућа и што је могуће прецизнија преводна решења, нарочито уколико касније други преводилац преводи с тог превода, без увида у изворни текст. Било би занимљиво проучити до каквих би промена дошло у погледу термина сродства, када би примарни превод изворног текста, нпр. са малгашког на француски, био преведен на српски језик. Малгашки и српски имају богатију сродничку терминологију од француског језика, тако да би упоређивањем оригинала са примарним и секундарним преводом могло да се утврди да ли је дошло до губитка информација, па чак и материјалних грешака.

Литература

Бугарски ²2003: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa.

Ђорђевић ⁶2004: R. Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika*, Beograd: Filološki fakultet.

Кадлец 2000: J. Kadlec, Le champ sémantique de la parenté en français et en tchèque, *Romanica olomucensia*, IX, 139–147.

- Макишова 2004: А. Макишова, Називи за обележавање родбинских односа у словачком и српском језику, *Славистика*, VIII, 155–163.
- Маранда 1974: P. Maranda, *French kinship, Structure and History*, Paris – The Hague: Mouton.
- Мејасу 2000: C. Meillassoux, Parler parenté, *L'Homme*, CLIII, 153–164.
- Ражаспера 1995: R. Rajaspera, Taxinomies lexicales et structures sémantiques vues à travers la traduction du français en malgache : les termes de parenté, la dénomination des couleurs, *Meta : journal des traducteurs*, XL/4, 623–631.
- Селесковић и Ледерер 1984: D. Seleskovitch, M. Lederer, *Interpréter pour traduire*, Paris: Didier Erudition.
- Стојнић 1981: М. Стојнић, Теорија или методологија превођења? У: *Теорија и поетика превођења, zbornik radova*, Београд: Prosveta, 45–66.
- Хлебец ²2009: Б. Хлебец, *Општина начела превођења*, Београд: Београдска књига.

Извори

- Макин 1995: А. Makine, *Le testament français*, Paris: Mercure de France.
- Макин ⁴2006: А. Makin, *Francusko zaveštanje*, prevela sa francuskog Anđa Petrović, Београд: PAIDEIA.
- Радман 2011: М. Radman, *Au-delà de nos limites biologiques*, Paris: Plon.
- Станковић 1983: Б. Станковић, *Газда Млаген; Певци*, Београд: „Светозар Марковић”.
- Станковић 1994: В. Stanković, *Gazda Mladen*, traduit du serbe par Dejan M. Babić, Lausanne: L'Age d'Homme
- Станковић 1980: В. Stanković, *Le sang impur*, traduit du serbo-croate par Marcelle Cheymol-Voukassovitch, Lausanne: L'Age d'Homme.
- Станковић 2006: Б. Станковић, *Нечистија крв*, Београд: Драганић.

LE CHAMP LEXICAL DE LA PARENTÉ ET LES PROBLÈMES DE LA TRADUCTION

Résumé

Dans cet article nous examinons les difficultés de la traduction des termes de parenté du français en serbe et du serbe en français. Notre objectif est de montrer l'importance du contexte pour la traduction d'une langue source qui ne structure pas le champ lexical de parenté de la même façon que la langue cible. Nous avons pris en considération certains résultats des études contrastives des systèmes de parenté en serbe et en slovaque, en français et en tchèque, et en français et en malgache. Nous avons aussi cité quelques lacunes dans les terminologies de la parenté française et serbe que nous avons remarquées pendant la recherche de cette problématique.

Mots clés : champ lexical de la parenté, termes de parenté, lacunes lexicales, théorie de la traduction

Jovana Marić

Иконија Анђелић¹
Нови Саг

БИБЛИЈСКИ ПОЈМОВИ У НЕМАЧКИМ И СРПСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА

Циљ овог истраживања је утврђивање степена еквивалентности између фразеологизама у немачком и српском језику који садрже компоненту *Gott/Бог, Engel/анђео* и *Himmel/небо* методом контрастивне анализе и дословног превођења, при чему је полазни језик немачки, а циљни српски језик. На основу фразеолошког узорка од 158 фразеолошких јединица, од којих 68 фразеологизама показује тоталну и делимичну еквивалентност, утврђена је подударност у приближној процентуалној вредности од 50 одсто између фразеологизама са компонентом *Gott/Бог*, односно, 45 одсто између фразеологизама са компонентом *Engel/анђео* и *Himmel/небо*. Анализа фразеолошког узорка која у раду, између осталог, представља и правила, начин функционисања језичког система, указује на подударност немачког и српског језика.

Кључне речи: фразеологизам, еквивалентност, немачки језик, српски језик

1.1. Језички системи свих християнизованих народа садрже мноштво израза који воде порекло из учења и веровања ове конфесије, тачније, из њеног извора вере, Библије, на којој је постављена верска ритуална пракса хришћанске цркве. Из библијских књига преузета су и уклопљена у сопствене традиције многа имена, места, изрази из библијских прича (Бихман 2003: 2), тако да се и у данашње време у стандардном језику християнизованих народа широм света употребљавају многи изрази који воде порекло из овог хришћанског вокабулара, као што је случај и са фразеологизмима који садрже компоненту *Gott/Бог, Engel/анђео* и *Himmel/небо*.

1.2. Циљеви и методе истраживања

У овом раду се упоређују фразеологизми са компонентом *Бог, анђео* и *небо* у немачком, као полазном, и српском, као циљном језику, при чему се описују њихове сличности и разлике под морфосинтаксичким, лексичким и семантичким аспектом, односно, подударности у домену форме и значења. На основу њихових сличности и разлика, методом контрастивне анализе и дословног превођења² одређује се степен слагања, односно, степен еквивалентности, који се обележава тоталном, делимичном и нултом еквивалентношћу. У случају непостојања еквивалента, тражи се семантички најближи фразеологизам на основу извођења семантичке димензије или метафоре датог фразеологизма на немачком језику.

1.3. Стивен еквивалентности

Контрастивно проучавање фразеологије почело је у бившем Совјетском Савезу (в. *Словар руског језика* 1981: 9) и имало је утицај на сва даљна контрастив-

¹ ikonijatv@gmail.com

² чија је формална ознака у овом раду знак наводника „“.

на истраживања.³ У досадашњим истраживањима најчешће су се анализирали фразеологизми два језика и то матерњег и једног страног или се посматрао однос две језичке форме, на пример, диглосички однос између наречја и стандардног језика на немачком говорном подручју у Швајцарској. У сваком случају, контрастивна фразеологија одређује три аспекта: лексички, структурносинтаксички и структурносемантички, у оквиру којих се дефинишу степени еквивалентности различитих језика (в. Бургер 1982: 290).⁴

У односу на то да ли су фразеологизми потпуно идентични или постоје међу њима одређене разлике, или се не може пронаћи ниједан одговарајући еквивалент, постоје три основна типа еквивалентности које Корхонен (2007: 575) назива тоталном, делимичном и нултом еквивалентношћу.

1. Тотална еквивалентност: када су изрази потпуно идентични, дакле, када не постоје морфосинтаксичке, лексичке, семантичке или разлике у стилу, као у примеру:

1a) Gott segne dich! (Дуден. Немачки универзални речник 2006: 710)

1б) Бог те благословио! (Речник Мајшице српске 1990: 216),

који показује тоталну еквивалентност јер су изрази идентични и према форми и према значењу, о чему сведочи и дословни превод са немачког на српски језик (1б). Поред идентичних синтаксичких функција појединачних елемената, при чему су субјекти *Gott/ Bog* у номинативу једине, прави објекти *dich/ te* (лична заменица *ти* у акузативу једине), постоји занемарљиво одступање у морфолошкој структури која је карактеристична за дати језик, при чему је на немачком језику (1а) употребљен конјунктив презента актива глагола *segnen* (у 3.лицу једине), који је у српском језику изражен формом императива у значењу жеље (1б).

У овом раду су фразеологизми сврстани у категорију тоталне еквивалентности и у случају постојања разлике у броју, као на пример:

2a) Dein Wort in Gottes Ohr! (Мразовић 1991: 352)

2б) Твоје речи у божје уши! (Мразовић 1991: 352)

Иако се у српском језику углавном користи фразеологизам *из њвојих уста* у божје уши (Речник Мајшице српске 1990: 595), који показује делимичну еквивалентност услед непостојања конституента *Mund/уста* у устаљеном склопу заједно са конституентима наведеним под 2а, ипак је у овом раду прихваћен фразеологизам, како наводи Мразовић (1991: 352), „твоје речи у божје уши”. Фразеологизми 2а и 2б показују тоталну подударност јер имају идентичну морфосинтаксичку и лексичкосемантичку структуру: непостојећи предикат; исти субјекат

3 Развој контрастивне фразеологије уско је везан за развој конфронтативне лингвистике. Под појмом конфронтативне лингвистике подразумевају се синхрона језичко поредбена истраживања, која се односе на разлике и сличности у одређеном домену двају језика, при чему се употребљава метода конфронтације (в. Штернеман 1983: 14). Истраживања се могу вршити у оквиру било којег језика јер није зависно од генетске или типолошке сродности, при чему се мора испунити једини услов постојања одређених језичких појава које се потпуно или парцијално слажу да би поређење уопште било могуће. У односу на конфронтативну лингвистику, домен конфронтативне фразеологије је много специфичнији јер је њен циљ поредбено истраживање фразеолошких система двају или више језика као и обрада њихових сличности и разлика (в. Флајшер 1997: 2).

4 Ови аспекти изведени су из става да фразеологизми представљају секундарне знаковне комплексе који се граде од јединица примарног система (синтаксе, морфологије, лексике) и који се као такви могу посматрати само при комплексном поређењу примарних системских јединица (в. Бургер 1982: 290).

са разликом у броју (код примера 2а *dein Wort/твоја реч* – детерминатив *dein* (у немачком језику у средњем роду уз именицу *Wort/реч*, која је у немачком језику средњег, а у српском женског рода и именица *реч* у номинативу једнине, док је код примера 2б у номинативу множине *твоје речи*); прилошку одредбу за правац гради иста препозиционална група (предлог *in/у* са акузативом једнине (2а), односно, множине (2б) као и саксонски генитив *Gottes/божје*).

2. Делимична еквивалентност: када парови фразема имају идентично или слично денотативно значење, док су видне разлике у домену структуре, стила, семантичко- синтаксичке везе са контекстом, итд. На пример:

3а) *Gott hab ihn selig!* (Ристић 2004: 375)

3а) Бог нека му душу прости (Ристић 2004: 375)

Иако се два наведена израза семантички поклапају и кореспондирају, ипак су сврстани у категорију делимичне еквивалентности јер им је облик делом различит: у српском језику застарели облик глагола *просијити* и лексем *душа*, који не постоји у фразеологизму на немачком језику, иако је садржан у изворном облику на француском језику *Боџ има његову душу* од којег води порекло.

Делимичну еквивалентност показују и компаративни фразеологизми попут:

4а) *Wie der liebe Gott in Frankreich leben* (Мразовић 1991: 353)

4б) Живети као бубрег у лоју (Мразовић 1991: 353)

Иако се никада у српском језику не користи фразеологизам са елементом *Француска* „живети као Бог у Француској“, како гласи дословни превод са немачког језика, који је настао у специфичном историјском контексту када је француска аристократија *уживала ко Боџ*, ипак није реч о нултој, него о делимичној еквивалентности, јер ове две јединице међусобно кореспондирају, а разлика је само у слици.

3. Нулта еквивалентност: када не постоји одговарајући еквивалент, као код примера 5 и 6. У овом случају се за изражавање значења фразеологизма полазног језика користе друге могућности као што је парафразирање појединачних лексема или група речи (в. Бреммер 2007: 147–151).

5а) *Lass dich nicht vom lieben Gott erwischen!* (Мразовић 1991: 352)

5б) пази да те не ухвати/пази шта радиш!/не ради нечасне ствари (Мразовић 1991: 352)

Довољан аргумент за нулту еквивалентност између примера на немачком језику, чији дословни превод може бити „не дај да те ухвати/да те се дочепи драги Бог“ и примера на српском језику јесте чињеница да 5б није фразеологизам и да не постоји лексем *Боџ* у примеру на српском језику, као код примера 6а, чији дословни превод гласи „Бог је кога у гневу створио“:

6а) *Jemand ist von Gott in Zorn erschaffen* (Мразовић 1991: 352)

6б) ружан као лопов ((Мразовић 1991: 352)

2. Анализа корпуса и резултати истраживања

За овај рад кориштени су речници немачког језика: Немачки универзални речник *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (2006), речник немачке идиома-

тике *Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten* (1998), речници српског, односно, српско-хрватског језика: Речник Матице српске и Матице хрватске: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (1990), *Немачко српскохрватски фразеолошки речник* Павице Мразовић и Ружице Приморац (1991), *Enciklopedijski nemačko srpski rečnik* (2004) Светомира Ристића и Јована Кангре. *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (1982) Јосипа Матешића. Кориштен је и лексикон: Lutz Röhrich: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (1994).

2.1. Фразеологизми са компонентом *Gott/ Боџ*⁵

Конституент *Gott/Боџ* присутан је у многим фразеологизмима како у немачком тако и у српском језику. Ови фразеологизми обухватају велики број семантичких поља⁶, као на пример поздраве (*Grüss Gott!/уомоз' Боџ* (Јакић 2004: 32)), захвалност (*Gott sei Dank!/Хвала Боџу* (Јакић 2004: 32)), (за)клетве (*so wahr mir Gott helfe!/ Тако ми Боџ уомоџао!* (Јакић 2004: 32)), благослове (*Gott segne dich!/Боџ тиe блаџословио!* (Макшић 1988: 30)), саучешћа (*Gott hab ihn selig!/уокој му души* (Матешић 1982: 29)) и многа друга поља значења као и велики број пословица и фразеологизираних цитата (*der Mensch denkt, Gott lenkt/ човек снује, Боџ одређује* (Јакић 2004: 32)).

У анализи корпуса пронађена су 92 фразеологизма са компонентом *Gott/Боџ*, од којих 30 показују тоталну еквивалентност као на пример:

7а) Dem lieben Gott den Tag stehlen (Ристић 2004: 596)

7б) Красти (драгом) Богу дане (Ристић 2004: 596)

Фразеологизми су подударни на морфосинтаксичком, семантичком и лексичком нивоу (глагол *stehlen/красти*, датив јединице именице *Gott/ Bog* и придева *lieber/граџ*, акузатив јединице именице *Tag*, односно, акузатив множине именице *gan*).

Од 92 фразеологизма са компонентом *Боџ*, 15 фразеологизама показује делимичну еквивалентност, као на пример:

8а) Gott von den Füßen nehmen (Рорих 1994: 569)

8б) ухватити Бога за браду (*Речник Матице Српске* 1990: 231)

Делимичну еквивалентност условљава разлика у слици. Не постоји варијанта фразеологизма у српском језику која садржи истовремено компоненту *Боџ* и *стишала/ ноџе*, али постоји израз са елементом *брада* (8б), који показује делимичну еквивалентност управо због разлике између наведених лексема, док су задржане све остале подударности на морфосинтаксичком и лексичко-семантичком нивоу. За разлику од српског језика, у којем се користи само једна варијанта фразеологизма са компонентом *Боџ* и *брада*⁷ са значењем *исстићи неосиварљиво*, тј. *ухватиши Боџа за браду*, који показује делимичну еквивалентност (пример 8),

5 Под појмом Бог подразумева се „највише натприродно“ (Дуден. Немачки универзални речник 2006: 710) и „вечно биће“ (Вебстер 1977: 493). У хришћанском Символу вере Бог је један, троједини и неразделиви Бог Отац, Бог Син и Бог Свети Дух (в. Српски православни молитвеник с.а.: 12). Бог је свеславенска именица из праславенског доба која је значила најпре „срећу и земаљско добро“ (в. Скок: 1971: 180).

6 Под семантичким пољем подразумева се лексичко семантичка парадигма која садржи једну заједничку семантичку ознаку у којој лексеми конструишу мрежу семантичких односа на основу одређене семантичке особине (в. Кин 1994: 35).

7 Али и израз са другим значењем: *Боџ је најпре себи створио браду (свако је себи најпречи)*,

у немачком језику постоји неколико варијанти сличног значења: *Er möchte dem lieben Gott die Füße küssen* (Рорих 1994: 570) / „он жели драгом Богу да пољуби стопала“, затим, *Gott vom Altar nehmen* (Рорих 1994: 569) / „узети Бога са олтара“, *Gott einen strohernnen Bart flechten* (Рорих 1994: 569) / „плести Богу сламнату браду“ или *Den lieben Gott in die Schule nehmen wollen* (Рорих 1994: 570) („хтети и драгог Бога узети у школу/држати му предавања“), које показују нулту еквивалентност.

Када је реч о фразеологизмима са компонентом *Gott/Боџ*, 30 фразеологизама показује тоталну, 15 фразеологизама показује делимичну, док 51 фразеологизам показује нулту еквивалентност.

2.2. Фразеологизми са компонентом *Engel/анђеос*⁸

У досадашњим истраживањима запажено је да се конституент *Engel/анђеос* појављује углавном у предикативним конструкцијама и изразима за карактеризацију личности и појава у позитивном (на пример: *er ist ein wahrer Engel/он је прави анђеос* (Мразовић 1991: 244) и у негативном смислу (*er ist nicht gerade ein Engel* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 492) / „није он баш анђеос“, тј. *цвећка* као што је случај и код примера 11а) и б), где код оба компаративна фразеологизма постоје три идентичне компоненте *schön/леп*, *Engel/анђеос*, *wie/као* (изузев у српском језику непостојећег члана *ein*). Уместо компоненте *анђеос*, постоји у речницима и фразеологизам са компонентом *уписан*, односно, *леп као слика* или *леп као уписан* (Ристић 2004: 391), који показује нулту еквивалентност.

9а) *schön wie ein Engel* (Ристић 2004: 391)

9б) *леп као анђеос* (Ристић 2004: 391)

Тоталну еквивалентност показује мноштво израза са компонентом *анђеос* и одређеног придева са којим гради устаљену форму, као на пример: *der gefallene Engel/пали анђеос* (Мразовић 1991: 244); *der Engel der Verkündigung* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 492) / *анђеос ошкровења*; *der Engel des Todes* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 492) / *анђеос смрти*, о чему сведочи и наведени дословни превод са немачког језика, као и опциоални фразеологизам *Ein blonder Engel* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 492) / *плав анђеос*, док израз 10б показује тоталну еквивалентност само у једној варијанти (9б):

10а) *Er spielt mit den Englein* (Мразовић 1991: 244)

10б) *Игра се са анђелима* (Мразовић 1991: 244)

Примери 10а и 10б подударни су на лексичком, морфосинтаксичком нивоу (изузев изостављеног субјекта у примеру на српском језику у којем је могуће изостављање субјекта за разлику од немачког језика; поред тога, именица *анђели* у примеру на српском језику није у деминутиву као код 10а). Тоталну еквивалентност не ремети непостојање одређеног члана *der* (*mit den Englein* (дат. мн. у немачком/ инстр. множине у српском језику) нити рефлексивност глагола *играју се* у српском језику, који није повратни глагол у немачком језику. Подударност је присутна и у домену семантике фразеологизма (*он/гејте је у рају*). Сви остали изрази са компонентама *mit Engel/са анђелом* показују нулту еквивалентност, као на пример: *mit den Engeln geigen* (Симрок 2003: 207) / „са анђелима гуслати“, тј. *умреју*; *mit den Engeln lachen/смејају се као луд на брашно* (Мразовић 1991:

⁸ Лексем *анђеос*, гр. *aggelos*– посланик (Скок 1971: 43) означава „натприродно биће са крилима“ (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 492).

244) или фразеологизми сличног типа, као на пример: *Die Engel kegeln*/„анђели се куглају“, тј. *жрми* (Симрок 2003: 207), *Die Engel pinkeln* (Симрок 2003: 207)/„анђели мокре“, тј. *лије као из кабла* немају свој еквивалент у српском језику.

Када је реч о фразеологизмима са елементом *Engel/анђео*, пронађено је 10 фразеологизама који показују тоталну и само 1 фразеологизам који показује делимичну еквивалентност:

11a) einen Schutzengel haben (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 1504)

11б) имати анђела чувара (Речник Матице српске 1990: 897)

Разлика између два примера лежи у елементу *Schutzengel*, који не постоји као сложеница у српском језику (не постоји сложеница од лексема *анђео заштити-ти* или *заштитни анђео*), како гласи парафраза, али постоји у устаљеној форми *анђео чувар*, која показује делимичну еквивалентност.

Четрнаест фразеологизама са компонентом *Engel/анђео* у немачком језику нема свој еквивалент у српском језику, као на пример:

12a) Die lieben Engelchen singen/ pfeifen hören (Порих 1994: 385)

12б) Пребројати све звезде (Речник Матице српске 1990: 268)

Ниједна варијанта фразеологизма (на пример: *die Engel im Himmel pfeifen hören/видети све свеце на небу; ich habe alle Engel singen hören/пребројао сам све звезде/полетели су ми светилаци* (Ристић 2004: 391) „чути анђеле како певају/звижде“, како гласи дословни превод са немачког језика, нема свој еквивалент у српском језику. Такође, ни следећи примери немају свој еквивалент у српском језику:

13a) Es fliegt ein Engel durchs Zimmer (Ристић 2004: 391)

13б) Настаде тајац (Ристић 2004: 391)

Поред непостојања конституента *анђео* у примеру на српском језику, не постоји никаква подударност између два наведена примера. Иначе, у српском језику не постоји ни сличан пример попут 13а, чији дословни превод гласи „анђео пролети кроз собу“. У немачком језику постоје различите варијанте овог фразеологизма, попут: *Ein Engel geht durchs Zimmer* (Шауфелбиел б.г.: 47)/*ein Engel fliegt durch die Stube* „анђео иде кроз собу“ или *Ein Engel sitzt auf der Gardinenstange* (Порих 1994: 386)/ „анђео седи на гарнишли“ које, такође, показују нулту еквивалентност, као и пример 14б („њего су анђели песмом успавали“), који и не садржи конституент *анђео*:

14a) Den haben die Engel in den Schlaf gesungen (Мразовић 1991: 244)

14б) Господ га је позвао себи (Речник Матице Српске 1991: 538)

Дакле, од укупно 25 фразеологизама са компонентом *анђео*, 10 фразеологизама показује тоталну, 1 фразеологизам показује делимичну и 14 фразеологизама показује нулту еквивалентност.

2.3. Фразеологизми са компонентом *Himmel/небо*

Лексем *небо* обухватао је кроз историју језика широк спектар значења попут *облака, свода над земљом, балдахина* (в. Скок 1971: 509), док у хришћанству *небо* представља *стјаниште* Бога, односно, *место највишег и вечног блаженства* (*Псалтир* 2002: 144), тако да постоји мноштво фразеологизама са компонентом

Himmel/небо, који су задржали ово значење, као на пример: *im siebten Himmel sein*/ бићи на седмом небу (Ристић 2004: 660). У многим фразеологизмима конституент *небо* представља синоним лексему *Боџ*, на пример: *Dem Himmel sei Dank!* /хвала Боџу! (Ристић 2004: 660), док у неким фразеологизмима представља синоним *небеском своду*, као на пример, *unter freiem Himmel*/ њод ведрим небом (Ристић 2004: 660) или:

- 15a) *aus heiterem Himmel* (Дуген. Речник немачке идиоматике 1998: 336)
 15б) из ведра неба (Речник Мајице српске 1990: 667)

Изрази су подударни и на морфосинтаксичком и на лексичкосемантичком нивоу (*aus/ iz, heiterem/ vedra, Himmel/ neba*), тако да показују тоталну еквивалентност. Такође, варијанта овог фразеологизма *wie ein Blitz aus heiterem Himmel* (Краус 1998: 216)/као ђром из ведра неба показује тоталну еквивалентност.

- 16a) *nicht vom Himmel fallen* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 817)
 16б) не падати с неба (Речник Мајице српске 1990: 667)

Тоталну еквивалентност представљају изрази 15а и 15б услед постојања идентичне форме (лексем, односно, глагол *fallen* са негатором одговара лексему *не њасћи* као и лексем *небо* са предлогом *од*, док се прост прилог може превести сложеним *њек њако* (који се чешће употребљава од простог облика *једностљавно* или *лако*) и значења (*нешћо се не дешава њек њако, само од себе*). Сличан израз са мало другачијом семантиком у смислу *изненада банући* (*wie*) *vom Himmel fallen/ као с неба њасћи* (Ристић 2004: 660) показује такође тоталну еквивалентност, док делимичну еквивалентност показује израз *aus allen seinen Himmeln gefallen sein/ њасћи с неба* (Ристић 2004: 660). Интересантан је пример *eher stürzt der Himmel ein, als dass...* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 817)/„Пре ће се небо срушити, него што”, који пружа неколико могућности превођења на српски језик, у којем се најчешће употребљава у ироничном смислу израз *кад на врби засврби* или *кад на врби роди ђрожђе*, мада се овај израз често користи и конјуктиву *Der Himmel würde einstürzen, wenn* (Волф 1981: 553)/ *eher hätte ich gedacht, der Himmel würde einstürzen* (Биркенхауер 308), итд. Осим конституента *einstürzen*, користи се и конституент *einfallen* као у примеру *Wenn der Himmel einfällt* (Рорих 1994: 716), који има идентичну семантику као глагол *einfallen*.

- 17a) *jemanden bis in den Himmel erheben* (Дуген. Речник немачке идиоматике 1998: 336)
 17б) уздизати до неба (Речник Мајице Српске 1990: 667)

Примери имају исту морфосинтаксичку и лексичкосемантичку структуру, тако да показују тоталну еквивалентност. Постоје разне варијанте израза са сличном комбинацијом конституената, попут: *in den Himmel heben* (Краус 94), *zum Himmel empor* (Јакић 540) или *zum Himmel emporsteigen* (Биркенхауер 308), који такође показују тоталну еквивалентност.

У оквиру анализе фразеологизама са компонентом *небо*, пронађена су два фразеологизма који показују делимичну еквивалентност (пример 18), мада је дискутабилно описати подударности израза *himmlische Geduld* као делимичну еквивалентност, којим се означава *ођромно сћрљњење* и који се може превести изразом *сћрљњење до неба*, што опет не представља устаљену форму заједно са компонентом *сћрљњење*, него је устаљења само форма *до неба*. Примери 18а и 18б показују делимичну еквивалентност услед разлике између конституената *ња-*

као и земља, јер у српском језику не постоји устаљена форма *покренути небо и њакао*, како гласи превод са немачког језика.

18a) Himmel und Hölle in Bewegung setzen (Ристић 2004: 210)

18б) покренути и небо и земљу (Ристић 2004: 210)

Од укупно 41 фразеологизма са компонентом *небо*, 29 фразеологизама у немачком језику немају свој еквивалент у српском језику, као што је случај код примера:

19a) der Himmel hängt ihm voller Bassgeigen (Ристић 2004: 660)

19б) бити на деветом небу (Ристић 2004: 660),

који не показују никакву сличност јер у српском језику не постоји ниједан сличан фразеологизам који садржи компоненте *небо* и *џајге*, тако да показују нулту еквивалентност. Овај фразеологизам користи се у немачком језику и у другом контексту, као на пример у варијанти: *jemanden schlagen/ verhauen/..., dass er den Himmel für eine Bassgeige ansieht* (Биркенхауер 1992: 307) / „исцребијати неког њако да мисли од неба да су џајге“, док се у српском језику са ово семантиком користи углавном израз *пребројати све звезде*.

Када би се у српском језику као у немачком конституент *небо* користио као синоним лексема *Боџ*, постојало би више фразеологизама који би показивали тоталну еквивалентност.

Када је реч о симетрији у смислу употребе фразеологизама, видна је подударност јер су фразеологизми са компонентом *Боџ* најфреквентнији како у немачком тако и у српском језику. Такође, постоји далеко мање фразеологизама са компонентом *анђео* који су заступљени у свакодневној употреби стандардног немачког и српског језика. Асиметрија је видна посебно код фразеологизама са компонентом *небо*, која се у српском језику не употребљава као синоним лексема *Боџ*.

Запажено је да фразеологизми са негативним конотативним значењем, на пример клетве (примери 20 и 21), немају свој еквивалент у српском језику, док се код позитивних конотација углавном наилази на подударност (на пример *Gott sei Dank/Хвала Богу!* (Ристић 2004: 595) или *Gott segne dich!* (Дуген. Немачки универзални речник 2006: 710)/*Боџ ње благословио!*).

20a) So wahr ein Gott lebt! (Ристић 2004: 596)

20б) Тако ми Бога! (Ристић 2004: 596)

Дословни превод 20а „тако стварно живи (неки) бог“ указује на непостојање еквивалента у српском језику, као и у примеру:

21a) Gott schlag den Teufel tot! (Рорих 1994: 570)

21б) Бог га/те убио! (Речник Маџице српске 1990: 380)

Дословни превод примера 21а „(Нека) Бог убије ђавола“ упућује на најчешћи израз у српском језику *Боџ џа/џе убио!*, у којем се вероватно због сујеверја избегава директно помињање *ђавола*, па се често као дијалект користи и израз *Боџ џа смео!*

Јача учесталост у свакодневној примени одређених израза утиче на смањење степена еквивалентности, тако, на пример, форме поздрава на немачком језику немају свој еквивалент у српском језику:

22a) Grüss Gott! (Ристић 2004: 608)

22б) Помоз' Бог! (Ристић 2004: 608)

У току истраживања пронађена је само једна пословица библијског порекла на немачком језику која има свој еквивалент у српском језику:

- 23a) Was Gott zusammengefügt hat, das soll der Mensch nicht scheiden⁹(Ристић 2004: 608)
 23b) Што је Бог саставио, човек да не раставља. (Ристић 2004: 608)

Ниједан анализиран пример, односно, стих из Библије на немачком језику није фразеологизиран у српском језику, тако да нема свој еквивалент, као на пример:

- 24a) Gott gibt es den Seinen im Schlafe (Ристић 2004: 596)
 24б) Кога Бог воли, лако му је (Ристић 2004: 596)

Пример 24а представља стих из *Псалтира* (126, 2), који је у стандардном немачком језику фразеологизиран у идентичној форми, док исти овај стих није фразеологизиран у стандардном српском језику осим у форми 24б (*Милом свом он даје сан* (*Псалтир* 2002: 186); *Милима својим Боџ даје у сну* (*Студијска библија* 2006: 633)).

С једне стране, фразеологизми једног језика не могу се превести на други језик (Мразовић 1991: 6), док, с друге стране, семантика или метафора, као основа сваког контрастивног истраживања омогућава превод. Међутим, постоје специфичне ситуације, када фразеологизми садрже конституент од којег зависи семантика целог фразеологизма, односно, могућност тоталне еквивалентности, уколико је, на пример, корен речи неког конституента типичног за одређени језик пресудан за морфосинтаксичку, лексичку, стилску структуру целог израза, као на пример *Vengel/биџанџа, бараба* у фразеологизму:

- 25a) Engel mit einem B davor (*Дуген. Немачки универзални речник* 2006: 492)
 25б) ђаво од тетке (*Речник Мајнице Српске* 1990: 815)

У српском језику се, у значењу „опаког, пакосног чељадета“ (*Речник Мајнице Српске* 1990: 815), користи и израз *ђаво од дејџета*. „Анђео са једним б испред“, како гласи дословни превод са немачког језика, не значи ништа на српском језику, јер је целокупно значење фразеолошке конструкције зависно управо од морфема лексема *Vengel* и не може се превести неком фразеолошком сраслицом осим описно, као на пример *он је анђео али у обрнутом смислу* или *анђео али под знаком наводника* или *анђео али кад бисмо се шалили* или жаргонски у непристојној форми. Исто важи и у обрнутом смеру, када је српски језик полазни језик, тако да, на пример, израз:

Ко је са Боџом, џај је боџаџ, ко има образа, џај је образован (Игуман Стефан 2011: 138)

губи своје стилско обележје засновано на морфологији, односно, корену речи *боџ-аџ*, који се и етимолошки и фонолошки поклапа са морфемом *боџ* или корен речи *образ-ован*, који већ у себи садржи лексем *образ*. Овај израз губи своја стилска обележја и структуру у језицима у којима лексеми *боџаџ* и *образован* немају исти корен као лексем *Боџ* и *образ*.

⁹ Мат 19, 6 (*Свето писмо. Нови завет* 2008: 44).

Закључак

Уколико би се у оквиру овог истраживања збир примера који показују тоталну и делимичну еквивалентност (68) категорисао под појмом „преводивост“, односно, „сличност“, онда би се могло закључити да су немачки и српски језик на основу фразеолошког узорка од 92 примера са компонентом *Бог* приближно 50% слични, односно, 45% на основу фразеолошког узорка од 25 примера са компонентом *анђео* и 41 примера са компонентом *небо*.

Ако фразеологизми као вишедимензионална појава, која обухвата не само језичку, већ и културолошку, историјску и другу особеност неког народа (в. Коковић 2004: 44–52), карактерише дух језика, то јест, правила и начин функционисања језика, онда би се на основу изаниализираних примера овог рада могло закључити да је дух српског језика сличан духу немачког језика, односно, да су процентуално приближно 45 одсто подударни.

Литература

- Биркенхауер 1992: R. Birkenhauer, *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*, Stuttgart Dresden: Ernst Klett Verlag.
- Бремер 2009: B. Brehmer, *Aquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen*, Tübingen: *Zeitschrift für südslawische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, 141–164.
- Бухман 2003: G. Büchmann, *Der grosse Büchmann. Geflügelte Worte von Aristoteles bis Zappa*, München: Knaur Ratgeber Verlag.
- Бургрет et al 1982: H. Burger, *Handbuch der Phraseologie*, Berlin–NY: Walter de Gruyter.
- Дуден. *Немачки универзални речник* 2006: Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
- Дуден. *Речник немачке идиоматикуе* 1998: Duden. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
- Флајшер 1997: W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Јакић et al 2004: Јакић *Hrvatsko njemački rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Игуман Стефан 2011: И. Стефан, *Духовне поуке*, Манастир Велика Ремета: Драслар партнер.
- Кин 1994: I. Kühn, *Lexikologie. Eine Einführung*, Tübingen: Niemeyer.
- Коковић 2004: D. Koković, *Sociologija kulture*, Novi Sad: Akademija umetnosti.
- Корхоен 2007: J. Korhonen, *Probleme der kontrastiven Phraseologie*, Berlin–NY: *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, 1, Berlin–NY, 574–589.
- Краус 1998: H. Krauss, *Kleines Lexikon der Bibelworte*, München: C.H. Beck Verlag.
- Макшић 1988: J. Makšić, *Hrvatsko njemački frazeološki rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Iro Školska knjiga.
- Мразовић et al 1991: *Nemačko srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Beograd: Naučna knjiga.
- Псалтир 2002: *Псалтир*, Линц: Православац, Православна црквена општина.
- Речник *Матице српске* 1990: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска

- Рорих 1994: L. Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Freiburg– Basel–Wien: Der Taschenbuch Verlag Herder.
- Шауфелбиел б.г.: A. Schaufelbüel, *Treffende Redensarten, viersprachig*, Wiesbaden: VMA–Verlag.
- Симрок 2003: K. Simrock, *Die deutschen Sprichwörter. Gesammelt von Karl Simrock*, Düsseldorf: Albatros Verlag.
- Скок 1971: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Словар руског језика* 1981: *Словар рускога језика*, Москва: Издательство „Руски језик“.
- Српски православни молитвеник с.а.:* *Српски православни молитвеник*, Москва: Подворје Српске православне цркве.
- Штернеман 1983: R. Sternemann, *Einführung in die konfrontative Linguistik*, Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Студијска библија* 2005: *Студијска библија. Свето писмо. Стари и Нови завети са објашњенима и илустрацијама*, Ветерник: Дијам М Прес.
- Свето писмо. Нови завети* 2008: *Свето писмо. Нови завети*, Ваљево: Глас цркве.
- Вебстер* 1977: *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield: Meriam Webster company.
- Волф 1981: F. Wolf, *Wörterbuch Deutsch–Englisch*. München: Lexikon Institut Bertelsmann.

BIBLE KEYWORDS IN GERMAN AND SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

This work defines similarities and differences between phraseology with components *God, angel and heaven* in German and Serbian language, by which the degree of equivalence is defined. Using the method of contrastive analysis and the method of literal translation, the phraseology will be compared from the morph-syntactical, lexical and semantic aspect, in which German language will be the source language, and Serbian target language. Based on the sample of 158 phrases, 68 phrases were found which show total and partial equivalence. The defined concordance between phraseology with the component *God* was about 50 %, with the component *angel and heaven* was about 45%. The results of this analytical approach, in which ways of functioning of the language systems of German and Serbian were presented, allows us to determine concordance between German and Serbian language.

Key words: Phraseology, the degree of equivalence, German language, Serbian language

Ikonija Anđelić

Мила Драгић¹
Нови Сад

ЕМОЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТИ ИЗНЕНАЂЕЊА, ЧУЂЕЊА И ЗБУЊЕНОСТИ У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Предмет овог рада су фразеологизми стандардног српског језика којима се обележавају емоционални концепти изненађења, чуђења и збуњености (као нпр. *остати без даха*, *бацити бомбу*, *испасти из равнотеже*). У раду је коришћена превасходно метода концептуалне анализе, а у обзир је узимано и културно наслеђе, односно специфична културна средина у којој су се изрази развили и која је своје вредности, ставове и начин разумевања стварности утиснула у њихово значење. Резултати испитивања показали су појаву неких општих метафора и метонимија које се у литератури могу пронаћи као универзалне за све емоције, па и за све културе. Можемо закључити да се концепти свих емоција које смо анализирали заснивају првенствено на односима узрока и последице, тј. на повезаности између емотивних стања, њихових потенцијалних изазивача и ефеката. Утицај наше језичке и културне средине ипак се испољава у бројним случајевима, те се издвајају одређене метафоре које су веома специфичне и разумљиве само у датом културном контексту.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, метонимија, метафора, емоције

1. Увод

Предмет овог рада су фразеологизми стандардног српског језика којима се обележавају емоционални концепти изненађења, чуђења и збуњености. Корпус обухвата око 70 фразеологизама² различитог лексичког састава са циљним доменима наведених емоција³. Фразеологизмима се сматрају јединице језика значењског карактера које се као целина репродукују у говорном акту, располагајући при томе најмање двома пунозначним (аутосемантичним) речима, од којих барем једна упућује на семантичку претворбу. То су јединице које због способности уклапања у контекст, попут сваке друге речи, могу вршити синтаксичку функцију у реченици (Матешић 1982: 6). У раду је превасходно примењивана концептуална анализа, која је веома погодна за објашњавање семантичког поља емоција, јер подразумева употребу когнитивних механизма као што су појмовна метафора и појмовна метонимија. Метафора подразумева пресликавање структуре једног појма или појмовног домена на други појам или појмовни домен, омогућавајући његово разумевање, при чему су најчешћи изворни домени конкретни, као људско тело, зграде, машине, топлота и хладноћа, а циљни домени су углавном апстрактни и неописљиви, као што су емоције, време, живот, моралност, жеље (Кликовац 2004: 17–19). Метонимија је когнитивни процес у

1 milasombor@hotmail.com

2 Неки фразеологизми обухваћени истраживањем нису наведени у овом раду због ограничења у дужини рукописа.

3 Грађа је ексцерпирана из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешића, *Hrvatskog frazeološkog rječnika* Антице Менац, Жеље Финк Арсовски и Радомира Вентурина, за тим *Речника срскохрватскога књижевног језика* Матие српске и *Речника срскохрватског књижевног и језика* Српске академије наука и уметности

koјem један концептуални ентитет омогућава менталну везу са другим концептуалним ентитетом унутар истог домена, и као другачија врста процеса превасходно има референцијалну функцију. Тако, на пример, физиолошке манифестације, односно последице неке емоције могу у многим случајевима послужити као ознака за само осећање. Знатан део грађе ипак се није показао погодним за обраду искључиво путем концептуалне анализе. То су фразеологизми чије се значење формирало под изразитим утицајем културног окружења, наслеђених представа и образаца који су давно утемељени у колективној свести говорника. За анализу оваквих јединица потребно је било у помоћ позвати и литературу из етнологије, односно етнографије и објаснити их семантички и структурно.

2. Анализа фразеологизама са циљним доменом *изненађење*

Психолог Пол Екман, који се бавио проучавањем емоција и фацијалном експресијом која их прати, изненађење описује као најкраткотрајнију од свих емоција која може да потраје највише неколико секунди да би се потом спојила са страхом, олакшањем, љутњом или пак прешла у одсуство емоција (Екман 2011: 199). Припадници неких култура готово не разликују изненађење од страха, па због овога постоји сумња у постојање стварне разлике између ових емоција (Екман 2011: 201). У тумачењу фразеологизама од помоћи су и подаци о томе како изгледа израз изненађености на лицу (очи су широм отворене, обрве се подижу, а доња вилица пада и уста се отварају (Екман 2011: 202)).

2.1. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метонимији

2.1.1. Мала подгрупа израза који припадају групи оних који означавају емотивно стање изненађености заснива се на повезаности саме емоције са њеним физиолошким манифестацијама. Као што З. Кевечеш тврди: „Emotions can be, and are, comprehended via both their assumed typical causes and their assumed typical effects“ (Кевечеш 2000: 49).

2.1.2. ЕФЕКАТ ИЗНЕНАЂЕЊА ЗА ИЗНЕНАЂЕЊЕ. Уместо именована самог осећања, у наредним примерима у језик се метонимијским путем пресликавају физиолошки ефекти који прате то осећање да би њима било исказано и описано (Драгићевић 2010: 190). У тим случајевима нефразеолошка синтагма именује последицу, а фразеолошко значење подразумева саму емоцију, као у *избуљити очи* и *оштаити отворених уста*⁴ са значењем ‘изненадити се, бити врло изненађен’. Иако у психолошкој литератури нема потврде за овакву реакцију, из искуства знамо да у стању велике изненађености може доћи и до благог губитка равнотеже, па је особа приморана да седне како не би пала, што описују фразеологизми *пасти на шур* и *сести* (*падасти/пасти* и др.) *на дује*⁵ (‘доживети велико изненађење, забезбедити се од изненађења, јако се изненадити’). Групи израза који се темеље на метонимији припадају и изрази *дуже се коме коса на глави, оштаити без даха, доћи до даха, задржавати дах* и *одузмати коме дах*⁶.

4 Као што ћемо видети при анализи емоције чуђења, оваква реакција је карактеристична и за то стање. Ова чињеница не треба да изненађује, будући да су ове две емоције, чуђење и изненађеност, веома блиске и често се јављају истовремено.

5 Оваква реакција обележава веома висок интензитет емоције, а фразеологизми који је изражавају припадају колоквијалном језику.

6 Ови изрази могу се равноправно користити и за изражавање страха, што потврђује јаку везу и недовољну разграниченост концепата ових емоција.

2.2. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метафори⁷

2.2.1. ИЗЕНАЋЕЊЕ ЈЕ ПОЛИВАЊЕ ХЛАДНОМ ВОДОМ. У примерима медијалног значења *хладан шиш* ('разочарење, изненађење, шок'), *као поливен шишем* ('разочаран, изненађен због неуспеха'), *као [хладном] водом поливен* ('неугодно изненађен; nelaгодно') можемо видети да се изненађење (у овим случајевима непријатно) доживљава као поливање водом, и то хладном. Овакав доживљај је непријатан и неочекиван. У прва два примера лексема *шиш* употребљена је у свом метонимијски развијеном значењу – 'млаз воде који излази из туша'. Овај доживљај, дакле, изазива изненађење, па тако и у корену ових фразеологизама имамо реализацију метонимије која повезује емоцију и њене потенцијалне изазиваче.

2.2.2. ИЗЕНАЋЕЊЕ ЈЕ НЕВЕРИЦА. У примеру *не веровајши/не поверовајши својим ушима* ('чути нешто невероватно, нешто врло изненађујуће; бити јако изненађен') имамо реализацију наведене метафоре, која је, такође, заснована на метонимији, због везе између узрока и последице. Значење се заснива на осећају одбијања и немогућности да се прихвати нека чињеница која до нас допире путем неког од чула, будући да је сувише невероватна, сувише негативна, односно лоша, или пак сувише добра. Неверица се јавља као последица изненађујуће ситуације или информације. У примеру *не веровајши својим очима* 'чудити се чему не верујући очитим чињеницама, бити изненађен' можемо видети да имамо исти структурни модел као у претходном случају, али се он може употребити и за изражавање чуђења. Ови примери илуструју недовољно јасну границу између ове две емоције и њихову повезаност.

2.2.3. ИЗЕНАЋЕЊЕ ЈЕ БОМБА. Можемо приметити да се фразеологизми *бацати бомбу* и *одјекнути (експлодирати и сл.) као бомба (попути бомбе)* 'изазвати велико изненађење, велику сензацију' заснивају на поменутој метафори. Повезаност изворног и циљног домена у основи је и овде метонимијска, повезујући могући узрок и последицу. Бомба је изненадна, изазива велико изненађење када падне јер је неочекивана, па је и овде у основи метонимија која повезује емоцију са њеним потенцијалним изазивачима.

2.2.4. ИЗЕНАЋЕЊЕ ЈЕ НАГЛО БУЂЕЊЕ. Реализацију ове метафоре можемо видети у примеру *запешти (ухватиши)* кога *на спавању* са значењем 'затећи кога неспремна, изненадити кога'. Онај ко је ухваћен на спавању, нагло пробуден, осећа изненађење због прекида сна и враћања у свесно стање, па се за разумевање емоције изненађења користи оваква слика. Овде је можда кључна компонента неспремности, будући да, док спавамо, нисмо свесни дешавања у својој околини, те нисмо спремни на нагле промене. И ова метафора је изграђена на основу метонимијске везе између изненађености и њених потенцијалних изазивача.

3. Анализа фразеологизама са циљним доменом чуђење

Као карактеристичне одреднице чуђења Екман наводи несвакидашњост и осећање запрепашћености нечим несхватљивим. Неки аутори га не раздвајају од страха, а у погледу физичких манифестација ове емоције помиње се жежење, пецкање у раменима и на задњој страни врата, дубоко удисање и издисање, као и одмахивање главом у неверици (Екман 2011: 250).

⁷ У већини ових примера можемо уочити појаву удруженог деловања метафоре и метонимије у формирању значења.

3.1. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метонимији

3.1.1. Посматрајући фразеологију, можемо приметити да се чуђење, као и изненађеност, доживљава као прелазна емоција, често повезана и помешана са другим емоцијама као што су страх или сама изненађеност, будући да је често изражена преко описа ефеката који су пре карактеристични за ова емотивна стања. За разликовање чуђења и изненађења битан је податак да је изненађење само тренутно, док чуђење може да траје. У језичкој сфери ова разлика може видети и у глаголском виду, будући да глагол *изненади́ти се* не може бити несвршен, само итеративан, док код чуђења имамо могућност исказивања ове емоције глаголима оба вида (*чуди́ти се*: *зачуди́ти се*). У нашим примерима јавља се знатан број фразеологизама који се могу користити за обе емоције готово равноправно.

3.1.2. ЕФЕКАТ ЧУЂЕЊА ЗА ЧУЂЕЊЕ. Примери *не [моћи] одвоји́ти ока* (*очи, очију*) од кога/од чега, *очи* коме *искоче* (*хоће искочи́ти*), затим *занемети́* (*зину́ти*) од *чуда*, *о́стати́* (*стаја́ти*) *без речи* и *врши́ се* (*заврши́ се*) *коме у глави*⁸ означавају висок интензитет чуђења описујући његове манифестације. У примерима *клима́ти главом* и *маха́ти/махну́ти* (*одмахива́ти*) *главом* ('чудити се, негодovati') видимо, заправо, бихевиорални одговор на емоцију чуђења, односно гест којим се ова емоција изражава и који је у нашој култури прихваћен. Изражавање емоција путем гестова у суштини је условљено друштвеним окружењем (Екман 2011: 41). Ови фразеологизми настали су, дакле, „семантичком транспозицијом нефразеолошке синтагме која описује (номинара) гест“ (Мршевић Радовић 1987: 37). Фразеолошко значење настало је, дакле, путем метонимије. Овде се издваја и група фразеологизама у којима сама нефразеолошка синтагма означава радњу прекрштавања: *крсти́ти се од чуда* (*у чуду*), *крсти́ти се* и *чуди́ти се*, *крсти́ти се/прекрсти́ти се* [*и*] *десном* и *левом*, *крсти́ти се/прекрсти́ти се* и *левом* и *десном* ('јак, много се чудити'). У *Словенској митологији* наводи се следеће: „Значај крста као заштите везан је за симболику прекрштавања – наношења знака крста на различите предмете или његово симболично сликање (крсно знамење)“ (Толстој, Раденковић 2001: 308). Ова радња, дакле, имала је апотропејско, заштитно значење. Веровало се да крст штити од временских непогода, од урока, болести и разних демонских бића (Толстој, Раденковић 2001: 308). Прекрштавање у стању великог чуђења могло би се, у светлу ових чињеница, тумачити као нека врста заштитне радње, будући да је појава која изазива чуђење потенцијално опасна. Познато је да је уобичајено крстити се десном руком, па се интензитет чуђења илуструје тиме што се у изразу додаје и елемент крштења левом руком.

3.2. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метафори

3.2.1. ЧУЂЕЊЕ ЈЕ ПРЕВРТАЊЕ У ГРОБУ. Ова метафора доста је специфична, и настаје већ поменути механизмом, односно првобитним деловањем метонимије. Јавља се у фразеологизму *окрену́ти се* (*преврну́ти се* и сл.) *у гробу* 'зачудити се, запрепастити се (због необичне, непредвиђене појаве, необичног догађаја)'. Базна нефразеолошка структура обележава последицу емотивног стања у виду неке врсте геста, односно више механичке радње, тј. окретања. Метафора се гради на овој основи и интензитет чуђења изражава се тиме што се даје сли-

8 Оваква реакција обележава веома висок интензитет емоције, а фразеологизми који је изражавају припадају колоквијалном језику.

ка окретања у гробу, али нечега што се иначе не може окренути јер није живо. Интензитет емоције појачава се тиме што се повезује са доменом немогућег.

3.2.2. ЧУЂЕЊЕ ЈЕ УКОПАНОСТ. У самом саставу нефразеолошке синтагме *остати* (*стајати* и др.) као *укопан од чуда* налазимо именицу *чудо*, док се у објашњењу значења појављује емоција изненађености. Ово доводи до неке врсте изједначења ове две емоције, или бар повезивања по том основу да једна врло често може бити пратилац или показатељ друге. Укоченост тела и одузетост појединих органа која је последица ових стања упоређује се са стањем укопаности, где је свако кретање онемогућено.⁹ Овде у формирању значења учествује метонимија, јер је непокретност последица емоције, али се овде она повезује са укопаношћу, па тако настаје наведена метафора.

3.3. Концептуализација особине

3.3.1. Међу фразеологизмима чије се значење заснива на појмовним метафорама издваја се група оних који означавају особину која се може исказати лексемама *чудак* и *чудан*. У РМС се лексема *чудак* дефинише као ‘чудан, необичан човек који живи на свој начин, друкчији него остали људи, настран човек, особенак’, а лексема *чудан* има више значења. Примарно може значити ‘који изазива чуђење, који се по нечему издваја, разликује од других, необичан’ или ‘који изненађује, неочекиван, невероватан’, што поново доказује повезаност чуђења са изненађењем. Као секундарно значење издваја се ‘изврстан, изванредан, особит’, што значи да се ова особина може доживети и као изразито позитивно конотирана. Чудак је онај који чуђење изазива код других, што значи да ова именица има каузативно значење. Ову групу фразеологизама ћемо узети у разматрање будући да су потенцијални изазивачи емоције веома битни за њену концептуализацију. Ови изрази доста се разликују од осталих и обједињени су под једном општијом метафором.

3.3.2. ЧУДНО ЈЕ НЕПОТПУНО. Пример *немати све шрафове у глави* ‘бити лудак, чудан’ у вези је и са онтолошком појмовном метафором УМ ЈЕ МАШИНА (Кевечеш 2002: 122), која није директно везана за емоције. У глави, памети и уму смештени су првенствено ментални, а не емоционални ентитети. У нашем примеру можемо видети да је чудан онај чији ум функционише неправилно, будући да машина којој недостају шрафови не може бити исправна. Пример *немати [једне, шреће, четврте даске, све даске [у глави]* ‘бити глуп, чудан, шашав, не бити посве при памети’ можемо објаснити помоћу метафоре УМ ЈЕ ГРАЂЕВИНА која се може применити и на разне друге сложене системе (Kövecses 2002: 111–112). „Када се ‘ум’ изједначује с ‘мозгом’, сматра се да је смештен у глави, која је његов простор“ (Мршевић Радовић 2008: 101), па је значење овог фразеологизма мотивисно представом о незавршеној грађевини, којој недостаје понека даска, односно о недовршеном простору (Мршевић Радовић 2008: 104). Оваква грађевина је несигурна и нестабилна, па је тако и онај који нема све даске у глави ментално нестабилан, шашав, чудан. Недостатак чини неки ентитет непотпуним, он се више не може схватити као целина, није функционалан и самим тим се оцењује као лош. Овакво схватање је уобичајено, и постоји низ оријентационих метафора које нам одређене појмове супротстављају као позитивне и негативне: „Thus whole, center, link, balance, in, goal, front are mostly

⁹ Ови изрази могу се равноправно користити и за изражавање страха, што потврђује јаку везу и недовољну разграниченост концепата ових емоција.

regarded as positive, while their opposites, not whole, periphery, no link, imbalance, out, no goal, and back as negative“ (Кевечеш 2002: 36).

Реализацију ове метафоре можемо видети и у примеру *ударен мокром крпџом/чарайом/обојком*. Други део фразеологизма може се и редуковати, а да се не промени значење, па можемо закључити да је фокус овде на глаголу. Глагол *ударити* има многа значења, али сва она подразумевају неки облик оштећења који се наноси објекту ударања. Чудно је онда заправо ОШТЕЂЕНО, има неки недостатак, односно чудно је НЕПОТПУНО. Значења лексема које обележавају предмет којим се удара не дају нам јасно објашњење зашто би такав ударац означавао баш ову особину. Можда је суштина у томе што све три лексема могу обележавати одевне предмете мале вредности, који уколико су још и мокри, постају у потпуности неупотребљиви и безвредни, па овакво схватање само доприноси негативној конотацији читавог израза. Могуће је и да је од важности чињеница што су сва три објекта направљена од неке врсте тканине, а тканина која је мокра (натопљена течношћу) постаје тежа, па и ударац тиме постаје јачи, односно довољно јак да оштети. Можда у разматрање можемо узети и чињеницу да се чарапа и обојак носе на ногама, а ударац предметом који има супротну позицију од главе (као ентитета у вези са интелектуалним функцијама) истиче негативан смисао израза.

4. Анализа фразеологизама са циљним доменом збуњености

Многи психолози збуњеност чак и не сврставају у емоције због њене специфичне природе. Она спада у сложене емоције које се јављају касније у онтолошком развоју јединке и својствене су само људима, за разлику од примарних које се могу идентификовати и код виших животиња (Екман 2011: 20). Категоризована је као негативна и њена специфичност је у томе што је под већом вољном контролом од других емоција (Розен, Коен 2003: 73). Неки аутори ипак је, дакле, убрајају у емотивна стања, истичући њену сазнајну природу и сврставајући је у тзв. „knowledge emotions“ (Силвија 2009: 48–51), односно сазнајне емоције. Збуњеност укључује интелектуалну процену неког садржаја као новог, сложеног и неразумљивог и истовремено се може доживети и као емотивно и као ментално стање (Силвија 2009: 48–51). На плану фацијалне експресије изражава се подигнутим, или пак спуштеним, улегнутим обрвама, сужавањем очију, подигнутим или спуштеним угловима усана, грицкањем усне или отвореним устима, а сви ови изрази чешће су асиметрични него симетрични (Розен, Коен 2003: 72).

4.1. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метонимији

4.1.1. Пронађено је мало примера који се могу објаснити чистом појмовном метонимијом, односно путем физиолошких и бихевиоралних манифестација емоције, што је вероватно последица чињенице да збуњеност подразумева значајну улогу интелектуалне процене, те је стога мање инстинктивна и мање се везује за телесне доживљаје и промене, а више за интелектуалне.

4.1.2. ЕФЕКАТ ЗБУЊЕНОСТИ ЗА ЗБУЊЕНОСТ. Фразеологизам *окреће се (врши се)* коме у глави ‘бити сметен и смушен; не разабирати јасно’ истиче субјективан осећај вртоглавице произведен неочекиваним или противречним опажајима, сензацијама и мислима које збуњују. У примеру *слегнути/слећи раменима* (‘подићи и спустити рамена (као знак недоумице, двоумљења, устезања, збуњености, несналажења, немоћи); помирити се с насталим стањем’) можемо

видети слегање раменима као једну од бихевиоралних манифестација збуњености, иако се може јавити и као реакција на нека друга стања.

4.2. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метафори

4.2.1. ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ НЕДОСТАТАК, ГУБИТАК НЕЧЕГА. Ова метафора може се објаснити као конкретизација опште појмовне метафоре за емоције ЕМОЦИЈА ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ОБЈЕКТА (Драгићевић 2010: 153). Фразеологизми у којима се метафора реализује јесу *биџи без главе, немаџи главе, збуџиџи/иззбуџиџи главу, радиџи без главе* ('збуњено радити, бити изван себе, бити изгубљен, смушен, збуњен'). Лексема *глава* има много значења, а у РМС се већ као друго значење наводи 'ум, разум, памет'. У *Асоцијативном речнику* за стимулус *глава* као прва асоцијација наводи се *памет*, која је потврђена највећим бројем примера, а значајна асоцијација је и *мозак* (Пипер и др. 2005: 157). Глава се, дакле, везује за ум, интелектуални живот и разум, па у овом случају она симболише јасно и трезвено размишљање, рационалност, уравнотеженост, контролу над собом. Иако су „у глави, мозгу, памети и другим целинама“ смештени углавном „ментални ентитети“ (Драгићевић 2010: 154), видели смо да је за збуњеност веома битна интелектуална процена, која се јавља као важан елемент ове емоције. Збуњеност је конципирана као осећање које се јавља у стању помућеног разума, нејасног размишљања и неусмерених мисли, дакле, процењена је као негативно стање, па постаје јасно зашто се објашњава одсуством датог ентитета. У случају фразеологизма *збуџиџи/иззбуџиџи памет* можемо приметити замену лексеме *глава* лексемом *памет*. Корелација између ова два појма је јасна, будући да се лексема *памет* јавља и у речничком објашњењу лексеме *глава*, а она сама дефинисана је као 'способност човека да мисли, схвата и просуђује, мисаона и спознајна човекова способност, разум, ум, интелигенција' (РМС).

Овде се издваја и мала група поредбених компонентних фразеологизама која обухвата примере *јуриџи/јурнуџи (шрчџи/отшрчџи, бежаџи и сл.) [као] без главе* 'збуњено, сметено поступати/поступити, побећи у највећој забуди', *као без главе [ходџи, лушаџи и сл.]*, *ходџи као мува без главе* 'ићи/поћи/ходати итд. сметено и смушено, без промишљања, насумице, стихијски'. У овим фразеологизмима управним глаголом се обележава нека радња, а поредбеном структуром се квалификује стање човека у тренутку обављања те радње. Овде је, дакле, остварено значење пратеће околности, дата је психолошка квалификација вршиоца радње.

У случају *поиџи* коме *свест* 'довести кога до лудила, залудети кога, смести кога, завртети коме мозак' можемо видети да је збуњеност доживљена као одсуство рационалног, у овом случају конкретизованог као свест. Свест се, међутим, конципира као течност која се може *поиџи*, а чијим би се садржатељем могла сматрати глава, у овом случају неексплицирана. Тако овај пример можемо посматрати као конкретизацију опште појмовне метафоре за емоције ЕМОЦИЈА ЈЕ ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ (Кликовац 2000: 192), тј. у овом случају ОДСУСТВО ТЕЧНОСТИ. Овај пример се од осталих разликује и по томе што означава каузирано, односно узроковано емоционално стање код другог.

У примеру *збуџиџи/иззбуџиџи ниџи* ('смести се, сплести се; запети, запети у говору') изгубљени објекат је нит, и могуће је да се овим фразеологизмом повезује домен говорења са доменом ткања. Тканина и нит, између осталог, симболи су судбине и стварања, и означавају предестинираност и стварање од соп-

ствене супстанце (Шевалије, Гирбрант 1983: 704–705), што доприноси схватању ткања као радње која подразумева висок степен контроле онога ко ту радњу обавља. Ткање представља смислену и организовану радњу у којој влада ред, а њена повезаност са доменом језика и говорења види се и у латинском корену лексеме *текстус* < лат. *textus*, која је могла имати значење ‘ткање, сплет’ (Жепић 1961: 361). Нит води, усмерава процес плетења водећи га крају, па онај коме у говору недостаје нит јесте збуњен, неусмерен и недостаје му поента.

4.2.2. ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ИЗМЕШТАЊЕ ИЗ НЕЧЕГА. Ова оријентациона метафора може имати мале варијације у зависности од употребљеног глагола. Сви глаголи који се овде могу јавити имају префикс (односно предлог) *из-*, чије је прототипично значење аблативно, односно како објашњава Душка Кликовац, он означава да садржани објекат напушта садржатеља (Кликовац 2000: 214).

У примеру *испадајџи/испајџи из равнотеже* (‘не владати више собом, смеисти се, збунити се’) можемо запазити да се збуњеност доживљава као одсуство равнотеже, и можемо видети конкретизовану метафору ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ИСПАДАЊЕ ИЗ РАВНОТЕЖЕ. Физичка неуравнотеженост користи се како би се објаснила апстрактнија, психичка неуравнотеженост, чиме се збуњеност сматра. Равнотежа је конципирана као пожељно стање, док је одступање од овог стања процењено као негативно и непожељно. Глагол *испадајџи* сугерише нам да су оваква одступања ван наше контроле, што би значило да је збуњеност, такође, губљење контроле над својим мислима. Пример *излазијџи/изајџи из колошечине* сличног је значења и можемо га тумачити као илустрацију виђења да је свакодневно, нормално стање ума устаљено и уравнотежено, док се у стању збуњености одступа од нормале, која је пожељна. Оријентациони појам *изван* конципиран је као негативан, док је *унутра*, као његова супротност, позитивне конотације (Кевечеш 2002: 36).

У примеру *избацјџи* кога из [нормално̄ (редовно̄ и сл.)] колосека (‘довести кога у забуну, смеисти, збунити кога’) можемо видети како се слика поремећаја физичке природе, односно избачаја из колосека, преноси на апстрактан, емоционалан домен. Будући да нас употребљени глагол *избацјџи* (у РМС ‘бацати ван, напоље, одстранити, ослободити се чега непотребног, незгодног’) упућује на неочекивану и помало насилну радњу, потврђујемо претходно донет закључак о збуњености као непожељном стању. Овај глагол има првенствено каузативну семантику и указује на радњу која се одвија противно вољи онога који је трпи. Предмет збуњивања можемо посматрати као путника, нормално емоционално стање организма као воз који иде својим редовним колосеком, промена правца. Пример *избацјџи* кога из *вознога реда* (‘смеисти, збркати кога, извести кога из уобичајеног реда’) показује нам збуњеност као одступање од утврђеног распореда. Овде се утврђени распоред поново конкретизује у сфери превозних средстава, што је можда делимична последица једне опште појмовне метафоре везане за људско схватање живота. Ова метафора гласи ЖИВОТ ЈЕ ПУТОВАЊЕ (Кевечеш 2002: 31). Збуњеност се узима као негативно оцењено стање, које се јавља у несвакидашњим животним ситуацијама у којима човек скреће са пута који има одредиште (циљ коме се тежи) и распоред (план радњи). Овакав избачај нас, дакле, скреће и мења нам планове на путовању, односно овакво емоционално стање спутава нас у животу. Пример *бацјџи (избацјџи)* кога из *концејџи* сличног је значења као претходни, али га је нешто теже објаснити, будући да је и изворни домен, у овом случају концепт, и сам донекле апстрактан појам. У РМС

концепт је дефинисан као ‘прва верзија, скица чега, писмени саставак који није преписан начисто’. Концепт се, дакле, може схватити као нека врста предвиђеног плана осмишљеног за неку радњу. Бити избачен, односно одступити од оваквог плана, доживљава се као негативно стање.

4.2.3. ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ЗАПЛЕТЕНОСТ. У примеру *силести се (заилести се, илести се)* као *пиле у кучине* (‘смести се, беспомоћно се збунити, заплести се у безизлазан положај, бити збуњен’) изворни домен физичке заплетености преликава се на циљни домен збуњености, која је конципирана као ментална сплетеност. *Кучина* се у РСМ дефинише као ‘1) грубо, сирово, необрађено влакно као остаци при преради конопље и лана; 2) оно што има сличности са влакнима кучине’. Овде долази до редукције поредбене клаузе: *Силео се као што се силести пиле у кучине*. *Кучине* се представљају као нешто што је грубо, сирово и састоји се од влакана у која би се лако сплело нешто мало, осетљиво и беспомоћно као пиле, при чему би било крајње збуњено и избавило би се веома тешко. Оваква слика илуструје већи степен збуњености.

Ова метафора остварује се и у фразеологизму *мрсити/помрсити (смрсити)* коме *конце* (‘збунити кога, бркати/побркати коме рачуне, намере, кварити/покварити коме планове’), који има значење каузираног емотивног стања. У овом случају она може имати нешто модификовану форму ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ЗАМРШЕНОСТ. Физичка замршеност представља замршеност мисли. Поново је имплициран домен плетења, односно шивења, који се овде не односи на говор већ изгледа да уопштено представља смислену, уређену радњу. Истом метафором можемо објаснити и пример *силести* коме *корак* и тај случај се разликује по томе што се домен збуњености повезује са ходањем. Правилан и усмерен ход и равномерни кораци одлика су уравнотеженог емоционалног и умног стања, док је поремећај у овом смислу повезан са психичком, односно емоционалном пољуљаношћу. Метафора би могла бити донекле метонимијски заснована, будући да се несигуран ход и неравномерни кораци могу јавити као одлика већег интензитета емоционалне збуњености.

4.2.4. ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ОКРЕТАЊЕ. На основу метонимијске повезаности велике збуњености (односно изненађености) и осећаја вртоглавице који се услед ње може јавити, гради се значење примера *окренуо (завршио) се свети коме око главе и цео (чишав) свети се око кога окреће* (‘запрепастити се, збунити се, изненадити се због неочекиване и изненадне вести, догађаја’). Емоција се објашњава последицом те емоције, па у овом специфичном случају можемо извести метафору ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ ОКРЕТАЊЕ СВЕТА¹⁰. У примерима каузативног значења *извршеши* коме *памет* и *звршеши (преврнути, занети, смести и сл.)* коме *памет* са значењем ‘смутити, збунити, избезумити кога’ поново видимо метонимијску везу збуњености и вртоглавице. Лексема *памет* упућује нас на менталне ентитете што потврђује велики утицај промишљања на јављање ове емоције. Када се нешто изврти или заврти, оно се избацује из свог нормалног и уобичајеног положаја, тако да је збуњеност стање у коме *памет* није на свом месту. ЗБУЊЕНОСТ ЈЕ овде заправо ОКРЕТАЊЕ ПАМЕТИ.

10 Иста метафора важи и за изненађеност.

5. Закључак

Посматрајући све анализиране емоције упоредо, можемо приметити да се изненађење и чуђење у фразеологији испољавају као прелазне емоције које се мешају како међусобно, тако и са страхом, што је заправо и манифестација психолошке реалности. Збуњеност се од осталих обрађених стања разликује првенствено по томе што је сложена емоција у којој интелект и процена играју важну улогу, па фразеологизми који је повезују са телесним функционисањем нису бројни, она се осећа мање интензивно па има мање потребе и начина да се изрази кроз устаљене језичке изразе. Занимљиво је приметити да се значење особине остварује само у случају чуђења. Код изненађења се ово значење не реализује вероватно због тога што је оно веома краткотрајна емоција коју доживљавач не може осећати дуго, па не може постати трајна особина, а немогуће је поседовати особину која би подразумевала трајно изазивање изненађења код других, будући да они овај утисак могу осећати само веома кратко. Код збуњености одговор лежи у томе што се она може интерпретирати и као ментално стање, које траје привремено, онолико дуго колико је доживљавач изложен збуњујућој ситуацији. У погледу метафора које смо уочили можемо закључити да се концепти свих емоција које смо анализирали заснивају првенствено на повезаности између емотивних стања, њихових потенцијалних изазивача и ефеката. Ово је опште правило које се показало тачним у многим језицима, односно показало је да су базични начини концептуализације емоција универзални, јер су емоције, њихови телесни доживљаји, само тело, човек и здраворазумско поимање основних природних појава исти у свим срединама. Битно је напоменути и да су овде проучени концепти прожети елементима народне културе и митологије који су својствени нашем говорном подручју и да се без њих фразеолошка грађа никако не би могла правилно тумачити.

Извори

- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica, Fink Arsovski, Željka, i Venturin, Radimir (2003). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска (1990).
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик.

Литература

- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Екман 2011: Р. Ekman, *Razotkrivene emocije, Razotkrivanje izraza lica i osećanja radi unapređivanja komunikacije i emotivnog života*, Београд: Zavod za udžbenike.
- Жепић 1961: М. Жепић, *Latinsko-hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb
- Кевечеш 2000: Z. Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Кевечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor, A practical introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek
- Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, Р. Драгићевић, и М. Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика, Део 1, Од стимулуса ка реакцији*, Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет.
- Розин, Коен 2003: Rozin P. and Cohen, A. B. High Frequency of Facial Expressions Corresponding to Confusion, Concentration, and Worry in an Analysis of Naturally Occurring Facial Expressions of Americans. *The American Psychological Association*, 2003.
- <http://psycnet.apa.org/index.cfm?fa=buy.optionToBuy&uid=2003-02341-009> 13. 8.2013.
- Силвија 2009: Silvia, P. J. Looking past pleasure: Anger, confusion, disgust, pride, surprise, and other unusual aesthetic emotions. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 2009. http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/P_Silvia_Looking_2009.pdf 15.8. 2013.
- Толстој, Раденковић 2001: С. Толстој и Љ. Раденковић; сарадници Т. Агапкина и др. ; превод с руског Р. Мечанин, Љ. Раденковић, А. Лома, *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zertor book world.
- Шевалије, Гирбрант 1983: J. Chevalier и A. Gheerbrant; превод А. Буљан, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

EMOTIONAL CONCEPTS OF SURPRISE, WONDER AND CONFUSION IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

The subject of this paper are phraseologisms of Standard Serbian language which mark the emotional concepts of surprise, wonder and confusion. The method most frequently used is the method of conceptual analysis. What was also taken into account in the analysis was the cultural heritage, i.e. the Serbian cultural environment in which the expressions have developed. Results showed occurrence of some general metaphors and metonymies that are universal for all emotions, and for all cultures. What can be concluded is that the concepts of these emotions are based primarily on the connections between emotional states, their potential causes and effects. However, the effect of our linguistic and cultural environment is manifested in various cases, which can give rise to specific metaphors understandable only in the given cultural context.

Key words: cognitive linguistics, metonymy, metaphor, emotion

Mila Dragić

Стеван Мијомановић¹

Београд

КОГНИТИВНА ПРИСТУПАЧНОСТ СИНЕСТЕЗИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ овог рада је да истражи приступачност јаке синестезијске метафоре српског језика, или синестезијске метафоре у којима су и изворни и циљни домен у домену чула. Почетна хипотеза је да се пренос значења одвија по одређеној когнитивној дирекционалности од нижих ка вишим чулним модалитетима. Истраживање је асоцијативног типа, засновано на две групе нових (оригиналних) синестезијских метафора у српском језику, посебно формулисаних за сврхе овог истраживања. Једна група је илустративна за очекивану дирекционалност, док је друга обрнута. Испитаници су интерпретирали сваку синестезијску метафору, а потом су њихова тумачења подвргнута анализи. Посматрана је доследност интерпретација, директност или асоцијативност, као и одржај изворног домена у интерпретацији. Резултати су у складу са хипотезом и показују да су у српском, као и у неким другим језицима, директне синестезијске метафоре когнитивно приступачније и лакше за разумевање.

Кључне речи: појмовна метафора, чула, синестезијска метафора, дирекционалност

1. УВОД

Синестезија на старогрчком значи саосет, од *syn* (уједињење) + *aesthesis* (*осећ*). Представља уједињење чула. Разне науке и дисциплине баве се овим феноменом. У неуропсихологији синестезија представља опажање карактеристично за једно чуло опажено другим, на пример: слова која имају своју боју, звукови који су у боји, речи које имају укус итд. Синестезијом су се бавили и старогрчки филозофи, попут Аристотела. Такође, ни разне уметности, историја и теорија књижевности (најкарактеристичнији представници били су романтичари – симболисти), као ни лингвисти, нису остали имуни на проучавање овог феномена. Специфично за проучавање синестезије у лингвистици јесте то што се она посматра као метафора; стога ћемо се даље позабавити посматрањем синестезијске метафоре из перспективе дијахронијских истраживања и перспективе синестезије у поезији (*слашки звук, славуј пева слашко и умилно, тамни глас лире*), а затим ћемо прећи и на нека истраживања из когнитивнолингвистичке перспективе.

2. ДИРЕКЦИОНАЛНОСТ У СИНЕСТЕЗИЈИ

Међу првим истраживачима синестезије је Стивен Улман. Улман (Ullman 1957: 266–289) истражује панхронијске тенденције у синестезији. У самом почетку наводи разне периоде и писце код којих се синестезија појављује. Затим отвара питање синестезије у осталим гранама науке и уметности и наводи више приступа овом феномену.

Синестезију у језику посматра на корпусу књижевности, наиме поезије, где је, сматра он, она најзаступљенија. Писци које изучава укључују, између осталог,

1 stevan.mijomanovic@gmail.com

Бајрона, Вајлда, Китса, Готјеа, као и мађарског песника Верешмартија. Сматра да је њихова способност језичког изражавања индивидуална и њихов уметнички израз јединствен, али истовремено сматра и да није толико одвојен од општих језичких принципа. Наводи да се у свом приступу води општом теоријом семантичке промене. Истиче да се и синестезија и псеудосинестезија могу сматрати специфичним трансфером „имена”, али на плану речи које означавају чула. Јасније, ова промена има своје полазиште и одредиште, а код синестезије су оба у домену чула.

Вредно помена је и да он разликује шест категорија у домену чула. Наиме, чуло додира он дели на температуру и додир. За температуру сматра да поседује већи степен аутономије од бола и кинестетичких надражаја. Метод који је користио при овом истраживању је једноставан. У свакој синестезијској метафори с једне стране ставио је изворне домене, с друге циљне и посматра их статистички. У истраживање не укључује, како их он назива, „избледеле” изразе попут *слишких звуци* и *мек глас*. На корпусу претходно поменутих писаца, долази до закључка да је најчешћи трансфер *додир*>*звук* (оштар звук, метални глас итд), а да су најређи, скоро непостојећи, *мирис*>*шолоита* и *шолоита*>*укус*. Налази овог истраживања указују на одређену хијерархију преноса у домену синестезије. Наиме, креће се од додира, као најмање диференцираног/комплексног чула, до чула слуха. Најчешћи извор трансфера је несумњиво чуло додира. Напомиње и да би, кад би се додиру додала топлота, због њихове блиске повезаности, ова учесталост била још наглашенија. С друге стране, испоставило се да је доминантно одредиште чуло слуха, иако би по диференцираности то место требало да дели са чулом вида. Међутим, Улман ово објашњава великим присуством визуелне терминологије, која на располагању има различите метафоре и слике. Каже да је звуку потребнија спољна помоћ, више него што је потребна виду.

Као једно ограничење својих налаза Улман наводи да корпус није довољно свеобухватан, али да је добар показатељ могуће промене. Такође, узима у обзир и да је индивидуалистичка природа уметничког изражавања могла бити један од утицаја, иако постоје јасне правилности у бирању одређених синестезијских трансфера. Вредно помена је и да ово истраживање обухвата неколико писаца из три различита језика и четири земље, што наводи на потенцијалну универзалност овакве врсте преноса значења, коју вреди испитати. Ово истраживање једно је од најранијих покушаја да се синестезија посматра на овај начин. Оно је било, и наставља да буде почетна тачка многим будућим истраживачима.

Још један од пионира у истраживању синестезије, заједно са Улманом, био је Џозеф Вилијамс. Вилијамс (Williams 1976: 461–478) у свом раду разматра изучавање семантичке промене и закључује да не само што нема много радова на тему дескриптивне историјске семантике, већ јој се и не придаје велики значај у тада новијим истраживањима. Иако постоје нека истраживања која се баве овом тематиком, ниједно не доноси конкретне закључке и законитости. Као једно од ретких тог типа, издваја истраживање Берлина и Кеја о бојама у неколико несродних језика. Наводи нека истраживања која се дотичу ове тематике, али закључује да су претежно заснована на генерализацији и интуицији истраживача, а неретко су и слабо поткрепљена примерима.

У даљем тексту предлаже могући пут у истраживању семантичке промене. Наиме, узима у обзир семантичку промену придева који означавају чула и наводи да је један од најчешћих метафоричких трансфера у језику синестезија. У свом истраживању узима у обзир развој енглеског језика, и своје закључке илуструје и примерима из још неких индоевропских језика, као и из јапанског.

Наиме, Вилијамс је на корпусу придева који означавају чула приметио одређене законитости трансфера значења. Помиње и Улманово истраживање, али наводи дијахронијски преглед као један од аспеката који ту недостаје. Најпре, треба навести да је према њему чуло вида раздвојено на боје и димензије. Даље, на дијахронијској анализи приказује како се трансфер значења увек креће од чула додира као изворног домена, до чула вида/слуха као последњег циљног домена. Ако лексема метафорички преноси своје најраније чулно значење у друго чулно значење, тај пренос ће се одвијати у хијерархијском правцу на горе. Дакле, додир се може пројектовати на укус, боје, звук итд. (*sharp tastes, dull colours, soft sounds*). Међутим, Вилијамс примећује, као изузетак, да се речи које означавају тактичне осете не преносе на речи које означавају димензију (модалитет чула вида) и на речи које означавају мирис. Укус се не преноси на чуло додира и на речи које означавају боју и димензију (чуло вида, што би био изузетак од дирекционалности), већ само на речи које означавају мирис и звукове (*sour smells, dulcet music*). Што се тиче чула мириса, каже да не постоје примарно олфакторне речи у енглеском које су се пренеле на неко друго чуло. Чуло слуха и боја (модалитет чула вида) преносе се само једно на друго (*bright sounds, loud colours*). Димензија се преноси на боју и чуло слуха (са изузетцима *thin/flat* у *thin/flat tastes*, као и *high* који означава пре степен него димензију). Даје листу речи које сада имају значење које се односи на једно чуло, а изворно (етимолошки) су настала од других путем синестезијско – метафоричког преноса. Такође, наводи да постоје изузеци од правила, али да су они или малобројни (попут горе наведеног *thin*) и да најчешће, и ако настану, врло брзо и нестану из употребе. Дакле, он тврди да постоји дирекционалност у преносу значења ових придева у следећој хијерархији: *додир > укус > мирис > димензија > боја/звук*.

Ово се примећује не само на нивоу примарног него и у консеквентим преносима значења, на пример, *пун звук/боја* (димензија на чуло звука, па на боју). Вилијамс илустративно пролази и кроз неке примере других индоевропских језика, као и примере из свог истраживања јапанског, и отвара врата за истраживање које би могло потврдити/оспорити ову тезу у другим језицима. Наиме, за јапански, као и за поједине (није вршено свеобухватније истраживање) речи грчког, латинског, ирског и италијанског, овај принцип важи и подједнако је продуктиван. У закључку издваја да је ова дирекционалност у складу са оним што друге науке тврде о развоју чула код човека, тј. да чула код човека приближно настају сличним редоследом. Даје примере беба које прво реагују на додир, разликују укус млека и воде (бирају млеко) итд.

Шон Деј је још један од често цитираних аутора у вези са синестезијском метафором. Деј (Day 1996) у свом раду о синестезији разматра истраживања синестезије кроз теорије метафоре и дели их на два доминантна правца. Први је асоцијативни и конотативни, док се други ослања на теорије које се баве психолошким, неуролошким и физичким поремећајима. Даље показује како једна од доминантнијих идеја о метафори, тј. теорија сличности, није применљива на све метафоре. Износи и нека становишта која посматрају метафору из угла Грајсових максима. Међутим, он сматра да се мора узети у обзир културолошки аспект, а да би се дошло до неких уневрзалнијих закључака, метафоре морају да се посматрају изван поља семантике. Као увод за даље разматрање (као и Вилијамс) помиње истраживање боја код Берлина и Кеја, које показује да постоје неки општи когнитивни обрасци. Трагом овог истраживања, уводи и когнитив-

нолингвистичко истраживање метафора (Лејкоф и Џонсон). Међутим, пошто се овај рад бави синестезијском метафором, на крају се позива и на Улманову идеју дирекционалности и диференцираности чула.

У свом истраживању синестезије у енглеском језику Деј је дошао до закључка да је чуло мириса најмање заступљено, док је чуло слуха најзаступљеније. За незаступљеност чула мириса Деј сматра да је одговоран мањак речи које се односе на мирисе у енглеском језику и каже да се мирис најчешће описује преко укуса, јер је мирис отелотворен у објектима (најчешће храни). У Дејовом истраживању чуло слуха је у највећој мери циљни домен, док је најчешће његов изворни домен чуло додира. Чуло укуса је, после мириса, најмање заступљено чуло у синестезијским метафорама. Занимљиво је да је у своје истраживање, поред пет основних чула, увео и температуру, као и Улман.

Деј је исто истраживање спровео и на корпусу немачког језика и дошао је до истих закључака као и у енглеском језику. Међутим, у немачком је пренос са чула додира на чуло слуха незнатно већи, а мирис је доминантнији циљни домен од вида. Дакле, хијерархија за ова два језика би изгледала овако:

Енглески језик: *годир*>укус>*температура*>мирис>*вид*>слух;
годир>слух: *sharp crack, heavy explosion*;
годир>*вид*: *humid green*;
укус>слух: *bitter chuckles*;
укус>мирис: *sour smell*.

Немачки језик: *годир*>укус>*температура* >*вид*>мирис>слух.²

Деј позива на истраживање синестезијске метафоре у другим језицима и сматра да би сличности показале биолошку и когнитивну позадину, док би разлике указале на разлике у култури.

Синестезија је истраживана и у српском језику. Међутим, ауторка Рајна Драгићевић (Драгићевић 2010: 151–160) доводи у питање метафоричност синестезије и то наводи као могуће поље будућег истраживања у овој области. Разлог за ово је, пре свега, то што су и циљни и изворни домен у сфери истих појмова, тј. чула. Такође, наводи да, према истраживањима неуропсихологије, у мозгу чула и нису толико издиференцирана, што би се и потврдило у синестезијској метафори. Међутим, као што смо видели из претходно наведених истраживања, не само да се третира као метафора већ је и подложна анализи која се иначе примењује на метафоре. Оно око чега се сви пак слажу, јесте да је синестезијска метафора специфична врста метафоре. Она подлеже правилима метафоре, али има и своја.

Иако сумња постоји, ауторка износи своје истраживање на корпусу српског језика. За одабир речи је послужио речник САНУ. Драгићевић напомиње да листа није коначна и потпуна. Дирекционалност до које се дошло је следећа:

слух>мирис>*вид*>укус>*годир*;

годир>мирис: *оштар воњ*;
годир>слух: *шороо глас*;
годир>укус: *оштра ракија*;
вид>слух: *висок глас*;
укус>мирис: *бљушав смрад*;

2 Деј не даје конкретне примере за немачки језик.

додир>вид: нежне боје;
укус>слух: сладак џенор.

Као што су неки истраживачи већ приметили, постоје и изузеци у смеру преноса. Српски језик показује исту тенденцију:

вид>укус: шанка ракија;
вид>додир: висока/ниска џемперашура.

Такође, најчешћи циљни домен је чуло слуха, а најређи чуло додира. Ауторка примећује да је ово у складу са резултатима Шона Деја за немачки језик и, као и он, сматра да би ово могао бити тренд у индоевропским језицима. Као и у немачком, чуло мириса долази пре чула вида, док је у енглеском обрнуто. Међутим, ауторка наводи да је разлика у процентима толико мала да је готово занемарљива.

3. ИСТРАЖИВАЊЕ

Циљ овог рада је да истражи когнитивну приступачност синестезијске метафоре. Почетна хипотеза је да се пренос значења одвија по одређеној когнитивној дирекционалности, од нижих ка вишим чулним модалитетима. Предмет истраживања су јаке синестезијске метафоре српског језика, или синестезијске метафоре у којима су и изворни и циљни домен у домену чула. Дирекционалност коју је утврдила Драгићевић у претходно поменутом истраживању почетна је тачка овог истраживања. Истраживање је засновано на двема групама нових (оригиналних) синестезијских метафора у српском језику, посебно формулисаних за сврхе овог истраживања. Једна група је илустративна за очекивану дирекционалност, док је друга обрнута. Неконвенционалношћу се избегава утицај памћења, или већ усвојених метафора, с обзиром на то да је истраживање асоцијативног типа. Од испитаника се тражи да покушају да интерпретирају сваку синестезијску метафору, а потом се њихова тумачења подвргавају анализи која се састоји од више делова. Посматра се доследност интерпретација, директност или асоцијативност, као и одржај изворног домена у интерпретацији. Претпоставка је да ће резултати бити у складу са хипотезом, као што је већ показано у неким другим језицима.

Ово истраживање је у великој мери засновано на истраживању Шена и Коена (Shen, Cohen 1998), у којем анализирају разумевање синестезијске метафоре у хебрејском језику, са претпоставком да ће већи проценат разумевања ићи у корист стандардним синестезијским метафорама. Метод је асоцијативног карактера. Тестира се који је правац (хијерархијски од нижег ка вишем, у складу с дирекционалношћу, или обрнути) доступнији разумевању матерњих говорника. Према резултатима истраживања, заиста постоји доминантна тенденција преликавања, која је у смеру од нижих чулних модалитета ка вишим.

Шен, као један од најпродуктивнијих истраживача синестезије, посматрао је са сарадницима синестезију у хебрејском и индонежанском језику. Оно што га разликује од дотадашњих истраживача јесте то што посматра у којој мери је синестезијска метафора доступна, разумљива матерњим говорницима ових језика. Истражује да ли је дирекционалност когнитивно урођена и до које мере се то показује у стварању, разумевању и памћењу синестезијских метафора.

Подела чула на ниже и више модалитете постоји у већини радова који се баве синестезијском метафором. Заснива се на диференцираности чула која се може објаснити њиховим развојем. Дакле, чула која су касније настала више

су издиференцирана, па тиме и „виша”. Међутим, Шен уводи поделу на више и ниже модалитете чула, која се води другачијим параметрима. У једном од својих каснијих истраживања тврди да је доминантна тенденција пресликавања код синестезијских метафора по принципу од „нижег” ка „вишем” чулном домену (Shen, Eisenamn 2008). Под нижим чулима подразумева она која се заснивају на опажању, и ту се убрајају чуло додира, укуса и чуло мириса. Под вишим чулима подразумева она чула која се заснивају на објекту опажања, и ту се убрајају чуло слуха и чуло вида. Овде је кључни појам близина, тј. непосредност доживљаја одређеног чула. У складу са теоријама појмовне метафоре, тврди да ће пресликавање појмова бити у смеру од нижих, доступнијих појмова (у овом случају чула), ка вишим појмовима/чулима.

3.1. Испитаници

У истраживању је учествовало 29 испитаника, факултетски образованих и матерњих говорника српског језика, узраста између 20 и 30 година.

3.2. Материјал

Направљена је листа од 20 нових и оригиналних синестезијских метафора. Све су именичке синтагме, где је придев изворни домен, а именица циљни домен. Једна половина представља синестезијске метафоре које су у складу са дирекционалношћу (у даљем тексту „директне”). Изворни домени (придеви) припадају нижим модалитетима од циљног, док циљни домени (именице) припадају вишим модалитетима од изворног (нпр. *шамни мириси*). Друга половина се састоји од синестезијских метафора које нарушавају принцип дирекционалности (у даљем тексту „индиректне”). Дакле, изворни домени (придеви) припадају вишим модалитетима од циљног, док циљни домени (именица) припадају нижим од изворног (нпр. *мирисна шама*). Обе половине заправо су одраз у огледалу једна друге. Свака комбинација замењена је тако да изворни домен (придев) постане циљни (именица) и обрнуто (*шамни мириси* – *мирисна шама*). Процена њихове неконвенционалности и оригиналности вршена је од стране троје објективних судија. Судије су дипломирани филолози. Замођени су да процене, за сваку од 20 синестезијских метафора, да ли звуче као нешто што би чули у свакодневном говору, или више као нешто на шта би наишли у књижевном тексту. Питање је овако формулисано зато што је књижевни језик неконвенционалнији, оригиналан и идиосинкратичан. Све троје судија су за свих 20 синестезијских метафора потврдиле њихову оригиналност и неконвенционалност. У истраживању листе су насумично измешане.

Листа 1

Оштира тишина
 Храјав сраг
 Тойла киселост
 Пуцкетава светлост
 Сладак сраг
 Млако руменило
 Љуша бука
 Горка боја
 Мемљив глас
 Тамни мирис

Листа 2

Тиха оштира
 Смрдљива храјавост
 Кисела тојлоша
 Светла пуцкетава
 Смрдљива слајкоћа
 Румена млакост
 Бучна љушина
 Обојена горчина
 Гласна мемла
 Мирисна шама

Табела 1: Листа 1 састоји се од 10 „директних“, а листа 2 од 10 „индиректних“ синестезијских метафора.

3.3. Процедура

Истраживање је у форми анонимне анкете. Од испитаника се тражило да упишу тумачења сваке синестезијске метафоре, узраст и ниво образовања. Друге две варијабле убачене су да би се касније по њима из резултата направио пресек. Међутим, то није било потребно, јер су сви испитаници спадали у групу факултетски образованих и узраста 20–30 година. Такође, није постојало временско ограничење.

На почетку анкете испитаници имају упутства:

„Пред вама су примери узети из књижевних текстова. Ваш задатак је да покушате да интерпретирате и објасните њихово значење. Нема ограничења и свако објашњење је легитимно. Неки примери су можда мало тежи за разумевање и могу деловати не-обично. Молимо вас да покушате да одговорите на свако. Ваш труд је од великог значаја за ово истраживање.“

3.4. Резултати

Извршене су три анализе тумачења испитаника, од којих је свака имала за циљ да истражи и покаже који је смер преноса у синестезијској метафори једноставнији за разумевање (онај у складу са дирекционалношћу – „директни“ или онај који није у складу са дирекционалношћу – „индиректни“). Даље следе детаљнији описи и резултати појединачних анализа.

3.4.1. Анализа 1

Иако се од испитаника у анкети тражило да покушају да протумаче све попуњене синестезијске метафоре, било је случајева где је одговор изостао. Претпоставка је да је ово случај због теже разумљивости, коју тумачимо већом или мањом когнитивном приступачношћу синестезијске метафоре. Наиме, претпоставка је да ће оне синестезијске метафоре које су у складу са дирекционалношћу („директне“) бити лакше за разумевање, те ће, сходно томе, недостатак одговора бити мањи него код синестезијских метафора које нису у складу са дирекционалношћу („индиректних“).

	ИНТЕРПРЕТИРАНЕ	НЕИНТЕРПРЕТИРАНЕ	УКУПНО
ДИРЕКТНЕ	283 48,794%	7 1,206%	290 50%
ИНДИРЕКТНЕ	287 47,932%	12 2,068	290 50%
УКУПНО	561 96,726%	19 3,274%	580

Табела 2: Резултати анализе 1.

Као што можемо видети из табеле 2, већи је број неинтерпретираних неинтерпретираних синестезијских метафора. Од укупног броја тумачења синестезијских метафора (580) изостављено је 19. Код неинтерпретираних изостављено је 12 (63,157%) тумачења, док је код директних изостављено 7 (36,842%). Можемо приметити да је процентуална разлика већ показатељ да су директне синестезијске метафоре приступачније тумачењу и разумевању од индиректних.

3.4.2. Анализа 2

У овој анализи посматрана је повезаност оригиналне синестезијске метафоре са тумачењем. Према томе, подела ће бити на „адекватне” и „асоцијативне” синестезијске метафоре. Адекватност ћемо дефинисати помоћу именице (управне речи у синтагми) у тумачењу. Ако се именица, која се појавила у синтагми у тумачењу, односи на именицу, или придев у синестезијској метафори, онда ћемо тумачење сматрати адекватним. На пример, за синестезијску метафору *љуша бука*, једно тумачење је било: *веома гласна бука, непријатна за уши*. Овакво тумачење сматра се адекватним, јер се именица из оригиналне синестезијске метафоре експлицитно појављује и у тумачењу. Овде треба напоменути да су, конкретно за овај израз, као адекватна тумачења прихватани и примери где је реч *бука* замењена речима *вика*, *цика*, *рика*, *хук*, *вриска*. Овакав поступак оправдавамо релативном синонимношћу, као и чињеницом да се све претходно наведене речи односе на звук (чуло слуха) који је јаког интензитета. Сматрамо да овим није нарушена адекватност тумачења. Слични примери били би и *коришћење одређене боје у тумачењу синестезијске метафоре жорка боја*, као што су: *браон*, *зелена*, *сенф жућа*, *маслинасто зелена* итд. Још један пример била би реч *мирис* у тумачењима синестезијских метафора које имају, за изворни или циљни домен, реч *смаг* или *смрдљиво* (мирис би овде био надређени појам).

Асоцијативна тумачења била би она где не постоји именица која је у директној повезаности са оригиналном синестезијском метафором. На пример, за синестезијску метафору *љуша бука* тумачења су била следећа: *свађа*, *градски превоз*, *неукроћена горонад* итд. Дакле, оваква тумачења настала су чисто асоцијативним путем. Она се углавном односе на специфичан, конкретан појам или ентитет (који су најчешће извори те *љуше буке*), који није директно повезан са оригиналним изразом, те их, сходно томе, и називамо асоцијативним.

Претпоставка, за ову анализу, била је да ће већи број асоцијативних тумачења бити код неинтерпретираних синестезијских метафора. Директне синестезијске метафоре би требало да буду једноставније за тумачење (у складу са правилом дирекционалности, оне би требало да буду когнитивно приступачније), те ће код њих асоцијативност бити мање заступљена.

	АДЕКВАТНЕ	АСОЦИЈАТИВНЕ	УКУПНО
ДИРЕКТНЕ	184 32,798%	99 17,647%	283 50,445%
ИНДИРЕКТНЕ	116 21,033%	160 28,520%	278 49,554%
УКУПНО	302 53,832%	259 46,167%	561

Табела 3: Резултати анализе 2.

Од укупног броја асоцијативних тумачења синестезијских метафора (259) у овој анализи, 99 (38,223%) припада директним, док 160 (61,776%) припада недиректним. Опет, процентуална разлика нам указује да су директне синестезијске метафоре једноставније за тумачење тј, да су когнитивно приступачније, што је у складу са почетном хипотезом.

3.4.3. Анализа 3

У овој анализи посматрано је у којој мери се одржава циљни домен из оригиналне синестезијске метафоре у њеном тумачењу. Ово је мотивисано појавом замене домена у тумачењима. Прецизније, неки испитаници су поједине синестезијске метафоре тумачили преко њиховог изворног домена. На пример, за синестезијску метафору *мирисна шاما*, једно тумачење је: *мирис маховине у шунелу*. Можемо видети да се изворни домен (придев) из оригиналне синестезијске метафоре у тумачењу јавља као управна реч у синтагми. Синестезијска метафора се интерпретира кроз изворни домен. Још један пример био би у синестезијској метафори *смрдљива слајкоћа*, где је једно тумачење: *мирис нечег слајког шио никако не бисмо желели да поједемо*. Овакве синестезијске метафоре дефинисаћемо као оне код којих је домен обрнут. Наравно, код већине синестезијских метафора домен је задржан, па тако имамо синестезијску метафору *храпав смрад*, где је тумачење: *испрекидан, али непријатан смрад*.

У овој анализи задржане су само „адекватне” синестезијске метафоре, јер „асоцијативне” не располажу циљним и изворним доменима из оригиналних синестезијских метафора. Претпоставка је да ће тумачења која задржавају циљни домен оригиналне синестезијске метафоре у великој мери бити тумачења директних синестезијских метафора. Супротно томе, тумачења недиректних синестезијских метафора би требало да имају већи број тумачења која не задржавају циљни домен из оригиналне синестезијске метафоре, већ су шваћена кроз изворни домен. Ово би значило да су директне синестезијске метафоре когнитивно приступачније, јер тумачење недиректних синестезијских метафора (преко изворног домена) поново успоставља принцип дирекционалности.

	ЗАДРЖАН ДОМЕН	ОБРНУТ ДОМЕН	УКУПНО
ДИРЕКТНЕ	183 60,596%	1 0,331%	184 60,927%
ИНДИРЕКТНЕ	96 31,788%	20 6,622%	116 38,41%
УКУПНО	279 92,384%	21 6,953%	302

Табела 4: Резултати анализе 3.

Као што можемо приметити у табели 4, само једна директна синестезијска метафора у свом тумачењу има обрнут домен, док је у случају не директних синестезијских метафора тај број прилично већи. Од 560 тумачења, само су 302 класификована као адекватна. Од та 302 тумачења, 279 (92,384%) има задржан домен, док 21 (6,953%) има обрнут домен. Од 168 тумачења код којих је задржан домен, 183 (65,591%) припада директним, док 96 (34,408%) припада не директним синестезијским метафорима. Овај податак опет потврђује да су директне синестезијске метафоре когнитивно приступачније, тј. лакше за разумевање. Као још један податак у прилогу томе је и чињеница да, од укупно 21 тумачења у којима домен није задржан, 1 (4.761%) припада директним, док 20 (95.238%) припада не директним синестезијским метафорима.

4. ЗАКЉУЧАК

До сада смо могли да закључимо да синестезијска метафора углавном подлеже принципу дирекционалности, са појединим изузецима. У приказаној анализи приметили смо да је управо та дирекционалност когнитивна основа за лакше разумевање ових метафора. Приметили смо да су синестезијске метафоре које нису у складу са принципом дирекционалности теже за интерпретацију (некад су и сасвим неразумљиве), да је њихово тумачење асоцијативније, па да се и тумаче на начин на који би се протумачиле директне синестезијске метафоре.

Међутим, иако ово истраживање на неки начин потврђује хипотезу да су директне синестезијске метафоре једноставније за разумевање, те самим тим когнитивно приступачније, постоји неколико фактора које би требало увести у нека будућа истраживања. Наиме, према Вернингу, Флајшхојеру и Бесеоглу (Werning, Fleischhauer, Beseoglu 2006), који истражују синестезијске метафоре у немачком језику, за њихово разумевање је битна и фреквентност и деривациони процеси речи од којих се састоје. Фреквентност именице (утврђена на корпусу од шест милиона речи немачког језика) јесте занемарљива у когнитивној доступности синестезијских метафора, док је случај обрнут за фреквентност придева у истим. Дошли су и до закључка да деривациони процеси смањују когнитивну доступност синестезијских метафора (*aroma-aromatisch; reichen-reichend*). Приметили су и да је фреквентност одређених придева у спрези са модалитетима одређених чула, тј. да су придеви за чула која су „виша” у хијерархији и фреквентнији. Дошли су и до сличних запажања када је у питању процес деривације и њене распрострањености по модалитетима чула (чуло додир користи мање изведеница, док чуло мириса обилује њима).

Такође, треба поменути и Накамура, Сакамота и Утсумија (Nakamura, Sakamoto, Utsumi 2010), који истражују психолошки доживљај синестезијске метафоре у јапанском језику. Како сами аутори кажу, нема много истраживања која се баве схватањем синестезијских метафора. Већина истраживања заснива се на истраживању прихватљивости синестезијских метафора у комбинацији придева и именица и њихових модалитета као метафора. Ово истраживање бави се психолошким доживљајем синестезијских метафора у јапанском језику. Истраживање је показало да се разумевање синестезијских метафора у великој мери ослања на разумевање особина које настају у процесу метафоризације, а не на битне одлике било преносника или садржаја преноса. Аутори износе претпоставку да је разлог за овакав исход у бити повезан са такозваним знањем о догађају, тј. знањем о свету, где ће, на пример, метафора *hot red* бити повезана са нечим зачињеним, нпр. љутим папричицама, па и знојењем, у свести изворних говорника.

Будућа истраживања синестезијске метафоре у српском језику могла би можда да свеобухватно испитају овај феномен. Неки могући правци даљег истраживања могли би бити интердисциплинарни, па чак и трансдисциплинарни. Под овим подразумевам коришћење знања из психологије (конкретно, неуропсихологије и психолингвистике), дефектологије, педагогије и др. У складу са тим, нека истраживања која се могу спровести, и која имамо у плану за српски језик, јесу посматрање разумевања синестезијских метафора код особа које су рођене са великим оштећењем вида или слуха, или разумевање синестезијских метафора у деце. Оваква истраживања открила би нам у којој мери је знање о језику одговорно за разумевање и производњу синестезијских метафора, или да ли је веће тежиште на когнитивним процесима и архитектури истих. Такође, сазнања на плану лингвистике могла би дати већи увид у наше мисаоне процесе, значај чула, као и неке друге податке, који би били значајни за друге науке и развитак спознаје о човеку уопште.

Литература

- Вернинг, Флајшхојер, Бесеоглу 2006: M. Werning, J. Fleischhauer, H. Beseoglu, The cognitive accessibility of synaesthetic metaphors. In R. Sun & N. Miyake (Eds.): *Proceedings of the Twenty eighth Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 2365–70. London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Вилијамс 1976: J. Williams, Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change, *Language*, Vol. 52, No. 2, 461–478. <http://www.jstor.org/stable/412571>. 05.10.2013.
- Грејди 1997: J. Grady, A Typology of Motivation for conceptual Metaphor, Correlation vs. Resemblance, *Metaphor in Cognitive Linguistics: Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*, 79–100.
- Деј 1996: S. Day, Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors, *Psyche*; volume 2, number 32; July. <http://www.daysyn.com/Day1996.pdf>. 15.05.2013.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 151–160.
- Ибарече-Антуњано 1997: I. Ibarretxe-Antuñano, Metaphorical Mappings in the Sense of Smell, *Metaphor in Cognitive Linguistics: Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*, 29–45.
- Ју 2003: N. Yu, Synaesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective, *Journal of Literary Semantics*, 32 (1): 19–34. http://gendocs.ru/docs/15/14800/conv_1/file1.pdf. 20.12.2012.
- Калехас 2001: B. Callejas, Synaesthetic Metaphors in English, International Computers Science Institute Technical Reports. <ftp://ftp.icsi.berkeley.edu/pub/techreports/2001/tr-01-008.pdf>. 27.09.2013.
- Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press
- Накамура, Сакамото, Утсуми 2010: T. Nakamura, M. Sakamoto, A. Utsumi, The Role of Event Knowledge in Comprehending Synesthetic Metaphors, COGSCI, The Annual Meeting of the Cognitive Science Society. <http://mindmodeling.org/cogsci2010/papers/0466/paper0466.pdf>. 30.08.2013.
- Улман 1957: S. Ullman, *The Principles of Semantics*, Basil Blackwell, Oxford, 266–289.
- Џен, Коен 1998: Y. Shen, M. Cohen, How come silence is sweet but sweetness is not silent: a cognitive account of directionality in Poetic synaesthesia, *Language and Literature*. Vol. 7(2). 123–140. <http://goo.gl/lyvAyC>. 30.08.2013.

Šen, Koen 2008: Y. Shen, R. Eisenamn, Heard melodies are sweet, but those unheard are sweeter: Synaesthesia and cognition. *Language and Literature* (17:2), 101–121. <http://humanities.tau.ac.il/general_files/segel/847/ec8ab.pdf>. 27.09.2013.

Šen, Цил 2008: Y. Shen, D. Gil, Sweet Fragrances from Indonesia: A Universal Principle Governing Directionality in Synaesthetic Metaphors. In: Willie van Peer & Jan Auracher (eds.) *New Beginning or the Study of Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 49–72. <http://humanities.tau.ac.il/general_files/segel/847/sweet.pdf>. 30.08.2013.

COGNITIVE ACCESSABILITY OF SYNAESTHESIA IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this study was to investigate the accessibility of strong synesthetic metaphors in the Serbian language, or synesthetic metaphors in which both the source and target domain are in the domain of the senses. The initial hypothesis was that the transfer of meaning is carried out by a particular cognitive directionality from lower to higher sensory modalities. The research is of the associative type, based on two sets of new (original) synaesthetic metaphors in the Serbian language, specially formulated for the purposes of this study. One group is illustrative of the expected directionality, while the other is reversed. Respondents interpreted each synesthetic metaphor, and then their interpretations were subjected to analysis. The consistency of interpretations was analyzed, directness or associativity, as was retention of source domains in the interpretation. The results are consistent with the hypothesis and show that in Serbian, as well as in some other languages, direct synesthetic metaphors are cognitively more accessible and easier to understand.

Keywords: conceptual metaphor, senses, synaesthetic metaphor, directionality

Stevan Mijomanović

Иван Фашко¹
Краков, Пољска

МЕЋУЈЕЗИЧКА АПРОКСИМАЦИЈА – ТЕРМИНОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ И ПРЕДЛОГ КЛАСИФИКАЦИЈЕ МЕЋУЈЕЗИЧКИХ АПРОКСИМАТА НА ПОДЛОЗИ ФОРМЕ

У чланку се разматрају проблеми везани за међујезичку апроксимацију (односно међујезичку хомонимију). Дефинишу се нови и модификују већ коришћени термини који су неопходни за истраживање ове проблематике. Ови термини везани су углавном за облик апроксимата. Предлаже се нови термин *апроксимација/апроксимати* уместо досадашњих термина као што су *лажни пријатељи* или *међујезички пароними*. Због тога је могуће дефинисати друге специфичније термине, као што су *међујезички хомоними*, *хомофони*, *хомографи*, *пароними*, *парофони* и *парографи*. Дефинисање тих термина ослања се на закључцима донетим у делу посвећеном унутрајезичким појавама као што су хомонимија, полисемија и паронимија. Ову класификацију обрадили смо за у оквиру дипломских радова у којима анализирао форму укупно 525 српских и словачких међујезичких апроксимата.

Кључне речи: међујезичка хомонимија, међујезичка апроксимација, хомонимија, паронимија

Данас постоји много различитих термина који се односе на феномен међујезичке апроксимације. Ова појава се традиционално назива међујезичка хомонимија (словачки: *medzijazyková/interlingválna homonymia*, пољски: *homonimia międzyjęzykowa*), лажни пријатељи (сло.: *falošní priatelia*, пољ.: *falszywi przyjaciele*). Осим тога, могуће је срести се и са таквим терминима као што су фалси-еквиваленција, језичке клопке и сл. Рајна Драгићевић (2010: 315–316) осим међујезичке хомонимије помиње такође међујезичку паронимију. Уз ову терминологију функционишу још бројне додатне речи: прави, апсолутан, парцијалан и друге. Врло често су само врста терминуса техникуса – међујезичким хомонимима назива се речи које не испуњавају услове да би могле бити дефинисане као хомоними. Да би било могуће решити ове проблеме на неки универзалнији начин, било је потребно да се свим терминима одреди једно значење. Због тога је било неопходно прегледати дефиниције већ познатих основних термина као што су хомонимија, полисемија и паронимија у контексту једног језика.

Унутрајезичка хомонимија и полисемија

Термин *хомонимија* има порекло у грчком језику. Састоји се од двеју речи: *ὄμος* [хомос] – ‘исти, идентичан’ и *ὄνομα* [онома] – ‘име, назив’. У модерној лингвистици је ова појава везана за изразе које имају исти фонетски или графички облик (или обоје), али различита значења. Већ дуго траје дискусија на тему дефинисања хомонимије. Као што запажа Катажина Војан (2010: 149), терминолошки апарат везан за ову појаву је обиман, нејасан и још увек еволуира.

1 ivan.fasko@gmail.com

Намеће се питање на који начин долази до настанка израза који имају исту форму. Као објашњење можемо да се наведе парадокс Аристотела, када уз помоћ ограничене количине речи желимо назвати неограничену количину ствари и појава (Хорецки 1989: 344). Ово објашњење није довољно. Због језичке економије није могуће творити посебну лексему за сваки денотат. То је разлог за приписивање речима више значења. Таква појава се назива полисемија.

Термин *полисемија* такође је грчког порекла. Састоји се од речи: *πολυ* [поли] – ‘много’ и *σημα* [сема] – ‘знак’. Појава полисемије заснива се, као што је наведено раније, на приписивању већ постојећим речима нових значења. Полисемија може да се кратко дефинише као *вишезначности речи*.

Ово широко разумевање узрокује проблем. Хомонимски изрази који се налазе у лексиси језика могу да буду само једана лексема која има више значења. Ако бисмо полисемију дефинисали само као вишезначност речи, морали бисмо хомонимију третирати као подврсту полисемије. То није могуће због чињенице да између полисемичних израза постоји нека логичка мотивација (Војан 2010: 66). Полањски (1993: 447) у својој енциклопедији сматра да овакви изрази морају да имају исто порекло да би их било могуће разликовати од хомонима.

Тај проблем приметно је и Јан Хорецки (1989: 341). Он такође каже да је често тешко одлучити да ли се ради о полисемији или хомонимији. Узрок је што се међу тим појавама налази „цона”, која нема тачно одређен полисемични или хомонимски карактер.

Због нејасности у дефинисању полисемије и хомонимије полисемију овде разумемо као вишезначност речи, под условом да међу појединим значењима има логично-семантичке везе. Сличан поглед презентују у својим радовима Катажина Војан и Јан Хорецки.

*

Хомонимију је могуће проучавати на два основна начина – дијахронијски и синхронијски. У *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Ашер 1994: 1595) њени аутори кажу:

It is generally assumed, then, that homonymous multiplicity of meaning involves unrelated meanings, whereas polysemy implies the existence of a particular relatedness between the meanings in question. The relatedness can be diachronic or synchronic. According to the diachronic criterion, homonymous words have different etymologies. According to the synchronic criterion, homonymous words are not recognized as being semantically related by the language user.

Са дијахронијског гледишта хомоними морају међусобно да се разликују етимолошки, значи морају бити хетерогени. Синхронијско гледиште ослања се на чињеницу да је једна реч у току свог развоја добила више значења која нису у данашњем језику очигледно логички повезана. Проблематично је одредити границе хомонимије и полисемије, која се базира на логичким и генетским везама између значења одређене лексеме.

Међу хомонимима не може да постоји било која семантичка мотивација (Војан 2010: 73). Због тога је тешко рећи да ли има смисла уопште говорити о хомогеним хомонимима. Питање је колико лингвиста јесте у могућности да открије семантичке везе и да одреди да су лексеме полисемантичне, човек без филолошког образовања такве лексеме посматра као хомониме.

Врло је дискутабилно одабрати правилан начин проучавања ових појава. Лингвистичка традиција има такође своју улогу у њиховом дефинисању. Данута Бутлер (1989: 97) пореди пољско и руско разумевање овог проблема. Каже да по мишљењу руских лингвиста групи хомонима припадају и лексичке јединице различитог порекла, као и оне које имају исто порекло и које су настале у процесу неосемантизације. Не одвајају полигену хомонимију од хомогене, која се развила из давне полисемије.

У пољским речницима, међутим, предметне лексеме класификоване су као хомоними – консеквентно по етимолошком принципу, јер тај принцип ремети субјективан и арбитражан поглед лексикографа у току одређивања границе између хомонимије и вишезначности (Бутлер 1989: 98).

Хомонимија, као што се види, може да буде дефинисана на различите начине. Ако ћемо сматрати хетерогеност као критеријум, доћи ће до проблема у случају израза који имају исто порекло, али у којим се значења веома разликују. Решење би било прихватити постојање хомогених хомонима. Аутор овог чланка слаже се са Бутлеровом да етимолошки принцип смањује субјективне одлуке појединих лингвиста при описивању речи ове врсте. Наведене проблеме морају да реше аутори речника и научних радова који доносе одлуке о класификацији и начину обрађивања појединих лексичких јединица.

*

Хомонимија може да постоји на неколико начина. Има и таквих хомонима који поседују идентичан графички и фонични облик у случају којих не долази до промена у њиховим парадигмама. Такве Малгожата Мајевска (2002: 45) назива *пошћуним хомонимима* – нпр.: пољ. *para* (двоје љубавника) и пољ. *para* (водена пара).

Хомоформама Мајевска (2002: 44) назива такве облике који припадају минимално двама изразима и који немају исту граматичку карактеристику. То значи да су само одређени облици формално исти. Хомоформичан је нпр. пољски израз *dam* (1 sg. praes. од глагола *dać* ‘*гаћи*’ и G pl. f од именице *data* ‘*гама*’) или словачка игра речију: *zvíera zvíera zvíera* (‘животиња стиска животињу’). У српском лингвистичком дискурсу за ову појаву функционише термин *хомоморфија* (Драгићевић 2010: 321).

Изрази подударни у погледу фонетике називају се хомофони, они истоветни у погледу графије – *хомографи*² (Ашер 1994: 1595). Пример за прве су пољски изрази *kot* ‘*мачка*’ [kot] и *kod* ‘*ког*’ [kot], за друге *cis* ‘звук #Це’ [c’is] и *cis* ‘*прво шиса*’ [cis].

До проблема долази ако желимо одредити да ли хомоними морају бити идентични графички и фонетски истовремено или је довољно да би постоји идентичност бар на једном од наведених планова. И за једно и друго може се лако наћи аргументација.

Аутори *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (Бузашиова 2006: 34) одлучили су се за први начин – о хомонимији се може говорити ако су поређени изрази сагласни графички и фонетски истовремено. Аутор овог чланка такође се слаже са овим посматрањем ствари, јер за изразе исте само у једном од ових погледа постоје термини хомофон и хомограф.

² Осим термина *хомограф постоји* и *термин хомограм* који предлаже Полањски (1993: 239).

Међутим, у *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* (Дорошевски 2004: 1573) те у *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Ашер 1994: 1595) прихваћен је други приступ. Исто разумевање овог проблема презентовали су руски аутори у својој публикацији на тему пољско-руске компаративне лексикологије (Љејчик 2000: 42).

У српској научној литератури нисмо приметили опредељење за један од ова два начина разумевања овог проблема. Каже се да би у многим језицима било тешко наћи хомониме који су сагласни у погледу графије, као и у погледу епије истовремено. Овај проблем био би најизразитији у случају проучавања језика у којима су графија и епија врло различите, на пример у енглеском, чак и у пољском језику.

*

Као закључак овог дела посвећеног унутрајезичкој хомонимији и полисемији предлажемо дефиницију према којој су хомоними најмање два израза који имају исти графички и фонетски облик; са синхронијског гледишта није могуће наћи никакве логичко-семантичке мотивације; могу бити хомогени или хетерогени, те морају да припадају истој врсти речи (Фашко 2012: 8).

Унутрајезичка паронимија

Када разматрамо односе везане за облик израза, осим хомонимији треба посветити пажњу и паронимији. Ова појава није мање компликована као што је хомонимија, него је проблематично дефинисати је због малог броја научних радова који су јој намењени. Изрази *паронимија* и *пароним* не налазе се нити у пољској *Encyklopedii Językoznawstwa Ogólnego* (Полањски 1993), нити у енглеској *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Ашер 1994).

Аутор се ослањао углавном на *Paronymickom slovníku* Олги Шкваређинове (1999) и *Лексиколођији српског језика* Рајне Драгићевић (2010). Ове две публикације најширије разматрају појаву паронимије и, пре свега, презентују различите приступе овој проблематици.

Термин *паронимија* састоји се из грчких речију: *παρά* [пара] – ‘поред, близу’ и *ὄνομα* [онома] – ‘име, назив’ (Мистрик 1993: 316). Пароними су, једноставно говорећи, изрази слични по својој форми. Међутим критеријуми који ову сличност дефинишу доста су различити. Схватање да пароними морају имати исти корен презентује Рајна Драгићевић (2010: 313). Парониме дефинише као истокоренске лексеме које припадају истој врсти речи, имају слично значење, имају исту појмовно-логичку саодносност и које нису узајамно заменљиве у истом контексту.

По тој дефиницији, као пароними могу да буду класификовани изрази који:

- припадају истој врсти речи,
- имају слично значење,
- јесу логично повезани,
- имају исти лексички корен и
- нису заменљиве у истом контексту.

Изрази као што су пољ. *sercowy* – *serdeczny*, *systemowy* – *systematyczny* били би по овој дефиницији класификовани као пароними. Речи пољ. *adoptować* и *adaptować* не би могли бити сврстани у ову групу, јер нема међу њима никаквог

логичког саодношења, немају слично значење нити су деривати истог лексичког корена. Слично мишљење на тему ове појаве имају аутори *Словаря словарей* (Сочихина 2007: 4). Не кажу они тачно да ли пароними морају да припадају истој врсти речи, међутим, у речнику се не налази ниједан пар израза који би припадао различитим врстама.

За други приступ битна је форма, структура израза са стране творбе речи није релевантна. Предлаже га Олга Шкварењина (1999: 11). Парониме разуме као речи које слично звуче и разликују се по својим значењима. Ове разлике могу да варирају од веома малих до потпуно супротних.

Према тој дефиницији пароними су:

- слични формално,
- њихово значење није исто.

Шкварењина се у својој дефиницији не бави решењем питања да ли ови изрази морају да припадају истој врсти речи. На подлози тога могло би се закључити да то није за њу битан критеријум. Међутим, сматрамо да је у овом погледу дефиниција Рајне Драгићевић правилнија – према њеном мишљењу припадност паронима истој врсти речи битан је критеријум. Сматрамо да грешке настају услед коришћења израза који нису правилни семантички, али не и синтаксички. Језички систем захтева да се на конкретном месту у исказу налази одређена врста речи.

У погледу семантике наведене дефиниције доста се разликују. Рајна Драгићевић сматра да је семантичка сличност паронима неопходна и да су они логички повезани. За Шкварењину најбитнија је формална сличност, која може да буде већа или мања. Постојање логичке мотивације за њу није битно. Шкварењина у својој дефиницији не каже тачно, као што каже Драгићевићева, да ли су пароними у истом контексту заменљиви или нису. Може се закључити да нису због њихове различите форме и семантике.

Наведене дефиниције разликују се у том смислу да ли пароними морају да имају исти лексички корен. Драгићевићева сматра да је то један од критеријума, Шкварењина о томе не говори. Мишљења смо да је приступ који је одабрала Шкварењина правилнији, јер се паронимија појављује у ситуацијама када се једном изразу приписује значење друге, формално сличне лексеме. Ова сличност не мора бити препознатљива само између речи које имају исти корен. Због тога би било могуће класификовати лексеме пољ. *adoptować* и *adaptować* као парониме. Истокоренске лексеме би такође могле бити класификоване као пароними ако су формално слични.

Оба приступа схватају сличност на различите начине али сагласни су у томе да се пароними морају разликовати семантички. Олга Шкварењина (1999: 12) у свом речнику набраја врсте разлика које се могу појавити међу паронимима. Не пише она, нажалост, који је највећи број различитих елемената који може да постоји између два израза да би могли да буду третирано као пароними. Изостанак такве информације може да буде објашњен тиме да је осећање разлика и сличности међу изразима веома субјективно.

Сличан приступ, као што је изабрала Шкварењина, презентује и Јозеф Мистрик (1993: 316–317) у својој *Encyklopédii jazykovedy*.

*

Не слажемо се са ставом по којем пароними морају да буду истокоренски и приклањамо се ширем разумевању ове појаве, као што то ради Шквареџинова. Овај приступ не дисквалификује такве изразе, као што су нпр. пољ. *sercowy* – *serdeczny*, *dziecinny* – *dziecięcy*, *systemowy* – *systematyczny*, да би могле припадати групи паронима. Битан елеменат паронимије је чињеница да постоји могућност погрешне замене ових речи и она се не заснива на томе да ли су замењени изрази истокоренски или не. Ако бисмо прихватили истокоренскост паронима за критеријум, не би се много разликовали од лексичких деривата. Каже се да је Драгићевићева у праву у томе, да пароними морају да припадају истој врсти речи.

*

Закључујемо (уп. Фашко 2012: 12) да су пароними лексеме које су графички, фонетски или морфолошки различите, бар у једном елементу, и припадају истој врсти речи. Семантички се морају разликовати у таквој мери да није могуће заменили у истом контексту без промене значења.

Међујезичка апроксимација

Лексички материјал на којем се заснива овај део бројао је 525 лексема од којих је 255 припадало српском језику, а 275 словачком. У материјал су биле укључене именице и глаголи. Нису биле поређене лексеме које припадају различитим врстама речи.³ Све лексеме су биле записиване латинским алфабетом, јер се овај графемски систем користи и у словачком језику. Разлог за избор латинског записа за српски језик је чињеница да је латиница општеприхваћена. Нисмо сигурни да ли и на који начин може да се говори о хомографији у случају поређења језика записиваних различитим графемским системима⁴. Терминологију коју овде предлажемо дефинисали смо на основу разматрања на тему унутрајезичке хомонимије и паронимије и представили у својим дипломским радовима везаним за међујезичку апроксимацију (Фашко 2012; Фашко 2014).

*

Термин *међујезичка хомонимија* не изгледа да је потпуно исправан. Његов саставни део – хомонимија – може да асоцира на унутарјезичку хомонимију у којој се ради о формално идентичним речима. Чак је дефиниција хомонимије унутар једног језика била доста проблематична. У случају поређења страних језика овај проблем постаје још сложенији. Због тога се залажемо за досадашњи

3 Сматрамо да човек који је научио граматику свог матерњег језика претпоставља да ће се на конкретном месту у реченици наћи одређена врста речи упркос томе што прима текст на страном језику. Овакав ментални процес може да постоји јер су српски и словачки словенски језици – слични синтаксички, лексички и граматички. Такво мишљење поткрепују и психолингвисти који тврде да: [...] *existuje úroveň organizácie reči, na ktorej sú determinované syntaktické charakteristiky slova, ktoré má byť vyslovené. Tieto charakteristiky vymedzujú pole potenciálnych kandidátov, ktorí môžu cieľové slovo nahradiť* [...] (Рибарова 2005: 130).

4 У случају латиничног записа српског и словачког језика овај проблем није важан. За потребе записивања оба језика користи се модификовани графемски систем чешког језика. Проблем постаје актуелан у случају поређења словачког језика са српским у својој ћириличној форми. Било би могуће користити различите транскрипције али питање је да ли би се у том случају још увек радило о хомографији. До овог проблема долази и у случају словачког и пољског језика код којих се ортографија веома разликује, иако су записивани латиницом.

термин међујезичка хомонимија, који је предложила Марта Карпачева (1985: 46) – апроксимација и апроксимат (< лат. *approximatio* ‘приближавам се’).

Сматрамо да је овај термин правилнији јер у њему нема конотације везане за неке друге језичке појаве. Његова етимологија дозвољава шире разумевање. У случају коришћења овог термина, могуће је на нови начин дефинисати термин међујезички хомоним.

Рајна Драгићевић у својој *Лексиколозији српског језика* (2010) за ову појаву користи термине *међујезичка хомонимија* и *међујезичка паронимија*, који се међусобно разликују минимално. Наведене термине би било могуће заменити терминима *aproxymacija/aproxymat* и *онда дефинисати специфичне врсте таквих лексема – на подлози њихове форме, етимологије, семантике, синтаксичких сличности и сл.*

*

Формална сличност је један од битнијих елемената међујезичке апроксимације. За своје досадашње дипломске радове користили смо терминологију коју предлажемо у овом делу чланка. Етимологијом, семантиком и синтаксичким функцијама апроксимата бавили само се маргинално и ова питања још нису решена. Због тога се ограничавамо на терминологију и класификацију апроксимата која је везана само за њихову форму.

Примарни проблем који смо приметили приликом дефинисања појединих група јесте опредељење шта можемо сматрати као формално идентично и формално слично. Каже се да није могуће дати објективан одговор и да ће решења овог проблема бити увек мање или више субјективна или арбитрарна и за сваки случај проучавања језика морају бити дефинисана поново.

У погледу формалне сагласности апроксимата могу се дефинисати следеће групе:

- међујезички хомоними – изрази сагласни фонетски и графички,
- међујезички хомофони – изрази сагласни фонетски,
- међујезички хомографи – изрази сагласни графички (Фашко 2012: 15).

Каже се да раније поменути дијахронијски и синхронијски начин проучавања апроксимата са формалне стране има маргинално значење. Међутим, у случају проучавања апроксимације са стране етимологије и семантике би, наиме, у словенским језицима хетерогеност и хомогеност била једна од битнијих елемената. Веома је вероватно да хомогеност апроксимата утиче на њихову семантичку разноликост – у количини истих/сличних/различитих значења, припадност функционалним стилевима и сл.

Осим формално сагласних апроксимата могу се наћи и такви које су у узајамном односу, на подлози њихове сличности. Такви апроксимати могу се класификовати на следећи начин:

- међујезички пароними – изрази слични фонетски и/или графички (без обавезе да имају исти лексички корен)
- међујезички парофони – изрази слични фонетски,
- међујезички парографи – изрази слични графички (Фашко 2012: 15–16).

Према претпоставкама везаним за унутрајезичку паронимију, међујезички пароними не морају да имају исти лексички корен, али морају припадати истој врсти речи и бити семантички разнолики.

Закључак

У овом чланку је разматрали смо термилошке проблеме везане за међујезичку апроксимацију. Да бисмо дефинисали нову, прикладнију терминологију, морали смо анализирати терминологију унутрајезичких појава као што су хомонимија, полисемија и паронимија. Објашњење ових термина било је неопходно услед различитих схватања међу истраживачима језика. Чини се да су у случају тих појава највећи проблеми везани за одређење делокруга тих термина. Разматра се синхронијски и диахронијски приступ у случају хомонимије и полисемије, те истокоренски критеријум у случају паронимије.

Резултати рада посвећени наведеним појавама унутар једног језика аналогни су и примењују се и у разматрањима међујезичке апроксимације. Да би било могуће наставити проучавање, било је неопходно стандардизовати основну терминологију везану за појаву апроксимације. Намеће се питање да ли је термин међујезичка хомонимија исправан и прецизан. Чињеница да се овај термин често користи за апроксимате који нису потпуно сагласни нарушава његово основно значење. Из тог разлога изабран је прикладнији термин апроксимација/апроксимат.

Пошто је могуће говорити о различитим видовима формалне сличности или сагласности међу апроксиматима, предлажу се и други термини, као што су међујезички хомоними, хомофони, хомографи, пароними, парофони и парографи. Терминологија коју предлажемо везана је углавном за форму апроксимата, јер на њу је обраћао највећу пажњу. Проблеми везани за етимологију, семантику или синтаксичке функције апроксимата нису још истражени.

Литература

- Ашер** 1994: R. E. Asher (ред.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol. 3, Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Бузашилова** 2006: K. Buzášilová (ред.), A. Jarošová (ред.), *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Бутлер** 1989: D. Buttler, *Polskie i rosyjskie homonimy rzeczownikowe*, у: H. Popowska-Taborska (ред.) *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 95–104.
- Војан** 2010: K. Wojan, *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Дорошевски** 2004: W. Doroszewski (ред.), H. Kurkowska (ред.), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Драгићевић** 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Карпачева** 1985: M. Karpaczewa, *Aproksymaty – wyrazy różnych języków o podobnej formie a odmiennym znaczeniu*, Kraków: *Rocznik Slawistyczny*, Vol. 45, nr. 1, Kraków, 45–50.
- Љејчик** 2000: В. Лейчик, Э. Секежицки, *Основы конфоніаііивной лексикологіи польского и русского языков*, Szczecin: Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Мајевска** 2002: M. Majewska, *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Мистрик** 1993: J. Mistrík et al., *Encyklopédia jazykovedy*, Bratislava: Obzor
- Полањски** 1993: K. Polański (ред.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.

- Рибарова** 2005: D. Rybárová, Od pojmov k syntaxi, у: J. Rybár (ред.), V. Kvasnička (ред.), I. Farkaš (ред.) *Jazyk a kognícia*, Bratislava: Kalligram, 127–144.
- Сочихина** 2007: Н. М. Сочихина, В. В. Шарпило, *Словарь словарей: синонимы, омонимы, антонимы, паронимы, омографы, омофоны, фразеологизмы*, Минск: Парадокс.
- Фашко** 2012: I. Faško, *Międzyjęzykowa aproksymacja serbsko-słowacka - zarys problematyki* [дипломски рад], Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Instytut Filologii Słowiańskiej.
- Фашко** 2014: I. Faško, *Zagadnienia problemowe związane z opracowywaniem słowników aproksymatów międzyjęzykowych na przykładzie słownika aproksymatów serbsko-słowackich* [магистарски рад], Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Instytut Filologii Słowiańskiej.
- Хорецки** 1989: J. Horecký et al., *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Шкварењинова** 1999: O. Škvareninová, *Paronimický slovník*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

INTERLINGUAL APPROXIMATION – TERMINOLOGICAL PROBLEMS AND PROPOSAL FOR THE CLASSIFICATION OF INTERLINGUAL APPROXIMATES BASED ON THEIR FORM

Summary

The article discusses problems related to interlingual approximation (or interligual homonymy). It was necessary to define new terminology and to analyse or modify terms that are already in use. The new terms are proposed – *approximation/approximate* instead of *interlingual homonymy* or *false friends*. Therefore it was possible to define more specific terms which are related mainly to the form of approximates: *interligual homonyms*, *homophones*, *homographs*, *paronyms*, *parophones* and *parographs*. The definitions of these terms are based on the conclusions presented in part of this article dedicated to the phenomena such as homonymy, polysemy and paronymy within one language. Proposed classification bases on lexical material of 525 Serbian and Slovak lexemes and was created for needs of author's BA and MA theses.

Keywords: interlingual homonymy, interlingual approximation, homonymy, paronymy

Ivan Faško

Вања Миљковић¹
Београд

ПРЕФИКСАЦИЈА И МЕТАФОРИЧКА ПОЈМОВНА ИНТЕГРАЦИЈА НА ПРИМЕРУ ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА ПРЕ- У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Глаголску префиксацију у овом раду посматрамо из когнитивнолингвистичког угла као интеграцију појмовног пакета активiranог деривационом основом и сликовне схеме активирани префиксом. Том интеграцијом настаје појмовна бленда – сложена глаголска ситуација у којој се сликовна схема реализује директно или метафорички. Оправдано је претпоставити да глаголском префиксу пре- одговара сликовна схема ПРЕЛАСКА, која се остварује у неколико варијанти: перлативној (*прећи улицу*), транслимитативној (*прећи линију*) и транслокативној (унутрашњој: *прећи с краја на крај дворишта*, спољашњој: *прећи из једног у друго двориште*). Ми смо се у овом раду бавили само оним глаголима са префиксом пре- у чијем се значењу сликовна схема реализује метафорички. Пронашли смо да је свака од поменутих варијанти сл. схеме ПРЕЛАСКА учествовала у образовању посебне интеграционе мреже. Перлативност је омогућила настанак пердуративних бленди (*преспаваћии ноћ*, *преболећии нечији одлазак*); транслимитативност – ексцесивних бленди (*пресолићии јело*); унутрашња транслокативност – трансмодификативних бленди (*превасићиипачии некога*, *преквалификаваћии некога*, *преизућии некога*); спољашња транслокативност – репродуктивних бленди (*препричаћии догађај*, *преписачии шексти*). Уочили смо, такође, да неке деривационе основе могу бити интегрисане и са неколико варијанти сл. схеме ПРЕЛАСКА, односно да се део полисемантичке структуре неких глагола са овим префиксом може објаснити као последица интеграције базе са различитим варијантама поменуте сл. схеме.

Кључне речи: префикс пре-, сликовна схема ПРЕЛАСКА, појмовна интеграција, примарне метафоре, метафоричка бленда

У овом раду применићемо један од актуелних когнитивнолингвистичких приступа – теорију појмовне интеграције, у анализи префиксалне творбе глагола. На примеру глаголског префикса пре- показаћемо да се префиксација може посматрати у ширем контексту менталних феномена у чијој је основи један од кључних механизма човековог мишљења – појмовна интеграција. Користићемо аналитички модел Ж. Фоконијеа и М. Тарнера (2002), комбинован са теоријом примарних метафора Џ. Грејдија³. Тај модел подразумева да појмовне бленде настају интегрисањем бар двају улазних менталних простора, при чему структу-

1 pablo_astrid@yahoo.com; vanja.miljkovic@isj.sanu.ac.rs.

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

3 И сам Грејди (2005) упућује на везу између примарних метафора и појмовне интеграције. Под примарном метафором овај аутор подразумева искуствено мотивисане метафоричке везе, као БИТНО ЈЕ ВЕЛИКО. У основи поменуте метафоре налази се корелација између ВЕЛИЧИНЕ, као појма који припада нашем чулном искуству, и БИТНОСТИ, као појма који не припада чулном домену. Честе коактивације ова два појма омогућиле су трајну когнитивну везу из које је израсла метафора. Видети више у Грејди (1999, 2005, 2008), Лејкоф и Џонсон (1999), Еванс (2007).

ра бленде не мора бити њихов прост збир, већ се може употпунити и елаборирати након пројекција.⁴

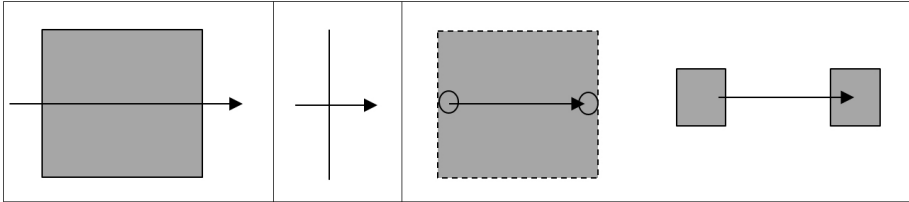
У домаћој дериватологији семантичка веза између глаголских префикса и предлога одавно је уочена. Белић (2000: 204) у својим предавањима из савременог српскохрватског језика, тако, каже да је основно значење префикса *пре-* управо *преко*. Стевановић (1970: 441) говори о значењском подударану префикса *пре-* и предлога *преко*. И Клајн (2002: 269) у поглављу о истом префиксу наводи да се „[м]ногобројна и разноврсна значења овог префикса могу добрим делом директно или индиректно извести из просторног значења, које је у овом случају изражено предлогом *преко*”. Ипак, природа семантичке везе префикса и предлога остала је до данас недовољно испитана. Поред тога, иако дериватолошки описи готово увек садрже и претпоставке о везама између разноврсних значења истог префикса⁵, оправдано је претпоставити да би когнитивнолингвистички приступ, са својим данас врло развијеним аналитичким апаратом, могао да то питање јасније осветли. Од истраживача који су у србистици и кроатистици овај приступ већ користили у својим истраживањима префикса, треба поменути Д. Кликовац (2004), која је предложила категоријалну мапу глагола са префиксом *раз-*, као и недавно објављену студију о префиксима у хрватском језику Б. Белаја (2008). И Кликовац и Белаја полазе од схватања категоризације које је својствено когнитивној лингвистици (в. Лејкоф 1987). Њима је заједничко и врло широко схватање префикса, које не узима у обзир строги принцип дериватолошке мотивације, па обухвата и глаголе код којих појмовна веза са основом није прозирна (у корпусу Д. Кликовац, тако, налазе се и глаголи *расположишии*, *распилавишии се*, *разоришии*, док у корпусу Б. Белаја уочавамо, рецимо, и *преврнушии*, *преклоишии* и сл.). Ми ћемо у овом раду префиксацију посматрати као појмовну интеграцију, а префиксирани глаголе као појмовне бленде које је могуће разложити на улазне просторе: деривациону базу (појмовни пакет активиран творбеном основном) и сликовну схему која одговара датом префиксу. Тако би се појмовни амалгам ПРЕТРЧАТИ могао разложити на менталну слику ТРЧАТИ и сликовну схему ПРЕЋИ; ИСТРЧАТИ – ТРЧАТИ и ИЗАЋИ; ПРОТРЧАТИ – ТРЧАТИ и ПРОЋИ и сл. Термин *сликовна схема* употребљавамо имајући у виду његово основно значење апстрактног појмовног обрасца понављаног телесног искуства, следећи Лејкофа (1987) и Џонсона (1987). Овај појам управо нам омогућава да прецизније одредимо семантичку везу префикса и предлога: то су језичке јединице различитог нивоа које активирају исту појмовну базу, чија је структура директно повезана са човековом телесном спознајом света.

Глаголском префиксу *пре-*, као и нултокоренском глаголу *прећи*, одговара ла би сл. схема ПРЕЛАСКА. Искуство физичког прелажења једно је од наших основних искустава у домену кретања. Ипак, ако упоредимо схеме ПРЕЛАСКА

4 Овај модел, детаљно описан и илустрован разноврсним примерима у Фоконије, Тарнер (2002), састоји се од бар четири ментална простора: бар два улазна, генеричког, који бележи оно што је улазним заједничко, и бленде, која настаје интеграцијом елемената улазних простора. Под менталним простором подразумева се мали, кохерентни појмовни пакет, активиран зарад тренутних мисаоних операција. Питање нужности генеричког простора остаје изван домена овог рада (в. Белаја 2005). Ипак, ми тај простор нећемо бележити на дијаграмима, како би дијаграми били прегледнији.

5 Поред поменутих аутора видети и Бабић³2002, а посебно рад И. Грицкат 1966–67, у коме се ауторка и пре когнитивнолингвистичке ере визионарски залаже за идеје које данас обележавају когнитивнолингвистичко схватање језика; за префикс *пре-* видети и контрастивну студију Митриновић 1990, потом рад Ашић, Станојевић 2009, као и Стојановић 2012.

које илуструју констукције *прећи улицу*, *прећи линију*, *прећи из собе у собу*, *прећи с краја на крај собе*, уочићемо да, заправо, постоји неколико структурних варијанти ове сл. схеме: перлативна (*прећи улицу* – оријентир је ограничена површина, област), транслимитативна (*прећи линију* – оријентир је једнодимензионалан) и транслокативне (*прећи с краја на крај собе*: унутрашња транслокација; *прећи из једне у другу собу*: спољашња транслокација).

Дијаграм 1. Перлативна, транслимитативна и две транслокативне варијанте сликовне схеме ПРЕЛАСКА

Корпус за ово истраживање чине глаголи са префиксом *пре-* који не подразумевају директну реализацију сл. схеме ПРЕЛАСКА. За те глаголе се, следећи принцип примарности телесног искуства, може претпоставити да почивају на метафоричкој интерпретацији те сл. схеме. Корпус смо ексцерпирани из једнотомног *Речника српског језика* Матице српске (РСЈ), уз консултацију шестотомника (РМС), а мотивни глаголи су проверавани и у Речнику САНУ. Корпус је незнатно допуњен глаголима који нису пронађени у лексикографској бази. При одабиру глагола руководили смо се следећим критеријумима:

1. Глагол се на синхронном плану може сматрати деривираним – што значи да је ситуација коју именује појмовна бленда у савременом језику – ако је појмовна веза између формалне базе и датог глагола видљива.

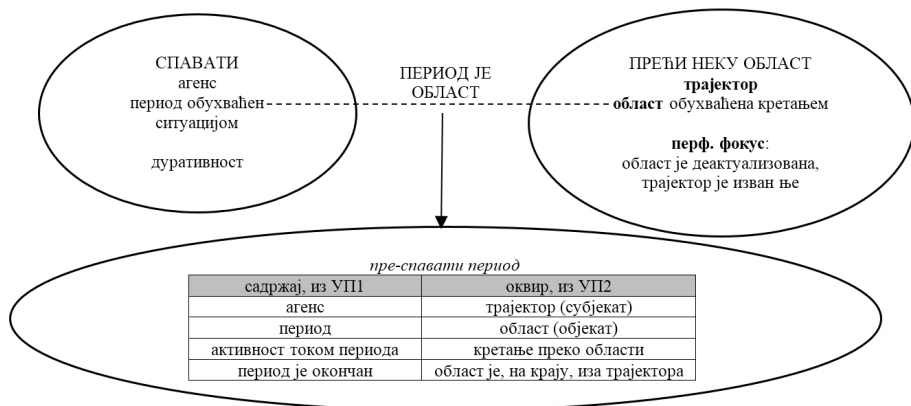
2. Ситуација означена префиксираним глаголом резултат је метафоричке интеграције ако не укључује директну реализацију сликовне схеме која одговара префиксу.

Анализа је подразумевала утврђивање појмовне структуре префиксираниог глагола, као појмовне бленде, и откривање механизма који је омогућио интеграцију појмовног пакета који доноси деривациона база са сликовном схемом ПРЕЛАСКА. Глаголе смо разврстали на три велике групе, према томе која је варијанта сликовне схеме метафорички проширена.

1. Метафоричка проширења перлативне варијанте сл. схеме ПРЕЛАСКА

1.1. У корпусу смо пронашли тридесетак глагола који на месту правог објекта захтевају именицу која означава период (*ноћ*, *јуњоро*, *зиму*, *годину* и сл.). Неки од ових глагола (нпр. *прележати*, *предстајати*, *пречучати*) могу бити допуњени и акузативом именица које представљају догађаје (*путовање*, *представу*, *предавање*...). Мотивни глаголи су по правилу непрелазни, изузев гл. *шаворити*, који може бити и прелазан (*шаворити годину*). Како мотивни глагол, најчешће, сам не може имати поменућу допуну, оправдано је сматрати да је ова синтаксичка карактеристика последица префиксације. Реч је, према нашем мишљењу, о метафоричком проширењу перлативне сликовне схеме ПРЕЋИ ОДРЕЂЕНИ ПРОСТОР: као што се ситуација преласка реализује на ограниченој области (*прећирчати парк*, *прелећети шуму* и сл.), тако се и ситуација именована мотивним гла-

голом реализује у ограниченем периоду (*прејлесати вече, прецоњати јујиро, прећушати пушовање, пресјавати ноћ*⁶). У овим конструкцијама акузативна реакција, дакле, почива на примарној метафори ОГРАНИЧЕНО ВРЕМЕ (ПЕРИОД) ЈЕ ОГРАНИЧЕНИ ПРОСТОР (ОБЛАСТ).

Дијаграм 2. Интеграциона мрежа пердуративности на примеру глагола *пресјавати*

1.2. Корпус садржи и једну мању групу глагола који именују дефрустрационе ситуације. Они се лако препознају по правом објекту фрустрационе семантике, који означава непријатан, оптерећујући догађај (*преболећи нечији одлазак, пребринући исцјепи, прежалићи зубишак* и сл.) или неко нежељено, негативно стање (*прележати богиње, преболећи жушци*). Глаголи *премучити* и *прејатишти* имају унутрашњи објекат који не мора бити изречен, јер је садржан у основи (*премучити муку, прејатишти патињу*). И ове глаголске ситуације могу се посматрати као метафоричко проширење сл. схеме ПРЕЋИ ОДРЕЂЕНИ ПРОСТОР засновано на примарној метафори ПЕРИОД ЈЕ ОБЛАСТ, само у нешто специфичнијој реализацији. Наиме, реч је не о било каквој области већ о простору који отежава кретање, и као такав представља извор агенсове фрустрације (нпр. искуство преласка преко блатњавог, муљевитог или завејаног простора), па поменута метафора долази у варијанти ПЕРИОД ФРУСТРАЦИЈЕ ЈЕ ОБЛАСТ ПРЕКО КОЈЕ СЕ ТЕШКО КРЕЋЕ.

1.3. Пронашли смо десетак глагола који означавају перфективну ситуацију којом је пацијенс у целости обухваћен. Они су најчешће прелазни, као *пребројати госте, прелисјати књижу, преслушати снимак, преснимити сшау касету, прећедати сисак, прекониролисати шест*, али ту су и процеси *пребледећи* („постати блед у лицу” – бледило, дакле, прекрива цело лице), *пресушити*, *пресахнути* („потпуно, у целости изгубити воду”). Домет гл. ситуације у оваквим примерима ограничен је физичком величином одређеног ентитета, а ситуација се типично протеже линеарно, обухватајући део по део ентитета. Примарна метафора која повезује базу и сл. схему могла би се одредити као ЕТАПНА АКТИВНОСТ ОГРАНИЧЕНА ВЕЛИЧИНОМ ПАЦИЈЕНСА ЈЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ОГРАНИЧЕНОГ ПРОСТОРА. Занимљив синтаксичко-деривациони феномен илуструје гл. ситуација *преснимити сшау касету (новим садржајем)*. Реч је о од-

6 Уз прелазне глаголе најчешће ћемо наводити и пример директног објекта, ради веће илустративности.

носу снимити нешто (А) негде (Б) : преснимити нешто (Б) нечим (А). Видимо да је синтаксичка природа основе модификована – адлативни конституент основе (снимити филм *на касети*) постао је, под утицајем оквира пренетог из сл. схеме, директни објекат у бленди (*преснимити касету као префарбаити даску*).

1.4. Овде се треба позабавити и глаголима *пребиити*, *преиући*, *премаиити*. Иако би се *преиући* могло одредити као „јако истући”, ове глаголе не бисмо сврстали у ексцесиве (в. одељак ниже) јер се значење интензификације не изводи наспрам одређене границе, норме, као код ексцесива. Сматрамо да интензификација у овим случајевима произилази из значења обухватања *целог пацијенса*, што упућује на примарну метафору ИНТЕЗИТЕТ РАДЊЕ ЈЕ ПОВРШИНА ОБУХВАЋЕНА РАДЊОМ. Дакле, исту сликовну схему проналазимо и код глагола као *префарбаити даску*, *преорати њиву* и код *преиући неког*, при чему је ПРЕЛАЗАК у првом случају саставни део сложене глаголске ситуације („прећи преко даске фарбајући је”, „прећи преко њиве орући је”), док је у другом основа за метафоричко закључивање: ако је интезитет обухваћена површина, онда је максимална интензификација обухватање целе површине. На исти начин може се објаснити и интензификација код глагола *прекорити*, *преилаиити*, *престраиити*, *престраиити*⁷.

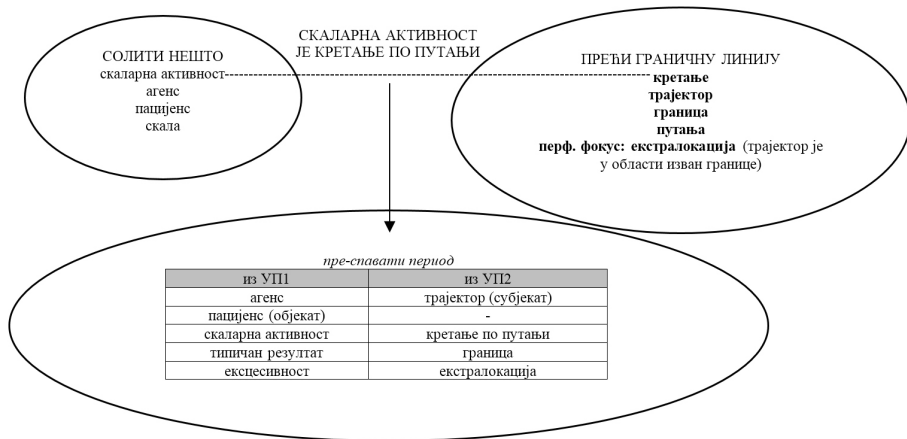
1.5. Посебно су занимљиви глаголи *пречуити* и *превидети*, које Клајн (2003: 252–253) сврстава у ону групу глагола код којих није могуће одредити „семантичку дефиницију префикса”. И ови глаголи се, према нашем мишљењу, могу посматрати као метафоричко проширење схеме ПРЕЋИ НЕКИ ПРОСТОР. Метафора која омогућава да се интеграцијом основе *чуити* / *видети* и поменуте сл. схеме генерише значење одсуства когнитивне обраде информације, може се одредити као САЗНАВАТИ ЈЕ СТАЈАТИ НА НЕКОМ ПРОСТОРУ. Примарно искуство које је мотивисало ову метафору потпуно је јасно: ако информацијама које су доступне на неком простору желимо да посветимо пажњу, морамо се на њему задржати, а ако преко тог простора брзо пређемо, информације су испуштене из когнитивне обраде.

1.6. Сличан је и глагол *прећуити*. Синтаксичка промена *ћуити о информацији* : *прећуити информацију*, указује на концептуализацију информације као области. Метафоричку догађајну структуру бленде представили бисмо овако: 1. агенс је свестан информације (метафорички: *види је*); 2. агенс одлучује да ту информацију неактуализује у разговору (метафорички: *прелази преко ње, иако да је више не види*). Веза између појма ЋУТАТИ О НЕЧЕМУ и сликовне схеме ПРЕЋИ НЕКИ ПРОСТОР, очигледно, успостављена је захваљујући примарној метафори АКТУЕЛНО ЈЕ У ЧОВЕКОВОМ ВИДНОМ ПОЉУ (дакле: ДЕЗАКТУАЛИЗОВАНО ЈЕ ИЗА НАС). Метафоричким закључивањем у бленди оквир ПРЕЛАСКА искоришћен је за генерисање сложене значењске структуре свесног неактуализовања информације.

7 Гл. *прекорити*, *престраиити*, *преилаиити* Клајн (2003: 252) наводи као примере малобројних глагола код којих се значење префикса своди само на перфективизацију, испуштајући из вида значење интензификације које је код ових глагола потврђено и у лексикографској пракси. И Стевановић (1970: 442) гл. *прекорити* сврстава у оне код којих је „свако посебно значење, осим извршења радње, ишчезло”. Интерпретација коју И. Грицкат (1966–67: 205) нуди за глагол *прекорити* блиска је нашој – она је, наиме, уочила компоненту обухватања целог објекта радњом, што је, по нашем мишљењу, чулна представа која је овде метафорички искоришћена.

2. Метафоричка проширење транслимитативне варијанте сл. схеме ПРЕЛАСКА

2.1. Анализа је показала да највећи број глагола (преко 100) садржи семантику ексцесивности (претераности), која се лако метафорички доводи у везу са преласком преко граничне линије, односно транслимитативном варијантом сл. схеме ПРЕЛАСКА. Следећи дијаграм на примеру глагола *пресолити* нешто илуструје ексцесивну интеграциону мрежу:

Дијаграм 3. Ексцесивна интеграциона мрежа на примеру глагола *пресолити*

Између сликовне схеме ПРЕЛАСКА и базе СОЛИТИ НЕШТО успостављена је примарна метафоричка веза СКАЛАРНА АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ ПО ПУТАЊИ (или скраћено СКАЛАРНОСТ ЈЕ ПУТАЊА). Граница и екстралокација, као елемент сликовне схеме, немају одговарајућег парњака у бази, али се они налазе употпуњавањем бленде. Тај процес почива на метафоричком закључивању: ако је агенс трајектор а скала интензитета путања, граничној линији би одговарао – типичан резултат, а екстралокацији – ексцесивни резултат. Исти тип интеграције налазимо код многобројних других скаларних ситуација: *прекисели*ти јело, *прешећерити* колач, *прештамне*ти слику, *прештоварити* колица („превише натоварити, превише утоварити”), *прешто*ити собу, *преузбудити* неког, *преоштри*ти нож, *прехвалити* пријатеља и сл. Треба приметити да је интеграциона мрежа на дијаграму (3) двоструког типа⁸, оквир који налазимо у бленди у семантичком смислу представља метафоризацију оквира сликовне схеме, али на синтаксичком плану садржи директни објекат који долази из улазног простора базе и нема парњака у структури сл. схеме, па и није обухваћен метафоризацијом. То је још уочљивије код непрелазних основа – за разлику од пердуратива који су такође имали непрелазне основе а постајали прелазни захваљујући комплетном преносењу синтаксичког оквира сликовне схеме, ексцесиви чије су основе непрелазне, остају непрелазни, нпр.: *пребујати*, *прецветати*, *прежедне*ти, *преура*ти.

8 Фоконијеов и Тарнеров термин *double-scope network*, којим се означавају интеграционе мреже у којима оквир бленде настаје комбиновањем оквира оба улазна простора (код *single-scope* мрежа оквир се у потпуности пројектује из једног улазног простора) превели смо као *двострука мрежа*.

Основе овако добијених ексцесива су, како то имплицира и примарна метафора коју смо поменули, скаларне активности⁹. Битно својство ових активности јесте постојање скале која омогућава степеновање интензитета вршења радње и њеног резултата (нпр. *мало/пуно солиши*).¹⁰ Метафоричким закључивањем у бленди се транслимитативни образац примењује на димензију скаларности, при чему настаје нова значењска структура – ексцесивност.

2.2. Прелазне глаголе као *прерасиши* и *прегласаши* В. Митриновић (1990) сврстава у посебну значењску групу постизања преваге и назива их *мејоративима*. Оно по чему се ове појмовне бленде разликују од већ описаних ексцесива јесте то што је њихов прави објекат такође обухваћен метафоризацијом. Наиме, код глагола *пресолитиши* место које попуњава рекција пројектовано је у бленду из улазног простора деривационе базе а не из сл. схеме (*пресолитиши суиу* : *солитиши суиу*), док је код глагола *прерасиши* то структурно место пренесено из оквира сл. схеме (*прерасиши брашиа* : *прећи зраницу* : **расиши брашиа*) и, као такав, има метафорички карактер (*браш*, односно *његова висина*, представља референтну вредност, граицу која је превазиђена).

2.3. Посебну пажњу треба посветити примерима као *прејести се*, *превечераши се*, *преждераше се*, *преждрокати се* у којима постоји циркумфикс¹¹ *пре*-се. Процес појмовне интеграције који овде уочавамо илустроваћемо на примеру *прејести се*.¹² Улазни проостор базе (ЈЕСТИ) подразумева постојање агенса и пацијенса (хране), али у бленди налазимо оквир у коме је место објекта попуњено формантом *се*. Сматрамо да то *се*, заправо, попуњава место пацијенса у оквиру који се у потпуности пресликава из сл. схеме УЗРОКОВАНОГ ПРЕЛАСКА¹³. Та схема подразумева агенса узроковача кретања (реализује се као субјекат), пацијенса трајектора (реализује се као објекат) и перфективн фокус на пацијенсовој екстралокацији. Да би се овакав узрочни оквир метафорички попунио садржајем базе, неопходно је у бази открити узрочну семантику. Наиме, активност *јести* обавља се како би се задовољила физиолошка потреба за храном – агенс који *једе*, дакле, узрокује задовољење те потребе. Ова имплицитна узрочна структура оквира ЈЕСТИ, захваљујући интеграцији са сл. схемом УЗРОКОВАНОГ ПРЕЛАСКА, постаје у бленди јасно видљива. У бленди, дакле, *Х* које једе узрокује да *Х* које има потребу за храном задовољи више него што је неопходно ту потребу, односно метафорички *узрокује да Х пређе зраницу задовољења*. Како су агенс и носилац стања (потребе) иста особа *Х*, на место објекта долази фор-

⁹ О скаларности као суперсхеми в. Грејди 2008.

¹⁰ Ашић и Станојевић (2009: 291) наводе да је теличност, као онтолошка одлика неких процеса, повезана са транслимитативношћу, али да неке теличне активности не могу бити основа за извођење транслимитативне ситуације јер њихова логика то не дозвољава, што се илуструје примером: **Душан је преиспразнио кофицу са песком*. То што Ашић и Станојевић именују као унутрашњу логику, одговара, рекли бисмо, управо суперсхеми скаларности. Ситуација *испразниши* нема скаларну димензију (**мало/пуно је испразнио*) и, као таква, не може се примарном метафором СКАЛРНОСТ ЈЕ ПУТАЊА повезати са сликовном схемом ТРАНСЛИМИТАТИВНОСТИ.

¹¹ О термину и његовом пореклу видети Матијашевић 2009, као и Ђорић 2014.

¹² Клајн (2003, 252) овај глагол наводи као један од примера повратних глагола са ексцесивним значењем, не упуштајући се у питање форманта *се* и непостојања одговарајуће повратне основе, заједно са глаголима *преморитиши се* (што је, заправо, само повратни облик глагола *преморитиши*), *презадужитиши се* (основа је већ повратна), *прехладитиши се* (поново повратни облик гл. који није увек на синтаксичком плану повратан: *прехладитиши грло*).

¹³ Да то *се* нема везе са пацијенсом из оквира ЈЕСТИ, показује и то што се тај пацијенс може исказати и у бленди партитивним генитивом: *прејести се колача*

мант се. Екстралокација, коју налазимо у сл. схеми УЗРОКОВАНОГ ПРЕЛАСКА ПРЕКО ЛИНИЈЕ, дакле, у бленди постаје ексцесивност у задовољењу потребе.

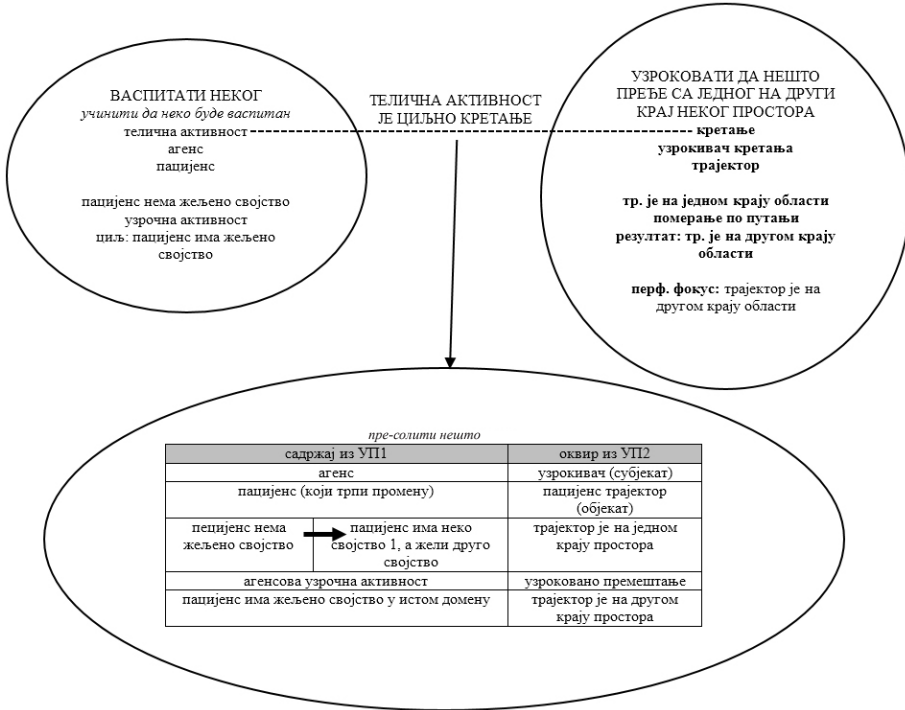
2.4. Глагол *пресјавати се*, који смо забележили у неформалној усменој комуникацији, са значењем „спавати више него што је потребно”, илуструје исту интеграцију као и *прејести се*. Са друге стране, РСЈ бележи да гл. *пресјавати*, поред пердуративног значења (*пресјавати ноћ*) има и значење „не пробудити се у одређени час” (преспавати време буђења). И ту је, очигледно, реч о ексцесиву, али *пресјавати* у ексцесивном значењу ипак постаје прелазно. Разлог није тешко уочити – база спавати у интеграцију улази са значењем „спавати до одређеног времена”, при чему се елемент *одређено време* метафорички интегрише са границом у сл. схеми, што граници у бленди обезбеђује синтаксичку видљивост (*пресјавати време буђења као прећи линију*).

Помена је вредан још један тип полисемије. Наиме, глаголи *прејржити* и *прејети* могу имати чак три различита значења: 1. „испећи/испржити уопште, направити јело печењем/пржењем намирница” (*За ручак ћемо прејржити кромџириће*); 2. „испећи/испржити нешто у већој мери, учинити га печенијим него што би требало, учинити га загорелим” (*Прејржио си ову рибу*); 3. „поново испећи/испржити нешто” (*Прејржићемо јучерашњи ручак*). Прво значење је неметафорично и у њему се сликовна схема реализује у идеализованој уопштој семантици „обухватити целу површину пацијенса”. У другом случају, реч је о ексцесиву, па сликовна схема долази у моделу са границом (*као пресолиши ручак*). Значење 3 пак представља метафоричко проширење транслокативног модела, о чему ћемо тек говорити.

3. Метафоричка проширења транслокативног модела сл. схеме ПРЕЛАСКА

3.1. Значење трансмодификације – извршења активности којом се једно стање у неком домену замењује другим¹⁴ – примећено је у преко осамдесет глагола. По бројности, ова група је врло блиска ексцесивима. Интеграциону мрежу у којој настаје ово значење можемо представити следећим дијаграмом, на примеру глагола *превасијати*:

14 Трансмодификацију видимо као резултат примене транслокативности на структуру модификатива. За разлику од модификације, код које почетно стање може бити негација финалног (немати неку особину – модификација – имати ту особину), трансмодификација подразумева да оба стања морају имати своју засебну реализацију. Више о овом појму речено је у наставку одељка.

Дијаграм 4. Интеграциона мрежа трансмодификације на примеру гл. *преваситишати*

Као што видимо на дијаграму (4), примарна метафора која омогућава интеграцију теличне активности и сл. схеме ПРЕЛАСКА јесте: ТЕЛИЧНА АКТИВНОСТ ЈЕ ЦИЉНО КРЕТАЊЕ (која метафорички повезује АКТИВНОСТ и КРЕТАЊЕ, као и ЦИЉ и ОДРЕДИШТЕ). Када упоредимо структуру догађаја базе и бленде, уочавамо да разлика постоји у првој секвенци. У бази је то *пацијенс нема жељено својство*, а у бленди *пацијенс има својство 1*. Значење трансмодификације је, према анализи коју овде предлажемо, последица метафоричког закључивања у употпуњавању бленде. Наиме, цео оквир УЗРОКОВАНОГ ПРЕЛАСКА СА ЈЕДНОГ НА ДРУГИ КРАЈ НЕКОГ ПРОСТОРА пренесен је у бленду. Прва секвенца оквира базе (пацијенс нема жељено својство) морала се прилагодити свом метафоричком парњаку (трајектор је на једном крају простора), чиме је из негације жељеног својства изведена потврда нежељеног својства (пацијенс има неко својство 1, а жели се својство 2). И својство 1 и својство 2 концептуализују се као делови исте физичке области, из чега произилази да морају имати исту појмовну вредност. Као што се место X, на једном крају, и место Y, на другом крају истог простора, не разликују према појмовној категорији (и X и Y су делови већег простора, места профилисана према простору који их садржи) већ према референцијалној вредности те категорије (X је оно место на једном крају, Y је оно место на другом крају), тако и својство 1 и својство 2 морају припадати истој категорији, а разликовати се према конкретној вредности. Дакле, у структури бленде *преваситишати* својство 1 (оно стање које не одговара жељеном) мора бити упојмљено на исти начин као и жељено својство 2. Ако је својство 2 ИМАТИ ВАПИТАЊЕ, то мора бити и својство 1 – разлика се успоставља у конкрет-

ној реализацији такве појмовне основе: васпитање 1 је нежељено, васпитање 2 је жељено. Из овакве семантике бленде лако се, елаборацијом, иде и корак даље – ако су оба својства истог типа, али различите вредности, то значи да је и прво својство морало бити постигнуто модификацијом истог типа, чиме се генерише значење поновљене модификације. Зато *преваспийиџаџи некоџ* може имати два слична значења: поред „променити нечије васпитање” (нпр. неко каже свом брачном партнеру: *Мораћу да ње преваспийиџам*), може се елаборацијом бленде развити и ремодификативно „поновити процес васпитања како би се постигао други резултат” (нпр. родитељ каже детету: *Мораћу да ње преваспийиџам*).

Треба, ипак, напоменути да неки глаголи обично не развијају из основног трансмодификативног значења и значење ремодификације. Такав је, нпр., гл. пресвући¹⁵, који се не би могао дефинисати као „поново се свући” већ само као „променити одећу”. Овај глагол је занимљив јер његова основа има нешто другачију структуру од модификатива који су управо описани (као што је ВАСПИТАТИ). Уместо *немаџи својство – модификација – имаџи својство*, СВУЋИ подразумева обрнут редослед: *имаџи својство (биџи обучен) – модификација – немаџи својство (не биџи обучен)*. У том смислу, у бленди се својство 2 упојмљује позајмљивањем категорије својства 1, чиме се добија *биџи обучен на један начин – модификација – биџи обучен на друџи начин* (према оквиру сл. схеме: *биџи на једном месту – крешање – биџи на друџом месту*), што је, заправо, иста структура као и код *преобуџи*.

Осне трансмодификативних глагола готово су по правилу прелазни глаголи, нпр.: *преименоваџи улицу, преквалификоваџи радника, прекашеџгоризоваџи материјал, преорџанизоваџи библиотеку, премонџираџи филм, превредноваџи достџигнућа* („вредновати га на други начин”)¹⁶, *преџаркираџи ауџио, преџрачунаџи резулџаџи* („израчунати га у другој мерној јединици” или „поново га израчунати”), *преџилизоваџи собу, преџешљаџи косу, преџруџисаџи преџмере, преџрегџстроваџи ауџио*. Поред имперфективних и двовидских нису ретке ни перфективне основе: *преисџиџаџи доказе, преџокриџи кров (новим преџом), преџродаџи робу, преџслоџиџи књиџе, преџусмерџиџи иџџтраживање, преџудаџи некоџ*. Иста ситуација понекад може бити језички кодирана и са имперфективном и са перфективном осномом: *преџседаџи и преџоседаџи коња, преџџаковаџи и преџџаковаџи џакеџи*. Забележен је и пример у коме је деривациона база именована не глаголом већ придевом који метонимијски активира целу глаголску ситуацију и њена гранична стања: *прездравиџи* („преболети неку болест, оздравити, постати здрав”). Како је прездравити непрелазан глагол, овде, очигледно, није реч о узрочном већ о самоиницијативном типу ТРАНСЛОКАТИВНЕ СХЕМЕ (ПРЕЋИ, а не УЗРОКОВАТИ ПРЕЛАЗАК).

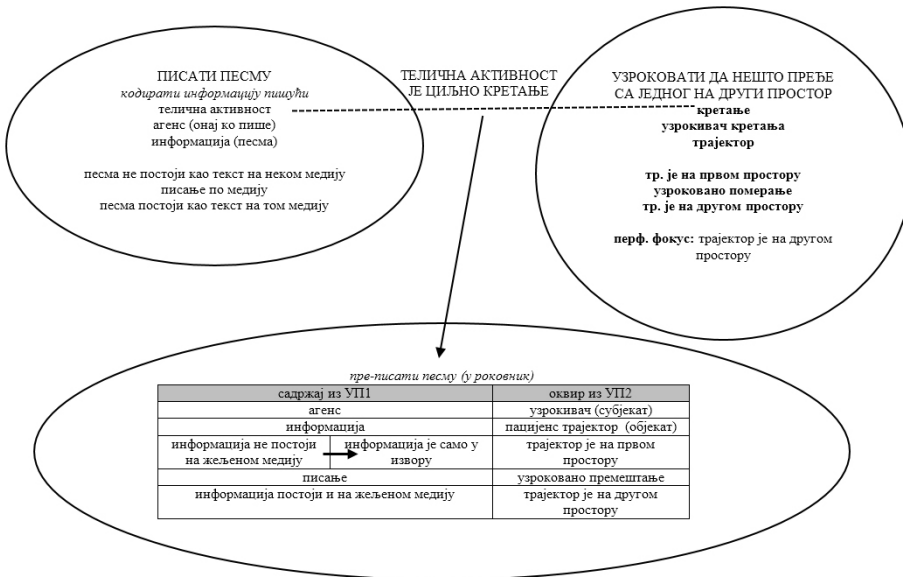
Није мали број глагола који поред овог имају још неко значење. Тако *преџеџлаџи кошуљу* несумњиво значи „поново испеглати, поправити оно што првим

15 Ашић и Станојевић (2009, 291) овако објашњавају значење промене стања код глагола као *пре-свуџи*: „Друга је могућност да са теличним глаголима код којих није могуће наставити процес префиксација са *пре* буде остварена, али да *пре* изгуби интензификаторско значење: Мајка је пресвукла дете”. Ми бисмо, ипак, рекли да су значења ексцесивне интензификације (*преџолиџи*) и трансмодификације (*преџсуџи*) резултати примене различитих појмовних образаца сликовне схеме ПРЕЛАСКА (конкретно, реч је о ТРАНСЛИМИТАТИВНОМ у првом, односно ТРАНСЛОКАТИВНОМ у другом случају) на структуру коју доноси деривациона основа.

16 Овај глагол може имати и ексцесивно значење „приписати нечему превелику вредност”, и тада је, наравно, реч о интеграцији описаној у одељку 2.

пеглањем није било добро испеглаано” (трансмодификатив), а може имати и значење „испеглати целу кошуљу” (неметафоричка реализација сл. схеме), а потенцијално и „превише испеглати кошуљу, учинити је равнијом него што се желело” (ексцесив). Сличну полисемантичку парадигму илуструје и глагол *преишцаити*, који може значити „исувише ситно истуцати” (ексцесив) и „поново истуцати” (трансмодификатив), а можда би се ПРЕЛАЗАК могао и неметафорички реализовати (*преишцаити сву њаприку* „истуцати целу количину”). Тако је и са глаголом *премлеити*. Дobar пример је и гл. *преобући*, чије се значење може генерисати двама интеграционим мрежама. Ако је то мрежа са примарном метафоричком везом ТЕЛИЧНА АКТИВНОСТ ЈЕ ЦИЉНО КРЕТАЊЕ, добија се бленда са значењем „променити одећу” (трансмодификатив). Ипак, основа *обући* може означавати и радњу са скаларним резултатом (уп. *Децу зими треба шопилце обући*). Због тога је могуће значење извести и у мрежи која ангажује примарну метафору СКАЛАРНА АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ ПО ПУТАЊИ, чиме се добија ексцесив („обући неког тако да му буде топлије него што би требало”: *Преобукла си то дете, кроз се ознојило!*).

3.2. Транслокативни модел ПРЕЛАСКА има још једно метафоричко проширење. Реч је о глаголима *репродукције*: *преишцаити* / *преишцаити издање*, *прекопираити књигу*, *прекуцаити* / *преишцаити шекси*, *преиваити песму*, *преишцаити решење*, *преишцаити догађај*, *пресликаити скицу*, *преиснимити документи*, *преишцаити слику*.¹⁷ Следећи дијаграм илуструје интеграцију на примеру гл. *преписати*:

Дијаграм 5. Интеграциона мрежа репродукције на примеру гл. *преишцаити*

17 Клајн (2003: 252) у свом опису глагола са овим префиксом репродукцију и значење које смо овде назвали трансмодификативним сврстава у исту групу. Иако се не бисмо сложили да је реч о варијантама истог значења, блискост ова два значења заграњована је транслокативном варијантом сликовне схеме ПРЕЛАСКА. Ипак, треба приметити да је реч и о двама типовима транслокативности: трансмодификација почива на унутрашњој (с једног на други крај), а репродукција на спољашњој (с једног на други простор).

На дијаграму (5) видимо како долази до коерције структуре ситуације кодирања информације (*писаћии нешћии, причаћии нешћии, цртаћии нешћии* и сл.). Слично као и код трансмодификатива, репродуктивност у бленди настаје када се под утицајем оквира УЗРОКОВАТИ ДА НЕШТО ПРЕЂЕ СА ЈЕДНОГ НА ДРУГИ ПРОСТОР прва секвенца ситуације кодирања информације промени из негативне (информација не постоји на жељеном медију) у потврду (информација постоји на неком другом, а не на жељеном медију). Оно по чему се ова интеграција посебно издваја јесте то што је у бленди логика оквир који је дала сл. схема нарушена под утицајем семантике базе. Наиме, човеково телесно схватање простора не допушта да трајектор буде у исто време на два места: ако се пренесе са једног на друго место, он више није на првом. У бленди пак информација која је пренета на жељено место остаје и у свом извору.¹⁸ Оваква интеграција показује да појмовни обрасци телесног искуства, примењени у мисаоним процесима у сложенијим, апстрактнијим доменима поседују извесну независност од свог појмовног извора.

4. Закључак

Наша анализа је показала да је оне глаголе са префиксом *пре-* који не означавају ситуације које би се могле категоризовати као физички прелазак, могуће анализирати као појмовне бленде настале метафоричком интеграцијом појма именованог деривационом базом и сликовне схеме ПРЕЛАСКА. Та интеграција омогућена је следећим примарним метафоричким везама: 1. ПЕРИОД ЈЕ ОБЛАСТ (са варијантом ПЕРИОД ФРУСТРАЦИЈЕ ЈЕ ОБЛАСТ КОЈА ОТЕЖАВА КРЕТАЊЕ); 2. ЕТАПНА АКТИВНОСТ ОГРАНИЧЕНА ВЕЛИЧИНОМ ПАЦИЈЕНСА ЈЕСТЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО НЕКОГ ПРОСТОРА; 3. ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ОБУХВАЋЕНА ПОВРШИНА; 4. САЗНАВАТИ ЈЕ СТАЈАТИ НЕГДЕ; 5. АКТУЕЛНО ЈЕ У ЧОВЕКОВОМ ВИДНОМ ПОЉУ; 6. СКАЛАРНА АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ ПО ПУТАЊИ; 7. ТЕЛИЧНА АКТИВНОСТ ЈЕ ЦИЉНО КРЕТАЊЕ. Свака од ових метафора обезбеђује когнитивни канал којим се мотивна глаголска ситуација повезује са једном од варијанти сл. схеме ПРЕЛАСКА. Тако се преко првих пет остварује веза са перлативном схемом ПРЕЂИ ОБЛАСТ, преко шесте са транслимитативном схемом ПРЕЂИ ГРАНИЦУ, а преко седме са транслокативном УЗРОКОВАТИ ДА НЕШТО ПРЕЂЕ СА ЈЕДНОГ НА ДРУГО МЕСТО.

Метафоричка интеграција, у начелу, подразумева следеће фазе: 1. пресликавање појмовног оквира сликовне схеме; 2. попуњавање тог оквира садржајем из базе; 3. употпуњавање оквира метафоричким закључивањем (извођењем нових структура применом обрасца сл. схеме на имплицитни појмовни садржај базе). Њен резултат је метафоричка бленда – појмовни амалгам у коме је образац примарно задужен за осмишљавање телесног искуства добио нову, когнитивно сложенију функцију. Пронашли смо следеће метафоричке бленде настале захваљујући поменутиим примарним метафоричким везама:

1. ПЕРДУРАТИВНОСТ ЈЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ОБЛАСТИ;
2. ДЕФРУСТРАЦИЈА ЈЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ОБЛАСТИ КОЈА ОНЕМОГУЋАВА КРЕТАЊЕ;

¹⁸ Ово се може подвести под принцип непроменљивости структуре циљног домена (*invariance principle*), који је одавно познат у теорији појмовних метафора (в. Лејкоф 1992).

3. ЕТАПНА АКТИВНОСТ ОГРАНИЧЕНА ВЕЛИЧИНОМ ПАЦИЈЕНСА ЈЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ОГРАНИЧЕНОГ ПРОСТОРА;
4. МАКСИМАЛНА ИНТЕНЗИФИКАЦИЈА РАДЊЕ ЈЕ ОБУХВАТАЊЕ ЦЕЛОГ ПРОСТОРА;
5. ОДСУСТВО КОГНИТИВНЕ ОБРАДЕ ИНФОРМАЦИЈЕ ЈЕСТЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ПРОСТОРА;
6. ОДЛУКА О НЕАКТУАЛИЗАЦИЈИ ИНФОРМАЦИЈЕ ЈЕСТЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ПРОСТОРА;
6. ЕКСЦЕСИВНОСТ ЈЕ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ;
8. ТРАНСМОДИФИКАЦИЈА ЈЕ УЗРОКОВАТИ ДА НЕШТО ПРЕЂЕ СА ЈЕДНОГ НА ДРУГИ КРАЈ ОБЛАСТИ;
9. РЕПРОДУКЦИЈА ЈЕ УЗРОКОВАТИ ДА ИНФОРМАЦИЈА ПРЕЂЕ ИЗ ЈЕДНОГ У ДРУГИ ПРОСТОР.

Само се бленда (3) не разликује од примарне метафоре која јој је у основи, управо зато што у процесу њеног настанка није било потребе за метафоричким закључивањем. Другим речима, између глаголских ситуација као *слушајти снимак*, са једне, и *прећи обласи* са друге стране постоји структурна симетрија која је омогућила метафоричку интеграцију већ након процеса композиције бленде: сваком месту у оквиру ПРЕЛАСКА одговара елемент директно пресликан у бленду из ул. простора базе.

Можемо, дакле, закључити да анализа глагола са префиксом *пре-* показује да сл. схеме ПРЕЛАСКА развија девет метафоричких ситуационих оквира, које бисмо према продуктивности могли навести овим редом: ексцесивност, трансмодификација, пердуративност, дефрустрација, репродукција, етапна активност ограничена величином пацијенса, максимална интензификација, одсуство когнитивне обраде, неактуализација информације. Притом, није мали број глагола који могу имати и неколико наведених значења, што указује на то да се полисемија префиксираних глагола једним делом може објаснити интеграцијом базе са различитим варијантама сликовне схеме.

Литература

- Ашић, Станојевић 2009: Т. Ашић, В. Станојевић, Мој брат је проверан – семантичка и прагматичка анализа префикса пре у српском језику и његови преводни еквиваленти у француском, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик у улошребима*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 289–304.
- Бабић ³2002: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватскоме језику*, Загреб: Хрватска академија знаности и умјетности.
- Белај 2005: В. Belaj, On the cognitive status of mental spaces and on some types of metonymy within Conceptual Integration Theory, *Osijek: Jezikoslovlje*, 6/2, 119–144.
- Белај 2008: В. Belaj, *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Белић 2000: А. Белић, *Универзитетска предавања из српскохрватског језика*, 14. том изабраних дела, Београд: ЗУНС.
- Грејди 1999: J. Grady, A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance, у: G. G. Steen (red.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*, Philadelphia: John Benjamins, 79–100.

- Грејди 2005: J. Grady, Primary metaphors as inputs to conceptual integration, *Journal of Pragmatics* 37, 1595–1614.
- Грејди 2008: J. Grady, 'Superschemas' and the grammar of metaphorical mappings, u: A. Teyler, Y. Kim, M. Takada (red.), *Cognitive Linguistics Research: Language in the Context of Use*, Berlin: Mouton de Gruyter, 339–360.
- Грицкат 1966–67: И. Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације, *Јужнословенски филолоџ XXVII* 1/2, 185–224.
- Еванс 2007: V. Evans, *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, I део*. Слагање и префиксација, Београд / Нови Сад: ЗУНС, Матица српска, Институт за српски језик.
- Кликовац 2004: Д. Кликовац, О значењу глаголског префикса раз-, у: Д. Кликовац (аутор), *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век, 167–188.
- Лејкоф 1987: G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф 1992: G. Lakoff, The Contemporary Theory of Metaphor, u: Ortony, Andrew (red.) *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press. http://www.ac.wvu.edu/~market/semiotic/lkof_met.html. 13.04.2004.
- Лејкоф, Џонсон 1999: G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the Flesh*, New York: Basic books.
- Матијашевић 2009: Ј. Матијашевић, Циркумфикс као творбени формант, Београд: *Славистика*, 13, 316–326.
- Митриновић 1990: В. Митриновић, *Пољски глаголски префикс прже- и његови српскохрватски еквиваленти пре- и про-*, Београд: Научна књига.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Стевановић 1970: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 2012: М. Стојановић, Семантика глаголског префикса пре- у српском језику, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, III/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ђорић 2014: Б. Ђорић, О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи, у: А. Милановић (уредник), *Научни састајак слависта у Вукове дане 43/3*, Београд: МСЦ и Филолошки факултет, 235–240.
- Фоконије, Тарнер 2002: G. Fauconnier, M. Turner, *The Way We Think*, New York: Basic Books.
- Џонсон 1987: M. Johnson, *The body in the mind*, Chicago / London: The University of Chicago Press.

**PREFIXATION AND METAPHORICAL CONCEPTUAL INTEGRATION – AN
EXAMPLE OF THE VERBAL PREFIX *PRE-* IN SERBIAN LANGUAGE**

Summary

In this paper we investigate Serbian verbs with prefix *pre-* which do not refer to the situations of motion in the physical space. We assumed that those verbs can be analyzed as a result of metaphorical conceptual integration of derivational base and image schema for TRANSITION. In Serbian language there are four specific variation of this schema: MOTION OVER PHYSICAL REGION, MOTION ACROSS THE LINE, MOTION FROM ONE SIDE OF BOUNDED SPACE TO ANOTHER and MOTION FROM ONE PLACE TO ANOTHER. We found four main types of the integrated blends, each one with different variation of that image schema: 1. Verbs with prefix *pre-* refer to the situation which lasts over a period of time (*prespavati noć*: “to sleep through the night”); 2. Verbs with prefix *pre-* refer to the situation of metaphorical motion across the norm, referential point or prototypical realization (*prešeceriti* “to put more sugar than needed”, *prerasti nekog* “to become taller than someone”); 3. Verbs with prefix *pre-* refer to the situation of changing one state to another (*preobući nekog*: “to change someone’s clothes, to dress someone differently”); 4. Verbs with this prefix refer to the situation of metaphorical transition of information from a source to the new form (*prepisati* “to copy a text by writing it down from a source, word by word”). We also found that polysemy of some verbs with this prefix could be explained as a result of integration with different variation of TRANSITION image schema.

Key words: prefix *pre-*, image schema for TRANSITION, prefixation, conceptual integration, primary metaphors, metaphorical blend

Vanja Miljković

Ана Тешић¹*Београд*

О МЕТОДОЛОГИЈИ ИЗРАДЕ РЕЧНИКА РОМАНИЗАМА ИЗ НАРОДНИХ ГОВОРА ЦРНЕ ГОРЕ²

Рад се бави методолошким приступима изради речника романизама из народних говора Црне Горе, анализираним према неколико критеријума. На основу добијених закључака и одговарајуће етимолошке литературе, предложен је модел уобличавања одредница који може наћи своју примену у будућим етимолошким обрадама романизама са овог подручја, али и романизама уопште.

Кључне речи: српски језик, етимологија, лексикографија, романизам

1. Увод

У раду се разматрају методолошки приступи изради речника романизама из народних говора Црне Горе. Истраживање је вршено на основу четири постојећа речника – „Романизми у северо-западној Боки Которској” Срђана Мусића, два речника Весне Липовац Радуловић, „Романизми у Црној Гори. Југоисточни дио Боке Которске” и „Романизми у Црној Гори. Будва и Паштровићи” и „Романизми и грецизми у црногорском језику. Континентални дио Црне Горе” Бранка Л. Шоћа.

Анализирана је концепција и структура речника, избор корпуса, приступ формирању одредница и етимолошка обрада романизама на узорку састављеном од лексема на слово А, које, због обиља одредница, представља репрезентативни огледни примерак. Полазећи од добијених резултата и одговарајуће етимолошке литературе, предлаже се модел уобличавања одредница који може бити користан у даљим истраживањима романских позајмљеница на источном Јадрану.

Пре приступања анализи износи се преглед досадашњих истраживања романског елемента у српско-хрватским говорима уопште, а потом приказује шта је досад урађено на пољу проучавања романизама из народних говора Црне Горе.

2.1 *О историјашу и стању проучености романизама у српско-хрватским говорима*³

Истраживања која се баве степеном присутности романизама у српско-хрватским говорима имају дугу традицију, утемељену у лексикологији, лексикографији и општој лингвистици.

Романизме су у своје речнике, међу осталом лексиком, уносили још старији лексикографи – Микаља, Стулић, Белостенец и Вук, али је Курелац (в. Курелац

1 tesicana@gmail.com

2 Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*”, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Под термином српско хрватски (скраћено с. х.) подразумева се „некадашњи српскохрватски језик”.

1872) аутор прве студије о позајмљеницама романског порекла. Изучавањем романских позајмљеница бавили су се потом Будмани, Зоре, Бартоли и други (в. Будмани 1883; Зоре 1895; Бартоли 1906). Нашу романистику XX века задужили су својим радом на питањима језичке интерференције, поред Скока (в. Скок 1933; Скок 1934; Скок 1950; Скок 1971–1974), једног од највећих имена романистике на нашим просторима, и лингвисти као што су Виња, Муљачић, Текавчић, Јернеј, Скубиц, Скрачић, да наведемо само најзначајније (в. Виња 1998–2004; Муљачић 1962; Текавчић 1976; Јернеј 1956; Скубиц 1997; ТОПШ 2006). Континуитет рада одржава се и данас на подручју хрватског приморја и залеђа, са романистима млађих генерација, нпр. Вулетић, Лигорио, Миочић, Спицијарић, Тамаро (в. Вулетић 2009; Лигорио 2013; Миочић 2011; Спицијарић 2009; Тамаро 2009).

Значајан допринос овој области дали су и српски лингвисти – Клајн, Драшковић, Лома (в. Клајн 1998; Драшковић 1977; Лома 2009).

2.2 О историјашу и стању проучености романизама у народним говорима Црне Горе

Интересовање за романизме у Црној Гори међу првима је исказао Вук Стефановић Караџић, забележивши у „Српском рјечнику” многе речи које су биле у употреби у приморским говорима. О постојању романизама у говорима Црне Горе писали су, између осталих, Брајковић, који је записивао лексику страног порекла у говору Пераста и Томановић, који је анализирао романизме с аспекта фонетике и морфологије, а бавио се и топонимима романског порекла (в. Брајковић 1893; Томановић 1971).

Монографски су обрађени говори Црногорског приморја, који су имали непосредни контакт са романским језицима и дијалектима, те су они знатно боље изучени у односу на говоре залеђа. Мусић и Липовац Радуловић сакупили су романизме из већег дела Приморја и анализирали их са становишта етимологије, фонетике и морфологије. Приказали су и контекстуалну употребу ове лексике, која може пружити увид и у друга обележја приморских говора.

У оквиру истраживања континенталних говора Црне Горе постоје осврти на романизме присутне у њима, нпр. Ђупић 1977, Стијовић 1996, али она нису спроведена систематски као што је то случај са романизмима у Боки Которској (в. Мусић 1972; Липовац Радуловић 1981; Липовац Радуловић 1997).

3. О речницима романизама из народних говора Црне Горе

У досадашњој литератури постоје четири речника која обрађују романску лексику ових говора – „Романизми у северо-западној Боки Которској”, „Романизми у Црној Гори. Југоисточни дио Боке Которске”, „Романизми у Црној Гори. Будва и Паштровићи” и „Романизми и грецизми у црногорском језику. Континентални дио Црне Горе”.

3.1. Концепција и структура речника романизама

Монографија „Романизми у северо-западној Боки Которској” Срђана Мусића објављена је 1972. године. Поред речника, који садржи 2260 одредница, аутор је у четири поглавља обрадио различите аспекте романских позајмљеница на Балкану – време и путеве њиховог преузимања, фонетске, морфолошке, синтаксичке и семантичке промене, а такође је дао класификацију анализираних

позајмљеница. Мусић је, током десетогодишњег истраживања, одреднице прикупљао методом директног испитивања и упитника, а користио се и књижевним изворима.

Речник Весне Липовац Радуловић из 1981. године, „Романизми у Црној Гори. Југоисточни дио Боке Которске”, бележи око 5000 акценгованих романизма из југоисточне Боке, а речник из 1997. године, „Романизми у Црној Гори. Будва и Паштровићи” из 1997. године, око 4000 неакценгованих речи из Будве и Паштровића. Ауторка је оба пута користила метод директног испитивања, снимала је тонски због документовања и у речнике је уносила искључиво оне позајмљенице које је чула од најмање пет испитаника.

Речник Бранка Л. Шоћа из 2002. године, „Романизми и грецизми у црногорском језику. Континентални дио Црне Горе”, бележи око 5000 романизма и грецизама из континенталних говора Црне Горе. Аутор, који није лингвиста по струци, уносио је у речник позајмљенице преузете из литературе (пре свега, из дијалекатских речника) и, у мањем обиму, прикупљене на терену (из говора градских и сеоских средина). Речник представља компилацију ранијих истраживања романског елемента у говорима Црне Горе.

3.2. *Присују уобличавању одредница у речнику романизма*

Одреднице се у речницима романизма могу формирати према неком од основних принципа који су заступљени у етимолошким речницима – гнездовном, где се оне сегментирају према етимолошким гнездима или лексемном, где се сегментација врши према појединачним речима. Могу се комбиновати оба приступа, као што је учињено у „Етимолошком речнику српског језика” (ЕРСЈ), уз веће приклањање лексемном.

Одреднице у Мусићевом речнику и речницима Липовац Радуловић уобличене су по лексемном принципу, односно основни романизам одвојен је од својих деривата. Код Мусића, након наслова одреднице и дефиниције следи етимолошки суд, а потом, уколико је потребно, додатна објашњења (нпр. „Под утицајем дубр. говора”) и фонетске варијанте (нпр. поред *амурижаџи* и *аморижаџи*). На крају одреднице наведено је у којим је речницима с.-х. језика дати романизам забележен (РСА, РЈА итд.). Код Липовац Радуловић, након наслова и дефиниције, налазе се етимолошки суд, пример из говора и фонетске варијанте, ако постоје.

Предност лексемног принципа јесте у лако претраживању речника, јер је по разуђености ближе једнојезичним речницима, али сматрамо да би било практичније формирати минимална етимолошка гнезда. Она би се састојала од романизма и његових творбено и семантички прозирних деривата, што би се могло окарактерисати као већ поменута комбинација лексемног и гнездовног приступа. На тај начин не би се изгубило на прегледности, а читаоцу би се дала информација о (не)постојању деривационог потенцијала датог романизма.

За разлику од претходних речника, код Шоћа су формирана минимална етимолошка гнезда, те се, у оквиру одреднице, поред основног романизма налазе и изведенице. Након наслова следе етимолошки суд и дефиниција, најчешће преузета из неког од коришћених извора. Последњи део одреднице су примери преузети из коришћених дијалекатских речника.

3.3. Методолошки проблеми при етимолошкој обради и изради речника романизама

Пре самог приступања изради речника романизама, неопходно је да се јасно дефинише шта се подразумева под термином *романизам*. Ово термилошко одређење је комплексно и немали број студија о позајмљеницама романског порекла почиње управо прецизирањем његовог значења и употребе (в. Гачић 1979; Спицијарић 2009; Тамаро 2009).

Најпре, потребно је одредити да ли се под термином *романизам* подразумевају искључиво оне речи које су из неког од романских језика или дијалеката ушле директно у неромански језик или ће њиме бити обухваћене и оне позајмљенице које су примљене индиректним путем. Тако се поставља питање да ли ће речи француског порекла, од којих су неке примане посредством венецијанског дијалекта бити посматране као галицизми или венецијанизми.

Већина романиста слаже се да је романизам реч која је из неког од романских језика или дијалеката ушла директно у неки неромански језик, у нашем случају у српско-хрватски. Водећи се том дефиницијом, сматрамо да истраживања романског елемента не треба да обухватају посредно примљене речи. Стога, позајмљенице прихватане посредством неког од романских језика или дијалеката, нпр. венецијанског, биће, у том случају, схватане као венецијанизми (в. Виња 1996: 621).

Овакво одређење термина подразумева и повлачење границе између романизама и латинизама, јер, иако генетски сродни, латинизми чине засебну категорију. Сматрамо да латинизми, у које спадају и учене позајмљенице (примљене културним и писменим путем) не треба да чине део корпуса речника романизама. У анализираним речницима забележени су и латинизми, некада погрешно класификовани као италијанизми, нпр. интернационализми *април* (Шоћ 2002: 48) < лат. *Aprilis (mensis)* (ЕРСЈ 1: 180) и *ангина* „упала крајника” (Шоћ 2002: 46; Липовац Радуловић 1981: 11; Липовац Радуловић 1997: 10) < лат. *angina* „id.” (Скоп 1971–1974 3: 553 s.v. *uzak*).

Следећи је корак, након прецизног дефинисања корпуса, одређивање романског предлошка. Доношење етимолошког суда умногоме је отежано проблемима које носи стратификација романског елемента на с.-х. терену. Под стратификацијом подразумевамо класификовање романизама према слоју коме припадају – далматороманским лексичким остацима, позајмљеницама из различитих дијалеката италијанског језика или позајмљеницама из књижевног италијанског и других романских језика. Приказ основних критеријума стратификације с.-х. романства може се наћи у Текавчић 1976. Ови критеријуми, засновани на фонолошким и морфолошким аспектима, олакшавају одређивање старине романских позајмљеница, али тачно разграничење није увек могуће, често због истоветног фонетског лика романизама који заправо припадају различитим слојевима. Поред овог, лингвистичког нивоа, морају се узети у обзир и културно-историјске околности, односно чињеница да је у неким деловима Јадрана био изразит утицај Млетачке републике и венецијанског дијалекта, док је у другима, нпр. Дубровнику, који је чувао одређену врсту независности, тоскански тј. италијански имао примат.

При одређивању романског предлошка, када су у питању романизми из народних говора Црне Горе, један од највећих проблема представља често непостојање јасних фонетских разлика, те је врло тешко разграничити да ли је нека

реч примљена из италијанског књижевног језика или из неког од италијанских дијалеката. Питањем разликовања венецијанизама од италијанизама бавили су се, између осталих, Муљачић и Виња. Виња у својој докторској дисертацији „Романски елементи у говорима и топономастици отока Корчуле” (1950) износи став да „[...] прихваћамо као талијански [...] елемент, који има невенетијанске фонетске особине и који у том облику са истим значењем у Млецима не постоји” (наведено према Муљачић 1960: 136) и потом „[...] будући да и такве ријечи могу доћи преко Млечана (и бити тосканизам) претпоставља се и за њих посуђивање из венецијанског, а не из италијанског књижевног језика” (Муљачић l.c.). Овакав приступ може се применити и на романизме из говора Црне Горе, али треба имати одређених резерви, имајући у виду да су само Котор и Пераст били под венецијанском влашћу непрекидно од XV века, док су Херцег-Нови и Рисан били под турском (XVI и XVII век) и тек накнадно под венецијанском (крајем XVII века). Ипак, и даље се може очекивати постојање већег броја венецијанизама, због вишевековне културне и трговачке хегемоније Млетачке републике на Јадрану.

Стога, уколико се при одређивању романског предлошка установи да постоје венецијанизам и италијанизам истоветног фонетског лика, предност би, у највећем броју случајева, требало дати позајмљеници из венецијанског, нпр. предлошак глагола *авершиити* „обавестити” било би вен. *avertir* „id.” (ЕПСЈ 1: 50), а не ит. *avvertire* „id.” (Липовац Радуловић 1981: 19). Липовац Радуловић и Мусић пак у својим речницима чешће као предлошак наводе позајмљеницу из италијанског књижевног језика, нпр. *алавија* adv. „у реду, како треба” од ит. *alla via* (Мусић 1972: 124), иако је вероватнији предлошак вен. *a la (bona) via* „на (добар) пут”, тј. „срећан пут” (ЕПСЈ 1: 102–103).

Проблем одређивања тачне етимологије може се видети и на примеру романизма *ацал* т. „челик” (Шоћ 2002: 49), где је, као предлошак, наведено ит. *acciaio* „id.”, иако је заправо у питању млађа позајмљеница из венецијанског, од вен. *azzal* „id.” (Виња 1998–2004 1: 13), на шта и указује фонетски лик венецијанског предлошка.

У случајевима када се не може са сигурношћу утврдити тачан романски предлошак, суд о пореклу речи не мора бити позитиван (нпр. „ит. порекла”), већ делиберативан (нпр. „могуће вен. порекло”) или негативан (нпр. „нејасно”). Речници Мусића и Липовац Радуловић бележе и романизме чије порекло није разрешено, нпр. *арал* „крпа од јуте у којој се држи рибарска мрежа” [етимологија непозната] (Липовац Радуловић 1997: 13), *лемба*⁴ „летња олуја у брдима” [ит. *nembo*?] (Мусић 1972: 181). У Шоћовом речнику, сви изнети етимолошки судови су позитивни, али није увек најјасније коју је литературу аутор имао у виду. Међу референцама се од етимолошких речника налазе само Скок и Шкаљић, поред двојезичних речника (Деановић, Јернеј)⁵, једнојезичних (РМС; РЈА; Девото, Оли) и Клаићевог речника страних речи. Сматрамо да је неопходно користити сву релевантну литературу при одређивању предлошка да би етимолошки суд био што прецизнији и тачнији, што у овом речнику није учињено, за разлику од Мусића и Липовац Радуловић, који у библиографијама наводе одговарајуће јединице.

4 У Мусићевом речнику није било неразрешених етимологија међу лексемама на слово А.

5 Често се наводи као извор за етимологију.

4. Модел уобличавања одредница у речнику романизама

На основу постојеће етимолошке литературе, као и нашег досадашњег рада на проучавању романизама из народних говора Црне Горе, формирали смо модел одреднице који би се могао наћи у речнику романизама. Одреднице би биле уобличене према принципима усвојеним у ЕРСЈ, са одређеним допунама које су потребне, будући да се корпус састоји искључиво од дијалекатске грађе која захтева специфичан приступ. Био би примењен флексибилни лексемни приступ уз образовање минималних етимолошких гнезда.

Одредницу би чинило пет делова. На почетку би стајао наслов одреднице, после кога би следиле дијалекатске потврде из народних говора Црне Горе, као и податак о првом забележеном помену речи у писаним изворима (уколико га има). У другом делу одреднице налазио би се суд о пореклу (позитиван, делиберативан или негативан). У трећем делу дала би се само *etymologia proxima* романског предлошка, јер је *etymologia remota* романске речи пре свега предмет проучавања етимолошких речника романских језика. У четвртном делу налазиле би се фонетске варијанте из говора Истре и Далмације да би се указало на ареал простирања датог романизма. У последњем, петом делу били би дати коментари о фонетском, морфолошком и семантичком аспекту ових позајмљеница и било би назначено уколико романизам није документован у релевантним етимолошким приручницима.

Примери одредница:

абит *абити* м. „женска хаљина за дете” Стара ЦГ (Пешикан), „женско оде-ло, хаљина” сз. Бока (Musić); *абети*, *абетиа* м. „женска хаљина” Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *абети* м. „id.” Зета (Башановић Чечовић), Ускоци (Станић); са *j-*: *јабити* м. „одело; хаљина” ји. Бока (Lipovac Radulović I), *јабети* м. „женска хаљина” Његуши (Оташевић); са *x-*: *хабит* м. „id.” ји. Бока (Lipovac Radulović I); *абетиш* м. dem. „горњи део одеће за дете” Зета (Башановић Чечовић), *абетишун* м. горњи део одеће, долама” Загарач (Ђупићи) – Од XV века *хабит*, од XVI века *абит* (RJA).

▲ Од вен. / ит. *abito* (ЕРСЈ 1: 40–41, са прегледом старије литературе).

△ Од лат. *hābitu(m)* „спољашњи изглед” < лат. *habere* „имати” (DELI 5).

• Уп. *хабит* Вис (Vinja 1: 199).

✧ Облик *абети*, који је карактеристичан за приморске говоре и ближи изворном лику, потврђен је и у залеђу, само у говору Старе Црне Горе. Реч *абетиш* Зета (Башановић Чечовић) је изведеница на домаћем терену; лексема *абетишун* Загарач (Ђупићи) може бити или домаћа изведеница или позајмљеница од ит. *abitone* (ЕРСЈ l.c.).

аламака *аламака* adv. „лако, без рада” Његуши (Оташевић), *аламака*, *аламачина* adv. „id.” ји. Бока (Lipovac Radulović I); такође *алама* adv. „дабе, бесплатно” Ускоци (Станић), *аламак* м. „олако, неизбиљно схватање, цабалук”: Нема у мене више аламака. Ускоци (Станић), *аламаковина* f. „ничија имовина, нешто што свако може узети”: Не дира, то, мали, није то аламаковина. Васојевићи (СТИЈОВИЋ).

▲ Од вен. *a tasa* „gratis” (ЕРСЈ 1: 107–108, са прегледом старије литературе).

△ Од вен. *tasa* „који не плаћа улазницу” (Vinja 1: 17).

• Нису потврђене друге фонетске варијанте.

✧ За *ала-* уместо *a-* уп. гл. *алавершиши* поред *авершиши* (ЕРСЈ l.c.).

Речи *аламачина* ји. Бока (Lipovac Radulović I) и *аламаковина* Ускоци (Станић) су изведенице на домаћем терену.

5. Закључак

У овом раду покушали смо да прикажемо неке од методолошких проблема који се јављају при процесу израде речника романизама, да укажемо на предности и мане анализираних лексикографских дела и предложимо могућа решења.

На крају, представили смо модел на основу кога се могу уобличити одреднице у оквиру етимолошког речника романизама. Он није коначан и подложен је изменама и допунама, али сматрамо да представља солидну основу за даље развијање методолошког оквира који ће моћи да се примени у етимолошким обрадама романизама са подручја Црне Горе и шире.

Литература и извори

- Бартоли 1906: M. Bartoli, *Das Dalmatische I–II*, Wien: Hölder.
- Башановић Чечовић 2010: Ј. Башановић-Чечовић, *Рјечник џовора Зеће*, Подгорица: Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”.
- Брајковић 1893: Т. Brajković, *Peraški dijalekt, Programm des Gymnasium von Cattaro 1982/3*, Zagreb, 3–21.
- Будмани 1883: P. Budmani, *Dubrovački dijalekat kako se sada govori, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 65, Zagreb, 155–179.
- Виња 1996: V. Vinja, *Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?*, *Suvremena lingvistika*, 41–42/1–2, Zagreb, 621–628.
- Виња 1998–2004: V. Vinja, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku 1–3*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti/Školska knjiga.
- Вулегић 2009: N. Vuletić, *Neka jezična pitanja autohtonoga zadarskog romanstva u XIV. stoljeću*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, Zagreb, 411–427.
- Гачић 1979: Ј. Gačić, *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru, Čakavska rič. Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči*, 9/1, Split, 3–54.
- Деановић, Јернеј 1973: M. Deanović, J. Jernej, *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Девото, Оли 1971: G. Devoto, G. C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze: Le Monnier.
- ДЕЛИ 1979–1988: M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana 1–5*, Bologna: Zanichelli.
- Драшковић 1977: В. Драшковић, *О значењу неких романизама у Црној Гори*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1, Београд/Приштина/Тршић, 317–330.
- ЕРСЈ 2003–: А. Лома и др, *Етимолошки речник српског језика*, Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Зоре 1895: L. Zore, *Dubrovačke tudinke, Сјоменик Српске краљевске академије*, 26, Београд, 1–26.
- Јернеј 1956: J. Jernej, *Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni*, *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, 1, Zagreb, 54–82.
- Клајн 1998: И. Клајн, *Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка*, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, 41/1, Нови Сад, 69–89.

- Клаић 1983: В. Клаић, *Рјечник страних речи*, Загреб: Научни завод МН.
- Курелац 1872: F. Kurelac, *Vlaške речи u jeziku našem, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 20, Загреб, 93–137.
- Лигорио 2013: О. Ligorio, *Nešto o akcentu dalmato-romanskih jezičnih relikata, Croatica et Slavica Iadertina*, 9/2, Zadar, 353–363.
- Липовац Радуловић 1981: V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Cetinje/Titograd: Obod/Pobjeda.
- Липовац Радуловић 1997: V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori. Budva i Paštrovići*, Novi Sad: MBM–plas.
- Миочић 2011: К. Миоћић, *Romanizmi u govoru Baških Oštarija, Jezikoslovlje*, 12.1, Osijek, 51–74.
- Муљачић 1960: *Ž. Muljačić, Naše dalmatskomletačke posuđenice, Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 8/5, Загреб, 129–139.
- Муљачић 1962: *Ž. Muljačić, Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14 st., Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 327, Загреб, 237–380.
- Мусић 1972: S. Musić, *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Оташевић 2012: D. Otašević, *Njeguški rječnik*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, 15.
- РЈА 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23, Загреб: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–6, Нови Сад: Матица српска.
- РСА 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.
- СДЗБ 1905–: *Српски дијалектолошки зборник*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.
- Скок 1933: P. Skok, *Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo?*, Split: Hrvatska štamparija gradske štedionice.
- Скок 1934: P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split: Pomorska biblioteka jadranske straže.
- Скок 1950: P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* 1–2, Загреб: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Скок 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4, Загреб: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Скубиц 1997: М. Skubic, *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Спицијарић 2009: N. Spicijarić, *Romanizmi u nazivlju kuhinjskih predmeta u govoru Dubašnice na otoku Krku – etimološka i leksikološka obrada, Fluminensia*, 21/1, Rijeka, 7–24.
- Станић 1990–1991: М. Станић, *Ускочки рјечник* 1–2, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 1996: P. Стијовић, *Романизми у говору Васојевића*, у: J. Планкош (ред.), *О лексичким позајмљеницама*, Суботица/Београд: Градска библиотека Суботица/Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 279–297.
- Тамаро 2009: S. Tamaro, *О ближој и крајњој етимологији романизама из семантичког поља памјештаја у говору Болјуна, Čakavska rič. Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči*, 37/1–2, Split, 105–122.
- Текавчић 1976: P. Tekavčić, *О критеријима стратификације и регионалне диференцијације југославенског романства у свјетлу топонимике, Onomastica jugoslavica*, 6, Загреб, 35–56.

- Томановић 1971: В. Томановић, О фонетици речи романског порекла у говорима Боке Которске, *Бока, зборник радова из науке, културе и уметности*, 3, Херцег-Нови, 203–210.
- ТОПШ 2006: *Торонитија отока Рањана*, V. Skračić (ur.), Zadar: Centar za jadranska onomastička istraživanja.
- Ђупић 1977: Д. Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб, 23.
- Ђупићи 1997: Д. Ђупић, Ж. Ђупић, *Речник говора Загараца*, СДЗб, 44.
- Шкаљић 1979: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Шоћ 2002: Б. Л. Шоћ, *Романизми и жрецизми у црногорском језику. Континенитални дио Црне Горе*, Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Бурђе Црнојевић”.

DE MÉTHODOLOGIE DE LA COMPOSITION DES DICTIONNAIRES DES EMPRUNTS LEXICAUX ROMANS DANS LES LANGAGES POPULAIRES DE MONTÉNÉGRO

Résumé

Cette étude traite les approches méthodologiques à la composition des dictionnaires des emprunts lexicaux romans dans les langages populaires de Monténégro. Nous avons analysé la structure des dictionnaires, le choix du corpus, la formation des entrées and le traitement étymologique des emprunts lexicaux romans sur un échantillon composé de lexèmes à lettre A et nous avons relevé certains défauts méthodologiques. Sur la base des résultats, nous avons proposé le modèle de la formation des entrées en cinq parties qui pourra être utilisé dans les futures analyses étymologiques des emprunts lexicaux romans provenant de ce territoire.

Mots-clés: langue serbe, étymologie, lexicographie, emprunt lexical roman

Ana Tešić

III АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ПРАГМА- ТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Тијана Биберџић¹
Крађујевац

СЕМАНТИЧКО И ПРАГМАТИЧКО ИСПИТИВАЊЕ КОНЕКТИВА *BUT* У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Конективи дискурса (*but, after all, you see, therefore, moreover*) повезују клаузе или реченице. То су најчешће везници, али и прилози, прилошке фразе и прилошке реченице, које такође могу функционисати као конективи. Бирање правог конектива зависи од значења и од тога шта хоћемо да нагласимо. Конективи смањују вишесмисленост текста и сигнализирају семантичке односе до којих читалац иначе не би могао доћи. Јединствени теоријски став о њиховој дефиницији и класификацији још увек није постигнут. У овом раду анализираћемо конектив *but*, који се поред *and* и *or* сврстава у групу координативних везника. Разматраћемо како то да *but* узрокује семантички одређене разлике у значењу и одвлачи слушаоца од закључка до ког би дошао, с обзиром на то да већина аутора сматра да *but* не доприноси истиносним условима исказа. *But* има контрастивно значење, које одговара координатору, и концесивно значење, које одговара конективу. Разматраћемо и да ли *but* има семантичко или прагматичко значење.

Кључне речи: конективи дискурса, прагматичко значење, семантичко значење, истиносни услови

Увод

У овом раду бавићемо се конективом дискурса *but*. Најпре треба објаснити разлику између конектива и везника. Везници су речи које се користе за повезивање других речи, реченичних делова или клауза у оквиру реченице, а конективи дискурса су речи које показују однос између клауза или реченица.

Конективи дискурса представљају актуелно поље лингвистичких истраживања већ неколико деценија. Па ипак, јединствени теоријски став о њиховом терминолошком одређењу, дефиницији и класификацији још увек није постигнут. Од седамдесетих година 20. века интересовање за проучавање конектива дискурса расте, затим се наставља осамдесетих и деведесетих. Истраживачи се не слажу око термина који треба усвојити за означавање ових лексичких јединица. Означавају се терминима маркери дискурса, конективи дискурса, реченични конективи (Мишковић Луковић 2006: 47).

У овом раду описаћемо различите приступе дискурским конективима и посебно ћемо анализирати конектив *but*, који се поред *and* и *or* сврстава у групу координативних везника. Конективи дискурса су најчешће везници (*however, but etc.*), али и прилози (*finally*), прилошке фразе (*in other words*) и прилошке реченице (*that is to say*) који, такође, могу да функционишу као конективи. Бирање правог конектива зависи од значења и од тога шта хоћемо да нагласимо. У дискурсу се тежи ка остваривању целовитости текста, али и, наспрам тога, тежња да се поједини делови развију што изразитије. Конективи дискурса су проучавани са становишта њиховог доприноса повезаности дискурса. Они повезују реченицу

1 tijana.biberdzic@hotmail.com

са оним што следи после или оним што је речено пре или указује на то какав је став говорника према ономе што говори. *But* је водич за бирање правог односа контраста (Блејкмор 2001:9). У неким језицима су исцрпно описани, а у неким слабије или нимало (Дел Саз Рубио 2007: 14).

2. Теоријска позадина

Проучавање ћемо вршити у оквиру теорије релеванције. Теорија релеванције полази од претпоставке да је слушацац у обради исказа усмерен ка оптималној релеванцији, тј. ка интерпретацији која завређује његову пажњу и до које долази без превеликог напора² (Спербер и Вилсон 1995: 260). Вербална комуникација се не може објаснити само теоријом кода³. Сваки исказ може бити интерпретиран на мноштво начина. Најпре језици садрже заменице које немају концептуално него процедурално значење, уз то у језику постоје вишезначни изрази где је неопходно изабрати једно значење. Исказ може да садржи буквално, метафорично или иронично значење. Импликатуре⁴ такође нису кодирани, а веома су честе у вербалној комуникацији. Ми ипак налазимо углавном праву интерпретацију, јер се усредсређујемо на релевантне, тј. битне информације. Другим речима, реченице не кодирају у потпуности пропозиције које исказују. Јаз између онога што је језички кодирано у исказу и исказане пропозиције је велики, те се чини да вербална комуникација укључује и кодирање и инференцију (Спербер и Вилсон 1995: 260).

Прагматика је грана лингвистике која се бави односом између језика и његовог окружења, односно проучава на који начин контекст доприноси значењу. Прагматика се у теорији релеванције одређује као систем за интерпретацију комуникативног понашања људи. Њен домен су демонстративни (комуникативни) стимуланси где спадају и вербални искази (прагматика још проучава и невербалне исказе) (Мишковић Луковић 2006: 44). Стимуланси се надмећу за пажњу која се посвећује оном стимулансу који у датом тренутку има највише изгледа да испуни очекивање релеванције. Који ће стимуланси успети да привуку пажњу зависи од индивидуалних разлика, ситуације, саговорникове процене говорникових способности (Мишковић Луковић 2006: 28). Говорник путем језичких средстава наводи слушаоца на одговарајућу интерпретацију, тако што скреће пажњу на одређени скуп контекстуалних претпоставки. Таква језичка средства ограничавају слушаочев избор контекста, односно прагматичку интерпретацију исказа.

Конективи су оваква језичка средства (Рушота 1996: 66).

3. Конективи дискурса

За претече студија о енглеским конективима узимају се радови о кохезији, конјуктима и конвенционаним импликатурама. Већ смо поменули да се истраживачи не слажу око термина којима се означавају ове лексичке јединице па су

2 За разлику од оптималне рееванције, код максималне релеванција слушацац је усмерен ка постизању највећег броја когнитивних ефеката уз најмањи утрошак процесуалног напора(Спербер и Вилсон 1995: 260)

3 Теорија кода – говорник кодира информацију у сигнал коју затим слушацац мора да декодира. При том су говорникове намере небитне за идентификацију поруке

4 Импликатура (конверзациона): демонстративно саопштена претпоставка која се изводи искључиво у процесу прагматичке инференције (Мишковић Луковић 2006: 297)

тако у оптицају маркери дискурса, конективи дискурса, реченични конективи. Заправо, шири назив за конективе је *маркери дискурса*, који поред конектива обухватају и партикуле попут *oh, well, then...* У лингвистици се под појмом маркер дискурса мисли на реч или израз који показује везу између онога што је речено и ширег контекста. Нема јединствене дефиниције маркера дискурса, односно конектива дискурса. Мишковић Луковић (2006) у свом раду наводи како су их различити истраживачи покушали дефинисати. Ендерсен (Andersen) термином прагматички маркер означава мању групу речи које не доприносе пропозиционалном садржају исказа. Ериел (Ariel) каже да маркери дискурса сигнализирају контекст за интерпретацију исказа; притом разликује три групе маркера дискурса, *but* сврстава у групу с примарном семантичком функцијом заједно са *and, or, so, because*. Хенсен (Hansen) изједначава маркере дискурса са партикулама које дели на узвике, фокусне и модалне партикуле, везнике и реченичне прилоге. Џакер и Смит (Jucker и Smith) дефинишу маркере дискурса као сигнале које саговорници користе у утврђивању заједничког стајалишта. Мешлер (Maschler) каже да маркери дискурса не упућују на ванјезички свет те не могу имати дескриптивну функцију, већ се користе за омеђивање текста. Разликује четири групе. *But* сврстава у референцијално-контрастивне. Проучавањима конектива дискурса у оквиру теорије релеванције велики допринос даје Блејкмор (Blakemore). За ове изразе каже да не доприносе истинском условљеном пропозиционалном садржају, као и да не доприносе импликатурама чак ни концептуално, већ се користе као индикатори прагматичких инференција. Блејкмор конективе дискурса сврстава у две групе, где *but* припада изразима који сигнализирају тип контекстуалног ефекта и то *порицање*. Фрејзеров (Fraser) приступ маркерима дискурса заснива се на одвајању семантичког од прагматичког значења у реченици. Прагматичко значење се исказује помоћу прагматичких маркера који не утичу на истиносне услове реченице, већ сигнализирају потенцијалне комуникативне намере говорника. Шифрин (Schiffrin) каже да маркери дискурса не чине јединствену граматичку класу. Он разликује везнике (*and, but, or*), узвике (*oh*), прилоге (*now, then*) и лексикализоване синтагме (*y'know, I mean*). Маркери се стога дефинишу функционално као „секвенцијално зависни елементи који омеђавају јединице говора” (Шифрин 1996 према Мишковић Луковић 2006: 60). Они су истовремено и контекстуалне координате, јер лоцирају исказ у односу на локалне исказе и у односу на говорника и/или саговорника (Мишковић Луковић 2006: 46–60).

4. *But* и његови преводни еквиваленти

Везници и други конективи стоје увек између два дела која везују. Изузетак је иницијални *but*, који указује на однос између исказа и претходног дискурса.

- 1) *The Shiites supported him; he had the support of the Sunnis and the Kurds. But he needed a real partnership.* (The New Yorker)

But се поред *and* и *or* сврстава у групу координативних везника, што значи да повезује јединице истог синтаксичког статуса, али, за разлику од њих, не може да везује више клауза. Координацијски везници типа енглеског *but* врло ретко повезују више од две предикатске целине. Зато се каже да *but* има затворену структуру (Ђорђевић 2007: 710). Координацијска веза је резултат међусобног односа трију фактора: а) значења сваке од реченица, б) логичког односа између

тих значења, в) значења везника. Прилично уопштени координацијски везници добијају прецизније значење тек из реченица које спајају, дакле од реченица које спаја зависи које ће значење *but* имати.

Енглески *but* је вишесмислен, има једно значење у исказу *anywhere but here*, а сасвим друго у *proud of him but ashamed of her*, а што се потврђује и преводом. У речнику налазимо следећа значења *but*:

but [bAt] *prep* осим изузевши; *but* [bAt] *conj* осим да, само не; као да не, а да не; ако не, само да не; али, ипак, уза све то, само, него, но; *but* [bAt] *adv* само, једино, тек, истом (Филиповић, 1986:135)

But је супротни везник. Имплицира контраст, опозицију између повезаних елемената. Има значење контраста који може да имплицира нешто неочекивано или одрицање у вези са садржајем претходне реченице. Ово значење имају и субординатори *despite, in spite of, however, nevertheless, notwithstanding, still, yet* (Ђорђевић 2007:7 15). *But* има најопштије значење што се тиче синонима, *but* увек може да замени *nevertheless, however*, али обрнуто није увек могуће (Блејкмор 2001: 7). *But* има значење контраста које одговара координатору *but* и концесивно значење (denial of expectation) које одговара конективу. Контекст игра важну улогу у одређивању пропозиција које садржи исказ и концесивних реченица. Концесивно *but* и контрастивно значење нису посебно лексикализовани као у српском. Енглеско *but* се на српски језик преводи супротним везником *али*, искључним везником *осим* и градационим *не само... неђо/ но/ већ*. *But* означава припадност реченице супротним, искључним и градационим реченицама. Супротне реченице повезују се везницима (*а, али, неђо, но, већ*), искључне које су само подврста супротних (*само, само што, једино што, тек*). Градационим реченицама се изражавају два садржаја од којих други обавезно има већу комуникативну вредност, а ти се садржаји повезују корелативним везницима *не само... неђо/но/већ* (Ковачевић 1998: 13). Дакле *but* има супротно, искључно и градационо значење.

Припадност реченице координативним или субординативним одређује се према томе да ли је везник зависан или независан, што значи да не постоје везници који се употребљавају и за координативне и за субординативне реченице. Независни везници не припадају структури ниједне од координативних клауза које повезују, док су зависни везници структурни елементи зависне клаузе, затим у субординативним реченицама зависна клауза се може премештати заједно са својим везником на различите положаје унутар сложене реченице, док у координативним реченицама слична увршћивања нису могућа већ је координативни везник увек смештен између независних компонената јер не припада структури ниједне од клауза. Независни везник се употребљава и као везник независних клауза и као везник независних синтагми, док су зависни везници само везници субординативних клауза. Независне клаузе се уланчавају (Ковачевић 1998: 11). Од ових правила постоје и одређена одступања. Основни распоред клауза у независносној реченици јесте уланчавање, односно низање, али се ред клауза у независносној реченици може пермутирати уколико то не спречавају смисаони односи. Па тако код супротних реченица када се *but* преводи везницима *а, али* и *но*, када се повезују клаузе које изражавају паралелне истовремене неподударне садржаје који не подразумевају логичку супротност нити пак какву другу логичку међуусловљеност пермутација је могућа..

2) *She is proud of her work but ashamed of the Iraq.* (New Yorker)

2a) *She is ashamed of Iraq but proud of her work.*

А није могућа ако су пак садржаји у било каквој логичкој условљености или су временски сукцесивни.

- 3) *This is the end of our lives,” he told his friend—but the agents released him.* (The New Yorker)
- 4) *Maliki does not live in Saddam’s Presidential Palace—that’s set aside for state occasions—but in a villa that was once one of his guesthouses.* (The New Yorker)

Клаузе супротних реченица повезане везницима *него, већ, но*, који одговарају концесивном *but* по правилу нису подложне пермутацији, јер би дошло до измене и граматичке и семантичке структуре реченице, пошто је предикат прве клаузе обавезно одричан, а друге потврдан.

- 5) *The change in the rules was not discriminatory and would not result in a ban on same-sex couples, he said, but mean there would be a category which was only open to mixed couples.* (The Guardian)
- 6) *He is immortal, not because he alone among creatures has an inexhaustible voice, but because he has a soul, a spirit capable of compassion and sacrifice and endurance.* (Wikiquote)
- 7) *But what is important is Hamlet and A Midsummer Night’s Dream, not who wrote them, but that somebody did.* (Wikiquote)

Ред клауза у градационим независнословеним реченицама не може се никад мењати, јер ту садржаји клауза стоје у једној врсти узрочно-последичног односа.

- 8) *It not only hasn’t begun yet but there is still time for it not to begin.* (The Guardian)
- 9) *But he naturally and humanly prefers the sorrow with which he has lived so long that it not only does not hurt anymore, but is perhaps even a pleasure, to the uncertainty of change, even when it means that he may gain his son again.* (Wikiquote)

5. Семантичко и прагматичко значење *but*

У теорији релеванције претпоставља се да језичко значење може да буде процедурално или концептуално/репрезентационо. Процедурално значење укључује ограничења на све аспекте инференцијалног процесуирања, а концептуално укључује било какав концепт или представу – овај тип значења имају именице, глаголи, придеви и прилози. Израз кодира концептуалну информацију ако кодира конституент експлицитног садржаја исказа. С друге стране израз кодира процедуралну информацију ако кодира ограничење на експлицитни или имплицитни садржај исказа. Конектив *but* кодира процедурално значење уз ограничење инференционе стране интерпретације исказа. Процедурално језичко значење служи као водич слушаоцу да разуме исказ, тако да је јасно да овај тип значења имају конективи дискурса попут *but*.

Разматраћемо да ли *but* има семантичко или прагматичко значење. Разлика између семантике и прагматике је разлика између значења кодираног самим језичким системом или граматиком и даљег значења, које је пренешено комуникацијом. Видећемо да ли *but* доприноси истиносним условима пропозиције исказа.

Реч *but* указује на то да је исказ који се њоме уводи супротност која је исказана експлицитно или имплицитно односно следи из неке премисе, која је доступна у контексту. У примеру (2) *She is proud of her work but ashamed of the Iraq*, *but* упућује на то да је исказ *She is ashamed of the Iraq* релевантан ако се тумачи

као контраст који следи из премисе доступне у непосредном контексту слушаоца: *She is proud of her work. But* упућује на то да пропозиција коју уводи пориче неку другу пропозицију која је контекстуално активирана и може бити вербално исказана, али и не мора. Очигледно је да *but* има неко значење, али генерално се посматра као да не утиче на истиносне услове исказа у којима се јавља. Један од начина на који се ово може објаснити је анализа његове процедуралне информације о ограничењу имплицатуре. Главни мотив за процедуралну анализу различитих израза је покушај да се објасни њихово недоприношење истиносним условима. *But* кодира процедурално значење чија је функција да води слушаоца до намераване интерпретације исказа. У случају овог конектива дискурса процедурално значење ограничава тип (конверзационе) имплицатуре (Хол 2005: 199).

But је често предмет интересовања због чињенице да ипак узрокује семантички одређене разлике у значењу, разлике које се конвенционално везују за реч *but*. Одвраћа слушаоца од закључка до ког би дошао.

10) *Shareholder reports tend to highlight elegant models that yield clear and favourable outcomes, but the reality is that overcoming poverty-related challenges is incredibly complex and fraught with information gaps and feedback lags.* (Alliance magazine)

Ове реченице су истините само ако су пропозиције антецеденса и пропозиције постцеденса истините, тј. пропозиције које претходе односно следе иза *but*.

Мишљењу да *but* не доприноси истиносним условима највише је допринео Грајс (Grice) увођењем категорије конвенционалних имплицатура за изразе који имају концептуално значење, а ипак нису истиносно вредносни, односно, за изразе чија интерпретација није истиносно условљена (Мишковић Луковић 2006: 77). Грајс каже да је семантичка функција *but* да имплицира, укаже, не да каже да постоје одређене последице. Бах такође сматра да *but* има концептуално значење, али доприноси конституенту истиносне концептуалне репрезентације. Блејкмор сврстава *but* у конективе дискурса који нису истиносно условљени, али ипак дозвољава могућност да се везник нађе у опсегу логичког оператора само онда кад кодира контраст (Мишковић Луковић 2006: 79). Према Блејкмор *but* има семантичко значење процедуралног индикатора, а прагматичка улога му је на плану имплицатура. Блејкмор сматра да *but* кодира инструкцију да се клауза која следи процесуира као контрадикторна и као елиминација претпоставке. Сматра да је *but* двозначан. Семантичко значење *but* је контрастивно значење и одговара координатору *but*, а прагматичко значење је концесивно значење (*denial of expectation*) и одговара конективу *but*, али значење контраста своди на порицање. Мишковић Луковић (2006) такође заступа мишљење да се основно значење маркера *but* наслеђује из јединственог значења везника *but*, које обухвата и контрастивни и концесивни аспект. Дакле, концесивно значење је с уделом контекста у интерпретацији, а извор контраста је у самој говорној размени. Исказ који следи после *but* је или контраст или елиминише слушаочеву претпоставку. Другим речима *but* служи као водич да слушалац елиминише постојећу претпоставку. Исказ који уводи *but* даје пропозицију која је супротна пропозицији која би била добијена на основу претходног исказа. *But* се користи када постоји контрадикција између онога што слушалац мисли или крене да помисли па га говорник одврати. На тај начин се *but* сматра конективом дискурса који функционише као семантичко ограничење прагматичке интерпретације исказа: даје инструкције слушаоцу да успостави инференцијални однос контрадикције из-

међу пропозиције која је део интерпретације прве клаузе и пропозиције која је део интерпретације клаузе уведене путем *but*. Или како каже Блејкмор *but* „даје инструкције слушаоцу да дође до негације пропозиције у антецеденту“ (Блејкмор 2001: 5).

Студије које истичу контрастивно значење испитују природу контраста, односно, да ли је контраст семантичке или прагматичке природе. Дијк и Лејкоф (Dijk и Lakoff) измађу осталих дају репрезентативне приказе анализе везника *but*. Према Дијку порекло контраста може да буде вероватна последица или вероватан услов. Тако је вероватна последица (импликација) тврђења P у исказу (11) „*he is hopeful that money flowing into impact investing will be in time for climate change mitigation*”

11) *He is optimistic about more money flowing into impact investing, as defined by TBLI, but not that hopeful that it will be in time for climate change mitigation.* (Alliance magazine) у овом случају *but* изражава контраст.

С друге стране, Лејкоф сматра да је везник *but* двозначан и при том има значење *denial of expectation* с уделом контекста у интерпретацији као у примеру (2), а, када означава контраст, има значење које је без удела контекста у интерпретацији (Мишковић Луковић 2006: 83), као у примеру (11). Ово би заправо била разлика између прагматичког концесивног и семантичког контрастивног *but*.

Семантички *but* делимично доприноси истиносним условима. Аргумент који говори у прилог овоме је да може лако да се уметне у индиректни говор за разлику од других конектива дискурса.

11a) *She stated that he is optimistic about more money flowing into impact investing, as defined by TBLI, but not that hopeful that it will be in time for climate change mitigation.*

Ово се не може тако лако применити на иницијални *but*. Уопштено се сматра да овакве речи имају барем један део који се опире истиносно условљеном третману (Мишковић Луковић 2006: 48).

12) *He and his buddies had already downed a few beers at the airport bar. “But I feel like I went straight to hangover”.* (Time)

12a) *He and his buddies had already downed a few beers at the airport bar. He said but he felt like he went straight to hangover.* Пример (12a) је граматички неисправан.

Када има концесивно значење, *but* не доприноси истиносним условима. Концесивни *but* ограничава интерпретацију исказа који уводи тако што противречи претпоставкама које су се користиле у интерпретацији исказа који претходи (Мишковић Луковић 2006: 95). Концесивни *but* је конектив дискурса. Блејкмор у својој анализи наглашава да *but* ограничава интерпретацију исказа који уводи, указујући на то да га треба разумети као порицање очекивања створеног првом клаузом контекстуални ефекат елиминације претпоставке. На овај начин *but* такође ограничава то како претходни исказ говорник хоће да слушаалац интерпретира. *But* не ограничава само интерпретацију клаузе коју уводи већ и интерпретацију претходне клаузе. У случајевима када су две клаузе спојене са *but*, интерпретација друге као порицања зависи од интерпретације прве (Рушота 1996: 69).

Доказ да *but* не доприноси истиносним условима лежи у приложеном тесту, који се генерално користи за идентификовање пропозиционог садржаја. На при-

мер, ако уметнемо реченицу (13) између *if...then*, као у примеру (14), да ли последица зависи од истиносности примера (15в) или (15а) и (15б). Свачија ће интуиција рећи да (15в) нема ефекта на реченицу (14) тако да *but* не доприноси истиносним условима:

- 13) *The referee saw the bite mark too but he did nothing about.* (The Guardian)
- 14) *If The referee saw the bite mark too but he did nothing about, the player was still unpunished.*
- 15) а. *The referee saw the bite mark too.*
б. *He did nothing about.*
в. *There is a contrast between the fact that the referee saw the bite mark too and the fact that he did nothing about.*

Један од начина да се објасни то што конективи дискурса попут *but* не утичу на истиносне услове јесте да се анализирају као да кодирају процедурално значење које има за функцију да води слушаоца до намераване интерпретације исказа (Хол, 2005:199).

Везник *but*, па тиме и конектив дискурса, има процедурално значење које није истиносно условљено.

- 13) *The referee saw the bite mark too but he did nothing about.*
- 14) *If The referee saw the bite mark too but he did nothing about, then the game result could have been different.*
- 16) *Essawi ordered his men to block the exits and arrest the man, but he managed to get away.*(The New Yorker)
- 17) *If Essawi ordered his men to block the exits and arrest the man but he managed to get away, then Essawi was disappointed.*

Процедурални *but* у исказима (13) и (16) не доприноси истиносним условима пропозиције исказа: консеквент реченице (13) *the game result could have been different* је истинит само ако су истинита оба конјукта у антецеденсу (*The referee saw the bite mark too* и *he did nothing about*) дакле независно од њиховог контрастивног значења. Консеквент реченице (16) *Essawi was disappointed* је истинит само ако су истинита оба коњукта у антецеденсу (*Essawi ordered his men to block the exits and arrest the man* и *he managed to get away*), без обзира на то да ли пропозиција *he managed to get away* поништава импликатуру пропозиције *Essawi ordered his men to block the exits and arrest the man* (*If Essawi ordered his men to block the exits and arrest the man then he didn't manage to get away*). Значи *but* било у значењу контраста, било у значењу порицања не доприноси истиносним условима пропозиције исказа. *But* нема утицаја на истиносне услове и семантика му није концептуална (Мишковић Луковић 2006: 92).

Закључак

До значења која сигнализирају конективи попут *but* долази се и инференцијално и декодирањем семантичког садржаја. Конектив *but* кодира процедурално значење и ограничава импликатуре исказа тако да умањује напор који слушалац мора да уложи да би дошао до интерпретације коју уводи *but*-клауза. Сигнализира контрадикцију и елиминацију неке постојеће претпоставке, а прагматичка улога му се остварује на имплицитном плану комуникације. Има контрастивно и концесивно значење и то супротно, искључно и градационо. Говор-

ник користи *but* да би рекао нешто супротно од оног што је претходно речено, да би ограничио или искључио нешто из претходне клаузе или да би нагласио, учинио доминантнијим клаузу у постцеденту. До одговарајућег значења *but* долази се уз помоћ контекста. У енглеском језику контрастивно и концесивно значење нису посебно лексикализовани за разлику од српског.

Литература

- Блејкмор 2001: D. Blakemore, *Re-visiting procedural meaning: 'but', 'however' & 'nevertheless'*, Georgetown University.
- Дел Саз Рубио 2007: M. M. Del Saz Rubio, *English reformulation markers*. Peter Lang
- Ђорђевић 2007: R. Ђорђевић, *Gramatika engleskog jezika*, Beograd: Čigoja štampa.
- Ковачевић 1998: M. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа.
- Мишковић Луковић 2006: M. Mišković Luković, *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Рушота 1996: V. Rouchota, *Discourse connectives: what do they link?* UCL: Working Papers in Linguistics.
- Спербер и Вилсон 1995: D. Sperber & D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Филиповић 1986: R. Filipović, *English-Croatian or Serbian dictionary*, Zagreb: Školska knjiga I grafički zavod Hrvatske.
- Хол 2005: A. Hall, *The meaning of but: a procedural reanalysis*, University College London Working Papers in Linguistics.

Извори

- Faulkner, W <http://en.wikiquote.org/wiki/William_Faulkner> 01.07.2014.
- Filkins, D. The New Yorker <<http://www.newyorker.com/magazine/2014/04/28/what-we-left-behind>> 28. 04. 2014.
- Hytner, D. The Guardian <<http://www.theguardian.com/football/2014/jun/24/luis-suarez-bite-uruguay-ban-world-cup>> 24.06. 2014.
- Jenkins N Time <<http://time.com/2953105/hurricane-arthur-north-carolina-july-4-weekend>> 03.07.2014.
- Selian, A. and Hynes, K. Alliancemagazine <<http://www.alliancemagazine.org/node/4550>> 02.06.2014.
- Topping, A. The Guardian <<http://www.theguardian.com/society/2014/jul/10/british-dance-council-same-sex-couples-ballroom-ban>> 10. 07. 2014.

SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS OF CONNECTIVE *BUT* IN ENGLISH LANGUAGE

Summary

Discourse connectives such as *but*, *after all*, *you see*, *therefore*, *moreover* connect words, phrases and sentences. These are mostly conjunctions, but adverbs, adverbial phrases and adverbial sentences can also function as connectives. Choosing the right connective depends on the meaning of the connective but it also depends on what we want to emphasize. Connectives reduce the ambiguity of the discourse. They also signal the semantic relations that the reader could not determine otherwise. The consistent theoretical approach of their definition and classification has not been reached yet. The paper examines connective *but* which belongs to coordinative conjunctions alongside with *and* and *or*. Considering that most authors think that *but* does not contribute the truth conditions of the utterance, we will examine the fact that *but* causes semantic differences in meaning. It distracts the hearer from the conclusion he could reach. *But* has a contrastive meaning when it functions as a coordinator and concessive meaning when it functions as a connective. We will also examine whether *but* has semantic or pragmatic meaning.

Keywords: discourse connectives, pragmatic meaning, semantic meaning, truth conditions

Tijana Biberdžić

Милош Спасовић¹
Крађујевац

VERBA DICENDI У ФРАНЦУСКОЈ ШТАМПИ – СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА И НАПОМЕНЕ О ЕКВИВАЛЕНТИМА У СРПСКИМ ПИСАНИМ МЕДИЈИМА

У овом раду бавимо се семантичком анализом глагола који се у француској штампи користе за преношење информација и туђих речи. Циљ нам је да пре свега покажемо на који начин ти глаголи, који служе за преношење туђих речи, изражавају понекад саму природу говорног чина, преносећи тако уз помоћ свог семантичког садржаја ставове, суд или намеру говорника. У складу са тим, у нашем раду под термином *verba dicendi* нећемо подразумевати само глаголе говорења у правом смислу те речи, већ ћемо семантичку анализу проширити и на оне глаголе који се употребљавају за преношење туђих речи али који се својим семантичким садржајем не односе експлицитно на неки говорни чин. У том смислу, предмет наше анализе су, поред правих глагола говорења, и глагола осећања, глаголи који изражавају мисаоне и интелектуалне активности, глаголи који упућују на врсту и природу дискурса итд. У раду се ослањамо на теорију семантичког оквира (*frame*), коју је у својим радовима развијао Филмор, затим на радове истраживача који су се бавили овим питањем попут Моник Монвил-Бирстон и Ана Вјерзбицка. Анализу ћемо поткрепити примерима преузетим из француских новина и часописа као што су *Le Monde*, *Le Figaro*, *L'Équipe*. Анализом ових примера може се закључити у којој мери је заступљена објективност у журналистичком дискурсу приликом преношења туђих речи и који је удео субјективности у том преношењу.

Кључне речи: глаголи говорења, семантички садржај, журналистички дискурс, глаголи осећања

Увод

Глаголи говорења које обрађујемо у овом раду најфреквентнији су глаголи који се појављују у новинама, јер их новинари свакодневно употребљавају када желе да пренесу туђе речи. На самом почетку треба рећи да избор глагола који служи за преношење туђих речи зависи од различитих фактора, а један од најзначајнијих јесте чињеница да ли новинар приликом преношења жели да остане неутралан и објективан или ипак жели да употребом одређеног глагола изрази свој субјективни став или субјективни став говорника чије се речи преносе. Наша семантичка анализа полази од Филморове теорије семантичког оквира (*frame*), која заступа став да сваки глагол подразумева трансфер семантичког садржаја глагола, тако да ћемо за сваки глагол покушати да покажемо на који се начин одвија тај трансфер, односно пренос поруке и од којих чинилаца зависи. Такође ћемо за сваки глагол детаљно описати у ком се контексту употребљава и, онде где сматрамо да је потребно, изнећемо напомене о еквивалентима који се јављају у српској штампи.

1 spasovicmilos@gmail.com

1. Класификација глагола

Филморова теорија на коју се ослањамо у нашем раду примењена на глаголе који су предмет наше анализе подразумева постојање три основна елемента: говорника, поруку и примаоца поруке или саговорника, у зависности од контекста. Између ова три елемента одвија се размена семантичког садржаја, глагола која омогућава интерпретацију или боље речено откривање скривеног значења како самог глагола тако и исказа у којем тај глагол фигурира. То је нарочито битно када је реч о журналистичком дискурсу јер новинари врло често настоје да нам употребом одређеног глагола којим преносе туђе речи укажу на став говорника према одређеном догађају или појави о којој говори, а чак нам употребом одређеног глагола омогућавају да наслутимо и њихов лични став о ономе што преносе. На основу односа који се успостављају између претходно поменутих елемената који чине део тзв. семантичког оквира, успели смо да установимо шест основних глаголских класа: глаголи који истичу начин, глаголи који истичу намеру, глаголи који истичу поруку, глаголи који истичу физички начин преношења поруке, глаголи који истичу време и, напослетку, глаголи који маркирају однос између елемената *frame*-а: порука – саговорник, говорник – порука – саговорник итд.

1.1 Начин

Постоје глаголи који инкорпорирају идеју начина у своје семантичко поље, односно глаголи који својим обликом указују на специфичан начин изговарања и преношења поруке. У ову групу глагола спадају глаголи који ближе одређују начин фонетске реализације исказа, при чему се пре свега мисли на интензитет, јачину, неке посебне особине процеса. Такви глаголи су на пример *crier* (вика-ти), *chuchoter* (шапутати), *murmurer* (мрмљати), *balbutier* (промуцати) и многи други. У ову категорију глагола спадају и тзв. глаголи осећања попут *se réjouir* (радовати се), *s'inquiéter* (бринути), *regretter* (жалити)... Овде бисмо такође уврстили и глаголе говорења у правом смислу те речи од којих се у француским новинским чланцима најчешће јављају *pronocer* (изговорити), *articuler* (јасно изговорити) итд.

1.2 Намера

У ову групу спадају глаголи који су оријентисани ка саговорнику и који својим смислом упућују на намеру говорника или на прагматичку снагу уопштено (илокуцијску или перлокуцијску), као и аксиолошки глаголи (Кербрат Орекиони 1996: 89), који се одликују тиме што доносе некакав суд у погледу опозиције добро/лоше. Сходно томе, ова група глагола подразумева глаголе које је Вендлер назвао вердиктивима. Реч је о глаголима који изражавају некакав став попут *protester* (противити се, протестовати), *revendiquer* (захтевати), *soutenir* (подржавати). Ту затим треба споменути глаголе похвале и осуде као што су: *féliciter* (честитати), *blâmer* (осудити, прекорети), *critiquer* (критиковати) и други. Већ смо споменули аксиолошке глаголе попут *se plaindre* (жалити се), *se lamenter* (јадиковати) итд. Овде спадају још и глаголи питања: *demander*, *interroger*, *questionner* (питати, испитивати)...

1.3 Порука

1. Садржај поруке

Ова група подразумева све глаголе који уводе поруку чији семантички садржај не укључује никакву идеју којом се нешто процењује. Другим речима, ови глаголи не изражавају никакав суд или став говорника. Ту се убрајају неутрални глаголи попут *dire* (рећи), *parler* (говорити).

2. Истицање неког од елемената структуре поруке врши се помоћу глагола као што су: *souigner* (истицати), *pointer* (поентирати), *mentionner* (поменути), *insister* (инсиситирати), *noter* (запазити), *préciser* (прецизирати) итд.

3. Вредност истинитости и веродостојности поруке изражава се путем следећих глагола: *assurer* (уверавати), *certifier* (тврдити, јемчити), *confirmer* (потврдити), *contester* (оспорити). Овде спадају такође и глаголи чија је вредност аргументативна: *prouver* (доказати), *démontrer* (показати, доказати) и други.

1.4 Начин преношења поруке

У ову групу убрајају се глаголи који нагласак стављају на начин преношења поруке. Ови глаголи могу да буду оријентисани или на само једног говорника, као што је то случај са глаголима *téléphoner* и *faxer*, или на више говорника истовремено, као у случају глагола *diffuser* (преносити).

1.5 Време

Ова категорија глагола подразумева оне глаголе који реферишу на претходно изговорене речи у току интеракције, као и оне глаголе који упућују на неки елемент поруке који се понавља или који се уводи у конверзацију као додатно објашњење онога о чему се говори у конверзацији која је у току. Сходно томе, ове глаголе бисмо могли да разврстамо у две групе. Прву групу чине глаголи који маркирају дискурзивну хронологију попут *commencer* (почети), *continuer*, *poursuivre* (наставити), *ajouter* (додати), *conclure* (закључити), *résumer* (разумирати), *rétorquer* (приговорити, узвратити). Друга група обухвата глаголе са итеративном вредношћу као што су: *répéter* (понављати), *recommencer* (поново почети) итд.

1.6. Глаголи који изражавају различите односе између елемената оквира

1. Однос порука – саговорник се углавном изражава помоћу тзв. глагола исповести: *avoier* (признати), *confier* (поверити).

2. Однос говорник – порука – саговорник: *expliquer* (објаснити), *argumenter* (аргументовати), *justifier* (оправдати), *analyser* (анализирати), *commenter* (коментарисати), и експозитивни глаголи попут *affirmer* (тврдити, потврдити), *annoncer* (најавити), *communiquer* (саопштити), *transmettre* (пренети), *déclarer* (изјавити) итд.

2. Семантичка анализа глагола

У овом делу рада позабавићемо се семантичком анализом примера које смо пронашли у релевантним француским новинама. Предмет наше анализе представљају најчешћи глаголи говорења у ширем смислу те речи, о чему смо већ говорили у уводном делу рада. Приликом анализе новинских чланака примећена је извесна аналогија у употреби и избору глагола за преношење туђих речи у фран-

цуским и српским новинским чланцима. Највећи број анализираних глагола јавља се у улози уводних глагола у оквиру управног и неуправног говора, а немали број тих глагола јавља се и у уметнутим реченицама. Ове две форме, управни говор и уметнута реченица, представљају основни начин преношења туђих речи и одликују се разноврсношћу употреба глагола који су предмет наше анализе.

Основни критеријум на основу којег смо издвојили следеће глаголе јесте критеријум фреквентности њиховог појављивања у журналистичком дискурсу. Пре него што пређемо на детаљну семантичку анализу глагола, поменућемо Остинову теорију говорних чинова, у оквиру које се развила идеја о три типа чинова који представљају плод језичког деловања (Ашић 2011: 115) и која је јако битна за наш рад. Реч је о локуцијском чину (врши се пуким говорењем независно од поруке која се саопштава), илокуцијском чину (зависи од садржаја поруке која се саопштава) и перлокуцијском чину (односи се на последицу изговореног исказа, односно на утицај наших речи на саговорника).

2.1. Глагол *DIRE* (рећи)

1. « Je ne suis pas candidat aux municipales, *a-t-il dit*. À un moment, on va tous travailler ensemble. » (*Le Monde*, 8/3/2008)
2. « Mais il fallait résister, *dit-il*. Moi, j'ai toujours dit: ou tout le monde s'en sort, ou tout le monde meurt. » (*Le Monde*, 8/3/2008)

Глагол *dire* је најнеутралнији глагол, који новинари најчешће употребљавају у новинским чланцима. Он не даје никакву модалну ни аспектуалну идеју о елементима семантичког оквира. Главна улога овог глагола у француским новинама, као и његовог еквивалента рећи у српској штампи, заснива се на увођењу поруке говорника који у сваком контексту мора бити људско биће. Приликом употребе оба глагола, *dire* и рећи, саговорник се углавном не помиње. Како у француској тако и у српској штампи, овај глагол заузима прво место по степену појављивања, а фреквентност његове употребе би се могла објаснити чињеницом да овај глагол не подразумева ни најмању дозу субјективности па самим тим новинарима служи као најлакши и најадекватнији начин објективног преношења туђих речи или информација о различитим догађајима о којима ни на који начин не желе да изнесу свој став. Сходно томе, глагол *dire* и његов српски еквивалент рећи могу се сматрати саставним делом објективног карактера медијског дискурса.

2.2. Глагол *EXPLIQUER* (објаснити)

3. « Sa nomination comme secrétaire général adjoint lui donne le poids et la légitimité nécessaires pour peser face à Jean-François Copé et aux députés incontrôlables », *explique-t-il*. (*Le Figaro*, 7/7/2008)
4. « Et là, on entre dans ce qui constitue la particularité de mon outil de travail », *explique* Mentières. (*L'Équipe*, 29/11/2008)

Глагол *expliquer* употребљава се у контексту у ком се подразумева да саговорник не разуме у потпуности садржину поруке која се преноси, па му је зато неопходно разјаснити неке скривене или мање видљиве аспекте поруке. У складу са тим може се рећи да глагол *expliquer* подразумева одређени развој будући да саопштавалац поруке настоји да осветли примаоцу поруке оне аспекте дате ситуације који су њему непознати или нејасни. На први поглед могло би се помислити да се овим глаголом пажња усмерава искључиво на трајање, пошто

објашњавање увек захтева више времена. Међутим, француски глагол *expliquer* и српски глагол објаснити такође су маркирани и идејом намере јер су оријентисани ка саговорнику од ког се очекује да уложи неопходни мисаони напор како би постигао потпуно разумевање поруке која се саопштава. Ако се осврнемо на Филморову теорију, можемо рећи да глагол *expliquer* укључује неколико елементата чувеног *frame*-а, који гравитирају око њега и међусобно ступају у везу посредством овог глагола који представља централни елемент, односно спону. Ради се о три основна елемента: говорник (који се одликује намером да саговорнику објасни садржај поруке), порука (односно само објашњење које захтева време, тј. трајање) и саговорник (у овом случају читалац). Вијерзбицка (1986: 296) сматра да се овај глагол дефинише појмовима зашто и зато јер је својим семантичким садржајем уско повезан са узроцима и мотивима. Треба још додати да се глагол *expliquer* у новинама ретко употребљава са неком допуном која упућује на неког јасно одређеног примаоца поруке јер је у новинарском дискурсу прималац поруке у ствари врло често велика неиндивидуализована група, чији се идентитет може извести из контекста говорног чина.

2.3. Глагол AFFIRMER (*тврдити, потврдити*)

5. « Du point de vue des élites de la politique étrangère, il a passé le test, symboliquement mais aussi sur le fond. Et s'il n'a pas obtenu tout ce qu'il souhaitait, le simple fait qu'il ait montré les aspects les plus positifs de l'Amérique, son ouverture, sa capacité continue à se réinventer, augure d'une nouvelle ère pour le multilatéralisme », *affirme* Stuart Patrick, expert au Council for Foreign Relations, à Washington. (*Libération*, 8/4/2009)
6. Pour le spécialiste du roulement à billes Schaeffler, un rachat de « Conti » serait d'ailleurs le moyen de « diversifier son activité et de se renforcer dans des hautes technologies d'avenir », *affirme* Björn Voss, analyste de la banque M.M.Warburg. (*Le Monde*, 17/8/2008)

Овај глагол спада у групу глагола који нагласак стављају на истинитосну вредност поруке. Веродостојност поруке која се преноси посредством глагола *affirmer*, односно тврдити, потврдити, са сигурношћу се саопштава без икакве могућности да је дата порука нетачна и да се може побити. Глагол *affirmer* преноси суд говорника који настоји да својом тврдњом постигне да и други мисле као он, односно да их убеди у то што тврди. У свету говорниковог уверења, порука коју он преноси тј. у овом случају потврђује, истинита је, тако да саговорнику, односно примаоцу поруке, не преостаје ништа друго него да је нужно прихвати као такву јер у односу говорник – порука – саговорник, у случају глагола *affirmer* говорник заузима ауторитарну позицију као што је то случај у примерима (5) и (6), где говорници чије се речи преносе заузимају значајне позиције у различитим институцијама, што им даје неку врсту ауторитета и омогућава да њихова порука буде прихваћена као апсолутно тачна. Анализирани примери показују да су глаголи *affirmer* и тврдити веома заступљени у француској и српској штампи, а једно од могућих објашњења њихове велике заступљености у новинарском дискурсу јесте чињеница да новинари врло често настоје да јавно мњење убеђују у истинитост и веродостојност информација које преносе.

2.4. Глагол ASSURER (уверавати)

7. « Je n'ai jamais été l'ami de Pablo Escobar, même quand cela était à la mode », *a assuré* en 2007 le chef de l'État. (*Le Monde*, 7/7/2008)
8. « Une partie des députés et des sénateurs se sont ralliés à la junte, mais ce n'est pas du tout la totalité », *assure* Alain Antil. (*Libération*, 8/4/2009)

И овај глагол се као и претходно анализирани глагол *expliquer* заснива на односу говорник – порука – саговорник. Главну улогу у том ланцу односа игра свакако први елемент, говорник, који на себе преузима одговорност за истинитост поруке. Говорник се овде одликује великом илокуцијском снагом (намером), која се такође преноси и на саговорника, јер говорник настоји да саговорника натера да и сам буде сигуран у оно што му он саопштава. Глаголи *affirmer* и *assurer* имају слично значење и без потешкоћа се могу употребљавати у истом контексту, с тим што треба истаћи да је илокуцијска снага глагола *assurer* много јача и експлицитнија.

2.5. Глагол AJOUTER (додавати)

9. Mme Géris, qui se dit surtout « très surprise qu'on parle de mafia ou de gang ». « Il paraît qu'il y a 500 personnes qui disparaissent chaque année à la suite d'accidents, de naufrages ou de noyades dans la région, *ajoute-t-elle*. C'est énorme. » (*Le Monde*, 8/3/2008)
10. « On assiste à une reprise en main par des grands acteurs qui veulent mettre de l'ordre dans les médias », *ajoute-t-il*. (*Le Monde*, 7/7/2008)

Глагол *ajouter* односи се на говорни чин у којем говорник допуњује информацију коју је претходно саопштио. Овај глагол дакле имплицира претходно изречен исказ са којим је исказ у којем фигурира глагол *ajouter* тематски повезан. Та повезаност између два исказа прати развој мисли будући да оба исказа чине целину. Ипак, треба истаћи да не постоји једнакост између ова два исказа, пошто први садржи суштину онога што је говорник имао да каже, док се други јавља као допуна информације садржане у првом исказу. Овде морамо да напоменемо да француски глагол *ajouter* и српски глагол додати не представљају праве глаголе говорења, али могу тако да функционишу у зависности од контекста, када им, рецимо, следи комплетивна реченица. Међутим, када је у питању журналистички дискурс, анализирајући француске новинске чланке, могли смо да закључимо да се глагол *ajouter* углавном јавља у оквиру уметнутих реченица, где врши улогу глагола говорења, као што је то показано у примерима (9) и (10). Када је реч о илокуцијској снази глагола *ajouter/dodati*, она се заснива на потреби да се да свеобухватнија идеја о предмету о коме се говори.

2.6. Глагол DÉCLARER (изјавити)

11. « Je travaille à la modernisation de la France sans me laisser distraire par les péripéties », *a-t-il déclaré* dans son entretien au *Figaro* du 6 mars. (*Le Monde*, 8/3/2008)
12. Interrogé sur l'attitude de la France vis-à-vis de ce coup d'État, Sarkozy *a déclaré*: « Est-ce qu'on a souvent vu un coup d'État sans manifestation et sans protestation, si ce n'est celle de la France? » (*Libération*, 8/4/2009)

Глагол *déclarer* такође се заснива на односу говорник – порука – саговорник. Овај глагол поруци која се саопштава даје објективан карактер, јер говорник, у свим контекстима, заузима некакову званичну позицију, или боље рећи ауторитарну позицију из које саопштава информације које се сматрају званичним и објективним (и у примеру (11) и у примеру (12) реч је о званичним интервјуима које је за различите новине дао тадашњи председник Француске, тако да је ауторитарна позиција говорника и више него очигледна). Дакле, главна одлика глагола *déclarer* и његовог српског еквивалента изјавити јесте чињеница да говорник употребом ових глагола жели да саопшти садржај поруке мноштву саговорника који ту поруку морају да прихвате као истиниту и сходно томе не смеју да је игноришу. Оно што је овде битно рећи је то да се глагол *déclarer* не оријентише ка неком посебном и одређеном саговорнику, већ ка неодређеном броју саговорника, односно у случају новинских чланака ка неодређеном броју читалаца и управо отуда проистиче честа употреба израза попут *publiquement, urbi et orbi, devant les caméras*. Другим речима, изјављују се одлуке, мишљења, чињенице са намером да се наметну свести читаоца. Говорник је убеђен у важност своје поруке и уверен да му ауторитарна позиција у којој се налази омогућава да без устезања изјави то што изговара. Та ауторитарна позиција се односи не неки тренутно привилегован положај или на неку јавну функцију коју говорник обавља.

2.7. Глагол PRÉCISER (прецизирајући)

13. De son côté, le président de l'Autorité palestinienne, Mahmoud Abbas, a condamné cette attaque, *précisant*: « Nous condamnons toutes les attaques visant les civils, qu'elles soient palestiniennes ou israéliennes. » (*Le Monde*, 8/3/2008)
14. Dans son rapport, le procureur général s'est demandé « si la gabegie relève de la négligence ou de l'incompétence ou si elle a délibérément été organisée », *précisant* que « la réponse à cette question » passe par « la recherche des relations personnelles entre Jean Hamon, Charles Pasqua et André Santini ». (*Libération*, 8/4/2009)

Употребом глагола *préciser* говорник се у потпуности усредсређује на садржај поруке која се обогаћује и допуњује додатним информацијама, разјашњењима, у намери да се избегну евентуалне нејасноће и неразумевање. Глагол *préciser* мотивисан је истом илокуцијском снагом као и глагол *ajouter* и подразумева постојање неког претходног исказа, чији се садржај ближе одређује употребом овог глагола. Та додатна информација коју доноси глагол *préciser* има за циљ да обогати и спецификује оно што је претходно речено. За разлику од глагола *ajouter*, глагол *préciser* истиче у први план и намеру јер говорник покушава да ближе одреди поједине аспекте у структури поруке и да их представи мноштву саговорника. Информација која се јавља као допуна круцијална је јер може да има улогу исправке када говорник страхује да је био превише неодређен и да стога ризикује да буде лоше протумачен.

2.8. Глагол ANNONCER (најавијући)

15. « Je vais rentrer en Colombie dans quelques jours », *a-t-elle annoncé* dans un entretien au *Journal du dimanche*. (*Le Figaro*, 7/7/2008)

16. Le chancelier Khol *annonce* également l'octroi d'une aide militaire pour Israël. (*Le Monde*, 17/7/2008)

И глаголом *annoncer* и његовим српским еквивалентом најавити сва пажња је усмерена на садржај поруке². Овај глагол подразумева да саговорник још увек не познаје садржину поруке коју ће му говорник саопштити. Саопштава се дакле нека новост, било да је у питању нека одлука, план, намера која се оријентише ка будућности, или неки догађај који се десио у блиској прошлости а који не може бити познат широј јавности. Говорник при том заузима привилеговану позицију или неку званичну позицију, која не мора нужно бити и ауторитарна (за разлику од глагола *déclarer*). Та позиција, у којој се налази, омогућава му да неком одређеном саговорнику или мноштву саговорника обзани, односно саопшти поруку, тј. информацију. Глагол *annoncer* такође пресупонира извесну формалност информације која се преноси и њен објективни карактер. Може се рећи да се илокуцијска снага глагола *annoncer* и његовог српског еквивалента најавити заснива на жељи говорника да неку чињеницу учини јавном.

2.9. Глагол ESTIMER (цени́тии)

17. Elles *estiment* qu'il s'agit de la situation « la pire depuis le début de l'occupation israélienne en 1967 ». (*Le Monde*, 8/3/2008)
18. En Turquie, on estime que quelque 280 000 réfugiés sont massés le long des 321 km de frontière. (*France-Soir*, 8/4/91)

Глагол *estimer* маркира однос говорник–порука и у први план истиче садржај поруке којој додељује једну евалуативну нијансу. Употребом овог глагола говорник преноси своју субјективност, став и мишљење о информацији коју саопштава. Намера говорника је да посредством глагола *estimer* саопшти резултат својих властитих размишљања. Овај глагол не подразумева строго логичко резонување, чији закључак се не може довести у питање, већ са собом повлачи извесну дозу апроксимативности (када говорник износи некакве бројчане процене (као у примеру (18)) или несигурности која отвара пут различитим проценама и размишљањима (као у примеру (17)).

2.10. Глагол INDIQUER (назначити́и)

19. « Il faut une initiative élargie à l'UA. Ça nous soulageras », *a indiqué* le patron du Mouvement pour un changement démocratique à la BBC. (*Le Monde*, 17/7/2008)
20. Genoa Caldwell, sa biographe, *indique* qu'il « franchit l'Atlantique trente fois, le Pacifique vingt fois, fit le tour du monde six fois, prit plus de trente mille clichés, tourna plus de cent cinquante mille mètres de pellicule et gagna plus de 5 millions de dollars. » (*Le Monde*, 8/3/2008)

Овај глагол, као и многи други, није глагол говорења у правом смислу те речи. Када је употребљен у значењу физичке активности, глагол *indiquer* подразумева да треба да учинимо покрет показујући неки предмет у свету који нас окружује на који хоћемо да усмеримо поглед друге особе. Међутим, када је упо-

2 То је нарочито видљиво уколико се глагол *annoncer* упореди са својим парњаком *informer*. Док је са глаголом *informer* пажња усмерена на примаоца поруке и на намеру да он буде у току са оним што му се саопштава, глагол *annoncer* у први план ставља поруку исказа који се преноси.

требљен у значењу вербалне активности, глагол *indiquer* подразумева да пажњу оног коме се обраћамо треба привући на неки посебан аспект одређене ситуације. Глагол *indiquer* уско је повезан са идејом намере јер је циљ говорника увек да се увери да је оно што је назначио саговорнику узето у обзир и схваћено. Дакле, може се рећи да се глагол *indiquer* односи на говорни чин који се одвија у интересу саговорника.

3. Посебни случајеви

На почетку рада напоменули смо да предмет наше анализе нису искључиво глаголи говорења у правом смислу те речи, већ и они глаголи чије основно значење не подразумева говорни чин али који се употребљавају у значењу и у контексту глагола говорења. Тако је Моник Монвил-Бирстон (1993: 50) у свом раду напоменула да неки глаголи који се у основном значењу односе на различите начине оглашавања животиња када су употребљени у журналистичком дискурсу играју улогу глагола говорења. Такви глаголи нису чести, а ми смо анализом француских новинских чланака успели да издвојимо неколико, као што су *beugler*, *grogner*, *hurler*, *meugler*, *mugir*, *piailler*, *rugir* и други помоћу којих се указује не само на јачину гласа говорника чије се речи преносе већ и на његово незадовољство (пример (21)) које новинар преноси на сликовит начин употребом ових глагола нетипичних за језик новина:

21. Jacques Pélessard, maire (UMP) de Lons-le-Saunier et président de l'Association des maires de France, *grogne* que les irritations des maîtres se sont sédimentées. (*Le Monde*, 7/7/2008)

Овде треба напоменути да се преводни еквиваленти горепомнутих глагола никада не појављују у српској штампи у улози глагола говорења. Новинари у српским новинским чланцима у истом контексту употребљавају неутралније глаголе викнути, узвикнути или за изражавање незадовољства говорника користе нека друга средства попут израза изразио је своје незадовољство, незадовољно је узвикнуо итд.

У ову групу глагола могли бисмо да сврстамо и глаголе попут *tonner* (грмети, загрмети) и *marteler* (ударити чекићем), који се у француским новинама употребљавају често метафорично у значењу глагола говорења. Глагол *tonner* се као и претходни глаголи употребљава да означи незадовољство говорника стављајући акценат на јачину његовог гласа и узрујаност:

22. « Nous n'avons même pas obtenu de l'OTAN 3000 soldats de plus en Afghanistan », *tonne* le représentant démocrate de Pennsylvanie, John Murtha. (*Le Monde*, 8/3/2008)

Са друге стране, глагол *marteler* не употребљава се у потпуно истом контексту као и претходни глаголи. Њиме се такође указује на јачину гласа говорника али за разлику од осталих глагола овај глагол не служи за изражавање незадовољства, већ најчешће служи за преношење говора које политичари држе пред широким народним масама (пример (23)). Овај глагол упућује на говорникову намеру да оне којима се обраћа наведе да поверују у његове речи:

23. « Il faut faire la distinction entre des dysfonctionnements dans l'organisation et les qualités des hommes et des femmes prêts à donner leur vie pour la France », *a-t-il martelé*. (*Le Figaro*, 7/7/2008)

У посебну групу глагола чије се основно значење не заснива на неком говорном чину а који се неретко употребљавају како у француској тако и у српској штампи у контексту глагола говорења убрајају се свакако и глаголи осећања попут *se réjouir* (радовати се), *s'inquiéter* (бринути), *regretter* и *déplorer* (жалити) и многи други. Иако међу глаголима говорења, које смо детаљније анализирали у претходном одељку рада, постоје глаголи који имплицитно указују на став и мишљење говорника, ипак ти глаголи представљају главну одлику објективног новинарског преношења. Глаголи осећања се пак употребљавају онда када новинар жели експлицитно да покаже став и мишљење говорника, његову субјективност:

24. « Dès la fin décembre, nous avons vendu toutes les places du stade Flaminio pour nos deux rencontres à domicile du Tournoi », *se réjouit* Giancarlo Dondi. (*L'Équipe*, 29/11/2008)
25. « Nous avons un gros dossier à remplir. Une de nos jeunes n'a pas pu partir, car son passeport ne lui a pas été renvoyé à temps », *regrette* sœur Nathalie Becquart. (*Le Monde*, 17/7/2008)

4. Закључак

Након свега што смо изложили можемо закључити да глаголи говорења које смо у овом раду анализирали играју веома значајну улогу приликом преношења туђих речи у новинским чланцима. Када је реч о десет најчешћих глагола говорења који се појављују у француским новинама, увидели смо да су њихови преводни еквиваленти подједнако заступљени у српским новинама. Ипак, када је у питању употреба нетипичних глагола у улози глагола говорења, као што су глаголи осећања, неки ономотопејски глаголи, као и глаголи који су метафорично употребљени, приметили смо да је језик француских новина знатно богатији. Језик српских новинских чланака је у том погледу неутралнији. Још једна битна ствар коју смо могли да закључимо проучавајући различите новинске чланке јесте чињеница да десет најчешћих глагола које смо успели да издвојимо карактеришу пре свега објективно новинско преношење и употребљавају се када новинари не жели ни у ком случају да изнесу став према ономе што преносе. Субјективност је у новинском преношењу много мање заступљена, а на начине њеног изражавања покушали смо да укажемо у одељку у ком говоримо о посебним случајевима употребе нетипичних глагола у контексту глагола говорења.

Литература

- Ашић 2011: Т. Ашић, Наука о језику, Београд: Веобок.
- Вјерзбицка 1987: А. Wierzbicka, *English speech Act Verbs, a semantic dictionary*, Marrickville: Academic Press Australia.
- Кербрат-Орекиони 1996: С. Kerbart-Orecchioni, *La conversation*, Paris: Hachette.
- Монвил-Бирстон 1993: М. Monville-Burston, *Les verbes de parole dans la presse d'information*, Paris: *Langue française*, 98, Paris, 48–66.
- Филмор 1977: С. Fillmore, *Scenes-and-frames Semantics*, у А. Zambolli (ред.), *Linguistic Structure Processing*, Amsterdam: North Holland Publishing Company, 55–82.
- Форже 1980: D. Forget, *Analyse sémantique et pragmatique du discours rapporté*, Canada: McGill University.

VERBA DICENDI DANS LA PRESSE FRANÇAISE – L'ANALYSE SÉMANTIQUE ET LES REMARQUES SUR LES ÉQUIVALENTS DANS LES MÉDIAS ÉCRITS SERBES

Résumé

Dans cette étude nous avons pour but de faire l'analyse sémantique des verbes qui servent à rapporter les informations et les mots d'autrui dans la presse française. Notre objectif est avant tout de démontrer de quelle façon ces verbes qu'on emploie pour rapporter les mots d'autrui expriment parfois la nature même de l'acte de parole en dévoilant ainsi, à l'aide du contenu sémantique, les attitudes, le jugement ou l'intention du locuteur. Par conséquent, en ce qui concerne la notion de *verba dicendi* dans notre étude, nous n'allons pas la limiter seulement aux verbes de parole au plein sens du mot, mais nous allons élargir notre analyse sémantique aussi sur les verbes qui sont employés pour rapporter les mots d'autrui mais dont le contenu sémantique ne fait pas explicitement référence à un acte de parole. C'est pourquoi l'objet de notre étude, à part les verbes de parole, sont les verbes de sentiment, les verbes qui expriment une activité mentale et intellectuelle, les verbes qui se réfèrent au type et à la nature du discours etc. Dans cette étude nous nous appuyons sur la théorie du cadre sémantique (*frame*) qu'a développée Fillmore ainsi que sur les études des chercheurs qui ont traité ce sujet comme Monique Monville-Burston et Ana Wierzbicka. Notre analyse sera corroborée par les exemples repris des journaux et des revues français tels que *Le Monde*, *Le Figaro*, *L'Équipe*. L'analyse de ces exemples va nous conduire à conclure dans quelle mesure l'objectivité est présente dans le discours journalistique lors de la transmission des mots d'autrui et quel est le rôle de la subjectivité dans cette transmission.

Mots-clés: verbes de parole, contenu sémantique, discours journalistique, verbes de sentiment

Milos Spasovic

Милица Кочовић¹
Крађујевац

ОСОБЕНОСТИ ЈЕЗИКА МЕДИЦИНЕ У ЕНГЛЕСКОМ И У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: НАЗИВИ ЗА ОБОЉЕЊА, ЛЕКОВЕ И ЛЕКОВИТА СРЕДСТВА – КОНТРАСТИВНИ ПРИСТУП

Једна од специфичних особина научног медицинског дискурса јесте и писање радова на енглеском језику, где је више него у осталим областима науке од изузетног значаја да термини и називи за обољења и медицинска стања буду недвосмислени и јасни. Језик медицине и научни дискурс уопште представљају посебан изазов за анализу са стилистичке тачке гледишта, због великог броја грчко-латинских термина, који су већ вековима присутни у овом научном дискурсу. Стога, језик медицине, и на српском и на енглеском језику, има специфичне лексичке, морфолошке и дискурсне одлике. Овај језик разликује се од књижевног језика, и као језик за посебне намене, заслужује и посебну анализу. У раду ћемо покушати да прикажемо особености језика медицине на енглеском говорном подручју, у поређењу са српским говорним подручјем, као и да дамо одговор на питања која се тичу предности и мана стандардизовања језика медицинске струке, као једног од изазова који стоји пред нама у будућности.

Кључне речи: језик медицине, енглески, српски, језик науке, стандардизација језика

1. Научни функционални стил

О научном функционалном стилу говорили су још Аристотел и Квинтилијан, који су тврдили да научни стил или говор треба да буде истинит и једноставан, да поучава, док је Јакобсон рекао да је једна од шест функција језика метајезичка функција, односно научна функција, где је главно усмерење управо на код. (Симић, Јовановић 2002: 113)

Оно што карактерише све подврсте научних стилова свакако је научна истина, тако да све што припада науци и што је писано научним стилем мора да буде адекватно, односно да одговара чињеницама. Објективност, тачност, економичност, конзистентност, једнозначност – само су неке од одлика овог функционалног стила.

Јединица вербализације у медицинском научном дискурсу је термин, а употреба термина донекле варира од језика до језика. Неминовно је, свакако, да их у области медицине има највише, тако да је медицински дискурс увек значајно анализирати са лексичке тачке гледишта.

Што се тиче термина, потребно је још и нагласити да је њихова употреба у научном функционалном стилу неизбежна. Терминолошке речи нису проста замена за речи свакодневног језика, нити је научни стил проста „прерада“ колоквијалног заменом свакодневних речи за терминолошке. Научни стил свакако другачије функционише од свакодневног, јер „улога термина није искључиво у повећању економичности израза: он обавља своје функције у научном језику сходно свом положају у том супсистему, који је диктиран везом са системом научних појмова. Та функција одговара функцији речи у свакодневном језику, али

1 milicak@hotmail.com

није идентична с њом, јер је на посебан начин конципирана, семантички контролисана и логички уређена“ (Симић, Јовановић 2002: 125).

О лексичкој структури већ смо рекли једну од битнијих ствари, да је употреба термина најдоминатнија у овом стилу, посебно у области науке коју ми анализирамо. Употребом термина, искључивањем глагола говорења и осталих глагола типичних за књижевноуметнички стил на пример, искључујемо и могућност употребе било какве емоционалне или експресивне лексике. Језик науке није усмерен на форму, већ на садржај, па се тако ограничава употреба било каквих експресивних језичких средстава.

Медицински језик традиционално се сматра језиком који користе стручњаци медицине у међусобној комуникацији, а дефинише се као специјални језик, или језик за посебне намене. Специјални језици делимично су аутономно сложени семиотички системи који се заснивају и потичу од општег језика, али је њихова употреба ограничена на комуникацију међу стручњацима, у оквиру једне области, или више сродних. Често се наглашава дихотомија између појма стандардни језик и стручни језик.

Сведоци смо тога да све већи развој науке и технологије узима маха, а тиме долази и до развоја посебних језика, условно речено, који прате тај убрзани развој и који изискују посебну пажњу. То је наравно, случај и са страним језицима, а посебно са енглеским језиком, одакле највећим делом и потичу те промене. Дакле, како закључује Мићић (2003), данашње потребе учења страног језика, у овом случају енглеског, захтевају учење и превођење не само књижевних текстова и лепе литературе, већ и познавање језика струке, језика који нам омогућава комуникацију која има огроман практични значај, а у многим случајевима и неопходност. Језик медицинске струке свакако је од посебног значаја, највећим делом зато што двосмисленост, погрешан превод или погрешно интерпретирање могу довести до фаталних исхода.

Језик медицине показује специфичности на свим нивоима. У нашем раду ћемо се концентрисати на ниво лексике, као једне од главних специфичности медицинског дискурса, упоређујући називе за обољења и лековита средства у енглеском и у српском језику.

Циљ овог рада је да укаже на специфичности језика медицине у српском и у енглеском језику, упоређујући називе за обољења и лековита средства, с посебним освртом на питање стандардизације тих назива, користећи корпус савремених часописа из области медицине и фармације – *Српски Архив за целокупно лекариство*, *Акџа Клиника* и *NEJM (New England Journal of Medicine)*.

2. Језик медицине

Када говоримо о енглеском језику, највећи број аутора из ове области (Слајсберг 1971; Фишбах 1986,1993; Лопез и Терада 1990; Ван Хоф 1999; Наваро 1997; Мандеи 2002) слаже се да је енглески језик „лингва франка“ у међународној заједници, а у области медицине посебно. Утицај енглеског језика на језик медицине свакако се може приписати чињеници да је управо у Америци центар научних истраживања из ове области, па је, сходно томе, то и место настанка нових појмова, речи и израза.²

2 У последњих пар година ови центри премештају се у земље у којима се говори немачки језик, али и даље остаје енглески језик као доминантан приликом давања назива и писања радова из области медицине.

Што се тиче језика медицине, у сваком језику можемо наћи одређене сличности и универзалности. Пресвега, готово је сигурно да ће у већини светских језика термини грчко-латинског порекла бити најдоминантнији у медицини и у фармацији. Оно што је карактеристично и у енглеском и у српском језику када је језик медицине у питању јесте употреба синонима, акронима, епонима и скраћеница.

Наравно, постоје и специфичности за сваки од ова два језика, па тако Мићић (2003: 101) запажа да је енглески језик склон употреби описних термина узетих из свакодневнoг језика, док се српски језик држи строго стручних термина, који су углавном страног порекла. У енглеском језику постоји и тенденција да се користе обичне речи са придодатим медицинским значењем, док у српском језику то није случај. Ово су само неке од чињеница које сведоче о аутономији енглеског језика, који је, између осталог, и на овај начин задржава, ставом својих говорника, док се у српском језику, у овој области увек користе речи које нису српског порекла. Дакле, у енглеском језику врло често поред уско стручних термина за неку болест или стање постоје и популарни, народни термини, који се можда и више користе, док у српском језику то није случај.

На пример, у енглеском језику *coagulation* и *clotting* јесу термини који су подједнако заступљени у медицинском језику, док је у српском језику *коагулација* чешћа од термина згрушавање крви, који би био еквивалент.

3. Називи за болести и обољења

Што се тиче термина за болесна стања, у енглеском језику су доминантни изрази *illness*, *disease*, *sickness* и *disorder*, док су у српском језику заступљени изрази *болест*, *обољење* и *поремећај*.³ Као што видимо, енглески језик има више термина за болесна стања, а такође је и иновативнији када говоримо о болу. Наиме, бол је на енглеском језику *pain* или *ache*, са извесним разликама у значењу. Дорланд (1988: 1222) прави разлику између краткотрајног бола, који означава као *pain* и дуготрајног, устаљеног бола, што одговара појму *ache*, па тако имамо велики број сложеница са појмом *ache* > *toothache*, *headache*, *stomachache* и слично, док се у српском језику глагол *болети* (и именица *бол*) користи за оба случаја. Наравно, морамо напоменути да је бол само симптом болести, а не болест сама по себи, што се често грешки приликом превођења радова из области медицине, као и приликом тумачења истих.

Дајући медицинске дефиниције наведених појмова, Дорланд (1988: 817, 495) каже да је *illness/болест* „стање које означава наглашено одступање од нормалног, здравог стања“, *disease/обољење* је одступање од било какве нормалне функције и структуре органа или система, а *disorder/поремећај* нарушеност или абнормалност функције.

У лингвистичком смислу, дефиниције свакако остају исте у свом семантичком смислу, разлика је једино да ли сам појам за означавање болести спада у строго стручне термине или полустручне речи, којих, како смо рекли, више има у енглеском језику, док се српски језик држи строго научних термина.

Изузетак су неки текстови књижевног типа, како у енглеском, тако и у српском језику, где се, ради појачане експресивности, користе речи попут: *ailment/бољка*, *malady*, *malaise* и *affliction*, који се у савременом језику више и не користе.

3 Уобичајене колокације са *illness/болест* и *disease/обољење* јесу: *have an illness/disease/имати болест/обољење*, *get an illness/disease/добити болест/обољење* (односи се на чешће болести), и *suffer from an illness/disease/пати/пати од болести/обољења* (формални контекст, и уз теже болести).

У преводу на српски, свака од ових речи има и додатну конотацију која је од значаја за наглашавање емоционалности. Из тог разлога, ове називе за болесна стања никада нећемо срести у медицинском дискурсу, јер би се тиме нарушило једно од главних начела научног дискурса – суздржаност, објективност и неемоционалност.

Морамо рећи и то да не постоји посебан термин „медицински стил“, већ је медицинска терминологија део научног функционалног стила, а Макмероу (1998: 25) тврди да чак и Америчка медицинска асоцијација заобилази овај термин у свом приручнику из 1989. године. Тако, у овом „стилу“, условно речено, постоје неки очекивани елементи који се великим делом подударају са одликама научног стила: извештајни степен безличности, избегавање опширног писања, тачан опис, фиксирани методи извештавања и изношења хипотеза (Макмероу 1998: 26). Јасно је, како запажа Мићић (2004: 15), да медицинска професија користи стручне изразе засноване на грчком и латинском, а да лаици користе неформалне изразе, али тешко је говорити о одређеном правилу за поређење стилова у енглеском и српском језику, јер се у оба језика користе и стручни термини и народни термини.

Најсистематичнија континуирана употреба медицинског грчког и латинског јесте званична Номина Анатомика, стандардизована листа анатомских термина коју је покренуо Међународни комитет за анатомску номенклатуру именован на Петом међународном конгресу анатома у Оксфорду 1950. године, а преуређује се и проширује на сваких 5–10 година.

Називе за болести и обољења морамо сагледати и кроз односе хипонимије и хиперонимије који постоје у медицинском терминолошком фонду.

У нашем случају *ilness/болест* јесте хипероним, док су појмови који су надређени овом појму одређене болести (болест срца, болест јетре и сл.). Како Мићић тврди (2004), одређене карактеристике болести одређују редослед лексема у хијерархији, хипоним првог реда је уопштен и функционише као хипероним (болест), хипоним другог реда је такође уопштен (пулмонална болест), хипоним трећег реда је специфичнији, то је пример конкретне болести (астма), а хипоними четвртог реда јесу сложене лексеме (срчана астма, бронхијална астма). Постоје и хипоними петог реда и то су *хронична астма*, *алергијска астма* и сл. Значењски, хипоним се у медицини најчешће и дефинише путем хиперонима.

4. Називи за болести – контрастивно поређење

Што се тиче назива за конкретне болести, законитости које владају у оба језика, а које се тичу терминологије преузете из грчког и латинског језика утичу на то да, бар што се тиче самих назива за болести, у енглеском и у српском постоји више сличности него разлика.

Ако погледамо називе за плућне болести, преузете са сајта за пнеумофтизиологију (www.lung.org), приметимо да су у српском и у енглеском скоро идентични:

Engleski termin za bolest pluća (www.lung.org)	Srpski termin
Acute Bronchitis	Akutni bronhitis
Acute Respiratory Distress Syndrome	Akutni respiratorni distress sindrom
Asbestosis	Azbestoza pluća

Asthma	Astma
Bronchiectasis	Bronhiektaza
Bronchiolitis	Bronhiolitis
Bronchopulmonary Dysplasia	Bronhopulmonarna displazija
Byssinosis	Bisinozis
Chronic Bronchitis	Hronični bronhitis
COPD	HOBP
Cystic Fibrosis	Cistična fibroza
Emphysema	Emfizem
Hantavirus Pulmonary Syndrome	Plućni sindrom izazvan Hantavirusom
Histoplasmosis	Histoplazmoza
Human Metapneumovirus	Humani metapneumovirus
Hypersensitivity Pneumonitis	Pneumonitis
Influenza	Influenza, Zapaljenje
Lung Cancer	Kancer pluća/rak pluća
Lymphangiomas	Limfangiomatoza
Mesothelioma	Mezotelioma
Nontuberculosis Mycobacterium	Netuberkulozna mikobakterija
Pertussis	Pertuzis
Pneumoconiosis (Black Lung Disease)	Pneumokonioza
Pneumonia	Pneumonija/zapaljenje pluća
Primary Pulmonary Hypertension	Plućna hipertenzija
Pulmonary Arterial Hypertension	Plućna arterijska hipertenzija
Pulmonary Fibrosis	Pulmonarna fibroza/Plućna fibroza
Pulmonary Vascular Disease	Pulmonarna vaskularna bolest
Sarcoidosis	Sarkoidoza
Severe Acute Respiratory Syndrome	Akutni respiratorni sindrom
Silicosis	Silikoza, Silikotuberkuloza
Sleep Apnea	Slip Apneja*
Sudden Infant Death Syndrome	Sindrom iznenadne smrti novorođenčadi
Tuberculosis	Tuberkuloza

*Iako se definiše kao „kratki periodi zastoja disanja, najčešće u snu“, ostaje engleski naziv za ovaj sindrom, bez prevoda na srpski, koji je moguć.

Можемо да закључимо да су називи за болести и болесна стања универзални, што је свакако велика предност, али да постоји још доста тога да се уради што се тиче медицинског дискурса, јер је циљ свакако тачно и прецизно преносење поруке, дакле места за двосмислености у овом случају не сме бити.

Они медицински термини који воде порекло из грчког и латинског језика могу се анализирати ако се погледа њихов префикс, суфикс и корен, па тако добијемо јасно значење термина – на пример *labiodental* (лабио & дентал) – лабио-дентални; *thrombocytopenia* – тромбоцитопенија, *tracheotomy* – трахеотомија (*tomy* значи *cutting*, сечење, *ultramicrotomy* – сечење на веома мале делове и сл.)

Велики је број израза и термина који су задржали своју форму (грчко-латинског порекла) и у енглеском и у српском језику: *paralysis-парализа*, *libido-либидо*, *asthma-асџма*; *cancer-канцер*; *anaemia-анемија* и сл.

Постоје наравно и изрази који су у енглеском задржали грчко-латинску форму, а у српском имају посебан термин: *uterus-материца*, *atrium-прећкомора*. Највећи је број, међутим, управо оних израза који су на српском језику готово идентични као и на грчком или латинском, али који на енглеском имају свој, енглески назив, попут *shortsightedness* за миопију, или *bleeding* уместо *hemorrhage*.

Latinski	Engleski	Srpski
Uterus	Uterus/womb	Materica
Manus	Manus/hand	Ruka (ali:manuelni)
Dens	Dens/tooth	Zub (ali:dentografija)
Diarrhea	Diarrhea/lientery	Proliv/dijareja

Tabela 2. Neki engleski i srpski medicinski termini sa paralelnim formama na latinskom

Latinski	Engleski	Srpski
Atrium	Atrium	Pretkomora
Cicatrix	Cicatrix	Ožiljak
Uterus	Uterus	Materica

Tabela 3. Neki engleski medicinski termini grčkog i latinskog porekla i njihovi ekvivalenti na srpskom

5. Лекови и лековита средства

Када говоримо о фармацији, ситуација је ту већ другачија. Наиме, сви лекови имају своје генеричке називе, и лекари и фармацеути могу у сваком случају знати о ком леку или о којој комбинацији лековитих супстанци је реч. Проблем се појављује, међутим, са настанком великог броја фабрика и фармацеутских кућа, које, приликом производње лекова, дају различите називе (тзв. фабрички назив лека) лековитим супстанцама већ познатих под другим именом. У енглеском језику то је настало раније, док у српском језику то се дешава последње деценије, када се и појављују нове фабрике лекова. Можемо погледати на примеру *бруфена*, који се може наћи у различитим земљама света под 105 различитих имена. Генерички назив је *ибупрофен*, и када би се сви држали овог назива, не би било забуне. Што се тиче српског и енглеског, називи за *ибупрофен* у енглеском језику јесу :

- *Адвил* (Аустралија и Канада)
- *Анадин Ибупрофен* и *Арпрофен* (Енглеска)
- *Бруфен*, *Ибуџел* (Велика Британија)
- *Калдолор*, *Калпрофен*, *Ебуфак*, *Емупрофен* (САД)
- *Хирон Блу*, *И-профен* (Аустралија и Нови Зеланд)
- *Тефин* (Ирска)

У Србији, међутим, заступљен је само назив *Бруфен* и *Ибупрофен*, али не сумњамо да ће проћи још дуго времена пре него што почну да се користе и други, комерцијални називи.

Једно од решења за успешну комуникацију лекара и фармацеута широм света јесте да се генерички називи лекова примарно користе, а да фабрички називи буду опционални. То је, међутим, јако незахвално, због фармацеутских компанија које, борећи се за примат, инсистирају на свом називу за дати лек, а тиме угрожавају успешну комуникацију на релацији лекар – фармацеут – пацијент. Стога ће проћи, нажалост, још доста времена пре него што се ово питање успешно реши.

6. Стандардизација језика медицинске струке и закључак

Видели смо, дакле, да постоји доста неслагања у српском и у енглеском језику када су у питању називи за болести и лековита средства, као и друге појаве у медицини. У неким околностима, доминирају речи грчког и латинског порекла, у неким ситуацијама постоје речи на енглеском или на српском језику. Када су у питању лекови, користе се вишеструки називи и термини за исте супстанце.

Стога, потребно је рећи и нешто о стандардизацији језика медицине. Што се тиче енглеског језика медицинске струке, он је већ доста одмакао у својој стандардизацији, постоје речници, приручници и уџбеници за ову намену. Српски језик, међутим није одмакао на овом пољу. Логично је запитати се чему стандардизација, када је основ медицине терминологија грчког и латинског порекла. То је донекле тачно, али развојем знања из области медицине у земљама различитих говорних подручја, развила се и превласт тих језика у односу на остале језике, где је енглески свакако најдоминатнији. Макмероу (1998) тврди да се енглески језик медицинске струке данас састоји из мешавине стандардног енглеског језика уз додатак нових епонима, акронима, скраћеница и фабричких имена. Као што смо могли да видимо, енглески језик користи двоструку терминологију, и грчко-латинску и енглеску, док је у српском језику ситуација мало другачија, још увек је доминантна грчко-латинска терминологија и постоји потреба да се развије терминологија српске медицинске струке. Пацијенти често нису упознати са терминима и потребно је да се инсистира на стручном или полустручном термину приликом упознавања са болестима.

Велики је проблем, такође, неусаглашеност научника из области медицине што се тиче појединих израза, па тако долазимо у ситуацију да ће у једном чланку писати *абдоменски*, негде *адбминални*, *имунски* или *имуни*, *инфламациони* или *инфламаторни* – примера је заиста много.

Када би постојали јасни стандарди, не би се дешавало да, у научном раду, један аутор користи израз *рилизинг хормон*, други, у истом контексту, *ослобађајући хормон*, а трећи *либерин*. Треба учинити напоре да се пронађу домаће речи за овакве термине (Мићић 2004: 30–31).

Постоји и велики број примера погрешне употребе страних термина, махом енглеских, у домаћој литератури. Недовољно познавање енглеског језика за посебне сврхе, у овом случају медицинског енглеског језика, доводи до гомилања речи у реченици, плеоназама, парадокса, а некада чак и до потпуног бесмисла самог текста. У нашој медицинској литератури запажено је коришћење страних речи и израза, посебно енглеских. Употреба ових термина свакако јесте оправдана, а умногоме доводи и до богаћења матерњег језика, али мора се водити рачуна о њиховој употреби и ови термини се морају прилагодити законитостима нашег језика. Мићић (2003: 100) тврди да „треба избећи помодарство и употребу термина по сваку цену, јер употребљени термин онда није ни енглески ни српски,

па треба тражити своје, домаће термине, а уколико нема домаћих термина за тај појам, онда треба прихватити стране термине и речи и прилагодити их правилно српског језика“ (постоји доста термина страног порекла који су прихваћени као српске речи, попут термина астма, који је грчког порекла, али је прихваћен и одомаћен у српком језику као његов део).

Посебно је тешко, међутим, превести сложенице са страног језика, а задржати значењску срж. У овом случају је неопходно и познавање струке ради добијања тачног значења читавог склопа.

Како се језик стално развија и обогаћује новим изразима и терминима, неопходна је константна сарадња не само лингвиста већ и лекара и фармацеута.

Закључићемо речима професорке Телебаковић, која и каже да се „снага и зрелост друштва данас огледају и у богатству културе језика струке и науке; зато неговање ових облика културе има важну улогу у самопотврђивању друштва и његовом уклапању у светске токове напретка човечанства“ (Димковић Телебаковић 1998: 134).

Литература

Ван Хооф 1998: Н. Van Hoof, *The Language of Medicine: A Comparative Ministudy of English and French*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Вуд 2001: А. Wood, *International scientific English: The language of research scientists around the world*, Cambridge: Cambridge University Press, 71–83.

Димковић-Телебаковић 1998: G. Dimković-Telebaković, *Kultura jezika struke i nauke, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad: Matica Srpska, vol. 41, књ I, 129–134.

Dorland's Illustrated Medical Dictionary. (1988) Philadelphia: W. B. Saunders Company.

Линч 1998: С. Lynch, *On-line Medical Terminology Resources*, Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company, 147–161.

Медицински лексикон (1981), Медицинска књига, Београд–Загреб.

Макмероу 1998: L. McMorrow, *Breaking the Greco-Roman Mold in Medical Writing: the Many Languages of 20th Century Medicine*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 13–27.

Мићић 2003а: S. Mičić, *Osobnosti jezika za naučne i stručne namene*, Beograd: *Stomatološki glasnik Srbije*, 2, Beograd, 97–101.

Мићић 2003б: S. Mičić, *Identičnosti, sličnosti i razlike u nazivima za oboljenja i telesne poremećaje u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: *Primenjena lingvistika*, 4, Beograd, 96–104.

Мићић 2004: S. Mičić, *Nazivi bolesti i poremećaja u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Beogradska knjiga.

Мићић 2006: S. Mičić, *Engleski i srpski termini za bolesna stanja – interdisciplinarni pogled, u Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad: Matica Srpska, vol. 49, књ. II, 267–275.

О Нил 1998: М. O'Neill, *Who makes a better medical translator: The medically knowledgeable linguist or the linguistically knowledgeable medical professional? A physician's perspective*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company

Поповац 1990: Д. Поповац, *Болести Плућа*, Београд: Научна Књига.

Симић, Јовановић 2002 : Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних ситилова*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Фишбах 1986: Н. Fishbach, *Some anatomical and physiological aspects of medical translation*, Montreal: *Les Presses de l'Université de Montréal*, 16–21.

Хофман 1979: L. Hoffman, Towards a theory of LSP. Elements of a methodology of LSP analysis, Vienna: *Vienna English Working Papers*, 12–17.

CHARACTERISTICS OF LANGUAGE OF MEDICINE IN ENGLISH AND IN SERBIAN TERMS FOR ILLNESSES, MEDICATIONS AND REMEDIES – A CONTRASTIVE APPROACH

Summary

One of the specific features of scientific medical discourse is writing papers in the English language. It is of great importance that the terms and names for medical conditions be unequivocally clear. However, it has been observed that in translation of scientific studies into the Serbian language, linguistic elements from the English language are often preserved. The language of medicine and scientific discourse generally presents a special challenge for stylistic analysis, because of the majority of Greco-Latin terminology, which has been a part of scientific discourse for centuries. Therefore, the language of medicine (in Serbian and in English) has particular lexical, morphological and discourse characteristics. This language is different from language of literature, and, as a language for specific purposes, it should have a specific analysis. In this paper, we will try to present main features of language for medical purposes in English, in comparison to language for medical purposes in Serbian, and we will also try to answer the question concerning the advantages and disadvantages of standardization of this type of language, as one of the main challenges in the future.

Key words: language of medicine, English, Serbian, language of science, standardization of language

Milica Kocovic

Драгана Вучковић¹
Крађујевац

АНАЛИЗА ДИСКУРСА ПРОСПЕКТА МУЗЕЈА СА ЈУГА ФРАНЦУСКЕ

Предмет нашег рада је анализа дискурса проспеката музеја са југа Француске. С обзиром на чињеницу да се о дискурсу проспеката мало писало, наше истраживање је спроведено са општим циљем да се утврде функције које имају глаголска времена и начини у поменутом дискурсу, као и функција слике, коју прати одговарајући текст. Посебни циљеви рада тичу се анализирања илокуцијске снаге императива и инфинитива, који кроз дискурс поменутих проспеката развијају своју директивну функцију. Када је реч о сликама, оне имају улогу да омогуће читаоцима да сами вербализују мисли које нису изречене а које се намећу тим сликама, односно невербалним порукама. Закључак до којег смо дошли је да је илокуцијска снага императива и инфинитива већа у односу на илокуцијску снагу презента, без обзира на то што презент доминира у овом типу проспекта.

Кључне речи: проспект, дискурс, музеј, илокуцијска снага, слика

1. Увод

Предмет нашег рада је анализа дискурса проспеката музеја са југа Француске. Истраживање је спроведено са општим циљем да се утврде функције које имају глаголска времена и глаголски начини у поменутом дискурсу, као и функција слике, која је пратећи елемент сваког проспекта. Дошло се до резултата да су најзаступљивији презент, императив и инфинитив, и да они својом асертивном и директивном функцијом утичу на примаоца поруке. Анализирајући бројне примере сачинили смо корпус од најрепрезентативнијих примера из девет проспеката које смо уврстили у овај рад.

Основни елементи сваког од проучаваних проспеката су текст и слика, па смо их на основу критеријума просторне присутности текста и слике поделили на: а) ликовне (овај термин је намерно одабран, јер је реч о музејима) и б) текстуалне. Ликовни проспекти се одликују већим присуством слике, док текстуални садрже у већој мери текст. Функција текстуалних проспеката је да пруже додатне информације, а ликовни проспекти имају функцију да привуку пажњу читаоца, а не да их упуте у садржај. У ликовним проспектима посебан значај имају слике, чија је улога да читаоцима омогуће да сами вербализују мисли које нису изречене а које се намећу тим невербалним порукама.

Анализирајући глаголска времена и глаголске начине, посебну пажњу смо посветили илокуцијској снази императива и инфинитива, који кроз дискурс поменутих проспеката развијају своју директивну функцију. Када је реч о презенту, његова илокуцијска снага је знатно мања у оба типа брошура.

1 dragana.vuckovic@hotmail.com

2. Основни појмови

Проспекти, као и брошуре и каталози, спадају у туристичке документе промотивног карактера, за разлику од водича и репортажа, које нису промотивног карактера и чији је циљ да упуте шири круг публике. Проспекти, па и друга туристичка документа, углавном су бесплатни и служе као потпора продаји у различитим доменима. С обзиром на то да проспекти имају рекламни карактер, њихов дискурс спада у рекламни дискурс, који заједно са новинарским и политичким чини дискурс медија. За разлику од телевизијске рекламе, која је окарактерисана као најкомплекснија форма рекламе јер у себи садржи и реч, и слику, и звук, штампана реклама, попут анализираних проспеката, обележена је присуством речи и слике. Сlike и писмо (начин на који се истичу језички елементи, почев од слова преко реченица, па до читавих одељака и пасуса), као и саставни делови текста могу имати важну улогу у конструисању одређеног дискурса и утицаја на читаоце. Ово је посебно важно за ону групу људи која има изражено визуелно запажање и памћење. (Вујчић 2012: 275)

Основна јединица анализе проспеката је текст. За њега одређујемо формалну одредницу – све оно што се налази на проспекту ван слика. Сваки текст подразумева пошиљаоца (особа која намерава да рекламира музеје путем проспеката и која плаћа проспекте), посредника (особа која саставља текст и израђује брошуре) и примаоце поруке (шири круг читалаца). Дакле, схема би изгледала овако: пошаљилац – посредник – порука – прималац поруке.

3. Корпус примера

Сваки од проспеката који смо анализирали има свој циљ са којим наступа, што може бити игра, разонода, али и образовање, подучавање, упућивање у културу (античку и модерну), подучавање студената да напишу докторску тезу, итд. У примерима на француском подвучени су глаголи у презенту, императиву и инфинитиву. Учено је да се они стереотипно понављају у свим текстовима брошура које смо ми прикупили и проучавали, тако да су овде наведени најрепрезентативнији примери.

1) Grasse, Musée Fragonard

Le musée Fragonard est situé dans l'hôtel de Villeneuve, magnifique bâtiment historique restauré dans l'esprit de grandes demeures grassoises du XIIIe siècle. Dédié au plus célèbre enfant de la ville Grasse, le peintre Jean-Honoré Fragonard (1732-1806), ce musée présente une quinzaine d'œuvres majeures de l'artiste. [...] Cet ensemble constitue la deuxième collection française d'œuvres de Jean-Honoré Fragonard après celle du Louvre et la première concernant les deux autres artistes.

2) Le Musée d'Anthropologie

Fondé en 1902 par le Prince Albert 1er le Musée d'Anthropologie Préhistorique fût implanté en 1955 dans l'enceinte du Jardin Exotique. On y découvre les vestiges préhistoriques issus du sol de la Principauté et des régions avoisinantes. La visite du musée s'articule autour de deux salles : la Salle Albert 1er, dédiée à la Préhistoire générale ; la Salle Rainier III, qui se focalise sur la préhistoire régionale avec la présentation de collections locales.

3) *Musée des Arts asiatiques*

La vie du musée s'articule autour d'expositions temporaires et d'une programmation régulière de conférences et d'activités, assurées par des intervenants de qualité, permettant d'approfondir les thématique et de se plonger plus intensément dans l'ambiance de sérénité qui se dégage du lieu et de ses collections.

En écho aux œuvres, la boutique propose des objets originaux d'artisanat asiatique, sélectionnés avec soin : laques, soieries indiennes, céramiques chinoises et japonaises, arts de la table, bijoux, librairie, carterie. Ces articles répondent à l'intérêt et à la curiosité du visiteur.

4) *Le musée Bonnard*

Cet été, le musée Bonnard présente une exposition inédite sur la portée symbolique, voire iconique du nu dans l'histoire de l'art de 1880 à 1950 environ, à travers des œuvres de Gauguin à Bonnard. [...]

Nous vous invitons à un circuit culturel pour découvrir l'univers de peintre Bonnard, sa recherche sur le paysage et la lumière du Midi.

5) *Le Musée International de la Parfumerie*

Créé en 1989, Le Musée International de la Parfumerie, musée unique au monde, s'inscrit sur le territoire emblématique de la ville de Grasse, berceau de la parfumerie de luxe dont la France a été l'initiatrice. [le Musée] permet aux visiteurs de découvrir l'histoire et l'originalité du métier des industriels et des grandes Maisons de parfumerie. [...]

Bienvenue dans le monde de parfum...

6) *Musée d'art classique de Mougins*

Découvrez, au vieux village de Mougins, comment la beauté du monde antique a influencé l'art néo-classique, moderne et contemporain. Une collection d'antiquités unique regroupant des sculptures, vases, bijoux, et pièces de monnaie, d'origine Romaine, Grecque et Egyptienne, et la plus grande collection privée d'armes et armures antiques du monde. Retrouvez tout au long de la visite une présentation interactive sur des écrans tactiles.

7) *Le Musée de la curiosité et l'insolite*

Venez découvrir le monde merveilleux de la magie, du rêve et de l'étrange Pour bien Manger et bien t'amuser viens chez Mémé !

8) *Les Jardins du musée international de la parfumerie*

Bienvenue dans le monde des plantes odorantes...

Laissez-vous guider le temps d'une promenade à travers les jardins et découvrez les plantes ordonnancées selon leurs notes olfactives : hespéridée, florale, boisée, épicée, fruitée, musquée... [...] Prenez rendez-vous avec l'équipe du musée...

9) *Le musée des Merveilles*

La conception du musée répond à une vocation plurielle : proposer une approche de l'histoire de la région, [...] offrir aux spécialistes du monde entier une structure permanente de recherche sur les civilisations du Néolithique et des âges des métaux des Alpes méridionales et sur l'art rupestre protohistorique et historique en Europe ; abriter un important fonds documentaire qui permet aux étudiants de Provence, de Ligurie, du Piémont et de diverses universités européennes d'approfondir leurs connaissances et de préparer sur place

des mémoires de DEA ou thèses de doctorat ; contribuer à la protection du site du Mont Bego par l'information et la sensibilisation.

4. Средства језичке реализације комуникативне функције исказа

Граматичка средства која упућују на комуникативну функцију исказа јесу глаголски начини и глаголска времена. У анализираним проспектима најзаступљенији су презент, императив и инфинитив. Примарна функција глаголског начина је одређивање садржаја предиката као реалног (сви видско-временски облици индикатива) или нереалног (облици потенцијала и императива). Облик императива је примарно средство остваривања директивних комуникативних функција: молбе, захтева, наређења, позива, савета, понуде, препоруке, погађања, уцене, претње, итд.

а) Презент у проучаваним проспектима има асертивну функцију. Он има обавештајни карактер и служи да да податке о ономе што посетилац може видети приликом доласка у музеј. У односу на императив и инфинитив има мању илокуцијску снагу, јер је акценат на информацији која се упућује примаоцу поруке, а не на његовом деловању. Он се не позива на акцију, већ обавештава о предстојећим догађајима и упућује у садржај музеја.

б) Императив се у датим проспектима не своди само на заповести и налоге, што је његова уобичајена функција, већ се њиме изражавају и предлог, препорука, сугестија, савет, упозорење и томе слично, које говорно лице упућује слушаоцу, односно читаоцу. Ово је врло битно за рекламни дискурс, јер се употребом императива читаоцу најбоље презентује неки производ или позива на неки догађај. У случају рекламирања музеја, препорука изражена императивом снажније делује на читаоца него презентом. Он стиче утисак да ако не посети одређени музеј неће бити у току са дешавањима и остаће ускраћен да нешто ново види и сазна или да се забави.

в) Инфинитив употребљен у проспектима овог типа има вредност императива, па се у први план истиче његова директивна функција. Тада такође изражава неку препоруку, савет, упутство и слично. Користе се углавном стереотипни глаголи попут: видети, научити, спознати, чути, купити, учествовати итд., који су у инфинитиву, па је овај глаголски облик врло погодан за набрајање свега што пошљилац поруке поручује примаоцу.

4.1 Анализа примера

Примери од 1) до 5) одликују се присуством презента и они су обавештајног карактера. Тако су у примеру под 1) заступљени следећи глаголи у 3. лицу једнине презента: *présente* (представља) и *constitue* (сачињава). Они се односе на уметничка дела која су представљена у музеју Фрагонар.

У примеру под 2) глаголи су такође фокусирани на описивање вредности самог музеја и онога што нуди посетиоцима: *on y découvre...* (ту откривамо...), *la visite du musée s'articule...* (посета музеју се одвија...), *qui se focalise sur...* (која се фокусира на...). Овим глаголима дају се само опште смернице о ономе што тек следи да се види у музеју.

Такав је случај и са примером под бројем 3): *La vie du musée s'articule...* (живот музеја се уклапа), *la boutique propose...* (продавница предлаже...) и *ces articles dépendent...* (ови артикли одговарају...).

У примеру 4) наилазимо на глаголе у презенту попут: *présente* (представља) и *nous vous invitons ... pour découvrir* (ми вас позивамо да откријете), који су типични за презентовање садржаја музеја, стваралаштва уметника или догађања унутар музеја.

У примеру под бројем 5) уочавају се глаголи у презенту: *s'inscrit sur* (се уписује на) и *permet (aux visiteurs) de découvrir* (допушта (посетиоцима) да открију), којима се такође обавештавају примаоци поруке о могућностима које пружа музеј. На крају овог проспекта проналазимо и недоречену мисао у презенту: ***Bienvenue dans le monde de parfum...*** (Добродошли у свет парфема...). Њоме се само наговештава оно што тек следи када се дође у музеј, са намером да читаоци добију жељу да дођу у посету.

У примеру под бројем 6) проналазимо императиве *découvrez* (откријте) и *retrouvez* (пронађите). Њима се пошљиоци поруке директно обраћају публици са намером да их убеди да дођу у посету музеја. Ту је јака директивна функција императива. Пошљиоца поруке саветује примаоца да открије и пронађе нешто њему непознато, чиме се подсвесно делује на примаоца да се што пре одлучи на тај корак.

Слична ситуација је и са наредним примером 7): *venez découvrir* (дођите да откријете) и *viens* (дођи). Овде примећујемо да је обраћање императивом лично, нема персирања. Глагол *venir* (доћи) је у другом лицу множине, а не једине. Њиме се позива мноштво да дође у посету музеју, што је и логично с обзиром на то да је реч о музеју забаве који је намењен децјем узрасту.

Пример под бројем 8) почиње недореченим позивом: ***Bienvenue dans le monde des plantes odorantes...*** (Добродошли у свет мирисних биљака...). Већ након те три тачке читалац може очекивати да се нешто од њега крије, што он треба да сазна, а то ће моћи само ако дође на место где га срдечно дочекују. Ненаметљиво и постепено, читалац бива уведен у причу која следи, он бива вођен до самог музеја и онога што га у њему очекује и то посредством императива: *laissez-vous guider* (допустите да вас води), *découvrez* (откријте), *prenez rendez-vous* (идите на састанак).

Последњи пример проспекта који смо навели под бројем 9) обилује глаголима у инфинитиву. Упоредјујући овај са другим проспектима сличног типа, пронашли смо да се управо ови глаголи најчешће понављају у инфинитивном облику: *proposer* (предложити), *offrir* (понудити), *abriter* (сместити, примити) и *contribuer* (допринети). Слично императиву, инфинитив такође врши своју директивну функцију у рекламном дискурсу овог типа, делујући на примаоца снажније од презента.

4.2. Анализа текста у односу на слику

Основна одлика ликовних брошура је слика која служи да омогући читаоцима да сами вербализују мисли које нису изречене а које се намећу том невербалном поруком. То потиче отуда што читаоци теже да разумеју и допуне и на неки начин заврше мисао која им се нуди. У вези са овим је Теорија релевантности, по којој је анализа исказа у нашем уму двостепена: најпре се врши чисто семантичка анализа, па тек онда прагматичка анализа, која обухвата контекстуалне информације и закључке (Ашић 2011: 110)². Интерпретирањем исказа добијају се нове информације.

² Кончан резултат јесте пропозиционална форма исказа, односно њихово право значење. Значајну улогу у овом процесу има контекст, који подразумева сва знања којим располаже говорник у

Треба рећи и то да се текст, односно вербална порука, преиспитује у односу на визуелни део, а не обрнуто. Разлог томе је што је визуелна моћ јача од вербалне моћи исказа. Гледајући слику, прималац схвата и вербализује поруку, док истовремено слику памти несвесно. Из тог разлога су и сликовите рекламе чешће употребљене у разним врстама медија. Приликом анализе визуелног дела проспекта могу се поставити питања да ли текст потврђује, подржава, објашњава или доводи у питање тај визуелни део. У случају проспекта музеја које смо анализирали, текст потврђује визуелни део у ликовним перспектима и објашњава у текстуалним перспектима.

4.3 Улога интерпункцијских знакова у проспектима музеја

У појединим перспектима присутан је и интерпункцијски знак три тачке, које остављају одређену мисао недовршеним и пружају читаоцу могућност да сам домашта оно што ће уследити кад оде у посету музеју. Један такав пример је из брошуре о парфемима, у којима се слогани Добродошли у свет парфема... и Добродошли у свет мирисних биљака... управо тако завршавају. У оба случаја, прво што нас наводи да ставимо иза те три тачке јесу разне врсте парфема, односно мирисних биљака, који чине тај свет који ми треба да посетимо. Болдирани и искошени како би били упадљиви, ови слогани следе непосредно изнад или испод главног текста. У примеру 5) слоган је испод главног текста, који је обавештајног карактера и чији су глаголи у презенту. У примеру 8) слоган је изнад главног текста, с тим што у њему доминира императив. И одавде можемо закључити да постоји разлика у функцији презента с једне стране и императива са друге стране. Презентом се најпре дају информације, а затим упућује позив за посету, док се у другом случају најпре упућује позив, а затим императивима истиче шта је то што посетиоце очекује у музеју.

5. Илокуцијска снага асертивних и директивних чинова

Већ смо напоменули да се преношење поруке у перспектима остварује посредством следећих елемената: **пошаљилац – посредник – порука – прималац**. Реченица која је писмено (или усмено) остварена у одређеном контексту и конкретној комуникативној ситуацији представља исказ. У процесу невербалне комуникације искази се користе у различитим облицима деловања, односно за остваривање радњи као што су: молба, заповест, савет, питање, упозорење, обећање и слично. Све су то говорне радње или тзв. говорни чинови, који се могу поделити на чин изрицања исказа и чин остваривања комуникативне интенције говорног лица.

Остварујући истовремено и исказ и говорни чин, говорно лице обавља две радње: изриче исказ (локуцијски чин) и реализује своју комуникативну намеру (илокуцијски чин). Илокуцијски чин, који извршавамо саопштавајући одређену поруку, зависи од њеног садржаја (Ашић 2011: 105).³

процесу интерпретације исказа. То су: информације о претходно реченом, информације потекле из говорне ситуације и енциклопедијска знања о свету.

3 Поред ова два, постоји и перлокуцијски чин, који се односи на утицај наших речи на саговорника. Разлика између локуцијског и илокуцијског чина је у томе што се садржај илокуцијског чина може вербално изразити, док за перлокуцијски не постоји посебан језички исказ.

Илокуцијски циљ директивног исказа одређује се као покушај подстицања адресата на акциони или вербални поступак. Јачим степеном илокуцијске снаге одликују се искази са функцијом наредбе, захтева, упозорења, забране, претње.

Илокуцијска снага исказа⁴ зависи од конкретне говорне ситуације. Једна реченица има своју илокуцијску намену граматикализовану кроз облик глаголске категорије начина (нпр. императив) или исказану помоћу модалних реченица, речи и сл. У комуникативној ситуацији говорно лице користи реченицу као образац из језичког система помоћу којег остварује своје комуникативне намере, односно који употребљава у одређеној илокутивној функцији.

5.1. Комуникативне функције исказа у проспектима музеја

У дискурсу проспеката музеја које смо проучавали остварују се асертиви и директиви. Искази са асертивном функцијом (тврдња, саопштење, информисање, упутство, најава) служе да попуне информативне празнине у знању примаоца поруке, односно читаоца. Са друге стране, искази са директивном функцијом (молба, захтев, наредба, понуда, позив, савет, препорука, упозорење, забрана, погађање, уцена, претња) имају намеру да подстакну примаоца поруке (ауторитативно или неауторитативно, заинтересовано или незаинтересовано) на акциони или вербални чин. У нашем случају, намера је да прималац поруке дође у посету музеју, где ће купити неко уметничко дело, сувенир, или се пак ближе упутити и обавестити о изложбама и стваралаштву уметника, бити виђен, добро се забавити.

5.2. Императив као језгро имплицитне перформативне формуле

Приступ директивној функцији исказа као илокутивности усмереној првенствено на примаоца поруке упућује на императив као водећи граматички облик чија се семантичка структура подудару са прагматичким условима успешности директивног чина.

Приликом декодирања исказа неопходно је познавати контекст, како у облику контекста дискурса, тако и у облику прагматичких пресупозиција, које се декодирају полазећи од заједничког репертоара знања учесника у комуникативној ситуацији. Уколико из контекста дискурса сазнајемо да се ради о одређеном чину за који је заинтересован читалац, можемо закључити да је у питању илокуцијска функција препоруке или савета са мањом илокуцијском снагом у односу на молбу или захтев, и, супротно, ако је за одређени чин заинтересовано говорно лице, ради се о мање или више ауторитативној илокуцији (мање у случају молбе, више у случају захтева). Имајући у виду да су пошалоци поруке директори музеја или сами уметници, можемо закључити да је њихова намера да привуку што већи број посетилаца. Из тог разлога, највећи је број оних исказа који се истичу својом директивном функцијом, а она се најбоље изражава императивом и по ред њега инфинитивом.

4 Исказ поседује и илокуцијску снагу, под којом се подразумева развој илокуцијске функције између учесника говорне ситуације. Илокуцијска снага лежи у основи разликовања комуникативних функција у оквиру једне намере. Нпр. молба или захтев имају заједничку директивну намеру – подстицање адресата на акциони или вербални чин, али се разликују према илокуцијској снази изречене намере.

5.3 Табеларни приказ карактеристика проспекација музеја са југа Француске

Грамматичка средства	Презент	Императив, инфинитив
Заинтересован	прималац поруке	пошаљилац поруке
Илокуцијска снага	мања илокуцијска снага	већа илокуцијска снага
Тип говорног чина	асертиви	директиви
Функције говорних чинова	тврдња, саопштење, информисање, најава, препорука, савет	наредба, упутство, молба, захтев, понуда, позив, савет, препорука
Намера говорног чина	попуњавање информативне празнине у знању примаоца поруке	подстицање примаоца поруке на акциони чин

1. Циљеви рекламних проспеката музеја

Анализирањем садржаја проспеката могуће је дефинисати циљеве на основу те документарне подлоге:

1) да дају жељу – главни циљ проспекта је свакако да потенцијалним туристима да жељу да посете музеј. Из тога разлога, на сваком проспекту преовладавају слике на којима су дате скулптуре (Музеј класичне уметности у Мужину), унутрашњост музеја и централно уметничково дело (Музеј Фрагонар у Грасу), ентеријер и екстеријер музеја. Слике, дакле, прате циљ. У већини случајева оне ислуструју саме музеје и дела уметника која се могу видети при посети датом музеју. На тај начин читалац открива значај музеја које може посетити. Презентација туристичке понуде настоји да убеди читаоца да он може уживати и сазнати нешто ново у том окружењу;

2) да открију – текст који прати слике омогућава читаоцима да сазнају много тога корисног о музеју који треба посетити, било да су у питању скулптуре или изложба слика. На крају сваког проспекта налази се списак манифестација са тачним описом активности, временом и датумом њихових одржавања;

3) да упуте – проспекти садрже и информације о површини датог музеја, па чак и целе мапе и путање како се може доћи до музеја. Ту спадају и интернет сајтови, адреса на којој се налази музеј и бројеви телефона;

4) да дају идеју – један од главних циљева проспеката је да се посетиоцима укаже на различите врсте активности које се могу практиковати у музејима.

6. Закључак

Анализирајући проспекте музеја са југа Француске, дошли смо до закључка да утицај на примаоца поруке имају и текст и слика. Када је реч о исказима којима се писменим путем намерава деловати на читаоце, употребом императива или инфинитива постиже се највећа илокуцијска снага и ту одлази до изражаја њихова директивна функција. Са друге стране, презентом се само дају нове информације и на снази је асертивна функција. Глаголи који се користе су стереотипни: видети, посетити, купити, доћи, открити, пронаћи, итд.

Литература

Ашић 2011: Т. Ашић, Наука о језику, Београд: Веоbook; Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Васић 2010: В. Васић, Дискурс и дискурси / Зборник у част Свенки Савић, Нови Сад: Филозофски факултет.

Вујчић 2012: Н. Вујчић, Теорија и методологија једне лингвистичке анализе дискурса са примерима из дискурса предизборне кампање у Србији, у М. Ковачевић (ред.), Српски језик, књижевност, уметност, књ. I, Традиција и иновације у савременом српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 267–286.

Ивић 1975: М. Ивић, Правци у лингвистици, Љубљана: Државна založba Словеније.

Јакобсон 1966: Р. Јакобсон, Лингвистика и поетика, Београд: Нолит.

Савић 1993: С. Савић, Дискурс анализа, Нови Сад: Филозофски факултет.

Станојевић, Ашић 2008: В. Станојевић, А. Ашић, Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.

Џон 1991: С. Џон, Говорни чиновни: огледи из филозофије језика, Београд: Нолит.

L'ANALYSE DU DISCOURS DES PROSPECTUS DES MUSÉES DU SUD DE LA FRANCE

Résumé

Le sujet de notre travail est l'analyse du discours des prospectus des musées du Sud de la France. Étant donné qu'il n'est pas écrit beaucoup sur ce sujet, notre recherche est faite pour définir les fonctions des temps verbaux dans ce discours, tout comme la fonction de l'image, qui est toujours suivie d'un texte correspondant. Les buts spéciaux concernent l'analyse de la force illocutoire de l'impératif et de l'infinitif, qui évoluent sa fonction directive à travers le discours de ces musées. Quant aux images, elles ont la fonction d'aider aux lecteurs de verbaliser les pensées qui ne sont pas écrites mais qui s'imposent par ces images, c'est-à-dire, par les messages non-verbaux. La conclusion est que la force illocutoire directive des impératifs et des infinitifs est plus grande que la force illocutoire assertive des présents, même si le présent domine dans ce type des prospectus.

Mots-clés : prospectus, discours, musée, pouvoir illocutoire, image

Dragana Vučković

Данка Синадиновић¹
Београд

ДИСКУРС МОЋИ У ИНТЕРАКЦИЈИ ЛЕКАРА И ПАЦИЈЕНТА

Овај рад бави се интеракцијом лекара и пацијента као посебним видом институцијске комуникације и дискурсом моћи као његовом важном одликом. Након сажетог прегледа тренутног стања на пољу анализе дискурса и анализе конверзације и најзначајнијих одлика институцијске комуникације, наводе се поједини закључци истраживања из области интеракције лекара и пацијента. На примеру снимљеног разговора између лекара и пацијента анализирају се и коментаришу различити аспекти овог типа разговора, са посебним освртом на демонстрацију моћи од стране представника институције. Анализа датог примера потврђује многобројне налазе досадашњих истраживања, али и указује на релативно успешну комуникацију у конкретном случају.

Кључне речи: анализа дискурса, анализа конверзације, интеракција лекара и пацијента, дискурс моћи, институцијска комуникација

1. Увод

Интеракција лекара и пацијента, као и институцијска комуникација уопште, већ се дуго истражују са различитих аспеката и у оквиру различитих дисциплина – социологије, психологије, антропологије, али и лингвистике. Најзначајнији резултати у изучавању овог вида комуникације постижу се у оквиру анализе дискурса, дисциплине чији је предмет изучавања заокружен говорни догађај (Половина 1990: 23). Важна особина анализе дискурса је њена друштвена димензија, те се бави језиком који се прилагођава одређеној ситуацији и друштвеним активностима (Ги 1999 у: Алба – Хуез 2009: 16) и посебну пажњу посвећује одређеним типовима саговорника, као што су лекар и пацијент или наставник и ученик (Половина 1990: 25). Највећи допринос овој дисциплини, која припада британској школи, дали су Фирт, Синклер и Култард, док се на америчком тлу проучавањем разговора највише баве Сакс, Шеглоф и Џеферсон. Они се у проучавању комуникације ослањају на методе етнометодологије комуникације, која повезује лингвистичке одлике комуникације са културном праксом (Дурнти 1997, у: Алба – Хуез 2009: 134).

Када је реч о проучавању интеракције лекара и пацијента, поред анализе дискурса и етнометодологије, потребно је поменути и анализу конверзације, која припада прагматици, али се често изједначава са појмом анализе дискурса иако се најпре бави разговорним језиком који је изван оквира институције (Стевић 1997: 8). Међутим, пошто се сматра да разговор између лекара и пацијента садржи и елементе свакодневног разговора, а не само институцијског (Мејnard 1991: 499), неопходно је применити различите методе у његовом проучавању и анализирању. Стога ће се и овај рад, у својим коментарима и закључцима, ослањати на сва три наведена приступа. Најпре ће бити речи о одликама институцијске комуникације, са посебним освртом на њену повезаност са дискурсом

1 dankas78@gmail.com

моћи. Потом ћемо се бавити интеракцијом лекара и пацијента, посебним видом институцијске комуникације, и различитим параметрима који се узимају у обзир при анализирању овог типа дискурса. Примерима ћемо илустровати присуство дискурса моћи у овим разговорима и улогу коју он има у односу између лекара и пацијента, а закључци који буду изведени биће упоређени са досадашњим резултатима из ове области.

2. Одлике институцијске комуникације

Институцијска комуникација је дефинисана оквирима институције у којој се обавља и самим тим се знатно разликује од свакодневне комуникације. Овај вид комуникације обично подразумева разговоре између одређених типова саговорника, као што су лекар и пацијент, учесници у судском поступку, полицајац и сведок, наставник и ученик, новинар и интервјуисани и сл. Ферклоу (1990: 102, у: Јовичић 2008: 575) сматра да је сваки тип дискурса у стању да позиционира своје субјекте у друштвеном смислу, те у институцијској комуникацији то позиционирање зависи од хијерархије и ауторитета и самим тим од моћи којом те институције располажу (Јовичић 2008: 575).

Свакодневна комуникација обично подразумева разговор једнаких учесника међу којима постоји солидарност и симетрија (Џонстон 2002: 112), јер оно што може један од њих, могу и сви остали, те појам моћи не игра значајну улогу у овом типу комуникације. Са друге стране, институцијску комуникацију одликује асиметрија у расподели моћи и чињеница да један учесник у разговору може да контролише остале учеснике (Џонстон 2002: 112). Символи моћи о којој је овде реч могу бити различити, а у језичком смислу они се огледају у чињеници да у одређеној језичкој ситуацији један саговорник има мања ограничења од другог, те саговорнике јасно делимо на припаднике институције и клијенте (Јовичић 2002: 576). Ферклоу (2001: 36) разговоре у институционим оквирима назива неравноправним сусретима (енгл. *unequal encounters*), јер су у таквим оквирима улоге учесника у разговору заправо унапред одређене правилима (Џонстон 2002: 119) и од учесника се очекује да та правила познају и да их се придржавају, што они углавном и чине.

Свакодневну комуникацију карактерише смењивање турнуса (енгл. *turn*) говорника и до преузимања речи међу говорницима долази по систему реч за реч (Сакс и др. 1974). Нема конкретних правила о томе ко ће и када преузети реч, већ се саговорници, пратећи низ сигнала унутар разговора, труде да дођу до речи у тој говорној размени. Овакве разговоре стога карактерише присуство испуњивача (поштапалица, привезака² и сл.), поклапања (енгл. *overlap*), прекида, периода ћутања (Стевић 1997: 10), као и оклевања и исправки у току реплике (Половина 1990: 28).

Са друге стране, смењивање турнуса у институцијској комуникацији није препуштено самим говорницима, већ је унапред одређено и представник институције има већу моћ од свог саговорника, те самим тим управља разговором и одлучује о разним аспектима тога разговора. Херитиц (2004: 163–164) истиче да учесници у институцијској комуникацији имају унапред одређене циљеве којих се током разговора придржавају, а који проистичу из улога које имају у оквиру дате институције. У истраживањима је запажено да моћнији говорник, дакле

2 Нпр. зар не?

представник институције, углавном има већи комуникативни простор, поседује сталну контролу над темом разговора и у стању је да утиче на ток разговора и да га по потреби измени (Линел и Лакман 1991).

Херитиц (2004: 164–179) нам скреће пажњу на неколико основних одлика институцијске комуникације које треба имати на уму при проучавању овог типа разговора. Најпре, у овом виду комуникације постоје правила о преузимању речи током разговора, а учесници имају јасно утврђене улоге којима им је дато да постављају питања или да само одговарају на њих. Даље, у разговорима овог типа постоје одређене фазе³ којих се учесници придржавају. Поред већ поменути могућности преусмеравања комуникације и избора тема и подтема, Херитиц (2004: 174) скреће пажњу и на избор лексике где је запажено да учесници у разговору бирају описне термине који су уобичајени за институцијски оквир у коме се налазе и за улогу коју имају у том оквиру. Најзад, наводи се присуство асиметрије у интеракцији, при чему се, поред квантитативне доминације представника институције, посебно скреће пажња на интеракцијски и институцијски *knowhow* (Херитиц 2004: 176–177), где представник институције и клијент различито доживљавају случај због којег је клијент дошао у одговарајућу институцију и иницирао сусрет – док је за представника институције то само још један случај у низу сличних, рутина, за клијента је то јединствен доживљај према коме се емотивно одређује. Такође, асиметрија се огледа и у знању, при чему се представници институције често служе стручном терминологијом којом демонстрирају супериорније знање из дате области у односу на саговорника, као и у праву на приступ знању (Херитиц 2004: 178–179) које указује на то да лаици често нису у стању да поставе одговарајуће питање или да разумеју објашњење које су добили услед недовољног познавања дате области или стручне терминологије.

3. Интеракција лекара и пацијента

У области институцијске комуникације последњих година све је више истраживања на пољу интеракције лекара и пацијента, која се сагледава са различитих аспеката, како у области лингвистике тако и на пољу саме медицине.

Разни аутори слажу се у процени да је интеракција лекара и пацијента један строго организован догађај (тен Хаве 1991: 138), који садржи одговарајуће фазе којих се учесници у разговору придржавају. Управо због постојања ових фаза, разговор између лекара и пацијента сматра се ритуализованим (Хелман 1984 у: Ејнсворт – Вон 2001: 454). Према тен Хавеовом (1991: 138) моделу, разговор се отвара тиме што се пацијент жали на одређени проблем због кога је дошао, након чега лекар испитује пацијента. Следи физички преглед пацијента и постављање дијагнозе, након чега лекар прописује начин лечења и/или даје савет о даљим корацима које треба предузети. Иза тога следи затварање разговора. Из саме организације овог типа интеракције јасно је да етапе разговора прате лекаров план (енгл. *agenda*) који му омогућава да одлучује о чему ће се говорити, када, колико и какво лечење ће бити предузето, што указује на то да лекар у овој врсти интеракције поседује двоструку моћ – контролу над тренутним разговором и контролу над свим будућим активностима пацијента (Ејнсворт – Вон 2001: 453–454). Минић (2000 у: Кликовац 2008: 34 – 35) наводи да лекари на различите начине демонстрирају своју моћ над пацијентом, између осталог инсти-

3 Нпр. отварање разговора, изношење проблема, решење проблема и затварање разговора.

стирајући на начину изражавања који њима, а не пацијентима, обезбеђује место покретача догађаја унутар разговора, као и употребљавајући метафоре којима себе јасно истичу као моћнију страну.⁴

Очигледно присуство асиметрије у интеракцији лекара и пацијента тен Хаве (1991: 139) објашњава тиме што лекар и пацијент имају потпуно различите задатке у том разговору – док лекар има задатак да саслуша пацијента, истражи његов случај и одлучи о могућим решењима, пацијент треба да извести лекара о симптомима које је приметио, да одговори на сва питања и на крају прихвати препоруку лекара. Дакле, иако иницијатива за разговор потиче од пацијента, лекар је тај који природно доминира овим типом разговора, јер он доноси одлуке и усмерава ток разговора.

3.1 Дискурс моћи на примеру интеракције лекара и пацијента

На једном примеру комуникације лекара и пацијента покушаћемо да прикажемо одлике овог типа институцијске асиметрије са посебним освртом на дискурс моћи који се у оваквој интеракцији јавља, а све уочене одлике тумачићемо у односу на досадашње закључке из ове области. Реч је о снимљеном разговору између пацијенткиње средњих година и лекара специјалисте (пулмолога) приликом њиховог првог сусрета.

Пример 1: Разговор између лекара и пацијента⁵

П (1): Добар дан.

Л (2): Добар дан (.). Изволите седите.

П (3): Хвала.

Л (4): Ви сте /.../

П (5): Јесам //

Л (6): // Јесте ви први пут код нас?//

П (7): //Први пут, јесам //

Л (8): // Реците који имате проблем.=

П (9): = Па, знате како, ја: имам суво кашљуцање (.). Значи обично кад имам неку прехладу, грип, вирус (.). Када се то заврши ја ПОЧНЕМ да кашљем // да ли је то имуниџета

Л (10): // Продужено траје, јел тако? =

П (11): = Продужено траје (.). Сада то последњи пут кад ми се десило, значи докторка ми је дала Пресинџ (.). Јер је то био толико сув кашаљ без икаквог искашљавања, значи кренуло онако да ме болица, нос да кажем понекад исто засврби (.). И онда ми је докторка дала Пресинџ да пијем. Пила сам сад 10 дана до суботе сам била на терапији Пресинџа и НИСАМ кашљала. Сада кад сам престала да пијем Пресинџ // поново сам почела

Л (12): // Сада сте престали да пијете // Пресинџ?

П (13): // Да (..) да. И заказала сам код алерголога пошто докторка исто сумња да је нека врста

4 Као пример наводи бројне деградирајуће метафоре које су уобичајено у употреби у гинекологији и акушерству (нпр. плод може да се очисти или је угинуо, трудноћа је жељена, пацијент се отпушта да иде кући...).

5 Разговор је снимљен на Кабинету за плућне болести Војномедицинске академије у Београду, у оквиру прикупљања материјала за докторску тезу

алерџије (.). Па, пре једно две године смо ми радили сипрометрију код нас у Раковици, било је да кажем иако ОК. Е сад докторка каже ваљда //

Л (14): // Да

П (15): Поишло и њу иритира по моје кашљуцање, каже да видимо и код пулмолога и код алерголога. Код алерголога сам заказана за /.../ поишло треба три недеље да прође //

Л (16): // А да ли ви конкретно сада имате неких проблема? =

П (17): = Не (.). Ништа. Мене ништа ишта боли: ништа отежано дишем: //

Л (18): // Само те ваше прехладе трају дуже.

П (19): ((кашље)) Ево (...) Да ((XXX)) //

Л (20): // Да ли сте пушач? =

П (21): = Не. =

Л (22): = А да ли сте у детињству имали овако те сличне симптоме?

П (23): Па, нисам имала, да кажем (.). У детињству сам једино као млада док нисам оперисала крајнике иако често добијала бронхиитис и иако ТО (.). Али после операције крајника нисам имала никад, хвала Богу, проблеме са плућима (...) Е, сад да ли је мени пад имунитета, поишло ми је мама три године боловала (...) не знам (.). Да ли је био имунитет сад (.). Ослабио, ако је био алерџијски још нисам утврдила (...) ишта је (.). Докторка исто сумња да ми је можда имунитет пао (..) //

Л (24):

// Због чега?

П (25): Због мајке ↓

Л (26): А ишта се десило са њом?

П (27): ((XXX)) Умрла је ↓ (...)

Л (28): Уђише овде да се скинете до појаса.

П (29): До пола, јел?

Л (30): Да. ((куца на рачунару)) (...) Значи није вам познато из детињства да су алерџије // у иштању?

П (31):

// Не, не. То је сад од пре три године како ми се мама разболела: Епо да кажем као да ми је имунитет опао (..) Да ли од секирације (.). Да кажем стрес, мислим не знам како би //

Л (32): // Дишите.

П (33): Јел јаче или нормално да дишем? =

Л (34): = Нормално, али отежана.

П (35): ((дише))

Л (36): (...) Добро. Да ли је неко у породици или од ваших рођака имао проблема са бронхиитисима, са астмом // са алерџијама

П (37):

// Не, не

Л (38): А чиме се бавите, да ли сте професионално изложени неким //

П (39): // Паирирама.

Ја радим у /.../, у централу, значи радим са паирирама и ТО МИ ЈАКО СМЕТА //

Л (40): // Добро. А колико сте дуго на том послу?

П (41): ((смеје се)) Ја уствари цео живот радим са паирирама, значи прво сам радила у образовању, а последње четри године у /.../ //

- Л (42): // Да, али (...) али *тхе* *тхе*гобе значи су уназад неколико година ↑ =
- П (43): = Пре две – *тхри* године да кажем //
- Л (44): // А *послом* се бави*тхе* *дуже* ↓
- П (45): Осам година радим.
- Л (46): Добро (...) Обуци*тхе* се. ((куца на рачунару)) (...) Ево овако (...) Мо*жу*ће је да *тха* *сврсна* ситуација коју *схе* имали да је био неки окидач // за
- П (47): // Да.
- Л (48): За *тхе* ваше *проблеме*. А сад да ли је *тхо* баш *пад* имуни*тхе**тха* јер *тхо* је мало овако шири појам //
- П (49): // Добро
- Л (50): Па би морао да се дод*атно* испи*тха* (...) У реду је да оде*тхе* и код алер*го*лога //
- П (51): / /
Да.
- Л (52): Можемо ми да вам урадимо нека испи*тхивања* која овде се код нас раде (.) Да уради*тхе* *сирометрију* (...)
- П (53): Добро.
- Л (54): Онда обзиром да *дуже* време каш*тхе* и да нис*тхе* испи*тхивани* и један снимак срца и плућа //
- П (55): // Добро.
- Л (56): Јесте ли скоро снимали плућа?
- П (57): Нисам, нисам //
- Л (58): // И онда (...) Да видимо да*ље* из *тхо*га, да ли ће неш*тхо* да нам укаже да *тхреба* дод*атно* да испи*тхујемо* (...)
- П (59): То сад да одрад*им*? =
- Л (60): = Да, да, да. Када је заказано //
- П (61): // Алер*го*лог 22. =
- Л (62): = Април?
- П (63): Да. Па збо*г* *тхијења* Пресин*га* морам 3 недеље *паузу* да би урадила онда *тхест* //
- Л (64): / /
Онда ни код нас не може (...) Ми имамо неке алер*го* *тхест*ове, али из испи*о*г разло*га* не можемо (.) Сада овако //
- П (65): // Да
- Л (66): Снимак плућа и *сирометрија* (.)
- П (67): Добро.
- Л (68): А *после* се до*говарамо* након *тхо*га и алер*го*лошко*г* *прегледа* (...) Да видимо да ли има смисла да се ми ук*ључујемо* у (...) ((куца на рачунару))
- П (69): ((каш*ље*)) (...) Јел ће ови сад налази би*тхи* одмах *го*т*хови* или ћу доћи *дру*зи дан? =
- Л (70): = Мислим да ће одмах би*тхи* (...) Али донеси*тхе* да *погледамо* ове (...) Мада, кажем вам, збо*г* Пресин*га* и збо*г* ове *тхриче* не можемо ниш*тха* да*ље* ни ми јер сада све води на *тху* *схрану* ка (...) Ка алер*гијама*:
- П (71): Ниш*тха*, да урадимо сад *тхо* *па*: у зависно*сти* од *тхо*га да сачекамо алер*го*лога *па* ако буде //
- Л (72): //Да, да
- П (73): Било *по*т*хребе* ја ћу *после* //
- Л (74): // Ако буде било *по*т*хребе*.

П (75): Ја ћу после доћи са налазом алерголога.

Л (76): Ево, само ћете морати мало да сачекате. Сестра ће написати упућеницу да одете да то одрадите онда се вратите да погледамо. Мислим да ће то све бити у току дана. Ејо (...)

П (77): Па, само ми реците отприлике да л' да рачунам, да јављам мојима да ћу доћи на посао данас или (...)

Л (78): Знајте шта, ја се надам да (...) Да нас не ухвати нека пауза (...) Али мислим до 12 да би требало.

П (79): Да би требало. Добро.

Л (80): Овај део што смо рекли //

П (81): // Добро, добро. Хвала вам, сачекаћу.

Л (82): Пријатно.

Јасно је да се овај разговор већим делом уклапа у поменути тен Хаев модел – пацијенткиња прво излаже свој проблем, у чему јој лекар донекле помаже својим питањима, лекар затим поставља низ додатних питања, обавља физички преглед и најзад даје претпоставку о дијагнози и упућује пацијенткињу на даља испитивања.

Први показатељ моћи, који је могуће уочити у свим разговорима између лекара и пацијента, јесте чињеница да лекар задржава право да разговор започне и приведе крају (Кликовац 2008 : 46). Наиме, тачно је да пацијент званично отпочиње разговор тиме што улазећи у ординацију учтиво поздравља лекара (1), али је ипак лекар тај који пацијенту даје дозволу да седне и каже због чега је дошао (2, 4, 8). Дакле, пацијент има иницијативу за разговор, али је већ на самом почетку разговора губи, јер се нашао на територији на којој је лекар домаћин, те он самим тим одлучује о томе када пацијент може да уђе, као и када и о чему може да говори, док је пацијентов задатак само да пружи одговоре на питања (тен Хае 1991: 139).

У свим разговорима између лекара и пацијента, па и у наведеном, лекар је тај који одређује шта ће пацијент радити од тренутка када уђе у ординацију (Кликовац 2008: 46). По правилу, лекар пацијенту нуди да седне (2), а касније од њега може тражити да се свуче како би га прегледао (28), те да се поново обуче (46), да му покаже претходне налазе и сл. Пацијент никада ништа од наведеног не ради самоиницијативно, већ чека да то лекар од њега затражи, што значи да прихвата своју улогу подређеног у таквој интеракцији.

Бројни аутори који се баве институцијском комуникацијом слажу се у процени да у интеракцији лекара и пацијента најважнију улогу има постављање питања. Ваицкин (1991: 273, у: Ејнсворт – Вон 2001: 460) сматра да би лекар требало да дозволи пацијенту да исприча своју причу без много упадица, потпитања и прекидања. Међутим, такво нешто веома се ретко дешава у пракси, јер да би неко успео да исприча причу на тај начин, потребно је да поседује извесну моћ, што са пацијентима није случај (Ејнсворт – Вон 2001: 460). Лекар је тај који током целог разговора поставља питања и то се сматра његовим основним начином контролисања разговора (тен Хае 1991: 139). Свако тражење информације заправо је демонстрација моћи над разговором (Кликовац 2008: 49) и због тога то право припада лекару као представнику институције. У зависности од начина на који поставља питања, лекар може утицати на одговор који ће добити од пацијента, али и преусмерити разговор или увести нову тему. У нашем примеру, лекар прво даје пацијенткињи прилику да објасни о каквом проблему је реч (8), али је убрзо прекида питањем које треба да је наведе да детаљније и прецизније

објасни какве симптоме има и колико дуго трају (10). Бекман и Френкел (1984 у: Флајшман, 2001 : 472) наводе да обично прође 18 секунди пре него што лекар прекине одговор пацијента на прво постављено питање, а наш пример се донекле уклапа у наведени стереотип – лекар даје пацијенткињи реч (8, 9) и убрзо је прекида поменутиим попитањем (10), али јој потом дозвољава да настави излагање проблема (11). Касније лекар поставља низ питања која воде ка постављању дијагнозе, углавном упитном реченицом (12, 16, 20, 22, 30, 36, 38, 40, 56), а повремено и констатацијом (18, 42, 44). Поред тога што постаљањем питања лекар добија потребне информације, он истовремено усмерава разговор и наводи пацијенткињу да издвоји најважније и да на прави начин представи свој случај.

Током целог разговора, лекар је тај који држи монопол над постављањем питања, а пацијенткиња то чини веома ретко – када пита колико одеће треба да скине и како треба да дише (29, 33), као и да ли одмах треба да направи снимак плућа и спирометрију (59), када ће налази бити готови (69) и хоће ли стићи на посао тога дана (77). Дакле, ова малобројна питања која пацијенткиња поставља у току разговора техничке су природе, она их поставља како би на што бољи начин могла да одговори на оно што лекар од ње захтева, а не како би затражила неку информацију или полемисала са лекаром.

Подаци које смо добили из нашег примера слажу се са многобројним истраживањима из ове области. Вест (1983 у: тен Хаве 1991: 143) наводи да 91% свих постављених питања у разговорима између лекара и пацијента постављају управо лекари, а да пацијенти чак и када добију прилику да нешто питају, не умеју да је искористе на прави начин, збуне се и једва формулишу питање.

Још један важан аспект интеракције лекара и пацијента јесу прекидања, која су сасвим уобичајена у свакодневном разговору (Кликовац 2008: 47), али која у овој врсти интеракције указују на асиметрију по питању моћи говорника. У нашем примеру могуће је запазити бројна прекидања, јер и лекар и пацијенткиња прекидају једно друго, али то чине на различите начине. Лекар пацијенткињу углавном прекида питањима (6, 10, 12, 16, 20, 24, 40) која се уклапају у његову агенду и којима он долази до података који су му потребни, истовремено игноришући делове пацијенткињиног излагања који нису технички и који се више уклапају у њен лични живот и осећања (Мејнард 1991: 457). Када год пацијенткиња почне да нагађа шта би могао да буде узрок њеног проблема (пад имунитета, алергије, стрес), лекар је прекида новим питањем, којим разговор усмерава у жељеном правцу. Лекар повремено пацијенткињу прекида и констатацијом (18, 42, 44) или наредбом (32), а три пута то чини употребом потврдног да – једном (14) да покаже како разуме шта је пацијенткиња желела да каже, али можда и да убрза прелазак на нову тему (Кликовац 2008: 64), а преостала два пута (60, 72) да се сложи са оним што је пацијенткиња рекла и да покаже како је добро разумела шта је он претходно говорио. Пацијенткиња такође прекида лекара у више наврата, углавном у жељи да што брже и што прецизније одговори на лекарово питање (7, 13, 31, 37, 39, 61) или да покаже како је разумела оно што јој лекар говори и да потврди да се слаже са његовом препоруком или проценом (47, 49, 51, 55, 65, 67, 73, 81). Иако прекида лекара много пута, пацијенткиња то ниједном не ради у жељи да преузме иницијативу или промени тему.

У примеру запажамо да лекар и пацијенткиња користе и реч добро у више наврата. Лекар први пут каже добро када заврши са слушањем плућа (36) и тиме наглашава да је тај део прегледа готов и да је пацијенткиња испунила очекивања по питању технике дисања. Следећи пут ову реч употребљава да се сложи са па-

цијенткињином констатацијом (40), иако можда постоји и скривена намера да је прекине и усмери разговор на жељени начин. Најзад, лекар последњи пут користи реч добро да оконча физички део прегледа и пропратни сегмент разговора о пацијенткињином послу и његовом могућем утицају на проблеме са којима се суочава (45). Пацијенткиња, са друге стране, чешће употребљава ову реч и на другачији начин. Први пут (49) је користи да покаже да се слаже са оним што лекар има да каже без обзира што сама очигледно верује у то да је у питању пад имунитета. Такође, пацијенткиња у три наврата каже добро да би показала како сасвим разуме шта јој лекар говори и шта треба да предузме (53, 55, 67), као и на самом крају разговора (79, 81) да сигнализира да је све разумела и да разговор може да буде окончан.

У литератури се наводи да у интеракцији лекара и пацијента често настају проблеми због тога што лекари имају обичај да користе стручну терминологију која пацијенту често бива неразумљива. Лекари, чак, повремено свакодневе изразе преводе на стручни језик, како би показали да су образованији од пацијента (Кликовац 2008: 72) и како би направили потребну дистанцу. У нашем примеру не запажамо да се лекар служи стручном терминологијом, осим када помиње да је потребно урадити спирометрију и посетити алерголога, али то су термини које и сама пацијенткиња користи и очито разуме.

У снимљеном разговору такође наилазимо на пример за интеракцијски и институцијски *knowhow*, тј. како лекар и пацијент на различите начине доживљавају проблем који пацијенткиња има и његову емотивну страну. Наиме, док лекар све време на професионалан начин узима анамнезу, пратећи своју устаљену агенду, и покушава случај ове пацијенткиње да смести у рутинске оквире, докле се пацијенткиња труди да нагласи емотивни моменат свога проблема и да узроке припише стресу услед смрти мајке. Лекар јој поставља само једно питање у вези са тим (26), али после одлучно наставља са физичким делом прегледа и више се не осврће на то, осим у (46) када потврђује да би стресан догађај могао да буде узрок, али да то није сигурно.

Све у свему, могли бисмо закључити да је наведени разговор пример релативно успешне комуникације између лекара и пацијента, што у пракси често није случај. Лекар и пацијенткиња успели су да се договоре о даљим поступцима, пацијенткиња их је прихватила и показала да је спремна да сарађује и разговор је окончан упутствима о даљем поступању и формалним поздравима (81, 82). Лекар је све време управљао разговором, али је пацијенткиња ипак добила прилику да представи свој случај, иако не и да намеће своје виђење проблема и његов емотивни аспект. Употреба стручне терминологије није представљала сметњу у комуникацији, јер се лекар одлучио за мање формалан начин обраћања пацијенткињи, која је и сама добро обавештена о свом здравственом проблему. Могли бисмо чак рећи да је овај разговор у извесној мери пример за заједничко одлучивање (енгл. *shared decision – making*) (Чарлс и др. 1997 у: Кордела 2004: 29) јер лекар и пацијент деле информације, те постижу сагласност о даљем току лечења и заједнички долазе до закључка да је то најбољи начин. Оно што недостаје да би овај модел био потпун, јесте већи простор за излагање пацијента уз мање прекидања од стране лекара.

4. Закључак

За разлику од свакодневне комуникације у којој сви учесници имају једнака права и могућност да у сваком тренутку преузму реч, институцијску комуникацију карактеришу строга правила и јасно дефинисане улоге. Један од учесника у том виду комуникације налази се у положају молиоца, док други учесник има могућност да учини услугу (Кликовац 2008: 78) и тиме је, као представник институције, у надмоћнијем положају.

У интеракцији лекара и пацијента, као посебном типу институцијске комуникације, лекар и пацијент играју унапред утврђене улоге, при чему лекар све време управља разговором (служећи се питањима, констатацијама и прекидањима), одлучује о томе колики ће простор пацијент добити за своје излагање, као и о томе који ће даљи кораци бити предузети. Пацијентов задатак је да одговори на сва постављена питања и да се сложи са лекаром по питању предложене терапије и даљих испитивања. На овај начин, лекар све време демонстрира моћ коју као представник институције поседује.

Анализирањем датог примера указали смо на различите аспекте који се узимају у обзир приликом анализе интеракције лекара и пацијента – ко отвара и затвара разговор, ко коме одређује понашање, ко постаља питања и на који начин, ко кога прекида, каква терминологија се користи и сл. Показали смо да асиметрија која евидентно постоји у овом типу конверзације не мора увек бити подједнако изражена и да умногоме зависи од лекара, те да је разговор из нашег примера показатељ релативно успешне комуникације у којој је пацијент разумео лекара и делимично учествовао у доношењу одлуке о даљим поступцима.

5. Прилог

Прилог 1: Приказ система коришћеног при транскрипцији говореног материјала (коришћен је прилагођен Џеферсонов (1984) и Стевићев (1997) систем)

=	тесно везани елементи, без паузе	:	продужен слог или глас
//	почетак поклапања говорника	SAP	велика слова означавају гласнији изговор
((опис))	невербално понашање	((XXX))	неразумљиве речи
(.)	кратка пауза	(..)	пауза од једне до три секунде
(...)	пауза дужа од три секунде	?	упитна интонација
↓	силазна интонација	↑	узлазна интонација
/.../	део који није у целини приказан		

Литература

Алба – Хуез 2009: L. Alba – Juez, *Perspectives on Discourse Analysis: Theory and Practice*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

- Бекман, Франкел 1984: H. B. Beckman and R. M. Frankel, The Effect of Physician Behavior on the Collection of Data, *Annals of Internal Medicine*, 101, 692–696.
- Чарлс и др. 1997: C. Charles et al., Shared Decision – Making in the Medical Encounter: What Does it Mean?, *Social Science and Medicine*, 44, 681–692.
- Дуранти 1997: A. Duranti, *Linguistic Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Џонстон 2005: B. Johnstone, *Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ејнсворт – Вон 2001: N. Ainsworth – Vaughn, The Discourse of Medical Encounters, у: D. Schiffrin et al. (ред.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, 453–469.
- Ферклоу 1989: N. Fairclough, *Language and Power*, London: Longman.
- Ферклоу² 2001: N. Fairclough, *Language and Power*, Essex: Pearson Education Limited.
- Флајшман 2001: S. Fleischman, Language and Medicine, у: D. Schiffrin et al. (ред.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, 470–502.
- Ги 1999: J.P. Gee, *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*, New York: Routledge.
- Хелман 1984: C. G. Helman, The Role of Context in Primary Care, *Journal of the Royal College of General Practitioners*, 34, 547–550.
- Херитиц 2004: J. Heritage, Conversation Analysis and Institutional Talk, у: D. Silverman (ред.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London: sage Publications, 161–182.
- Јовичић 2008: З. Јовичић, Символи моћи у фатичкој размени у институционалном дискурсу, Српски језик, 13/1–2, 575–581.
- Кликовац 2008: Д. Кликовац, Прилог критичкој анализи конверзације: дискурс моћи у лекарској ординацији, МСЦ Научни састанак слависта у Вукове дане, 38/3, Београд, 33–80.
- Кордела 2004: M. Cordella, *The Dynamic Consultation – A Discourse Analytical Study of Doctor – Patient Communication*, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Линел, Лакман 1991: P. Linnel & T. Luckmann, Asymmetries in Dialogue: Some Conceptual Preliminaries, у: I. Marova & K. Forpa (ред.), *Asymmetries in Dialogue*, Hemel Hemstead: Harvester Wheatsheaf, 1–20.
- Мејнард 1991: D. W. Maynard, Interaction and Asymmetry in Clinical Discourse, *The American Journal of Sociology*, 97/2, 448–495.
- Минић 2000: З. Минић, Лингвистичка анализа симбола моћи у вербалном дискурсу институције, Магистарски рад одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Половина 1990: V. Polovina, Lingvistika razgovornog jezika, *Književnost i jezik*, XXXIII/1–2, 22–31.
- Сакс и др. 1974: H. Sacks et al., A Simplest Systematics for the Organization of Turntaking for Conversation, *Language*, 50/4, 696–735.
- Стевић 1997: S. Stević, *Analiza konverzације*, Beograd: Filološki fakultet.
- тен Хаве 1991: P. ten Have, Talk and Institution: a Reconsideration of the Asymmetry of Doctor – Patient Communication, у: D. Boden & D. H. Zimmerman (ред.), *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*, Cambridge: Polity Press, 138–163.
- Ваицкин 1991: H. Waitzkin, *The Politics of Medical Encounters: How Patients and Doctors Deal with Social Problems*, New Haven: Yale University Press.
- Вест 1984: C. West, *Routine Complications: Trouble with Talk between Doctors and Patients*, Bloomington: Indiana University Press.

THE DISCOURSE OF POWER IN DOCTOR – PATIENT COMMUNICATION

Summary

This paper deals with doctor – patient communication and the discourse of power as its prominent feature. A brief overview of the current situation in the field of discourse analysis is given, followed by the most important aspects of institutional communication and research results in doctor – patient communication. A transcript of a conversation in doctor's surgery is analysed considering several different aspects, with special emphasis on doctor's demonstration of institutional power. The recorded conversation mostly matches the results of previous studies, but, surprisingly, it is also an example of a relatively successful communication of this type.

Key words: discourse analysis, conversation analysis, doctor – patient communication, the discourse of power, institutional communication.

Данка Синадиновић

Бојана Тулимировић¹
Гранада

Маша Петровић
Крађујевац

ФОРМЕ ОБРАЋАЊА У РЕКЛАМНИМ СЛОГАНИМА НОВИНАРСКОГ ДИСКУРСА У ШПАНИЈИ

У раду се анализира присуство реклама у штампаним медијима, као и језичка средства која се користе у рекламним слоганима новинарског дискурса у Шпанији са циљем да се привуче што већи број потрошача. Анализа је базирана пре свега на начинима обраћања потенцијалним потрошачима и формама које се користе за то (*ти*, *Ви*, *ми*, безличне конструкције), као и бројним социолингвистичким варијаблама и другим факторима који утичу на одабир неке од форми. Пре свега је закључено да се, како у дневној штампи тако и у часописима, велики део простора посвећује рекламирању најразличитијих врста производа који се могу сврстати у 15 већих група. Такође је закључено да се у више од половине анализираних слогана оглашивачи будућим потрошачима обраћају све чешћом употребом неформалног облика *ти*, затим употребом безличних конструкција, а тек потом следе облици *ми* и *Ви*.

Кључне речи: новинарски дискурс, рекламни слогани, језичка средства, форме обраћања

1. Увод

Рекламе и рекламни слогани представљају један од најчешћих начина промовисања најразличитијих производа и услуга у свим медијима комуникације. Многи аутори слажу се да су рекламе и њихов утицај на потрошаче неизоставан део великог броја научних истраживања и стога постоје десетине радова о пореклу рекламе, њеном напретку у медијским сферама, језику и језичким средствима која се користе у креирању рекламних слогана, утицају слике и речи на рецепторе, као и културолошким карактеристикама које се огледају у рекламним кампањама. Ово истраживање управо се бави тим језичким елементима, тачније, формама обраћања у шпанском новинарском дискурсу.

Један од главних циљева овог рада био је да се утврди које форме обраћања се користе у рекламним слоганима и кампањама, односно да се види на који начин се творци реклама обраћају потенцијалним купцима. На тај начин може се утврдити да ли постоје неке врсте стратегија које се примењују како би се привукли потрошачи. Такође, кроз рад је покушано успоставити везу између језика у рекламама и *вербалне учивости*, док је један од секундарних циљева био да се укаже на важност и свеprisутност реклама у савременим медијима комуникације (самим тим и у модерном потрошачком друштву у ком живимо), тачније у писаним медијима. У овом случају, конкретна анализа вршена је на штампаним медијима у Шпанији.

1 btulimirovic@gmail.com

Поред тога, циљ овог истраживања био је и да се види који све социокултурни елементи (пол, године или економски статус) утичу (позитивно или негативно) на одабир поменутих форми обраћања приликом стварања рекламних слогана, како би се изнова утврдило да ли се ради о маркетиншким стратегијама.

Захваљујући овом истраживању, доказаћемо да се формула *ми* користи све више (иако то не значи да друге форме обраћања попут *Ви* или *ми* престају да се употребљавају), али и да одабир једне или друге форме може зависити од производа који се рекламира. У сваком случају, пошло се од претпоставке да тај одабир представља једну променљиву категорију која зависи од много фактора, тако да можемо рећи да не постоји ниједно правило које потврђује или предвиђа избор и употребу одређених формула.

2. Методологија

Први корак у овом истраживању био је одабир и анализа корпуса. Корпус се састоји из два дела. Са једне стране, изабрали смо два издања (за 9. и 10. јул 2012. године) осам дневних новина у Шпанији: *El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia*, *Marca*, *AS*, *Ideal* и *Granada Hoy*. Са друге стране, изабрали смо различите врсте часописа које смо поделили у четири велике групе (према врсти часописа и публике којој су намењени): женски часописи (*Cosmopolitan*, *Glamour*, *AR*, *Telva*, *Woman*), мушки часописи (*Men's Health*, *GQ*, *Quo*), ружичаста штампа (часописи који обрађују љубавне теме (*Cuore*, *Diez minutos*, *Love*, *Pronto*, *¡Qué me dices!*, *¡Hola!*)) и разно (*Rolling Stone*, *Psychologies Magazine*, *Nuevo Estilo*, *Muy Interesante*, *National Geographic History*, *ABC Especial Economía Andaluza* 2012).

Прегледом овог корпуса добијен је укупан број рекламних слогана (730), који се детаљно анализирају у даљем истраживању и који представљају базу података овог рада. Из новина је ексцерпирано 300 слогана, док је преосталих 430 ексцерпирано из горе наведених часописа.

Наредни корак представљао је анализу слогана, која се одвијала према претходно утврђеном плану, с намером да се одговори на главна питања постављена на почетку истраживања: број рекламних слогана у новинама и часописима, односно простор који заузимају рекламе у новинском простору; врсте производа који се рекламирају у различитим периодистичким форматима; језички феномени и типологија формула и форми обраћања потрошачима; социокултурни елементи који утичу на одабир језичких средстава приликом креирања рекламних слогана.

3. Преглед литературе

Као што је раније наведено, рекламе, као и језичка средства која се употребљавају приликом креирања рекламних кампања, до сада су изазивали велико интересовање, нарочито међу прагматичарима. Од појављивања чувеног *Принципија учтивости*, лингвисти изучавају многа питања везана за вербалну учтивост, говорне чинове и језик уопште. Самим тим, начини обраћања (који представљају централни аспект овог рада) завређују пажњу многих лингвиста широм света.

Иако су многи аутори (уп. Априле 2008) мишљења да у оглашавању производа највећи утисак на будуће потрошаче остављају визуелни ефекти, тј. слике за које се опредељују рекламни агенти, насупротив њима стоје и они који сматрају

да су управо речи, тј. слогани ти који дефинишу производ, описују га, и на крају крајева и продају. Реч је о лексци која представља део рекламног дискурса који служи да убеди и да прода (Бонвин 2005: 37). Исти став заступа и Реј (1996), како нам то наводи Чодоровска Пилћ (2011), који каже да је управо језик којим се користе рекламни агенти у оглашавању производа основно средство које им служи да остваре свој примарни циљ, а то је да привуку што већи број купаца.

Постоји велики број студија које се уопштено баве језиком карактеристичним за рекламирање у свим средствима комуникације, али и оних које се конкретнo баве начинима обраћања у истима. Како то наводе Хаверкате (1994) и Чодоровска Пилћ (2011), једна од најбољих студија које се баве овом тематиком је она чији су аутори Браун и Левинсон, који су успоставили дистинкцију између тзв. *позитивне* и *негативне учтивости*. Иако то на први поглед може изгледати нелогично, у прву би се сврстала употреба облика *тти*, док би се у другу уврстио облик *Ви*. Блас Аројо се такође бавио овом тематиком, и мишљења је да се употреба облика *Ви*, тј. *тти* не може свести на просту дихотомију учтиво–неучтиво, јер у многим ситуацијама опредељивање за облик *тти* заправо представља горе поменути *позитивну учтивост*. Наиме, управо се употребом овог облика ствара пријатнија атмосфера између саговорника, док облик *Ви* представља традиционалнију, конзервативнију комуникативну стратегију, тј. оно што би се назвало *негативном учтивошћу* (Блас Аројо 1994–1995: 41). Неопходно је споменути и студију Норме Карикабуро (1997: 9), у којој нам она наводи да се облик *тти* користи када саговорници желе да успоставе присност, неформалност, изразе солидарност, па чак и да се психолошки и афективно приближе свом саговорнику, док се облик *Ви* користи када саговорници желе међусобно да се дистанцирају, да нагласе формалност и изразе извесну надмоћ.

Дело које је од највећег значаја за овај рад свакако је скуп научних студија под називом *Cortesía y publicidad (Учтивост и реклама, 2011)*, које су приредили шпански аутори Сантјаго Алкоба и Долорс Поћ. Ту проналазимо два рада од круцијалног значаја за даље истраживање. Са једне стране, Есперанса Алкалде Лара наводи да постоје многи лингвистички механизми који се употребљавају са циљем да утичу на потрошаче. Она сматра да ти механизми служе да привуку потенцијалне купце да постану корисници производа који се рекламира. Између осталог, ова ауторка наводи неке од тих механизма: употреба императива, термини са назначеном пејоративима, интонацијама и сл.

Са друге стране, Чодоровска Пилћ је једина ауторка која се бави различитим начинима обраћања управо у рекламним слоганима, с тим што истиче разлику између *формалног* и *неформалног обраћања*, покушавајући самим тим да утврди карактеристике позитивне и негативне учтивости. Она полази од ставовишта да рекламирање подразумева прибегавање различитим стратегијама, попут психолошких, социолошких и лингвистичких. Такође наводи да се начин обраћања потрошачима у рекламама не одвија по неком устаљеном правилу, већ да одабир форме у великој мери зависи од производа који се рекламира, од тима који креира поруку и односа који тај тим желе да упостави између производа и потрошача.

Идеје које износи Чодоровска Пилћ базирају се пре свега на теорији Ханка Хаверката, који сматра да Шпанци генерално теже наглашавању солидарности између саговорника и додаје да је шпанска култура заправо култура која је оријентисана ка позитивној учтивости (Хаверкате 2004: 56). Чодоровска Пилћ сматра да се овај начин ословљавања може повезати са неформалним начини-

ма обраћања и употребом формуле *ми*, којом оглашивачи прибегавају онда када желе да успоставе блискост са потенцијалним потрошачима. Са друге стране, формалан начин обраћања повезује се са оним што би се могло назвати *негативна учинивост*, а подразумева употребу облика *Ви*. Овај начин ословљавања је на извештан начин рестриктиван, с обзиром на то да се користи приликом наглашавања друштвеног статуса (производи намењени особама јаче економске моћи), пола (производи намењени искључиво женама или мушкарцима) или старости (антиејџ креме). Поред ове две анализираних форме обраћања, присутне су још две које за циљ имају да у сам рекламни слоган укључе и онога коме је он намењен, а то је будући потрошач. У питању је пре свега употреба првог лица множине, тј. облика *ми*, јер се на тај начин кроз рекламни слоган рекламни агенти поистовећују са потрошачима, али слогану такође дају и неки општи карактер, тако да он може да се односи уопштено на људски род, па самим тим поприма и дозу безличности (Чодоровска Пилћ 1997: 65). Као логичан наставак томе, честа је и употреба безличних и тзв. квазибезличних конструкција, којима се не апелује директно на потрошаче, већ се са њима успоставља неки неутралан, па чак и непотпун однос.

У *Новој граматици* Шпанске краљевске академије наводи се да се облик *Ви* и даље најчешће употребљава у комуникацији са непознатим, старијим особама, мада и то може да варира у зависности од старосне доби и географске зоне (ГШКА 2010: 322). Међутим, може се рећи да ова тврдња важи само у домену језичке норме, јер је анализом рекламних слогана утврђено да је ситуација у пракси другачија.

Захваљујући овим студијама, видимо да постоји неколико могућих начина обраћања рецепторима (*ми*, *Ви*, *ми*, имперсоналне форме) што ће касније бити потврђено и анализом нашег корпуса.

4. Анализа корпуса

4.1. Број реклама

Када је у питању број реклама, као и простор који оне заузимају у штампаним медијима, закључено је да је он знатан у односу на укупан број страна, како у анализираним дневним новинама, тако и у часописима, али је такође закључено да се он процентуално разликује у зависности од тога да ли је реч о дневној или о месечној штампи.

Први део корпуса обухватале су дневне новине и уочено је да је највећи број реклама присутан у новинама *La Vanguardia*. Затим следе *El País*, *El Mundo* и *ABC*, спортске новине *Marcas* у *AS*, док је најмање огласа забележено у дневним новинама локалног домена, а то су *Ideal* и *Granada Hoy*. Иако број реклама варира од једних до других новина, такође је закључено да је рекламирање и те како присутно у свим публикацијама које су биле део овог корпуса. Ситуација је таква да је у свим анализираним новинама, изузев оних које су локалног домена, чак на више од трећине укупног броја страница присутан бар по један оглас. Неретко су читаве странице посвећене оглашавању, што нас доводи до закључка да оно што заиста читамо, видимо и купујемо нису само информације које нам нуде одређене новине, већ и широк спектар производа који се преко њих рекламирају.

Ситуација је знатно другачија у часописима, иако и ту број огласа варира у зависности од врсте часописа. Тако је нпр. у часописима који су намењени пре

свега женама и неретко имају више од 200 страна, број огласа и реклама знатно мањи него у дневним новинама. У прилог томе говори и чињеница да је највећи број реклама забележен у часопису *Telva*, али је истима посвећено свега 25,4% укупног простора, што готово да одговара дневним новинама *Ideal* (25,69%), које се по оглашавању у дневној штампи налазе на претпоследњем месту. Такође и часописи који су намењени пре свега мушкарцима имају велики број страна, али је у њима оглашавању посвећено свега између 11% и 15% укупног простора, што нам указују на то да се оглашивачи у већој мери фокусирају на женски него на мушки пол. Отуда и закључак да се жене сматрају циљном групом на коју је лакше утицати. Анализирани су и часописи који су намењени и женама и мушкарцима (група *разно*), будући да обрађују најразличитије теме, и ту је ситуација таква да се у појединим часописима, као што је нпр. додатак *ABC*, који се пре свега бави економским темама, чак 27% укупног броја страна посвећено оглашавању, док са друге стране имамо часопис *Psychologies magazine*, у коме је забележено свега осам огласа, тј. свега нешто више од 5% укупног простора посвећено је овом виду оглашавања. Како бисмо заокружили овај део анализе, неопходно је поменути и закључке до којих смо дошли током анализе часописа који се баве љубавном тематиком, а они су такви да има часописа у којима је оглашавању посвећено готово 20% (*Diez minutos*), али има и оних у којима је тај проценат свега 5% (*Love*).

На основу свега горе наведеног, можемо закључити да је оглашавању у штампаним медијима посвећен велики простор, без обзира на то да ли су у питању дневна или месечна издања, што даље имплицира да овај вид рекламирања има велики утицај на будуће потрошаче.

4. 2. Производи који се рекламирају

Упркос чињеници да је од времена појаве првих новина па до данас прошло доста времена, јасно се може закључити да се циљ оглашавања није у великој мери променио. Пример за то су прве мадридске дневне новине *Diario Noticioso Curioso-Erudito y Comercial, Público y Económico* („Дневне вести, занимљивости, вести из науке, економије и трговине“), које су почеле да излазе 1758. године и преко којих су газде нудиле, а слуге тражиле посао, преко којих су се оглашавале продаје, итд. (Монтеро и др. 2010: 35). То значи да је управо штампа била средство преко ког је било најлакше доћи до информација, продати производ и најавити неки предстојећи догађај.

Ситуација је и данас слична, па је анализом нашег корпуса утврђено да се и у савременој штампи може наићи на оглашавање најразличитијих врста производа и услуга. Наравно, тај број варира у зависности од врсте штампе, па самим тим и циљне групе којој је иста намењена. Тако се нпр. кладионице најчешће рекламирају у спортским новинама, док се неки друштвени догађаји и културна дешавања која ће се одржати у Андалузији углавном неће рекламирати у каталонским новинама.

Детаљном анализом првог дела нашег корпуса утврђено је да се сви производи који се рекламирају у дневним новинама могу сврстати у 15 група (путовања, аутопромоције, банке и осигурања, возила, фирме, догађаји, техника и телекомуникација, здравље, образовање, накит, мода, кућни апарати, слободно време, храна и пиће, разно). Међутим, ни у једним анализираним новинама није присутно рекламирање свих набројаних група производа, већ је углавном реч о

њих седам, осам, у зависности од дневних новина. Од 300 анализираних реклама, највише их се може сврстати у групу *пушовања* (чак 77), док се најмање рекламирају *храна и пиће* и *слободно време* (свега по 3 огласа). Када су у питању часописи, анализирано је 430 реклама и утврђено да је ситуација делимично другачија. Највећа разлика почива у чињеници да је у овој врсти штампе уочена једна нова група производа. Реч је о *козметички*, која не само да се не рекламира у дневним новинама, већ у часописима заузима прво место по броју реклама, будући да од њих 430 чак 137 реклама оглашава управо ову групу производа. Са друге стране, уочено је и да ниједна анализирана реклама не може да се сврста у групу *банке и осигурања*. Битно је напоменути и то да је у часописима уочено само осам реклама које би се могле сврстати у групу *пушовања* која је, као што је већ речено, најбројнија у дневним новинама.

4.2.1. Аутипромоције

Група производа која привлачи посебну пажњу јесу тзв. *аутипромоције*. Наиме, у новинама или часописима неретко се рекламирају публикације и производи који излазе у оквиру исте издавачке куће или исте компаније. Често је реч и о купонима који се сакупљају како би се касније остварио попуст на неки од производа. Такође се рекламирају и суплементи који накнадно излазе у оквиру неких од новина и часописа који су представљали наш корпус.

Управо се ова група производа поред путовања највише рекламира у анализираним дневним новинама. Тако се нпр. у спортским новинама *Marca* готово половина реклама сврстава у ову групу (42,86%). Када су у питању анализирани часописи, ситуација је знатно другачија, па тако у часописима који су намењени мушкарцима или женама није забележен ни приближан број реклама ове врсте, као што је то случај у дневним новинама. Часопис *AR* има највећи проценат реклама овог типа, али је заправо реч само о њих пет (19,23%). Часописи који су истовремено намењени и женама и мушкарцима имају већи број аутопромотивних реклама, а највише их је у часопису *Psychologies magazine* (50%). Ту су још и часописи који се баве љубавном тематиком и који се по броју реклама које се могу сврстати у групу *аутипромоције* налазе између друге две групе анализираних часописа, па тако у часописима *Love* и *Cuore* по 33,33% анализираних реклама сврставамо у ову групу.

4.3. Форме обраћања

Након анализе простора који се посвећује рекламирању у штампаним медијима и анализе врста производа који се најчешће рекламирају, анализирани су сви издвојени слогани, како би се утврдило за које се форме обраћања најчешће опредељују творци рекламних слогана и са којим циљем. Као што је већ наведено, уочене су три форме обраћања: *ми*, *Ви* и *ми*, али и безличне конструкције у које се убрајају и прости слогани.

Када је у питању дневна штампа, уочено је да су се у готово половини анализираних слогана (њих 149) рекламни творци определили да се будућим потрошачима обратe на *ми* (49,66%). То је случај у слоганима као што су: *¡No te pierdas el verano del 20 aniversario de Disneyland!* („Не пропусти лето двадесетогодишњице Дизниленда!“), *Playas para relajarte a un precio refrescante. Que no te lo cuenten.* („Плаже за опуштање по освежавајућим ценама. Нека ти други не препричавају.“). Поред ове форме, творци слогана су се у чак 107 анализираних слогана

определили потрошачима да се обратe употребљавајући безличне конструкције, јер се на тај начин шири група којој се обраћају, па тако имамо слогане као што су: *Caribe, lujó a mejor precio.* („Кариби, луксуз по најбољој цени.“), *Niños y mayores pasándolo bien no es imposible, es todo incluido.* („Добар провод за децу и старије - није немогуће, све је укључено.“). Употреба облика *Ви* и *ми* у анализираном корпусу знатно је ређа, и творци рекламних слогана су се за њих определили у свега 44 случаја (по 22 примера за оба облика), као што је случај у следећим слоганима: *El Audi Q3 le pone el diseño más cerca.* („Ауди Q3 Вам приближава дизајн.“), *Arrancamos una nueva etapa.* („Започињемо једну нову етапу.“), *Queremos ser tan grandes como vosotros.* („Желимо да будемо тако велики као ви.“).

Анализом 430 слогана издвојених из часописа, закључено је да се ситуација не разликује у великој мери у односу на дневне новине. Форма обраћања која се и у часописима најчешће користи је форма *тју*, и то у чак 232 анализирана слогана (53,95%), као што су: *Tu piel, la mejor prueba en 28 días.* („Твоја кожа, најбољи доказ за 28 дана.“), *Protege a tu familia del exceso de humedad.* („Заштити своју породицу од превелике влаге.“). И у овој врсти штампе на другом месту по учесталости налазе се безличне конструкције, које су забележене у 150 примера (34,88%), од којих су неки: *Paco Rabanne. The new Eau de Toilette.* („Пако Рабан. Нова тоалетна вода.“), *La nueva fragancia de Chanel.* („Нови Шанел мирис.“). Ситуација је готово идентична и када су у питању преостале две форме обраћања, па је тако форма *ми* употребљена у 25 анализираних слогана (5,81%), а форма *Ви* у њих 23 (5,35%), што нас наводи на закључак да су ове две форме готово занемарљиве у поређењу са формом *тју* и безличним конструкцијама. Неки од слогана у којима су употребљене ове две форме су: *La belleza de su piel está en su ADN.* („Лепота Ваше коже је у Вашем ДНК.“), *Ponga un poco de color. Combine y encuentre su color en [...]* („Додајте мало боје. Комбинујте и пронађите своју боју у [...])“, *Incluso si la religión no fuera cierta, ¿no podríamos beneficiarnos de una parte de ella? Alain de Botton nos ofrece una alternativa mucho más interesante y provechosa.* („Чак и да религија није истинита, зар не бисмо могли да искористимо бар један део ње? Алан де Ботон нам нуди једну знатно занимљивију и кориснију алтернативу.“).

Након ове анализе, анализиране су и форме обраћања по групама производа који се рекламирају, како би се утврдило да ли одабир форме у некој мери зависи и од врсте производа који се оглашава. Неки од закључака јесу да се нпр. у групи *уушовања* поред форме *тју* (*Vive la magia del agua.* („Доживи магију воде.“)) врло често употребљавају и безличне конструкције (*El más hermoso lugar del mundo.* („Најлепше место на свету.“)), а разлог за то може бити чињеница да туристичке агенције за циљну групу имају како младе тако и старије, како породице тако и парове, тако да ће употребом безличне конструкције моћи истовремено да апелују на све њих, а не на неку посебну групу. Када су у питању групе *техника и телекомуникација* и *слободно време*, уочено је да се ту рекламни агенти готово увек опредељују за форму *тју* (*Esto es lo que te va a costar hablar por el móvil [...]* („Ево колико ће те коштати да разговараш мобилним [...])“, будући да су производи овог типа пре свега намењени млађим особама, па самим рекламни агенти са њима желе да успоставе неку врсту присности и блискости, која је карактеристична за однос младих. У слоганима који се могу сврстати у групу *гозађаји* најчешће се употребљавају безличне конструкције, највероватније из разлога што је углавном реч о слоганима информативног карактера, чији је основни циљ управо да пренесу неку информацију, па самим тим нису креирани за неку посебну циљну групу. То је случај са слоганима као што су: *Festival Internacional de Música*

у *Danza de Granada* („Интернационални фестивал музике и плесова у Гранади“) или *La cosecha del trigo, hoy, en directo*. („Жетва пшенице, данас, уживо.“). Једина група производа у којој је најчешће употребљена форма *Vi* је група *здравље*, па тако имамо слогане *Clínica de Fisioterapia Gamarra: Llámenos al [...]* („Физиотерапеутска клиника Гамара: позовите нас на [...])“ и *Medicina integrativa: la medicina del futuro. Pida su cita en [...]* („Интегративна медицина: медицина будућности. Закажите свој термин на [...])“). Један од разлога за то може бити чињеница да би здравствени центри, апотеке и медицински препарати пре свега требало да буду намењени старијим особама, али је такође реч о једној врло озбиљној теми, па је у складу са тим одабрана и форма обраћања будућим потрошачима. Са друге стране, ова форма готово да се уопште не употребљава у оквиру групе *образовање*, будући да су факултетима и универзитетима управо млади главна циљна група, а како би им се рекламни агенти што више приближили, обраћају им се неформално, односно са *tú* (*Diviértete y aprende inglés*. („Забави се и научи енглески.“), *Empieza a crear tu red profesional*. („Почни да ствараш своју пословну мрежу.“)). Када је у питању група *козметика*, за коју је већ наглашено да је присутна искључиво у часописима, уочена је разлика у одабиру форме обраћања у зависности од врсте козметичког препарата. Наиме, када је реч о козметичким маркама које су приступачне широј групи потрошача, као што су *Pantene*, *Nivea*, *Gillette* или *L'Oréal*, рекламни творци се у слоганима најчешће опредељују за облик *tú*, као што је случај у следећим слоганима: *Descubre lo que han opinado 2690 mujeres como tú [...]* („Откриј шта мисли 2690 жена као што си ти [...])“, *Porque tú lo vales*. („Зато што си ти тога вредна.“), *Te encantará una cuchilla sensible a las necesidades de tu piel*. („Одушевиће те бријач који одговара потребама твоје коже.“). Са друге стране, када су у питању скупље козметичке марке као што су *Sisley*, *Estée Lauder* или *Clinique*, креатори слогана се опредељују за безличне конструкције или за форму *Vi*, што илуструју следећи примери: *The culture of color*. („Култура боје.“), *Olvide el estrés, el daño solar y la contaminación [...]* („Заборавите на стрес, штетност сунчевог зрачења и загађење [...])“, *Únase a los millones de mujeres de todo el mundo que [...]* („Придружите се милионима жена широм света које [...])“. Слична је ситуација и са групом *накити* (у коју су убројани и сатови), где је уочено да се у слоганима најчешће употребљавају безличне конструкције и то пре свега прости слогани као што су: *Rolox*. („Ролекс.“), *Legendary for 175 years*. („Легендарни већ 175 година.“). Будући да је реч о ексклузивним и веома скупим маркама накита и сатова, као што су *Tiffany*, *Rolox* или *Ingersoll*, непотребно је привлачити потрошаче на неки посебан начин, јер познаваоцима накита и сатова њихово име само по себи довољно говори. У овој, као и у претходној групи, уочено је и да су слогани врло често на енглеском или на француском језику, јер је пре свега реч о производима који су намењени особама веће економске моћи, па се самим тим претпоставља и већег образовања које укључује и познавања светских језика.

5. Закључак

Узимајући у обзир чињеницу да на одабир форме обраћања у великој мери утичу друштвени, политички, афективни, приолошки и др. фактори (Карикабуро 1997: 9), овим радом смо желели да истражимо поените факторе, и то у једној посебној врсти оглашавања, а то је оглашавање у штампаним медијима. Покушали смо да објединимо различите аспекте рекламирања и да им приђе-

мо са различитих тачака гледишта. Пре свега смо се бавили простором који је у штампаним медијима посвећен рекламирању, затим врстама производа који се рекламирају, али и језичким средствима којима се служе рекламни агенти у слоганима како би привукли што већи број купаца.

Анализом 730 рекламних слогана, ексцерпираних како из дневних новина тако и из различитих врста часописа, дошли смо до низа закључака који нам помажу да створимо јаснију слику о оглашавању у штампаним медијима. Пре свега је утврђено да је рекламирању у овој врсти медија посвећен велики простор, с тим што је тај простор мало већи у новинама него у часописима. Међутим, упркос томе, стиче се утисак да овај вид рекламирања представља један од најнефектних начина оглашавања. Када су у питању производи који се рекламирају, издвојено је 15 већих група у које могу да се сврстају. И у новинама и у часописима имамо 14 истих група (путовања, аутопромоције, возила, фирме, догађаји, техника и телекомуникација, здравље, образовање, накит, мода, кућни апарати, слободно време, храна и пиће, разно), с тим што је у часописима уочена група *козметика*, које нема у новинама, док у новинама пак имамо групу *банке и осигурања*, које нема у часописима. Највећа пажња по групама производа посвећена је групи *аутипромоције*, у коју спада рекламирање производа и издања (суплемената) који излазе у оквир исте компаније или исте издавачке куће, и чијем је рекламирању посвећен велики простор у готово свим анализираним публикацијама. Главни део анализе односио се на анализу језичких средстава, тј. форми обраћања за које се опредељују творци слогана, како би се утврдило који све фактори утичу на тај одабир. Уочене су четири форме од којих се у највећој мери користе форма *џи* (52,19%) и безличне конструкције, тј. прости слогани (35,21%), док је у знатно мањем броју слогана уочена употреба форми *ми* (6,43%) и *Ви* (6,14%). Све ово нас доводи до закључка да форма *џи* у великој мери има примат у односу на три преостале форме. На крају је уочено и да фактори као што су пол, старосна доб и економски статус такође утичу на одабир неке од форми.

Овај рад представља покушај да се рекламирању у штампи приступи са различитих аспеката и да се изврши анализа из различитих перспектива. Упркос томе, и даље остаје отворен велики број питања везаних за ову тему, која ће можда бити предмет неких будућих истраживања.

Литература:

- Алкалде Лара 2011: E. Alcalde Lara, La descortesía 'sensibilizadora': el caso de la publicidad de ONGs e instituciones en España, y: S. Alcoba и D. Poch (ред.): *Cortesía y publicidad*, Barcelona: Ariel, pp. 27–48.
- Алкоба и Пох 2011: S. Alcoba, D. Poch, *Cortesía y publicidad*, Barcelona: Ariel
- Априле 2008: O. C. Aprile, *La publicidad audiovisual. Del blanco y negro a la Web*, Buenos Aires: La Crujía Ediciones
- Блас Аројо 1994–1995: J. L. Blas Arroyo, Tú y usted: dos pronombres de cortesía en el español actual. Datos de una comunidad peninsular, y: *Estudios de Lingüística*, 10, pp. 21–44.
- Бонвин 2005: M. A. Bonvin, *Medios de comunicación. Historia, lenguaje y características*, Barcelona: Octaedro
- ГШКА 2010: Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española: *Nueva gramática de la lengua española*, Madrid: Espasa

Карикабуро 1997: N. Carricaburo, *Las fórmulas de tratamiento en el español actual*. Madrid: Arco Libros

Монтеро и др. 2010: M. Montero et al, *De la nada al consumo. Desde los orígenes hasta 1960. Historia de la Publicidad y de las Relaciones Públicas en España (volumen 1)*, Sevilla

Хаверкате 1994: H. Haverkate, *La cortesía verbal*, Madrid: Gredos.

Чодоровска Пилћ 2011: M. Chodorowska-Pilch, Tratamiento informal y formal en las imágenes publicitarias, y: S. Alcoba и D. Poch (ред.): *Cortesía y publicidad*, Barcelona: Ariel, pp. 49–62.

LAS FÓRMULAS DE TRATAMIENTO EN LOS ANUNCIOS PUBLICITARIOS DEL DISCURSO PERIODÍSTICO DE ESPAÑA

Resumen

En el trabajo se analiza la publicidad en la prensa, junto con los recursos lingüísticos que se utilizan en los eslóganes publicitarios en el discurso periodístico en España con el objetivo de atraer al público. El análisis está basado sobre todo en los modos de apelar a los posibles consumidores y en las formas que se utilizan para ello (*tú, usted, nosotros*, frases impersonales) y también en las diferentes variables socioculturales y otros factores de los que depende la elección de dichas formas. Se llega a la conclusión de que la publicidad ocupa una gran parte del espacio periodístico, tanto en los diarios, como en las revistas, y que se anuncian diferentes tipos de productos que se pueden dividir en 15 grupos. Asimismo, se concluye que en más de la mitad de los eslóganes analizados los agentes publicitarios utilizan la fórmula informal *tú* para apelar a los posibles consumidores; la siguen las frases impersonales, y, por último, las fórmulas *nosotros* y *usted*.

Palabras clave: discurso periodístico, eslóganes publicitarios, recursos lingüísticos, fórmulas de tratamiento

Bojana Tulimirović, Maša Petrović

Драгана Васиљевић¹
Београд

УПОТРЕБА РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ФИЛОЛОШКОМ ДИСКУРСУ НА ПРИМЕРУ ИМЕНИЦА ТИПА НОМИНА АГЕНТИС²

Под теоријским окриљем критичке анализе дискурса у раду се разматра употреба родно осетљивог језика у савременом српском научном филолошком дискурсу на основу анализе именица типа номина агентис у корпусу који чини 16 радова објављених у релевантним научним часописима у току 2012. године. Избор корпуса мотивисан је друштвеним статусом научног филолошког дискурса, коме се а priori приписују правилност, прецизност и тачност, а који осликава ставове оних друштвених структура које прописују језичку норму или имају утицај на исту. Анализа показује постојање шест различитих пракси именовања лица женског пола, непостојање разлика између текстова жена и мушкараца, већу разноврсност облика у јединици у односу на множину, као и основе за претпоставку да се у већини ситуација облици мушког рода бирају за лица женског пола несвесно, по инерцији, док је избор ређе мотивисан лингвистичким или ванлингвистичким факторима.

Кључне речи: родно осетљив језик, научни дискурс, номина агентис, српски језик, критичка анализа дискурса

Облици и степен вербалне родне дискриминације варирају од друштва до друштва у зависности од структуре језика дате заједнице, али и од нивоа њене свести о потреби за родном равноправношћу (Савић 2004: 1). Родна дискриминација испољава се у српском језику на различите начине, кроз непримењивање или недовољно и недоследно примењивање родно осетљивог језика, чији је један од најочигледнијих показатеља род именица номина агентис, употребљених у ситуацијама када су лица која врше радњу или носе занимање женског пола.

Дато истраживање представља покушај микросоциolingвистичке и макросоциolingвистичке анализе језика савременог српског филолошког научног дискурса кроз призму употребе родно осетљивог језика и подразумева анализу конкретног корпуса савремених научних текстова на српском језику и издвајање именица номина агентис употребљених за именовање лица женског пола или мешовитих група, њихову класификацију и анализу, критичку анализу контекста и конотације у којој су употребљене са циљем извођења закључака о заступљености родно осетљивог језика у савременим научним радовима у области филологије.

Теме назива за професије и занимања чији су носиоци лица женског пола у српском језику дотицали су се бројни аутори, било да су ово питање разматрали у оквиру радова из морфологије и творбе речи, научних расправа и научно-популарних чланака или проучавајући примену и ставове о примени родно осетљивог језика у штампаним и електронским медијима, правним документима,

1 draganaukrajninstika@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру оквиру рада на пројекту Балканолошког института САНУ „Језик, фолклор и миграције на Балкану” (№ 178010).

школским уџбеницима и др. У савременој српској лингвистици могу се издвојити два доминантна погледа на овај проблем: традиционални приступ, заснован на структурализму, који посматра феномен на основу структуре језика и приступ који почива на резултатима интердисциплинарних језичких истраживања, а који дати проблем посматра из перспективе употребе језика (Савић 2011: 47).

Традиционално-структуралистички приступ карактерише схватање да је форма мушког рода неутрална полазна форма, која не истиче ничији пол, већ равноправно покрива лица мушког и женског пола (Ивић 1995: 155), односно да је облик мушког рода носилац основног лексичког значења, професије, титуле и звања, што значи да лексичко-морфолошким средством („мушком именицом“) ипак није обавезно експлициран и природни род носиоца занимања (Фекете 2002: 84), већ се ове именице могу посматрати као именице општег рода (Ђорић 1982: 13–14). У складу са овим је и став да корелативни парови именица номина агентис мушког и женског рода стоје у односу привативних опозиција, у којима се именица мушког рода користи на вишем нивоу општости (Радић 2013: 74), док је именица женског рода само мовирани фемининум, чија је основна карактеристика то да „остаје у оквирима семантичке области мушког корелатива, док се деривацијом мења само пол“ (Ђорић 1982: 6). Посебан синтаксички проблем представља употреба номина агентис мушког рода за лица женског пола у реченици, јер се, због потребе да се субјекат и предикат слажу у лицу, броју и роду, говорник одлучује за једну од две варијанте: или да сви реченични чланови буду у мушком роду или да се наруши правило о слагању субјеката и предиката у роду. Другим речима, уколико бисмо говорили о факултету на чијем је челу жена, а не бисмо желели да употребимо реч деканка или деканица, морали бисмо рећи или „Декан је рекао.“ (логички неисправно у односу на ванјезичку стварност) или „Декан је рекла.“ (синтаксички неуобичајено).

Из перспективе другог приступа заснованој на теорији језичких перформанси, учењу о џендер мејнстримингу, теоријским поставкама феминистичке лингвистике и критичке анализе дискурса, схватање номина агентис женског рода као изведенице и ниже рангираног члана привативне опозиције имплицитно подразумева успостављање хијерархијског односа на релацији мушкарац–жена у коме мушкарац има доминантну улогу, док свесна употреба именица мушког рода за означавање лица женског пола (нпр. декан) доводи до невидљивости жена у професионалном свету и дискриминације. У ситуацијама неупотребљавања женских номина агентис могу се уочити две ситуације: када је таква именица већ устаљена у језику и не звучи неуобичајено (професор: професорка) и када је таква именица настала као резултат тежње за једнакошћу и још увек се није усталила (психолог: психолошкиња/психологица; као посебно проблематичне издвајају се именице на -ац и -лац, за које је тешко формирати еквивалент у женском роду).

Непостојање и/или неустаљеност женских именица у традиционалном приступу објашњава се ванлингвистичким факторима – касним продором жена у одређене сфере људске делатности, раније резервисане за мушкараце, а новонастали облици се карактеришу као рогобатне, неуобичајене форме, које нису у духу српског језика. Уколико бисмо пошли од става већине наших нормативиста да променама у језику нужно морају претходити промене у друштву, то би значило да, пошто су данас жене у сфери образовања, политике, права, па чак и бе-

збедности и војске уобичајена појава, језичка норма би требало да овај тренд испрати и фиксира одговарајуће облике, што још увек није случај.

Као други разлог за некористишћење женских номина агентис наводи се чињеница да за одређене именице мушког рода већ постоје изведенице у женском роду које имају друга, углавном предметна, значења, као што су: косачица, посланица, дописница (Андрејић 2009), заменица, тренерка (Барбатесковић 2006: 435) или значење супруге мушкарца, који се бави одређеном професијом, попут: генералица, министарка. Међутим, не постоји препрека да се поред постојећих значења датим речима припишу и одговарајућа нова (Ђопић 2012: 242), што такође није постало редовна пракса. Реалан разлог зашто то овога није дошло највероватније лежи у конзервативизму одговарајућих институција, али и самих жена, које се одлучују да своје занимање изразе у мушком роду због очувања престижа, као и због тога што именице женског рода дају простор за разне двосмислену употребу и могу уносити негативну значењску нијансу (Николајева 2010: 95) или се могу користити као средство за дискредитовање и потцењивање.

Тенденција употребе женских номина агентис у српским штампаним медијима била је предмет истраживања Ане Барбатесковић (2006), која је, поредећи њихову употребу у новинама различите политичке оријентације 1986. и 2006. године дошла до закључка да се повећава број ових именица у текстовима, да политичка оријентације дневних листова нема утицаја на употребу, али да тематика текстова утиче на фреквентност женских номина агентис, које су заступљеније у текстовима из области културе него у текстовима о политици и спорту, што имплицитно сугерише став о пожељности жена у овим сферама делатности. Занимљива су запажања професорке Свенке Савић да се у језику медија женски облик назива занимања лакше појављује и устаљује уколико се налази ниже на лествици моћи (Савић 2004: 15) и професорке Јелене Филиповић да приликом обрнутог случаја, продора мушкараца у професије карактеристичне за жене (на пример: медицинска сестра), српски језик лакше и безболније проналази нову реч (нпр. медицински техничар) која улази у употребу без већих проблема (Филиповић 2009: 116). Истраживање професорке Свенке Савић из 2004. године даје детаљнију анализу разлике у значењским нијансама када се за жену у новинском тексту употреби номина агентис у мушком и женском роду, као и начине на које се именицом женског рода у одређеном броју текстова користи за преношење негативне слике, док се у случајевима када жене о којима се говори изазивају поштовање и текст треба да пренесе позитивну слику о њима углавном користи именица у мушком роду (в. Савић 2004). У истом раду се објашњава и језичка политика одређених угледних институција као што су САНУ или Ректорат Новосадског универзитета, које инсистирају на употреби искључиво именица мушког рода за своје чланице сматрајући да употреба именица женског рода може да девалвира значај њихових професионалних достигнућа и квалитета (Ђопић 2012: 239).

У жељи да дамо допринос проучавању ове теме, одлучили смо се на анализу научног филолошког дискурса, како бисмо проверили да ли су у њему, у којој мери и у каквом контексту, присутне номина агентис женског рода. Истраживање је спроведено на конкретном материјалу од 16 научних радова: 8 аутора и 8 ауторки објављених у одговарајућим признатим српским научним часописима у области филологије у току 2012. године (в. Извори за примере) са циљем да се на примеру употребе женских номина агентис утврди да ли је и у којој мери у савременом српском филолошком дискурсу заступљен родно осетљив језик.

Под именицама номина агентис подразумевају се именице са значењем вршиоца радње, односно носиоца стања или особине. У постојећој лингвистичкој литератури постоје два приступа овим именицама: по једном од њих, именице које означавају лица по професијама (номина професионис) разматрају се као подгрупа именица типа номина агентис, док се по другом, израженој у Лескиновој и неким каснијим граматикама (Ајдановић 2005: 158), прави јасна дистинкција између ова два типа именица на основу врсте речи од које потичу. Пошто тежиште рада није на параметрима класификације именица, већ на њиховој употреби у контексту родне равноправности, у групу номина агентис сврставамо све именице са значењем вршиоца радње, односно носиоца стања или особине, не издвајајући номина професионис у посебну групу.

Избор научног филолошког дискурса као материјала истраживања мотивисан је природом научног функционалног стила, ком се приписују правилна употреба стандардног језика, прецизност, објективност, уздржаност и ниска експресивност (Тошовић 1988: 117) одмереност, сажетост, једнозначност (Кликовац 2008: 124–125), рационалност (Катнић Бакаршић 1999: 27–28), али и томе што су аутори и ауторке ових текстова спадају у ред кодификатора и едукатора језичке норме (Пипер, Клајн 2013: 7), представљају интелектуалну елиту, чије ставове шира јавност доживљава као једини исправан модел за подражавање у различитим сферама употребе језика од образовања и професионалне употребе до приватног живота (Филиповић 2009: 114).

У научном стилу у ужем смислу примећују се следеће тенденције употребе родно неосетљивог језика: невидљивост жена узрокована употребом скраћеница за титуле и презимена или презимена са иницијалима приликом цитирања и реферисања (Мијушковић 2013: 13), одсуство мовираних фемининума у текстовима научног и административног функционалног стила где се уз титуле и звања попут професор, доцент, кандидат све одредбе и предикат наводе у мушком роду, а о томе да је у питању лице женског пола закључује се само на основу личног имена (Глушица 2006: 11–12).

Пошто званична језичка норма још увек преферира употребу облика мушког рода као наводно немаркираних, основна полазна претпоставка рада била је да ће у већини случајева они и бити употребљени. Будући да су досадашња истраживања посвећена ставовима високо образованих жена о родној равноправности и родно осетљивом језику (в. Кузмановић Јовановић 2013) показала су да не постоји корелација између свести о потреби за равноправношћу жена у друштву и свести о потреби за родно осетљивим језиком, друга претпоставка била је да нема значајне разлике између текстова које су писали мушкарци и текстова које су писале жене. Ради разноврсности и веће репрезентативности узорка, анализирано је по неколико радова из синхронијске и дијахронијске лингвистике, науке о књижевности и методике наставе страних језика.

Детаљна анализа текстова дозволила је да се издвоји шест различитих пракси изражавања лица женског пола или мешовитих група и то:

1. Навођење лица женског пола без употребе номина агентис – ова употреба је условљена референцијалном функцијом језика, својственом научном стилу и користи се у случају позивања на коришћену литературу, као и приликом осврта на претходна истраживања. Јавља се у неколико видова:

а) наводе се пуно име и презиме или само презиме/презиме са иницијалима као субјекат са којим одговарајући чланови реченице конгруирају у роду, на пример:

(1) Компоненту динамичности увела је у дефиницију пасивне дијатезе Ксенија Милошевић (1972) (Танасић 2012: 72);

(2) Чињеницу да историју руског језика треба сагледавати и тумачити управо у поређењу са стањем у савременом српском у његовој историјској перспективи, аргументовано је доказивала и З. Г. Розова у истраживању о значају српског језика при изучавању историјске граматике [Розова 1955] (Перкучин 2012: 385);

б) наводи се презиме уз употребу садашњег времена или пасивне конструкције, где се из самог текста не може закључити да ли је реч о лицу мушког или женског пола:

(3) Карактеризацијом ове појаве, тестовима за њену идентификацију као и одређивањем класе глагола у савременом српском језику уз које је она могућа детаљније се бави Ј. Московљевић (1996: 89–98) (Звекић Душановић 2012: 189);

(4) Као аргумент за прихватање ‘воље’ и ‘остварености’ као семантичких компонената глагола успети, може послужити дефиниција коју анализира А. Вјежбицка (1996: 263) (Звекић Душановић 2012: 183);

(5) Своју монографију о семантици предлога Д. Кликовац (2000: 7) започиње констатацијом да дефинисање предлошких значења по правилу наилази бар на две тешкоће. (Драгићевић 2012: 92)

б) говори се о неком појму или појави који су битни за рад, док се име ауторке наводи у загради у складу са правилима цитирања, на пример:

(6) А постојање пацијенса (као и средства или инструмента) указује на постојање агенса или каузатива (ПАДУЧЕВА 2004: 55) (Танасић 2012: 72);

(7) Већина социолошких истраживања о студентима из последње деценије, која смо имали на располагању, уско су специјализована, испитују однос студентата према читању [Ђокић 2008], Интернету и коришћењу рачунара [Лондхарт 2008; Жигић 2008], интимним односима и сл. [Стефановић–Станојевић 2009] (Линда 2012: 390).

Може се рећи да је овај начин навођења коректан, зато што се на исти начин наводе и лица мушког и лица женског пола, при чему се акценат ставља на одређени појам, појаву или став коју аутор или ауторка описују, а не на њихову личност.

2. Навођење именице номина агентис мушког рода у случају када је јасно да је у питању лице женског пола – свесна употреба родно неосетљивог језика:

(8) Имајући ово у виду, приликом одабира грађе за једно шире испитивање лексичкосемантичке групе кућа и њени делови у српском и енглеском језику, аутор овог рада суочио се са низом питања и дилема... (Дилпарић 2012: 51);

(9) Поједини аутори акузативне допуне које се уврштавају у глаголске синтагме деле у две класе: објекатске и предикативне допуне (Арсенијевић 2003б: 145). (Алановић 2012: 168);

(10) Аутори који су постављали ова питања сматрају да одговор на њих зависи од самог предлога. (Драгићевић 2012: 93).

Ова појава је карактеристична и за ауторе и за ауторке, а посебно занимљив је пример (8), где ауторка за себе користи именицу у мушком роду, вероватно желећи на тај начин да постигне утисак објективности и професионалности, дистанцирања од изреченог, које је карактеристично за научни дискурс словенских језика (са истим циљем се обилато користе пасивне и безличне конструкције и ауторско ми). Примери (9) и (10) нешто су другачији, облик множине наводи се као неутралан, али се из даљег текста види да је реч о лицу женског пола. Свесна употреба номина агентис мушког рода за лица женског пола као у при-

меру (8) непотребна и чак неприкладна, јер се утисак објективности и кредибилитет могу постићи на друге начине, усмерене на садржај, уместо на форму. Употреба слична оној у примерима (9) и (10) не представља свесно избегавање прецизирања пола, јер је исти у датом случају ирелевантан за сам рад, али би неутрална формулација типа „Постоји и став по коме...” , „Допуне... се могу поделити...”, „У оквиру допуна које.... могу се издвојити две класе/неки издвајају две класе” или употреба оба облика „Аутори и ауторке који су постављали ово питање” била коректнија.

3. Метонимијска употреба именице номина агентис мушког рода у једнини за означавање групе лица, међу којима јесу или могу бити и лица женског пола, на пример:

(11) ... одлука о укључивању, одн. изостављању појединих лексема из грађе била би препуштена једино истраживачу и његовом (у већини случајева) тек интуитивном гледишту. (Дилпарић 2012: 52);

(12) При оснивању нове компаније, једна од најзначајнијих одлука која се поставља пред предузетником је давање назива компанији (Банковић 2012: 461).

Оваква употреба имплицитно сугерише да се у поменутој улози (у датом случају: аутор, предузетник) очекује лице мушког пола и представља, иако вероватно несвесну, дискриминацију на основу рода, због чега би је требало избегавати и одлучити се за неке неутралне конструкције (на пример: При оснивању компаније једна од најзначајнијих одлука је избор назива компаније..) или за навођење оба облике: При оснивању компаније једна од најзначајнијих одлука која се поставља пред предузетником/предузетницом...).

4. Употреба именица номина агентис женског рода у једнини за означавање лица женског пола, на пример:

(13) Ова хрватска ауторка у потпуности занемарује предлоге којима повећујемо ово истраживање и овако то објашњава:... (Драгићевић 2012: 99);

(14) ... даје пример америчке студенткиње у Немачкој која, када је била опоменута да затвори врата собе ... (Маркош 2012: 103).

Избор именица женског рода за лица женског пола представља свесну и правилну употребу родно осетљивог језика, међутим, у анализираном узорку оваква употреба је примећена за именице чији облик је уобичајен, док се у осталим случајевима прибегавало неком од других средстава.

5. Употреба именица номина агентис мушког рода у једнини и множини у ситуацијама када се дате именице могу посматрати као термини – ова употреба је карактеристична за методичку наставу и науку о књижевности, чији се одређени појмови срећу и у науци о језику. Када је у питању књижевност, то су речи: лик, јунак, аутор, приповедач, наратор (појављују се доследно у сва три анализирана текста), у методици наставе: полазници курсева, говорници различитих језика, мултилингвали, ученик, наставник, изворни говорници и др. Уколико је реч о устаљеном термину типа наратор, оваква употреба је донекле оправдана, али када је реч о конструкцијама, које још увек нису добиле својства идиома, могуће је и потребно користити оба облика паралелно, на пример: полазници и полазнице курсева.

6. Употреба именица номина агентис мушког рода у множини за означавање мешовитих и потенцијално мешовитих група – ово је најдоследнија пракса у којој није било одступања ни у једном од анализираних радова. Јавља се у следећим случајевима:

а) када је реч о припадницима одређеног друштвеног или идеолошког круга:

(15) Поборници другог назива (а то је атинска језичка школа) истицали су да је он далеко верније осликавао грчку стварност (Мутавџић, Ђорђевић 2012: 130);

(16) Мисли се на представнике високог и вишег француског друштва. (Мутавџић, Ђорђевић 2012: 130);

б) када постоји семантичка нијанса „збирности“, одређена група се посматра у целини:

(17) Осим евидентирања и тумачења појава у области фонетског и морфолошког система, студенте је неопходно уводити и у морфемну структуру речи укључујући етимологију, историјску дериватологију, лексикологију са семантиком др. (Перкучин 2012: 384);

(18) Највише књига читају русисти из Београда (9,9 књига), следе словаци (9,8), затим русисти из Косовске Митровице (7,64), полонисти 7,54 књига, бохемисти 6,00 и украјинисти 4,46 (Графикон бр. 7) (Линда, 2012: 395);

в) када су у питању професионалне групе или представници и представнице одређених занимања и професија:

(19) Фанатизам традиционалистичке струје сачињене углавном од студената и професора Атинског универзитета (Мутавџић, Ђорђевић 2012: 133);

(20) Штавише, међу теоретичарима још увек не постоји општа сагласност ни када је одређење самих појмова ‘део’ и ‘целина’ у питању, ни када је у питању утврђивање статуса и дефинисање односа део–целина (Дилпарић 2012: 50).

Иако је из контекста јасно да оваква употреба именица у множини нема као јасан циљ родну дикриминацију и да је вероватно мотивисана тежњом за језичком економијом, подсвесна потреба постојања једне речи за називање групе (формулација студенти чини да група звучи хомогеније, него формулација студенти и студенткиње, која сугерише да постоје минимум две потенцијалне групе унутар једне веће) и лаконичношћу, с тачке гледишта употребе родно осетљивог језика коректнија је употреба паралелних облика како приликом директног писменог и усменог обраћања, тако и у случају обавештења, препорука, реферисања (Мијушковић 2013: 14).

Анализа корпуса научних текстова показала је да постоји више модела који се називају лица женског пола. Већина ових модела у свом центру има именицу номина агентис мушког рода за означавање лица женског пола или група мешовитог састава, што потврђује нашу полазну претпоставку. Ова појава доследно се примећује када је у питању множина, док за једину постоји неколико могућности. Практично истраживање показало је и да не постоје битне разлике у употреби именица номина агентис у зависности од пола аутора текста.

У узорку се нису појављивале именице за именовање језички „проблематичних“ професија жена (на пример: професије које се у мушком роду завршавају на -лог), што сведочи о томе да у научном стилу постоји тенденција избегавања потенцијално проблематичних формулација, приликом чега се имена ауторки вероватно наводе по описаном моделу 1 или се бира нека неутралнија реч (на пример: аутор, ауторка).

Именице типа номина агентис које имају статус термина или теже ка истом користе се искључиво у мушком роду.

Сагледавање целокупног узорка показује да савремени филолози и филолошкиње пишу своје текстове углавном не размишљајући о родно осетљивом језику и користе именице номина агентис мушког рода по инерцији, доживљавајући их подсвесно као неутралне облике, нарочито у множини. На овај закључак наводи чињеница да се у једном истом тексту могу пронаћи примери употре-

бе више наведених модела, али и анализа контекста у коме су употребљене именице номина агентис женског рода, а који је, за разлику од публицистичког стила који анализира професорка Свенка Савић, неутралан.

Ипак, уместо облика мушког рода, у већини случајева је могуће употребити неутралне или паралелне конструкције без промене у значењу.

Савремени српски језик претпоставља следеће могуће начине попуњава ових унутарјезичких лакуна:

1. Извођење одговарајућих (уобичајених или неуобичајених) именица женског рода помоћу моционих суфикса: директорка, боркиња, менаџерка;

2. Извођење одговарајућих прелазних облика за женски род: жена-ратник;

3. Употреба облика мушког рода уз одговарајућу семантичку (неграматичку) конгруенцију: Ректор је донела одлуку...;

4. Феминизација (креирање нових облика за женски род независно од облика за мушки род): списатељица;

Као добар извор могли би послужити и страни језици, нарочито у ситуацијама када је и именица мушког рода позајмљеница (на пример: може се преузети облик бизнисумен паралелно са именицом бизнисмен, као што је случај у руском, уместо извођења облика бизнисменка или жена бизнисмен).

Уколико приступимо овом проблему из перспективе критичке анализе дискурса уз став да релација језик–стварност не функционише само једносмерно, у смислу да се стварност осликава у језику, већ двосмерно – да се језиком може утицати на обликовање стварности (Ђопић 2012: 236) из тога ће недвосмислено следити претпоставка да ако се у језику постигне формална професионална једнакост између мушкараца и жена то може допринети бољем положају жена у професионалном свету. Непостојање и проблематичност приликом грађења одговарајућих именица женског рода, појава је о којој се да расправљати и на којој се да радити – језик се мења и неки облици који нам се данас чине необичним (нпр. боркиња) после неког времена могу постати уобичајени и престати да привлаче пажњу, док ће у случају постојања више могућих облика (нпр. шефица/шефовица, психолошкиња/психологица) време и језик дати коначни суд, по коме ће се неки облици задржати у језику, док ће други нестати (Андрејић 2009).

Основни смисао истраживања био је да на ограниченом пробном узорку опише степен заступљеност родно осетљивог језика у филолошком научном ди-скурсу на примеру именица номина агентис, уз урачунавање фактора пола аутора текста. Добијени резултати могу послужити као основа за даља истраживања на квантитативно већем или квалитативно разноврснијем узорку, који би дао комплетнију слику језика у српском научном дискурсу и на основу којих би се могле извести препоруке о начинима употребе родно осетљивог језика у науци.

Литература

Ајдановић 2005: М. Ајдановић, Нови приступ именицама типа номина агентис. *Прилози проучавању језика*, 36, Нови Сад, 157–171.

Андрејић 2009: Andrejić, M. Sufiksom do моћи u друштву. *Wave magazine br. 29*, 15.03.2009. *Wawe Magazine*.11.05.2013.

Барбатесковић 2006: А. Барбатесковић, Употреба женских номина агентис у дневној штампи. *Пејничке свеске*, 61, 433–436.

- Васильева 2013: А.С. Васильева, Тенденции употребления наименований лиц женского пола по профессиональной принадлежности. *Проблемы современного образования*, 1: 46–53.
- Глушица 2006: R. Glušica, Upotreba rodno senzitivnog jezika, u: N. Drobniak (ur.), *On je rekla. Upotreba rodno-senzitivnog jezika*, Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 7–12.
- Ђуричић 2009: М. Ђуричић, Употреба и ставови о употреби женских номина агентис у српском језику. *Петничке свеске*, 67, 421–428.
- Ивић 1995: М. Ivić: *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Катнић Бакаршић 1999: М. Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budimpešta: Open Society Institute.
- Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć (ogledi iz sociolingvistike i stilistike)*, Beograd: XX vek.
- Кузмановић Јовановић 2013: Кузмановић Јовановић, А. Родно осетљив језик у сектору безбедности. <http://www.bezbednost.org/upload/document/rodno_osetljiv_jezik_u_sektoru_bezbednosti.pdf>. 09.05.2013.
- Мијушковић 2013: S. Mijušković: *Registar zanimanja, zvanja i titula žena: Prilog upotrebi rodno osjetljivog jezika u sferi javne komunikacije*, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnost.
- Милинковић 2009: М. Милинковић, *Родна сензитивност као критеријум квалитета основно-школских уџбеника*, Нови Сад: Филозофски факултет. Дипломски рад у рукопису.
- Николајева 2010: И.Ю. Николаева, Наименование лиц женского пола по профессии, должности. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология, вып. 2*: 93–97.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица Српска.
- Радић 2013: Ј. Радић, Доследна ‘феминизација’ и ‘афазија’, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 79, Београд: Филолошки факултет, 73–81.
- Савић 2004: С. Савић, *Жена скривена језиком медија: кодекс несексистиичке употребе језика*, Нови Сад: Футура публикације.
- Савић 2011: S.Savić, Suggestions for Using Gender Sensitive Language in the Armed Forces: Women and Military Ranks, u: M. Hadžić (ur.), *BCSP Western Balkans Security Observer 19: Gender and security*, Belgrade: Belgrade Centre for Security Policy, 46–57.
- Тошовић 1988: В.Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево: Свјетло.
- Фекете 2002: Е. Фекете: *Језичке гоумице*, Београд: Апостроф.
- Филиповић 2009: Ј. Филиповић, Родно осетљиве језичке политике: теоријске поставке и методолошки поступци. *Анали Филолошког факултета*, 21, 109–127.
- Ђопић 2012: Н. Ђопић, *Žene i jezik*, u: А. Zaharijević (prir.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung, 236–247.
- Ђорић 1982: Б. Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет

Извори

- Алановић 2012: М. Алановић, О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 55/1, Нови Сад: Матица Српска, 149–175.
- Банковић 2012: М. Банковић, Утицај енглеског језика на давање назива привредним субјектима у Републици Србији. Савремена проучавања језика и књижевности III/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 463–468.

Башић 2012: И. Башић, Загонетка младића крај прозора (Питање фокализације у оквирној причи Проклете авлије). Зборник Матице српске за славистику, 81, Нови Сад: Матица Српска, 883–94.

Делић 2012: Ј. Делић, Андрићева „Лица“ као поезија или о лирско-сликарском проседеу. Зборник Матице српске за књижевност и језик 60/1, Нови Сад: Матица Српска, 137–143.

Дилпарић 2012: Б. Дилпарић, Семантичка организација делова куће према српским и америчким испитаницима. *Philologia X*, Београд: *Philologia*, 4–59.

Драгићевић 2012: Р. Драгићевић, О именицама у служби предлога. Јужнословенски филолог 68, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 91 – 111.

Звекић Душановић 2012: Д. Звекић Душановић, Семантика глагола успети. Зборник матице српске за филологију и лингвистику, 55/1, Нови Сад: Матица Српска, 177–195.

Калезић Ђуричковић 2012: С. Калезић Ђуричковић, Историја и идеологија у роману Ђарка Команина „Љетопис вјечности“. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 60/1, Нови Сад: Матица Српска, 159–164.

Крстић 2012: Т. Крстић, Неке напомене о француским речима у српском језику из области војске и моде. Филолошки преглед XXXIX, свеска 1, Београд: Филолошки факултет, 201–215.

Линда 2012: Ј. Линда, Анализа социјалног и стручног профила студената славистике. Славистика, XVI, Београд: Славистичко друштво, 389–398.

Маркош 2012: М. Маркош, Култура и учење страних језика. *Philologia X*, Београд: *Philologia*, 101–109.

Меденица 2012: Л. Меденица: Просторна локализација незаменичким прилозима у руском и српском језику. Зборник Матице српске за славистику, 81, Нови Сад: Матица Српска, 217–227.

Мутавцић, Ђорђевић 2012: П. Мутавцић, С. Ђорђевић, Савремени грчки језик и његова стандардизација у периоду од XVIII до XIX века. Филолошки преглед XXXIX, свеска 1, Београд: Филолошки факултет, 127–140

Перкучин 2012: С. Перкучин, Пректични аспект наставе историјске граматике и изучавање савременог руског језика. Славистика, XVI, Београд: Славистичко друштво, 380–388.

Танасић 2012: С. Танасић, Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику. Јужнословенски филолог, 68, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 71–90.

Хорњак 2012: С. Хорњак, Фактор мотивације у процесу усвајања страних језика. Савремена проучавања језика и књижевности III/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 443–452.

THE USE OF GENDER-SENSITIVE LANGUAGE IN THE CONTEMPORARY SERBIAN
PHILOLOGICAL DISCOURSE IN NOUNS, TYPE: *NOMINA AGENTIS* AS AN
EXAMPLE

Summary

Under the theoretical wing of critical discourse analyses this paper deals with the use of gender-sensitive language in contemporary Serbian philological scientific discourse based on the use of nouns type *nomina agentis*. Corpus material represents a selection of sixteen scientific papers in total, published in the relevant scientific journals during the year-2012. Philological scientific discourse was chosen as the discourse to which: regularity, precision and accuracy are *a priori* attached to, but also as the discourse which is a reflection of those who create and affect the norm of the Serbian language. The analysis shows: the existence of six distinctive praxes in naming the persons of female gender, absence of differences between the texts written by women and the texts written by men, increased diversity of the singular form as opposed to the plural form, as well as the assumption that forms of the male gender for female person are mostly chosen unconsciously, by inertia, and rarely motivated by linguistic and extra linguistic factors.

Key words: gender-sensitive language, scientific discourse, philology, *nomina agentis*, the Serbian language, CDA

Dragana Vasiljević

Милан Тодоровић
Ана Матић¹
Крађујевац

ПОЛОВИ И ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ РАДНОГ МЕСТА (СТУДЕНТСКА МЕНЗА)

Предмет овог рада је истраживање понашања и анализа дискурса женских и мушких радника у студентској мензи „Вита Јанић” у Крагујевцу. Посебан фокус у овој студији није на (не)једнакости полова, већ на односу између типова дискурса и радног окружења. Покушаћемо да дамо одговор на питање – да ли (и како) наш пол утиче на комуникацију на послу. Основни појам на коме почива рад је љубазност. Наша почетна хипотеза је да ће женски радници бити љубазнији од мушких. Сам рад састојаће се од теоријског дела, описа анализе и представљања добијених резултата, провере почетне хипотезе, а на самом крају доћи ће и дискусија о добијеним резултатима. Након извршене анализе, дошли смо до закључка да је почетна хипотеза у начелу тачна. Међутим, уочено је и пар изузетака од правила. Овим изузетима биће посвећена пажња у одељку дискусија.

Кључне речи: социолингвистика, полна расподела, љубазност, услуга, студентска менза

1. Увод

Језичка разноликост последица је потребе за што оптималнијом и ефикаснијом комуникацијом, а истовремено је и одраз комплексности људског живота, као и човекове сложене природе.

Тијана Ашић (2011: 161)

Интеракција са људима представља део наше свакодневице. Ми комуницирамо, преносимо информације, шалимо се и захваљујући невероватној моћи језика, функционисамо као група. Начини на које ове групе међусобно дејствују су бројни, али сви они захтевају примену једнога механизма – језика (Бугарски 1986: 15). Наравно, контекст веома утиче на начин на који комуницирамо са индивидуама. Један контекст који и те како утиче на наш начин изражавања јете радно место, тачније услужна делатност где једна особа пружа услугу, а друга је њен корисник. Сматра се да је кључни елемент за успешну комуникацију у овом контексту љубазност. Штавише, поприличан број студија наводи на закључак да су жене љубазније од мушкараца када треба да услуже муштерије (више о томе у наставку рада). Ставићемо ову хипотезу на пробу у оквиру контекста услужне делатности, тачније студентске мензе, где смо посматрали мушке и женске раднике и обележавали нивое љубазности на основу: реакција студентата, радничко-ве ефикасности, воље да сарађују са колегама и начином одевања.

Представићемо на почетку теоријски оквир нашег истраживања. Истаћи ћемо шта су уважени професори, истраживачи и социолингвисти имали да изјаве о положају полова у друштву (другим речима, да ли су те позиције

1 mico_todorovic@yahoo.com

фиксирани као некада) и како се ово одражава на њихов дискурс на радном месту. Након тога, заћи ћемо у детаље нашег истраживања, са све резултатима и дискусијом како бисмо видели да ли је општеприхваћена (или пак стереотипна) идеја тачна – да ниједан мушкарац не може радити женин посао.

2. Теоријски оквир

2.1. Друштвене структуре и подела рада

Да ли рад чини човека? Ово није метафорично питање. Посао може заиста бити основа за идентификовање мушкости или женствености. Није неуобичајено да се полови налазе на супротним странама хијерархије у оквиру различитих послова. Дакле, поставља се питање, зашто постоји тенденција да полови буду тако експлицитно подељени када су у питању активности и обавеза на послу? Неки (Екерт и МекКонел-Жинет 2003) аргументују да је подела посла према половима условљена различитим професионалним оријентацијама и комуникационим стилевима код мушкараца и жена. Они сматрају да је пол/род карактеристика особе, а не ситуације. Према њиховом мишљењу, полне разлике су последица наших урођених способности, односно проистичу из различитих личности мушкараца и жена. Подела рада према половима једноставно осликава те разлике у темпраменту који мушкарци и жене поседују од рођења.

Међутим, ако је ово тачно, зашто се кроз векове у многим типовима посла променила полна структура – чак и у неким кључним пословима у индустрији, као што је посао у производњи? Ако су послови фиксирани када говоримо о половима и ако је, на пример, посао секретарице „женски” посао, зашто су у одређеним периодима углавном мушкарци били секретарице? Ако је писање књига некада било резервисано искључиво за мушкарце, откуд онда данас имамо много списатељица? Штавише, зашто у данашње време имамо толико случајева где мушкарци обављају „женске” послове и обрнуто?

Истини за вољу, постоје нека непроменљива гледишта када је у питању подела послова према полу. Ипак, она онда у основи не прихватају историјске и друштвене варијације. Примера ради, размотримо друштвене варијације. Оваква друштвено оријентисана перспектива води нас у другом смеру – не пратимо линију од особе до ситуације, већ од ситуације до особе, што значи да су друштвене структуре те на којима се темељи ово виђење и оне производе разлике међу класама које можемо проучавати. Може се тврдити да односи међу половима није једино обележје у домену послова, него су и активни и динамични део самог друштва и да на свој специфичан начин утичу на посао. Иако структуре уобличавају људе, људи их мењају путем индивидуалних и заједничких активности.

Једна таква друштвена структура јесте посао. Утицај ове структуре на полове је јак, али и суптилан. Такође, не може се порећи међузависност друштва и језика (Бугарски 1986: 33), а пошто ми функционишемо у друштву који има такав утицај на полове и комуницира путем језика, веза између језика и полова је нераскидива. Штавише, психолошке студије показују да посао и те како утиче на понашање особе у другим окружењима. Има истине у хипотези да особине које стекнемо на послу преносимо на друге животне ситуације. Неки истраживачи (Шери Кендал и Дебора Танен 1997) аргументовали су чињеницу да се пол ствара кроз обављање задатака. На пример, уговорена подела кућних послова ства-

ра осећај да постоји *његова* и *њена* зона. Према њиховим мишљењима, обављање одређеног типа послова или задатака директно утиче на идентитет индивидуе, те, у принципу, жена која доји бебу добија нови друштвени идентитет. Ипак, емпиријски докази само донекле подржавају овај став. Контекст (другим речима ситуација) у којој обављамо задатак битнији је у већини случајева. Он одређује како ми схватамо задатак и како се према њему односимо, иако често мислимо да је контекст саставни део самога задатка. Задатак сам по себи не постоји, већ је део друштвено условљене поделе рада. Шири социоекономски и културни фактори имају знатан утицај на природу самог посла и начина на који га ми доживљавамо. Као што рече Ериксон: „Људски фактор постоји, али га је једино могуће спровести у свету у коме је успостављена социјална равнотежа” (Ериксон GLS 1995). Ове две категорије толико су уплетене, да их је немогуће одвојено посматрати, јер дејствују заједно.

2.2. *Мушкарци, жене и њихова ујошреба језика на послу*

Из свега следи да је веома интересантно посматрати интеракције на радном месту и тако студирати проблематику полова, моћи и језика који се користи на радном месту. Овај феномен објашњавају Кендал и Танен (1997: 81) када кажу да интеракција на радном месту носи са собом јединствени скуп ограничења: структура по принципу институције где се индивидуе хијерархијски организују; историјска позадина где су били доминантни мушкарци у већини послова, нарочито на вишим тј. руководећим позицијама; још увек постојећи, иако у данашње време ишчезава, шаблон о учествовању у одређеним активностима, заснованим на полу; периодичне екстерне процене квалитета рада у виду повишица, унапређења, доделе нових дужности и провера продуктивности; све ово у оквиру ситуације где су учесници у обавези да комуницирају редовно са другим људима који им нису нити породица нити познаници. Стога радно место представља посебан изазов за истраживаче који се баве односом пол–језик, али и јединствену могућност да посматрају ове интеракције кроз призму ових ограничења.

Када мушкарци и жене комуницирају на послу, они активно бирају начине на које ће приступити ситуацији да би испунили циљеве у оквиру одређене интеракције. Они праве ове изборе делимично на основу друштвено-културолошких норми, које диктирају шта се очекује од жене, а шта од мушкараца да уради или каже како би у комуникацији остварио жељени ефекат. Сам избор језика тј. одређени начин ословљавања једне индивидуе призивају полне норме и тим путем се стварају полни идентитети. У том случају сматра се да се стављањем језика у оквир типичан за одређени пол обезбеђује успех приликом преношења поруке коју је говорник имао намеру да пренесе. Међутим, многе жене и мушкарци не граде полне идентитете који су у складу са културолошким нормама. Али чак се и понашање које крши дате норме може посматрати у оквиру истих, што нам даје „строги управљачки оквир” за начине понашања мушкараца и жена (Камерон 1997: 49). Посматрано са становишта оваквог оквира, за мушкарце и жене који одступе од полних норми може се рећи да се понашају „као други пол”. Штавише, ако мушкарци и жене причају на исти начин, постоји велика вероватноћа да ће се њихово понашање различито протумачити. Тако да следи да су норме које се тичу пола и језика уједно и ограничење, али и ресурс.

Посебно интересантан предлог пружила нам је Танен кроз свој теоријски оквир у вези са разумевањем односа пол–моћ–комуникација на послу, који ком-

бинује приступ оквира са новим теоријским структурама моћи и солидарности. Наиме, како Тенан тврди, истраживачи не треба само да се позабаве природом саме моћи, већ и да зађу у то како моћ и солидарност међусобно реагују и да узму у обзир да су многе језичке стратегије постале устаљене конвенције. Није, дакле, постало само конвенција начин на који испољавамо моћ, него и начини на који балансирамо истовремене (и контрадикторне) потребе за статусом и повезаношћу. Приступ оквира који Тенан предлаже истиче да је однос између пола и говора повезан путем природног пола људи, другим речима да се наш начин говора не везује нужно за одређеног мушкарца или жену, већ за читаву *класу* мушко или женско у датом друштву. Ако говоре на начин који се везује за једну или другу полну класу, индивиде тим путем исказују своју припадност или подршку према датој класи (1997: 99). Стога, приликом анализе дискурса на радном месту, истраживач се мора запитати како се језичке стратегије користе да би се балансирале потребе за припадношћу и статусом, а одговор на то питање може се добити тако што се тестирају разни говорници и начин на који исказују своју припадност у односу на саговорнике, у односу на задатак који им је поверен и у односу на тему о којој се дискутује. За крај, могли бисмо се запитати да ли начин говора може исказати припадност једној или другој класи, без обзира на то којој полној класи сâм говорник припада.

Међутим, и даље су идеје о полу дубоко укорене у пословном свету и његовим идеологијама. Сматра се да је *рационалан* и *хладан* мушкарац далеко подеснији за посао руководиоца. У исти мах, како се жене пењу дуж пословне хијерархије у руководеће позиције, вредности које оне са собом доносе посматране су у потпуно другачијем светлу. Увек се инсистира на томе како оне уводе особине као што су *брига за друге* и *кооперативности* у пословни свет. Другим речима, жене се у пословном свету вреднују на основу њихових способности да промене и побољшају пословну идеологију и културу. Иако је тачно да жене уводе нове вештине у сферу посла, које треба и те како ценити, фокусирање на *посебне способности жена* чини да неке вештине поприме одлике одређеног пола и опет ојачава стереотип и фиксира место жена у оквиру организација (Екерт и МекКонел-Жинет 2003: 45).

Са друге стране, у данашње време имамо све више мушкараца који раде у оквиру послова услужне делатности за које се сматра да су прикладнији за жене. Ми сматрамо да је ова тема интересантна за разматрање, с обзиром на то да је у оквиру оваквих послова пожељнији начин изражавања у друштву обележен називом „говор жена”. Како професорка Ашић указује „Специфична употреба језика није само последица припадности одређеној друштвеној групи, већ и полне диференције. [...] [Заго] жене мање псују, учтивije су, чешће постављају питања, охрабрују саговорника и више користе индиректне говорне чинове од директних наређења.” (2011: 159) Не само то, љубазност је *основни састојак* послова у оквиру услужне делатности. Веома је пожељно да радник буде љубазан према странки. Тако да смо ми концентрисали тематику нашег истраживања ка овој проблематици – истражили смо колико мушкарци доприносе комуникацији на послу, да ли прате прећутно правило коришћења „говора жена” у овом контексту и на крају смо проучили и испитали ниво љубазности у једном таквом окружењу. Изабрали смо студентску мензу као центар нашег истраживања.

3. Методологија истраживања

Петнаест дана за редом одлазили смо до мензе у исто време, у подне да будемо прецизнији, како је то „шпиц” за гладне студенте. Пошто су у време нашег истраживања биле смене радника, били смо у прилици да посматрамо понашање како мушког тако и женског радника. Били смо и учесници и испитивачи, јер смо прво преузели оброк, и тиме постали учесници догађаја, а након тога бисмо сели поред реда, и тако били у могућности да посматрамо реакције учесника. Да будемо прецизнији, фокусирали смо се на радника који наплаћује оброке и преузима жетоне од студената. Карактеристике које смо испитивали биле су следеће: (не)љубазност, ефикасност, солидарност и пријатна атмосфера међу колегама, као и радно одеело запослених. Забележили смо реакције учесника у складу са следећим варијаблама и варијантама:

→ (Не)љубазност

I Реакција радника

ЉУБАЗНА – нпр. *Добар дан; Сјустини картициу, молим; Желиш ли пакети или само ручак?*

НЕЉУБАЗНА – нпр. *Дај картициу!; Где ти је жетон?!; Немаш више ручкова, фриџиделу...*

НЕУТРАЛНА – не каже ништа што се и очекује у нашим друштвеним круговима и обично је реакција радника управо таква.

II Реакција студената

ЉУБАЗНА – нпр. *Добар дан!; Хвала.; Изволиш картициу/жетон...*

НЕЉУБАЗНА – нпр. *Па БАШ Вам хвала!; ВРЛО сије љубазни!; Хоћеш д’умреш за жетон?!; Јеб’о те жетон!; Смешан си к’о сајла...*

НЕУТРАЛНА – не каже ништа што се и очекује у нашим друштвеним круговима и обично је реакција студената управо таква.

Штавише, направили смо посебну табелу са карактеристикама како бисмо бележили реакције испитаника. Подразумева се да учесници нису били свесни да су део истраживања.

Овако изгледа табела:

Реакција радника		Реакција студента	
ЉУБАЗНА		ЉУБАЗНА	
НЕЉУБАЗНА		НЕЉУБАЗНА	
НЕУТРАЛНА		НЕУТРАЛНА	

→ Ефикасност

I Ефикасан радник:

Радник је ефикасан уколико успе да послужи два до три студента у минути.

II Нефикасан радник:

Радник је нефикасан уколико му је неопходно више времена да изврши ову радњу.

→ Солидарност и кооперативност међу колегама

I Кооперативан радник

Радник је кооперативан уколико жели да помогне колегама када им је помоћ неопходна. Такође ова категорија подразумева да је радник често укључен у разговор са осталим колегама када нема студената у реду за чекање.

II Некооперативан радник

Радник није кооперативан уколико не жели да помогне колегама када им је помоћ неопходна. Такође, радник није укључен у разговор са осталим колегама када нема студената у реду за чекање, већ се изолије из групе и седи одвојено.

→ Радно одело

I Неутрално радно одело

Радник би требало да носи белу мајицу, беле панталоне, бели мантил и мрежасту капу.

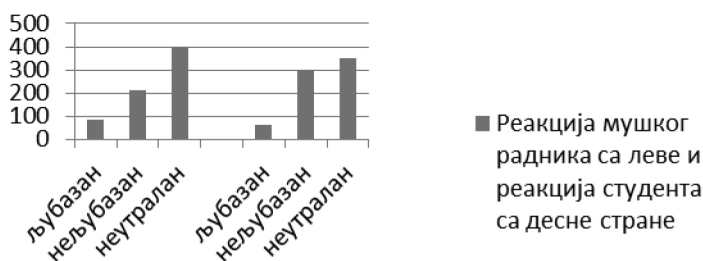
II Неубичајено радно одело

Радник носи било какву врсту опреме која одудара од прихватљивог кодекса облачења.

4. Резултати истраживања

Након спровођења истраживања и подробног анализирања података из табеле, представимо наше резултате кроз графиконе и укратко продискувати шта смо уочили. Дубља анализа добијених резултата биће представљена у одељку *Дискусија*.

Мушки радник који наплаћује оброк:

Поред очекиваног неутралног понашања, приметили смо знатан број негативних реакција код мушког радника, како од стране радника тако и од стране студената, са тек по којим случајем љубазног понашања. Оно што нам је посебно запало за око је да, чак и онда када је радник покушао да буде љубазан, реакција студената је била неутрална, или чак нељубазна. Овакву нељубазну опаску студенти би упутили подстакнути дугим чекањем у реду.

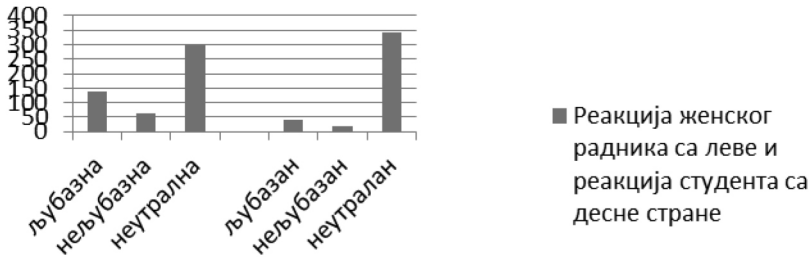
Што се тиче ефикасности радника, овај радник се показао неефикасним, пошто није успео да наплати два до три obroка у минути, што се узима за стандардну вредност. Просечна количина obroка коју је овај радник успео да наплати је један оброк, понекад није успео да наплати макар један у минути. То је за последицу имало огроман застој приликом услуживања студената и свакако дуг ред у мензи.

Затим, мушки радник није деловао кооперативно, нити је сарађивао са колегама, пошто је већину времена своје дужности обављао самостално, не тра-

жећи помоћ, иако му је она била преко потребна. Чак и када би се неко од колега понудио да му помогне, он би их одлучно одбио. Такође, није је био заинтересован да помогне другима, иако су му колеге затражиле помоћ.

Што се тиче кодекса облачења, појавила се једно одступање. Наиме, он носи неуобичајени качкет који не поседује ниједан други радник. Облик качкета је толико необичан да су га студенти међу собом прозвали *Ширумиф*.

Женски радник који наплаћује оброк:

Поред уобичајених неутралних реакција обе стране испитаника, женски радник се у знатном броју случајева љубазно обратила студентима. Ипак, студенти би и на овакво обраћање узвратили неутралним понашањем.

Ако узмемо у обзир ефикасност женског радника, она се показала као изузетно марљива и ефикасна, јер је успела да наплати два до три obroка у минути, понекад чак и четири. Са друге стране, радник који прихвата платое када студенти заврше са obroком и притом им враћа жетоне у том случају био је под већим притиском, пошто је доста студената услужено у краћем временском периоду.

Што се тиче кооперативности и солидарности међу радницима, женски радник је сарађивала са колегама, прихватала њихову помоћ – нпр. други радник јој је доставио чисте платое и прибор за јело – и врло радо је пристизала у помоћ другим радницима да донесу тешке лонце са храном. Како се показала као ефикасан радник, чак је проналазила времена да прођаска са колегама, под условом да нема студената у реду.

На крају, није се појавила ниједна неправилност у вези са њеним кодексом облачења, односна радна униформа коју је носила била је прописна и неупадљива.

5. Дискусија

Започели смо истраживање са претпоставком, истовремено подстакнути својим пређашњим искуствима, да ће се женски радник показати љубазнијом, ефикаснијом, кооперативнијом и солидарнијом од мушког радника. Када узмемо у обзир добијене резултате, видимо да је наше становиште у потпуности потврђено. Наиме, сви покушаји мушког радника да буде учтив били су упућени студентима мушког пола, који притом у себи садрже коментаре везане за спорт. Природно, сви студенти мушког пола љубазно би узвратили. Са друге стране, када се тај исти радник обратио студенткињама, био је нељубазан у неколико наврата, понекад је чак и узвикивао неке од следећих фраза: *Ја не могу више!*; *Срце ће ми прејући од срреса!* итд. У неколико прилика девојке би се такође обратиле неучтиво, али би углавном прећутале на овакав коментар. Затим, неколико мама реаговало су јучно и неучтиво у пар наврата, понесени подугим чекањем

у реду за оброк. Штавише, очигледно је да овај радник није прописно обучен да рукује компјутерским системом, јер је двама студентима наплатио по два ручка уместо један. Ово је такође проузроковало непријатну атмосферу. Ипак, ситуација није измакла контроли. Такође, дошло је до ситуације у којој је студент заборавио да понесе жетон, а запослени је слепо испоштовао правила која важе у студентској мензи, не дозволивши студенту да преузме оброк тако што ће му предати картицу, што је прећутно правило између радника и студената.

Са друге стране, поред уобичајеног неутралног понашања између студената и женског радника, и овде се одиграло пар необичних ситуација. Наиме, радница је викала на студента, који је очигледно био бруцош, па тако да није био упознат са начином коришћења картице; ипак, студент је одреаговао на пристојан начин. Затим, радница је такође приговорила студентима зашто нису понели жетоне са собом. Ипак, дозволила им је да подигну оброк, под условом да јој предају картице за време ручка. Интересантно је да су реакције студената биле различите. Једна студенткиња је одреаговала љубазно, док је друга студенткиња била претерано љубазна, користећи израз – *Баш Вам хвала!*, имплицитно употребивши иронију, и тиме се понела нељубазно.

С обзиром на наше петогодишње искуство у овој области услуге и једног претходног истраживања на тему (не)љубазности спроведеног у две студентске мензе које смо спровели са још неколико колега, свесни смо чињенице да је обим посла у студентском објекту „Вита Јанић”, мензи у којој смо спровели ово истраживање, већи у поређењу са осталим мензама по граду. То има за последицу да је особље у овој мензи под знатно већим притиском; они су узрујани и понекад искале своје незадовољство на студенте на начин који смо већ претходно појаснили. Уопштено говорећи, што се тиче студената, подстакнути гужвом у овој мензи и узрујаношћу особља, они одреагују неучтиво и непредвидиво према радницима у мензи.

Како особље у овој мензи услужује знатно већи број студената, радници ретко имају времена да ћаскају међу собом. Међутим, постоје другачији начини да се искажу дружељубивост и позитиван дух. Наиме, радници не само да помажу једни другима кроз испољавање солидарности већ и креирају позитивну атмосферу и мотивишу једни друге да своје дужности обављају ефикасно. Како је већина радника женског пола, оне обично и бивају кооперативне и међусобно се помажу. Ипак, мушки радник који наплаћује оброке у овом истраживању један је међу ређим мушким радницима. Иако друго особље мушког пола помаже радницама, овај мушки радник скоро никад не помаже својим колегама и готово никад не прихвата њихову понуду да му помогну. Већину времена проводи изолован од свих и не комуницира ни са ким. Разлози за овакво понашање не делују јасно, али је могуће да сматра да је његово задужење, како не изискује претеран физички напор, не захтева додатну помоћ. Узгред, ово је радник који је од скора почео да ради, те му недостаје искуства. Ипак, он и даље не успева да обави своје дужности успешно и ефикасно; тако да је могуће да он, пошто је мушког пола, не жели да призна да му је помоћ неопходна не би ли стекао увежбаност обављања својих дужности.

6, Закључак

У овом раду истраживали смо тематику љубазности, ефикасности и кооперативности међу особљем у окружењу услужне делатности са акцентом на сту-

дентску мензу, и посебну смо пажњу посветили полним разликама око ставова како мушког, тако и женског радника. Иако се извесна доза узрујаности јавила код оба радника који су испитивани, коначан исход показао је да се женски радник понаша учтивије, ефикасније и да рађе помаже колегама у односу на свог мушког колегу. Ови докази у вези са њиховим понашањем управо потврђују чињеницу да пол као категорија у знатној мери доприноси начину на који се социјални контексти одвијају.

Литература

- Ашић 2011: Т. Ашић, *Наука о језику*, Београд: ВеоBook.
- Бугарски 1986: Р. Бугарски, *Језик у друштву*, Београд: Просвета.
- Бугарски 2010: Р. Бугарски, *Језик у идентитету*, Београд: Просвета.
- Екерт и МекКонел-Жинет 2003: Р. Eckert and S. McConnell-Ginet, *Language and gender*, New York: Cambridge University Press.
- Ериксон 1995: F. Erickson, *Discourse analysis as a communication channel: how feasible is a linkage between Continental and Anglo-American approaches*, presented at GLS 1995: Developments in Discourse Analysis, 19 February, Washington DC.
- Камерон 1997: D. Cameron, *Performing gender identity: young men's talk and the construction of heterosexual masculinity*, у: S. Johnson and U.H. Meinhof (ред.), *Language and Masculinity*, Oxford: Blackwell, 47–64.
- Кендал и Танен 1997: S. Kendall and D. Tannen, *Gender and language in the workplace – studies in discourse*, London: Sage.

GENDER AND LANGUAGE IN THE WORKPLACE (STUDENT CAFETERIA)

Summary

The subject of this paper is the exploration of the behavior as well as discourse analysis of the female and male workers of the student's cafeteria "Vita Janić" in Kragujevac. The main focus of this study is not gender (in)equality, but on the relation between discourse and the working environment. We will endeavor to answer the following question – does (and to what degree) our gender influence our communication at the workplace. The key component in the context that we observe is politeness. Our initial hypothesis is that the female workers will be more polite than the males. The paper itself consists of a theoretical framework, a description of the analysis and a presentation of the results, verification of the initial hypothesis and at the very end there will be a discussion section involving the results. After the analysis, we have come to the conclusion that the initial hypothesis was correct in principle. However, we have noted a few exceptions to the general rule. These exceptions are given in the discussion section as well.

Key words: sociolinguistics, gender study, politeness, service, student's cafeteria

Milan Todorović, Ana Matić

IV СИНТАКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Ивана Митић¹

Крађујевац

ЈАКА И СЛАБА КВАНТИФИКАЦИЈА ЈЕДИНИЦЕ НЕМАЛО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ

У раду се најпре проналазе француски еквиваленти (*presque: ђошов, скоро; assez go-вољно; pas tal: прилично, доста*) који одговарају српском квантификатору *немало*, а потом се контрастивном, аналитичком и формално-семантичком методом устврђују њихове дистрибутивне могућности. Контрастирањем на синтаксичком, семантичком и лексичком плану устврђено је да су дистрибуторне могућности и семантизам квантификатора у српском језику директно условљени једни другим (што иде у прилог синтаксичко-семантичком интерфејсу), док је у француском језику то слабије изражено. Апсолутни еквивалент са читавим опсегом значења које *немало* као амбивитетни квантификатор (јаки и слаби) може имати у српском језику није пронађен у француском језику, због скаларне структуре придева од кога *немало* потиче, а којих због саме структуре француског језика и природе придева у том језику нема.

Кључне речи: *немало*, српски, француски, квантификатори, семантизам

Увод

Предмет нашега рада је испитивање јаке и слабе квантификације јединице *немало* у српском језику и изналагање еквивалената у француском језику. Приликом контрастирања разматрају се следећа питања: прво се тиче проналажења преводних еквивалената у француском, за српско *немало*, на основу примера добијених из корпуса, а друго дефинисања разлога који иницирају употребу *немало* у српском, са широким опсегом значења и појединачних еквивалената у француском језику, са ограниченом дистрибуцијом.

Контрастирање је остварено на синтаксичком, семантичком и лексичком плану. Синтаксички план огледа се у дистрибуторним могућностима квантификатора, семантички у изналагању скаларних особина квантификатора и објашњењу разлога постојања / непостојања квантификатора у двама несродним језицима у односу на скаларну теорију и скаларне особине придева (Кенеди и Мекнели 2005), док се лексички план манифестује у изналагању еквивалената за српски квантификатор у француском језику, а у односу на лексичку структуру двају језика. Ако се и нађе еквивалент у француском језику за неке од могућности које *немало* има у српском језику, треба проверити да ли му одговара исти опсег на скали као српском квантификатору и каквог су типа аргументи над којима квантификује. Након анализе примера дајемо скаларни приказ квантификатора у двама језицима и упоредну анализу.

Циљ нам је, најпре, да устврдимо од којих фактора зависе дистрибутивне могућности квантификатора *немало* у српском и еквивалената у француском језику. Потом треба да испитамо какав је опсег ових квантификатора, те да ви-

1 ivana.mit88@gmail.com

димо над којим ентитетима могу вршити квантификацију и да ли тип ентитета над којима квантификују условљава и значење фраза које квантификатор твори са ентитетима које модификује. Треба устврдити да ли постоји неки тип окидача (семантички или синтаксички) којим се постиже свако од значења одређеног квантификатора. Дистрибуцију јаког или слабог квантификатора *немало* (слабу или јаку квантификацију остварује с обзиром на тип ентитета над којим квантификује) испитујемо у зависности од спецификација самих синтаксичких елемената до којих долазимо на тај начин што их декомонујемо, по угледу на Ковачевић (2007), Чутура (2010), Недељковић (2013).

Ексерпирење примера вршено је из двају корпуса Математичког факултета у Београду – корпуса Српског језика, где су пронађени примери за квантификатор *немало* и из паралелног Француско-српског корпуса, одакле су ексерпирани примери за *assez* (у значењу *достиа, љрилично, довољно*), *pas mal* (у значењу *љрилично, достиа*) и *presque* (*љољов, скоро*). Приликом тражења еквивалената у француском језику у обзир су узети само они примери у којима се пронађени еквиваленти понашају у смислу досезања неког циља (семантички гледано), уколико тај циљ значи неку квантификацију или уколико тако добијена фраза (коју чини квантификатор и неки од ентитета) има неко квантитативно значење.

Значењем придевских фраза које чине неки од модификатора (и)или квантификатора, било позитивне било негативне поларности, бавили су се Б. Арсенијевић (2005), М. Ковачевић (1998, 2004, 2007), Д. Недељковић (2013), И. Чутура (2010). О квантификацији и начину изражавања квантификације над реченичном или субјекатском предикацијом кроз паралелу српски : француски писали су Т. Ашић и В. Станојевић (2008) у раду о префигираним придевима префиксом *љре* и Т. Ашић и М. Додиг (2012) о квантификатору *мало* и начинима изражавања квантификације овим прилогом у српском и француском језику, а у погледу на члан (с обзиром на то да српски језик нема члан, за разлику од француског).

Јака и слаба квантификација квантификајора немало у српском и мољући еквиваленћи шакве квантификације у француском језику

Дистрибуција квантификатора *немало* у српском језику директно је условљена обликом који предикат има у реченици, односно истиносном вредношћу предиката (*Он је немало изненађен, не: Он није мало изненађен*). Наведени квантификатор биће употребљен само када је предикат у морфолошки потврдној форми, док ће се са морфолошки негираном формом предиката употребити описна конструкција: *који није достиа, љуно, љољово изненађен*. Да бисмо устврдили опсег овог квантификатора и начин на који делује на аргументе над којима квантификује, наводимо речничку дефиницију, на основу које *немало* може имати следећа значења:

1. *достиа, љрилично мнољо, мнољо* – а) *Немало су шоме дољринијеле и љољичке љрилике* (Баз. А, РМС²). б) *Даље, немало љрољустиа и љрешака у љрошлој љодини било је и у љољеду бриље о људима, о кадровима* (Тито 3, 247).
2. *љољово, скоро, безмало* – а) *Сваки немало сказ може имаћи своје узрочно или љољодбено изјаснење* (Драгос. 2, 98). б) *Он има у висину љреко четљири*

2 У даљем раду скраћеницу РМС употребљавамо за Речник Матице српске.

мешра, у даљину преко шест мјешара; широк је не мало мешар (Тривковић С., БВ 1888, 296). *в) Немало сваки дан долазили су им и долазе христјани из Турске* (Гар. И. 1, 11);

3. *ускоро, убрзо* – а) *Навечер дошао газда Јован, иза неколико дана прослављене су заруке и немало зајим и свадба* (Симић Н. 2, 12).

Како примери показују, *немало* има јаку квантификацију кад квантификује над реченичном предикацијом (1а) и кад квантификује над скупом јединки (1б), док се слаба квантификација остварује у оним контекстима у којима се *немало* понаша као квантификатор који мери до ког степена један аргумент поседује дату особину (2а, 2б, 2в). Ово даље значи да је синтаксички окидач који иницира тип квантификације у ствари тип ентитета над којим се квантификује. Наведено је директни показатељ синтаксичко-семантичког интерфејса, јер је, структурно гледано, значење које *немало* има директно условљено позицијом на којој се налази.

Питање је како довести у везу то што овај квантификатор има значења *убрзо* (в. 3а) и *скоро* (2), да ли постоји синтаксички или семантички окидач који директно имплицира свако од њих. Квантификатор *скоро* у неким контекстима, како показују примери превода са француског (*presque*), може имати значење квантификације над временском радњом и тада значити *убрзо, у скороје време*. Управо значење *скоро*, као једно од значења које *немало* има када квантификује над аргументом на тај начин да показује да се нека квантификација није извршила до краја, у смислу да није досегнут релевантан степен да би се ентитет могао квалификовати тим квантификатором, доводи се у везу са значењем *убрзо*, у смислу *да ће се нешто десити*, али не одмах, већ у *скорије време*, или *убрзо*. Сва значења која овај квантификатор остварује у различитим синтаксичким контекстима, у зависности од тога над чиме квантификује, потичу од скаларних особина које су у основи придева од кога је настао, што и формално представљамо (в. приказ 1).

$$1. \text{немали}(x) \leftrightarrow \text{величина}(x) > n_{Sc} (n_{Sc} \in i_{sc/stv}). \neg \exists \exists m_s. m \in i_{st/sc} \wedge m_s < n_{Sc}$$

На основу горепомнутих значења квантификатора *немало* и примера из корпуса издвојили смо следеће ситуације: 1. када се *немало* понаша као јаки квантификатор (што је директно у вези са придевом *немали*) и 2. када има значење *скоро*³. Пре самог истраживања били смо свесни да може постојати ограничење које се тиче негираних придева и њихове дистрибуције са овим квантификаторима. Како је истраживање показало, нема ниједног примера негираног придева са *немало* – било да се *немало* понаша као слаби, било као јаки квантификатор. Питање је зашто је то тако, јер му у случају када се понаша као слаби квантификатор одговара значење које има *безмало*, а *безмало* се може комбиновати са негираним придевима. Друго, када се понаша као јаки квантификатор, опет има значење као квантификатори *много* и *досија*, а и они се могу комбиновати са негираним придевима. Примећено се може довести у везу са двоструком, не семантичком, већ структурном негацијом (*немало нерешен* : *безмало нерешен*). Сходно принципу језичке економије и Окамове оштрице, уколико се не-

3 Овај квантификатор спада у оне који могу да слабе вредност ентитета (било да је реч о квантификацији над аргументом или над реченичном предикацијом) на тај начин што не дозвољавају да се исцрпи степен на коме се налази позитив.

што може постићи samo потврдном формом, блокира се двострука negacija, jer захтева већи когнитивни напор.

На основу примера из корпуса закључили смо да *nemalo* има значење јаког квантификатора када квантификује над придевима (примери 1–12) и када квантификује над именицом (пример 13). Сви примери из корпуса потврђују јаку квантификацију овог квантификатора, што би значило да се у савременом српском језику тежи управо овој употреби.

1. Ruski model "suverene demokratije" funkcioniše u društvu i dalje <nemalo> autoritarnom. *Politika* (02.04.2008.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
2. *o odlaganju podizanja ograničenog "štita" za godinu ili dve donosi novo razočaranje svim onim, <nemalo> beznačajnim, snagama u Americi koje sanjaju o "neranjivosti" a time i - nekažnjivosti – najveće* *Politika* (03.09.2000.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
3. *Danijel Anđelković na srednjem beku, <nemalo> i sam iznenađen, Vladica Stojanović i Milorad Krivokapić, na krilu Nikola Kojić... dobro su po* *Politika* (30.01.2006.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
4. *Njegov kolega, dr Norman Rou, kasnije član Kraljevskog udruženja hirurga, bio je <nemalo> iznenađen kada je čuo potanko objašnjenje gde je i kada ta metoda "balkanske klackalice" nastala* *Politika* (09.11.2008.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
5. *aprila Prilikom nedavne posete Sarajevu gradonačelnik Graca Alfred Štingl bio je <nemalo> iznenađen kada je saznao da su stope Gavrila Principa "izbrisane", odnosno odlukom gradskih vlast* *Politika* (23.04.2001.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
6. *Moram reći da sam bio <nemalo> iznenađen kada sam detaljnije pročitao Zakon, da se do sada nije tražilo kao uslov, a mislim da...* *Politika* (21.09.2007.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
7. *Elem, zapalio je Jašari smeće i bio <nemalo> iznenađen kada su pored njegovih ušiju počeli da fijuču meci, aktivirani iz zapaljenog smeća.* *Politika* (19.06.2001.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
8. *Konačno, kada se vratio u svoj stan, bio je <nemalo> iznenađen. Pola stvari nije bilo, pa ni biblioteke od nekoliko hiljada knjiga.* *Politika* (01.04.2001.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
9. *Stoga je deo javnosti bio <nemalo> iznenađen što je ovogodišnju predizbornu kampanju SPS počela snimkom čuvenog Miloševićevog obraćanja* *Politika* (08.06.2008.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.
10. *Kada je posetilac najzad stigao, bio je <nemalo> iznenađen ugledavši skroz mokat odbor za doček u kupaćim kostimima koji su im rđavo stajali. Klark, Artur. 2010: Druga odiseja. Beograd : Zoran Živković, 1982. Preveli Mirjana i Zoran Živković.*
11. *Bila sam <nemalo> iznenađena da je Boris, koji se ni po čemu nije razlikovao od svojih vršnjaka, bio kao i ja fasci* *Politika* (24.04.2008.). Beograd (Makedonska 29) : *Politika*, 1904-.

12. Dragan Stanišić <*немало*> je bio iznenađen kada je u jučeranjој "Politici" pročitao, da je ubijenom Milenku Vujoviću... Politika (13.08.2000.). Beograd (Makedonska 29) : Politika, 1904-.
13. Međutim, iako je <*немало*> autora izašlo iz Almodovarovог celluloidnog šinjela, savremeni španski film zapravo i nije u senci... Politika (24.05.2008.). Beograd (Makedonska 29) : Politika, 1904-.

Еквиваленци у француском језику за српски квантификатор *немало*

У француском језику српском *немало* одговарали би сви они квантификатори који долазе као друго, треће, или свако секундарно значење српског *немало*. Док у српском језику *немало* може бити јаки и слаби квантификатор у зависности од ентитета над којима квантификује и у зависности од тога да ли квантификује над реченичном предикацијом или над аргументом, у француском језику нема само једног адекватног преводног еквивалента који би покрио цео опсег значења српског *немало*. Може се пронаћи више различитих квантификатора, с тим што тип еквивалента није пресудан при њиховом одабиру, него само семантизам онога што квантификатор носи и реченичног значења. Примећено се објашњава с обзиром на семантизам придева у српском језику од кога *немало* потиче, што се директно доводи у везу са њиховим скаларним особинама.⁴

Први од могућих еквивалента јесте *pas mal*, при чему анализирамо само оне примере у којима се понаша као квантификатор близак значењу српског *немало*. Квантификатор *pas mal* понаша се као јаки квантификатор, што долази од његове семантике, јер означава да нечега има *досиша*, *много* – односно, формално-семантички гледано, да нечега има у степену који је виши од степена неопходног да би се ентитет квалификовао неким модификатором, или да би се реченична предикација могла тако оквалификовати да се процес који се дешава врши у мери која је неопходна за остварење квантификације (в. пример 15). Како примери из корпуса показују, *pas mal* може да квантификује над скупом јединки (пример 16, 17, 18, 21). Иако је, гледано са становишта структуре и синтаксичко-семантичког интерфејса (позиције коју речи заузимају и значења која се том приликом добијају), реч о квантификатору који би требало да има негативно значење – *pas* је део негације: *ne pas*, а првобитно значење придева *mal*: *лош* у речничком систему – синтагматски спој *pas mal* има позитивно значење и делује као јаки квантификатор. На плану значења, а не структуре (мисли се на позицију у реченици – квантификација над аргументом или реченичном предикацијом) доводе се у везу квантификатор *немало* у српском и *pas mal* у француском језику. Заједничко им је и то што је и употреба *pas mal* у француском директно условљена морфолошки потврдног формом предиката.

15. 629622: Il a été bombardé en... oh! il y a <*pas mal*> d' années.
Бомбардовали су је... о, још одавно.

⁴ Овај квантификатор спада у оне који могу да слабе вредност ентитета (било да је реч о квантификацији над аргументом или над реченичном предикацијом) на тај начин што не дозвољавају да се исцрпи степен на коме се налази позитив.

16. 628578: Je me souviens d' un temps ou un objet comme celui - la aurait atteint huit livres, et huit livres, c ' était . . . je ne peux le calculer, mais c ' était <pas mal> d' argent.
Сећам се кад су овакве ствари биле и по осам фунти, а осам фунти вам је било... не бих могао да прерачунам у данашње паре, али било је много.
17. 768912: – Oui, il y avait aussi <pas mal> de faisans dans la foret, mais les garnements des villages ont tué les jeunes faisans et saccagé leurs nids.
Да, било је и доста фазана у шуми, али је сеоска мангупарија уништавала младунце и гнезда.
18. 630012: - Il y en a en réalité encore <pas mal>, dit le vieillard, mais on leur a donné une autre affectation.
У ствари, остало их је пуно, рече старац, само кад се користе за друге ствари.
19. 1206269: - - <Pas mal> imaginé pour des sauvages! fit Joe.
Нису баш лоше смислили ови дивљаци, мудроваше Џо.
20. 610489: Je lui ai <pas mal> lavé la tete.
Добро сам му читао.
21. 771492: – Oh, il y en a <pas mal> sur toutes les rives du lac.
О свуда је на језерским обалама има доста.

Квантификатор *presque* јесте други пронађени еквивалент и он може да квантификује над аргументом (22–24, 26–28, 30, 32), над реченичном предикацијом (25, 29, 33), или над процесом у смислу досезања циља, као просторне границе (31). Сличност са *немало* проналази се на плану скаларних особина ових двају квантификатора и начина на који делују на степен аргумента над којим квантификују. Опсег квантификатора *немало* (кад се понаша као слаби квантификатор) и француског *presque* има сличне скаларне вредности (обухватају све оне степене мање од стандардне вредности неопходне да би се аргумент модификовао или реченична предикација изразила као финитна), с тим што нема синтаксичког окидача којим се таква употреба иницира. Предност употребе француског *presque* види се у његовој могућности да квантификује и над негираним придевима, што може и наш квантификатор *скоро*, или *џошово*, *безмало*, док у корпусу нема примера са *немало* и негираним придевом.

22. 91361: *petit, mince, très vigoureux, aussi redoutablement organisé que Sévérino et <presque> aussi méchant que Clément*;
SR: *nizak, mršav, veoma snažan, bio je zastrašujuće građen poput Severina, a skoro isto toliko zao koliko i Kleman.*
23. 11911: *Vous saurez cela: l' histoire est bien simple, vraiment, <presque> banale, sauf un point; mais elle m' a tué.*
SR: *Čućete: priča je sasvim проста, doista, skoro svakidašnja, izuzimajući samo jednu stvar, ali je mene ona ubila.*
24. 362659: *J' aperçois, tout à coup, à gauche, <presque> caché par un drapeau, un homme immobile, sans âge: il a de longs cheveux blancs.*
SR: *Odjednom primetih, levo, skoro skrivenog zastavom, nepomičnog čoveka neodređenih godina, ima dugu belu kosu.*

25. 25622: - - *Mais que jamais, par votre faute, la plus fugitive souffrance ne vienne endolorir la peau de ces êtres exquis et féroces pour qui la volupté du mal surpasse <presque> celle de la chair.*
 SR: - Ali, neka nikad, vašom krivicom, ni najprolazniji bol ne takne kožu tih divnih i svirepih stvorova kod kojih uživanje u zlu skoro prevazilazi uživanje u ljubavi.
26. 18141: *Je crois bien que sur les sentiments contradictoires qui m'agitaient en même temps, la joie, une joie trouble et <presque> douloureuse, dominait.*
 SR: Čini mi se da je među protivrečnim osećanjima, koja su me uzbuđivala sva u isti mah, najača bila radost, neobična, skoro bolna radost.
27. 356536: *Une inscription largement tracée au fusain et <presque> effacée par endroits semblait un éclat de rire sarcastique qui me parut presque inconvenant dans cet inimaginable cimetière graphique:*
 SR: Natpis, široko ispisan ugljenom i skoro izbrisan mestimično, bio je pravi prasak sarkastičnog smeha, tako da mi se skoro nepristojan učinio u ovom nezamislivom grafičkom groblju.
28. 346446: *Près de vingt mille livres dépensées, et encore ce Fogg qui abandonnait à son vendeur la coque et la machine, c'est - à - dire <presque> la valeur totale du navire!*
 SR: Taj Fog je potrošio blizu dvadeset hiljada livara i još poklanja svom prodavcu trup i mašinu, to jest gotovo punu vrednost broda.
29. 361373: *Ils ne saignent <presque> pas.*
 SR: A one skoro i ne krvave.
30. 24308: *Si joyeuse autrefois, elle était devenue grave et ne parlait <presque> plus.*
 SR: Nekad onako vesela, sad je postala ozbiljna i gotovo ništa nije govorila.
31. 122801: *j' étais déjà <presque> sur la crête, lorsque tout s' éboulant par mon poids, je retombai dans le fossé sous les débris que j' avais entraînés;*
 SR: bila sam skoro došla do vrha, kad se, pod mojom težinom, sve sruši, te ponovo padoh u jarak, zajedno s krhotinama koje povukoh za sobom.
32. 226984: *<Presque> toutes viennent du mauvais emploi des mots.*
 SR: Skoro sve dolaze od rđave upotrebe reči.
33. 18623: *mais je suis <presque> évanouie."*
 SR: ali skoro gubim svest.

Квантификатор *assez* jeste последњи пронађени еквивалент и он се понаша као јак квантификатор када квантификује над аргументом (у смислу поседовања особине до одређеног степена, примери 35, 39, 40, 41, 43) и када квантификује над скупом јединки (примери 36, 37, 38, 42). Примери из корпуса не дају доказ о квантификацији над реченичном предикацијом.

35. 127242: *L' escamoteur, voyant amassé un <assez> bon nombre de gens, commença quelques tours de gobelets qui excitèrent une bruyante admiration.*

SR: Kad je mađioničar video da se okupio dosta veliki broj ljudi, počeo je da izvodi neke veštine s bokalima koje su izazvale bučno divljenje.

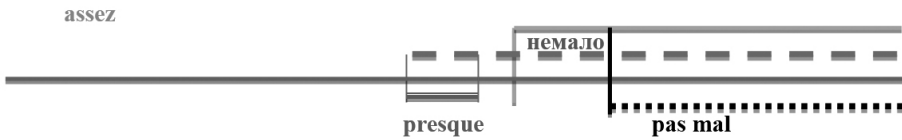
36. 139673: Il montra <assez> de fermeté sur l'échelle, car beaucoup de gens le regardaient, cette place d'exécution étant une des plus fréquentées.
SR: Pokazao je prilično čvrstine na lestvicama, jer ga je posmatralo dosta sveta, pošto je ovo mesto izvršenja smrtnih kazni bilo jedno od najposećenijih.
37. 236416: et par sa protection, M. et Mme de Becqueville eurent <assez> de force pour vivre chastement en état de mariage.
SR: i njenom pomoću, gospodin i gospođa od Bekvila imali su dovoljno snage da kao suprugi žive čedno.
38. 122279: N' y ai - je pas commis <assez> de mal?
SR: Zar nisam izazvala već odviše zla?
39. 129749: Si vous étiez vêtu comme cela, Eustache... mais vous n'êtes pas assez grand, vous, ni <assez> fort...
SR: Kad biste se vi tako obukli, Estaš ... ali vi niste dovoljno visoki, ni dovoljno snažni.
40. 125526: C'est dans une <assez> grande salle, sombre et boisée.
SR: Prizor se odigrava u jednoj prilično prostranoj dvorani, tamnoj i obloženoj drvetom.
41. 276531: - - <Assez> loin, répondit l'agent.
SR: - - Dosta daleko - - odgovori agent.
42. 130604: il était même de ces gens <assez> nombreux à qui les honnêtes femmes inspirent peu de désir et, pour le présent, il disait comme Tabarin, que la bouteille était sa mie.
SR: štaviše, pripadao je onome dosta velikom broju ljudi za koje poštene žene ne predstavljaju naročitu privlačnost; i, za ovaj mah, govorio je kao Tabaren, da mu je boca najmilija prijateljica.
43. 269543: Passepartout, qui avait consciencieusement étudié son programme, fut <assez> surpris en voyant Mr. Fogg, coupable d'inexactitude, apparaître à cette heure insolite.
SR: Paspartu, koji je savesno proučio svoj program, bio je vrlo iznenađen videvši gospodina Foga kako prekršava svoju tačnost i pojavljuje se u tom neuobičajenom času.

На основу примера из корпуса, анализираних синтаксички и семантички, довођењем у везу њихове дистрибуције и значења која остварују кад се налазе на одређеној позицији у реченици (српски *немало*), са једне стране, и семантизма који им је у основи (француски *pas mal*, *presque*, *assez*), па и могућности да због таквог семантизма квантификују над различитим аргументима, са друге, дајемо приказ скаларних особина српског квантификатора *немало* и опсега који му на скали одговара и француских *pas mal*, *assez* и *presque* (в. скалу 1 и скалу 2).

Скала 1

Скала 2

На основу скаларног приказа квантификатора и анализираних примера препознајемо да и у српском језику постоје квантификатори *мноџо*, *досџа* или *скоро*, којима би одговарао исти опсег и који би по скаларним особинама могли да се замене француским *pas mal*, *presque*, *assez*. Употреба управо квантификатора *немало* у анализираним примерима (1–13), а не свих наведених, доводи се у везу са придевом од кога је квантификатор настао и опсега који квантификатор добија од придева који му је у основи (в. скалу 1). Негирани придеви настали негацијом позитивних придева којима одговарају отворене скале (као што је *немало*) обухватају и домен антонима и домен стандардне вредности, док антоним (*мало*) обухвата опсег испод стандардне вредности за антоним. Управо могућност да *немало* има овакав опсег значења имплицира јачу прагматичку (употребом негираног придева остварује се ефекат ублажавања), семантичку (*немало* се понаша као јаки и слаби квантификатор), па самим тим и већу дистрибуторну вредност овог квантификатора, што му даје предност у односу на квантификаторе *мноџо*, *досџа* и *скоро*. *Немало* ће се употребити у свим оним контекстима у којима је предикат морфолошки потврдан, у којима нема ниједног другог квантификатора (јер *немало* тако прагматички делује да блокира употребу другог квантификатора), у којима је придев у позитиву, никако у компаративу и у којима је придев у потврдној форми. Може се рећи да је употреба *немало* у српском језику (као и негираног придева *немали*) првенствено условљена „комуникативним разлозима“ (Ковачевић 1998: 106–107), док је изражавање другог значења (оног које се остварује неким од квантификатора попут *досџа*, *скоро*) условљено стилистичким разлозима.

Закључак

На основу контрастивне анализе приметили смо да српски квантификатор *немало* у француском језику може бити замењен следећим квантификаторима: *presque*, *assez* и *pas mal*. Структурно и семантички гледано (контрадикторност која се и српским *немало* и француским *pas mal* постиже на плану дубинске структуре) најјача веза остварује се између *немало* и *pas mal*, јер су и један и други квантификатор састављени из двеју негација, односно из негативне речце *не* и *pas* и антонима: *мало* и *mal* (у значењу *лош*), а као квантификатори имају позитивно значење.

Гледано на плану структуре двају језика, српског и француског, уочено је следеће: док су дистрибуторне могућности и семантизам квантификатора у српском језику директно условљени једни другим (што иде у прилог синтаксичко-семантичком интерфејсу), у француском језику је то слабије изражено. Разлог наведеном може се наћи у скаларној структури квантификатора, која директно утиче на њихово значење, дистрибуторне могућности и опсег. Апсолутни еквивалент са читавим опсегом значења које *немало* као амбивитетни квантификатор (јаки и слаби) може имати није пронађен због скаларне структуре придева од кога *немало* потиче, а којих због саме структуре француског језика и природе

придева у том језику нема. Анализирани квантификатори у француском језику и њихове дистрибуторне могућности не потврђују везу између структуре и значења, или не могу ићи у прилог тези о постојању синтаксичко-семантичког интерфејса, што не значи да таква појава сасвим изостаје у овом романском језику.

Литература

- Арсенијевић 2005: В. Арсенијевић, *Negative concord in Serbo-Croat Aps*. <<http://www.ledonline.it/snippets/allegati/snippets10001.pdf>> 25. 12. 2011.
- Ашић и Додиг 2012: Т. Ашић и М. Додиг, Опозиција *peu – un peu* и начини њеног изражавања у српском језику, Крагујевац: Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност, уметност одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 26–27. 10. 2012, 363–372.
- Ашић и Станојевић 2008: Т. Ашић и В. Станојевић, Мој брат је превран – семантичка и прагматичка анализа придевског префикса ‘пре’ у српском језику и његови преводни еквиваленти у француском. Крагујевац: Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност, уметност одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 31. 10. – 1. 11. 2008, 289–303.
- Бурнет 2009: Н. S. Burnett, *Formal Approaches to Semantic Microvariation: Adverbial Quantifiers in European and Québec French*. <<http://www.linguistics.ucla.edu/people/grads/hburnett/Burnett-MAThesis.pdf>> 29. 12. 2013.
- Грицкат 1961/1962: И. Грицкат, О неким проблемима негације у српскохрватском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, 25, Београд, 115–136.
- Грицкат 1961: И. Грицкат, Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, Београд: *Наш језик*, Београд, XI, 3–4.
- Ђорђевић 1987: Р. Ђорђевић, *Увод у контрастирање језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ивић 1995: М. Ивић, *О зеленом коњу*, Београд: Нови лингвистички огледи.
- Кенеди и Мекнели 2005: С. Kennedy & L. McNally, *Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates*. <http://www.upf.edu/pdi/louise-mcnally/_pdf/publications/kennedymcnally.pdf> 20. 4. 2012
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамајичке и стилстичке теме*, Бањалука: Књижевна задруга.
- Ковачевић 2004: М. Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, Прилошки изрази у савременом српском језику, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/1, 67–81.
- Ковачевић 2007а: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Корблен и Сварт 2004: F. Corblin & N. de Swart, *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications.
- Мразовић–Вукадиновић 2009: П. Мразовић у сарадњи са З. Вукадиновић, *Грамајика српског језика за странце*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Митић 2012: И. Митић, *Скаларности и поларности код придева у српском језику*, мастер рад, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

<<http://www.filfak.ni.ac.rs/arhiva/dokumenti/master%20radovi/Rad%20Ivana%20Mitic.pdf>>
13. 9. 2012.

Недељковић 2013: Д. Недељковић, *Декомпозирање прилога у савременом немачком и српском језику*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.

Оташевић 1995/1996: Ђ. Оташевић, *Значење придева са префиксом не-*, Београд: *Наш језик*, Београд, 30 88–95.

Радовановић 2004: М. Радовановић, *Планирање језика и групе списи*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Радовић Тешић 2002: М. Радовић Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога.

Ристић 1990: С. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику, лексичко-граматички прилози*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога.

Ристић 2009: С. Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Чутура 2010: И. Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.

STRONG AND WEAK QUANTIFICATION OF NEMALO UNIT IN SERBIAN LANGUAGE AND ITS EQUIVALENTS IN FRENCH LANGUAGE

Summary

In this paper, we first find French equivalents (*presque, assez pas mal*) corresponding to Serbian quantifier *nemalo*, and then we determine their distributive opportunities with contrastive, analytical and formal-semantic method. By contrasting on the syntactic, semantic and lexical field it has been ascertained that the distributive opportunities and semantics of quantifiers in Serbian language directly affect each other (which supports syntactic-semantic interface), while in French it is less expressed. Absolute equivalent with the entire range of meaning that *nemalo* as a ambiguous quantifier (strong and weak) could have, is not found in French language because of scalar structure of adjective from whom *nemalo* derives.

Keywords: nemalo, Serbian language, French language, quantifiers, semantics

Ivana Mitić

Марија Глишић¹
 Крађујевац

СИСТЕМ БУДУЋИХ ВРЕМЕНА У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ОСНОВНИХ БУДУЋИХ ВРЕМЕНА ОБА ЈЕЗИКА²

Предмет рада јесте поређење система будућих времена у српском и француском језику кроз испитивање односа следећих парова времена: француског простог футура и српског футура I, односно антериорног футура у француском и футура II у српском језику. Кроз анализу њихових семантичких својстава настојимо да укажемо на сличности и разлике у њиховим како темпоралним тако и нетемпоралним употребама. Установиће се да се француски прости футур може превести како српским футуром I тако и футуром II, али и презентом, императивом и потенцијалом, док се француски антериорни футур може превести српским футуром I, али и перфектом.

Кључне речи: темпоралне и модалне употребе, прост футур, антериорни футур, футур I, футур II

1. Увод

У овом раду бавићемо се будућим временима у српском и француском језику тако што ћемо испитивати однос најпре француског простог футура и српског футура I, а потом и антериорног футура у француском и футура II у српском језику. Уз помоћ неких данас актуелних параметара за описивање глаголских времена у природним језицима, у раду ћемо поредити основна будућа времена ова два језика. Испитивањем њихових основних темпоралних, аспектуалних и дискурзивних својстава, анализираћемо њихово значење. На тај начин, моћи ћемо да укажемо на идентичности, али и на разлике које постоје у њиховим темпоралним и нетемпоралним употребама. Поред тога, користићемо примере из француских романа *Lamant*, Маргерит Дира и *Madame Bovary* Гистав Флобера, као и њихових превода на српски језик, како бисмо утврдили могуће еквиваленте француског простог и антериорног футура.

Будућа времена, како њихов назив говори, упућују на догађаје који ће се тек десити у будућности, али не можемо поуздано знати да ли ће се они заиста и одиграти (Станојевић, Ашић 2008: 131). Управо из тог разлога језици имају много више времена за означавање догађаја смештених у прошлости него што поседују времена за означавање догађаја смештених у будућност. Систем будућих времена у француском језику подразумева три времена, а то су прост футур (*futur simple*), блиско-будуће време (*futur proche*) и антериорни футур (*futur antérieur*), док српски систем будућих времена поседује два времена: футур I и футур II. Иако се у многим граматикама наводи да у француском језику постоје три времена у систему будућих времена, многи аутори сматрају да је блиско-будуће вре-

¹ bglisic85@gmail.com

² Овај рад је урађен у оквиру пројекта Динамика структура савременог српског језика, евиденциони број 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ме заправо перифрастична конструкција, а не право глаголско време, па и не зазима пуно места у граматицама и врло често се означава као замена за прост футур у говорном језику (Шевалије 1964: 352). Управо ћемо се због тога усмерити на контрастивну анализу само основних будућих времена оба језика.

2. Семантика француског простог футура и српског футура I

Прост футур је стожер француског система будућих времена. Савремени аутори и граматичари (Веркил и др. 2004, Станојевић, Ашић 2008, поред осталих) наводе следећу темпоралну дефиницију простог футура: S-E,R. Из његовог семантизма следи да су моменат референције (R) и моменат догађаја (E) постериорни у односу на моменат говора (S), и тиме строго одвојени од њега. Наиме, прост футур упућује на евентуалност која је строго одвојена од момента говора (Станојевић, Ашић 2008: 133). Управо се из тог разлога француски прост футур не може употребити да значи будуће радње о чијој реализацији можемо закључити једино на основу неких знакова који постоје у садашњем тренутку (в. Станојевић 2013: 29), већ се за опис оваквих радњи користи блиско-будуће време (Je vois qu'elle ne va pas passer l'examen / Видим да она неће положити испит.). Стога је простом футуру потребан неки темпорални антецеденс који се директно поставља у односу на моменат говора (S). Тај темпорални антецеденс може бити изражен на два начина: а) путем блиско-будућег времена (пример (1)) и б) путем адверба (пример (2)).

- (1) (a) Jovana sait (E₁) que son frère va l'emmener à Rome (E₂). Elle y **sera** très heureuse (E₃).³
(Јована зна да ће је брат водити у Рим. Она ће тамо бити врло срећна.)
- (2) L'année prochaine tu **finiras** tes études (E₁) et tu **deviendras** professeur de chimie (E₂).
(Следеће године завршићеш студије и постаћеш професор хемије.)

Прости футур је у погледу аспектуалности глагола који модификује неутралан, будући да не мења изворну аспектуалну вредност глагола, па тако активности, стања, тренутно и трајно свршени глаголи остају непромењени (пример (3) и (4)):

- (3) L'année prochaine, tu **seras** médecin. (стање)
(Следеће године, постаћеш доктор.)
- (4) Demain, tu **marcheras** ton chien. (активност)
(Сутра ћеш шетати пса.)

Међутим, могући су и случајеви у којима, помоћу прагматичких фактора, можемо закључити да активност у простом футуру означава инкоативност, тј. свршени глаголски вид (пример (5)):

- (5) À 11 mois ta fille **marchera**.
(Твоја ћерка ће проhodати у 11 месеци.)

3 У примеру (1), присутан је однос симултаности догађаја израженог простим футуром са темпоралним антицеденсом израженим путем *futur proche*-а, зато што ће Јована за време боравка у Риму бити срећна.

Многи традиционални граматичари (Стевановић 1979, Станојчић и Поповић 1994, Танасић 2005) наводе да су футур наредбе⁴ (пример (6)) и гномски футур (пример (7)), модалне употребе простог футура. У неким граматикама (в. Регел и др. 1994) употребе футура као што су футур обећања (пример (8)) и футур индигнације (пример (9)) такође се сматрају модалним. Међутим, наши лингвисти, Станојевић и Ашић (2008: 140) сматрају их темпоралним, мислећи да је реч о специфичним говорним чиновима, а модалне нијансе које се јављају у овим примерима заправо су само интерпретативни ефекти, који проистичу из значења самих глагола и конструкција, али и из наших знања о свету.

- (6) Vous **renverrez** le récépissé. (Ви ћете вратити признаницу.)
 (7) Le méchant **sera** toujours puni. (Свако зло ће увек бити кажњено.)
 (8) Je te **téléphonerai** dès mon arrivée. (Зваћу те чим стигнем.)
 (9) Quoi! Ces gens **se moqueront** de moi? (Шта! Ови људи ће се мени смејати?)

Станојевић и Ашић (2008: 143) сматрају да су модалне употребе заправо све оне употребе у којима футур не смешта неко стање ствари после момента говора, било да је у питању S или S*⁵. Овако употребљен футур не уводи одређени тренутак у времену, било то будућност у односу на S или S*, већ има сасвим другачију функцију:

- (10) Je vous **demandrai** de ne pas fumer ici. (Замолио бих вас да не пушите овде.)

Овакву употребу простог футура (пример (10)) многи аутори називају футуром ублажавања, а њиме се заправо ублажава акт тврђења, што се постиже стављањем следећих глагола у футур: dire, avouer, demander, faire remarquer и сличних.

У модалне употребе спада и футур учтивости којим се описује неко стање ствари, везано за говорну ситуацију, при чему се остварује ефекат учтивости:

- (11) Voilà, ça **fera** cinq euros. (Ево, то би било 5 еура.)

Футур којим се изражава нека претпоставка такође спада у модалне употребе. Многи аутори називају овај футур епистемичким или путативним будући да означава претпоставку говорника о датом стању ствари. Наиме, говорник није сигуран да ли је његова претпоставка истинита, па зато користи футур, а не презент (пример (12)):

- (12) Je ne trouve plus mes lunettes; elles **seront** encore égarées.
 (Не могу да нађем наочаре; мора да су још увек негде затурене.)

Када је индикативно употребљен, српски футур I означава радњу која ће се извршити после момента говора (Ићи ћемо у Париз, следеће године.) и на тај начин би његов семантизам гласио: S-R,E. Међутим, за разлику од француског простог футура, српски футур I се користи и да изрази будуће радње о чијим реализацијама се може закључити и на основу неких знакова присутних у момен-

4 Неопходно је назначити да је у питању волитивни футур који добија значење наредбе управо помоћу контекстуалних елемената, односно употребе другог лица и релације ауторитета између говорника и саговорника.

5 S* представља нараторов моменат садашњости.

ту говора, због чега овај футур има распрострањенију употребу од француског простог футура, јер покрива и употребу француског блиско-будућег времена.

(13) Видим да неће положити овај испит.

Због овакве његове употребе, Станојевић (2013: 30) сматра да би темпорална дефиниција футура I узимала у обзир 2 случаја: S-R i S=R, односно S-E (S-R или S=R). Међутим, српски футур се може употребити и да изрази будућу радњу која се пројектује из прошлости ка будућности, односно где се временска перспектива помера у прошлост, док француски футур то може само у специфичним ситуацијама, нпр. помоћу деиктичке заменице *demain*.

(14) Весна је рекла да ће њен муж доћи сутра/јуче.

Vesna a dit que son mari **viendra** demain/*hier.

Ова деиктичка заменица указује на то да је перспектива говорника у моменту говора, па се футуром означена будућа радња пројектује у будућност према S, а смешта помоћу адверба *demain*. Међутим, адверб *hier* би задржао будућу радњу у прошлости, а то је у француском језику искључиво могуће употребом кондиционала.

Станојевић (2013: 30) због тога удваја Рајхенбахов моменат референције и уводи моменат перспективе (P), тако што своди функцију момента референције на с једне стране кодирање аспектуалних значења, тј. на перфективне и имперфективне видове процеса, а с друге стране на изражавање временске прогресије, као код Кампа и Рорера (1983), при чему перфективност подразумева укључивање момента догађаја E у моменат референције R (ER), а имперфективност као обрнуту релацију RE. Моменат P дефинише се као моменат у односу на који се дати догађај представља као симултани, постериорни или антериорни у односу на P, па се стога футур I дефинише као P-E, независно од позиције P у односу на S (Станојевић 2013: 30–31). Управо се у томе разликује од француског простог футура, јер он подразумева фиксираност временске перспективе у S, будући да се догађај означен предикатом увек смешта постериорно у односу на овај моменат, па се француски прости футур дефинише као и футур I, али уз услов P=S, па би његов семантизам био P=S: P-E (Станојевић 2013: 31). Ово нам доказује да заправо српски футур I има више модалних употреба од француског простог футура, а неке од њих су заповест (15), претпоставка и сумња (16), услов (17), ублажавања (18), намера (19) и сличне:

(15) Сада ћеш ми се лепо извинити за сваку ружну реч коју си ми упутила.

(16) Биће истина да се избори ближе. Ваљда ће се нешто стварно променити.

(17) Ако ћеш ми помоћи због ње, немој то ни чинити.

(18) Замолићемо нашег председника да каже нешто и о том питању.

(19) Не могу сад да причам о томе, али проговорићу ускоро.

Стевановић (1979) сматра да сваки футур има нијансу модалности, с обзиром на то да ситуација њиме означена још увек није реализована. Модалне речце (ваљда у примеру (16)), затим модални изрази и глаголи, као што су (надати се, чинити се, изгледати), али и језичка ситуација уопште указују на модалност ових употреба. Када језичка ситуација више истиче временске елементе, онда тај футур више изражава време него начин.

3. Семантика француског антериорног футура и српског футура II

Француски антериорни футур означава антериорност догађаја у односу на временску перспективу смештену у прошлост. Док је код француског простог футура акценат на догађају, са антериорним футуром је акценат на стању које произилази из догађаја. Наиме, овим футуром немогуће је изразити догађајност, већ само резултативност. Код антериорног футура, временска перспектива (P) је постериорна у односу на моменат говора, док је моменат догађаја (E) смештен антериорно у односу на P. Моменат перспективе најчешће се уводи француским простим футуром (пример (20)), блиско-будућим временом (пример (21)) и императивом (пример (22)) у главној реченици (Станојевић, Ашић 2008):

- (20) Quand il m'**aura dit** la vérité, je lui pardonnerai. (Када ми буде рекао истину, опростићу му.)
- (21) Quand elle **aura lu** cet article, elle va s'occuper de ses enfants. (Кад буде прочитао чланак, побринуће се о деци.)
- (22) Venez chez moi quand vous **aurez fait** vos devoirs. (Дођите код мене кад урадите задатке.)

Како би антериорни футур био употребљен у независним реченицама, мора бити праћен одређеним типом адверба или изразом који упућују на релативно мали временски интервал (Станојевић, Ашић 2008: 147):

- (23) J'**aurai vite appris** cette chanson. (Брзо ћу научити ову песму.)
- (24) Je **serai venu dans un quart d'heure/en dix minutes/bientôt**. (Доћи ћу за 15 минута/за десет минута/ускоро.)

Резултативно стање је на снази по истеку интервала означеног адвербијалним изразом, а финална тачка тог интервала би овде функционисала као моменат перспективе. На тај начин В. Станојевић (2013: 35) дефинише семантизам овог времена као спој два услова: S-P и E-P и тако избегава недостатак Рајхенбаховске (Рајхенбах 1947) темпоралне дефиниције S-E-R, која заправо увек смешта догађај у антериорном футуру после момента говора. Са антериорним футуром је увек на снази резултативност, па се у темпоралној дефиницији овог времена за догађај може везати и резултативно стање које он ствара E^{REZ}P, P REZ (Станојевић 2013: 35).⁶

- (25) Quand je serai parti (E^{REZ}), elle viendra (P). (Она ће доћи кад ја будем отишао.)

Како би се изразила сукцесивност будућих радњи, неопходно је у зависној реченици употребити антериорни футур (пример 26), а једино се два антериорна футура могу употребити када изражавају симултаност два резултативна стања (пример 27):

- (26) Quand il **aura mangé**, il sortira. (Када буде јео, изаћи ће.)
- (27) Quand il **sera arrivé**, sa femme **sera partie**. (Када он буде ту, она ће бити одсутна.)

⁶ Услов E^{REZ}P имплицира да између E и P постоји временски интервал испуњен резултативним стањем (REZ) које је на снази у P (односно P REZ).

Када говоримо о модалности, антериорни футур може исказати ублажавање, што је врло блиско епистемичкој употреби простог футура. У оваквој употреби нешто што се већ десило представља се као нешто што ће се тек десити, или се у будућност пројектује нешто што се у моменту говора осећа као реално (Станојевић, Ашић 2008: 148). Говорник не преузима на себе у целости одговорност за оно што тврди, већ се тек у будућности може доказати истинитост изреченог:

(28) Elle sort de la maison complètement perdue, son mari l'**aura trompée** à nouveau.

(Она излази из куће потпуно изгубљена, биће да ју је опет преварио муж.)

Антериорни футур изражава модалност и када се њиме изражава чуђење или нека врста индигнације. Заправо, реченица у следећем примеру спада у тзв. устаљене изразе. Говорник сматра да је оно што се дешава у животу толико неочично да га више ништа не може изненадити:

(29) On **aura tout vu**.

(Шта све човек може видети.)

Српски футур II обично означава радњу која је прошла у односу на неку другу будућу радњу. Многи граматичари сматрају српски футур II временом које је увек релативно, док неколицина граматичара попут Стевановића (1979) и Станојчића и Поповића (1994) тврде да је то пре свега глаголски начин, а Стевановић (1979: 680) га још назива условним будућим временом, подразумевајући његову модалну вредност и најчешће коришћење у условним реченицама.

Футур II има темпорално значење када га уведе временски везници кад, чим и док (Кад будем прочитала роман, зваћу те/Чим будем средила кућу, ићи ћу у шетњу/Док будем слушала музику, маштаћу о њему). У зависности од вида радног глаголског придева, можемо разликовати перфективни и имперфективни футур II. Са имперфективним футуром II акценат је на одвијању радње (пример (30)), а са перфективним на резултативном стању (пример (31)):

(30) Када будем стизала у Рим, послаћу ти поруку. (Кад будем на путу ка Риму, послаћу ти поруку.)

(31) Када будем стигла у Рим, послаћу ти поруку. (Кад будем у Риму, послаћу ти поруку.)

Станојевић (2013) предлаже за перфективни футур II семантизам S-P или P-S, E^{REZP}; ER. Услов ER је неопходан будући да кодира перфективност без које са овим футуром нема резултативности. Темпорална дефиниција за имперфективни футур II би по Станојевићу (2013) била S-P или P-S, R-P, RE.

Код српског футура II, за разлику од француског антериорног футура, будуће радње се могу сместити не само у односу на неки моменат који је постериоран моменту говора, већ и у односу на неки моменат који претходи S:

(32) Рекао је да ће је запросити, ако буду отишли за Ускрс у Беч.

Овде је футур II део условне реченице, односно испуњење радње коју он уводи услов је за извршење радње у другој реченици. Ово је свакако једна од његових чешћих употреба.

Данас се могу чути и примери са футуром II у независним реченицама. У тим простим реченицама можемо наћи његове чисто модалне употребе са антепонираним прилогом можда, због чега се будућа радња означена футуром II посматра као могућа (пример (33)):

(33) Погледај га, можда ти се ипак буде свидео.

Поред овакве модалне употребе, са футуром II може се исказати и неки услов (34), као и могућност односно предвиђање (35):

(34) Ако ме будеш издао, никада ти нећу опростити.

(35) Да не буде куда отишао без мене?

4. Анализа примера из корпуса

Корпус на којем се врши анализа обухвата најрепрезентативније примере из два француска романа, *L'Amant*, Маргерит Дира и *Madame Bovary* Гистав Флобера и њихових превода на српски језик. С обзиром на то да се ради о књижевном језику, стил преводиоца утицаће такође на то какви ће преводни еквиваленти бити присутни у српској верзији.

4.1. Прості футур и његови преводни еквиваленти

Најчешћи преводни еквивалент француског простог футура је српски футур I. Њиме се неретко изражава сукцесивност, односно низање радњи које уводи (примери (1) и (2)).

(1) (...), il la **lavera** sous la douche, longuement, comme chaque soir elle faisait chez sa mère avec l'eau fraîche d'une jarre qu'il garde pour elle, et puis il la **portera** mouillée sur le lit, il **mettra** le ventilateur et il l'**embrassera** de plus en plus partout et elle **demandera** toujours encore et encore, et après elle **rentrera** à la pension, (...). (Marguerite Duras, 112)

→ (...), он ће је прати под тушем дуго, као што је то свако вече радила код своје мајке, свежем водом из крчага коју чува за њу, а затим ће је влажну однегу у кревет, укључиће вентилатор и љубиће је све више и више, свуда, а она ће увек тражити још и још, и онда ће се вратити у интернат (...). (77)

(2) Elle **vendra** tous ses meubles. Et puis elle **ira** une dernière fois au barrage. (Marguerite Duras, 36–37)

→ Продаће сав намештај. И затим ће последњи пут отићи до бране. (25)

Као еквивалент француског простог футура може се јавити и перфективни футур II, којим је преводилац желео да стави акценат на стање (бити у гарсоњери) које он уводи, постижући резултативност (пример (3)). У овом примеру, радња уведена футуром I следи радњу уведену перфективним футуром II. Такође, сам прилог кад захтева употребу футура II.

(3) Je lui **expliquerai** lorsque nous **nous retrouverons** à la garçonnière. (Marguerite Duras, 68)

→ Све ћу му објаснити када се поново будемо нашли у гарсоњери. (47)

Пример (4) је јако интересантан, будући да се у овој реченици, поред футура I (сешће, погледаће) и футура II (буде напустила), као преводни еквивалент

јавља и перфективни презент уместо очекиваног футура II (буде предомислила, буде вратила) који такође може да изрази будућност. Граматичар Антонић (2001) истиче да се у субординираној предикацији за изражавање будућности могу употребити футур II и презент, имперфективни или перфективни, који је обавезно заменив са футуром II.

- (4) Elle s'**assiéra** sur la véranda face au couchant, on **regardera** une fois encore vers le Siam, une dernière fois, jamais ensuite, même lorsqu'elle **quittera** de nouveau la France, quand elle **changera** encore d'avis et qu'elle **reviendra** encore une fois en Indochine (...). (Marguerite Duras, 36–37)

→ Сешће на веранду окренута према заласку сунца, погледаће још једном према Сијаму, последњи пут, никада више, чак и кад опет буде напустила Француску, кад се предомисли и врати у Индокину (...). (25)

У примеру (5) јавља се имперфективни футур II као еквивалент простом футуру. Он је део зависне реченице и њиме се ставља акценат на одвијање радње коју он уводи.

- (5) La mère **ne l'empêchera pas** de le faire quand elle **cherchera** de l'argent. (Marguerite Duras, 33–34)

→ Мајка је неће спречити да то ради кад буде тражила новац. (22)

Поред тога, постоји пример у коме је преводилац употребио српски потенцијал као преводни еквивалент француског простог футура, будући да модалне вредности глагола *falloir* упућују на начин, односно модалност, а и због лепоте уметничког израза, јер овако састављена реченица природније звучи⁷:

- (6) Le lien entre la misère est là aussi dans le chapeau d'homme car il **faudra** bien que l'argent arrive dans la maison, d'une façon ou d'une autre il le **faudra**. (Marguerite Duras, 33)

→ Веа са бедом је, такође, ту, у том мушком шеширу, јер заиста би требало да новац стигне у кућу, мораће на овај или онај начин.

Као еквивалент простом футуру може се јавити и императив. С обзиром на то да волитивни футур изражава наредбу, може се превести српским императивом, будући да се у српском језику најчешће императивом изражава наредба за извршење радње. На тај начин, преводилац је сасвим адекватно употребио императив:

- (7) Vous **laissez** tout chez vous. Quant au manteau, elle eut l'air de réfléchir, ne l'apportez pas non plus; seulement, vous me **donnez** l'adresse de l'ouvrier et **avertirez** qu'on le tienne à ma disposition. (Marguerite Duras, 227)

→ Оставите све ствари код вас. Што се тиче огртача, она као да је премишљала, немојте ни њега доносити; само ћете ми дати кројачеву адресу и јавити му да га стави на располагање. (182)

⁷ Буквални превод ове реченице би гласио заиста ће требати новац да стигне у кућу.

4.2. Антериорни футур и његови преводни еквиваленти

Када се антериорни футур јавља у независним реченицама, као у овом случају, тада изражава свршену радњу у будућности, а његов преводни еквивалент је најчешће футур I (примери (1) и (2)):

- (1) Ma mère **aura refusé** de le suivre en France, elle **sera restée** là où elle était, arrêtée là. (41)
→ Мајка ће одбити да иде у Француску, остаће ту где је била, као прикована. (Marguerite Duras, 28)
- (2) Mais vous me oublierez, **j'aurai passé** comme une ombre. (Madame Bovary, 168)
→ Али ви ћете ме заборавити, ја ћу бити за вас као сенка која је прошла. (139)

У данашње време примери у футуру II сматрају се архаичним, па се неретко радња, која је са гледишта неког будућег тренутка свршена, изражава перфектом, који заправо чува резултативност перфективног футура II. На основу тога, антериорни футур може с потпуним правом имати за преводни еквивалент и српски перфекат (примери (3) и (4)). Када изражава претпоставку која се односи на прошлост, антериорни футур фиктивно пројектује у будућност дату реченицу и временски одговара перфекту, па је преводилац сасвим коректно превео следеће реченице. Ово је заправо модална употреба антериорног футура, која је блиска епистемичкој употреби простог футура.

- (3) Ah! Sans doute, elle **aura oublié** mon nom. (Madame Bovary, 317)
→ А, зацело ми је заборавила име. (248)
- (4) M. Binet m'a certifié que les mesures étaient prises. Nulle flammèche **ne sera tombée**. (Madame Bovary, 173)
→ Господин Бине ме уверава да су предузете све мере. Није пала ниједна варница. (142)

Наишли смо и на пример у коме се као преводни еквивалент јавља и конструкција футур I + перфекат. Преводилац је Емину претпоставку изразио футуром I, који, модално употребљен, може да изрази говорникову претпоставку и сумњу:

- (5) Tu en aimes d'autres, avoue-le. Oh! Je les comprends, va! Je les excuse; tu les **auras séduites**, comme tu m'avais séduite. (Madame Bovary, 370)
→ Ти волиш друге жене, признај. О, ја то потпуно разумем! Ја их извињавам. Биће да си их завео, као што си и мене завео. (284)

5. Закључак

На основу свега реченог о системима будућих времена у француском и српском језику, али и на основу анализе могућих преводних еквивалената француских футура, можемо закључити да разлике у темпоралним употребама проистичу највећим делом из разлике у њиховим семантизмима.

Када је у питању однос француског простог футура и српског футура I, треба водити рачуна о томе да се, за разлику од простог футура, футур I може користити за изражавање будућих радњи о чијој се реализацији може закључити на основу

неких индикација у садашњем тренутку, док се у француском језику за изражавање таквих радњи користи искључиво блиско-будуће време. Француски прост футур је стриктнији у односу на српски футур I јер се догађај њиме означен смешта увек anteriorno у односу на моменат говора. Такође, француски прост футур, за разлику од српског футура I, само у посебним случајевима може да означи будућу радњу која се пројектује из прошлости у будућност. Ако се осврнемо на модалне вредности, и један и други могу да изразе претпоставку, али српски футур I има више модалних употреба, јер може изразити и сумњу, услов, намеру, али и ублажавање и заповест.

Најчешћи преводни еквивалент француског простог футура је управо футур I, али се као еквиваленти јављају и перфективни и имперфективни футур II, зависно од тога да ли је акценат на одвијању радње или на стању. Поред тога, може се јавити и перфективни презент, који у српском може да означи и ситуацију која ће се одвити у будућности. С обзиром на то да је будућност непредвидива и често испуњена претпоставкама и великом дозом несигурности, као преводни еквиваленти често се јављају и начини, односно српски императив и потенцијал.

Посматрајући однос француског anteriornог футура и српског футура II, anteriorni футур може изразити само резултативност, док футур II може да стави акценат и на стање (перфективни футур II), али и на догађај (имперфективни футур II). Футур II може сместити будуће радње не само у односу на неки моменат постериоран моменту говора, већ и у односу на неки моменат њему anterioran. Док anteriorni футур може да изрази и предвиђање и наредбу и узбуђење и индигнацију, српски футур II се најчешће употребљава за исказивање услова и могућности.

Као преводни еквиваленти француског anteriornог футура најчешће се јављају српски футур I и перфекат. Када anteriorni футур изражава свршену радњу у будућности, неретко се преводи футуром I, а када изражава претпоставку која се односи на прошлост, фиктивно пројектује у будућност дату реченицу и тада се преводи перфектом који чува резултативност перфективног футура II.

Литература

- Антонић 2001: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Веркил и др. 2004: H. Verkuyl et al., Tense and Aspect in sentences, in: F. Corblin and H. De Swart (eds.), *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSL I Publication, 233–270.
- Вујовић 2008: А. Вујовић, Изражавање будућности у француском и српском језику, Крагујевац: Иновације у настави: часопис за савремену наставу, 21/4, Крагујевац, 69–78.
- Камп, Ропер 1983: H. Kamp, C. Rohrer, Tense in texts, in: Bäuerle et al. (eds.), *Meaning, Use, and Interpretation of language*, Berlin: De Gruyter, 250–269.
- Рајхенбах 1947: H. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York: Free Press.
- Регел и др. 2006: M. Riegel et al., *Grammaire méthodique du français*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Станојевић, Ашић²2008: V. Stanojević, T. Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Крагујевац: Filum.
- Станојевић 2013: V. Stanojević, Neki aspekti izražavanja budućnosti u francuskom i srpskom jeziku, *Jagodina: Uzdanica*, X/1, Jagodina, 27–40.

Станојчић, Поповић 1994: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, Граматика српског језика, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1979: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II: синтакса, Београд: Научна књига.

Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: П. Пипер и др., Синтакса савременог српског језика: проста реченица, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига –Нови Сад: Матица Српска, 345–476.

Шевалије 1964: J.-C. Chevalier, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Paris: Librairie Larousse.

Извори

Дира 1984: М. Duras, *L'Amant*, Paris: Les Éditions de Minuit.

Дира 1996: М. Дира, Љубавник, Београд: Просвета д.д.

Flaubert, G. *Madame Bovary*. <http://www.dominiopublico.es/libros/F/Gustave_Flaubert/Gustave%20Flaubert%20%20Madame%20Bovary_fr.pdf>. 10. 02. 2014.

Флобер 1961: G. Flober, *Gospođa Bovari*, Novi Sad: Matica srpska.

LE SYSTÈME DES TEMPS DU FUTUR EN FRANÇAIS ET EN SERBE: L'ANALYSE CONTRASTIVE DES TEMPS PRINCIPAUX DU FUTUR

Résumé

Le sujet de cet article est de comparer les systèmes des temps du futur dans les deux langues en étudiant la relation entre le futur simple français et le futur I serbe et aussi entre le futur antérieur français et le futur II serbe. Grâce à l'analyse de leurs propriétés sémantiques, on s'efforce de montrer les similitudes et les différences dans leurs emplois temporels et modaux. On va montrer que le futur simple est traduit en serbe par les temps du futur, tels que le futur I et le futur II, mais aussi le potentiel, l'impératif et le présent, alors que le futur antérieur français est traduit par le futur I et le parfait.

Mots-clés: les emplois temporels et modaux, futur simple, futur antérieur, futur I, futur II

Marija Glišić

Милана Додиг¹
Крађујевац

НЕКЕ РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ СРПСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА И ФРАНЦУСКОГ СУБЈУНКТИВА

У овом раду представићемо два глаголска начина, потенцијал у српском и субјунктив у француском језику. С обзиром на чињеницу да српски потенцијал има свог партиципалног еквивалента у француском кондиционалу, циљ нам је да испитамо у каквој је релацији са француским субјунктивом. Будући да је примарна функција оба глаголска начина исказивање модалних значења, концентрисаћемо се на анализу случајева у којима управо она и фигурирају. Потом, на основу примера свих познатих употреба француског субјунктива настојаћемо да утврдимо и објаснимо случајеве у којима је потенцијал могућ/немогућ као преводни еквивалент поменутог глаголског начина.

Кључне речи: српски потенцијал, француски субјунктив, модална значења

1. Укратко о категорији глаголског начина у српском и француском језику

У српском језику категорија глаголског начина састоји се из два члана: императива и потенцијала. Њихова примарна функција је исказивање модалних значења, али у одговарајућим контекстуалним условима, могу исказивати и временско значење. У питању је њихова секундарна функција.

У француској литератури разликујемо пет односно шест глаголских начина: индикатив, кондиционал², субјунктив, императив, инфинитив и партицип (коме се придружује и герундив). Притом, глаголски начини подељени су у две категорије – персоналне и имперсоналне глаголске начине. У прву категорију спадају индикатив, кондиционал, субјунктив и императив, односно облици којима се исказује разлика у граматичким лицима. У другу категорију спадају инфинитив и партицип, који не поседују никакво обележје за граматичка лица, односно облици који се не конјугују.

2. О српском потенцијалу

Српскоме се потенцијалу приписују различита модална значења, која се генерално везују за појам могућности у најширем смислу те речи. Тако се, према *Синтакси савременога српског језика* (Пипер и др. 2005 : 457), поред значења могућности у ужем смислу те речи, са имплицираним или експлицираним модалним глаголом (као у примерима: *Како бих веровао да су то били наши ; Не бих могао у то да поверујем*), потенцијалом изражавају и следећа значења:

1) жеља (*Поиио бих једну кафу ; Радије бих сјавао на обичној поштиљи*),

1 dodigmilana@yahoo.com

2 У појединим савременим студијама кондиционал се третира и као једно од времена индикатива (Лоз 2008: 98).

- 2) спремност за вршење неке радње (*Он би животи дао за своје идеале*),
- 3) намера (*Убрзали су корак не би ли сусџирили другове*),
- 4) увереност у извршење неке радње (*То бих учинио без размишљања*) и
- 5) услов од којег зависи вршење друге радње (*Кад бисмо добили боље услове, урадили бисмо усешиније*).

Клајн у својој граматици *Грамматика српског језика* (Клајн 2005: 114) раздваја претходно поменути тип 5) од значења могуће, претпостављене радње, а помиње и функцију ублажавања (*Рекао бих да то није тачно*). Станојчић и Поповић (1992: 388) такође раздвајају значења жеље и могућности, а за базичну функцију потенцијала (из које произлазе све његове употребе) узимају „говорников став према нереализованој радњи, стању или збивању”, при чему се тим ставом процењује постоји ли неки од претходно поменутих значењских ефеката (1–5).

Напоменимо да ова класификација не почива ни на каквим прецизним параметрима, те је далеко неодређенија у односу на поделу модалних значења, која налазимо у француској литератури, а која се односе на француски кондиционал и субјунктив.

Наиме, у француском језику српски потенцијал познаје свог (парцијалног) еквивалента у француском кондиционалу. Овај глаголски облик може да изрази сва поменута модална значења потенцијала, осим кад је у питању изражавање намере. У том случају субјунктив (а), односно инфинитив (б) представљају преводне еквиваленте српског потенцијала:

- а) Он много ради да би његова породица добро живела. => Il travaille beaucoup pour que sa famille vive bien.
- б) Он много ради да би успео. => Il travaille beaucoup pour réussir.

Када је у питању пак временска вредност, оба кондиционала је могу исказати. Наиме, француски кондиционал користи се у слагању времена, то јест када треба обележити постериорност у односу на моменат који је смештен у прошлости. Српски потенцијал, због чињенице да наш језик не обележава дистанцирање од момента говора, нема вредност француског футура за прошлост. Користи се, како је већ у литератури објашњено (Пипер 1998: 49) за изражавање прошле хабитуалности³, односно да значи да се нека радња регуларно понављала у прошлости (Често би утрчао у моју собу и сео ми на крило). Дакле, српски потенцијал, у нарави нарочито, у циљу остваривања специфичних стилистичких ефеката као што су понављање или „неочекивани преокрет“⁴, смешта реалну радњу на временску осу и по томе може бити еквивалентан индикативу⁴. Француски субјунктив пак не може доделити темпоралну референцу, о чему ће бити више речи у следећој секцији.

3. О француском субјунктиву

Субјунктив спада у категорију персоналних глаголских начина, којим се може исказати разлика у граматичким лицима. Насупрот индикативу, који актуализује неку глаголску радњу и смешта је у један од облика темпоралности – прошлост, садашњост, будућност – субјунктив не додељује темпоралну

3 Напоменимо да се у француском у исте сврхе користи имперфекат, време које у српском полако излази из употребе (*Il courait souvent dans sa chambre et s'asseyait sur ses genoux*).

4 Напоменимо да је у прошлости и императив имао временске функције (Станојевић и Ашић 2008: 135)

референцу, односно не може ситуирати процес у реалном времену, али га може маркирати антериорно, симултано или постериорно у односу на неки други процес. Тако садржи два проста и два сложена времена, односно презент, имперфект и перфект, плусквамперфект:

- а) субјунктив презента : *qu'il chante*
- б) субјунктив перфекта : *qu'il ait chanté*
- ц) субјунктив имперфекта : *qu'il chantât*
- д) субјунктив плусквамперфекта: *qu'il eût chanté*

Облици имперфекта и плусквамперфекта субјунктива данас се користе само у књижевном језику. У усменој комуникацији заменили су их субјунктив презента и перфекта који су се побринули за њихове темпоралне вредности и кондиционал, који изражава њихова модална значења.

Генерално, француске граматике дефинишу субјунктив у опозицији према индикативу. Тако, индикатив се третира као начин реалности а субјунктив као начин иреалности. Прецизније, догађај у индикативу је представљен као извештај, вероватан, док се у субјунктиву третира као могућ или немогућ. Што се тиче модалних значења, разликујемо употребе субјунктива у независним и главним реченицама и његове употребе у зависним реченицама.

Следи представљање примера поменутих употреба француског субјунктива и анализа случајева у којима је могућ потенцијал као преводни еквивалент поменутог глаголског начина.

4. Субјунктив у независним и главним реченицама

Субјунктив у независним и главним реченицама може изражавати различита модална значења:

- а) наредбу : *Qu'il rentre le plus vite possible ! Нек се врати најбрже што може!*

За исказивање овог модалног значења, могли бисмо користити наш потенцијал у његовој употреби у *у фамилијарном регистру* као еквивалент француском субјунктиву:

Немој да се не би вратио најбрже што може!

Значење наредбе уз примесе претње ипак претежно носи семантизам одричне императивне речце *немој*.

- б) жељу : *Que vous soyez heureux ensemble ! Да будете срећни заједно!*

Везник *que* представља репрезентативни маркер субјунктива и његови еквиваленти у српском језику су *да, нек* (а). Постоје и случајеви у којима се субјунктив може употребити без овог конектора. У питању је случај када су глаголи *rouvoir, vivre* и *être* у инверзији са субјектом постављени на почетак реченице или неки архаични и религијски изрази:

Puisse - je le voir ! Да мођу да га видим!
Dieu vous protège ! Бођ да вас чува!

Напоменули смо већ да и потенцијал може инферирати модално значење жеље, међутим у наведеним примерима не можемо га употребити као еквивалента француском субјунктиву. Наша претпоставка је да његову употребу бло-

кира везник *да* (елаборација објашњења следи). Такође, конструкција *да* + *по-ишеницијал* у српском језику изражава увек намеру.

Поменута значења субјунктива могу се у српском језику још исказати и несвршеним презентом: *Желим да будете срећни / да га видим / да вас бог чува*, управо због тога што и несвршени презент изражава неактуализовану радњу, тј. не може изразити радњу која се заиста дешава у моменту говора.

в) претпоставку : *Moi, que je fasse la chose pareille !* Ја да урадим такву ствар!

У овој експламативној реченици субјунктивом се изражава претпоставка коју говорник неопозиво одбацује. Можемо у овом случају употребити потенцијал: *Зар бих ја могао да урадим итаку ствар!*, но примећујемо фигурирање речце *зар*, која својом семантичком природом и придружена потенцијалу обезбеђује инферирање поменутог модалног значења.

Субјунктив у погодбеној реченици: *Qu'il vienne me voir, je ne le recevrai pas. Ако дође да ме види, нећу га примити*, исте је семантичке природе зависне реченице уведене везником *si* (ако, кад, да) у хипотетичком систему. Употреба нашег потенцијала првенствено се везује за хипотетичке реченице и у овом случају он се подразумева као еквивалент: *Ако би дошао да ме види, не бих га примио*.

Овде ваља напоменути да се српски потенцијал са хипотетичким значењем не може јавити у паратаксичким (тј. јукстапонираним) структурама, за разлику од субјунктива (претходни пример), али и француског кондиционала:

Tu viendrais, nous irions au zoo. Кад би дошао, ишли бисмо у зоолошки врт.

Наиме, у српском језику за изражавање условности (тј. услова у протази) неопходан је неки експлицитан конектор (нпр. *ако, кад, уколико, да*), при чему се мора водити рачуна о селекцији глаголског начина у протази коју сам конектор намеће, тј. за разлику од *ако, кад и уколико*, везник *да* не допушта потенцијал. С њим су могуће комбинације са презентом, перфектом, плусквамперфектом. Везник *да* у комбинацији с потенцијалом изражава намеру и ова конструкција фигурира у финалним реченицама. Еквивалентна конфигурација у француском језику јесте *pour + субјунктив / инфинитив*.

5. Субјунктив у зависним реченицама

Субјунктив се без сумње много чешће користи у зависним реченицама. Обично је условљен неким елементом из главне реченице који варира у зависности од врсте зависне реченице. (Ригел и др. 1994 : 323)

5.1.1. Субјунктив у комплејтивним реченицама уведеним везником *que* (*да, што*)

У овим случајевима, субјунктив се среће после глагола који изражавају вољу, сумњу, осећања тако да можемо инферирати различита модална значења попут:

- a) наредбе (нпр. *commander, conseiller, défendre, demander, dire, entendre, empêcher, exiger, interdire, ordonner, permettre, prescrire, réclamer*, итд.);
Je demande que vous le laissez tranquille. Захтевам да га оставите на миру.

- б) жеље, захтева (нпр. attendre, aimer mieux, demander, désirer, exiger, implorer, préférer, prier, rêver, souhaiter, supplier, vouloir, итд.);
Je voulait qu'il vienne un peu avant pour mettre tout en ordre. Желео сам да дође мало раније да све њошави на своје место.
- в) потребе (нпр. falloir, importer, insister ; il est indispensable, il est nécessaire, il est temps, il vaut mieux, итд.);
Il était temps que l'on s'en aperçoive. Било је време да се то увиди.
- г) интереса (нпр. avoir intérêt, être intéressé, s'attendre, tenir, veiller ; наведеним глаголима следи комплетивна реченица уведена са *à ce que*);
Je tiens à ce que tu apprennes bien le français. Стигло ми је да научиш добро француски.

У примерима који исказују модална значења од а) до г) не можемо употребити српски потенцијал. Дакле, он у наведеним комплетивним реченицама не може фигурирати, јер су уведене везником да, који заједно са потенцијалом исказује намеру. У српском језику у оваквим реченицама често се користи несвршени презент због своје неактуализованости и на тај начин наш језик ипак налази начина да маркира став према радњи.

- д) Сумње или несигурности (нпр. contester, dissimuler, douter, ignorer, nier ; je ne crois pas, je ne pense pas, il est douteux, il n'est pas sûr, il n'est pas certain, итд.);
Je ne crois pas qu'il puisse en être autrement. Не верујем да може/да би могло другачије.

Овај пример је интересантан, јер, као што видимо, еквивалент субјунктива може бити и наш потенцијал, а није у питању финална реченица, односно исказивање намере. Објашњење налазимо у семантизму глагола *croire*, који изражава могућност, односно представља могућу ситуацију. То је и разлог могуће употребе кондикционала у француском језику: *Je crois qu'il le ferait. Верујем да би он то могао урадити.* С поменутим глаголом као да је имплицитно дата хипотеза типа: Ако би био у тој ситуацији, верујем да би то урадио, што управо и оправдава употребу потенцијала / кондикционала који исказују дакле потенцијалну, могућу ситуацију.⁵

Напоменимо да потенцијал, за разлику од субјунктива, не зависи од надређеног глагола већ од онога што се жели исказати зависном реченицом, а то је могућност.

- ђ) Могућности или немогућности (нпр. il advient, il est impossible, il est improbable, il est peu probable, il est possible, il n'est pas possible, il est normal, peut se faire, il semble, итд.);
*Il lui a toujours paru impossible que l'on puisse parler de cela. Увек му је изгледало немогуће да се може/да би се могло говорити о томе.
 Et de là, il semble qu'on puisse dire la vérité. И ошуда, изгледа да се може/да би се могла рећи истина.*

Већ смо објаснили подударање субјунктива и потенцијала у исказивању ових модалних значења.

- е) Страх (нпр. avoir peur, craindre, trembler, redouter, итд.);

5 Захваљујемо се проф. Тијани Ашић на овим коментарима.

Mais j'eu peur qu'il m'apparaisse en rêve, comme un spectre... Али сам се њобојао да би ми могао доћи у сан, као мора...

Je crains que le jugement ne soit en faveur de Hassan. Бојим се да би њресуда њала у Хасанову користи.

Наведени примери су из романа Меше Селимовића Тврђава и Дервиш и смрт, и као што примећујемо преводилац је решење за наш потенцијал пронашао у субјунктиву управо због уводних глагола у главној реченици који услољавају појаву поменутог глаголског начина у зависној реченици у француском. Потенцијал у српском језику није условљен уводним глаголом и у овим примерима изражава могућност, тј. представља могуће ситуације.

ж) Чуђења (нпр. je n'en reviens pas, être étonné, être surpris, итд.);

Il m'aurait paru étrange que quelqu'un le pleurât... Било би ми чудно да ѓа је неко жалио.

C'est étrange que quelqu'un le pleure. Чудно је да ѓа неко жали.

Примећујемо да ни у овим примерима није заступљен потенцијал, већ перфект и несвршени презент. И у овом случају кад бисмо употребили потенцијал, инферирао би се модално значење могућности. Наш потенцијал, дакле, не користи се за исказивање говорниковог става према радњи.

з) Љутње (нпр. enrager, se fâcher, s'irriter ; être furieux, être indigne, итд.);

C'est une indignation que le gouvernement n'ait rien dit contre cette loi. Нечувено је њишо влада нињиша није рекла њроњив њиоѓ закона.

и) жаљења (нпр. s'affliger, se plaindre ; être désolé, être triste);

Il est dommage que je n'aie pas dix ans de plus... Шњењиша њишо немам десетњ ѓодина више...

ј) радости (нпр. aimer, se rejouir ; être content, être heureux, être ravi, être satisfait, итд.);

Il est heureux qu'elle sourie à nouveau. Срећан је њишо се она њоново смеје.

У примерима од з) до ј) такође се не може користити потенцијал као еквивалент субјунктиву из већ наведених разлога.

Напоменимо да избор глаголског начина у француском, односно употреба индикатива или субјунктива, може променити значење реченице: *Je dis qu'il viendra demain / qu'il vient demain. Кажем да ће доћи/ да дође суњра.* Глагол *рећи* коме следи субјунктив изражава вољу. (Ригел и др. 1994: 324)

5.1.2. Субјункњив у њрилошким реченицама

Субјунктив се може наћи у следећим зависним реченицама: временским, узрочним, условним, допусним, последичним и намерним реченицама. Могућност избора глаголског начина не постоји у прилошким реченицама и употребу субјунктива услољава значење зависне реченице или везник за субординацију (Ригел и др. 1994 : 325), док наш потенцијал не зависи од поменутих фактора, што ћемо најбоље уочити на примерима.

а) У временским реченицама за изражавање реалног процеса претежно је заступљен индикатив а за изражавање евентуалности кондиционал. Временске реченице су у субјунктиву када су уведене следећим везницима: *avant que, en attendant que, jusqu'à ce que.* У питању су везници за антериорност, односно про-

цес у главној реченици претходи процесу у зависној реченици, који је представљен као могућ:

Il part avant que le soleil se soit levé. Креће пре него што сунце изађе.

У овом примеру еквивалент субјунктива је свршени презент. Напоменимо да се субјунктив често у српском језику, нарочито у зависним реченицама, може превести свршеним презентом, јер ни он није актуализован, односно не може се користити у простим реченицама за изражавање стварности:

**Ја поједем чоколаду.*

Пре него што поједем чоколаду, браћо питају маму за дозволу.

Mon frère demande maman pour la permission avant que je commence à manger le chocolat.

У наведеним примерима могућа је и употреба потенцијала као еквивалента субјунктиву: *Крећашо је пре него што би сунце изашло*, али у питању је хабитуални потенцијал. Дакле, у временским реченицама потенцијал може фигурирати само ако упућује на радње које су се понављале у прошлости. Напоменимо да није условљен семантизмом везника, као што је случај са субјунктивом.

б) Узрочне реченице обично се налазе у временима индикатива. Међутим, када се узрок негира или одбацује следећим везницима *se n'est pas que, non pas que, non point que, non que, soit que...soit que, faute que*, у узрочним реченицама јавиће се субјунктив:

Il m'a téléphoné, non qu'il fût inquiet de ma santé, mais parce qu'il avait besoin d'argent.

Позвао ме је, не зато је био забринут за моје здравље, већ зато што му је био потребан новац.

Примећујемо да се ни у узрочним реченицама не може наћи потенцијал, односно ако бисмо га употребили: *Позвао би ме понекад не зато што би био забринут већ због новца*, опет би упућивао на понављање радњи у прошлости.

в) Услов за употребу субјунктива у следичним реченицама јесте да се главна реченица негира или стави у интерогативни модалитет и на тај се начин спречава актуализација процеса у зависној реченици. Када желимо да представимо процес као реалан, евентуалан, употребићемо било индикатив било кондиционал.

Субјунктив се користи после следећих везника: *assez...pour que, trop...pour que*; потом после везника *de façon que, de manière que, de sorte que*, али у том случају ови везници исказују циљ а не последицу:

1) *Il a garé sa voiture de sorte que personne ne peut passer.*

Паркирао је ауто тако да нико не прође.

2) *Il a garé sa voiture de sorte que personne ne puisse passer.*

Паркирао је ауто тако да нико не би могао да прође.

У првом случају фигурира индикатив презента после везника *de sorte que* (*тако да*) и јасно је да се ради о следичној реченици, док је у другом примеру заступљен субјунктив, коме је у реченици на српском еквивалент конструкција *да + потенцијал* и у питању је финална реченица.

Elle ment trop pour que je lui fasse la confiance.

Она сувише лаже да бих могла да јој се поверим.
Ce gâteau n'est pas assez bon pour qu'on en prenne deux fois.
Тај колач није довољно укусан да бисмо га наручили ојџи.

Можемо рећи на основу ових примера да наш потенцијал може бити употребљен у последичним реченицама, али само ако у главној реченици фигурирају прилози попут *сувише*, *недовољно*, јер тада изражава неактуализовану радњу, као што је случај и са субјунктивом у последичним реченицама.

г) У финалним реченицама логично фигурира субјунктив будући да оне изражавају намеру. Везници који условљавају употребу субјунктива су: *afin que*, *dans la crainte que*, *de crainte que*, *par crainte que*, *de peur que*, *pour que*, итд. Преводни еквивалент субјунктива у овим случајевима јесте наш потенцијал (конструкција да + потенцијал, о чему је већ било речи)

Je lui ai souri pour que cette histoire finisse. Насмешио сам јој се да би се прича завршила.

Овде ћемо споменути и први услов за употребу субјунктива; наиме, овај глаголски начин користиће се ако субјекти главне и зависне реченице нису идентични. У случају када су једнаки, уместо субјунктива користи се инфинитив. И у том случају употребиће се у преводу потенцијал: *J'ai souri pour montrer mes dents.* Насмејао сам се да бих показао зубе.

д) Субјунктив се користи у допусним реченицама после везника *bien que*, *en-core que*, *en dépit que*, *malgré que*, *quoique*, итд. или прономиналних израза попут *qui que*, *quoi que*, *quoi qu'il*, *quel que*, *quelque...que*, *quelque...qu'il*, *quelque chose que*, који уводе процес који изражава могућ али неостварен узрок:

Bien que les maisons soient isolées les unes des autres par des haies, rien n'échappait au regard des gens.

Иако су куће раздвојене једне од других живим оградама, ништа није промакло погледу људи.

Quel que soit le temps, on ira faire du ski. Какво год буде време, ићи ћемо на скијање.

Où qu'il aille, les journalistes le reconnaissent. Где год оде, новинари га препознају.

У допусним реченицама наш потенцијал не може одговорити значењу субјунктива. И у овом случају ако бисмо га употребили нпр. *Где год би отишао, новинари би га препознали*, изражавао би као што видимо хабитуалност у прошлости.

ђ) Условне реченице уведене везником *si* (*ако*, *кад*, *да*) налазе се у временима индикатива. Субјунктив је заступљен у њима после везника и везничких израза попут *à moins que*, *à supposer que*, *en admettant que*, *en (au) cas que*, *en supposant que*, *hors que*, *pour autant que*, *pour peu que*, *pourvu que*, *supposé que*, итд.

Потенцијал се иначе првенствено везује за хипотетичке реченице. Њиме се изражавају значења потенцијалних и иреалних радњи, што исказује и француски кондиционал:

1. иреалност у садашњости : у аподози фигурира потенцијал, а у протази ће се, зависно од везника (*кад* или *да*), употребити потенцијал или презент;
S'il pouvait venir il t'aiderait.

Кад би могао да дође помогао би ти.

Да може да дође помогао би ти.

2. иреалност у прошлости : протазу нужно уводи везник са предикатом у перфекту, док ће се у аподози обавезно употребити потенцијал;

У француском пак иреалност у прошлости изразиће се употребом плусквамперфекта у протазу и кондиционала перфекта у аподози:

*Да је могао да дође помогао би ти.
S'il avait pu venir il t'aurait aidé.*

Напоменимо још да српски потенцијал фигурира и у аподози и у протазу у хипотетичким реченицама, док је употреба француског кондиционала у протазу искључена.

S'il faisait beau demain, nous irions à la plage. Ако/кад/уколико би сутра било лепо време, ишли бисмо на плажу.⁶

Кондиционал се не употребљава после везника *si* у хипотетичким реченицама зато што ствара дистанцу која је инкомпатибилна са инструкцијом *si*-реченица, а то је „говорник исказује свој став о истинитој вредности *p*” (Ветерс 2001).

Чињеница да се у српском у протазу може јавити потенцијал како за исказивање иреалности у садашњости (*Кад бих била пишица не бих живела у кавезу*) тако и за изражавање слабе могућности у будућности (*Ако би он успео да брзо заврши тај посао сви би били задовољни*) сведочи о томе да је у нашем језику носилац значења хипотетичности глаголски начин а не употребљени везник.

Ова чињеница није валидна у хипотетичким реченицама са субјунктивом, односно носилац хипотетичког значења је везник, не субјунктив, и то би било наше објашњење зашто се у следећим реченицама не може употребити наш потенцијал после везника који уводе субјунктив, иако првенствено фигурира у условним реченицама:

*Pour peu qu'il réussisse le bac, il se prendra pour un génie.
Само ли положи матурски испити, сматраће се генијем.
Je l'achèterai à condition que tu le prennes.
Кућићу га ћог условом да га узимаш.
Je suis tout à fait d'accord, à condition que cette loi soit compatible avec le Traité.
Пошћуно се слажем ћог условом да је тај закон у складу са Споразумом.*

5.1.3. Субјунктив у релативним реченицама

Релативне реченице дозвољавају могућност избора глаголског начина, субјунктива или индикатива, у зависности од нијансе значења које желимо да исказемо. Пожељно је употребити субјунктив у следећа два случаја:

1. Антецеденс је неодређен или недефинисан; референт антецеденса није у домену реалности већ је замишљен или жељен:

Je cherche un guide qui connaisse le français. Тражим водича који би познавао француски.

⁶ У српском је уочљива разлика између везника *ако* и *кад* у погледу изражавања потенцијалних радњи. Наиме, без прилошке одредбе *сутра*, српски превод примера са везником *кад* пре би се схватио са иреалним значењем у њему употребљеног потенцијала, док би употреба везника *ако* привилеговала потенцијално значење (Гудурић 2007: 373).

Постојање референта ставља се у питање у интерогативној или одричној реченици:

Connaissez-vous un homme qui soit sincère ? Познајете ли човека који би био искрен?

Elle n'a trouvé personne qui la comprenne. Није нашла никога који би је разумео.

2. Антецеденс је издвојен из скупа могућих ентитета, нарочито после релативног суперлатива или еквивалентних израза:

C'est la seule chambre qui soit libre. То је једина соба која би била слободна.

Субјунктив ставља акценат на постојање могућности док се индикативом исказује претпоставка постојања могућег ентитета: *C'est la seule chambre qui est libre.* То је једина соба која је слободна. (Ригел и др. 1994 : 327)

Примећујемо да у свим наведеним примерима релативних реченица у којима је заступљен субјунктив, фигурира и наш потенцијал као његов еквивалент будући да се његова базична употреба везује за ужи и шири појам могућности.

У релативним реченицама субјунктив може да изрази следећа модална значења:

а) циљ или последицу

Donner le sein à des nouveau-nés dans des lieux publics semble être un sujet qui passionne les Australiens.

Дојити новорођенчад на јавним местима изгледа да представља шему која задивљује Аустралијанце.

У овом примеру субјунктив употребљен у релативној реченици исказује последицу и не можемо употребити наш потенцијал, јер би значење реченице било представљено као могућа ситуација. Међутим, када се исказује циљ, јавља се потенцијал:

Unique raison qui vous justifie... Једини разлог која би вас оправдао...

б) Сумњу (у овом случају главна реченица мора да буде у негативном, интерогативном модалитету, условна или рестриктивна)

Il n'y a pas de sport qui soit sain que la natation. Не постоји спорти који би био здрав као пливање.

в) Изузетак, искључење

C'est la question la plus dangereuse que l'on puisse se poser. То је најопасније питање које бисте могли да поставите.

У обе релативне реченице (б, в) као преводни еквивалент стоји наш потенцијал, с тим што и овде најпре инферира модално значење могућности.

6. Закључне напомене

Испитујући случајеве у којима наш потенцијал може одговорити или не модалним значењима субјунктива, увидели смо сличности али и битне разлике између ова два глаголска облика. Наиме, потенцијал у независним и главним реченицама може исказати бројна модална значења која изражава и субјунктив, али се у том циљу додатно ослања на друга средства у нашем језику. Потом, употреба субјунктива у зависним реченицама увек је условљена било надређеним глаголом из главне реченице, било везником за субординацију док наш потенцијал не

зависи од поменутих фактора. Ипак, представљају еквиваленте у финалним реченицама у којима потенцијал фигурира у комбинацији са везником да, односно конструкцији којом се у српском језику увек изражава намера, циљ; затим у релативним реченицама и последичним када је у питању маркирање неактуализоване радње, могуће ситуације. У осталим зависним реченицама, у којима фигурира субјунктив, наш потенцијал не може бити употребљен: у комплетивним његову употребу блокира везник да; у временским, узрочним, допусним фигурира само ако упућује на радње које су се понављале у прошлости. Најинтересантнији је случај хипотетичких реченица са субјунктивом, у којима такође не може бити заступљен потенцијал, а који се у српском првенствено везује за ове реченице. Смаграмо да је разлог чињеница што је носилац хипотетичког значења у француском везник, не субјунктив, а у српском управо потенцијал. Такође, овде смо уочили још једну разлику, односно видели смо да се потенцијал са хипотетичким значењем не може јавити у паратаксихким (тј. јукстапонираним) структурама, за разлику од субјунктива.

Последња напомена била би заправо подсећање да све модалне употребе субјунктива, и у независним и у зависним реченицама, имају адекватна решења у нашем језику, односно наш језик налази начина да маркира све појаве субјунктива, ако не потенцијалом, онда, као што смо видели, свршеним и несвршеним презентом.

Литература

- Гревис 1964: М. Grevisse, *Le Bon Usage*, Gembloux : Editions J. Duculot.
- Гудурић 2007: С. Гудурић, Модалне вредности презента и имперфекта у француском језику – њихова употреба у протазама на *si* и еквиваленти у српском, Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад: Филозофски факултет, 365–376.
- Дибоа и Лаган 1988 : J.Dubois et R.Lagane, *La nouvelle grammaire du français*, Canada : Larousse.
- Додиг 2013: М. Dodig, Les usages modaux du conditionnel dans la presse et ses équivalents traduits en serbe, *Actes du IIe colloque international DEAF2*, Kragujevac: Filum, 355–367.
- Клајн 2005: И. Клајн, Граматика српског језика, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Леман 2002: D. Leeman-Bouix, *Grammaire du verbe français : des formes au sens*, Paris : Nathan.
- Лоз 2008: А. Lauze, Le conditionnel : forme temporelle ou atemporelle?, in *Communication, lettres et sciences du langage*, Université Paul Valéry, 92–106.
- Пипер 1998 : П. Пипер, О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолог LIV*, 41–58.
- Пипер и др. 2005 : П. Пипер и др, Синтакса савременог српског језика, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска, Нови Сад.
- Ригел и др.1994: М. Riegel et al, *Grammaire méthodique du français*, Paris: PUF.
- Станојевић и Ашић 2008 : В. Станојевић и Т. Ашић, Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Станојевић и Ашић 2009 : В. Станојевић и Т. Ашић, Временске употребе кондиционала у француском и српском језику, Српски језик, књижевност, уметност: Језички системи и употреба језика, Крагујевац: ФИЛУМ, 367–379.
- Станојевић и Ашић 2012 : В. Станојевић и Т. Ашић, О модалним употребама кондиционала у француском и потенцијала у српском језику, Српски језик XVII, 65–79.

Станојчић и Поповић 1992 : Ж. Станојчић и Љ. Поповић, Граматика српскога језика, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Береџ 2001: С. Veters, Le conditionnel : ultérieur du non-actuel, *Dendale P. & Tasmowski L.*(éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25.

QUELQUES RELATIONS ENTRE LE CONDITIONNEL SERBE ET LE SUBJONCTIF FRANÇAIS

Résumé

Dans cette communication nous présenterons deux modes verbaux – le conditionnel serbe et le subjonctif français. Le conditionnel serbe connaît déjà son équivalent partiel dans le conditionnel français et ainsi, notre but est d'examiner les relations existant entre ce mode verbal serbe et le subjonctif. Étant donné que la fonction primaire de les deux modes verbaux est l'expression des significations modales, nous nous concentrons sur l'analyse des cas dans lesquels elles figurent. Ensuite, selon les exemples des usages du subjonctif, nous essaierons de déterminer et d'expliquer les cas dans lesquels on peut (ou non) employer le conditionnel serbe comme l'équivalent du subjonctif.

Mots clés: le conditionnel serbe, le subjonctif français, les usages modaux

Milana Dodig

Милица Милашиновић¹
Крађујевац

ЕФЕКАТ СВРШЕНОСТИ ФРАНЦУСКОГ ИМПЕРФЕКТА И СРПСКОГ НЕСВРШЕНОГ ПЕРФЕКТА²

У овом раду анализирају се случајеви у којима француски имперфекат и српски несвршени перфекат, глаголске форме несвршене по својој аспектуалној вредности, означавају глаголске ситуације као ограничене и тиме омогућају свршену интерпретацију реченица у којима фигурирају. Представљањем ситуација у оба језика, показује се да је српски перфекат у том погледу знатно интересантнији у односу на француски имперфекат, јер је у српском језику могуће издвојити две групе несвршених глагола који, предочени перфектом, могу у одређеним контекстуалним околностима произвести ефекат свршености, односно постићи оне неуобичајене, свршене употребе.

Кључне речи: граматички аспект, морфолошки аспект, питорескни имперфекат, несвршени перфекат, типови несвршених глагола

1. Увод

Овај рад настоји да испита феномен свршености француског имперфекта и српског несвршеног перфекта како би се показало да ове глаголске форме, несвршене по својој аспектуалној вредности, могу у својим немодалним употребама представити процес као ограничену, затворену целину у времену и обезбедити на тај начин свршено читање реченица у којима фигурирају. Познато је да француски имперфекат и српски несвршени перфекат дати процес увек приказују у току одвијања, без сагледавања његовог почетка и краја, односно, да ситуацију означену неком реченицом означавају као неограничену у неком прошлом моменту (в. Станојевић, Ашић 2008, 2010). Међутим, испоставиће се да одређене контекстуалне околности, у реченици или изван ње, могу условити и наметнути свршену интерпретацију ових глаголских форми. У раду ће се кроз анализу репрезентативних примера управо показати који фактори доприносе покретању и стварању ефекта свршености француског имперфекта и српског несвршеног перфекта. Поред тога, ако ова глаголска времена у одређеним ситуацијама активирају инструкцију свршености, која је интризична свршеним формама, француском аористу и српском свршеном перфекту, поставља се питање њиховог узамног односа односно питање њихове равноправности или разлике. У том смислу, овај рад настоји да дефинише и разјасни природу односа између употребљене несвршене форме и очекиване свршене у датом контексту. Најзад, представљањем оваквих ситуација у оба језика установиће се да је српски несвршени перфекат, за разлику од свог конкурентног француског имперфекта, прилично комплекснији, будући да у нашем језику постоје две групе несвршених глагола, који, уведени перфектом, могу остварити оне неуобичајене, свршене употребе.

¹ milica.milasinovic@hotmail.com

² Овај рад је урађен у оквиру пројекта Динамика структура савременог српског језика, евиденциони број 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Пре него што пређемо на сам предмет рада, најпре ћемо указати на проблематику изражавања опозиције свршено-несвршено у француском и српском језику, односно, објаснити улогу граматичког аспекта у француском (2.1.) и морфолошког аспекта у српском (2.2.) у одређивању аспектуалне вредности дате реченице.

2. Разлике у изражавању аспектуалне инструкције у француском и српском језику

2.1. О улози граматичког аспекта у француском језику

Основна аспектуална информација, опозиција свршени – несвршени глаголски вид, у француском се изражава на два начина – лексички и граматички. Код лексичког аспекта информација о ограничениости односно неограничениости глаголске радње садржана је у самој лексичкој компоненти глагола.³ С друге стране, граматички аспект нам говори да ситуација описана реченицом може бити представљена на унутрашњем нивоу, при чему се не узимају у обзир границе, и на спољашњем, када је представљена глобално (в. Станојевић, Ашић 2010).

Француско граматичко енкодирање глаголског вида подразумева изражавање поменуте опозиције путем глаголске флексије односно употребом одговарајућих прошлих времена. Наиме, у систему прошлих времена употребом имперфекта (IMP) означава се несвршена визија процеса, док је са аористом (PS) на снази његова свршена репрезентација. Тако у примеру (1) евентуалност читати чланак представљена је у току одвијања, док је у примеру (2) евентуалност комплетно завршена, па предикат добија значење прочитати чланак:

(1) Quand le téléphone sonna (R) Ahmed lisait (e) l'article. / Када је телефон зазвонио Амед је чишао чланак.

(2) Quand le téléphone sonna Ahmed lut (e) l'article (R). / Када је телефон зазвонио Амед је прочишао чланак.

Из датих примера закључујемо да IMP уводи у дискурс неограничене, дуративне ситуације, за разлику од PS-а, који захтева оне ограничене, пунктуелне. То би значило да IMP по правилу бира ателичне евентуалности (стања и активности, према Вендлеру (1967)), а PS теличне предикате који се третирају као догађаји (Вендлерови трајно-свршени и тренутно-свршени). Међутим, уколико је дати тип евентуалности (ателичан или теличан) некомпатибилан са одговарајућим темпоралним оператером (IMP или PS), односно, ако настане аспектуални конфликт између лексичког и граматичког аспекта, покреће се семантички механизам аспектуалне коерције (Пустејовски 1995, Сварт 1998), који се разрешава трансформацијом теличног предиката у ателични, у случају IMP-а, односно претварањем ателичног предиката у телични, у случају PS-а. Ово заправо значи да код аспектуалне коерције пресудну улогу у разрешавању сукоба има аспектуални захтев датог глаголског времена. У том смислу, са IMP-ом доћи ће до имперфективизације теличних предиката, при чему се постиже или ефекат прогресивности ((3) Jacques sortait d'un restaurant quand Marie le rencontra / Жак је излазио из ресторана кад га је Марија срела.) или хабитуална репрезентација проце-

3 У том смислу се глаголи могу разврстати у тзв. аспектуалне класе (Вендлер 1967) у које се убрајају глаголи стања, глаголи активности, трајно-свршени и тренутно-свршени глаголи.

са ((4) À cette époque-là, Jacques sortait avec Marie / У то време Жак је излазио са Маријом.)⁴.

Дакле, закључујемо да је у француском језику флексија глагола пресудна, прецизније, аспектуална информација изражена глаголским временом далеко је јача од лексички изражене аспектуалне информације. Самим тим, глаголско време одређује и одлучује да ли се реченицом предочена ситуација сагледава у току или глобално. Ово уједно потврђује значај граматичког аспекта у тумачењу реченица у IMP-у и PS-у.

2.2. О морфолошком аспекти у српском језику

За разлику од француског језика, који познаје флексионо енкодирање глаголског вида, у језицима попут српског аспектуална инструкција свршено-несвршено морфолошке је природе, што значи да се деривационим процесима суфиксације и префиксације добијају аспектуални парови глагола, чијом се употребом постиже опозиција између свршеног и несвршеног облика процеса (читати-прочитати, дати-давати и сл.). Тако свршени глаголи (нпр. ући, купити, добити) означавају радње ограничог трајања (догађаје), док несвршени глаголи (улазити, куповати, добијати) представљају оне неограничене ситуације (стања). Ово нам заправо говори да је за одређивање аспектуалне информације на реченичном нивоу у нашем језику пресудан сам облик глагола:

- (5) Када сам дошла у стан (R), Милена је шила (e) хаљину.
 (6) Када сам дошла у стан, Милена је сашила (e) хаљину (R).

Ако погледамо примере (5) и (6), уочићемо да је разлика у тумачењу ових реченица последица аспектуалног типа глагола. У примеру (5) несвршени перфекат је шила даје инструкцију Re (несвршена инструкција), а предикат зависне реченице уводи моменат референције (R) током којег је на снази ситуација предочена несвршеним перфектом. У примеру (6) употребом свршеног перфекта је сашила радња главне реченице представљена је као комплетно завршена, те је на снази инструкција eR (перфективна инструкција), где R означава моменат у којем се одиграла дата радња у перфекту. На основу ових примера закључујемо да се за изражавање радње у току у српском језику користи несвршени перфекат (НП), док свршени перфекат (СП) дату радњу представља глобално, постављајући јој притом границе изван којих се сматра неважећом.

Закључак до којег долазимо на крају ове секције је да се аспектуална инструкција свршености и несвршености у оба језика формално представља на исти начин (као eR и Re) и да се, без обзира на начине њеног енкодирања (у француском флексионим, а у српском деривационим путем), изводи из глаголске форме. То практично значи да је употребом француског PS-а и српског СП-а аутоматски на снази поменути свршена инструкција eR, а да се присуством француског IMP-а и српског НП-а покреће инструкција несвршености, тј. Re. Међутим, наша анализа у наредној секцији показује ситуације у којима поменути несвршене форме не означавају несвршеност.

4 PS ће захтевати перфективизацију имперфективног глагола, па су, зависно од контекста, могуће две интерпретативне могућности: инкоативност (нпр. Ahmed *marcha* à dix-huit mois / Амед је проходао са 18 месеци.) и глобалност (Ahmed *marcha* pendant deux heures / Амед је ходао два сата.).

3. Свршене интерпретације француског имперфекта и српског несвршеног перфекта

3.1. Француски наративни (пикторескни) имперфекти

У претходној секцији објашњено је да је са француским IMP-ом радња увек представљена у току при чему она може бити како ателична тако и телична. Ово својство несвршености, које произилази из његове анафоричне природе, подразумева да је у свакој употреби имперфекта аутоматски на снази инструкција Re (в. Станојевић, Ашић 2008, 2010). Међутим, постоји један специфичан случај употребе француског имперфекта, у литератури познат као наративни (питорескни) имперфекат⁵ (*imparfait narratif ou pittoresque*), у којој ово глаголско време даје обавештење да је радња коју уводи доведена до краја. Дајемо примере овакве стилски маркиране, свршене употребе имперфекта, где глаголи у имперфекту означавају завршене радње:

- (7) Elle se jeta dans ses bras et l'embrassa avec beaucoup d'amour et de tendresse. Le soir même, elle le quittait / quitta.
(Бацила му се у наручје и пољубила га са пуно љубави и нежности. Исте вечери, напустила га је.)
- (8) Jean rentra tard très épuisé et nerveux. Il prit un bain et se mit au lit. À minuit, Jean sortait / sortit de chez soi et se dirigeait / se dirigea vers le parc public.
(Жан се вратио кући касно, јако исцрпљен и нервозан. Окупао се и отишао у кревет. У поноћ, изашао је из стана и упутио се ка парку.)
- (9) Une forte discussion se produit entre le directeur de l'entreprise et ses ouvriers. Il les insulta. Dix minutes plus tard les mécaniciens donnaient / donnèrent leur démission et abandonnaient / abandonnèrent leurs tâches.
(Настала је тешка расправа између директора предузећа и његових радника. Изврешао их је. Десет минута касније, конструктори су поднели оставку и напустили своја радна места.)
- (10) Il la vit, se montra, sourit. Quelques heures après, il devenait / devint son amant.
(Угледао је, пошом се појавио пред њом и насмешио. После неколико сати, пошом је њен љубавник.)

У примерима (7) – (10) означени наративни имперфекти не уводе стања, већ догађаје (*quittait, sortait, se dirigeait, donnaient, abandonnaient, devenait*), које представљају глобално, као потпуно извршене целине, онако како су се одиграле. На тај начин, означени догађаји имају вредност аориста, којим могу бити замењени у овим примерима без утицаја на значење дате реченице (*quitta, sortit, se dirigea, donnèrent, abandonnèrent, devint*). Имајући у виду претходно речено, сасвим је разумљиво што се наративни имперфекат обично дефинише као „употреба IMP-а уместо очекиваног PS-а“ (Брес и др. 1999: 3), односно као „IMP који поседује својство супституције“ (Декле 2003: 134). Исто тако, попут аориста, догађајни имперфекти се у датим примерима нижу у времену, што значи да се

5 Овакве специфичне употребе имперфекта у научној литератури називају се различитим именима: *imparfait narratif, imparfait pittoresque, imparfait d'événement, imparfait aoristique, imparfait de clôture, imparfait de rupture, imparfait dramatique* итд.

у структури дискурса ових примера испољава временска прогресија. Међутим, према Станојевићу и Ашићевој (2006: 94), „имперфектом уведени догађаји, иако тренутне природе, посматрају се изнутра, за разлику од аориста, односно прати се њихово одвијање од почетка до краја“ у датом прошлом моменту.

Треба напоменути да се наративни имперфекат⁶ (IMPn) типично јавља са перфективним, тј. тренутно-свршеним глаголима (ts), уз обавезно присуство неке временске одредбе у антепозицији (нпр. *le lendemain, quelques instants plus tard, à midi, à 6 heures, au bout d'une heure* итд.). Ефекат свршености имперфекта, а тиме и реченице у којој фигурира, постиже се управо захваљујући инструкцији временске одреднице, која, захваљујући својој прецизности, намеће ограничење у погледу дужине трајања дате евентуалности. С друге стране, у свим таквим конфигурацијама (антепонирани адверб + IMP(ts)), имперфектом предочене свршене прошле радње приказују се као да су у току у оном прошлом моменту означеном антепонираним адвербијалном допуном, која функционише као R (в. Станојевић, Ашић 2008: 390). Ово значи да имперфекат и у овој неубичајеној употреби изражава своју аспектуалну, несвршену инструкцију, дакле Re.

Иако се наративна употреба IMP-а сматра релативно новом, значајно је присутна у француским романима почев од XIX века⁷, тако да у наративном поступку, према неким ауторима (уп. Ветер, де Милдер 2000, Станојевић, Ашић 2006), има тенденцију да замени PS. Будући да све чешће заузима оне позиције типичне за PS, без последица по значење исказа, тј. његових истинитосних услова, сасвим је оправдано што се наративни, питорескни имперфекат (IMPp) традиционално сматра стилском варијантом аориста. Међутим, новија истраживања француског имперфекта (Тасмовски-Де Рик 1985, Молендијк 1990, Брес и др. 1999, Декле 2003) наводе да се наративни имперфекат ипак не може у потпуности изједначити са PS-ом. Одмах се намеће питање који то семантички остатак разликује појаве IMP-а и PS-а и даје предност наративном имперфекту у наративи, ако је могућа замена PS-ом и ако обе глаголске форме у том случају означавају свршеност. Може се рећи да је разлог употребе IMP-а у оним контекстуалним окружењима где би се очекивао PS преваходно стилистичке природе. Овај ефекат објаснићемо ближе кроз следеће примере из познатих француских романа:

(11) Alors, (...) la pensée de Paul l'envahit; et elle s'habilla dès que le crépuscule parut. Il habitait rue du Sauvage, dans la Cité. (...) Elle ne trouva pas la place et se renseigna auprès d'un boulanger qui lui donna des indications différentes. Elle repartit, s'égara, erra, suivit d'autres conseils, se perdit tout à fait. (...) Au bout d'une heure environ, elle entrait dans la rue du Sauvage et s'arrêtait devant la porte. (Maupassant, *Une vie*)

(Онда, (...)) обузе је размишљање о Полу, па се обуче чим поче свитати. Он је становао у улици Соваж, у најстаријем делу града. (...) Не нађе тај трг, те запита једног пекара који је друкчије упути. Опет пође, па залута,

6 Станојевић и Ашић (2006: 96) под наративним имперфектом подразумевају не само поменути специфичну употребу већ и оне употребе имперфекта са перфективним глаголима на почетку наративне реченице. У питању је тзв. имперфекат отварања (*imparfait d'ouverture*) којим отпочиње један наративни период који се даље развија: нпр. Еп 1903, Петар I Karadorđević *montait* sur le trône serbe. По Н. Петровић (2002: 39-41) овакав имперфекат, имперфекат живописности, како га још назива, као и сваки имперфекат на почетку наративне реченице, ствара позадину („ситуациони фон“) на коју ће се везати прича, развијена догађајима у аористу.

7 Употреба наративног имперфекта почиње са романима Гистава Флобера, Емила Золе и сл.

па се, слушајући друге, сасвим изгуби. (...) Након сат времена, уђе у улицу Соваж и застаје пред вратима.)

(12) (...) Une semaine plus tard, Charles épousait Emma. (Flaubert, *Madame Bovary*)

(...) Недељу дана касније, Шарл се ожени Емом.)

(13) Le grand-père et la mère partirent aussitôt pour le Havre; mais, en arrivant au collège, ils apprirent que depuis un mois Paul n'y était point venu. (...) Ils furent atterrés, (...). Le lendemain, ils retrouvaient le jeune homme chez une fille entretenue de la ville. (Maupassant, *Une vie*)

(Деда и мајка одмах пошође за Авр, (...), рекоше им да Пол већ месец дана није долазио у школу. (...) Били су поражени, (...). Сутрадан га нађоше у стану једне градске блуднице.)

(14) Ma résolution fut prise. Cette femme serait ma maîtresse. Je commençai mon rôle de postulant en dansant avec Olympe. Une demi-heure après, Marguerite, pâle comme une morte, mettait sa pelisse et quittait le bal. (Dumas fils, *La Dame aux Camélias*)

(Донео сам одлуку. Та жена биће моја љубавница. Улогу кандидата започех плешући са Олимпијом. Пола сата касније, Маргарита, бледа као смрт, обуче капут и напусти бал.)

(15) Ils [Léon et Emma] s'avancèrent l'un vers l'autre; il tendit [sa] main, (...). Léon la sentit entre ses doigts, (...). Leurs yeux se rencontrèrent. Un instant après, il ouvrait la main et disparait. (Flaubert, *Madame Bovary*)

([Леон и Ема] кренуше једно према другом; испружи јој руку, (...). Леон је осети међу прстима, (...). Погледи им се среташе. Тренутак касније, испусти јој руку и нестаје.)

(16) (...) Elle suivit le conseil rusé et quinze jours plus tard elle annonçait à Julien qu'elle se croyait grosse. Il eut un sursaut. (...) Elle indiqua aussitôt la raison de ses soupçons. Mais li la rassura. (...) Au bout d'un mois, elle annonçait de tous les côtés la nouvelle, sauf à la comtesse Gilberte.

(...) Придржавајући се савета лукавог свештеника, после петнаест дана она рече Жилијену да јој се чини да је затруднела. (...) Она му одмах одговори да с разлогом то наслућује. Али он је умири. (...) После месец дана, Жана је објавила ту вест свима, сем грофици Жилберти.)

Ако погледамо примере од (11) – (16), али и оне претходне ((7) – (10)), лако ћемо уочити да IMP не даје додатну информацију о претходном догађају, што је иначе његова основна функција, већ уводи сасвим нов догађај у дискурс. Потврда томе је и његов српски преводни еквивалент (свршени перфекат и аорист), који упућује на завршеност радње њиме предочене. Реч је дакле о сасвим аутономном IMP-у, тј. о IMPp-у, а тај статус омогућава му подвучена временска одредба. Ово заправо значи да је оваквим имперфектом блокирано оно прототипично, имперфекту својствено, анафорично читање. Дакле, овде се појављује IMPp, који је део серије догађаја у аористу, али његовим присуством, што се може и уочити у свим датим примерима, прича се даље не развија, већ, напротив, завршава, па се самим тим спречава могућност настављања поменуте серије. Друкчије речено, стичемо утисак да је IMPp употребљен како би се означио крај једне наративне епизоде. Потврда томе јесте чињеница да уколико би PS фигурирао на

његовом месту, онда би се, захваљујући његовом обележју +ОТ (својство време протиче), стекао утисак да прича није још завршена. На тај начин, можемо рећи да IMP руши односно пресеца и затвара наративни ток. Поред тога, узимајући у обзир претходну констатацију о затварању једне епизоде у нарацији, ако пажљиво упоредимо догађаје у PS-у са оним у IMP-у, закључићемо да се оваквом формом имперфекта уводи догађај који се некако показује и тумачи као последица оних претходних, уведених аористом. Такав тзв. догађај-последница у IMP-у може по читаоца бити очекиван (нпр. дискурси (9), (10), (16)), али и неочекиван, изненађујући (примери (7), (8), (13), (14), (15)), што је знатно чешћи случај у француским романима, јер се тако доприноси динамичности и живахности приповедања. Међутим, ма какве природе била та последица, сасвим је очигледно да она има за циљ да постигне јасан, идентичан ефекат, а то је стварање једне нове ситуације односно новог стања у свету дискурса, које је, што се да уочити у свим нашим примерима, потпуно другачије од оног из претходног контекста. Тако нпр. у дискурсу (13) претходни контекст (догађаји у PS-у) указује на једну ситуацију, тј. на једно стање ствари (немогућност проналаска Пола у Авру), док догађај-последница уведен IMP-ом упућује на сасвим нову, другачију, околност, или, другачије речено, ствара једну нову ситуацију сасвим супротну оној претходној (то ново стање је проналазак Пола у стану неке блуднице). Потврда настанку те нове ситуације је фигурирање подвучене временске одреднице, која својом антепозицијом у дискурсу недвосмислено сигнализира раздвојеност IMP-а од претходног контекста. Ово значи да се IMP увек у исто време односи и на догађај и на накнадно, ново стање. Управо је циљ приповедача да таквом употребом IMP-а стави акценат на ту нову ситуацију односно да фокусира пажњу читалаца на то ново стање у дискурсу, јер се тако остварује неизвесност даљег догађања у приповести. На тај начин, употреба догађајног имперфекта (*imparfait d'événement*) увек је стилистички мотивисана, односно, прецизније, IMP-ом се постиже важан драмски моменат који изостаје употребом PS-а, тачније ефекат напетости, узбуђења, али и неочекиваности и непредвидивости, будући да се не зна како ће се радња даље одвијати, што значајно уноси живост у приповедање, али и у читање. Оваквим питорескним стилистичким ефектима, како смо већ и објаснили, додатно се доприноси антепонирана временска одредба јер јасно раскида везу између догађаја у IMP-у и догађаја у PS-у. Дакле, још једном закључујемо да је ефекат свршености са IMP-ом постигнут захваљујући конфликту између несвршеног аспекта ове глаголске форме и његовог контекста, који намеће ограничену визију процеса.

3.2. Ефекати свршености и несвршених глагола у српском имперфекту

Већ је речено да у нашем језику глаголи у СП-у увек дају свршену аспектуалну инструкцију ($e \in R$). Међутим, несвршени глаголи могу, поред оних прототипичних несвршених употреба, постићи и оне свршене употребе, односно представити процесе као ограничене. Најпре треба истаћи да је ситуација са НП-ом у односу на француски IMP у том погледу знатно интересантнија, јер се у српском језику несвршени глаголи могу поделити у две групе (в. Маретић 1963). Под прву групу Маретић је уврстио оне несвршене глаголе чији се свршени облик изводи процесом префиксације (попут *писати*, *читати*, *мислити*, *кувати*, *учити*, *ишражити*, *кућати* се итд.), док другу групу чине несвршени глаголи добијени суфиксацијом од свршеног парњака (нпр. *излазити*, *свраћати*, *ку-*

повати, отвари, пролазити, долазити). Постојање ових двеју група је, одмах закључујемо, резултат деривационог енкодирања аспекта у нашем језику. Овакви несвршени глаголи, издвојени у две групације, могу, зависно од контекстуалних фактора, допустити свршену интерпретацију реченица у којима фигурирају, те је таква ситуација у нашем језику прилично сложенија од оне у француском.

Несвршени глаголи прве групе означавају ателичне, тј. неограничене процесе. Њиховом употребом ствара се утисак радње у току одвијања, при чему границе нису ни дефинисане ни познате. То значи да овакви глаголи не подразумевају моменат после којег радња не може да се врши (в. Станојевић и Ашић 2008: 393), па је њима постигнута несвршена инструкција $R \subseteq e$ (нпр. *Данас сам кувала пребранац / Данас сам истражила кључеве по стану / Учила сам историју / Кућала сам се у Мртвом мору.*). Међутим, и поред њима инхерентне ателичности, ови глаголи предочени перфектом могу у одређеним условима произвести свршени ефекат. У постизању таквог свршеног читања реченица помаже и доприноси дискурзивни контекст који следи датој реченици са несвршеним глаголом у перфекту:

- (17) Данас сам кувала / сам скувала пребранац. С обзиром да га први пут правим, одличан је.
- (18) Данас сам истражила / сам потражила кључеве по стану. Замисли, они су остали код Марије.
- (19) Учила сам / Научила сам историју. Можеш слободно да ме преслишаш, све знам.
- (20) Кућала сам се / окупала сам се у Мртвом мору. Због велике концентрације соли у мору сад имам алергију по кожи, па ме све сврби.

У овим примерима подвучени несвршени глаголи дају глобалну репрезентацију радњи коју уводе, што значи да је овим примерима постигнута свршена аспектуална инструкција eR , а не она очекивана, несвршена. То даље значи да у свим овим примерима НП може бити замењен одговарајућим СП-ом, без промене значења: *сам скувала, сам поистражила, научила сам, окућала сам се.* Међутим, ефекат извршености радње у оваквим ситуацијама постигнут је искључиво прагматичким путем, тј. деловањем контекстуалног окружења на исказ у НП-у, јер други исказ јасно указује да су радње уведене НП-ом потпуно завршене, односно, упућује да је пребранац спремљен (пример (17)), да су кључеви пронађени (пример (18)), да субјекат влада историјом (пример (19)) и да је ван воде (пример (20)). Имајући у виду овакву контекстуално постигнуту свршену инструкцију (в. Станојевић, Ашић 2008, 2010), сасвим је јасно да ефекат реализоване радње, индукован другим исказом, може нестати уколико променимо окружење: уколико у примеру (17) променимо други исказ онда више није на снази свршена вредност НП-а (*Данас сам кувала пребранац. Међутим, док сам сиремала зајрику ставила сам превише алеве пайрике, те сам све просула.*). Ово показује да су ванјезичка знања пресудна за покретање односно за поништавање свршеног тумачења оваквих несвршених глагола. Дакле, несвршеним глаголима прве групе лако се може поништити комплетна завршеност дате радње.

Свршена интерпретација са НП-ом може настати и Маретићевим несвршеним глаголима друге групе, добијеним механизмом суфиксације, јер ови глаголи могу, и поред интризичне несвршености, под одређеним условима означити извршене радње:

- (21) *Излазила је / изашла је испред зграде пре пола сата, али се вратила у стан.*
- (22) *Куповала сам / купила сам сувенире у Јерусалиму пре четири дана. Узела сам десет магнетића за поклон.*
- (23) *Неко је долазио / је дошао у госте. Видим да су кригле и чаше за вино опране.*
- (24) *Пролазила сам / прошла сам кроз пећину у којој је Христ рођен. Осетила сам невероватну топлину.*

Дати глаголи у НП-у употребљени у наведеним примерима означавају радњу која се десила и завршила у прошлости. Ови несвршени глаголи јасно указују на потпуну реализацију процеса означеног предикатом, а потврда томе је не само други исказ већ и немогућност њеног поништења: нпр. (23а) **Неко је долазио у госте, али није дошао* / (22а) **Куповала сам сувенире у Јерусалиму пре четири дана, али нисам их нисам купила*, итд. Ове реченице су неприхватљиве јер предикати унутар напоредне раставне клаузе указују да је процес предочен НП-ом делимично реализован. Из тог разлога у ови примерима НП има вредност СП-а, којим може бити замењен: *изашла је, купила сам, је дошао, прошла сам*. Међутим, сада се поставља питање који се семантички механизам налази у основи ове интерпретативне могућности несвршених глагола. Станојевић и Ашићева износе хипотезу да свршена вредност несвршених глагола потиче од чињенице да они у својој денотацији садрже теличну компоненту, коју су наследили од свршених облика од којих су изведени. Активирање те компоненте зависи од лингвистичког контекста (в. Станојевић, Ашић 2010: 126). Друкчије речено, ако у реченици ништа не указује на то да је процес прекинут или да се понавља, телична компонента се аутоматски активира и тада се сасвим логично процес тумачи као завршен.

С обзиром на то да су несвршеним глаголима у перфекту представљене ограничене радње чија потпуна извршеност не може да се негира, овакви глаголи дају свршену инструкцију $e \in R$, својствену глаголима у СП-у. Међутим, то не значи да су несвршени глаголи у том случају потпуно еквивалентни свршеним. Да би били равноправни, несвршени глаголи би требало да произведу идентични значењски ефекат (резултативност), односно, да произведу стање догађаја које мора да буде валидно у моменту говора. Нпр. у примеру (23) НП *је долазио* не може да изрази актуелност стања „гости су још ту“ у садашњем тренутку, али његова одговарајућа свршена форма *је дошао* поседује ту резултативу компоненту. Дакле, код овакве употребе НП-а, акценат је само на процесу, а не на његовом резултату. Уколико бисмо желели да истакнемо резултат процеса, онда је неопходна употреба СП-а (*доћи уместо долазити, изаћи уместо излазити* итд.).

4. Закључак

На основу представљене ситуације у оба језика можемо да закључимо да IMP и НП могу представити процесе као ограничене у времену. За разлику од француског IMP, који и у својим питорескним, догађајним употребама задржава несвршену вредност, иако је тад, захваљујући реченичном контексту, на снази свршена визија процеса, српски НП, поред интризичне несвршене инструкције, може под одређеним условима дати и информацију свршености процеса, својствену српском СП-у. Тај свршени ефекат несвршених глагола у српском перфекту постиже се употребом и деловањем прагматике односно наших знања

о свету, али и активирањем свршене компоненте у лексичком значењу датог не-свршеног глагола.

Најзад, по питању односа несвршене форме и њене одговарајуће свршене форме у изражавању свршених, ограничених, ситуација, можемо установити да не постоји знак еквиваленције између француског IMPp-а и PS-а, односно између НП-а и СП-а. Кад је реч о првом односу, закључујемо да IMPp у нарацији добија предност у односу на његов конкурент PS због специфичних стилистичких ефеката који се њиме остварују. Наративним имперфектом постиже се првенствено напетост и узбуђење, али и неочекиваност, јер се њиме затвара једна епизода, па читалац не зна даљи развитак приповести. Оваква драматичност изостаје ако се на његовој позицији нађе PS. Дакле, употребом оваквог стилистичког имперфекта наратор може да драматизује пунктуелни догађај односно да му, његовим наглашавањем, да извесну важност. На крају, ни НП се не може сматрати еквивалентом СП-а јер код несвршених глагола у НП-у изостаје семантички ефекат резултативности, који је могућ само са свршеним глаголима.

Литература

Брес и др. 1999: J. Brès et al., *Cahiers de praxématique*, 32, Montpellier: Université Paul Valéry-Montpellier 3.

Вендлер 1967: Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press.

Вејтер, де Милдер 2000: C. Veters, W. De Mulder, *Passé simple et imparfait: contenus conceptuel et procédural*, *Cahiers Chronos*, 6, Amsterdam: Rodopi, 13–36.

Декле 2003: J.-P. Desclés, *Imparfait narratif et imparfait de nouvel état en français*, dans *Etudes linguistiques romano-slaves offertes à Stanislas Karolak*, Eds. Oficyna Wydawnicza „Edukacja“, 131–155.

Марећић 1963: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Молендијк 1990: A. Molendijk, *Le passé simple et l'imparfait: une approche reichenbachienne*, Amsterdam: Rodopi.

Петровић 2002: N. Petrović, *Francuska glagolska vremena II: Imperfekat, aorist, perfekat*, Beograd: Naučna knjiga.

Пустојевић 1995: J. Pustejovsky, *The Generative Lexicon*, Cambridge: The MIT Press.

Станојевић, Ашић 2006: V. Stanojević, T. Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: FILUM.

Станојевић, Ашић 2008: В. Станојевић, Т. Ашић, Домети и ограничења формалне анализе неких прошлих времена у српском и француском језику, у: Р. Симић (ред.), *Српски језик*, 13/1–2, Београд: Филолошки факултет, 385–402.

Станојевић, Ашић 2010: V. Stanojević, T. Ašić, *L'aspect imperfectif en français et en serbe*, dans: N. Flux, D. Stosic, C. Vet (éds), *Interpréter les temps verbaux*, Bern: Peter Lang, 107–127.

Сварт 1998: H. de Swart, *Aspect shift and coercion*, *Natural language and linguistic theory*, 16, 346–385.

Тасмовски–Де Рук 1985: L. Tasmowski-De Ryck, *L'imparfait avec ou sans rupture*, *Langue française*, 67, 59–77.

L'EFFET DE PERFECTIVITÉ DE L'IMPARFAIT FRANÇAIS ET DU PARFAIT IMPERFECTIF SERBE

Résumé

Cet article portera sur l'analyse des cas dans lesquels l'imparfait français et le parfait imperfectif serbe, formes verbales aspectuellement imparfaites, dénotent des situations verbales limitées et permettent ainsi une interprétation accomplie d'une phrase où ils figurent. En présentant la situation dans les deux langues, on va montrer que le parfait serbe est à cet égard beaucoup plus intéressant que l'imparfait français, parce que la langue serbe peut distinguer deux groupes de verbes imperfectifs qui, introduits par le parfait, peuvent produire l'effet de perfectivité dans les circonstances contextuelles particulières et atteindre les emplois inhabituels, à savoir les emplois perfectifs.

Mots-clés: aspect grammatical, aspect morphologique, imparfait pittoresque, parfait imperfectif, types de verbes imperfectifs

Milica Milašinović

Стефан Тодоровић¹
Крађујевац

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА КОРПУСУ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ СТИЛА)²

У раду се испитује могућност остваривања глаголског прилога прошлог са значењем пропратне околности у српском језику, укључујући два критеријума: (1) морфолошко-синтаксички – који подразумева постпонованост прилога и видску једнакост са предикатом; и (2) семантички – зависност од прагматичких и семантичких услова (радња кретања надређена је свакој другој или физичка психолошкој). Истраживање је показало да глаголски прилог прошли у овом значењу: (1) према критеријуму позиције може бити постпонован, ређе и препонован или интерпонован, с тим да интерпретација у друга два случаја подразумева превођење у постпоновану зависну реченицу уз извесну модификацију значења; (2) према критеријуму глаголског вида не мора нужно постојати видска једнакост између глаголских лексема у прилогу и предикату; (3) према семантичком критеријуму предначе радње кретања или мировања или чула наспрам свих других, или било која физичка радња наспрам психолошке или оне која означава извештај квалитет.

Кључне речи: глаголски прилог прошли, пропратна околност, синтакса, семантика, књижевноуметнички стил

1. УВОД

Језичке јединице којима се изражава пропратна околност означавају радње (стања или збивања) истовремене са радњом предиката. То су подређене околности које надређеној не мењају квалитет, при чему су комуникативно мање важне. Значење пропратне, односно 'пратеће' околности³ у српском језику у литератури готово да је недовољно испитано, а врло често оно се подводи под начинско, илустровано понекад управо пропратнооколношним примерима. Ако, по правилу, сваку семантичку категорију на синтаксичком плану могу реализовати различите јединице, може се издвојити неколико категорија (што је у научној литератури донекле и издвојено)⁴, од чега је за проблематику овога рада суштински битна могућност интерпретације глаголског прилога прошлог.

М. Ивић (1983) разматра глаголске прилоге са значењем 'пратеће' околности и утврђује да њих карактеристике значење истовремености, при чему је једна радња комуникативно важнија од друге, иако то не зависи од семантике глагола. То проистиче из психолошког приступа догађају коме говорник не прилази истовремено с обе стране, већ увек с једне, а пошто се слободно опредељује за то која

1 stodorovic@rocketmail.com

2 Рад је у урађен је у оквиру пројекта 178014: *Динамика стурктура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Термин 'пропратна околност' потиче од Т. Маретића (1963), а касније ће бити образложен у дисертацији М. Радовановића (1977). Термин 'пратећа околност' припада М. Ивић, о којем она најпре говори у својој дисертацији о инструменталу (2005), а и у каснијим радовима (1983, 1995).

4 О питањима језичких јединица са пропратнооколношним значењем у србистичкој (и сербо-кроматистичкој) литератури опширније в. Тодоровић 2014.

ће радња бити подређена, а која надређена, однос у који ће глаголски прилог као подређена категорија ући са предикатом реченице зависи од лексичког значења глагола (в. Ивић 1983: 156). Иако увиђа неслагања⁵, ауторка истиче да нису познати сви психолошки критеријуми који утичу на овакву реализацију и наводи два кључна: (1) кретање кроз простор примарније од сваке друге акције, а (2) физичка радња од психичке. Два нужна критеријума која М. Ивић поставља како би се глаголски прилог парафразирао независном саставном реченицом јесу: (1) да стоји иза предиката и (2) да буде с њим истог вида. (в. 1983: 163)

Ако у српском језику свакој прилошкој одредби одговара једна зависна реченица, и обрнуто, поставља се питање на који начин треба преводити глаголски прилог. П. Мразовић и З. Вукадиновић (2009: 134) наводе зависну пратилачку (комитативну) реченицу као једну од начина превођења глаголских прилога (са спојем и *при њом*), да би у оквиру начинских реченица издвојиле начинско-праћеће (комитативне) реченице са субјунктором *a da*⁶ (2009: 619). Ауторке под овај тип зависних реченица, уз реченицу са спојем *a da при њом* (са субјунктором *da*), подводе и реченицу са спојем и *при њом*, који нема субординацијски карактер, већ представља независну реченицу. Док је за први преводни еквивалент резервисана и посебна зависна реченица, остаје проблем у вези са везничким спојем и *при њом*, с обзиром на то да се, на основу превођења у реченицу, у семантичкој бази глаголских прилога налази координирана реченица којом се означава радња напоредна са радњом исказаном корелативном предикацијом. Решење за ту неподударност јединица на нивоу прости и сложене реченице треба тражити у мишљењу М. Ковачевића (1991), који предлаже везничку субординацијску конструкцију односног типа *при чему*, чија је семантичка улога подударна са улогом лексичких конектора у независним реченицама или везаном тексту⁷

5 Како лепо примећује М. Ивић (1983: 160), смисаони однос у реченицама: (а) *он једва дише пењући се уз окомитиу лишницу* и (б) *он се пење уз окомитиу лишницу једва дишући* није истог типа – у првом случају јавља се временско (→ *он једва дише док се пење уз окомитиу лишницу*), а у другом пропратноколносно значење (→ *он се пење уз окомитиу лишницу и при њома једва дише*).

6 Типове са везником а да Љ. Поповић (1972: 155–156) тумачи као начинске истичући да служе за то да окарактерису радњу исказану у управној реченици поричући реализацију неке пратилачке радње: при томе, њима се не одређује толико начин у ужем смислу колико нека околност од које зависи радња управне реченице. И. Палић (2007: 150) напомиње да ове реченице треба сврстати у недостајуће праћеће околности: „Да је то тако, види се по томе што је уз везник а да наћелно увик могуће уврстити прилог притом, који се може сматрати верификатором таква значења.” На пример:

[...] šta bih mogao da učinim kako bih postao deo njenog života te večeri, a da pri tom ne izgubim i poslednji delić dostojanstva. (Видојковић 2004: 43); Мој отац, међутим, зна лакши начин да се докопа злата, а да при том не мора да падне тако ниско [...] (Басара 2006: 58); [...] tehnologiju koja će eliminisati definisanost i privatnost staništa, a da pri tom zidovi ostanu na svojim mestima. (Басара 2006: 220); [...] želja da da svoj doprinos nečem velikom, a da pri tom ostane anonimn (...) (Басара 2006: 270).

7 Како М. Ковачевић (1991) истиче, значење пропратне околности на нивоу реченице у српском језику увек се изражава или дискурсно или независносложеном реченицом, при чему је верификатор значења увек лексички конектор при том. На пример:

Та фота нека пољуби Мајсторку [...] и нека притом скаче [...] (Стојковић 2001: 135); [...] се мота око Исмета, и како при том плаче. (Булатовић 1989: 98); Трудим се да се не сручим на земљу. Али их при том не мрзим. (Булатовић 1989: 130); [...] повикао је: [...] и притом се radosno udarao [...] (Албахари 1999: 39); [...] каже једна пријатељница [...], а глас јој при том подрхтава. (Албахари 1984: 54); Остају још они који нису уметници и при том не знају за то. (Угричић 2000: 151); [...] помисли. При том осети јако задовољство [...] (Угричић 2000: 189); [...] ekstrovertan је; при том познаје најтитајније европске уметнике [...] (Басара 2006: 254); Нашао се, при том, daleko иза енглеских положаја [...] (Таталица 2014: 383); [...] која се rasplinjava и при том dobija oblike [...] (Стевановић 2008: 313).

(Ковачевић 1991: 68). Стога, ове реченице треба парафразирати, односно, приликом трансформационог теста преводити у зависну реченицу са везником *ири чему*, а да је тако, показује и корпус у коме се могу пронаћи случајеви увођења зависне клаузе овим везником:

(3) [...] КАПЕКА се окренуо боком према противнику, примењујући толико пута успешно изведену варку лажног повратка у борбени простор, при чему је стопалом само нагазио руб квадрата. (Стојковић 2001: 54); Promene se događaju znatno pre nego što postanu očigledne [...], pri čemu ni za moment ne treba gubiti iz vida [...] (Басара 2006: 227); [...] mi operišemo predstavama i činjenicama, pri čemu nema nikakvog značaja [...] (Басара 2006: 232).

Јављају се две реализације: преводиве или спојем *и ири шом*, или спојем *а да ири шом*. Према М. Радовановићу (1977: 93) спој *и ири шом* семантички је неутралнији информатор, док *а да ири шом* пружа и додатне информације о нереализовању предикације као потенцијалне пропратне околности у реализовању предикације, али и супротности дате семантичке ситуације према очекиваној.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

Предмет овог рада биће посматрање глаголског прилога прошлог у значењу пропратне околности у савременом српском језику. Циљ је да се утврди могућност одређења глаголског прилога прошлог као пропратнооколносног и његовог превођења у реченичну структуру с обзиром на његову синтаксичку позицију у реченици, при чему је битан семантички аспект трансформирања, који је, према теоријским претпоставкама, и условљава. Главни задатак рада биће испитати да ли реченична позиција блокира реализацију значења и који све семантички типови омогућавају да се оно реализује управо глаголским прилогом прошлим.

У раду ће, с обзиром на теоријске претпоставке и задате критеријум М. Ивић (1983), главни критеријум бити синтаксички са подређеним семантичким. У зависности од реченичне позиције, глаголски прилог прошли биће најпре посматран у постпозицији, с обзиром на претпоставке да је пропратнооколносно значење ту очекивано, а потом у интерпозицији и препозицији, где такво очекивање, према литератури, изостаје. Потквалификациони критеријум подразумеваће диференцијацију према негираности форми, с обзиром на двострукост интерпретације (*ири чему/ и ири шом и а да ири шом*). Осим тога, у оквиру ове класификације, проматраће се глаголске лексеме не само истог вида већ и видски различити глаголи у форми прилога и предиката.

Корпус овога рада чине дела из књижевноуметничког стила, при чему су укључени савремени српски писци различитих књижевних проминенција.⁸

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

Према теоријским претпоставкама М. Ивић, да би се пропратнооколносно значење реализовало, неопходно је да глаголски прилог прошли (или садашњи) стоји у постпозицији, с обзиром на значење симултаности које има, али и с обзи-

⁸ Примери који се у раду наводе добијени су ексцерпцијом прозних дела уместо чијих је пуних наслова у тексту рада употребљено скраћење. У попису извора дат је њихов шири опис.

ром на то да је у питању пратећа радња радњи исказаној у предикату реченице, па она нужно следи, односно зависи од ње. Када је у питању видски лик ових глагола, нужно је напоменути да је реализација глаголских прилога очекивана када је реч о глаголима истог вида, с обзиром, опет, на околност њиховог значења симултаности са радњом главне реченице. Па ипак, испитивани корпус показује нешто другачије стање од споменутог, што ће се видети у даљем раду.

У вези са глаголским прилогом прошлим у научној и граматичкој литератури наведено је да се у значењу пропратне околности може реализовати само онда кад уз њега стоји одређени показатељ оваквог односа, што је израз *при том*. М. Ивић (1983:162) истиче да прилог прошли може именовати истовремену радњу, али уз навођење посебног 'лексичког израза са значењем пратилаштва'. Када говоре о глаголским прилозима и њиховом парафразирању у зависну пратилачку (комитативну) реченицу, П. Мразовић и З. Вукадиновић (2009: 136) уз пример *Онесвестила се испустивши при том дете*. (→ и *при том је испустила дете*), напомињу: „Ukoliko bi se isputio dodatak *pri tom*, rečenica bi imala vremenko značenje.” Друкчије речено, реченица *Онесвестила се испустивши дете*, значила би *Онесвестила се кад је испустила дете*. Ова се реченица може тумачити и као узрочна, у зависности од контекста: *Онесвестила се јер је испустила дете*. Иако се ова кондензована јединица може на овај начин тумачити, сасвим је могуће, у одређеном контексту, њу протумачити и пропратнооколносно, а да се при том не употреби лексички израз 'пратилаштва'. Сасвим коректно било би реченицу парафразирати на тај начин да садржај исказан глаголским прилогом добије пропратнооколносно значење: *Онесвестила се, при чему је испустила дете*, јер пратећа радња нужно следи из главне и временска димензија не мора се истицати као приоритетна (у реченици друга радња логички и следи након прве). Да употреба израза *при том* не ограничава интерпретабилност реченица са глаголским прилогом прошлим, показује и сам корпус, где је у највећем броју случајева прилог прошли самостални носилац пропратнооколносног значења, без прилошког израза који би га верификовао. Штавише, у корпусу се *при том* чешће јавља уз глаголски прилог садашње, но уз прилог прошли⁹:

(24) [...] **ослободила га је** Првослава, **пружајући му притом** још и руку, да, му помогне при устајању. (Стојковић 2001: 50); [...] одскакао је од земље [...] **пазећи при том** да не озледи [...] (Булатовић 1989: 101); [...] радника Цигана који долазе са породицом, **остављајући притом** недирнуте бараке других сезонаца. (Ђирјанић 1995: 156-157); [...] **које је подizalo** нјушкicu prema мамi, **притом** vrteћи zadovoljno репiћем. (Тишма 2011: 107); [...] **povila sam se i pomerila**, ne udišući **pri tom** vazduh [...] (Албахари 1984: 60); Тело је изабрало путању [...] не примећујући **при том** да се раменом у пролазу очеша о свако стабло [...] (Угричић 2000: 74); **Možda sam se ja udaljavala**, zamišljajući **pri tom** da mi se on približava? (Албахари 1984: 24).

1. Постпозиција

Када је реч о постпозицији, треба напоменути да се код глаголског прилога прошлог, што у основној форми, што у негираној јављају две реализације: свршени–свршени и несвршени–свршени. Иако се, по правилу, како стоји у грамати-

9 Што не значи да се уз прилог прошли не користи. На пример: Млада [...] питала је, порумевши притом. (Стојковић 2001: 125).

чкој литератури, прилог прошли може градити од глагола несвршеног вида, корпус не показује овакву реализацију, па комбинација свршени–несвршени и несвршени–несвршени изостаје.

Као што и сама М. Ивић напомиње, као пропратнооколносне радње тумаче се најпре оне изникле у суодносу глагола са значењем ‘кретања кроз простор’ и било које друге радње, што корпус недвосмислено показује. Међутим, ту не спадају само радње кретања, већ и радње мировања као један од начина егзистирања, постојања у простору, што значи да то не морају бити само радње које подразумевају неко конкретно кретање. Оне су такође надређене другим радњама које чине њихову пропратну околност.

(25) [...] **јавила сам се** телефоном обавестивши их да ја пишем само о питањима културе [...] (Ђирјанић 1995: 55); [...] **села** поред Првослава, пребадивши руку преко његовог рамена. (Стојковић 2001: 75); [...] директорка **је изашла**, бесно залупивши врата за собом. (Стојковић 2001: 118); [...] па **је скренуо**, окрзнувши куполу оклопног возила тек доспеле тенковске јединице [...] (Петровић 2010: 135); [...] ubaciše se u džip i **otfuraše** u grad, ostavivši našeg maršala Neja da odvaја do svoje kuće. (Капор 1976: 230); [...] **doшао је** после петнаестак минута i nas troјica smo otišli, ostavivši Boškovića samog u sobi. (Видојковић 2004: 153); Да се још више **не пови**, стегнувши петла у наручју као одојче [...] (Булатовић 1989: 43); [...] **skrenuo је** на pistu, mahnuvši repom [...] (Стевановић 2008: 66); A kad **је заспао** u mom krevetu, zgrčivši se pored zida [...] (Стевановић 2008: 143); I **poжurio се**, natakavši беретку [...] (Стевановић 2008: 323); [...] **bio је отишао**, ostavivši ispiјenu flašu rakije [...] (Стевановић 2008: 331); Adam **је отишао**, погуривши се као da носи teret na ledima [...] (Стевановић 2008: 335); Rakiju koja se pušila **ispio сам** надушак, opekavši се [...] (Стевановић 2008: 385); [...] zaista **dоде** i **stade**, zapahnuvši me teškim mirisom [...] (Стевановић 2008: 111).

Осим глагола са значењем кретања или мировања, и друге радње исказане предикатом глагола могу имати као пропратну околност неку другу радњу. То су најчешће глаголи различитих чула: слушања, говорења, гледања и сл. врло често са подређеним радњама које означавају говорење. Свака од радњи која се реализује као подређена има значење пропратне околности, о чему сведочи и сам корпус.

(26) [...] **рекла је** мирно запаливши цигару. (Бјелица 2006: 165); [...] **упита** луда Мара склонивши с лица црне коврце. (Булатовић 1989: 27); [...] **упита** старац подиговши главу. (Булатовић 1989: 32); [...] **рече** Мркоје изручивши из чокања и последњу кап ракије [...] (Булатовић 1989: 129); [...] **шапну** Јован широко отворивши очи. (Булатовић 1989: 134); [...] **рече** Петар погледавши је преко обршћене семенке маслачка. (Булатовић 1989: 138); [...] **зовну** Мухарем сипљиво, прекрстивши руке на грудима. (Булатовић 1989: 145); [...] i **pitала** ме, pokazavši ubod iglom [...] (Видојковић 2004: 114); [...] **reкао је** Ćora ponosito, prekrstivši ruke na grudima [...] (Видојковић 2004: 162); [...] **reкла је** она, pokrivši slušalicu rukom. (Видојковић 2004: 228); [...] **odgovorih**, načinivši usput nekoliko grčevitih trzaja levim uglom usana i kraјičkom oka. (Капор 1976: 136); [...] **запита** она бојажљиво пришавши старцу. (Булатовић 1989: 33); [...] **зацерека се** Исмет приневши устима флашу. (Булатовић 1989: 96); Da, **reкао сам**, нагласивши da nјoj vreme sigurno ništa ne znači. (Албахари 1984: 70); [...] **нагласи** Крститељ, осмехнувши се једва приметно. (Угричић 2000: 216); [...] i potom **се zagledala** u grimiznu кар крви, pomislivši da nikada nije videla nešto tako lepo, (Албахари 1999: 72); **Каже** звездама, намигнувши. (Угричић 2000: 212).

Пропратнооколносно значење реализује се и у случајевима када је радња глагола физичког типа, а подређена радња психолошког, на шта указује још и М. Ивић. Па ипак, треба показати које конкретно радње могу творити овакво значење у свом суодносу. Ту су пре свега глаголи кретања, или мировања, који су, као и када је радња било ког другог типа, надређени психолошкој, али могу бити и друге радње физичког типа (чулне радње: говорења, гледања и сл.).

(27) Морао је да **крене** [...] испративши погледом Првослава [...] (Стојковић 2001: 57); [...] **otputujem zaboravivši** potpuno na paket u torbi. (Капор 1976: 116); [...] најпре **se protegnuo, utvrdivši** da je ružica od sinoć bila čist falsifikat [...] (Капор 1976: 37);

(28) [...] **хрупи** старац уплашивши се [...] (Булатовић 1989: 30); [...] **odgovorio sam, zaključivši** kako nema svrhe [...] (Видојковић 2004: 127); [...] **odgovorio je** on, procrvenevši. (Видојковић 2004: 230); [...] **dreknuo sam**, potpuno zaboravivši na buksnu [...] (Видојковић 2004: 241); [...] **rekoх**, zagledavši se u mrlju. (Капор 1976: 137); [...] па је поново **ишчитао** домаће и стране писце [...] Посебно обративши пажњу на Раблеа и Гогоља. (Петровић 2010: 132); Онда је Нина **држала** краћи говор [...] сетивши се какве су све муке прошли [...] (Бјелица 2006: 55); Онда **se polako vratio** na svoje mesto i **seo**, teško odahnuvši. (Стевановић 2008: 136); [...] сви **našli** hleb i utočište, uzvrativši joj ćutanjem. (Стевановић 2008: 33).

Осим тога, са нијансом пропратнооколносног значења јављају се и радње које представљају квалитет радње, па се оне некада, у специфичним околностима, могу тумачити и као радње додатног коментара, како такве значењске компоненте назива М. Ивић. То су, практично, она значења исказива глаголима које је И. Грицкат (1961) назвала радњама које ‘остављају утисак на око’¹⁰

[...] па **напала**, муњевито, тачно и убитачно, сравнивши противника [...] (Стојковић 2001: 54); [...] Вејка је само **олизнао** и **подигао** кажипрст, још више се скукутавши. (Петровић 2010: 113); [...] **пресвиснуо је** у часку, [...] огорчено звизнувши свом преостлаом снагом. (Петровић 2010: 126); И **нанишани**, измакнувши се мало. (Булатовић 1989: 58); [...] **прогунђао је** Матија, очито искаливши бес [...] (Стојковић 2001: 120); [...] **рекла је** сасвим неочекивано и мене укључивши у то признање [...] (Бјелица 2006: 133); [...] **потврди** Исмет једва покренувши језик. (Булатовић 1989: 139); [...] **кликну** Срећко искрививши вилице. (Булатовић 1989: 156); Рефлектујући трепераву светлост, [...] **засветлуцају** јој очи, осветливши на час чело и косу подигнуту у једноставну, елегантну пунђу (Угричић 2000: 187); [...] и **ugasile се**, ostavivši blesak beonjača oko hipnotičких zenica. (Стевановић 2008: 390); Njegova Vartolomejska noć već је [...] **prošla, ostavivši** ga kao tragičkog junaka [...] (Гаталица 2014: 222); Oгled је **objavljen** pod pseudonimom Joakim Ernestović Gromeko-Baljbег, izazvavši skandal [...] (Басара 2006: 248); **Vratio се** kući prvim возом, ostavivši групу turista bez objašnjenja. (Тишма 2011: 55); Сви су **nekuda otišli** [...], ostavivši град, као непотребну гомилу рушевина [...] (Стевановић 2008: 360); [...] **vratili се** poljoprивреди i sitnosopstveništvу које су одавно, као i ја,

10 У разматрању прилошких речи и њиховог суодноса са придевима, И. Грицкат (1961) издваја категорије глаголских значења ‘изгледати’, ‘деловати на чула’, ‘деловати’ уопште (1961: 79). Иако И. Грицкат нема на уму пропратнооколносно значење, очигледно је да побројане радње реализују тај семантички међуоднос прилога и радње исказане глаголом. М. Ивић у свом раду о начинским прилозима (1995), позивајући се на овај став И. Грицкат, истовремено и допуњује њена тумачења издвајајући две категорије са значењем пратећих околности, где су једна од категорија начински прилози за означавање ‘пратеће околности’, који представљају „samo one sa radnjом naporedne situacije čije postojanje doprinosi formiranju utiska o načinu na koji se radnja врши” (1995: 270).

prezrivo napustili, bacivši se u vrtlog revolucionarnih promena. (Стевановић 2008: 235); [...] strah je ostao, preobrazivši se u teskobu i nervne drhtavice [...] (Стевановић 2008: 21); [...] i ipak zadovoljan **krenuo** natrag kuci, poslednji put ušavši u specijalnu kompoziciju voza kao car. (Гаталица 2014: 341);

У односу несвршени–свршени глагол, врло ретко, што не значи да је и немогуће, може доћи до реализације пропратнооколносног значења, што практично одступа од општег правила да се оно јавља само код глагола истог вида.¹¹

Седеле би ту највише четврт часа, отплакавши на неку нежну, љубавну сцену. (Петровић 2010: 100); **Ослањао се** искључиво на слух, проценивши да је при [...], закључивши да је доста [...] (Петровић 2010: 105); [...] **smeje** se on podigavši ruku na svoje teme. (Капор 1976: 181); Па су полако **одмицали**, окренувши главе у правцу супротном од оног у ком су ишли. (Булатовић 1989: 185); [...] i **pijuckale** ga, zureći prazno, sasvim zaboravivši na mene. (Стевановић 2008: 79); А пиће **je istresao** naglo, zažmurivši, jabučica bi mu zastala [...] (Стевановић 2008: 139); [...] trinaestočlana doseljenička, trbata i niskoguzna porodica što je pečalbarski sagradila kuću i gotovo čitavu **je izdavala**, zadržavši za sebe dve najmanje sobe [...] (Стевановић 2008: 303); **Žene delaju** u ljubavi, usred sadašnjosti, zaboravivši sve što je prošlo [...] (Стевановић 2008: 303); Пишта **se** na brzinu **oprašta** sa majkom, obečavši joj da će ako baš bude morao, ipak doći u komunu. (Тишма 2011: 116); Андреја приђе пријатељу који немоћно **дизаше** руке у вис, оставши без реч. (Угричић 2000: 135); **Ејакулира** изговоривши на матерњем језику [...] (Угричић 2000: 161).

Код негираних форми глаголског прилога садашњег, ситуација је слична. Пропратнооколносно значење код односа свршени–свршени јавља се ако је надређена нека радња, најчешће кретања или говорења, а подређена свака друга, или ако је надређена физичког, а подређена психолошког типа. То може и бити радња квалитета.

(31) Првослав **je отишао**, све поскакујући, чак и не затворивши врата за собом [...] (Стојковић 2001: 102); [...] да **je** сваки од њих, појединачно, **отишао** у биоскоп не научивши исту лекцију из историје [...] (Петровић 2010: 80); [...] а ја **sam** sa sve аšovčetom u rukama **protрчао**, не одговоривши му. (Видојковић 2004: 95); **Otišla sam**, не проваливши тајну tog njenog kaputa [...] (Капор 1976: 29); [...] **истратила** ме **je** као што ме је и дочекала – не погледавши ме. (Ђиријанић 1995: 86); [...] **zbrisale** су ништа не почитивши. (Стевановић 2008: 46); **Trгао se, skočio i појurio** u dnevnu sobu, не погледавши ме. (Стевановић 2008: 142); **Sasлушао ме je** mirno i не трепнувши. (Стевановић 2008: 223); **Proшао je** одграни свирач на gitari, не видеvши nas kao da ne postojimo [...] (Стевановић 2008: 361); **Iзашао sam**, не закључавши врата. (Стевановић 2008: 384); [...] а затим **se** polako **stiшала**, prosto **isпарила**, не оставивши za sobom ништа. (Стевановић 2008: 405); [...] и **одлепрша**, не казавши кад ће поново доћи. (Угричић 2000: 61); **Одбивши** дим из луле, стари ујак [...] ништа не одговара. (Угричић 2000: 90); **Прође** кроз зидове не оштетивши их. (Угричић 2000: 187); [...] i zauvek **nestао**, не оставивши никакве tragove истражителјима. (Гаталица 2014: 173); **Kралj je** ipak **uшао**, не погледавши nikog. (Гаталица 2014: 223); **Oтprавио je** Koliшка не задржавши ga ni na ручку, (Гаталица 2014: 331); Дете одмах **утече**, и не обрисавши сузе. (Угричић 2000: 135).

11 Са друге стране, глаголски прилог садашњи показује далеко веће одступање од прихваћеног критеријума. Јавља се више семантичких суодноса код којих се може јавити значење пропратне околности.

Однос несвршени–свршени врло је редак као и код ненегираних форми, али је и он могућ и реализује се у корпусу.

Мухарем је читаву вечност **стајао** не могавши ни да заплаче. (Булатовић 1989: 103); [...] и почео да **bežim** pored televizije, не саčekавши да istrče iz autobusa [...] (Видојковић 2004: 96); А **uzimala sam** ih s reda, pravo iz ormara, čak не поgledавши зашта су и против чега [...] (Стевановић 2008: 136); [...] **имао је** nekoliko puta u rukama, не spoznavši njen ogoljeni sadržaj [...] (Стевановић 2008: 317).

2.2. Прејпозиција и интерпозиција

Када се глаголски прилог нађе у реченичним позицијама заузимајући положај пре глаголског предиката, или када је уметнут, семантички однос између двеју глаголских лексема мало је другачији. Иако се у литератури као главни критеријум наводи постпозиција у односу на предикат, корпус потврђује да глаголски прилог позициониран на ова два начина такође може, у специфичним условима, реализовати пропратнооколносно значење. Проблематична је чињеница да се тако позициониран глаголски прилог не може интерпретирати реченицом, а да при том остане у препозицији или интерпозицији, већ се превођењем мора постпоновати у односу на предикат. То је уочљиво најпре код глаголског прилога садашњег¹², с обзиром на то да је код њега значење симултаности директно видљиво. На пример:

Не гледајући ни у кога, нити у шта, најбрже што је могао **обукао је** маскирку, па се машио кондиционе (→ Најбрже што је могао обукао је маскирку, а да при том није гледао ни у кога, нити у шта, па се машио кондиционе). (Стојковић 2001: 61); [...] skočio је sa stolice. I – саплићући се о спуштене pantalone – за њима **потрчао**. (→ скочио је са столице. И потрчао за њима при чему се саплитао о спуштене панталоне.) (Кецмановић 2011: 155).

Глаголски прилог прошли ретко се јавља препонован, што не значи да није могуће употребити га у оваквој реченичној позицији. У оваквој употреби, пропратнооколносно значење представља само нијансу и врло често се комбинује са значењем времена (ненегирани) или узрока (негирани облик). Овај однос резер-

12 Препонованост је још више читава код глаголског прилога садашњег, најчешће када се употребљавају оба глагола несвршеног вида, при чему он показује разуђеност у семантичком смислу, много ширу него код глаголског прилога прошле. Оваква ситуација јавља се најпре код ненегираних форми, што у односу несвршени–свршени, што у односу несвршени–свршени, али и код негираних формулација. На пример:

[...]док је заводљиво гледајући свог чистача базена кретала [...] (Бјелица 2006: 35); И даље हुतेћи, Нина је бацила фотографије пред мене [...] (Бјелица 2006: 147); Дршћући и са страхом, Мухарем је погледом тражио Иванку. (Булатовић 1989: 85); (35) Пустила би га да прође и да, дижући за собом прашину, сам са собом разговара. (Булатовић 1989: 25); [...] око школе су [...] држећи откопчане хипно пушке, у првом реду стајали припадници ВОЈОБ-а. (Стојковић 2001: 159-160); [...] skočio је sa stolice. I – саплићући се о спуштене pantalone – за њима **потрчао**. (Кецмановић 2011: 155); [...] дршћући, он одгурну Мухарема [...] (Булатовић 1989: 62); Жмурећи још, Петар уздахну и рече: (Булатовић 1989: 88); [...] не реметећи свој борбени поредак, промарширали су кроз пролаз... (Стојковић 2001: 161); Не скидајући поглед с њих, Јован је трљао чекиње [...] (Булатовић 1989: 38).

висан је само за глаголе свршеног вида, што у основној форми, што у негираним облицима, а значење је слично претходним.

Опет повуче и, осетивши нову топлину негде у утроби, **пружи** боцу Исмету. (Булатовић 1989: 15); [...] она, строго одмеривши гомилу, опет **обори** главу. (Булатовић 1989: 145); [...] а затим **је**, pokazavši glavom у mom pravcu, **kazao** [...] (Капор 1976: 91); Udario sam га [...] – skljokavši se, **zакrkljao је** od iznenađenja [...] (Стевановић 2008: 32); [...] а pored мене је, otvorivši izgrizene usne, **spavala** njegova bivša žena Breda [...] (Стевановић 2008: 216); Oni buržoаски momci **su se** svake večeri, osim kad su imali preča posla, podigavši [...], **sastajali** u onom prostranom, tada polupraznom stanu [...] (Стевановић 2008: 260); Kad sam poslednji put, našavši po džepovima i таšни nešto sitnine за tramvajску карту, **izašla** u град, на trgu pred жеlezничком stanicom sreла sam školskog друга [...] (Стевановић 2008: 327); [...] zgrčivši se на hladnom sedištu, **zamišljala sam** smrznuto дрвце [...] (Стевановић 2008: 333); Оpekavši уста, **ispio sam** је nadуšак, али me дрhtavica nije napustila. (Стевановић 2008: 379); Muškarac **је**, naglo izgubivši zanimanje за мене, **buljio** кроз чаšu [...] (386); [...] zaklonivši ledima sijalicu, **gleda** me netremice [...] (Стевановић 2008: 419); Pored мене на krevetu, zaklonivši ledima sijalicu, **sedeo је** muškarac [...] (Стевановић 2008: 419); Naslonivši главу на njeno rame, **video sam** оса [...] (Тишма 2011: 26); И он уздахнувши **настави**. (Угричић 2000: 60)

Не могавши да се помери, тако разапет на путу, **шапутао је** у себи [...] (Булатовић 1989: 177); За разлику од була, које су, не успевши ни ноге ваљано да протегну, **биле уведене** у хан [...] (Стојковић 2001: 86); Zapalio sam cigaretу i odmah, не pročitavši Borbu, **naudio** да odvedu onog kilonстера i dus-tabanliju. (Стевановић 2008: 280); Žurilo mu се, mesto га nije дрžало, па **је** odjednom usred ноћи, не zaključavši vrata, **seo** u auto (Стевановић 2008: 313); I не pogledavši me, жена **је pošla**, а ја sam jedva koračao за njom. (Стевановић 2008: 412)

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Предмет рада био је испитати глаголски прилог прошли у значењу пропратне околности у српском језику. Пошто је главни циљ рада био утврдити могућност његовог остваривања и превођења у реченицу с обзиром на реченичну позицију и семантичку трансформацију, главни задатак био је испитати његово позиционирање и семантичке карактеристике, па су се као два нужна критеријума издвојили синтаксички и семантички.

Као полазиште овог рада узети су критеријуми М. Ивић: (1) морфолошко-синтаксички, а то је да се пропратнооколност значење може јавити уколико је глаголски прилог постпонован и уколико су глаголи у предикату и прилогу истог глаголског вида, и (2) семантички – да зависи од психолошких (прагматичких) и семантичких услова, односно, да је радња кретања надређена свакој другој радњи или физичка психолошкој. Тако је, у зависности од реченичне позиције, прилог прошли првенствено посматран у постпозицији, а потом у интерпозицији или препозицији. На основу негираности форме, у анализи је прављена разлика па су основна и негирана форма одвојено тумачене, а осим тога, у раду су преиспитани и видски различити глаголи у форми прилога и предиката.

Показало се да прилог прошли не мора нужно имати израз *при том*, који би верификовао значење пропратне околности, штавише, показало се да је он чешћи уз глаголски прилог садашњи. Видски однос у оваквој комбинацији претпостављао је парове свршени–свршени и несвршени–свршени. Први однос

подразумева глаголе кретања или чула којима су подређене друге радње, које исто тако могу бити надређене психолошким радњама и радњама са извесним квалитетом. Други однос, иако редак, најчешће је подразумевао однос физичке радње надређене психолошкој. Негирана форма глаголског прилога прошлог код односа свршени–свршени јавила се ако је надређена радња кретања или говорења, а подређена свака друга, или ако је надређена физичког, а подређена психолошког типа или радња квалитета, што показује и други однос, несвршени–свршени, иако редак у испитиваном корпусу.

Кад је било речи о прилогу прошлом у другим реченичним позицијама, истакнуто је да се реинтерпретација може извести само ако се препонована реченична јединица преведе у постпоновану реченичну. Прилог прошли редак је као препонована јединица, при чему се значење пропратне околности често преплиће са другим – најчешће значењем времена, уколико је ненегирана форма, и узрока, уколико је негирана форма.

У раду је, дакле, показано: (1) да глаголски прилог прошли у пропратно-околносном значењу према критеријуму позиције у реченици може бити најпре постпонован, а потом, ређе, и препонован или се може наћи у медијалној позицији, с тим да интерпретација у друга два случаја подразумева превођење у постпоновану зависну реченицу и извесну модификацију значења; (2) да према критеријуму глаголског вида не мора нужно постојати видска једнакост између глаголских лексема у прилогу и предикату, већ они могу бити и разнородни, што зависи од могућности њихове употребе; (3) да у контексту семантичког суодноса предњаче радње кретања или мировања или чула наспрам свих других радњи, или било која физичка радња наспрам психолошке радње или радње која означава извештај квалитет, тј. додатни коментар радње исказане предикатом.

Овим се закључцима не исцрпљује могућност тумачења глаголског прилога прошлог са значењем пропратне околности у савременом српском језику. Она се односе искључиво на испитивани корпус, који је у овом раду подразумевао само књижевноуметнички стил. Предмет неких будућих истраживања био би показати реализацију глаголског прилога прошлог на корпуси и других функционалних стилова – наравно, оних који у свом систему поседују ову језичку јединицу.

Извори

Албахари 1984: D. Albahari, *Fras u šupi: proze*, Beograd: Rad.

Албахари 1999: D. Albahari, *Neobične priče*, Beograd: Stubovi kulture.

Басара 2006: S. Basara, *Uspun i pad parkinsonove bolesti*, Beograd : Dereta.

Бјелица 2006: И. Бјелица, *Дама из Монака*, Нови Сад: Љубитељи књиге.

Булатовић 1989: М. Булатовић, *Црвени петио летти према небу*, Beograd: Просвета, БИГЗ.

Видојковић 2004: М. Vidojković, *Kandže*, Beograd: Samizdat B92.

Гаталица 2014: А. Gatalica, *Veliki rat*, Beograd: Vulkan izdavaštvo.

Капор 1976: М. Kapor, *Beleške jedne Ane*, Zagreb : Znanje.

Кецмановић 2011: V. Kecmanović, *Top je bio vreo*, Beograd: Mono i Manjana.

Петровић 2010: Г Петровић, *Испод шаванице која се љуца: кино-новела*, Beograd: Новости.

Стевановић 2008: V. Stevanović, *Periferijski zmajevi. Carski rez*, Kragujevac: Koraci.

Стојковић 2001: Г. Стојковић, *Први*, Beograd: Народна књига, Алфа.

- Тишма 2011: S. Tišma, Bernardijeva soba, Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
Ђирјанић 1995: Г. Ђирјанић, *Писма из Шпаније*, Нови Сад: Матица српска.
Угричић 2000: С. Угричић, *Бог језика и друге приче*, Београд: Стубови културе.

Литература

- Грицкат 1961: И. Грицкат, Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, *Наш језик*, 11/ 3–4, 69–80.
Ивић 1983: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
Ивић 1995: М. Ivić, *O zelenom konju: novi lingvistički ogledi*, Beograd: Slovoграф.
Ивић 2005: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструменшила и њихов развој: (синтаксичко-семантичка студија)*, Београд: САНУ, Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.
Ковачевић 1991: М. Ковачевић, Усложњавање система модела зависнослужених реченица у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик*, 19/2, 57–70.
Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
Мразовић–Вукадиновић 2009: Р. Mrazović, Z. Vukadinović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci/ Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Палић 2007: I. Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo: Bookline.
Поповић 1972: Љ. Поповић, О начинским реченицама с везником (*a*) *ga*, *Наш језик*, 19/ 2–3, 155–164.
Радованови 1977: М. Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora I, II. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/1, 63–144 i XX/2, 83–160.
Тодоровић 2014: С. Тодоровић, Значење пропратне околности у србистичкој (и сербокроатистичкој) литератури, *Philologia Mediana*, 6, 397–411.

THE PAST VERBAL ADVERB WITH THE MEANING OF ACCOMPANYING CIRCUMSTANCE IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE (WITHIN THE LITERARY-ARTISTIC STYLE CORPUS)

Summary

This paper explores the possibility of realizing the past verbal adverb with the meaning of accompanying circumstance in the Serbian language, including two criteria: (1) morphosyntactic and (2) semantic. Regarding the past verbal adverb with this meaning, research has shown that: (1) according to the criterion of position, it can be found in postposition, and less frequently in preposition and interposition, keeping in mind that interpretation in the latter two cases implies a transformation into a postposed dependent clause with a certain modification of meaning; (2) according to the criterion of verbal aspect, aspectual identity between verbal lexemes in the adverb or predicate need not necessarily exist; (3) according to the semantic criterion, actions of movement or states or senses come before all others, and any physical action comes before any psychological or one which stands for certain quality.

Key words: past verbal adverb, accompanying circumstance, syntax, semantics, literary-artistic style

Stefan Todorović

Ана Здравковић¹
Крађујевац

ПРИДЕВСКА УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА САДАШЊЕГ У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПИСАЦА СРЕДИНЕ 20. БЕКА И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитује придевска употреба глаголског прилога садашњег (ГПС), односно „садашњег партиципа“ (СП) у делима Бранка Ђопића и Меше Селимовића, уз поређење са његовим системским еквивалентом у енглеском језику (герундом). Дела савремених српских писаца који су стварали на територији Босне и Херцеговине средином 20. века и припадали источно-херцеговачком дијалекатском подручју, показују да је постојао висок степен употребе ГПС-а у атрибутој и њој блиским функцијама и пре појачаног утицаја енглеског језика. На семантичком плану, рад показује да се ГПС у то време користио искључиво у конструкцијама које семантички означавају стално стање, док је све чешћа употреба попридевљеног ГПС-а са партиципским (глаголским) значењем временски ограничене радње последица утицаја енглеског језика. Превод примера на енглески језик доказује синтаксичку сличност српског и енглеског језика и могућност доследне замене ГПС-а герундом приликом превођења у случајевима када је ГПС задржао основно значење глагола од којег је изведен.

Кључне речи: глаголски прилог садашњи, попридевљавање, семантички аспект, герунд, еквивалент

1. Увод

1.1. Глаголски прилог садашњи често се у стручној литератури назива садашњим партиципом, мада он, по својој природи, није партицип. Прави партиципи јесу глаголске речи које се, задржавајући глаголско значење, везују за именицу (најчешће за субјекат или објекат). Уз то, партиципи су деклинабилни, док су наши глаголски прилози по правилу везани за глагол и као такви су индеклинабилни. Има, међутим, и глаголских прилога који се употребљавају у значењу придева, то јест у атрибутој и њој блиској функцији апозитива.

1.2. У атрибутој функцији могу се јавити ГПС настали од глагола који се вршиоцима приписују као сталне радње, које их као такве одређују. Још је А. Белић објаснио да глаголски партиципи прелазе у придевске речи тако што им се значење радње измени у значење особине или што им се привремено вршење радње измени у стално и да све већи број речи глаголског порекла прелази међу придевске речи. (уп. Белић 1941:73). Тако је *шекућа вода* она чија је стална особина да тече. У овој служби ГПС добија све карактеристике придева, њихов облик и промену, при томе чувајући значење глагола као лексеме, што значи да је јако близак СП-у. Неки од тако насталих придева данас се осећају као прави придеви: *врућ, могућ, немогућ, идући, следећи...* (уп. Станојчић–Поповић 2005: 399). Такви придеви могу вршити не само службу атрибута и апозитива већ и именског дела именског предиката.

1 zdravkovicana88@yahoo.com

1.3. О ГПС-у као партиципу може се, ипак, говорити само условно, чак и када је у атрибутској функцији, јер најчешће ни тада нема значење које има партицип. Тако се у српском језику може рећи *леићећи тлањир*, што означава врсту летелице и њену сталну особину, али енглеску реченицу: *He jumped out of a flying plane.* не можемо превести: *Искочио је из леићећег авиона*, већ морамо рећи: *из авиона који је леицео* или *из авиона у леицу*. Примери који се последњих година све чешће могу чути и прочитати чак и у књижевном језику типа: *Надолазећа олуја* (назив филма) или *долазећи аутомобил* могу се сматрати партиципском употребом ГПС-а, али они нису у духу српског језика. Ови и слични примери јасно показују да ГПС не треба називати СП. Управо због разлике у значењу ГПС-а у атрибутској функцији и СП-а није увек могуће при преводу са енглеског на српски заменити герунд ГПС-ом и обратно.

1.4. Да би се показао однос ГПС-а и герунда, у раду су коришћени примери из романа *Пролом* Бранка Ћопића (1952) и *Дервиш и смрт* Меше Селимовића (1966). Аутори потичу са територије источно-херцеговачког дијалекта, који чини основу нашег књижевног језика, а романи су настали пре појачаног утицаја енглеског језика што искључује партиципско значење ГПС-а. Са друге стране, средина 20. века је време када се употреба ГПС-а у функцији атрибута више не сматра ненормативном, као у време након Вукове реформе, када се за писце који су га употребљавали у тој функцији говорило да њихово осећање народног језика није најпоузданије. (уп. Стевановић 1949: 70).

1.5. Превод примера употребе ГПС-а у атрибутској функцији показаће да се он најчешће може превести придевима насталим попридевљавањем герунда, уз истицање оних примера који се преводe правим придевима.

2. Придеви настали од глаголског прилога садашњег

2.1. У ову групу спадају примери ГПС-а који су се, у већој или мањој мери, уклопили у систем придева и који се данас не осећају као ГПС, а поједини се чак понашају као прави придеви. Примери су, ради прегледности, дати по азбучном реду:

- 1) **врућ(и)** (инф. врети): „*врућ* и жесток зној” (Ћопић, стр. 26); „пуно решето *врућих* кромпира” (Ћопић, стр. 141); „мирис *врућих* сомуна” (Селимовић, стр. 121). Овај ГПС у потпуности се адаптирао у систем, развијајући антонимски однос са правим придевом (врућ-хладан), као и компарацију (врућ-врुћи-најврुћи). При томе је донекле изменио своје значење из „који ври” у „јако топао”. То се одражава и приликом превода на енглески. У основном значењу еквивалент му је попридевљени герунд *boiling*, док се у новијем и чешћем значењу преводи правим придевом *hot*.
- 2) **држећи** (инф. држати се): „*држећа* и озбиљна жена” (Ћопић, стр. 57); „главата и *држећа* старина” (Ћопић, стр. 259). Овај придев по правилу се употребљава уз лексеме које означавају људско биће. У енглеском језику нема одговарајућег придева насталог од герунда, већ би се најгачније могао превести правим придевом *vital*.
- 3) **замамљујући** (инф. замамљивати): „*замамљујући* бљесак свјетла” (Селимовић, стр. 316). Енглески језик познаје три еквивалента овом придеву и сви су герундског порекла: *dazing, stunningи mesmerizing*.

- 4) **застрашујући** (инф. застрашивати): „са *застрашујућом* јачином” (Ђопић, стр. 574); „у *застрашујућој* тами” (Селимовић, стр. 324). Потпуни еквивалент по значењу и пореклу му је попридевљени герунд *frightening*.
- 5) **летиће** (инф. летети): „*летиће* групу усташа” (Ђопић, стр. 74); „*летиће* одред” (Ђопић, стр. 76); „Ремзијину *летиће* јединицу” (Ђопић, стр. 598). Из примера се види да овај ГПС није употребљен у свом основном значењу „који лети”, већ у значењу „лако покретан, брз, активан”. У основном значењу се углавном употребљава у устаљеним синтагмама *Летиће* Холанђанин и *летиће* *шањир*. Занимљиво је да и његов еквивалент у енглеском језику *flying* као једно од значења има и „брз, способан”, тако да се придев *летиће* може њиме превести у свим ситуацијама.
- 6) **могућ(и)** (инф. моћи): „свако *могуће* оправдање” (Ђопић, стр. 504); „да види...*могућу* недоумицу” (Селимовић, стр. 27); „оптеретим се *могућим* кајањем” (Селимовић, стр. 171). И овај се придев потпуно уклопио у систем, при томе изгубивши своје основно значење „који може” и изменивши га у „који може бити”, што за последицу има и то да се више не употребљава уз глаголе. У овом значењу, у енглеском нема одговарајућег придева насталог од герунда, већ се преводи правим придевом *possible*. У основном значењу задржао се у сложеници *свемогући*, којој је у енглеском еквивалент такође прави сложени придев *all-mighty*.
- 7) **немогућ(и)** (инф. (не)моћи): „везујем уз *немогућ* услов” (Селимовић, стр. 108). Као и његов антоним *могућ*, у потпуности се уклопио у систем придева. У енглеском се преводи правим придевом *impossible*.
- 8) **обесхрабрујући** (инф. обесхрабривати): „чудна, *обесхрабрујућа* мисао” (Селимовић, стр. 176). Овај придев има и антоним истог порекла *охрабрујући* (инф. охрабривати): „слушао *охрабрујући*, миран глас” (Ђопић, стр. 91); „до краја доведе *охрабрујућу* мисао” (Ђопић, стр. 210). Одговарајући антонимски пар постоји и у енглеском језику: *discouraging-encouraging*.
- 9) **омамљујући** (инф. омамљивати): „по свјетлости пуној *омамљујућих* сенки” (Селимовић, стр. 36). По значењу и пореклу, овај придев готово је идентичан придеву „замамљујући”, па се и на енглески може превести истим попридевљеним облицима герунда.
- 10) **осљеиљујући** (инф. осљеиљивати): „*осљеиљујући* бљесак” (Селимовић, стр. 142). У зависности од контекста може се превести придевима герундског порекла *blinding* или *dazzling*.
- 11) **порожавајући** (инф. поражавати): „*порожавајући* утисак” (Селимовић, стр. 258). Овај придев се увек употребљава са наглашеним емоционалним значењем, а преводи се придевима *crushing* и *devastating*.
- 12) **предстојећи** (инф. предстојати): „наоружати за *предстојећу* акцију” (Ђопић, стр. 76); „у нагађању о *предстојећем* нападу” (Ђопић, стр. 314); „циљ *предстојеће* акције” (Ђопић, стр. 550). Овај придев спада у групу оних који су се у потпуности прилагодили систему развијајући синонимске (наступајући, идући, следећи...) и ан-

тонимске односе (претходни, прошли...). Њему одговарајући придеви настали од герунда су *forthcoming* и *approaching*, а може се превести и правим придевом *next*.

13) ипријетићећи (инф. пријетити): „предосјећање *ипријетићећих* невоља” (Селимовић, стр. 107); „нестало је страха и *ипријетићеће* хука” (Селимовић, стр. 199). На енглески језик преводи се придевом *threatening*.

14) свијетлећи (инф. свијетлити): „засипали су је *свијетлећим* зрнима” (Ђопић, стр. 426). Овај придев јавља се и као део устаљене синтагме *свијетлећа реклама*. Мада се може превести попривдевленим герундом *shining*, чешће се користи прави придев *bright*.

15) сљедећи (инф. слиједити): „*сљедећих* дана” (Ђопић, стр. 72); „*сљедећи* митраљески рафал” (Ђопић, стр. 117); „*сљедећи* тренутак” (Ђопић, стр. 290); „*сљедеће* се ноћи повратио” (Ђопић, стр. 357); „до *сљедеће* побуне” (Селимовић, стр. 31); „само на *сљедећи* час” (Селимовић, стр. 42). У потпуности прилагођен систему придева, са развијеним синонимским и антонимским односима, овај попривдевлени облик ГПС-а најчешће се преводи правим придевом *next*, мада му по значењу и корену у потпуности одговара придев *following*.

16) ишекући (инф. тећи): „због обиља чисте *ишекуће* воде” (Ђопић, стр. 365). Осим у устаљеној синтагми у којој је употребљен и у овом примеру, где има своје основно значење, овај придев је често у употреби и у пренесеном значењу. Најчешће је то у административном и публицистичком стилу: *ишекући процес*, *ишекућа иишања*, *ишекући проблеми*, као и у устаљеној синтагми *ишекући рачун*. У основном значењу може се превести придевима насталим од герунда *flowing* или *running*, а у пренесеном значењу правим придевом *current*.

2.2. Посебну групу чине придеви настали негацијом глаголског прилога садашњег или слагањем са придевском заменицом све, јер се преводе полусложеницама:

1) нејпостојећи (инф. постојати): „привид тог другог, *нејпостојеће* корака” (Селимовић, стр. 39); „*нејпостојећи* почетак” (Селимовић, стр. 76); „пред *нејпостојећом* кривицом” (Селимовић, стр. 108). Преводи се полусложеницом *non-existing*.

2) неипријетићећи (инф. пријетити): „*неипријетићећи* дио нас самих” (Селимовић, стр. 32); „*неипријетићећа* сигурност” (Селимовић, стр. 93). Преводи се полусложеницом *non-threatening*.

3) свевидећи (инф. видјети): „снажни и *свевидећи* млаз” (Ђопић, стр. 164); „*свевидећи* Пирго” (Ђопић, стр. 572). Самостално, овај се ГПС не употребљава у атрибутој функцији, а преводи се полусложеницом *all-seeing*.

4) свезнајући (инф. знати): „од *свезнајућих* курира” (Ђопић, стр. 601). Овај придев у употреби је и као део научног термина у теорији књижевности *свезнајући приповедач*. Као и у претходном примеру, овај ГПС не употребљава се у атрибутој функцији без заме-

нице све, која им даје значење сталне особине именице уз коју стоје. Преводи се полусложеницом *all-knowing*.

2.3 Треба поменути још један ГПС који се у атрибутској функцији не употребљава самостално:

сџојећи (инф. стајати): „слабије *сџојећи* свет” (Ђопић, стр. 40); „добро *сџојећи* задружан сељак” (Ђопић, стр. 496). Из примера се види да овај ГПС у атрибутској функцији нема своје основно значење већ значење „имућан” и да се не употребљава без начинских прилога (понекад и као сложеница *добросџојећи*). Преводи се правим придевима *poor*, односно *wealthy* или *well-situated* у зависности од начинског прилога који му претходи.

3. Глаголски прилог садашњи у атрибутској функцији

3.1 Известан број придева насталих од ГПС није се до краја уклопио у систем придева, најчешће због тога што нису често у употреби, тако да их и даље осећамо као ГПС, иако су употребљени у атрибутској функцији:

- 1) **болећи** (инф. болети): „кад имаш неког *болећега*” (Ђопић, стр. 94). Реч је о дијалекатском примеру у значењу „који брине, саосећа”. Преводи се придевом герундског порекла *caring*.
- 2) **војујући** (инф. војевати): „*војујућа* Хрватска” (Ђопић, стр. 73). У питању је околинална употреба у слогану из II светског рата: „Света Божја Крстова војујућа Хрватска”. Најприближнији превод у енглеском језику је попридевљени герунд *fighting*.
- 3) **рјешавајући** (инф. рјешавати): „три *рјешавајуће* речи” (Селимовић, стр. 129). Овај ГПС се ретко користи у атрибутској функцији јер има фреквентнији синоним *одлучујући*, који има потпуно исто значење, те се и један и други преводе придевом *deciding*.

4. Глаголски прилог садашњи у служби апозитива

4.1 Функција апозитива јако је блиска функцији атрибута, због чега су у овом раду анализирани и примери употребе придева насталих од ГПС-а у функцији апозитива. Већи део ових придева већ је анализиран у примерима где су употребљени као атрибуту, тако да су овде детаљно анализирани само нови примери:

- 1) **застрашујући**: „учеста пуцњава из долине, јасна и *застрашујућа*” (Ђопић, стр. 285);
- 2) **могући**: „стварност, увјерљива и *могућа*” (Ђопић, стр. 109); „снатрења младости, *могућа* у врелом размишљању” (Селимовић, стр. 180);
- 3) **понижавајући** (инф. понижавати): „пријетња, намјерно *понижавајућа*” (Селимовић, стр. 118). По корену и значењу, овом придеву одговара попридевљени герунд *humiliating*.
- 4) **свевидећи и свезнајући**: „црн и строг човјек у шубари, ...наизглед *свевидећ* и *свезнајућ*” (Ђопић, стр. 543).

5. Закључак

5.1 Придеви настали од ГПС-а често се у српском језику употребљавају у атрибутивној и њој блиским функцијама, док је употреба непопридевљених облика ГПС-а знатно ређа. Заједничко и придевима и правим облицима ГПС-а је да показују сталну особину именице уз коју стоје, што је последица тога што се ГПС гради од несвршених глагола.

5.2 Без обзира на то да ли се ради о правим придевима или о непопридевљеним облицима ГПС-а, углавном се на енглески могу превести попридевљеним облицима герунда, мада има одступања код оних придева који су добили ново или пренесено значење. Такви придеви углавном се на енглески језик преводе правим придевима.

Извори

Ђопић: Ђопић, Бранко, *Пролом*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1984.

Селимовић: Селимовић, Мешо, *Дервиш и смрт*, Школска књига, Нови Сад, 2004.

Литература

Белић 1941: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*, Београд: Српска Краљевска Академија.

Станојчић–Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматишка српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: ЗУНС.

Стевановић 1949: М. Стевановић, Попридевљавање глаголског прилога на *-ћи*, Београд: *Јужнословенски филолог*, XVIII/1–4, Београд, 55–85.

ADJECTIVE USE OF PRESENT PARTICIPLE IN THE WORKS OF SERBIAN WRITERS IN THE MIDDLE OF XX CENTURY AND ITS EQUIVALENTS IN ENGLISH LANGUAGE

Summary

This paper inquires into relation between adjectives derived from present participle in Serbian language in attributive use and their equivalents, gerund-derived adjectives in English. To show attributive use of those adjectives, this paper used two novels written in the middle of XX century *Breach* by Branko Copic and *Dervish and death* by Meso Selimovic. Both authors were born in Bosnia and created in the dialect of East Herzegovina that is one of the ground dialects of the Serbian language. The paper shows that Serbian present participle doesn't have the same meaning as participles in English language and that some present participles have become real adjectives with a new meaning. Still, most present participles used in attributive use can be translated as gerund-derived adjectives, except those that developed new meanings and that have to be translated with English real adjectives.

Key words: present participle, formation by conversion, semantic aspect, gerund, equivalent

Ana Zdravković

Соња Миловановић¹
Београд

СТИЛОГЕНОСТ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У ПОЕЗИЈИ НОВИЦЕ ТАДИЋА

Будући да је експресивност иманентна одлика фразеологизама, у овом раду испитујемо њену учинковитост, степен стилогености у стиховима Новице Тадића, издвајамо и анализирамо различите начине преобликовања фразеолошких јединица, и покушавамо да одредимо последице такве употребе фразеологизама на семантичком, стилистичком, па и поетичком плану код овог песника. Анализирани су различити начини модификације обрта – и структурни и семантички. Већина примера показује да је и једним и другим начином преобликовања постојеће фразе појачана иронија, а песник то чини подражавањем колоквијалног или библијског тона.

Кључне речи: фразеологизми, стилогеност, структура, семантика, Тадић

1. Фразеологизми у поезији неког песника могу бити важан показатељ ауторовог рада на/у језику и, с тим у вези, његовог погледа на свет. Начином употребе фразеологизама, уклапањем њиховог значења у контекст уметничког текста, песник показује како језички материјал релативно устаљеног лексичког склопа и општег значења саображава теми и идеји дела, свом стваралачком концепту. То је у нашој поезији некада најдоследније чинио Васко Попа, данас је то свакако својственост поезије Матије Бећковића, а чини се да је то једна од језичких и стилских доминанти и стваралаштва Новице Тадића.

1.1. Уводећи фразеологизме у уметнички текст, аутор/песник може или презимати већ готове фразеолошке јединице или постојеће модификовати. Модификовање може бити остварено на структурно-семантичкој или семантичкој равни. У овом раду намера нам је да на одређеном броју фразеологизама ексцерпираних из неколико Тадићевих збирки² установимо како је песник користио ове језичке јединице, односно како их је саображавао својој идеји и визији. А будући да се за фразеологизам везује експресивност, да је експресивност категоријална особина фразеолошке јединице (Мршевић 1987: 17), што значи да је и њихова употреба у уметничком тексту стилогена, намера нам је и да на основу изабраних примера представимо и степен стилогености у употреби ових језичких јединица.

2. Руски лингвисти Мелерович и Мокиенко у књизи „Семантичка структура фразеологических јединица савременог русског језика”, разматрајући семантичку анализу ФЈ³, праве разлику између околиналне индивидуално-ауторске употребе фразеологизама и њихове околиналне ФЈ: „Околиналне ФЈ за разлику од околиналних индивидуално-ауторских варијанти ФЈ су средство вербализације индивидуално ауторских концепата, а не смисаона замена јези-

1 sonja.kovljanic@gmail.com

2 Примери су ексцерпирани из збирки *Руѓло, Кобац, Улица, Најасић, Пошукач и Непошребни сајушници*.

3 Фразеолошка јединица. Тако ћемо ову синтагму обележавати даље у тексту.

чких еквивалената, што је случај и са околионалним речима које настају на бази ФЈ језика” (2008: 313). Овде ћемо настојати да испитамо где у стиховима Новице Тадића фразеолошки слој настаје на једном или другом принципу. У нашој класификацији, приликом семантичке и структурне анализе ФЈ, имамо у виду само синхрони аспект њихове употребе и значења.

2.0. Начине семантичке модификације засноване на сликовитости ФЈ, и то као двојна актуелизација и буквализација њиховог значења⁴ представљају следећи примери:

2.1. Двојна актуелизација почива на усклађивању значења фразеолошког обрта и сликовитог израза и/или унутрашње форме, што показују стихови песмама „Глад” и „Дувач”⁵.

а) Знам многе што се хране мојим песмама. Сваку реч разломе и ставе под дупу.

б) [...] Опевао би а да не буде опеван, тај у ситним отмицама вештак. [...] Све је некакав неспоразум, мисли, мрси. Да, и он је кренуо мимо света, распирујући паклени пламен, мало-помало дувајући с неба па у ребра. Неми доносилац лоших вести.

У овим примерима ФЈ преузете су у свом устаљеном облику и значењу, а своју експресивност заснивају пре свега на сликовитој представи: „staviti (metnuti, uzeti) koga, što pod lupu – dobro/temeljito razmotriti koga /što (Matešić 1982: 321), односно дувати с неба па у ребра „iznenada, iznebuha, neočekivano” (1982:373). У стиховима песме „Глад” песник алудира на посао (квази)критичара иронично представљајући њихов вивисекцијски однос према поезији и стручност у погледу њеног смисла. У песми „Дувач”, имајући у виду контекст песме/слике: неко ко је кренуо мимо света (неко ко је одлучио да дела самостално, издвојено) али ко том свету доноси лоше (распирује паклени пламен, дува с неба па у ребра), фраза *с неба па у ребра* додатно се нијансира према постојећој дефиницији: асоцијативност и сликовитост се проширују синтагматским везама *па-клени пламен: с неба па у ребра*.

2.2. Структурно померање имамо у следећим стиховима песме „Наклапало”:

в) Зајахао столицу наопачке, као коња
дрвеног. Разглаба о узвишеним,
вечним темама, трачеве тороче,
везе губу[...] Примакне се ближе.
Затапше, поклопи, отклопи
Дахне смрадац кроз носину
Ветар га испред мене однесе,
широко пу празно поље... Кад
ево га данас, опет... [...]

Квалификатив *празно* има функцију да обесмисли слободу деловања, слободу воље, какво је значење фразе *широко је (коме) поље* дефинисано у Матешаћевом речнику: „biti slobodan u djelovanju, raditi po volji” (Матешаћ 1982: 491), или

4 Принципи семантичке интерпретације фразеологизама и класификација на основу структурно-семантичке и семантичке модификације рађени су према поставци и разради овог питања код Мелеровича и Мокијенка у поменутој књизи (2008: 293–329).

5 У већини примера у овом раду наводимо само стихове или строфе у којима се јавља фразеолошка јединица, а, уколико је потребно, и нешто шири контекст, при чему смо водили рачуна да је такво значење јасно. Понегде је, ипак, било потребно наводити и већи исечак текста или чак целу песму.

према РМС „нека иде куда хоће”. Изменом компонентног састава ФЈ, експанзијом устаљене фразеолошке јединице, уводи се додатна нијанса значења, помера устаљена представа, те и појачава њена експресивност.⁶

Такав случај имамо и у наредном примеру (песма „Јављају ми из централе”), где је и експанзијом и структурном модификацијом значење устаљеног израза смисаоно изокренуто иронизацијом религиозног, верског чина:

Јављају ми из централе
 Наказо међу људима пробуди се
 Упали светло пробуди се
 Поред узглавља ти лежи књига
 Вучјом кожом опшивени изабрани
Очитај себи наопаку молитвицу

Уз глагол *очистијати* у РМС дата су следећа значења: 1. отпевати, одслужити (обично о молитви, литургији, миси и сл.); изговорити, изрећи, 2. рећи отворено, у лице, изгрдити, 3. прочитати, ишчитати (1967: 287). Постоји и израз (*очистијати* (некоме) *буквицу*, *лекцију* у значењу (из)грдити (некога) (РМС 1967: 300). Песник овде значење израза *очистијати молитвицу*, који би у овом контексту значио *помолити се за своју душу, отворено исповедити грехе*, структурном модификацијом – компонентним проширењем синтагме квалификативом *наопаку* смисаоно изокреће и такву, негативну, последицу молитве додатно појачава деминуцијом (*молитвицу*), иронизујући њен првобитни/основни значај и смисао.

2.3. Пример буквализације значења ФЈ представљају следећи стихови песме под називом „Две мале песме”:

Друшкан кљунасти јастреб
 У одаји за столом седи
За обешени му се нос
 кравата обесила

Обрт *обесити*, *сиустити*, *покуњати нос* (*до њода*) у значењима а. оборити главу, снуждити се, покуњити се; б. наљутити се, увредити се (РМС 1969: 819), на који нас свакако мисао наводи у овако употребљеним стиховима, овде је, међутим, у функцији буквализације значења ФЈ: конкретної представи јастребовог носа. При процесу буквализације значења мисли се на „полазно, директно значење синтагме које само по себи представља прототип ФЈ, актуализира се, иступа у први план, често противостављено фразеолошком значењу обрта” (Мелерович, Мокиенко 2008: 299). Буквализација може да доприноси прозрочности унутрашње форме, какав је случај и у овом примеру, али демегафоризована слика ипак чува своју симболику, вероватно због игре речи глагола *обесити* и придева *обешен*, која отвара могућност слободне семантичке интерпретације везе *обесити нос* у конкретної употреби.

2.4. Исти глагол „обесити”, сада у другачијој синтаксичкој вези и другачијем значењу – *обесити се коме о врати* „*pasti коме na teret*” (Matešić 1982), или *бацити се*, *обесити се*, *пастити коме око врати* „загрлити кога; бити, стајати коме на врату, за вратом, бити коме на бризи, на терету” (РМС 1967: 424), игром речи и заменом појмова (*врати: јад*) ствара оксиморонску везу (*шерети шерети*) и иронијску представу, која доприноси изразитој стилогености. Семантичка трансформација

⁶ Претходни стих *Ветра за испред мене однесе* може се тумачити и као експанзија фразе *ветар носи [речи]*: не придавати важност нечијим речима (РМС 1967: 360).

остварена је метафоричним преносом: уместо да се јад обесио некоме о врат, неко се (свако) своје јаду о врат обесио („Косачица”).

У одељењу за преживање речи,
свако се своје јаду о врат обесио.

Следећи пример још је ефектнији у игри речи и структурно-семантичком онеобичавању. Због неопходности да се успостави веза са читавим контекстом, наводимо песму „Прекомерна је моја срећа” у целини:

Прекомерна је моја срећа
воће са пчелама милост
богослужење глас
прождирача чујем
заблестале су опет
на тањиру маслине
сад знам да сва је
моја поезија бофл
дога ће појести моје
рукописе
рукописе ране
заплакаће јагуари
проћи ће и овај
месец медени
секира ће у мед
пасти

У овој *унутрашњој синтаксичкој трансформацији* (Мелерович, Мокиенко 2008: 309) (*пала му је секира у мед, секира ће у мед пастии, месец медени, медени месец*), где је индивидуално ауторско преобликовање остварено инверзним редом речи и заменом перфекта футуром, показује се и транспоноване значења датих фразеолошких јединица. Наиме, деконструкција унутрашње форме синтагме *медени месец* – асоцијацијом на време ранобрачне, пуне идеала (меда, среће) историје, о чему говоре први стихови (месец пун меда, богослужења, милости...), мења и основно значење фразеологизма *пала секира у мед*. Оно овде нема оно значење које му је приписано: „дошао је изненада до велике добити, имао је ретку срећу” (РМС 1697: 325, Н.С./Зг.); „doći iznenada do velike dobiti, do položaja/ do uspeha; imeti veliku sreću” (Matešić 1982: 610), већ преокреће то основно значење буквализацијом и реактуализацијом већ устаљеног говорног обрта. Буквализација ФЈ омогућена је и постигнута инверзним редом речи, док реактуелизација устаљеног говорног облика настаје на основи метафоричне представе коју поседује лексема *мед*, а које асоцира на стање среће, благодсти, изобиља. Овде је по среди тзв. контекстулана мотивација семантике ФЈ која „настаје као резултат узјаманог дејстава ФЈ у целини и њених засебних компоненти с различитим елементима контекстуалног окружења” (Мелерович, Мокиенко 2008: 277). Ирониични преокрет и настаје управо на конфротацији синтаксичке инверзије и појмовне деконструкције обрта *пала секира у мед*. Оваква смисаона мутација ефективно повећава експресивну снагу фразеолошке јединице.

2.5. На стилистичком плану посебно су интересантна следећа три случаја (песме „Косачица”, „Човек с актовком”, „Белешка”), јер је овде реч о варијанта-

ма фразеолошких јединица и њиховог значења⁷ У њима долази до лексичке супституције, замене компонената ФЈ речју или синтагмом, којом се утиче на експресивност и инвентивност израза. „Основна функција трансформације таквог рада је одређена контекстуална конкретизација ФЈ, и њено везивање за ситуацију коју описује писац или песник, а самим тим подизање експресивности одређеног израза” (Мелорович, Мокиенко 2008: 305). Тако је, рецимо, у песми *Косачица* репортер-утвара прво био *зелен од једа* да би постао *зелен од бесова*:

„У граду је све у реду,
само је периферија нешто узнемирена...”
извештава, сриче телефонски извештај,
после обиласка терена, зелен од бесова,
репортер-утвара.

Променом устаљеног обрта *зелен од једа* у *зелен од бесова* интензивира се стање немоћи и муке ионако већ сликовите представе у основи постојећег фразеологизма *зелен од једа*. Стилогеност овакве варијанте није у томе што је једна лексема (*jed*)⁸ боља у односу на другу (*bes*), већ у настојању да се дочара дубина очаја репортерског стања, степен љутње или муке некога ко је од ње постао *зелен* (уп. израз: *зелен од муке*). А песник то постиже ретком употребом множинског облика именице *bes*, који се везује пре свега за библијски стил. Стилематичношћу (формалном онеобичавању) израза он је добио и на његовој стилогености (употребној вредности формалног онеобичавања), јер минимално активирање другачијег тона има функцију да додатно иронизује представу и стање дотичног репортера-утваре.

Померање од устаљеног говорног обрта ка новом метафоричком изразу проналазимо и у стиховима песме „Човек с актовком”, где је истоимени *увек у неком добитку, устремљених ушију*.

На задатку,
нешто као назовимајстор,
доктор или крвник [...]
Вреба, наздравља;
најзад устаде и
кроз подневну вреву одландара.
Увек у неком добитку, устремљених ушију. [...]

Израз *устремљене уши* заменио је израз *џуне уши*, како је стајло у првој верзији ове песме, а који је једино забележен у Речнику ЈАЗУ под одредницом *ухо*, и то у значењу „казивати некоме нешто неважно” (ЈАЗУ 1967: 370). С друге стране, знамо за колоквијални израз *ушла му је вода у уши*, који је од буквалног (*нишиша не чује*) развио метафорично значење, у Речнику Матице српске и објашњено: „поставио је немиран, непослушан; доспео је у тежак, критичан положај” (РМС 1967: 402). Међутим ниједно од ова два значења фразеологизма не одговара контексту стиха, јер човек с актовком нити је у својству пацијенса (некоме коме се говори), већ агенса (неко ко дела), нити добитак указује на то да је он не-

7 Наиме, као и за већину Тадићевих књига, и књига *Најасш*, у којој се налазе наведене песме, има две верзије. Анализа тих верзија упућује и на промене које је песник чинио у фразеолошком слоју. О томе говоримо детаљније у раду „Верзије збирке *Најасш* Новице Тадића”, Зборник Матице српске за књижевност и језик 2014, св. 2.; рад је у штампи.

8 *jed* – пући (pucati (popucati, prasnuti) od jeda – 1) naglo i jako se rasrditi, biti veoma ljutit; 2) zavidjeti komu (Matešić 1982: 213).

миран, непослушан, а тек нипошто на то да се налази у неком тешком положају, већ управо супротно. Новица Тадић је овде пошао у другом правцу. Лескичком променом у синтагми *пуне уши у устремљене уши* песник не само да је уклонио семантичку недореченост какву овде има њена прва варијанта и направио успешну алузију на одређен друштвени слој људи устремљених(!) на (материјалну) добит, већ је даље развио метафору, тачније усмерио је у другом правцу – на основу начуљених ушију животиње када јој прети опасност, али и када она вреба свој плен, и човек је, по аналогији, добио начуљене, напете, управљене или устремљене уши. Наравно, сврха тако управљених ушију је другачија, па и смисао иронијом бива онеобичен, а слика и њено значење су тиме експресивнији.

Овоме кругу промена можемо додати и стихове из песме „Белешка“:

Одиста, пријашко, изложен сам свему и свачему.
Оно што, у својим главама, замисле,
то ми у лице добаце. [...]

У ранијој варијанти стајало је: *што ми у лице сасју*. И овде променом само једне лексеме долази и до модификације основног тона. Наиме, фразу *сасјуи некоме нешију у лице* доводимо у везу са синонимном *сасјуи вајру на кога*, у значењу „прекорити кога врло оштрим речима” (РМС 1973: 652). Смисао је, дакле, на говорној радњи (*прекорити*), с тим што израз *сасјуи некоме нешију у лице* још више сужава семантички опсег прекора, појачавајући његову негативну компоненту. Супротно томе, лексма *добацити* употребљена је у свом фигуративном значењу, „шаљиво или заједљиво упутити речи” (РМС 1967: 698), што не само да нема оштрину као *сасјуи* већ негде подразумева и иронијски или шаљив тон.

2.6. Оказионалну, тачније okazaионално индивидуално-ауторску употребу фразеолошке јединице имамо и у наредном примеру песме „Пред огледалом”, где је из контекста околних стихова јасно значење лексичке супституције у устаљеној фрази.

Јутрос, пред огледалом док се бријем,
Искрсну тај приказ однекуд,
И никако да прође. Жилет га однео.

Према изразу *ђаво за однео*⁹ (*за неког ко је дошао у незгодном часу*) и *ђаво за носи* (нека буде по његовом (по твојему, вашему), РМС 1967: 815), песник је направио алузију на одређену ситуацију, тако да је употреба конкретног обрта овде ситуативно мотивисана. Ипак, она тиме у датом контексту доноси и ново значење базирано на аналогији конкретно (*жилет*): апстрактно (*ђаво*).

2.7. У наредном примеру („Мува, 1989”) проналазимо случај okazaионалне ФЈ које су настале као резултат структурно-семантичке аналогије по контрасту. Овакве индивидуалне креације (и комбинације ФЈ) по правилу имају снажан експресивни карактер:

Бог те на небесима благословио,
Мртва муво.

Зинула си преко свог зева
и ниско пала.

Ту где су отворене ране,
Твоје је мрачно краљевство.

⁹ *носи за, иди до ђавола* – губи се, остави ме на миру; однео га – пропао је (РМС 1969: 815).

У српском језику не познајемо израз *зинући преко свој зева*, али је његово значење изван овог контекста ипак јасно: учинити нешто преко својих могућности, прекорачити сопствену меру. Његова мотивисаност лежи у сликовитости коју представља читава фразеолошка јединица. Ваљало би упоредити фразеологизам са тим значењем у руском језику: *выше своего носа (своей головы) не прыгнешь*, у значењу *изнад (преко) свој носа/ главе не можеш скокити* (М.: Астрель, АСТ. А. И. Фёдоров. 2008). У сваком случају, учинити нешто преко својих могућности/граница у овом контексту негативно је конотирано, чему посебно доприноси сликовит обрт који следи, *ниско пасти*, где се антитезом успоставља значење пада као последице превеликих (неодмерених) очекивања, прекорачења (недохватних) граница. Фразеологизам *ниско пасти*, настао на основу израза *пасти на ниске (панке) гране*, остварује и своје денотативно (буквално) значење – „бити повучен с вишег положаја на нижи властитом, сопственом тежином, свалити се (на земљу) (РСМ 1971: 350), овде дословно *умрети, изгубити животи*; и конотативно (метафорично) – б) срозати се, пасти, спустити се морално (РСМ 1967: 553); *postati nečastan/podaо, srozati se u moralnom pogladu, izgubiti ugled/položaj u društvu* (Matešić 1982: 455). Због синтагме *отворене ране* из наредне строфе, не можемо са сигурношћу тврдити да су то ране у физичком смислу, односно не искључиво у физичком смислу, иако на то прво наводи значење песничке слике. Због херметичности Тадићеве поезије и двострукости семантичког плана, и овде је отворена могућност да је реч (и) о душевним, емотивним ранама.

Аналогију засновану на контрасту ниско/високо, ништавно/узвишено, што је један од доминантних концептуалних поступака код овог песника, имамо и у следећем примеру околиналне употребе фразеолошке и термилошке синтагме (песма „Распра“):

Ова распра не траје од јуче,
И како ствари стоје
Неће се ускоро завршити.

Противници кидишу и посустају,
Прибирају снаге,
Надувавају образе, ногама копају.

Кад празна слама нарасте до
Кумове сламе, видеће се
Да је и то није било узалуд.

Присетиће се најзад
Ко је бацио кост
Међу гладне псе.

Ко у последњем одмаглио часу.

У стиховима *кад празна слама нарасте до Кумове сламе* („Кумов(ск)а слама астр. дуга светла пруга преко целог неба, састављена од безброј ситних звезда, видљива за време звезданих ноћи; празна ~ нешто безвредно, узалудно”, РСМ 1973: 842), осим на игри речима, сликовитост се заснива на повезивању два опречна света и два опречна значења предствљена фразеологизмом и термилошком синтагмом: ниско/високо, горе/доле, небо/земља, звезде (галаксија)/п-нор... а сам тај сематички распон врло је асоцијативан и иронично је представљен преувеличавањем узалудности и бесмислености одређеног човековог делања.

Фразеологизам *бацитији кості* овде је употребљен у свом дефинисаном значењу *задовољити кога чим незнајним* (РМС 1969: 11), што одговара контексту ранијих стихова и читаве песме.

3. У наведеним примерима, пре свега околиналне индивидуално-ауторске употребе фразеологизама али и околиналних ФЈ или веза насталих контаминацијом устаљених израза, видели смо примере и структурно-семантичког (транспозицијског) и семантичког (трансформационог) преобликовања. У већини случајева циљ модификације била је додатна/појачана иронизација слике/значења. По правилу је степен стилогености већи код оних примера где је постигнута двојна актуелизација фразеолошке јединице – и денотативног и конотативног плана, од оних где је значење фразеологизма употребљено у дословном значењу или где се његово значење буквализује и демотивише. Посебну стилску ефикасност имају примери где је игра речи додатно усложнила значење фразе. Највећу стилогеност видимо пак тамо где је аутор направио своје околиналне фразеолошке јединице, било аналогијом са постојећим изразом или спајањем опречних представа у једно, ново, значење.

Овим корпусом примера настојали смо да покажемо како се проучавањем фразеологије „једног писца или неког његовог дјела, могу [се] пратити и ауторске трансформације и његов индивидуални стил у употреби фразеолошког слоја језика, и могу [се] утврдити конкретни циљеви које он постиже у свом поетском поступку (Пејановић 2010: 156). Анализирани примери показују ауторске трансформације постојећих фразеологизама и пишчев индивидуални стил, а циљеви које је он и једним и другим поступком тежио да оствари јесте она скала значења посредоване слике света која због своје гротескне и карневалске природе човекове судбине, с једне, и дубоко трагичне и понорне визије свакодневице, с друге стране, највише и почива на подражавању и пародирању колоквијалне или библијске реторике, те се због тога и не може обухватити једнозначном представом стварности. То, чини се, предочава читава поезија овог песника, а у свом семантичком обиљу непосредно илуструју онеобичавања – језичка и појмовна, какви-ма несумњиво припада и област фразеологије, коју је песник обилно користио.

Литература:

- Делић 2012, Ј. Делић (ур.), *Како помислим на себе, кришом се њекрстићим*, Зборник радова о песничком делу Новице Тадића, Плужине: Центар за културу.
- Ковачевић 2000, М. Ковачевић, *Стилистика и грамајтика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Лакићевић 2014, Д. Лакићевић (ур.) *Одњено перо Новице Тадића*, Зборник радова са научног скупа, Београд: Српска књижевна задруга, Филолошка гимназија.
- Матешки и др., 1982, Ј. Матешки и др., *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Школска књига.
- Микић 2010, Р. Микић, *Песник њамних ствари*, Београд: Службени гласник.
- Мелерович, Мокијенко 2008, А.М. Мелерович, В.М. Мокијенко, *Семантичка структура фразеолошких јединица савременног руског језика*, Кострома: ФЕДЕРАЛНОЕ АГЕНСТВО ОБРАЗОВАНИЈА.
- Мршевић 1987, Д. Мршевић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Пејановић 2010, А. Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: CANU.

Речник МС, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. I-VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Хамовић 2009, Д. Хамовић (ур.), *Новица Тадић, песник*, Зборник, Краљево: Народна библиотека „Стефан првовенчани“.

STYLOGENETIC OF PHRAZEOLOGISMS IN NOVICA TADIĆ POETRY

Summary

Given that expressivity is an immanent characteristic of phraseologisms as well as the fact that the use of phraseologisms in poetic texts is specific, in this document we have examined their effects and level of stylogenics in Novica Tadić's verses, extracted and analysed different ways of remaking phraseological units, and tried to determine the consequences of using phraseologisms on the semantic, stylistic and even poetic planes with this poet. In most cases by structural and/or semantic remaking irony was enhanced, while the poet does this by mimicking colloquial or biblical tone. The analysis showed individual-author's modification of existing phrases as well as the making of occasional locutions.

Key words: stylogenics, phraseologisms, structure, semantic, Tadić

Sonja Milovanović

Марко Стојиљковић¹
Крађујевац

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ МОДИФИКАЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА У ШПАНСКИМ НОВИНАМА

Предмет рада је појава модификованих фразеолошких јединица у шпанским писаним медијима. У уводном делу рада осврнућемо се на теоријски оквир шпанске фразеологије и сфере њеног проучавања, а затим прецизно дефинисати фразеолошке јединице. Размотрићемо одређене карактеристике тих јединица и указати на комплексност феномена модификације. Циљ рада је да пронађемо, документујемо и анализирамо лексичко-семантичку промену модификованих фразеолошких јединица. Такође, на истим примерима укратко ћемо указати на проблеме приликом превођења и испитати постојање еквивалената у српском језику, како на лексичком тако и на семантичком нивоу. Корпус чине текстови у електронском формату шпанских дневних новина *El País*, *ABC* и *El Mundo*, а анализирани примери су подељени у групе.

Кључне речи: фразеологија, лексичко-семантичка анализа, фразеолошке јединице, модификација, идиоматски израз

1. Увод

Добро владати страним језиком подразумева, поред познавања спорадичних речи и правила њиховог комбиновања, и познавање устаљених језичких структура, културно дубоко укореваних, које не подлежу генералним правилима језика. Ове специфичне структуре, које несумњиво постоје у свим језицима, резултат су језичке мотивације говорника. Такве структуре врло су заступљене у језику уопште, а њихов избор дугује се високом илустративном капацитету и њиховом емотивном доживљају, те су полако узеле маха и у новинском језику. Осим тога, због ограниченог простора новинских чланака, ова средства су одличан избор услед њихове економичности и метафоричне позадине. Управо због тога смо се одлучили да нам корпус буду дневне новине у електронском формату, ограничавајући се, колико је то могуће, на текстове у вези са политиком и економијом. Међутим, пре преласка на испитивање њихове појаве и анализу у новинском дискурсу, указаћемо на теоријски оквир науке која се њима бави и шта подразумевамо под овим структурама. Покушаћемо да у текстовима пронађемо модификоване фразеолошке јединице ограничавајући се на идиоматске изразе, пословице и изреке, које ћемо у следећем поглављу детаљније објаснити.

Може се рећи да су ове структуре, које уопштено називамо фразеолошким јединицама, ефикасније за експресију од слободних комбинација речи јер рефлектују целу слику или ситуацију, за разлику од неколико слободно комбинованих речи, односно функционишу као микротекст унутар текста.

Корпус који смо користили састоји се од најпопуларнијих и најчитанијих шпанских дневних новина у електронском формату: *El País*, *ABC* и *El Mundo*. Како у самој Шпанији, тако и у осталим земљама хиспанског говорног подручја, ове новине уживају велики престиж.

¹ cenarius_5@yahoo.com

2. Фразеологија и фразеолошке јединице

Горепоменим језичким структурама бави се фразеологија, а њих, између осталог, називамо још и *фразеологизмима*, тј. *идиоматским изразима*. Ни у шпанском, ни у српском језику избор термина није једностран, а ни оквири фразеологије нису јасно утврђени. Међутим, не желећи да улазимо у специфичност овог проблема, у овом раду користићемо термине *фразеолошка јединица* (ФЈ), као свеобухватнији, надређени појам и *фразеологизам* и *идиоматски израз*² као хипониме.

Фразеологија је научна дисциплина која се развила средином 20. века, тачније '50-тих година у бившем Совјетском савезу. У овом раду следићемо теоријски оквир и поделу Корпас Пастор (1996), која дефинише фразеологију као поддисциплину лексикологије и препознаје у њој три велике сфере: лексичке колокације, идиоматске изразе (фразеологизме) и фразеолошке исказе. Са њом се такође слаже Мена Мартинес (2003), која у општим цртама преузима њене теоријске постулате. Са друге стране, Гарсија Пахе (2008) сматра да се једино идиоматски изрази могу сврстати у оквир фразеологије као њени изразити представници. У овом смислу у врло грубим цртама може се повући паралела са српским језиком, те ћемо у даљем раду фразеологизме и идиоматске изразе користити као синониме, док ће фразеолошка јединица бити хипероним. С обзиром на то да су лексичке колокације лексикализоване у мањој мери, њихово значење је транспарентније, те се лакше разумеју и преводе. Њима се нећемо бавити у овом раду. Насупрот њима, десемантизација јединица друге и треће сфере утолико је изазовнија и занимљива, и оне ће бити предмет наше анализе.

Лексичке колокације су устаљене синтагме, комбинације две или више речи, које ипак не могу да се комбинују потпуно слободно са другим речима, при чему један од конститутивних елемената чува своје основно значење (на пример *asumir una responsabilidad* > „преузети одговорност”, *tomar las medidas* > „предузети мере”, *gravemente herido* > „тешко повређен”, *enemigo acérrimo* > „смртни непријатељ”, *bandada de pájaros/aves* > „јато птица”. Идиоматски изрази, са друге стране, имају пренесено значење које се не може наслутити из његових саставних делова (на пример *tomar el pelo* > „шалити се (са неким)” или „терати шегу (са неким)”, *dar gato por liebre* > „продати мачку у цаку”, *cabeza de turco* > „жртвено јагње”, *en un dos por tres* > „у трен ока”; међутим, потребно је истаћи да, осим денотативног фигуративног, ови изрази имају и своје денотативно буквално значење, што се једино може закључити из контекста, па би се први израз могао превести и као ‘ухватити за косу’ а други ‘дати мачку за зеца’, итд.). Њих је лакше уочити јер су тежи за превод и само разумевање, а последица тога је и теже уочити њихове лексичко-семантичке модификације, које су утолико пре и занимљивије. Трећу сферу чине ФЈ које су саме по себи искази, односно аутономни говорни чинови, који се карактеришу својом унутрашњом и спољашњом устаљеношћу. Деле се на паремије (пословице и изразе) и друштвене формуле (потоњима се не бавимо). Неки од примера паремија су:

- *Al que madruga, Dios le ayuda.* > „Ко рано рани, две среће граби.”
- *No es oro todo lo que reluce.* > „Није злато све што сија.”
- *Quien mucho abarca, poco aprieta.* > „Ко тражи веће, изгуби из вреће.”

2 У свом раду, Глорија Корпас Пастор (1996: 17, 18) указује на типове комбинација речи и спектар различитих термина који се користе за њихову деноминацију у шпанском језику.

У овом раду посветићемо се документовању и анализи модификација и трансформација које су ове фразеолошке јединице претрпеле (идиоматски изрази и паремије). Али како је могућа модификација, ако смо рекли да су то устаљене језичке комбинације? Како бисмо одговорили на ово питање и објаснили овај феномен важно је укратко споменути њихове карактеристике, са посебним освртом на оне услед којих је могућа примена лексичко-семантичке модификације.

2.1 Устаљеност и идиоматичност: основе за фразеолошку модификацију³

Главне лингвистичке карактеристике ФЈ, које наводи Корпас Пастор, а које су у њима присутне и описују их у већој или мањој мери, јесу: учесталост, нормативност (институционализованост), устаљеност, идиоматичност, варијабилност, градација (Корпас Пастор 1996: 19–32).

Устаљеност која се односи на ове комбинације речи разуме се као нешто што је говорник похранио у својој свести и тежи да га репродукује без декомпоновања на саставне елементе. Заправо, ради се о „својству које одређени изрази поседују како би се у говору репродуковали као већ постојеће, комбинације, као што је то случај са префабрикованим структурама у архитектури” (Сулуага 1975: 230).

Идиоматичност се односи на семантичку лексикализацију на највишем нивоу. Односи се на семантичко својство које поседују одређене ФЈ услед чега је немогуће дедуковати значење путем изолованих саставних делова (Корпас Пастор 1996: 26).

Иако постоји неслагање по питању предмета фразеологије, већина лингвиста се ипак слаже да су две најбитније карактеристике идиоматичност и устаљеност (Алварадо Ортега 2008; Гарсија Пахе 1995; Доброволскиј 2009; Корпас Пастор 1996; Корпас Пастор, Мена Мартинес 2003; Сулуага 1975, 2001).

3. Модификације ФЈ: анализа корпуса

Приликом прегледа карактеристика ФЈ истакли смо устаљеност као једну од најбитнијих карактеристика и понављамо да она претпоставља немогућност замене лексичких компоненти и промену редоследа њених елемената. Међутим, консеквентни ефекат устаљености јесте феномен дефразеологизације, тј. модификације. Она се остварује када ФЈ буде предмет дискурзивних промена, као што су лексичка замена, граматичке промене, уметање, додавање, итд., када губи потпуну устаљеност. Постоје различите деноминације ове спорадичне креативности: неки је називају *деауидиоматизацијом* (Мена Мартинес 2003; Сулуага 1975, 2001), други радије говоре о *делексикализацији* (Гарсија Пахе 1989), или пак о креативној манипулацији (Корпас Пастор 1996). Да не бисмо улазили у истанчане разлике овакве терминологије, јер се у основи ради о истом феномену, ми ћемо их у овом раду једноставно звати *фразеолошким модификацијама*. Под овим појмом подразумевамо лингвистичку креативност говорника, који вољно мењају семантику израза како би им приписали нова значења. Остварује се смерном применом било каквог начина манипулације или креативне модификације. То су спорадичне промене говорника са одређеним циљем (Мена Мартинес

3 Термини на шпанском за устаљеност и идиоматичност су *estabilidad* и *idiomaticidad*. За више информација о овим и осталим карактеристикама ФЈ видети Корпас Пастор 1996, Алварадо Ортега 2008.

2003: 5). Потребно је истаћи да се не ради о *lapsus linguae* и (по)грешкама, већ о свесној манипулацији која добија функцију убеђивања (Гарсија Пахе 2008: 261). Дакле модификације представљају спорадичну, вољну и креативну, а најважније сврсисходну промену, чији је резултат иновативна и неубичајена ФЈ.

(1) *El profesor del IESE e inversor Luis Martín Cabiedes resume: “Esta situación [la del boom del emprendimiento] me recuerda a aquello de María Antonieta: si el pueblo no come pan, pues que coma bollos...”*. (*El País*, 29/01/2014)

[Инвенститор и професор у пословној школи, Луис Мартин Кабиједес, резимира: „Ова ситуација (бум предузентништва) подсећа ме на оно што је рекла Марија Антоанета: **‘ако село не једе хлеб, нек једе лепиње...’**.]

У претходом примеру наилазимо на речи које је изговорила Марија Антоанета у 18. веку у Паризу, у време велике несташнице хлеба. Будући да не фигурира у свим фразеолошким речницима, неки верују да јој се ове речи неосновано приписују. Ипак, ова њена изјава је до данас остала позната и усталила се у многим језицима у Европи. Оваква промена речи које је она изговорила у датом тренутку: *si no hay pan que coman pasteles* („ако немају хлеб, нек једу колаче”), не може се приписати намерној језичкој креативности са одређеним прагматичким циљем. Упркос томе што је дошло до замене саставних делова (замена глагола: *no hay > no comen*, и именице: *pasteles > bollos*) и додавања неких елемената (именице *pueblo*), новоскована ФЈ не мења семантичку вредност ни сама по себи, а ни у оквиру датог контекста у коме је искоришћена. Превод овог измењеног израза био би: „ако село не једе хлеб, нек једе лепиње”, чије би значење остало исто као у оригиналном изразу. Приметићемо да ово није фразеолошка модификација и оваквим примерима се нећемо бавити јер није дошло ни до какве кључне модификације (осим лексичке), већ је вероватније производ необразованости или погрешно пренесених речи трећег лица, јер иако је врло распрострањена, ова изјава није толико позната великом броју људи.

Имајући све претходно речено у виду, јединице које су најподложније променама управо су оне које су укорене у лингвистичкој свести говорне заједнице, тј. устаљене су и нормиране, а све са циљем да се пренесу одређене идеје. Лингвистичка и (интер)културална компетенција оних који их читају или слушају дозвољава им да препознају модификовану структуру, али и новостечено значење путем реактивације литерарног и идиоматског значења исте.

3.1. Механизми модификација

Већ смо споменули разуђеност фразеологије као науке и предмета проучавања, тако и у случају модификација имамо различита тумачења и поделе. У овом делу рада приказаћемо сакупљене примере модификација које смо поделили у три групе: 1) редукција, 2) додавање и 3) лексичка замена. У тексту који следе приказаћемо примере ових промена и објаснити њихове феномене.

3.1.1. Редуција

Под овим механизмом фразеолошке модификације подразумевамо изостављање једне или више лексема из оригиналне форме ФЈ. Овакав механизам има за циљ да у читаоцу призове метафоричну слику и значење које се крије иза фразеологизма, али не дајући му комплетну форму. Тиме га делом индентификује са текстом и приближава му га. Редуција се врло често користи у насловима новин-

ских чланака како би закупила пажњу, тим пре што је садржај текста потпуно непознат па ће читалац бити принуђен да прочита тако насловљен чланак. У оваквим случајевима врло често користе се пословице чији је један део изостављен.

Следећи пример послужиће нам да објаснимо и илуструјемо овај начин модификације.

- (2) *Un referéndum sobre los duros recortes, y sus gravísimas consecuencias, es una oportunidad para que todos, podamos explicar nuestras razones y alternativas y, si la sociedad considera que este es el único camino que nos queda (...). Ni vamos a estar quietos ni mudos, aunque **nos entren moscas en la boca.*** (El País, 06/11/2012)

[Референдум о смањењу буџета, и његовим тешким последицама, прилика је да сви, почињући од Владе, можемо да објаснимо наше разлоге и алтернативе и, ако друштво сматра да је то једини пут који нам преостаје (...). Нећемо ни да будемо мирни, ни да ћутимо, па и ако нам **сипају течно олово у уста.**]

У примеру (2) ради се о изразу *en boca cerrada no entran moscas* (дослован превод оригинала: „у затворена уста не улазе мушице“), са значењем да не треба превише причати како би се избегли непотребни проблеми. Дослован превод модификације гласио би „(па и ако) нам уђу мушице у уста“. Израз је модификован на више нивоа: негативна конструкција постаје позитивна, избацује се један елемент (*cerrada*) и потпуно мења структура (замена места деловима, безлична конструкција прелази у личну: 1. л. мн.). Овде је употребљен са потпуно супротним значењем. Такво дијаметрално супротно значење настало је усред револуционости због репресија шпанске владе, те су грађани одлучили да истерају правду и да захтевају објашњења, односно „тражиће одговор по сваку цену“. Оваква употреба осликава став аутора текста према власти, али и емотивно стање у коме се налазио у периоду писања текста. Приметићемо да се у овом случају фразеологизам употребљава у негативном смислу, при чему се исказују револт и незадовољство. Што се тиче превода, у српском не постоји лексички еквивалент али би семантички донекле био „ћутање је злато“. Међутим, због немогућности уклапања у контекст чланка, одлучили смо се за поредбenu конструкцију „ћути као заливен“. Историјска подлога ове конструкције може се наћи вековима уназад. Наиме, када би у рату ухватили непријатеља ког су желели да натерају да проговори, претили би му течним оловом. Уколико ни тада не би желели да издају своје савезнике, сипали би им течно олово у уста. Као последица тога они би заиста „ћутали као заливени“.

3.1.2. Додавање

Овај тип модификације одликује се додавањем лексеме (у неким случајевима и више њих) одређеној фразеолошкој јединици мењајући њен лексички састав. Међутим, у неким спорадичним случајевима додавањем се не мења семантички састав, односно не утиче на промену значења. Овај механизам, ради лакшег прегледа, поделићемо на три групе: а) уметање лексема, б) уметање реченице и в) комбинација две ФЈ.

а) Уметање лексема

У овом случају ради се о било каквом додавању нових лексема које утичу на лексичко-семантичку уставност ФЈ. Могу бити уметнуте како би им се променио редослед или да се директно односе на неку саставну реч, а исто тако могу се уметати две и више речи, па чак и целе конструкције:

- (3) *Surgen muchas interrogantes acerca de nuestra Justicia, que lo único que hace al parecer, es generar sueldos para gente que se preocupa más de cobrar olvida juzgar objetivamente, y por ende, hacer cumplir la muy soñada por muchos justicia, que sabemos es ciega, pero al parecer también es sorda, muda, y de vez en cuando, coimera.* (ABC, 25/09/2004)

[Појављују се многа питања која се тичу наше Правде, која, изгледа, само ствара плате за људе који се више брину да наплате заборављање од објективног суђења, и напослетку, од извршавања **правде**, коју сви сањају, за коју знамо да **је слепа**, али се чини да **је и глува, мутава**, и понекад, **кокетна**.]

У овом случају аутор текста иронично говори о правди, о томе како неки не подлежу казнама, за њих не важе правила и закони који се примењују на другима. Да је „правда слепа” (*justicia es ciega*: пословица⁴) осетили су само обични грађани, док су политичари и они који су на власти остали ван закона. Аутор овог текста, пореклом из Парагваја, како би подвукао свој иронични став и изразио своје незадовољство правосуђем, манипулише овим изразом па му додаје одређене квалификативе, „глува” и „мутава” алудирајући на „три мајмуна”.⁵ Овај пример представља креативно поигравање принципима двеју култура, које метафоричном сликом објашњавају апстрактан појам правде. Мешањем хеленске и јапанске културе постиже се већи ефекат код читаоца, такође, већи је ефекат самог експресивног чина.

б) Уметање реченице

- (3) *FLORIANO APUNTA A AZNAR: ‘NO LE BUSQUÉIS EL TERCER PIE AL GATO, PORQUE ASÍ NO LE VAIS A VER EL BIGOTE’*

Però el número tres fue mucho más transparente cuando, preguntado por las dos almas del PP, insinúo que Aznar es el único que está detrás de la tensión interna que estos días arrecia en el partido. «Se pueden hacer todas las interpretaciones. Yo tenía un profesor de matemáticas que decía: no le busquéis al problema el tercer pie al gato, porque posiblemente no le vais a ver el bigote».

«¿El de Aznar?», fue preguntado. Y Floriano, admitiendo el «gol metido» por el entrevistador y hasta su «inteligencia», insistió en el símil: «Conviene no

4 Према детаљнијој подели идиоматских израза, Гарсија Пахе (2008) би ову пословицу сврстао у фразеологизам са реченичном конструкцијом.

5 „Три (мудра) мајмуна” која се такође зову и „три мистична мајмуна” представљају максиму која је приказана сликом. Заједно оваплоћују три облика једног принципа, приказани као мајмун коме су руке преко очију: да не види зло, другом су руке преко ушију: да не чује зло, а трећем преко устију: да не прича зло. Изрека гласи „да не види зло, да не чује зло, да не прича зло”. Међутим, некада се може наићи на четвртог мајмуна са прекрштеним рукама, или их држи преко гениталија: „да не ради зло”. Овај идиоматски израз врло често се користи иронично у ситуацијама у којима неко окреће леђа правди (Тејлор 1966: 101–103, видети линк: <http://www.three-monkeys.info/1/ORIGIN/Audi,Vidi,Tace.htm>).

dramatizarlo todo; no le busquemos el pie al gato, que no le vemos el bigote».
(*El País*, 30/01/2014)

[ФЛОРИЈАН ПОРУЧУЈЕ АСНАРУ: „НЕ ТРАЖИТЕ МАЧКИ ПЕТУ НОГУ, ЈЕР ЈОЈ ТАКО НЕЋЕТЕ ВИДЕТИ БРКОВЕ”

Међутим број пет је био много транспарентнији када је, након што је упитан за две душе НП-је⁶, инсинуирао да је Аснар једини кривац за унутрашњу напетост која ових дана влада у партији. „Може се протумачити на различите начине. Имао сам професора математике који је говорио: **не тражите мачки пету ногу, јер је могуће да јој нећете видети бркове**”.

„Аснарове?”, узвратио је новинар. Флоријан, признајући новинару да је погодио тачно у центар, па и да је „интелигентан”, инсистирао је на нечему сличном: „Не треба све преувеличавати; **немојмо тражити мачки ногу, јер јој не видимо бркове**”.]

Идиоматски израз који анализирамо, *buscarle tres pies al gato* (буквално преведено: „тражити мачки три ноге”), само у претходном примеру модификован је неколико пута (основни број три (*tres*), замењен је редним бројем (*tercer*); додавање именице „проблем” (*el problema*), затим изостављање броја „три” (*tres*)). Међутим нама је за испитивање најзанимљивија модификација додавања другог дела *no le vamos/vais a ver el bigote* („нећемо/нећете јој видети бркове”). Она код читаоца производи комичан ефекат само у једном случају, а то је познавање чињенице да Аснар има бркове. Овај пример илустративно показује семантичко-контекстуалну и прагматичку вредност модификоване ФЈ, чији се пун ефекат постиже једино познавањем вантекстуалних чињеница.

Постоји и варијанта овог израза, заправо оригинална верзија, која гласи: *buscarle cinco pies al gato* („тражити мачки пет ногу”). Бујтраго (2012) бележи оригиналну фразу која се налази у Коварубијасовом⁷ делу и иронично наглашава да је постојао неко ко је пронашао пету ногу, мешајући је са репом.

Најприближнији превод овог фразеологизма био би „тражити длаку у јајету”, али имајући у виду претходну анализу лексичко-семантичке и прагматичке модификације ниједан од постојећих превода у српском не уклапа нам се у контекст. Како ћемо онда превести а да бар делимично очувамо смисао, односно сарказам који је хтео да нам дочара Флоријан? У овом случају прибегли смо буквалном преводу шпанског израза. Овај начин је могућ из једног простог разлога, и код говорника српског „тражење пет ногу код мачке” произвешће исти комичан ефекат и асоцирати на исто значење: бесмислена потрага за нечим што очигледно не постоји. Додатак који следи указује да услед бесмислене потраге пропуштамо оно што је очигледно и видљиво, а то су мачији бркови.

в) Комбинација две ФЈ

Посебно су занимљиви примери у којима долази до стапања две ФЈ, те тако настаје један хибридни идиоматски израз који добија ново значење комбинујући семантику оригиналних израза. То је углавном могуће уколико оригинални изрази имају бар једну исту лексему, најчешће глагол, путем којег се комбинују. Наредни пример нам ово илуструје.

6 Народна партија (*Partido Popular*) је конзервативна политичка партија у Шпанији.

7 *Tesoro de la lengua castellana* (1611), Sebastián de Covarrubias.

(5) *Los sondeos siguen reflejando un apoyo mayoritario a Erdogan, pero los anti-cuerpos que genera son cada vez mayores. Y, por lo que ha quedado patente, no solo en las filas de la mermada oposición. La lucha de poder en el AKP ha empezado a sacar a la luz los trapos sucios del partido y pone en riesgo los planes electorales de Erdogan, que pretende presentarse como candidato a las primeras presidenciales por sufragio universal, el próximo agosto. (El País, 27/12/2013)*

[Анкете и даље показују већинску подршку Ердогану, али противнике које добија су сваким даном све бројнији. И то не само у редовима смањене опозиције. Борба за власт у СПРТ-у⁸ прозороковала је да партијски **прљав веш угледа светлост дана** и угрози Ердоганове изборне планове, који ће се кандидовати на државним изборима за председника, следећег августа.]

У примеру (5) комбинацију два израза омогућава заједнички глагол. Изрази *sacar los trapos sucios* и *sacar [algo] a la luz* спојени су једним глаголом. И један и други пример односе се на нешто скривено што треба открити и истражити, односно нешто скривено што треба да исплива на површину. И у овом примеру употребљени су са негативним значењем. Сведоци смо да се у политици док је све у реду и док су одређене партије на власти не долази до проблема. Чим се постави питање избора, или до њих дође, одмах почињу размирице и долази до откривања тајни које су и једни и други чували док су били у добрим односима. Наиме, у примерима не долази до значајних лексичко-семантичких промена, али долази до језичке креативности и иновативности услед сврсисходног прагматичког циља.

3.1.3. Лексичка замена

У литератури смо сретали различите поделе лексичке замене. За потребе овог рада, овај механизам модификације поделили смо на две групе: а) варијанте и б) лексичке замене у ужем смислу.

а) Варијанте

У овом раду нећемо се бавити фразеолошким варијантама јер оне не представљају модификацију у ужем смислу овог феномена (в. Алварато Ортега 2008; Доброволскиј 2009; Корпас Пастор 1996; Корпас Пастор, Мена Мартинес 2003; Сулуага 1975).

б) Лексичка замена у ужем смислу

До лексичке замене може доћи на два начина, у зависности од тога да ли се устаљеној ФЈ мења једна лексема, више лексема, тј. део ФЈ, или долази до потпуне лексичке замене свих делова остављајући само форму оригиналне ФЈ. Ради лакшег прегледа, ову групу смо такође поделили у две мање: б.1) замена лексеме или дела ФЈ и б.2) лексичка замена целе ФЈ. Показаћемо на примерима како долази до феномена лексичке замене.

б.1) Замена лексеме или дела ФЈ

(6) *LA CAMA DE PANDORA (El Mundo, 20/02/2014)*

[ПАНДОРИНА ПОСТЕЉА]

8 Странка правде и развоја Турске (турски: *Adalet ve Kalkınma Partisi*) је конзервативна прозападна владајућа странка.

(7) *SAMA REDONDA* (*El Mundo*, 20/02/2014)
[ОКРУГЛИ КРЕВЕТ]

Претходна два примера (6) и (7) називи су блогова у дневним новинама *El Mundo*. Оригинални облици *la caja de Pandora* (6) и *mesa redonda* (7) називају се европеизмима, који су данас део културне баштине Европе, а углавном потичу из античких култура Хелена и Римљана. У овом случају имамо и пример „округлог стола” који потиче из Британије и везује се за краља Артура. С обзиром на то да се сматрају делом европске културне баштине, они имају потпуне еквиваленте у скоро свим европским језицима, па и у српском „Пандорина кутија” (6) и „округли сто” (7). Оба примера из медија имају сексуалну конотацију, те је због тога и употребљена лексема *sama* („кревет”). У првом примеру, игра речима *caja* („кутија”) и *sama* („кревет”) потпуно је основана јер имају исти број фонема и сличног су фонолошког састава, осим у изговору трећег слова. У преводу смо се одлучили за именицу „постеља” уместо „кревет” јер боље преноси сексуалну конотацију. Што се тиче другог примера, *mesa* („сто”) и *sama* („кревет”), исти броја фонема и лексичко поље омогућили су овакво поигравање. Међутим, није савим јасно ни како се ово ново значење са сексуалном конотацијом доводи у везу са изворним значењима двају модификованих фразеологизма, јер у својој семантици ни приближно не упућују на такво значење. Претпостављамо да је циљ ова два наслова да заокупе пажњу већег броја читалаца услед разумности оригиналних израза.

6.2) Лексичка замена целе ФЈ

(8) *MÁS FRANQUISTA QUE FRANCO* (*El Mundo*, 28/01/2014)
[ВЕЋИ ФАШИСТА ОД ФРАНКА]

Управо је претходни пример (8) пример модификације *par excellence*. Структура оригиналног израза остала је потпуно иста али је дошло до замене лексема које су носиоци значења. Конструкција *ser más [algo] que [algo]* врло је продуктивна и могу се наћи многобројни примери у шпанском језику, што омогућава овакво креативно поигравање. Међутим, занимљиво је да у мору примера ипак упућује на само један, о коме говоримо у наставку. У изворном облику *ser más papista que el Papa* значи *бићи скрупулозан, показати више ревности, интјереса, пажње и задржености од особе која се одређеним пословом бави*. Бујтраго бележи да је изворно овај израз био исти као данашњи у српском (*ser más católico que el Papa*), превод који код нас није претрпео модификацију коју јесте у Шпанији (Бујтраго 2012: 645).

Што се тиче превода, ово је типичан пример „упадања у идеолошку замку”. Ако бисмо ову културему хтели да преведемо на српски, поставља се питање коју личност из домаће историје изабрати а која би се могла повезати са Франсиском Франком. Треба имати у виду да је Франко након Грађанског рата (1936–1939) у Шпанији дошао на власт и период од три и по деценије (1939–1975) обележио диктатуром, тиранијом и оштром цензуром. Осим тога, он је један од најпознатијих и најконтроверзнијих владара у историји ове земље. Немогуће је наћи идентичног владара у српској историји, али како и на који начин изабрати које ћемо елементе желети да упоредимо? Управо при избору, идеолошки бојимо наш превод, јер се поставља питање „доброг” избора поредбених карактеристика. Како не бисмо упали у такву замку и улазили у политичка питања, личност нећемо мењати, а као главну поредбену црту бирамо његову филозофско-поли-

тичку идеологију. Истим традиционалним поступком као у случају „бити већи католик од Папе”, од изворног *ser más papista que el Papa*, добили смо превод бити „већи фашиста од Франка”.

У свим претходним примерима видели смо да је промена и варијабилност ФЈ могућа, међутим уколико је узрок свесна мотивација говорника са одређеним прагматичким циљем онда говоримо о модификацијама. Са друге стране, уколико су спорадични случајеви само пука реализација лингвистичког система и нису иновативне, онда говоримо о варијантама. Модификација фразеолошких јединица је могућа због њихове устаљености и петрификоване лексичке структуре, али и због њихове идиоматичности која ја заслужна за семантичко јединство саставних елемената. Парадоксално је да управо устаљеност и идиоматичност омогућавају лексичко-семантичке, стилске, прагматичке и контекстуалне модификације, јер што је устаљенија и познатија, лакше ће доћи до креативног поигравања са њеном формом и значењем (Корпас Пастор 1996). Ако смо их на почетку дефинисали као устаљене и непроменљиве комбинације речи, њиховом анализом смо утврдили да их је ипак могуће променити до одређене мере препознатљивости. Такође, указали смо на могуће механизме којима се модификације постижу.

4. Закључак

Анализирајући појаву фразеологије у новинама, дошли смо до закључка да се ФЈ у савременим чланцима обилно користе, њихове карактеристике и прагматички потенцијал. Аутори новинских чланака користе устаљене и институционализоване језичке структуре како би, прибегавајући њиховом ауторитету, подржали своју личну евалуацију или мишљење, верујући да се тако добија потребна објективност у извештавању. Нагласили смо да се овакве структуре одликују устаљеним лексичким и семантичким јединством саставних елемената, али смо видели да се они могу у одређеној мери нарушити услед језичке креативности. То се постиже редукцијом, односно изbacивањем неког елемента, или пак додавањем другог коме ту није место. Може доћи и до замене једне или више лексема већ устаљеног израза, али се могу и комбиновати они који имају сличну лексичко-семантички структуру. Такође, на примерима смо видели да ФЈ може бити модификована и комбинацијом механизма. Мењањем лексичког састава, како би се придодало својерсно ново значење, оправдавају се одређени прагматички циљеви. Из анализираних примера видимо да модификоване ФЈ одражавају њихову тренутну стварност, услед чега је и превод истих потпуно отежан. Ове контекстуализоване модификације могуће су услед декомпоновања ФЈ, чија се семантика не задржава у потпуности, а променом исте мења се не само семантички, већ и лексички састав. Тиме се добија спорадична новоскована фразеолошка јединица, чија деконтекстуализација није могућа јер би се тиме изгубила одређена прагматичка функција, односно читав спектар прагматичких метода утицања на читаоца. Општа политика већине новина је непристрасност и објективност у извештавању, те што је конфликтивније лично мишљење и евалуација друштва од стране аутора, утолико ће пре бити камуфлирана употреба фразеологије. Не само са циљем да се убеди или изманипулише читалац, ФЈ такође се могу користити и са циљем да се улепша чисто информативни текст, без манипулативних претензија. Такав текст постаје читкији и лакши за праћење, а у исто време и интересантнији, и у њему не постоји други прагматички циљ до онога да забави читаоца.

На крају, у овом раду представили смо уопштени преглед феномена модификације фразеолошких јединица са циљем да прикажемо креативну моћ поменутог поступка. Такође, верујемо да смо указали на одређене правце којима могу кренути друга истраживања, било теоријска, дескриптивна или апликативна, али и истраживања са становишта стандардизованог језика, јер се често путем медија популаризују језичке структуре тако постајући институционализоване.

Литература

- Алварадо Ортега, 2008: M. B. Alvarado Ortega, Sobre el concepto de variación fraseológica, Alicante: *ELUA. Estudios de lingüística Universidad de Alicante*, 22, Alicante, 9–21.
- Бутраго 2012: A. Buitrago, *Diccionario de dichos y frases hechas*, Madrid: Espasa.
- Гарсија Пахе 1989: M. García-Page, Sobre los procesos de deslexicalización en las expresiones fijas, *Estudios de Lingüística Universidad de Alicante*, 17, Alicante, 181–201.
- Гарсија Пахе 2008: M. García-Page, *Introducción a la fraseología española: Estudio de las locuciones*, Barcelona: Anthropos.
- Доброволскиј 2009: D. Dobrovol'skij, La variación léxico-sintáctica en la fraseología, Barcelona: *Language Design*, 11, Barcelona, 29–65.
- Касадо Веларде 1993: M. Casado Velarde, El lenguaje de los medios de comunicación, Madrid: *La lengua española, hoy*, 16, Madrid, 3–16.
- Корпас Пастор 1996: G. Corpas Pastor, *Manual de fraseología española*, Madrid: Gredos.
- Корпас Пастор 2001: G. Corpas Pastor, La creatividad fraseológica: efectos semántico-pragmáticos y estrategias de traducción, Barcelona: *Paremia*, 10, Barcelona, 67–78.
- Корпас Пастор, Мена Мартинес 2003: G. Corpas Pastor, F. Mena Martínez, Aproximación a la variabilidad fraseológica de las lenguas alemana, inglesa y española, Alicante: *ELUA. Estudios de Lingüística Universidad de Alicante*, 17, Alicante, 181–201.
- Мена Мартинес 2003: F. Mena Martínez, En torno al concepto de desautomatización fraseológica. *Tonos*, Abril 2003. Proquest. 12.02.2014.
- Пејовић 2007: А. Пејовић, Фразеологија у језику шпанских новина, Крагујевац: *Наслеђе*, 8, Крагујевац 155–167.
- Пенадес Мартинес 2002: I. Penadés Martínez, *Diccionario de locuciones verbales: para la enseñanza del español*, Madrid: Arco Libros.
- Суарес Куадрос 2007: S. J. Suárez Cuadros, La escuela soviética y sus aportaciones a la fraseología, Barcelona: *Interlingüística*, 17, Barcelona, 999–1008.
- Сулуага 1975: A. Zuluaga, La fijación fraseológica, Instituto Cervantes: *Thesaurus*, Tomo 30, No. 2, Madrid, 225–248.
- Сулуага 2001: A. Zuluaga, Análisis y traducción de unidades fraseológicas desautomatizadas. *PhiN*, Abril 2001. Proquest. 15.02. 2014.
- Тимофејева 2009: L. Timofeeva, La desautomatización fraseológica: un recurso para crear y divertir, Alicante: *Investigaciones lingüísticas en el siglo XXI*, Alicante, 249–271.

LAS MODIFICACIONES LÉXICO-SEMÁNTICAS DE UNIDADES FRASEOLÓGICAS EN LA PRENSA ESPAÑOLA

Resumen

El tema del trabajo es la aparición de unidades fraseológicas modificadas en los periódicos españoles. En la parte introductoria del trabajo nos centraremos en el marco teórico de la fraseología española y el campo de su estudio. Entonces definiremos las unidades fraseológicas que abordará este trabajo. Mencionaremos algunas características específicas de estas unidades y resaltaremos la complejidad del fenómeno de la modificación. El objetivo de este trabajo es encontrar, documentar y analizar el cambio léxico-semántico de unidades fraseológicas modificadas. Además, discutimos sobre los problemas de los equivalentes en la traducción al serbio de los ejemplos analizados que están divididos en grupos. El corpus consiste de textos de los periódicos españoles en formato electrónico: *El País*, *ABC* y *El Mundo*.

Palabras clave: fraseología, análisis léxico-semántico, unidad fraseológica, modificación, expresión idiomática

Marko Stojiljković

Јована Томић¹
Крађујевац

ЗНАЧАЈ УПОТРЕБЕ ТИПОВА ГОВОРА У АНДРИЋЕВОЈ ПРИПОВЕЦИ АНИКИНА ВРЕМЕНА

Предмет рада јесте анализа типова туђег говора у Андрићевој приповеци *Аникина времена* и утврђивање њихових стилских ефеката. Кроз анализу стилистичких ефеката типова говора настојимо да укажемо на везу између типа туђег говора, који аутор додељује одређеним ликовима и промена душевних стања код самих ликова. Закључићемо да унутрашње драме ликова почињу неуправним, а кулминирају управним говором, као и да управни говор маркира сигурност лика у свој исказ, док неуправни има стилски ефекат колебања и несигурности у сопствени исказ. Неуправни говор слика унутрашње драме кроз које ликови пролазе, док је управни говор најмање стилски маркиран.

Кључне речи: туђи говор, слободни неуправни говор, развој ликова, кулминација унутрашње драме

1. Увод

У овом раду покушаћемо да анализирамо туђи говор једне од дужих Андрићевих приповетки *Аникина времена*. Приповетка је одабрана због специфичности њених ликова и њихових стања свести. На њихова унутрашња стања најбоље указују различити типови говора као важно средство у наративном структурирању.

Аникина времена исприповедана су из позиције свезнајућег приповедача. Дело расветљава више ликова, бави се њиховим унутрашњим животима, душевним стањима, преиспитивањима и мислима, али увек са тачке гледишта самог аутора, који неприметно залази у душе својих јунака и открива нам њихове страхове и унутрашње борбе. Приповетка као да има више главних ликова. О Аники, чије је име у наслову приповетке, сазнаћемо најмање. Њу писац посматра са стране, описује њене поступке и тек понегде залази у суштину њених осећања. Далеко више откриће нам друге ликове: попа Вујадина Порубовића, Михаила и на крају добрунског проту.

2. Кратак приказ приповетке

Да бисмо најбоље сагледали све типове неуправног и управног говора, рећи ћемо најпре нешто о самом делу.

Новела почиње причом о гашењу лозе Порубовића, чији је задњи изданак Вујадин Порубовић из Добруна. Парохијани су према њему осећали nelaгодност још од како се запопио, али нису могли да проникну у његову природу. Андрић нам, као свезнајући приповедач, осветљава његово лудило, које ће он огласити једне ноћи пуцњима на гумну, на коме су парохијани развијали жито.

1 toma_kg@hotmail.com

Видљиво лудило попа Вујадина у контрасту је са скривеним унутрашњим светом Анике, ћерке пекара Маринка Крнојелца и жене из места у коме је одлежао робију, а која је за становнике увек била туђинка. Писац не открива много о неугледној, прерано израслој девојци, која ће се једног Богојављенског јутра појавити у цркви као витка, белопута девојка, крупних очију. Много више сазнаћемо о Михаилу и његовој унутрашњој борби. Михаилу је младић, странац, који се заинтересовао за Анику, али је превише мучен својом љубавном причом из прошлости, која је завршена на трагичан начин. Сви Михаилови унутрашњи монолози вратиће га на његово трауматично љубавно искуство са хаџинком која је са њим варала мужа. После свађе мужа и жене, којој је Михаилу присуствовао, хаџиница је убила мужа Михаиловим ножем. Та траума враћаће га стално у прошлост и терати на тешко преиспитивање.

Приповедач нам осветљава и патњу кроз коју пролази поп Порубовић, чији је син, кога жене никада нису интересовале, случајно неким послом отишао у Вишеград и тамо упао у друштво које га је одвело у Аникине дворе. Пошто је одагле, као и многи други, брзо био одбачен, могао се видети како скрхан и подбуо од пића понавља Аникине речи из заувек прошлих љубавних ноћи.

На основу међусобног поређења туђих говора ових ликова покушаћемо да укажемо на стилске ефекте које поједини типови туђег говора имају и на њихов значај у сликавању ликова.

3. Типови туђег говора у приповеци *Аникина времена*

3.1. *Говор и мисао попа Вујадина*

Приповедачки систем ове Андрићеве приповетке има за циљ да читаоцу приближи противречности и конфликти главних јунака. То је главни разлог што у њој можемо наћи доста *јомишљеног говора* и *слободног неуравног говора*. На самом почетку приповетка говори о унутрашњој борби попа Вујадина, мизантропа, чија се личност све више удваја и поприма форму лудила. Што је разлика између две личности које у себи носи, мизантропа и свештеника, који треба да разговара са људима, већа, приповедач је мање усмерен према туђем исказу. Наратор користи **слободни неуправни говор** да би дочарао тај расцеп личности:

(1) Али кад би дошао себи, и ухватио сам себе у последњем бесном покрету, и разабрао у тишини устајала ваздуха своје последње псовке, он би се ледио од страха и, са језом уз кичму и лобању, прошла би га свега мисао: ево, он себе гледа како луди и губи се. (стр. 13)

Код овог примера занимљиво је то што се проксимална деикса *ево*, која се углавном тиче другога лица, овде наизглед тиче трећег, али се заправо односи на прво лице, јер лик говори о себи. Бахтин тврди да у слободном неуправном говору „с апстрактно-граматичке тачке гледишта – говори аутор, док с тачке гледишта стварног смисла целог контекста – говори јунак“ (Бахтин 2000: 42) и управо због тога је слободни неуправни говор „творевина уметничке књижевности и искључиво се у њој среће“ (Човић 1991: 67). Овај, на први поглед, парадокс између ауторског говора и говора лика, показује како говор аутора надјачава говор лика. Његова основна карактеристика је да је тешко разграничљив од

ауторовог говора, па се због тога и јавља у трећем лицу. Иако аутор преноси размишљања ликова, његов говор је доминантан у односу на размишљања самог лика.

Како се мисао попа Вујадина прелама, тако се преображавају и типови говора којима их исказује. Његово прогресивно лудило праћено је скретањем ка управном говору, па претходно наведени слободни неуправни говор уступа место **слободном управном говору**:

(2) Али док би тако разговарао с њима, у себи је помишљао: ево, сад ме упоређују са покојним оцем и свима мојима. И почињао је да мрзи тога оца и све своје. (стр. 14)

У овом типу управног говора немамо ортографске маркере, наводници или црта су изостављени, али остају ауторска дидаскалија и говор лика (Ковачевић 2012), конференс је у антепозицији у односу на говор лика. Иза двотачке налази се мало слово којим започиње говор лика. Како уведени слободни управни говор представља графостилемску варијанту подмодела слободног неуправног говора (Ковачевић 2012), са антепонираном ауторском дидаскалијом, можемо закључити да је ово још један пример *слободног неуправног говора* којим нам приповедач дочарава прогресивно лудило лика. Како његово лудило напредује, слободни неуправни говор је и даље доминантни облик помишљеног говора:

(3) И опет се јави, као болно куцање у две слепоочнице, питање: јесу ли уистини биле те жене или је он само мислио о томе? (стр. 17)

Како разум попушта пред лудилом, помишљени говор постаје изговорен наглас, самом себи, и слободни неуправни говор уступа место **управном говору**:

(4) Видео сам. Били су живи људи и праве жене – говорио је сам себи полугласно...

Лудило се развија у формама неуправног говора, помишљеном говору, али када достиже врхунац. Његова тајна стварност постаје видљива, претвара се у мржњу коју лик вербализује наглас. Приповедач тада користи **управни говор** да би дочарао раздраженост коју је поп Вујадин у себи потискивао и која је коначно достигла врхунац: *Дрхџао је и муцао гласно*:

(5) То неће да мирује ни ноћу, него се и по мраку врпољи, митокласа лучем и маше рукавима и шамијама. (стр. 19)

Глаголи који уводе управни исказ маркирани су стилски и емоционално, па с тога говоре више од садржине самог исказа. Осим садржине исказа, димензија која носи своју поруку је начин изговореног исказа, који говори некад и више од самог садржаја. О овоме говори Бахтин, када наглашава да израз не карактерише само предмет говора већ и форме: „испрекиданост, ред речи, експресивна интонација.“ (Бахтин 1980: 145). Глаголи које Андрић користи у дидаскалијама *дрхџао је и муцао гласно* много више од предмета говора карактеришу самог говорника и његово душевно стање.

Завршавајући причу о несрећној судбини попа Вујадина, Андрић нам, користећи **фрагментарни говор**, дочарава како су парохијани доживели његову судбину:

(6) Сељанке које су ишле у варош, или из вароши, застајале су у сусрету и, пошто би се поздравиле и упитале – као два мрава што се њуше – више погледом него речима, одмах би скретале говор на попа Вујадина, и крстиле се молећи „ великог, јединог и милостивог Бога“ да убрани њих и свакога. (стр. 21)

Фрагментарни или **дословни неуправни говор** врло често се јавља у овој приповеци. Ковачевић сматра да овај тип говора комбинује елементе неуправног и управног говора, с тим да су елементи управног говора дати под цитатом. Овај цитат је дословно наведени део говора лика укључен у структуру ауторског или неуправног говора. Ефекат који Андрић овим типом говора најчешће постиже је живост приповедања:

(7) Жене, које и на селу стварају добар или рђав глас, говориле су за поп-Вујадина да му киша из чела бије, да им се не мили црква, и увек помињале „пустог поп-Косту“.
(стр. 10)

Део приповетке посвећен попу Вујадину приповедач ће завршити **неуправним говором**, који се састоји од ауторске дидаскалије и репродукованог исказа у форми изричне зависне клаузе. И у неуправном говору, као и у управном, некада се уместо садржаја говора лика упућује на његово постојање редупликацијом деклитичких лескема: *џај и џај, џако и џако, џо и џо, џага и џага, џолико и џолико*. У овој приповеци, међутим, имамо случај недословног преношења исказа у неуправном говору у једном једином примеру:

(8) Долазили су сељаци и јављали да су га видели у тој и тој шуми како поцепан, бос и гологлав, са ножем у руци, звера око себе. (стр. 21)

На основу прегледа типова говора попа Вујадина можемо закључити да, што се више приближава расцепу личности овог лика, Андрић прелази са *неуправног* ка *управном* говору, да би на крају потпуни губитак разума представио *управним говором* и стилски и емоционално маркираним глаголима. Када други ликови говоре о попу Вујадину, тип туђег говора који преовладава је неуправни говор, па ћемо у једном примеру имати и *дословни неуправни говор*, који представља подврсту неуправног говора.

3.2. Изречени и помишљени говор Михаила

Лик који ће после приче о попу Вујадину бити центар унутрашњих превирања и борби је Михаило, момак који се први загледао у Анику, а онда то нагло прекинуо. Приповедач тај прекид приписује првом трауматичном Михаиловом љубавном искуству са хаџиницом, која је са њим варала мужа. Пробуђена осећања према Аники враћају га на ту страшну ноћ када није ни био свестан да ће помоћи Крстиници да убије свога мужа. Приповедачев говор слика Михаилове немире и сећања од којих сва путовања и осам година преиспитивања нису могли да га спасу. Ауторово становиште и Михаилова мисао стапају се у једно и исказују речима у којима лежи подједнака снага. Проповедач у таквим примерима заступа свога јунака, говори уместо њега све оно што заправо лик сам себи говори (Бахтин 1980: 157).

(9) Да ли му је он тада сео на ноге и да ли је пустио да му Крстиница извуче нож иза паса? Да ли је то учинио? Ево осма година, он поставља себи то питање сваки дан и сваку ноћ, као што једе и спава, и још чешће, и сваки пут, пошто протрчи кроз огањ који нико не види, он себи одговори: *прво да није, јер је то неверовашно, јер се то не сме, не може учинити*; а онда се у њему смрачи, и у том мраку он себи одговори истину: *да јесте учинио, да му је сео на ноге, да је осетио како му она извлачи нож, и да је чуо како удара Крсту три, четири, пет пушта, насумице, женски, међу ребра, у слабине, у кук. Јест, он је учинио то што је неверовашно, што је немогуће да се учини.* И то његово страшно и срамно дело стоји пред њим увек, непроменљиво и непоправљиво. (стр. 35)

Слободни неуправни говор и овога пута слика мисли протагонисте у које задира прошлост од које је немоћан да побегне. Туђи говор се овде износи као да је његова садржина чињеница коју саопштава сам аутор. У немоћи да се отргне од боли коју је себи задао тиме што је присуствова и учествовао у догађају у коме је неко изгубио живот, Михаило себи поставља питања и на њих одговара. Одговори су двојаки, најпре онакви какве би он пожелело да буду. Затим наступа суочавање са спознајом која га не напушта, али која ни временом не постаје подношљивија.

За ову форму туђег говора Лорка (в. Ковачевић 2000: 68) тврди да је форма саме фантазије, а „стваралачку улогу у језику не игра разум већ ураво фантазија.” Наратор не тежи да помоћу ове форме пренесе било какве чињенице или мисаоне садржине, већ да „непосредно пренесе своје утиске и да у читаочевој души изазове живе ликове и представе.” (Бахтин 1980: 170). Та преиспитивања наратор најављује и формом **фрагментарног говора**:

(10) Као рођену смрт, неминовну и близу, Михаило је видео да се „оно са Крстом” није завршило оне ноћи у хану и да није искупљено ни са осам година мука. (стр. 82)

Како се Михаило повлачи у односу са Аником, његов директни говор замењен је другим типовима говора. Њене речи пак пренесене су *управним говором*, у складу са њеном намером, јасном и без премишљања, да Михаила позове на ђурђевдански теферич. У даљем дијалогу између њих двоје његове се речи дословно преносе само онда када се жели приказати непрестано приближавање све интензивнијој душевној кризи, која се у њему одвија:

(11) Пошто су се споразумели и пошто је он обећао да ће свакако ићи на ђурђевдански теферич „ако буде жив“ Аника додаде:
– И ја ћу, ако будем жива и ако се не удам. (стр. 35)

У овом делу дијалога Михаилов исказ је дат у *слободном неуправном говору*, док је Аникина намера, дата у *управном говору*, чвршћа, па је с тога јасније и формулисана. Није случајан каснији обрт у коме Михаило одговара у *управном говору*, док му се Аника обраћа у *слободном неуправном говору*. Андрић различите типове говора користи као стилске ефекте да би маркирао са колико сигурности ликови дају своје исказе. Користећи управни говор, Андрић осликава сигурност са којом ликови дају обећања, или одговоре, док, напротив, слободни неуправни говор има стилски ефекат несигурности и неизвесности.

(12) Још му је једном Аника поручила, сутрадан по Ђурђевдану „да каже хоће ли доћи или неће“. „Не могу“ одговорио је, и остао у очековању догађаја као што се очекује ударац. (стр. 45)

3.3. Аникин говор

Аникин говор је, за разлику од Михаиловог, увек дат као директан. Наратор је приказује само споља са једним јединим изузетком у коме приподевач слика и њен немир:

(13) После кад се врати и поново седне крај ватре, не може задуго да се смести; чини јој се: не може никако да нађе оно месту на ком је руку држала; као да је малопрешто скупочено испустила низ воду. (стр. 29)

Закључујемо да у **слободном управном говору**, за који се сматра да у себи има и синтаксичке категорије и стилистичког поступка, овај други преовладава. Наратор нам, описујући Аникино понашање овом граматичком формом, говори много више о Аникином унутрашњем миру него што би се било којом другом формом туђег говора могло рећи. Границе туђег исказа су замагљене. И овде, као и раније, његова садржина припада аутору, више него лику. Осим овог примера слободног неуправног говора, све што будемо знали о Аники биће њене речи:

(14) Рекла је за себе, али наглас: – Осевапио би се ко би мене убио.

(15) Шта је? Шта се дереш? Шта хоћеш? – питала га је пригушено својим муклим гласом, а лице јој сасвим мирно, само се обрве саставиле. – Кога ћеш ти да убијеш? Ево, па уби! Мислиш, неко се боји твога ножа, будало сеоска! Уби, де!

(16) Мало је то, Назифе, мало – викала је озго Аника смешећи се.

Примећујемо да, сликајући Аникин говор, Андрић у ауторским дидаскалијама користи глаголе који су стилски обојени. Аутор, уместо стилски неутралних, користи емиционално обојене глаголе: *пшшпшпш пригушено, муклим гласом, викапшпш, смешећи се и рећи за себе, али наглас*. Ови глаголи дају нам једине карактеристике њене личности, јер, иако је у називу приповетке њено име, Аника је једини главни лик који није сликан изнутра, већ само споља, а уједно и једини лик коме наратор даје форме управног говора, на основу кога доносимо закључке о њеним поступцима. Аутор мења место дидаскалијама, па се оне налазе у препозицији, постпозицији и у интерпозицији.

3.4. Говор добрунског проше

У приповеци се појављује још једна форма управног говора – **неправи директни говор**, који, према Бахтину, највише замагљује границе туђег исказа. Како Ковачевић наводи, Тоблер сматра да ова форма туђег говора „од директног говора позамљује тон и ред речи, а од индиректног времена и лица глагола“. Ковачевић такође наводи да је, по Лоркином мишљењу, он форма непосредног представљања утиска туђег говора, па с тога није погодан за преношење говора неком другом или трећем, тј. у разговорном језику се не употребљава и служи само за циљеве уметничког представљања. Андрић га у овој приповеци користи само

једном, у исказу добрунског проте, чији је син провео ноћи код Анике и од тада се није враћао кући. У овој форми наратор не одваја сопствену тачку гледишта од позиције лика. Андрић нам истовремено преноси говор лика, али и сопствени утисак. Исказ не припада самом приповедачу, али садржи његов доживљај:

(17) Није могао да се одржи на овом тренутку и тражио је мишљу ослонца у прошлости, у времену *пре овога*. – Убрзо ће се навршити тридесет и једна година откако је свештеник у Добруну. Живећи уз цркву и са народом, много је зла видео и запамтио, али овом се није могао надати, да ће у својој крви и на своме прагу доживети ову беду која долази невидљиво и неочекивано, и искида родитељима утробу и поплује образ, а не може се ничим спречити ни одагнати, ни борбом ни смрћу самом. (стр. 75)

Приповедач као да преноси, али и одобрава мишљење свог лика. С тога не чуди што неправи директни говор Лорка дефинише као *дoживљени говор*, за разлику од реченог говора, који је *изречени говор*, и индиректног као *саопшћеног*.

4. Закључак

Андрић различитим типовима говора које користи јача или умањује тежину исказаних речи. Акцент ставља на изражавање ставова протагониста своје приче, који су увек исказани уз потврђивање и доживљеност самог аутора, кроз коју Андрић остварује своју полифонијску замисао.

Неуправни говор има функцију анализе и модификације управног говора. Слободни неуправни говор игра важну улогу у преиспитивањима и поновним преживљавањима прошлости јунака приповетке, а употребом унутрашњег дијалога долази се до суочавања са истином, која утиче на моделовање стварности ових јунака.

Слободним управним говором и неправим директним говором ствара се сопствена репродукција догађаја, која интензивира осећај немоћи и незнања.

У оваквом дијалoшкoм укрштању креирају се уметнички простори у којима јунакова реч, некада спојена са ауторском, одређује не само споне јунакове стварности већ и наговештаје потеза које ће вући и путања у којим ће правцима одлазити њихова даља судбина.

Литература

- Андрић 1984: И. Андрић, *Знакови*, Сарајево: Свјетлост.
 Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Чигоја штампа.
 Бахтин 2000: М. Бахтин, *Проблеми поетишке Досјојевског*, Београд: Чигоја штампа.
 Ковачевић 2012: М. Ковачевић, *О грамаиичко-стилистичком терминосистему њуђеж зговора*, Београд: Српски језик XVII, стр. 13–38
 Човић 1991: Б.Ђ. Човић, *Стил историјске прозе Алексеја Н. Толстоја*, Нови Сад: Радови института за стране језике и књижевности.

L'IMPORTANCE DE L'EMPLOIE DES TYPES DE DISCOURS DANS LA NOUVELLE DE IVO ANDRIC *LES TEMPS D'ANIKA*

Résumé

Le but de ce dossier est une analyse des types du discours dans la nouvelle de Ivo Andric *Les époques d'Anika*, pour pouvoir déterminer leurs effets stylistiques. Nous allons observer les changements dans le discours de certains personnages concernant les changements dans ses personnalités, mais aussi quels types de discours surmontent chez certains personnages. Nous allons donner la conclusion que les drames intérieurs des personnages commencent avec le discours indirect, mais finissent avec le discours direct, et aussi que le discours direct marque la sécurité d'un personnage à sa déclaration, alors que le discours indirect implique l'effet stylistique de l'insécurité dans ses propres mots. Le discours indirects dessine les drames intérieurs par lesquelles les personnages passent, alors que le discours direct est au niveau de style marqué le moins.

Les mots clés : le discours direct, indirect, le discours libre indirect, le développement des caractères, la culmination du drame intérieure.

Jovana Tomić

Тијана Божовић¹
Крађујевац

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ *ЖЕНСКИ РОДОСЛОВ* ЉИЉАНЕ ХАБЈАНОВИЋ ЂУРОВИЋ

Предмет овог рада је утврђивање типова туђег говора који су обележили стил приповедања Љиљане Хабјановић Ђуровић у роману *Женски родослов*. Утврђивање типова говора вршићемо са структурно-стилског аспекта. Издвојићемо све типове и подтипове туђег говора, а затим и испитати функцију коју имају у роману. Примећујемо да је најзаступљенији тип туђег говора слободни управни говор, који ликовима допушта да сами причају о себи и својим судбинама. Тиме се актуализује доживљени говор, који читаоца не може оставити равнодушним. Употребом стилски маркираних глагола у дијаскалијама оставља се још снажнији утисак о уметничком свету. Са друге стране, најмање је заступљен управни говор у облику дијалога. Слободни неуправни говор утиче на поновно проживљавање прошлости јунакиња романа.

Кључне речи: туђи говор, управни говор, неуправни говор, слободни управни говор, слободни неуправни говор, варијанте управног говора, варијанте неуправног говора

Увод

Говор је реализација језика. Основна функција језика је споразумевање (комуникација). Да би остварио своју сврху, потребно је да језик буде реализован говором. Другим речима, за остваривање комуникације потребно је присуство најмање два лица, између којих ће се повести извесни разговор. У свакодневnoj комуникацији често цитирамо друге, тј. у свој говор дословно уносимо делимичан или цео говор неке друге особе или га препричавамо. Наука о језику разликује два основна типа преношења тзв. туђег говора. То су управни и неуправни говор. Који је од ова два начина преношења употребљен, лако је одредити у усменом говору. Проблем, међутим, настаје у писаном облику, када су основни модели подложни бројним варијацијама. У овом раду бавићемо се двама основним типовима преношења туђег говора и њиховим варијететима у тексту. Као корпус изабран је роман Љиљане Хабјановић Ђуровић *Женски родослов*. Пре него што приступимо анализи, рећи ћемо нешто о самом роману.

Роман *Женски родослов* представља породичну документарну сагу о женском и мушком болу. Уочљиве су две наративне основе. Прва је баба Марица, чији наративни глас носи све окрутне лајтмотиве романа. Друга основа је ауторкин глас, онај временски план који пресеца породичну сагу, враћа нарацију назад или је тера напред. Око ове осовине врти се породична исповест саме ауторке – њен бол ванвременске садашњости. Око ових наративних матрица Љиљана Хабјановић Ђуровић врти судбине пет јунакиња, припадница пет генерација. Ауторка примењује елементе усменог приповедања, меша временске планове, али на начин карактеристичан за модерни роман – чиме згушњава широк распон од неколико векова. Уместо више приповедних гласова, који би описивали

1 tijanissima@live.com

један исти догађај, Хабјановић Ђуровић ниже догађаје, али са постмодернистичком потком. Све их одликује исповедна документарност.

Судбине Крстиње, Милене, Марице, Vere, Иве Женског родослова – антологије и настављача женског бола, преплићу се у симболици својих значења, јер, како сумира Хабјановић Ђуровић, „Крстињин ужас звао се ископница, Миленин стопаница, Маричин јаловица, Верин распуштеница, мој *домаћица*”.

Влики део романа, са изузетком почетног и завршног дела, прича свезнајући приповедач, а то је Ива. Она је причу о судбини својих женских предака слушала од своје бабе Марице. Приповедање тече у трећем лицу. У почетном и завршном делу Ива ће проговорити и о свом животу, о својој лошој срећи, која се као аманет преносила на женске потомке. Ови делови испрличани су у првим лицу.

2. Типови туђег говора

2.0. Туђи говор увек подразумева говор другог, који је из властитог контекста пренесен у ауторски (Катнић Бакаршић: 41). Дакле, књижевноуметнички текст разликује два основна типа говора: ауторски говор и говор ликов. Основни вид реализације говора лика је директни (управни) говор.

2.1. Директни говор је облик говора који подразумева да се искази или мисли лика у наративном делу наводе онако како их је изрекао сам књижевни лик. (Речник 2007: 144). Директним говором се не преноси само предмет говора, већ и говорников говорни манир, индивидуални или типски, његово душевно стање изражено, не у садржини, већ у формама говора (испрекиданост, ред речи, експресивна интонација и др.), његова способност или неспособност лепог изражавања. Препознајмо га по знацима навода и уводним глаголима типа *verba dicendi* (она је рекла, он је питао...). Са синтаксичког аспекта, директни говор реализује се по принципу паратаксе, а то значи да су говор аутора и говор лика јукстапонирани у независносној реченици. Другачије речено, директни говор је бинарна структура, која се састоји од два међусобно независна конституента: ауторског говора и исказа лика (Ковачевић 2012: 13).

– *Ја сам пошћена жена, ђосподине!* – говорила му је и бежала од њега. (159) – *Љубав је повјерење!* – плакала је Љубица. – *А ја пошћадох зрешница зашто ишло не имадох зријеха!* (159) – *Добра ти срећа, пријатељу!* – рекао је. (161) – *Ка да је сјлачине по мени посуо!* – описаће Крстиња својим кћерима много година касније тај тренутак страшног понижења. (24) „*Ја да живим овђе*”, помислила је загрцнуто, тек тада почињући да схвата сразмере чуда које је задесило. (23) – *Продао је душу ђаволу!* – тврдио је отац Момо, крстећи се по три пута, и брзо, као пред опасношћу, на сами помен Јовановог имена. (21) – *Куку, несрећнице, а ће не поведе којега од синова да ти држи фењер!* – тобоже ће се сажалити Кате дрварица. (20) – *Више бих волела да је умро!* – јецала је када би јој очај потпуно помутио разум и душу. (278) – *Ово је кич!* – рекла сам једнога јутра отварајући очи. (10) – *Који шрговци!* – жестио се Бранђолица румен од гнева и вина. (9) – *Мишљах: природа ће учинити своје!* – правдала се касније пошто се несрећа већ десила. (28)

Подигла је главу и загледала се у мене равним, дутим, тешким погледом.

– *Где је зраница издржљивости? Моли Бога да ти никада не сазнаи!*
Глас јој је био дрхтав. Изломљен. (8)

– Нека, мала, не жури, имаћемо се кад љубити!
Ружно се церакајући намигнуо је. (24)

–Има ли нека твоја дружарица овако лепо мајку? – проверавала је.
–Нема. Сиђурно нема! Ниједна!
Готово сам се заклињала и нисам лагала. (278–279)

Нужни елементи ауторске дидаскалије јесу субјекат и предикат. У саставу предиката најчешће се јављају глаголи типа *verba dicendi* уз које управни говор има синтаксичку функцију објекта (Ковачевић 2000: 246). С обзиром на семантику глагола у конферанси, сви прави управни говори могу се поделити на изречене и неизречене, тј. помишљене управне говоре. Изречени тип управног говора презентују прва четири примера. Ауторска дидаскалија не мора служити само за увођење туђег говора, већ нам указује на однос аутора према самом исказу, начину на који је исказ изречен. Понкад нам ауторска дидаскалија говори више о лику, него сам његов говор (Ковачевић 2012: 15). Тако нам је много важнија чињеница да је баба Маричин глас био дрхтав и изломљен док је својој унуци одговарала на питање где је граница издржљивости. Ова чињеница говори нам о томе да је баба Марица искусила многе боли, патње и страдања, да је живот често кушао њену снагу и издржљивост, о чему ћемо се уверити у даљем току приче. Неретко су глаголи у дидаскалији стилски маркирани (*јецала је, жестио се*).

2.2. Уколико се управни говор сведе само на говор лика, настаје нови тип управног говора, који се у наратологији зове реплика дијалога. Синтаксички посматрано, ово је некомплетни управни говор јер је изостављена ауторска дидаскалија, па се у синтакси још назива неуведени управни говор (Ковачевић 2012: 20). У роману *Женски родослов* неколико је таквих примера. Издвојићемо два:

– Војводо, ми ти нећемо под Вимиерову команду!
– Михаило, на мјесто!
– Молим ти се, Војводо, не ћерај не на зло! Метни најгорега Црногорца, свираћемо!
Под Вимерову команду нећемо!
– Све си их са собом повукао! Знаш ли што чиниш, несретнице?
– Знаш, Војводо!
– Помисли на ђецу! На својега сиротинога оца!
– Обарз тражу чувам, Војводо!
– Погледај моју сиједу главу и послушај ме! Не израј се!
– Нећу, Војводо, ако си пој Илија, нијеси Свети Илија! (171–172)

Окренуо се и пошао, а она га је покорно следила, душе трепераво осветљене слабом надом да ће јој опростити. Да јој верује.

– Мичи се од мене! Иди у род! Нијесте ви за честитије куће!
– Немој, Митре, ако Бога знаш! Помисли на ово сиротино што га под нас носим!
– Мислим, и мислићу вазда чије је! (162)

На комуникативном плану реплика дијалога може се схватити као управни говор са имплицитном или ненаведеном ауторском дидаскалијом (Ковачевић 2012: 20). Улога ауторске конферансе је да идентификује говорника чији се говор увршћује у ауторски. Међутим, из првог примера видимо да се говорник дословно наведеног исказа може идентификовати и без конферансе, уз помоћ вокатива,

који се јавља у самој реплици дијалога. Обраћањем се врши обрнута идентификација учесника: прво се идентификује адресат говора, а затим и његов зачетник. (Ковачевић 2000: 248). У другом примеру пак можемо идентификовати само зачетника говора (Митар), док о саговорнику, на основу саме реплике, можемо једино закључити да је женског пола.

Аутор, чији говор припада ауторској конференси, са наратолошког аспекта је посредник између читаоца и света уметничког дела. Он не дозвољава читаоцу да се потпуно премести у уметнички свет, док је, у случају неуведеног управног говора, транслокација могућа. И, заиста, говорном репликом, читалац стиче утисак да се расправа између војводе и Михаила дешава испред њега, у овом тренутку, тј. у тренутку читања. Читалац као да постаје сведок расправе између војводе и Михаила.

2.3. Посебан случај представља слободни управни говор, за који је карактеристично изостављање знака навода. Слободни управни говор по правилу се користи у унутрашњем монологу, када се мисли јунака преносе без икаквих спољашњих знакова посредовања. (Речник 2007: 145). С обзиром на то да ли је у слободни управни говор укључена конференса као друга нужна компонента управног говора, разликујемо уведени слободни управни говор и неуведени слободни управни говор. Примери под а) припадају уведеном, а примери под б) неуведеном слободном управном говору.

а) Пуна поштовања према деди, Милена се повремено војводи обраћа на француском, како су зајазили они који су се поштрудили да им приђу довољно близу. (50) То је та тврда, чврста, горда Крстиња, мислио је задивљен. Бастаде јој и од нас да сакрије оволики чемер. (55) А онај други! За љубав са њим потребна је храброст као за авантуру и снага као за подухват, помислила је. (139) Све се враћа, мислила је. Птице селице, годишња доба, ветрови. Детињство се враћа кроз старост, родитељи кроз децу. Вратиће се и он, уморан од дугих ноћи, лажних пријатеља и халапљивих курви. (276) Жена у жени види супарницу, мислила је, жена је жени крвник. И то је само дио општег женског пораза. (281) Девојчица на мосту сам ја – *иако је бар слику шумачила моја баба Марица*. А дечак?, *пийшала сам*. (10) Тако направљене (а то ћу помислити тек неколико година касније) оне су сутерисале узајамну припадност и неодвојивост Мушког и Женског који су, ма како појединачно савршени били, у ствари само половине божанског сједињења, те стога једно без другог непотпуни. (11) Кријумчар, гусарски доушник, трговац белим робљем, убица и пљачкаш, *све то, и ко зна шта још био је Јован Думанов за сиромаше, за надничаре у Жиљеву, за ситне занатлије, за читав тај свет коме је и сам припадао до оног јуштра када се из своје мистериозне авантуре враћаше сасвим измењен*. (21) Све ће бити као из базара, обећавала је себи. (263) Скупљена, згрченог стомака и згрчених руку, са страхом је мислила како ће, ето, ускоро морати да легне под исти покривач са тим туђином. *А можда ће се, о ужаса!, неким нејаљљивим покретом начињеним у сну и додирнути*. (29)

б) Долазио је код њеног [мог] мужа као пријатељ и она га је [ја сам га] тако примала. *Љубав има очи само за једног*. А она је [ја сам] волела свога мужа. (159) Полако савлађујући мукли бол у леђима, савила се да подигне цедуљу. *Није била признаница. Било је писмо. Изгужвано, насловљено на Михаила, лежало је на поду као претиња. Ко је њему могао да пише?* Црна сумња ошинула је као трнов прут. (150) *Ко је девојка којој је Михаило дао право да напише такво писмо!* Свуда је тражила. И свуда налазила. Као очајни пас њушила је њен мирис у мирису његовог одела и коже. (151)

На основу конференси из прве групе примера можемо приметити да је говор лика неизречен, што иде у прилог тврдњи да се слободни управни говор најчешће јавља у виду унутрашњег монолога. Иако знатно ублажена, овде се још увек осећа граница између говора лика и говора аутора. Међутим, у другој групи примера та граница је тешко уочљива. Говор аутора је ушао у говор лика. Слободни управни говор Хабљановић Ђуровић користи онда када жели да нам укаже на тешке тренутке, који су задесили њене јунаке, као и на њихове моралне дилеме. Нашавши цедуљицу у џепу свога мужа, Милена се борила сама са собом да ли да је прочита или не. Само сазнање да је Михаило вара, било је велики ударац за Милену. Покушавала је да га не криви, да га разуме и оправда, али се истовремено и гнушала и саме помисли да га дели са другом женом. Мучила је себе питањима шта се десило са њиховом љубављу, зар је могуће да је таква љубав нестала, и како изгледа та друга жена, да ли је лепша од ње, да ли га усређује. Дуго се размишљала да ли да га остави и врати се својима.

2.4. Дословним навођењем и укључивањем дела говора лика у структуру ауторског говора добијамо још једну варијанту управног говора, фрагментарни управни говор. Фрагментарни управни говор ретко се јавља у роману. Навешћемо два примера:

Најзад, на Ђурђевдан 1890.год. „у име своје и својих наследника”, како је записано у купопродајном уговору са Пијетром Николићем, Јован је као свој посед укњижио још једну зграду, надамак широког врта око цркве Свете Озанае, познате и као Госпа од Калегигате. (48) Црногорцима је Његош оставио аманет: ако није сестра Багрићева „жена лаже сузе просићући”. (121) Нико, заиста нико из наше околине није имао ништа ни налик на „бату” и „секу”. (13)

Баиша и *сека* заправо су порцеланске фигурице дечака и девојчице, које су увек стајале окренуте једна ка другој и које је ауторкина прабаба назвала *баиша* и *сека*. Тај назив за ову фигурицу, која се преносила са генерације на генерацију, употребила је и ауторка у свом исказу.

2.5. У роману се појављује још један тип управног говора – неправи управни говор. У овом говору највише се замагљују границе туђег исказа. Према Лорку, ово је форма непосредног представљања утиска туђег говора и зато није погодан за преношење другом лицу. Неправи управни говор не среће се у свакодневној комуникацији, већ се углавном јавља у уметничкој прози. Илуструју га следћи примери:

Крстиња је те најављене, обећане промене очекивала нестрпљиво, са узбуђењем, и када је једнога јутра на својим дугим платненим гаћама открила густу смеђу масу налик на истопљену чоколаду, готово је цикнула од радости: *Ево, сада ће [ћу] имати децу!* (28) Добро је знала: *Вера у Михаила је све што има [имам]. Сунце, земља и вода.* (150) Напокон си поставила право питање: *Зашто сам [си] [ше] довео и зашто [ше] држим [држим] овде?* (27)

2.6. Неуправни говор синтаксички представља зависносложену реченицу, чија главна клауза припада говору аутора, а зависна клауза говору лика. Зависна клауза се у главну увршћује везницима *да* и *како* и свим упитним лексемама, које имају функцију везивног елемента. У овом виду преношења туђег говора усаглашавање категорије лица у глаголским облицима и личним и присвојним замени-

цама условљено је глаголом из ауторске дидаскалије (Ковачевић 2012: 21). Следе примери:

Јован се попео на брод говорећи *да има важну поруку за капетана*. (19) И ја сам све чешће са ужасом помишљала на могућност, а могућност је све више личила на извесност, *да ћу једнога дана и ја бити као оне*. (10) Нећкала се стрепећи да се слушаоци не запитају *шта је она ноћу радила код Вилине пећине*. (20) После пола године схватила је да *Томислав не тражи сћан, већ изговоре да остану ту где су*. (263) Обећао је *да ће тај боравак бити привремен и краћиак*, и Вера је прве месеце у Загребу провела уређујући свој непостојећи дом. (263) Чинило јој се да нема ружније речи и питала се *зашто су све најбољрије именице женског рода*. (278) Када је свекрва изашла из собе и затворила врата јаким треском, што је био знак Нику да је невеста спремна, сама, и да га чека, Кристиња је села на саму ивицу кревета загледана у своја боса стопала која су вирила испод дуге беле ноћне кошуље. (28)

У наведеним примерима све реченице имају изјавну интонацију. Оне имају улогу саопштења, јер преко њих сазнајемо о намерама и делањима јунака. Због свог изјавног тона, неуправни говор нам, такође, помаже да упознамо психу јунака. Ауторска дидаскалија може бити и у препозицији, и у антепозицији и у интерпозицији.

2.7. Неконекторски неуправни говор се од неуправног говора издваја одсуством везника, што значи формално укидање везе између ауторског говора у главниј клаузи и говора лика у зависној клаузи.

Сумњали су да је Јован имао и другачије послове са Арапима. Наводно, *посредовао је у продаји белог робља похваљаног у Бокељском устанику*. (20) *Мјесецима ти не прилазим*, кажеш. (274) Знала је добро, *тешко ће јој било ко поверовати да је био Доброшском брду тражила изгубљену овицу*. (20) И када би књаз учинио нешто особито и неочекивано, када би вешто надмудрио своје противнике, нарочито у питањима дипломатије, могла се чути тврдња: *Није то господар, то је Божо мали!* (49)

2.8. Експресивним неуправним говором актуелизује се комуникативна улога реченице. Синтаксичко-ортографски овај тип неуправног говора одликује се екскламативном или интерогативном интонацијом, односно знаком питања или знаком узвика на крају зависносложене реченице. Овим се у први план ставља експресивна обојеност исказа.

Рибар Ђовани Бранђолица заклињао се Светим Ником, додуше само кад се напије, *да је Јована својим брацејом превезао до неког зрчког црговачког брода који је пловио из Тријешћа за Тесалонику и даље за Родос и Кијар, али се ухватио ван залива, као да нешто чека!* (9)

2.9. Слободни неуправни говор (неправи управни) са неуправним говором има заједничку употребу заменичког или глаголског лица, а са управним одсуство везника и дидаскалије. Веома је сличан слободном управном говору. Увек представља стилско двогласје.

Кад су први пут легли заједно испричала му је неке појединости из своје необичне историје: *Био јој [ми] је још мало па тринаест година, живела је [сам] у турским краје-*

вима са мужем и петоро деце (не, чак ни њему није поверила име свог села и породице!). Једном је [сам], са секирицом заденутом за појас, пошла у шумарак више куће да *покупи* [покупим] ситна дрва за потпалу. Том секирицом, ударцем у слепо око, убила је [сам] Турчина који је искрснуо однекуд и насрнуо да је [ме] обешчисти. (44–45)

Слободни неуправни говор има облик индиректног говора, а лексику и фразеологију директног говора. Другим речима, исказ слободног индиректног говора припада лику, причу прича Крстиња (о томе сведочи употребљена лексика, синтаксичка и интонациона уобличеност, очувана експресија), али је графички и формално дат као да припада приповедачу. Крстињину причу на тренутак прекида глас аутора, који нам даје додатну информацију о Крстињи. Овај говор аутора одвојен је заградом од говора лика, што нам указује на то да је постојала говорна интерференција између говора аутора и говора лика. У једном тренутку долази до раздвајања два гласа, да би се, затим, поново преклопила. Однос између лика и приповедача може да буде регулисан на разне начине. Потпуно или скоро потпуно одсуство мешања приповедача у унутрашњи говор јунака доводи до појаве која носи назив „ток свести”. Слободни индиректни говор настаје контаминацијом ауторског говора и гивира лика, и више него и један од њих служи као инструмент полифоније.² Међутим, приповедач ипак успева да сачува извесне позиције упркос преузимању речи од стране јунака.

3. Закључак

Овај роман је у највећој мери испричан из позиције свезнајућег приповедача, тј. у трећем лицу. Упознаје нас са животима неколико ликова и њиховим душевним стањима, мислима и преиспитивањима. Њихове унутрашње немире дочарава нам различитим типовима говора, који су важно средство у наративном структурирању. Најзаступљенији тип говора је слободни управни говор. Овим говорним типом, као и неуведеним управним говором, допушта се ликовима да причају о својим животима и тиме се актуелизује доживљени говор, који читаоца не може оставити равнодушним. Употребом стилски маркираних глагола у дидаскалијама оставља се још снажнији утисак о ометничком свету.

Слободни неуправни говор утиче на поновно проживљавање прошлости јунакиња романа.

Роман се завршава приповедањем у првом лицу. Последње поглавље романа посвећено је ауторкиној животној исповести. Видимо да се њена судбина не разликује од судбина њених женских предака. Оваква наратолошка структура романа има за циљ да кроз хронологију укаже на страшну чињеницу да се и после толико времена ништа није променило. Роман *Женски родослов* својеврсни је апел да се примитивно балканско схватање жене као другоразредног бића мора што пре променити. Зато и наилазимо на мноштво експресивних израза.

2 **Полифонију** је као појам створио и њоме се бавио у својим радовима, махом онима посвећеним Достојевском, М. М. Бахтин (Бахтин 2000.). Под полифонијом он подразумева присуство мноштва гласова у роману, који су међусобно сукобљени и имају равноправну улогу и важност као и ауторов глас. Бахтин је, говорећи о полифонији, имао у виду Достојевског, кога је третирао као утемељивача тзв. полифоног романа. Данашњи књижевни теоретичари сматрају да, иако код Достојевског свакако има елемената полифонијског, он није најпогоднији пример за појаву полифоније. Модерна проза 20. века далеко боље илуструје појаву о којој Бахтин пише.

Литература

Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Чигоја Штампа, Београд

Бахтин 2000: М. Бахтин, *Проблеми поетике Дostoјевског*, Чигоја штампа, Београд

Катанић Бакаршић 1999: М. Катнић Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, Open Society Institute, Center for Publishing Development Electronic Publishing Program, Budapest, доступан на: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf>. 31. 08. 2013.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић *Стилистика и драматика стилских фигура*, DINEX, Београд

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, *О драматичко-стилистичком терминиситему шућез говора*, Српски језик XVII, Београд, 2012, стр. 13–38

Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних термина*, Logos Art, Београд

Стојановић 2009: М. Стојановић, *Увод у теорију жанрова*, Институт за књижевност и уметност, Београд; Мали Немо, Панчево

Извор

Хабјановић Ђуровић, Љ. (1998): *Женски родослов*, Народна књига, Београд

TYPES OF SOMEBODY ELSE'S SPEECH IN THE NOVEL WOMEN'S GENEALOGY BY LJILJANA HABJANOVIĆ ĐUROVIĆ

Summary

Subject of this paper is to determine the types of other people's speech that marked the style of the narrative of Ljiljana Habjanović Djurović in the novel „Women's genealogy“. Determining the types of speech will complete the structural and stylistic aspects. Single out all types and subtypes of another's speech, and then examine the function they play in the novel. We see that the most common type of another's free speech direct speech, which allows the characters to themselves talk about themselves and their fates. Time be actualized experienced speech, which the reader can not leave you indifferent. By using stylish marked verbs in the stage directions it leaves an even stronger impression on the art world. On the other hand, at least presented direct speech in the form of a dialogue. Free indirect speech affects the re-living the past heroes of the novel.

Keywords: other people's speech, direct speech, indirect speech, free direct speech, free indirect speech, direct speech variants, variants of indirect discourse

Tijana Božović

Милица Мимовић¹
Крађујевац

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ПРИПОВЕТКЕ БИТОЉСКИ БОГАЉИ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Циљ овог рада је да се лингвостилистички анализира приповетка *Битољски богаљи* косовског писца Григорија Божовића. Анализом свих језичких нивоа дошли смо до закључка да је приповетка успешно реализована лингвостилистички, јер смо стилистичку функцију језичког израза уочили с фонолошког, морфолошког и синтаксичког аспекта. Од фоностилема уочили смо: апокопу, простезу, ономатопеју и алонжман. На морфостилистичком плану доминира интерверзија лица. У тексту је уочен велики број туђица и дијалектизама, што чини лексикостилистички план. Од синтаксостилема уочено је присуство инверзије, акумулације и елипсе.

Кључне речи: лингвостилистичка анализа, фоностилеми, морфостилеми, синтаксостилеми

Увод

Постоји велики број различитих метода проучавања књижевног дела, али само захваљујући једном можемо говорити о стилу као феномену, а то је лингвостилистички метод. Наиме, само у оквиру система основних средстава који их конституишу, стилске феномене је могуће објаснити. Зато је само са лингвостилистиком могуће потпуно анализирати текст и његове конституенте. Ова анализа обухвата све језичке нивое који су међусобно повезани. У овом раду бавићемо се лингвостилистичком анализом једног прозног текста, проводећи га кроз све нивое анализа, почев од фоностилистике, преко морфостилистике, лексикостилистике, синтаксостилистике до стилистике текста. Главни циљ лингвостилистичке анализе је идентификација лингвостилема, идентификација њихове функције и њихове вредности. Ђорац (1982: 26) сматра да ми лингвостилеме при њиховом разматрању узимамо као привидно изоловане, релативно самосталне, али их на крају повезујемо с конкретним условима и везама с другим микроструктурама и откривамо њихове функционалне и друге компоненте. Он говори о случају када граматичке категорије добијају нову функцију и ново значење, па долази до девијације граматичких категорија и појаве нових аспеката и нових вредности тих категорија. То значи да лингвостилеми чувају мисаону компоненту, али да је њихов семантички садржај *прожеи афективноишу која доминира у њиховом семантичком саставу* (Ђорац 1982: 31).

Творац приповетке *Битољски богаљи* је Григорије Божовић, приповедач и путописац, косовски писац с почетка двадесетог века.

Стварао је највише између два светска рата, најчешће представљајући Косово и Метохију, Црну Гору и Босну, а свој боравак у Битољу, као посланик, користи највише да опише стару Македонију кроз карактерне ликове у својим приповеткама.

1 milica.mimovic@yahoo.com

И управо у *Бийтољским богаљима* он слика један слој друштва, онај најнижи, поигравајући се лексиком неколико језика, и свог српског, и македонског, и турског, али и руског.

Његов стил је и у овој и у другим приповеткама на размеђи између неколико стилских и књижевних епоха, романтизма, реализма и модерне литературе.

По развијености дијалога припада реалистичкој литератури, по великим, узвишеним ликовима романтизму, али он се није скрасио у потпуности ни у једном од ових књижевних раздобља, већ сигурно корача ка модернизму. То успева својим посебним стилем, смењивањем стандардног језика са бр. народним говорима, као и коришћењем архаизама и елемената страних језика. „Језик Г. Божовића [...] јесте и танан и груб, зналачки одабран, језик из Старог Колашина, са његовим фонетским, морфолошким, синтаксичким и лексичким особинама, а карактерише га још и смиреност казивања, сажетост, са приповедачко-уметничким транспонованим мислима” (М. Божовић 2006: 30).

Фоностилистичка анализа

Први ниво стилистичке анализе којим ћемо се бавити јесте фоностилистички. Фоностилистика истражује изражајна средства и стилистичке поступке на фонетско-фонолошком и прозодијском плану. Често се дешава да у поезији, ређе у прози, стваралац користи поступак сликања гласовима. Питањем гласовног симболизма не бави се само стилистика већ и сама лингвистика. Још су аномалисти и аналогисти дискутовали о мотивисаности односно немотивисаности језичког знака. Иако фонема, сама по себи, нема значење, ипак оне (фонеме) захваљујући диференцијалним обележјима могу у *одређеном контексту евоцирати и појенцирати нека значења* (Катнић Бакаршић 1999: 80). У овој приповеци имамо две скупине стихова где гласовни симболизам понављањем гласова потенцира важност тих речи. У питању су стихови на македонском језику које пева Тасе Мрсулче, један од битољских богаља:

Жалујте на сакат, мале,
На сакат без нозе, мале,
Од малечко без нозе, мале,
Од малечко без кућа, мале,
Без отац, без мајка, мале:
Парче, леб за душа, мале.
Нозе имам, мале
Нозе немам, мале
Једна сува, мале
Отпаднута мале....

У овим стиховима понавља се фонема *м*, али не у стварању визуелне слике, већ као путоказ читаоцу да су кључне речи *мале* и *малечко*. Ови стихови су и пример еуфоније (милозвучности), где се уочава усклађеност сугласника и самогласника и отворених слогова.

У тексту уочавамо рестриктивни фоностилем², апокопу, као последицу редукције фонеме или слога на крају речи.

„... Хе..несу за секој гајдаш: ду, ду, ду... Но со умештина. Од срцето да *и'* свираш...”

2 Ковачевић даје поделу фоностилема у дискурсима туђег говора на: 1) детракционе или рестриктивне, 2) адјекционе или простриктивне, 3) трансмутационе или пермутацијске и 4) имутацине или супституционалне. Видети више о овоме у *Стилске фигури и књижевни шексти*, М. Ковачевић.

Овај пример је прави пример најчешће апокопираног сугласника *х*.
У реченици:

„ ... *Може, сакаће свирки од Јевроја...*”

уочавамо додавање фонеме *ј* почетку примарног облика лексеме *Евроја*, па настаје про(с)теза.

Бројни су примери и за ономотопеју, експресивни израз који настаје фонемском имитацијом природних звукова:

„ ... Јер, збиља, цинцарска душа сва је састављена из онога циничнога цин–цин–цин, које се чује кад се броје дукати.” (43)

„ ... Јер чим сви троје кренуше, он учини:

–Му–му!

Окретоше се и насмејаше....а кад виде да су га спасили....избечи очи и замумла:

–Му!” (33)

У тексту је и уочен алонжман, који је експресивно изражајно средство које омогућава да се створи аудитивна и визуелна слика психолошког стања лично-стиин (Ђорац 1982: 55). Он је простиктивни фоностилем, који настаје продужавањем изговора једнога гласа или слога.

„ ... *Ко има ветв-и-и? Да продава ветви, да продава-а-а!*” (28)

Морфостилистичка анализа

На морфостилистичком плану, на којем наступа функционално-стилска маркираност морфолошких категорија и њихове експресивне вредности, у овој приповеци доминира интерверзија лица или, како је Катњић Бакаршић назива, синонимија лица. То је стилистички поступак у коме се може морфосемом једног лица заменити морфосеме другог лица.

У тексту налазимо бројне примере интерверзије морфосема првог и трећег лица морфосемом другог лица у неуправном говору писца.

„... Ако *имаш* потребу да ти нацепа дрва, није доста да га *зовеш* с врата или прозора –ваља да му *пришрчиш*, да га добро *дрмнеш* за рамена и *поодвикнеш* му као у воде-ници. (28) Но ако га *не позовеш*, он апатично продужује свој млитави ход улицом... А изговор му је такав, да га цео дан *можеш слушати*... *Окрнеш се* на другу страну да би у себи заглушио то што *си чуо* и *видео*, али *те* опет с краја улице жалосно *пецне* за душу, за срце, за словенски понос. (29) *Бежиш* од куће да *се склониш* од ових божјака...*Пролазиш* мимо њега, а он *тегледа* блесаво и тупо. (32) *Излазиш* на широк сокак... (38) Преживљавајући ово, *сејшиш се* одмах нечега другог... *Угелиш* им штогод. Тасић звекне, и они се обојица окрену *ка теби*. *Не разумеш* језика, али *знаш* да је то захвалност... Тада *ти се учини* да нису слепи, но да су да су добили неке тајанствене очи... (39) *Улазиш* у пивницу. На први мах *пага ти* у очи висока мршава појава књаза Јевангелија Николајевича Донгара. (40)

Писац се служи овом транспозицијом, јер жели да приближи реципијенту своје искуство и доживљаје, жели да том искуству да општељудско значење. Занимљиво је гледиште Б. З. Лобачова, а које помиње Марина Катњић (1999: 89), према којем је сваки исказ у првом лицу јединине усмерен пре свега на „самоиска-

зивање” говорног лица, тј. егоцентричан је, док употреба другог лица у том значењу сведочи о усмерености говорног лица на саговорника, значи, „алтерегоцентрична” је. Може се закључити из наведеног да се у овом случају писац покушава приближити читаоцу, тј. покушава спојити своју и читаочеву тачку гледишта.

Лексеме у овој приповеци могу бити посматране с њихове емоционално-експресивне стране и функционално-стилске. Ако знамо да речи могу имати денотативно и конотативно значење, при чему прво подразумева основно значење речи, експлицитно, а друго секундарно значење речи, тј. имплицитно, онда нам је лако уочити које су лексеме неутралне, а које маркиране у тексту. У тексту има доста туђица и дијалектизама. Главни ликови ове приповетке говоре македонским и српским језиком, али и њиховом мешавином:

„... Ко има ветви–и–и?(28) ... Одун јарма, одун... ма! (29)

... Дарујте на сакат без нозе парче лепче, које париче, за здравје, за живот... Сакат без нозе од малечко, добри луђе; за Господ, за челад... (30)

–Сакате српски, ама од Србија?

–Сакаме, чичо, сакаме! (36)

Жална песна, жално свирење–ама одите скршите глава, бре кучина, на кој кажувам јас! (37)

Говор ликова у причи одражава тренутну ситуацију говорног лица и његов положај у друштву. Њихов говор је прави конгломерат разних језика. Битољски *Дон Кихот*, Јевангелиј Николајевић Донгар, говори руским језиком, а често га и комбинује са српским и македонским:

„...Спасибо, братци! Зато јас–почиње Донгар изломљеним македонским говором, измешаним са руским–много љубим Србите. То је народ чесни, герој. Неје чавкар како овије Бугарите и нема Јудејска душа како што је кај Цинцарите. Љубим...” (45)

Последња реченица у причи излази из његових уста и то на чистом руском језику, а то је она чувена хамлетовска: „...Быть или не быть?!”

С обзиром на то да је Божовић и сам стварао на дијалекту, који није ушао у основицу стандардног језика, у његовој прози наилазимо на доста дијалектизама. У овој приповеци нема их у великој мери управо због јунака који потичу из другог подручја, па самим тим говоре својим језиком служећи се помало и српским, и *арнауџским*, и руским.

„...Стојиш и сређујеш утиске од купаца старих *греха*. (28)

Вођ приђе другим вратима, држећи у руци лимено *бучуче*, у које примаше милостињу. (30)...*Демек* свирање, а? (35)

Стилске фигуре

Од стилских фигура примећен је епитет. Ова стилска фигура може настати на четири начина, које М. Ђорац (1982: 152) назива: метафорским, персонификационим, хиперболичким и метонимијским. А то значи да епитет има четири покрета. *Ейишеш је ѓридев у функцији једне од ше четири фигуре* (Ђорац 1982: 152).

И ѓаволски хихикну. (31)

Ово је пример метафорског епитета, који је настао поређењем по сличности, а то се постиже доминантном цртом поредбеног предмета. Овај епитет употребљен је ради експресивног сликања психолошког стања личности романа, те представља слику која настаје од ђаволског смеха.

Арија прости арайска, иусишњска, равна, једра... (38)

Ово је пример персонификационог епитета. Експресивно истицање особине дате појаве, арије, врши се помоћу придева—*иусишњска, равна, једра*, којима се приписују особине лица. Пренесено значење датих придева потиче из става аутора који приписује особине одређене заједнице људи, у овом случају Арабљана—арији, песми.

Поређење је у мањој мери заступљено. Оно се врши када је то логично, то значи да међу предметима који се пореде мора постојати нека сличност која у том тренутку има неки доминантан значај.

... па као јастреб крадимце погледа на врата и прозоре, да ли ће га когод позвати...
Суморан је, безизразан и туп као опаљена ледина. (28)
... одећа му је сва из црних рита као што су калајцијске пачавре ... (33)

Сви примери су уметничка поређења, која су настала поређењем јастреба и опрезног човека у првој, једног лика у делу и опаљене ледине у другој, одеће и калајцијске пачавре у трећој реченици, захваљујући њиховим доминантним сличностима

Синтаксостилистичка анализа

У тексту је уочен и један посебан тип трансформације чланова реченице и саме реченице, инверзија. Инверзија сваке од ових реченица употребљена је да се истакне њено значење које је за говорно лице важније у датом говорном тренутку, односно у приповедачком току.

1. ... ако добро загледаш, видећеш како се лупешки...лагано окрећу и десно и лево. (27)
2. Чим овај као бројаницу очисти ово и пруже бучуче преко прага, богаљ искриви главу, преврну очима, па поче да пева..(30)
3. А кад виде да су га сјазили, он се кретенски засмеја...(33)

Јасно се види да су у питању зависносложене реченице, што је и логично ако знамо да се независносложене реченице увек могу употребити и самостално. Инверзија сваке од ових реченица употребљена је да се истакне њено значење, које је за говорно лице битније од значења главне реченице. Њима се истиче: услов да би се извршила радња у главној реченици (у првој), време пре извршења главне радње (у другој и трећој).

(А) кумулација као један од облика сликовитог изражавања бурних догађаја помоћу већег броја чланова реченице такође је присутна у тексту.

1. Уска,кривудава и прљава улица у Јерусалиму. (27)
2. Стари, ружан и каљав Јеврејин, одмерено корача...(27)
3. Суморан је, безизразан и туп као опаљена ледина.
4. Чудиш се како иде уморно, тромо и мртво.(28)

5. Ови божјаци сваким дахом својим гледају да те обману, да те слажу, те да више зараде. (30)
6. Сакат је, гурав, прљав и одвратнији од најнемогућније одвратности. (32)
7. Спазивши га, укочише се, стресоше се и одмах почеше по својим торбицама тражити да му штогод уделе. (32)
8. Арија проста арапска, пустињска, равна и једра. (38)

Ковачевић (2000: 147) наводи четири типа кумулације: 1. Елиптирање лексички истородних двеју или више дубинских реченица доведена у координирану везу (сви наведени примери, осим седмог), 2. Занимљиви синтаксичко-семантички статус првог у низу хомофункционалних елемената као нпр. ... *и цврчици, и шкаре, и овце*.. (такав пример није пронађен у тексту), 3. Аутосемантичка, пунозначна лексема прво долази у низу, док сви остали елементи означавају делове целине. Као нпр. ...*предвече, око шест*... (такође, без примера у тексту) и 4. Сви се координирани хомофункционални елементи обавезно везују за исти референт (пример седми).

Када говоримо о првом типу нагомилавања хомофункционалних синтаксичких јединица, који је и најзаступљенији у овој приповеци, морамо рећи да је у питању гомилање семантички разнородних елемената које обједињују једино синтаксичке функције. А четврти тип кумулације (седми пример) Ковачевић (2000: 150) одваја од осталих типова на основу особине да се сви координирани хомофункционални чланови обавезно везују за исти референт. Ковачевић указује на то да једначитост референта не значи, међутим, и истост значења хомофункционалних јединица. Он подвлачи да су управо због тога они стилематичнији и стилогенији од примера свих осталих група и да само примере из ове четврте групе можемо сматрати кумулацијом као стилском фигуром.

Репетиција, као стилистичка фигура позната по својој фреквенцији, како у говорном језику, тако и у књижевном, у овом тексту присутна је само у једном примеру:

„...Дрва, дрва,–и показујеш му опруженом подланицом како се спушта секира кад се дрва цепају – разбираш?” (29)

Поновљени објекат јавља се ради истицања предмета радње. Ово је моноремски објекат, па објекатска реч тиме добија експресивну функцију путем елизије чланова просте реченице. Моноремски објекат сам по себи већ има функцију сликања експлозивног стања афективности, а понављање њега самог доприноси повећању интензитета изражавања експресивности.

Примећени су примери елипсе. Елипса је изостављање неког реченичног дела који је комуникативно редувантан, пошто га контекст подразумева. Елипса као облик реченице је, према мишљењу Ђорџа (1982: 152), фигура по својој функцији и по свом постанку. Када писац или говорно лице жели да створи неку психолошку слику личности дела, помоћу слике емоционалног стања, тада се користе елиптичне реченице. Оне могу бити једночлане, двочлане или трочлане. У овом делу пронађене су углавном трочлане елиптичне реченице:

1. Уска, кривудава и прљава улица у Јерусалиму. (уска **је**, кривудава **је** и прљава **је**)
2. Један исти богаљско–слепачки језик, речник и музика, равна, жалосна, отужнобљутава! (један исти богаљско–слепачки језик, **један исти** речник и музика...)

3. Ови божјаци сваким дахом својим гледају да те обману, да те слажу, те да више зараде. (*гледају* да те обману, *гледају* да те слажу, те да *ш*ако више зараде)
4. Господине- преврну, пренемажећи се—једно париче, једно металиче,а? (*гај* једно париче, *гај* једно металиче) (31)
5. Једна му од госпођа удели. (удели *новац*) (33)
6. Арија проста арапска, пустињска, равна и једра. (арија *је* проста арапска, пустињска *је*, равна *је* и једра *је*) (37)
7. Дакле, издала га. (Дакле, издала га *је*.) (42)

Елипсом су у већини примера истакнуте именичке речи а елидирани глаголи, јер су се писцу они учинили очигледно најмање важни у датој говорној ситуацији. Елиптичне реченице у којима је изостављен помоћни глагол најфреквентнији су тип елипсе у приповеци. У таквим примерима, када је о елипси реч, нема померања на структурно-семантичком плану.

Стилистика текста (текстостилистика)

У раду ћемо на самом крају, с обзиром на то да припада последњем нивоу анализе, анализирати наслов приповетке као јединицу са стилском функцијом и бавићемо се његовом структуром.

Наиме анализом наслова дела бави се стилистика текста. Текстостилистика је релативно нови сегмент стилистичких истраживања. Стилистика текста посматра текст у целини, јер све језичке јединице имају своју стилску функцију и ступају у своје специфичне односе.

Григорије Божовић већ нас и самим насловом успешно уводи у садржину приповетке, јер нам даје јасну информацију о пореклу ликова чије ће карактере осликати и од њих створити један препознатљив тип ликова. Наслов ове приповетке упућује нас на и физички, и психички осакаћене људе из једног града – Битоља. Овај наслов је двокомпонентни исказ без глагола, што свакако доприноси већој стилогености и ефективности.

Један од аспеката текстуалне стилистике јесу и *ј*аке *п*озиције *т*екста³. У јаке позиције текста спадају прва, инкоативна, и последња, финитивна, реченица текста. Инкоативна реченица има отварачку функцију у тексту, а финитивна затварачку, што их чини оквиром текста. Инкоативна реченица у овом тексту је: „Само што је сунце изгрејало.“, а финитивна реченица је хамлетовска, изговорена на руском: „ ... Быть или не быть?!” Јасно је да је писац својом првом реченицом на неки начин пријатно отворио фабулу, као да Сунце у овој реченици симболизује рађање, почетак лепог, бољег дана од претходног. Последња реченица, добро позната литератури, затвара причу о промашеним животима битољских богаља, али и буди наду да ће се за лик који је изговара, тек чути, а можда и не, већ како и сам писац каже претходно: *Мисао његова, њоремењена, ојеш сноваше велике планове.*

3 Марина Катњић бави се у својој књизи *Лингвистичка стилистика*, поред овог аспекта, и следећим аспектима стилистике текста: 1. стилистички текстуални конектори, 2. тачка, гледишта и 3. интертекстуалност, метатекст, аутореференцијалност.

Закључак

Приликом анализе „Битољских богаља” Григорија Божовића, стиче се утисак да је приповетка реализована лингвостилистички на врло успешан начин. У причи је употребљен велики број стилематичних језичких средстава. Од фоностилема учили смо: апокопу, простезу, ономатопеју и алонжман. На морфостилистичком плану доминира интерверзија лица. Налазимо бројне примере интерверзије морфосема првог и трећег лица морфосемом другог лица у неуправном говору писца. Може се закључити да писац покушава приближити читаоцу, тј. покушава спојити своју и читаочеву тачку гледишта.

У тексту је уочен велики број туђица и дијалектизама, што чини лексикостилистички план. Од синтаксостилема уочено је присуство инверзије, акумулације и елипсе.

На самом крају анализиран је наслов приповетке, који је у овом случају двокомпонентни исказ без глагола, што свакако доприноси већој стилогености и ефективности. Још један аспект текстуалне стилистике је уочен, а то су јаке позиције текста у које спадају инкоативна и финитивна реченица текста. Инкоативна Божовићева реченица уводи нас у текст и њоме као да симболизује почетак, рађање нечега, а финитивном он нас баца у дилему чувеном хамлетовском реченицом и као да оставља нашој машти да сама заврши приповетку. Обе ове позиције текста за њега су референтни оквир.

Највећи број наведених стилских особина везан је за говор самог писца, а не за говор јунака., што је знак да он прави разлику између пишчевог и управног говора.

Божовићев говор је народни, оплемењен многим стилским фигурама, али и страним речима, несвојственим језику писца, већ језику његових ликова.

Литература

Божовић 2006: М. Божовић, *Језик мога рода*, Зборник са научног скупа *Језик и стил Григорија Божовића* одржаног 16. и 17. фебруара 2005. год. у К.М. и З.П. : Филозофски факултет, К. Митровица, стари Колашин, З. Поток, 25-33. стр.

Вуковић 2000: Н. Вуковић, *Путићи стилистичке идеје*, Подгорица–Никшић: Јасен.

Јакобсон 1966: Р. Јакобсон, *Лингвистика и поезика*, Београд: Нолит.

Катнић 1999: М. Катнић- Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, Electronic Publishing Program, Budapest.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текстови*, Београд: Требник.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац.

Ковачевић 2006: М. Ковачевић, *Стилске доминанције у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару”*, Зборник са научног скупа *Језик и стил Григорија Божовића* одржаног 16. и 17. фебруара 2005. год. у К.М. и З.П. : Филозофски факултет, К. Митровица, стари Колашин, З.Поток, 77-93. стр.

Муратагић Туна: Х. Муратагић-Туна, *Лингвостилистичка анализа наслова књижевне ојуса Ђамила Сијарића*, Зборник Филозофског факултета у Приштини.

Праћић 1963: К. Праћић, *Језик и књижевно дјело*, Загреб: Огледи за лингвистичку анализу књижевних текстова.

Симић, Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, НДПСЈ Београд и ЈАСЕН Никшић.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Ђорац 1982: М. Ђорац, *Метафорски лингвостилеми*, Београд: Привредно-финансијски завод.

LINGUO-STYLISTIC ANALYSIS OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ'S SHORT STORY *BITOLJSKI BOGALJI*

Summary

This paper presents a linguo-stylistic analysis of Grigorije Božović's short story „Bitoljski bogalji”. According to the analysis of all linguistic levels we can draw a conclusion that this short story is successfully linguo-stylistically realized since stylistic function of the linguistic expression is noted from phonological, morphological and syntactical point of view. Considering fonostilems the following ones were found: apocope, prosthesis, onomatopoeia and alonžman. As far as morpho-stylistic aspect is concerned interversion of the person is dominant. There are many foreign words and dialect words that are referred to lexico-stylistic aspect, while in case of sintaksostilems inversion, accumulation and ellipsis are noted.

Key words: linguo-stylistic analysis, fonostilems, morfostilems, syntaksostilems

Milica Mimović

V ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Бојана Ђорђевић¹

Београд

УПОТРЕБА МЕТАГРАМАТИКЕ ЗА ОПИС ФОРМАЛНЕ ГРАМАТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Овај рад доноси кратак преглед система ХМГ, система за израду метаграматика, и система FB-LTAG, граматике стабала која се користи за описивање природних језика, и њихове примене на српски језик. Рад на изради метаграматике за српски језик истовремено представља и први покушај израде свеобухватне формалне граматике српског језика.

Кључне речи: српски језик, формална граматика, ХМГ, ФБ-ЛТАГ, парсирање

0. Увод

За српски језик тренутно постоји неколико ресурса који омогућавају његову аутоматску обраду. У њих спадају електронски морфолошки речник српског језика (Крстев *et al* 2008), који броји 130.000 простих и 11.000 сложених речи и корпус српског језика СрпКор, који броји 22 милиона речи (Крстев Витас 2005). Анализа коју ови ресурси омогућавају ограничена је на морфолошки ниво. За анализу синтаксе развијен је низ такозваних локалних граматика или плитких парсера, који се користе за проналажење и анализу појединих појава као што су сложена времена. Опсежнија синтаксичка анализа текста дала би, између осталог, директан допринос екстраховању информација и машинском превођењу. Предуслов за њену израду јесте формалан опис граматике српског језика. Формалан опис граматике једног језика значи описивање синтаксе датог језика језиком математике и рачунарске лингвистике тако да га даље може користити нека рачунарска апликација и над текстом извршити синтаксичку анализу. Како опис српске синтаксе за потребе аутоматске обраде текста тренутно не постоји, ми смо се прихватили тог задатка. За те потребе одабрали смо граматiku стабала — конкретно лексикализовану *граматiku адјунгованих стабала засновану на обележјима* или FB-LTAG (Feature-Based Lexicalized Tree-Adjoining Grammar) (Вицеј Шенкер Јоши 1991), која се наводи као прикладна за третирање језика са слободним редом речи (Рембоу Ли 1994).

Да би граматика стабала могла да буде довољно ефикасна при обради текста, потребно је да буде опсежна и широких размера, а такве граматике неизоставно садрже на хиљаде стабала. Само њихово прављење је захтевно, а затим и њихово одржавање, како промена у само једном сегменту доводи по потребе за мењањем стотина стабала која тај сегмент садрже. Услед захтевности овог задатка од краја осамдесетих година прошлог века почињу да се јављају окружења за аутоматско генерисање граматика стабала. Сва она се састоје из два дела: 1) формалног језика (метаграматике) који се користи за описивање полазне формалне граматике и 2) компилатора или процесора за тај језик који на основу метаграматике аутоматски ствара адекватну граматiku, у нашем случају граматiku ста-

¹ bojana@lingvistika.org

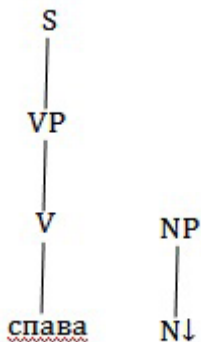
бала. Метаграматика и процесор који се користе у овом раду јесу део окружења за дефинисање граматика стабала под називом *проширива мџаграматика* или XMG (eXtensible MetaGrammar) (Крабе 2005).

Овај рад садржи три поглавља. Прва два поглавља дају преглед граматике стабала, односно метаграматике, док треће поглавље даје сажет приказ тренутног стања метаграматике за српски језик. У закључку се износе даљи правци у раду на метаграматици за српски језик.

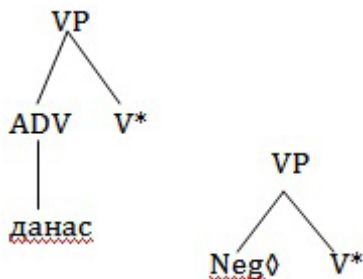
1. TAG, LTAG и FB-LTAG

TAG систем, у основи математички модел, формални је систем у коме су реченице језика представљене стаблима. Он се састоји од низа иницијалних и помоћних стабала, при чему иницијална стабла одговарају минималним језичким структурама (простој реченици), док помоћна стабла грубо одговарају минималним рекурзивним конструкцијама. У иницијалним стаблима су терминални чворови обележени за супституцију (знаком ↓ поред чвора) или садрже сам терминални симбол, односно лексема. Помоћна стабла садрже прикључни чвор (foot node) који се обележава знаком * поред чвора.

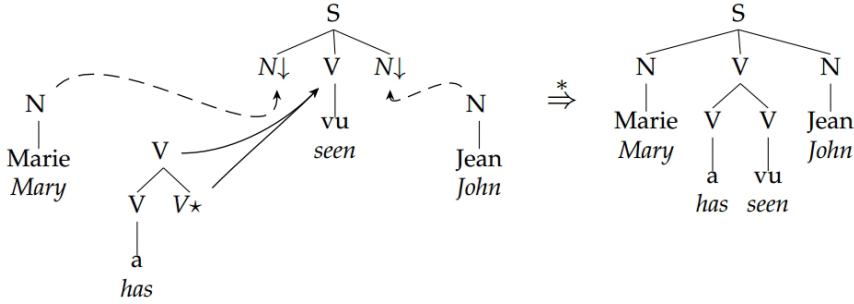
а) Иницијална стабла

б) Помоћна стабла

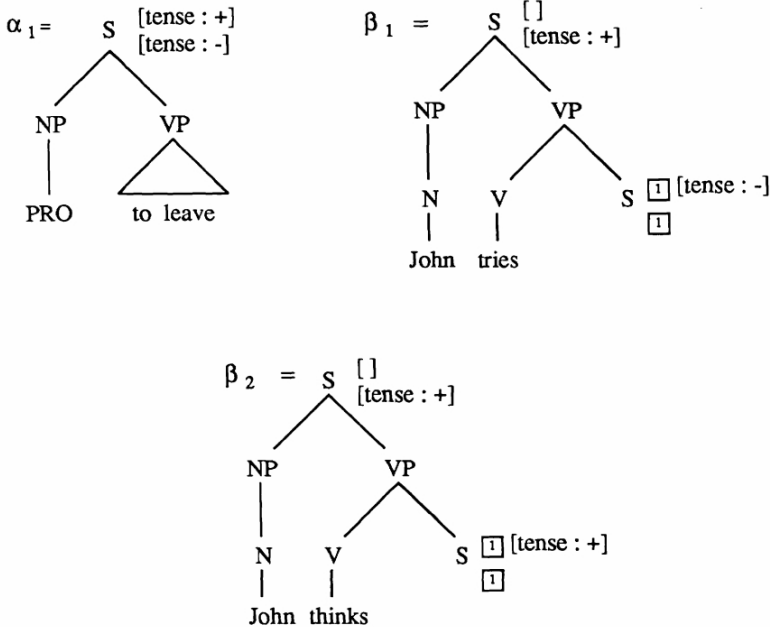

TAG прописује две врсте операција. Операција којом се добијају изведена стабла је операција припајања или адјункције, која подразумева припајање помоћног стабла иницијалном или другом помоћном стаблу. У LTAG (Lexicalized Tree-Adjoining Grammar или лексикализована граматика адјунгованих стабала) верзији модела прописује се и операција супституције која омогућава замену терминалних симбола на границама стабала конкретним лексемама. На граници свих врста стабала налазе се терминални чворови; на свима се може вршити супституција сем на прикључном чвору, на коме се искључиво обавља припајање. Сваки нетерминални чвор садржи информацију о томе да ли је на њему припајање обавезно, селективно или се не сме вршити.

Слика 1. Операције суйституиције (испрекидана линија) и адјункције (пуне линија) на примеру енглеског и француског. Слика преузета из (Крабе et al 2013: 594).

LTAG је проширен у модел FB-LTAG с намером да се ставе ограничења на локалне депенденције при припајању и супституцији. У овом моделу је сваком чвору додељен скуп обележја који дефинише његов однос према надређеним елементима стабла (обележје „top“) и његов однос према подређеним елементима стабла (обележје „bottom“). „Top“ и „bottom“ обележја једног чвора могу међусобно бити компатибилна, и то се дешава код чворова на којима није дозвољена адјункција. Код чворова на којима је адјункција селективна, само помоћна стабла са компатибилним „top“ и „bottom“ обележјима могу да буду припојена. Код чворова на којима је адјункција обавезна, „top“ и „bottom“ обележја чвора никада нису компатибилна, што обезбеђује да на том чвору припајање буде обавезно. Компатибилност или унификација обележја на сваком чвору неопходан је предуслов да деривација буде успешно обављена и довршена.

Слика 2. Компатибилности „top“ и „bottom“ обележја омогућава припајање помоћног стабла β_1 на стабло α_1 , и онемогућава припајање стабла β_2 због захтева овог иницијалног стабла за неовременошћу [tense:-] у „bottom“ структури обележја. Слика преузета из (Вицеј Шенкер Јоши 1991: 7).

Системи FB-LTAG тренутно постоје за енглески и француски, а за пољски, немачки, вијетнамски и корејски постоје у специфичним варијантама LTAG система.

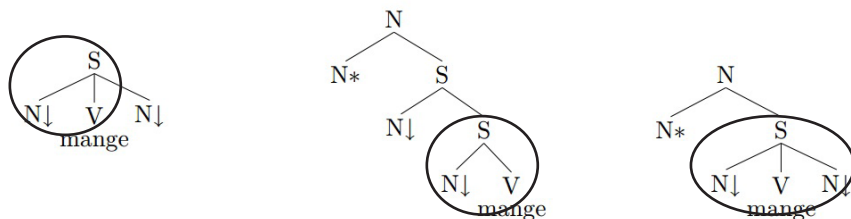
2. Проширива метаграматика – ХМГ

ХМГ је осмишљен и имплементиран у оквиру тезе Беноа Крабе (Крабе 2005) са идејом да се направи метаграматика која превазилази недостатке ранијих приступа. Крабе *et al* (2013) наводе три кључне особине ХМГ-а које га издвајају од претходних метаграматика:

1. ХМГ је проширив у смислу да се може користити за описивање неколико типова граматика стабала – два типа TAG граматика (FB-LTAG и MC-TAG – Multi-Component Tree-Adjoining Grammar) и интеракционе граматике (IG, Interaction Grammar), а има могућност и даљег проширивања и укључивања нових граматика.

2. ХМГ је у потпуности декларативан (за разлику од система базираних на лексичким правилима који су процедурални – зависе од тачно одређеног редоследа примене правила – и садрже правила брисања) у смислу да глаголску дијатезу описује искључиво преко операција конјункције (Λ – и) и дисјункције (V – или).

3. ХМГ је има изразито експресиван систем обележавања и подржава неколико језичких нивоа (ниво синтаксе, ниво семантике и интерфејс између синтаксе и семантике), наслеђивање кроз класе и врло детаљан третман идентификатора.

Jean mange une pomme.

John eats an apple.

Џон једе јабуку.

La pomme que Jean mange

The apple that John eats

Јабука коју Џон једе

Jean qui mange une pomme...

John who eats an apple...

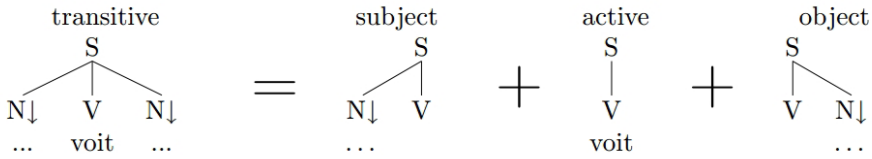
Џон који једе јабуку...

Слика 3. Приказ сежменаџа стабала који се понављају у различитим структурама.

Слика преузета из (Парменије Ле Ру 2005: 1), превод на српски и црвене ознаке је додала ауторка.

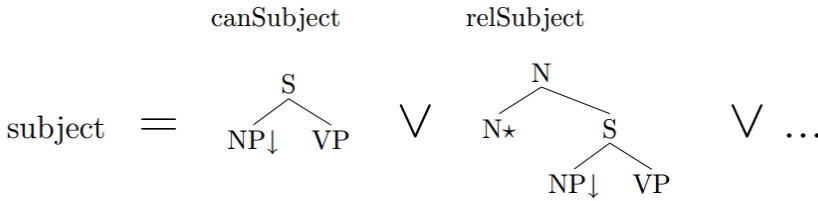
ХМГ се заснива на принципу апстраховања. При погледу на стабла дата на слици 3, може се приметити да све три структуре деле исти сегмент обележен црвеном бојом. У ХМГ-у се такви сегменти, које је могуће искористити у више структура, траже, затим апстрахују кроз додељивање јединственог имена и даље комбинују користећи искључиво конјункцију и дисјункцију. Ти сегменти се називају класама.

У примеру на слици 4, може се видети апстракција и име појединих сегмената, између осталог и оног са слике 1. Слика приказује апстракцију основне класе транзитивних конструкција, субјекта, активног неререфлексивног глагола и објекта.

Слика 4. Приказ комбиновања класа *subject* (субјекат), *active* (актив) и *object* (објекат) у класу *transitive* (прелазан). Слика преузета из (Парментје Ле Ру 2005: 3)

Апстраховање се даље врши и унутар класа:

Слика 5. Приказ спајања класа *canSubject* (субјекат у номинативу) и *relSubject*

3. Примена метаграматике XMG на српски језик

За српски језик смо досад направили малу пробну граматику (toy grammar). Она је направљена уз помоћ два научника из Рачунарске лабораторије Универзитета у Орлеану, Јаника Парментјеа (Yannick Parmentier), који је радио на изради опсежних граматика стабала за француски и немачки помоћу система XMG, и докторанта Симона Петижана (Simon Petitjean), који се бави развојем XMG компилатора. Та граматика је у свом базичном облику, али може послужити за демонстрацију примене метаграматике за формирање граматике стабала за српски језик. Њен резултат може се проверити преко парсера (синтаксичког анализатора) TuLiPA (Калмејер *et al* 2010).

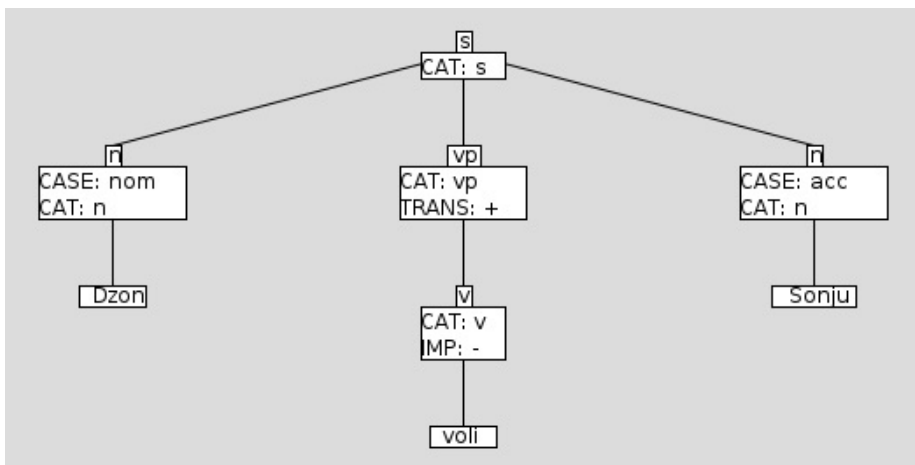
У табели је дата већина реченица које парсер тренутно препознаје на основу направљене метаграматике. У четвртој колони може се видети ниво апстракције на коме се метаграматика тренутно налази. Глаголи којима се тренутно бавимо у активном су облику презента па је тако једина присутна апстракција за глагол класа Active. Субјекат је тренутно дефинисан као именица или именичка синтагма у облику такозваног *релативног субјекта* (Соња коју Џон воли). Од реченичних модела присутни су безлични (-), непрелазни (D_{nom}) и прелазни ($D_{nom} D_{ak}$)². Наведени рефлексивни модел ReflImpersonal спада у класу Impersonal (в. табела 1).

3.1. Ред речи

Стабла у овој верзији граматике имају нестандардну структуру – у њима се објекат не налази унутар чвора VP, како се објекат иначе представља у TAG гра-

² Navedeno prema tipologiji rečeničnih modela (Mrazović Vukadinović 2009). U samoj gramatici se ipak, po ugledu na francuski model, koriste nazivi funkcija – subjekat, objekat, indiretni objekat itd.

матици, већ се јавља директно као ћерка кореног чвора S, паралелно са чвором VP. Ова измена је направљена наменски како би се самом поставком да су VP и субјекатска и објекатска NP сестрински чворови, без дефинисања редоследа међу њима, могло постићи препознавање свих комбинација реда речи. Могуће је да ће касније овај приступ препознавању реда речи бити промењен или прилагођен другим верзијама модела.

Слика 6. Приказ реченице „Дон воли Соњу“ након анализе помоћу парсера TuLiPA

3.2. Негација

Негација се тренутно у систем уводи преко операције припајања. У метаграматици је спецификовано да се речца *не* мора јавити непосредно испред глагола тако да при промени реда речи није могуће да се било шта нађе између речце *не* и глагола, као ни да се негација јави иза глагола. Тренутно оваква дефиниција негације блокира слободну промену реда речи па ће овакво дефинисање негације у скорој будућности претрпети промену.

3.3. Рефлексивна речца *се*

Рефлексивна речца *се* такође се уводи кроз операцију припајања. Она је представљала посебан изазов, пошто је требало спречити да се у слободном распореду конституената нађе испред глагола у примеру *Смркава се*. За те потребе уведен је опис прилога *данас*, који се такође уводи кроз припајање. На VP и V чвору стабла ове класе кроз неусклађеност „top“ и „bottom“ обележја условљено је да се речца *се* јави испред глагола само уколико се испред најпре јави прилог са адекватно подешеним обележјима (тзв. селективна адјункција).

4. Закључак и даљи рад

У раду је дат сажет приказ метаграматике XMG коју користимо за израду FB-LTAG граматике за српски језик. Наш циљ је израда формалне граматике српског језика која би омогућила синтаксичку анализу текста и помогла процесе анализе текста у другим типовима апликација. Тренутно је за српски израђена мала метаграматика која покрива свега неколико реченичних типова. Решења

искоришћена у њој можда се не буду користила у даљем раду на метаграматици, али свеједно представљају неопходан корак у развоју и разумевању тога како метаграматика треба да изгледа и које услове треба да задовољи.

Непосредан следећи корак представља даље укључивање припадника класа — описивање свих типова субјеката и објеката и њихово адекватно апстраховање. Даље, постоји низ конституената који представљају део реченичних модела а који нису описани (неправи објекат, предикатив, вербативна допуна). Посебно захтеван део представљаће бављење глаголом, али први корак биће дефинисање типова предиката, а убрзо затим и представљање сложених времена. Крајњи циљ јесте репрезентација свих реченичних модела датих у (Мразовић Вукадиновић 2009). Као највећи изазов и један од задатака који ће вероватно остати за сам крај биће репрезентација реда речи.

ПРЕПОЗНАТЕ РЕЧЕНИЦЕ	РЕД РЕЧИ КОЈИ СЕ ПРЕПОЗНАЈЕ	ПРИПАДНОСТ КЛАСИ У МЕТАГРАМАТИЦИ	САСТАВ КЛАСЕ
Свиће.		Impersonal	Active
Не свиће.		Impersonal	Negation \wedge Active
Смркава се.		RefImpersonal	Reflexive \wedge Active
Не смркава се.		RefImpersonal	Negation \wedge Reflexive \wedge Active
Џон спава.	Спава Џон.	Intransitive	Subject \wedge Active
Џон не спава.	Не спава Џон.	Intransitive	Subject \wedge Negation \wedge Active
Џон који воли Соњу спава.	Спава Џон, који воли Соњу.	Intransitive	RelSubject \wedge Active
Џон воли Соњу.	Џон Соњу воли, Воли Џон Соњу, Воли Соњу Џон, Соњу воли Џон, Соњу Џон воли.	Transitive	Subject \wedge Active \wedge Object
Џон не воли Соњу.		Transitive	Subject \wedge Negation \wedge Active \wedge Object

Табела 1. Приказ дела шренџиног репертоара модела у метаграматици за српски језик

Литература

- Вицеј Шенкер Јоши 1991: К. Vijay-Shanker, А. Joshi, *Unification-Based Tree Adjoining Grammars*, Technical reports. University of Pennsylvania.
- Калмејер *et al* 2010: L. Kallmeyer, W. Maier, Y. Parmentier, J. Dellert, *TuLiPA—Parsing extensions of TAG with range concatenation grammars*, Bulletin of the Polish Academy of Sciences: Technical Sciences, 58(3), 377–392.
- Крабе 2005: В. Crabbé, *Représentation informatique de grammaires fortement lexicalisées: Application à la grammaire d'arbres adjoints*, Université Nancy 2, докторска теза.

Крабе *et al* 2013: B. Crabbé, D. Duchier, C. Gardent, J. Le Roux, Y. Parmentier, *XMG: eXtensible MetaGrammar*, Computational Linguistics, 39(3), 1–66.

Крстев Витас 2005: C. Krstev, D. Vitas, *Corpus and Lexicon — Mutual Incompleteness*, Y Proceedings of the Corpus Linguistics Conference, P. Danielsson and M. Wagenmakers (ред.), Birmingham

Крстев *et al* 2008: C. Krstev, D. Vitas, G. Pavlović Lažetić, *Resources and Methods in the Morphosyntactic Processing of Serbo-Croatian*, Y *Formal Description of Slavic Languages: The Fifth Conference*, Z. Gerhild et al. (ред.), Peter Lang: Frankfurt am Main, 3–17.

Мразовић Вукадиновић 2009: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Грамаџика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижара Зорана Стојановића

Парментје Ле Ру 2005: Y. Parmentier, J. Le Roux, *XMG: a Multi-formalism Metagrammatical Framework*, Y *Proceedings of the 17th European Summer School in Logic, Language and Information – (ESSLI 2005)*, Edinburgh, United Kingdom.

Рембоу Ли 1994: O. Rambow, Y.-S. Lee, *Word Order Variation And Tree-Adjoining Grammar*. Computational Intelligence, 10: 386–400

IMPLEMENTATION OF METAGRAMMAR FOR THE DESCRIPTION OF FORMAL GRAMMAR OF SERBIAN

Summary

This paper brings a short overview of XMG, a metagrammar building system, and FB-LTAG, a tree grammar used to describe natural languages, and their implementation on Serbian. The work on creating the metagrammar for Serbian is at the same time the first attempt to create a comprehensive formal grammar of Serbian.

Key words: Serbian language, formal grammar, XMG, FB-LTAG, parsing

Bojana Dorđević

Марија Јовић¹
Крађујевац

Весна Стевановић
Београд

ПРИМЕНА БЛОГА У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду приказани су резултати емпиријског истраживања, које је имало за циљ да покаже у којој мери блог, као савремени алат за електронско учење и допунско наставно средство, може утицати на повећање интринзичке мотивације студената и на побољшање њихових резултата у реализацији курикулума из предмета Енглески језик на основним струковним студијама. Студенти су били подељени у две групе сличних карактеристика. Са једном групом реализована је само класична настава у учионици, док је другој групи био доступан и наставни садржај на блогу. Редовно, након часова у школи, студентима су на блог постављани додатни текстови и вежбања везана за методске јединице претходно обрађене на часу. Провера постигнутих резултата реализована је кроз два тестирања у току семестра и завршни део испита на крају семестра. Добијени резултати указују да блог, као наставно средство, позитивно утиче на повећање унутрашње мотивације студената.

Кључне речи: е-учење, блог, интринзичка мотивација, енглески језик, основне струковне студије

1. Увод

Развој информационо-комуникационих технологија (ИКТ) и рачунарских система утицао је на све области људског деловања. Ученици данашњице одрастају уз интернет и савремене технологије, што наставнику намеће да свој рад и наставне методе прилагоди интересовањима ученика. Док се од традиционалног наставника очекивало да поседује програмске, педагошке и комуникационе компетенције, како би на одговарајући начин одговорио захтевима свог позива, неопходно је да савремени наставник поседује и информатичке компетенције (Бјекић и др. 2004: 336–352). Један од начина интегрисања ИКТ у наставни процес јесте примена рачунара и интернета као наставног средства. На тај начин унапређује се наставни процес и постиже максимално ангажовање ученика, повећање њихове мотивације, што резултује бољим успехом у савладавању садржаја прописаних наставним планом и програмом.

Постоји велики број онлајн (енгл. online) ресурса за учење енглеског језика, који се свакодневно обогаћују новим и иновативним садржајима, а светски познати издавачи уџбеника и наставних средстава дају огроман значај пратећим видео, аудио, мултимедијалним и интерактивним материјалима за учење. Поред тога, на интернету је доступан велики број бесплатних веб алата за обједињавање ових ресурса и захтева наставног плана и програма.

1 aquila@beotel.net

2. Блог као алат за е-учење

Електронско учење или е-учење (енгл. e-learning) представља сваку употребу информационо-комуникационих технологија у процесу учења. Оваква констатација доводи до тога да се под е-учењем сматра низ образовних активности, од коришћења електронске поште до рада у онлајн окружењу.

Данас је е-учење читав систем поступака, процеса и наставног материјала, који обезбеђују разноврсност и ефикасност учења као индивидуалне и друштвене активности, која није само процедура у школском систему, већ представља активност развоја читаве заједнице и део професионалног развоја појединаца различитих профила (Бјекић 2008: 2). Може се јавити у неколико модалитета:

- онлајн учење које се искључиво обавља коришћењем рачунара и ИКТ;
- хибридно учење (енгл. hybrid learning) које представља обogaћење традиционалне наставе у учионици визуелизацијом одређене теме уз помоћ рачунара, употребу нових медија и образовних софтвера којом се олакшава спој традиционалног и модерног;
- учење у виртуелним учионицама.

Када се комуникација, односно настава одвија у реалном времену (видео-конференције, ћаскање – чет (енгл. chat)...) то се зове синхроно учење. Насупрот томе, постоји и асинхроно учење, које не захтева симултано учешће ученика и наставника, што значи да ученици сами могу бирати када ће усвајати и размењивати поједине садржаје.

Висококвалитетно е-учење одликује: висок ниво интерактивности, интеграција, симулација и анимација, мултимедијална подршка, интеграција са учењем у учионици и развој хибридних наставних система, подржаност различитим е-материјалима у различитим форматима, утемељеност на заједничком учењу ученика и наставника, систем управљања учењем путем веба (Вебстер 2008: 10). Революционарни прелазак са веб 1.0 (енгл. web 1.0) на веб 2.0 (енгл. web 2.0) технологију означио је прекретницу у развоју е-учења. За разлику од веба 1.0, веб 2.0 је такозвани рид-рајт (енгл. read-write) веб, односно омогућава приступ подацима, преузимање – даунлоад (енгл. download) и постављање – аплоад (енгл. upload) материјала и ресурса. Осмишљен је да буде универзални медијум за размену података, информација и знања. Његова појава створила је услове за настајак алата који омогућају организацију социјалне интеракције међу просторно удаљеним ученицима. Тиме су створене могућности да е-учење постане процес у коме ученик активно изграђује своја знања и овладава стратегијама учења. Једном речју, постаје активни учесник у настави. Пример веб 2.0 алата су блогови, вики (енгл. wiki), виртуална окружења за е-учење, итд.

Из ове групе алата, нарочито се издваја блог, због своје вишеструке примене. Блог се може користити за постављање и дељење наставних садржаја, објављивање домаћих задатака, постављање додатних задатака за предстојећу проверу знања, реализацију пројектних задатака, презентовање ученичких радова на задату тему, комуникацију са ученицима, обавештавање о предстојећим проверама знања и припремама материјала за наредни час, обавештавање о резултатима тестирања, итд. Ученици који нису присуствовали часовима, користећи се блогом, могу делимично надокнадити пропуштено, а остали се могу брзо и лако подсетити обрађеног градива. Помоћу блога, наставник води и усмерава рад ученика, подстиче развој писања, истраживачких вештина, размену мишљења и дискусије на задату тему.

Ученицима се на овај начин омогућује да процес учења и комуникације не буде ограничен само на учионицу, већ се посвећују својим задацима у време и на начин који њима највише одговара. Такође, предност оваквог вида комуникације огледа се и у брзом добијању повратне информације о реализованом задатку.

Осим у оквиру групе ученика или одељења, блог се може користити и на нивоу разреда, једне или више генерација ученика, у оквиру школе или више партнерских школа. Својство овог алата у погледу безбедности јесте да се одређује дозвола за приступ и измену садржаја. Приликом креирања бира се опција за давање дозволе аутору или ауторима блога: наставник је администратор и може одобравати приступ осталим ауторима, бира се ко могу бити читаоци блога (да ли је блог јаван или му могу приступити само аутори или одређени читаоци) и одобрава се ко може писати коментаре на блог, као и могућност контроле коментара од стране администратора. Избором ове опције, ученици и садржај осигурани су од вандализма и злонамерног брисања или мењања, а истовремено је омогућено свим заинтересованима да прате рад.

3. Интринзичка и екстринзичка мотивација у е-учењу

Учење је процес за чију успешност није довољна висока интелектуална способност и познавање техника учења, већ је неопходна и мотивација за учење. Мотивација је покретачка снага која нас тера да остваримо неки циљ или задовољимо неку потребу. Она је неопходна за постизање успеха у било ком сегменту живота. Мотивација се може дефинисати као процес који иницира, води и циљно усмерава људско понашање ка задовољењу одређене потребе, било да је у питању основна потреба као што су глад и жеђ или потреба за знањем. Мотивацију можемо поделити на спољашњу (екстринзичку) и унутрашњу (интринзичку). Спољашња мотивација потиче од спољашњих чинилаца. Код ученика спољашња мотивација не потиче од садржаја градива, већ може бити: економске природе, обзир према родитељима, статус или углед у очима других, углед у властитим очима (сујета, потврђивање слике о себи), награде и казне у виду оцена и похвала. Спољашња мотивација може се постићи и кроз идентификацију, када се особа поистовети са личним значајем одређеног понашања и прихвати га као сопствено правило (Рајан и Деки 2000: 62–64). На пример, дечак који учи слова напамет, јер увиђа да је то неопходно за учење писања, а што је он себи поставио за циљ. Он се идентификује са овом активношћу учења. Обично спољашња мотивација има улогу да појача унутрашње мотиве. Унутрашња мотивација потиче од саме личности, њене заинтересованости за садржај који се учи, радозналости, квазипотреба (интелектуална напетост коју ствара занимљив проблем) или услед когнитивног несклада (сусрет са новим подацима који су супротни ранијим знањима и схватањима). Наставник ће повећати унутрашњу мотивацију тако што ће подстицати аутономију и такмичење ученика (Рајан и Деки 2000: 62–64). Када спојимо мотивационе потребе ученика и могућности које пружа веб 2.0 технологија, ствара се погодно окружење за примену компјутерски потпомогнутог учења језика (енгл. Computer Assisted Language Learning – CALL). Ученику се нуде могућности да на основу свог знања и знања других ученика, разрађује сопствене стратегије учења и проналази решења која би га на најуспешнији начин довела до циља. Наставник у том случају има улогу да иницира процес анализе и синтезе уз одговарајући обим инструкција и објашњења. То значи да наставник не треба да даје готова решења, већ да предлаже начине и изворе који

би ученика могли довести до решења. Прешке се у том смислу прихватају као део процеса и омогућавају да ученик своје пропусти сагледа самостално како би на основу њих научио нешто ново (Ђорђевић 2013: 70). Ослањајући се на теорију самоостварења, може се рећи да веб 2.0 окружење омогућује испуњавање три психолошке потребе које су неходне за самоостварење: способност, повезаност и аутономију. Способност се огледа у интеракцији са социјалним окружењем и ова потреба води људе да траже изазове који су оптимални за њихове капацитете. Повезаност се односи на везе са другима, имати осећај припадности заједници, док аутономија представља главну одредницу понашања (Рајан и Деки 2002: 19–20). Окружење које мотивише на учење треба да има у виду све три ове потребе. Међутим, ако је задатак изузетно тежак, може се десити да ученик одустане јер не поседује одговарајућу способност, одн. није дорастао задатку. У веб окружењу, оваквог појединца треба да подржи група или наставник, одговарајућом и брзом повратном информацијом и тако га усмери да оствари максимум својих потенцијала. Да би испољио аутономију, појединац треба да буде охрабрен на самоиницијативу, да самостално решава проблем и прима одговор којим се подржава његова аутономија (Елм 2006: 33). Уз помоћ блога и вежби на одговарајућу тему, ученик се охрабрује да покаже иницијативу, да независно решава проблем и прими повратну информацију, која подржава његову аутономију. Наставник има улогу модератора активности, он надгледа, прати, оцењује, критикује и хвали, усмерава ток израде задатка и све то заједно води постизању жељеног циља и унапређењу знања ученика, јер се обезбеђује боље и трајније памћење наученог, ако је ученик сам учествовао у изграђивању сопственог знања.

4. Организација истраживања

Истраживање је урађено приликом реализације наставе из предмета Енглески језик у току летњег семестра школске 2012/13 године са студентима I године студија Високе пољопривредно-прехрамбене школе струковних студија у Покупљу. Предмет Енглески језик изучава се као обавезан у току једног семестра. Студенти у оквиру овог предмета, поред општих знања (читање, писање, разумевање, граматика, превод), изучавају и појмове и области везане за пољопривреду, јер се школују за будуће инжењере пољопривреде.

На основу разговора са студентима о очекивањима везаним за студије и реализацију курикулума из Енглеског језика и искуства наставника, установљено је да студенти, пре свега, желе да успешно положи испит. Притом, веома мали број студената жели да уложи труд и добије већу оцену и стекне нова и усаврши постојећа знања. То наводи на закључак да је присутна скоро искључиво спољашња мотивација.

Због тога је претпостављено да би подстицање на самосталан истраживачки рад и израду задатака уз дружење и међувршњачку сарадњу резултирало позитивним ставовима према учењу и довело до повећања унутрашње мотивације студената.

Истраживање је реализовано са две групе студената, сличних карактеристика. Ове две групе издвојене су на основу два критеријума: просечне оцене у средњој школи и оцене из предмета Енглески језик у завршном разреду средње школе. Тражени подаци преузети су из анкете коју студенти попуњавају приликом уписа у школу, а приказани су у Табели 1.

Табела 1. Успех студената и оцена из Енглеског језика у средњој школи

Група 1																	
Р. бр.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Просек општег успеха у средњој школи
2	3.73	2.57	3.39	2.98	4.57	4.56	4.77	3.63	4.23	3.68	3.19	2.34	4.56	5.00	2.66	3.16	
Р. бр.	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	3.98
2	4.88	2.94	4.77	4.48	4.00	3.81	4.52	5.00	4.57	3.39	4.00	4.23	4.76	4.33	4.96	3.83	
Р. бр.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Прос. оцена из предмета у завршном разреду средње школе
3	4	3	4	3	5	5	4	4	5	3	2	2	5	5	3	3	
Р. бр.	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	4.25
3	5	4	5	5	5	4	5	5	5	5	4	5	5	5	5	4	
Група 2																	
Р. бр.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Просек општег успеха у средњој школи
2	3.40	3.12	4.00	4.57	3.39	4.86	5.00	4.64	3.56	4.52	3.76	5.00	2.73	3.34	4.94	3.63	
Р. бр.	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	4.07
2	3.82	4.28	4.77	3.40	5.00	4.00	4.84	4.16	3.73	3.73	4.38	3.27	4.33	4.28	4.46	3.39	
Р. бр.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Прос. оцена из предмета у завршном разреду средње школе
3	5	4	5	5	4	5	5	4	2	4	3	5	3	3	5	3	
Р. бр.	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	4.03
3	3	4	5	4	5	4	5	5	3	3	4	3	4	4	5	3	

Обе групе састојале су се од по 32 студента, сличних карактеристика. Студенти су подељени у две групе, при чему су једну групу (контролну) чинили студенти студијског програма Сточарство, а другу (експерименталну) групу чинили су студенти студијског програма Заштита биља.

Са првом групом реализована је само класична настава у учионици, док је другој групи био доступан и наставни садржај на блогу, који је доступан на адреси: vppspk.blogspot.com.

4. Photosynthesis

Posted by Vesna Stevanovic

3. Reproduction in plants

Posted by Vesna Stevanovic

2. Plants

Posted by Vesna Stevanovic

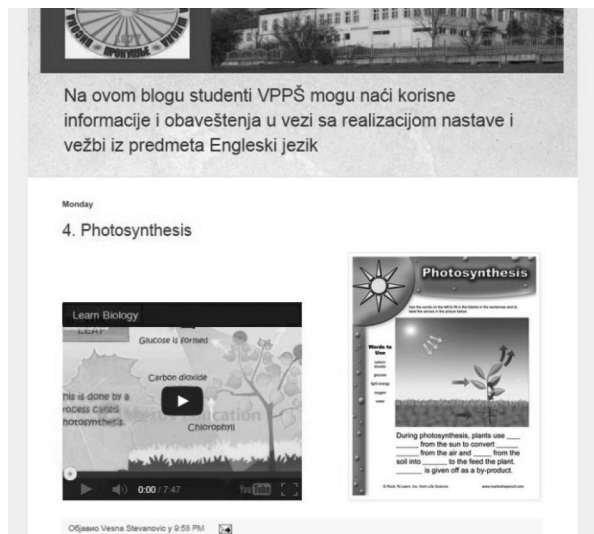
1. Living organisms

Posted by Vesna Stevanovic

Home

Слика 1. Насловна страна блога

Редовно, након часова у школи, студентима су на блог постављени додатни текстови и вежбања везани за методске јединице претходно обрађене на часу.

Слика 2. Материјал за вежбање на блогу

У оквиру блога било је могуће да студенти коментаришу постављени садржај, да траже помоћ и савете за решавање задатака и постављају линкове ка сличним садржајима.

Почетни параметри (табела 1) били су следећи: просек општег успеха у средњој школи за контролну групу био је 3,98 а за експерименталну 4,07. Просечна оцена из предмета Енглески језик у средњој школи била је 4,25 за контролну и 4,03 за експерименталну групу. Због мале разлике у овим параметрима, сматрамо да су обе групе на почетку семестра имале сличне мерљиве карактеристике.

Провера постигнутих резултата реализована је кроз два тестирања у току семестра и завршни део испита на крају семестра. Обе групе имале су исте тестове и тестирање је вршено истовремено.

5. Резултати

Тестирања рађена у току семестра пружала су могућност освајања максималних 30 поена по тесту и дала су следеће резултате: на првом тесту контролна група је у просеку остварила 17,50 поена, док је експериментална група имала 22 поена. На другом тесту студенти контролне групе остварили су просечно 20,91 поен, а студенти експерименталне групе 23,84 поена.

Оцене на крају семестра рангиране су тако да оцена 6 означава задовољавајући успех, добар успех представљен је оценом 7, врло-добар је оцена 8, одличан је оцена 9 и оценом 10 оцењен је одличан-изузетан. Успех на крају семестра за групу 1, коју чине студенти студијског програма Сточарство, представљен је у табели 2.

Табела 2. Успех групе 1 на крају семестра

група 1							
оцена	6	7	8	9	10	укупно положило	просечна оцена
број студената	10	7	6	5	1	29	7.31

Из ове табеле може се видети да је највише студената положило испит са најмањом оценом – оцена 6, а да је више од 50% студената положило испит са најнижим оценама (оцене 6 и 7). Три студента су одустала од студирања у току семестра, а само један је добио највишу оценом. Такви резултати указују да су студенти превасходно били мотивисани жељом да положи испит са минималним знањем и да им није била битна оцена, нити су били довољно мотивисани за увећање и изградњу свог знања.

Резултати групе 2, студената студијског програма Заштита биља, приказани су у табели 3.

Табела 3. Успех групе 2 на крају семестра

група 2							
оцена	6	7	8	9	10	укупно положило	просечна оцена
број студената	2	4	11	11	4	32	8.34

Из табеле 3 може се видети да је највећи број студената и то око 60% положило испит са врло-добром и одличном оценом, за разлику од контролне групе, где је ове оцене добило свега 30% студената. Није било студената који су одустали од студирања. Изузетно је мали број студената који су положили са најнижом оценом, свега двоје.

Упоређујући резултате ове две групе пре почетка семестра, када су имале сличне карактеристике и када је средња оцена групе 1 била за 0,09 већа од средње оцене групе 2 и резултате на крају семестра када група 2 има просечну оценом већу за 1,03 од групе 1, можемо видети да је група 2 постигла знатно боље резултате из предмета Енглески језик у току семестра.

Упоредни резултати, односно добијене оцене на испиту за студенте контролне и експерименталне групе, приказани су на графику 1.

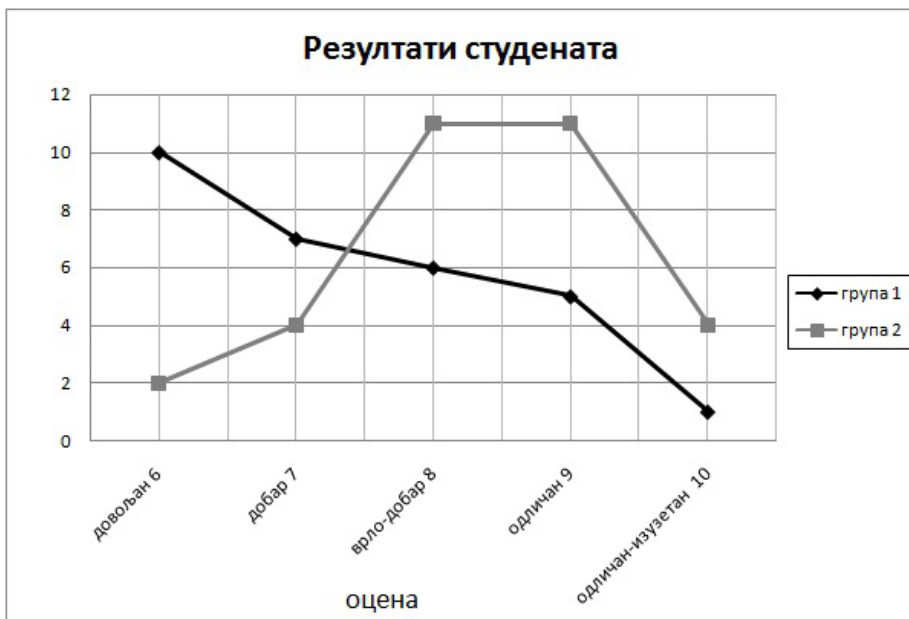

График 1. Упоредни приказ успеха студената контролне и експерименталне групе

На графику се види да су студенти експерименталне групе показали бољи успех од студената контролне групе. Такође, скоро две трећине студената експерименталне групе постигло је просечан или нагпросечан резултат на коначном испиту, што се може приписати вишем нивоу интринзичке мотивације.

Још у току трајања семестра примећена је заинтересованост за постављање нових материјала на блог и чули су се позитивни коментари студената. Због тога, студенти експерименталне групе након полагања испита из предмета Енглески језик, попунили су анкету којом су испитани њихови утисци и ставови о новом начину реализације наставе. На питање шта им се највише допало на блогу, сви студенти су означили могућност приступања материјалима у време које њима одговара, 78% студената изабрало је одговор под бројем два (могућност сарадње са другим студентима), а за 65,6% студената то је доступност додатних материјала за учење (одговор број један). Више од половине анкетираних студената (72%), мисли да су им садржаји постављени на блогу у великој мери помогли да лакше савладају задатке из предмета Енглески језик (питање број пет), док 28% студената сматра да су им постављени садржаји мало били од помоћи. Материјали са блога (питање број шест) подстакли су три четвртине студената (75%) да више вежбају и усаврше своје знање енглеског језика.

Из спроведене анкете може се закључити да су студенти били јако мотивисани за коришћење садржаја са блога и да су заинтересовани за сличан начин реализације наставе и из других предмета.

6. Закључак

Е-учење је врло широк појам, који обухвата све методе и технике за учење уз помоћ рачунара и интернета. Корисник може да приступа садржајима индивидуално, без просторног и временског ограничења и на тај начин организује своје учење с места и у време које му одговара.

За реализацију е-учења потребно је оформити стимулативно окружење за учење, мора се омогућити трансфер знања од наставника ка ученику, могућност комуникације између наставника и ученика, као и комуникације међу ученицима.

Алати за е-учење, који подржавају веб 2.0 технологије, намењени су за колаборативно учење. У оквиру ових алата наставник креира наставне материјале, осмишљава задатке за индивидуални и тимски рад и прати ангажовање ученика, њихову креативност и напредовање у учењу.

Учење уз високу унутрашњу мотивацију омогућује да се садржаји усвајају са лакоћом и задовољством. Овако научени садржаји, дуже остају запамћени, међусобно се повезују и лакше примењују у пракси.

Употреба блога у настави енглеског језика мотивише и ученике и наставнике, подстиче њихову креативност и сарадњу, омогућује да раде и као појединци и као чланови тима, да активно учествују у изградњи својих знања и усавршавању вештина.

Информационе технологије не могу заменити наставника, али могу бити веома корисна допуна класичној настави језика у учионици.

Блог коришћен као наставно средство, утиче на повећање интринзичке мотивације студената и позитивног трансфера знања, скраћује време потребно за учење, чини предмет интересантнијим, а наставницима омогућава да буду креатори савременог наставног процеса.

Литература

- Бјекић и др. 2004: М. Бјекић, Д. Бјекић, Н. Станковић, *Криптеријуми информатичке писмености наставника*, Научни скуп „Комуникација и медији у савременој настави”, Зборник радова, Јагодина: Учитељски факултет, 336–352.
- Бјекић 2008: Д. Бјекић, *Психологија е-учења и е-наставе*, Чачак: Технички факултет.
- Вебстер 2008: D. Webster, *Learning about e-learning*. Kookabura Studios, Pty Ltd. London, <<http://knowledgepresenter.com/kpuniversity/v7/whitepapers/lal.pdf>>. 19.3.2014.
- Ђорђевић 2013: Ј. Ђорђевић, *Могућности примене технологије веб 2.0 у настави граматице енглеског језика*. Докторска дисертација. Ниш: Филозофски факултет.
- Елм 2006: A. Alm, CALL for autonomy, competence and relatedness: Motivating language learning environments in Web 2.0, *The JALT CALL Journal*, Vol.2, No.3, 29–38.
- Рајан и Деки 2000: R. Ryan and E. Deci, Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology* 25, 54–67.
- Рајан и Деки 2002: R. M. Ryan and E. L. Deci, An overview of self-determination theory: An organismic-dialectical perspective. *Handbook of Self-determination Research*, Rochester: University of Rochester Press.

THE USE OF BLOG IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Summary

This paper presents the results of an empirical research, aimed at showing to what extent a blog used as an up to date tool for e-learning and an additional teaching device, can help enhance students' intrinsic motivation and also their results in English language curriculum at the basic vocational studies. Students were divided into two groups with similar characteristics. Only traditional classroom teaching was carried out with one group of students, whereas the other group had teaching contents available on the blog, too. Regularly, after school lessons, the students were offered additional texts and exercises to the units previously treated in class on the blog. The verification of the achieved results was carried out through two testings during the semester, and a final part of the examination in the end of the semester. The obtained results indicate that the blog as a teaching device has a positive effect on enhancing the level of intrinsic motivation in students.

Keywords: e-learning, blog, intrinsic motivation, English language, basic vocational studies

Marija Jović, Vesna Stevanović

Додатак

Упитник за студенте

Пажљиво прочитај питања и означи један или више понуђених одговора. У овом упитнику не постоје тачни и нетачни одговори. Тражи се само да одговори буду искрени.

1. Компјутер и интернет користим:
Никад
Повремено
Често
2. У току дана, на интернету проведем:
Мање од 1 сата
1-2 сата
Више од 2 сата
3. Интернет користим за (обележи један или више одговора):
Слушање музике и гледање филмова
Игрице
Дружење и комуникацију преко друштвених мрежа
Проналажење података и материјала везаних за школско градиво и задатке
4. На блогу из предмета Енглески језик највише ми се допало (обележи један или више одговора):
Доступни су додатни материјали за учење и вежбање
Могу да сарађујем са другим студентима и да заједно решавамо постављене задатке
Задацима могу да приступим у време које мени највише одговара
Ништа од понуђеног
5. Садржаји постављени на блогу помогли су ми да лакше савладам задатке из предмета Енглески језик:
Не
Мало
Да
6. Материјали са блога су ме подстакли да више вежбам и усавршим своје знање енглеског језика:
Не
Мало
Да
7. Било би корисно да и из других предмета на интернету постоје додатни материјали за учење и вежбање:
Не
Да

Тијана Стојановић¹
Београд

УЛОГА УЏБЕНИКА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА У РАЗВИЈАЊУ МЕТАФОРИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ УЧЕНИКА

Једна од компетенција ученика који учи страни језик је метафоричка компетенција, знање које ученик поседује о метафорама и способност да их користи. У циљу успешног овладавања страним језиком неопходно је да ученик познаје метафоре, које прожимају све језичке нивое и које се више не сматрају искључиво песничким украсом, већ фундаменталним когнитивним средством које нам омогућава да размишљамо и говоримо о апстрактним појмовима у свакодневном животу. Предмет овог рада представља истраживање у коме су анализи садржаја подвргнути уџбеници енглеског као страног језика, који се користе у формалном средњошколском образовању у Србији, у циљу одређивања њихове улоге у развијању свести ученика о свеprisутности метафоре у језику, и развијању метафоричке компетенције која ће допринети успешнијем овладавању страним језиком. Истраживање је показало да су уџбеници корисно, али не и довољно, средство за постижање овог циља.

Кључне речи: метафоричка компетенција, уџбеник енглеског језика, когнитивно-лингвистички приступ

1. Уводне напомене

Већ тридесет година у лингвистичком свету присутан је когнитивистички приступ језику, који посматра језик као когнитивни феномен и као, како наводи Кликовац (2004: 9), „неодвојиви део укупне психолошке организације”. Како би објаснила бројне језичке појаве, когнитивна лингвистика се ослања на човекову перцепцију и мишљење, али и на његово физичко, чулно, емоционално и интелектуално искуство са светом који га окружује. Главну улогу у разумевању речника и граматике додељује метафори, која је захваљујући Лејкофу и Џонсону (1980) добила значење другачије од значења које су јој одредиле реторичка и стилстичка традиција. Према мишљењу ових аутора, метафора није само песничко средство или језички украс, већ начин на који размишљамо о свету, начин на који се понашамо, и, на крају, начин на који користимо језик. Будући да се метафора налази у основи нашег поимања света, наших поступака и нашег језика, није тешко закључити да она прожима скоро све аспекте нашег живота, и да је немогуће функционисати без ње. У том случају не треба да нас изненађује што су Лејкоф и Џонсон метафоре које користимо да бисмо причали о апстрактним појмовима као што су РАСПРАВА, ЉУБАВ, ВРЕМЕ, БЕС назвали *metaphors we live by*², што је Кликовац (2004) савршено превела као *метафоре наше насушине*. Ове метафоре, које првенствено припадају мишљењу, а затим се манифестују и у језику, јесу *појмовне*³, и помажу нам да појмове који су апстрактни и чулно не-

1 kalokeri83@gmail.com

2 (прим. прев. метафоре помоћу којих живимо)

3 Литлмор (2009: 97) разграничава појмовне и језичке метафоре на следећи начин: појмовне метафоре су когнитивне структуре које су дубоко усађене у нашу подсвест, док су језичке метафоре површинска језичка појава. Такође, код појмовних метафора није битно да ли су речи које се

сазнатљиви (циљни домен) разумемо помоћу појмова који су конкретни и чулно сазнатљиви (изворни домен). На овај начин разумемо емоције, жеље, веру, време, научна објашњења и теорије, међународну политику, али и рекламе, цртеже и филм, који представљају нејезичку манифестацију појмовних метафора.

2. Метафора и комуникативна компетенција

Како је наведено у уводном делу, наш појмовни систем је метафорички структуриран, из чега произилази да је немогуће користити језик који је лишен метафоре, било да се ради о матерњем или језику који се учи као страни. Да би појединац који учи страни, у нашем случају енглески језик, овладао тим језиком у довољној мери да би га успешно користио, неопходно је да развије комуникативну компетенцију која превазилази основни ниво, што подразумева да мора да буде способан да разуме и користи метафоре. Како су Литлмор и Лоу (2006б) показали, метафора прожима скоро сваки аспект језика који ученици треба да разумеју, науче и користе, и игра значајну улогу у свим компонентама комуникативне компетенције. Наиме, ови аутори су се послужили Бахмановом моделом комуникативне компетенције (Бахман 1990)⁴ како би доказали да је метафора присутна не само у социолингвистичкој компетенцији у оквиру способности разумевања културолошких одредница и стилских фигура, већ и у илокуционој, текстуалној, граматичкој и стратешкој компетенцији. Тако се метафора налази не само у основи лексичких, већ и граматичких јединица, као што су показне заменице, фразални глаголи, предлози и глаголски вид, чега неретко нисмо свесни.⁵

3. Метафоричка компетенција и интелигенција

После представљања метафоре као свеprisутне когнитивнолингвистичке појаве и њене повезаности са комуникативном компетенцијом, време је да дефинишемо саму *метафоричку компетенцију* која представља предмет нашег интересовања у овом раду. Метафоричком компетенцијом на општем нивоу бавили су се Литлмор и Лоу (Лоу 1988; Литлмор 2001; Литлмор и Лоу 2006б), док су се практичним аспектима развијања ове компетенције поред Литлмор (Литлмор 2004; Литлмор 2009) бавили и остали аутори (Лазар 1996; Борз 2000; Борз и Линдстромберг 2008; Борз и Линдстромберг 2012, Ирухо 1986). У литератури, метафоричка компетенција се у ширем смислу дефинише као знање о метафорама и способност да их користимо (Литлмор и Лоу 2006б: 268), али и као вештине које су нам потребне да ефикасно радимо са метафорама (Лоу

употребљавају за изворни и циљни домен прецизне, док је код језичких метафора од виталног значаја да ли су речи прецизно употребљене.

- 4 У Бахмановом (1990) моделу комуникативне компетенције постоје следеће компоненте: граматичка (учениково знање о језику и способност да користи граматички систем циљног језика), текстуална (ученикова способност да разуме и произведе добро организовани текст), илокуциона (ученикова способност да разуме поруку коју пошиљалац жели да пошаље), социолингвистичка (познавање различитих поступака изражавања мишљења уз помоћ језика и избора одговарајућих комуникативних јединица, у зависности од комуникативне ситуације и интенције говорника) и стратешка компетенција (ученикова способност да користи одговарајуће стратегије у циљу компензације празнина у знању циљног језика ради одржавања тока разговора).
- 5 Код Лејкофа и Џонсона (1980) наилазимо на следеће примере метафорички мотивисаних израза: *I have him in sight./He's out of sight now./There is so much hatred in the world./He's in love.*, код Литлмор и Лоу (Littlemore, Low 2006) сусрећемо се са *If we invest in this project, we'll lose all our money./If we invest in this project, we're going to lose all our money./Peter, this is John.*, итд.

1988). С друге стране, постоји и прецизније и детаљније схватање метафоричке компетенције као комбинације четири компоненте: оригиналност у продукцији метафора, флуентност у тумачењу метафора, способност проналажења значења у метафори и брзина проналажења значења у метафори (Литлмор 2001: 461).

Поред метафоричке компетенције, у литератури се можемо сусрести са још једним термином – *метафоричка интелигенција* (Литлмор 2002). Примећујемо да се овај вид интелигенције дефинише исто као метафоричка компетенција – способност разумевања и продукције нових метафора. Такође је представљен као девета интелигенција, поред осталих осам у Гарднеровој теорији вишеструке интелигенције (Гарднер 1983), и то са пуним правом, будући да, према овој ауторки, одговара свим критеријумима које је Гарднер поставио за постојање интелигенције.

До сада је било речи о улози метафоре у мишљењу и језику, положају метафоре у комуникативној компетенцији и метафоричкој компетенцији. Главни предмет нашег интересовања уско је везан за саму наставу енглеског као страног језика и односи се на улогу уџбеника у развијању метафоричке компетенције ученика, због чега је и спроведено следеће истраживање. Под метафоричком компетенцијом у истраживању подразумеваће се способност разумевања и употребе метафора, фразеологизама⁶, али и фразалних глагола чије је значење мотивисано оријентационим метафорама.

4. Циљ истраживања

Будући да је једна од најбитнијих намена уџбеника, поред преношења информација, подстицање развоја и формирања виших интелектуалних процеса код ученика, спроведено је истраживање у коме је анализиран садржај уџбеника енглеског као страног језика са циљем одређивања његове улоге у подизању метафоричке свести и развијања метафоричке компетенције ученика.

5. Корпус

У анализи су коришћени уџбеници енглеског језика који се користе у настави енглеског језика у формалном средњошколском образовању. У питању су уџбеници које је Министарство просвете и науке одобрило за школску 2013/2014. годину: *Enterprise 4, New Opportunities, Solutions* (2nd edition), *New Inside Out* и *Real Life* (сви су уџбеници страног издавача). Садржај уџбеника одговара нивоу Б1 – Б2 (*Заједнички европски оквир за живе језике: учење, настава, оцењивање*). Приликом одабира нивоа језичког знања одговарајућег за истраживање, руководили смо се следећим смерницама: 1) на нижим језичким нивоима присутан

6 Како наводи Гибз (Гибз 1994), у литератури су присутна два схватања фразеологизма: традиционално и концептуално, когнитивнолингвистичко, схватање. Према првом схватању, фразеологизам се састоји од две или више речи на основу којих се не може предвидети његово значење, док је према другом схватању фразеологизам производ нашег концептуалног система, и његово значење није произвољно, већ је мотивисано појмовним метафорама које леже у његовој основи (значање фразеологизма *spill the beans* = 'reveal a secret' мотивисано је метафорама THE BEANS ARE INFORMATION и THE CONTAINER IS THE HEAD (Лејкоф 1987)). Треба напоменути да се фразеологизми понекад називају и *мртвим метафорама* због некадашњег метафоричког карактера, који је временом ишчезао, тако да данас постоје у језику као изрази чије се значење не може увек предвидети на основу његових саставних делова ('to kick the bucket' = 'to die'). Проблем са мртвим метафорама је тај што је тешко реконструисати процес помоћу ког се разумело значење првобитне метафоре.

је недостатак лексичког знања неопходног за разумевање фигуративног језика (Борз 2000), и 2) ученици средњих школа чије је знање енглеског језика на нивоу Б1 налазе се у стадијуму формалних операција, последњем стадијуму у развоју мишљења по Пијажеовој теорији (Пијаже и Инхелдер 1982), који се одликује спобношћу апстрактног мишљења, класификације и повезивања идеја и појмова.

5. Резултати и дискусија

Анализом садржаја која је урађена у циљу утврђивања врста наставних садржаја у којима се ученици сусрећу са фигуративним језиком и врста активности помоћу којих увежбавају његову употребу, дошли смо до следећих налаза:

1. Примећује се недовољно присуство метафоричких тема у текстовима, што се може објаснити већом заступљеношћу текстова у којима се пише о конкретним појмовима у односу на текстове у којима се пише о апстрактним појмовима. Уочене појмовне метафоре углавном се налазе у текстовима намењеним развијању вештине разумевања текста читањем. Тако се у уџбенику *Enterprise 4* (стр. 31) у тексту у коме се аутор присећа једног сусрета из прошлости налази реченица *I'd been working in the Paris branch of a London-based merchant bank*, у којој је појам банке метафорички структуриран као појам дрвета, па тако **банка** преликавањем добија свој **огранак**. Или се у истом уџбенику у тексту о фестивалима налази реченица *They spend a lot of time and money on carnival preparations* (стр. 55), у којој се појам времена изједначава са конкретнијим појмом новца, па се тако уз време користи глагол који се користи са новцем – **spend** (у српском језику се преводи *трошити новац* и *проводити време*, али ученици често руковођени *трошењем новца* греше у преводу, па *троше* и *време*). Ова структурна метафора лежи у основи израза за време (*to save time, to run out of time*) у текстовима и у уџбенику *New Inside Out* (стр. 50 и 54).

Још једна врста појмовне метафоре која је присутна у уџбеницима је онтолошка метафора, која лежи у основи израза у следећој реченици *Young people move from one website to another all the time and their brains become full of useless information but there is no time to make sense of it.* (*Real Life*, стр. 8), у којој је мозак **садржатељ**, а информација **супстанца**.

Када је реч о активностима везаним за текст, ни у једној активности се експлицитно не захтева од ученика да објасне својим речима метафоричке изразе. Међутим, уколико наставник сматра да је неопходно укључити и ову врсту активности у обраду текста, он то може учинити, и тако ученицима скренути пажњу на метафоре које леже у основи појединих израза. Уколико подстакне ученике да преведу изразе, може им скренути пажњу на универзалност појединих метафора, али и културолошки одређену различитост других. Такође је препоручљиво ученицима представити најчешће „метафоре наше насушне“ (Кликовац 2004), односно појмовне метафоре које леже у основи значајног дела речника, како у матерњем, тако и у циљном језику (ARGUMENT IS WAR, LOVE IS A JOURNEY, TIME IS MONEY, SOCIETY IS A PERSON) (Лејкоф и Џонсон 1980). Такође, требало би упознати ученике са најчешћим изворним доменима помоћу којих се представљају други појмови. Неки од изворних домена које нуди Кевечеш (2010: 17–28) су: људско тело (*the head of the department*), здравље и болести (*a sick mind*), биљке (*the fruit of her labour*), храна и кување (*What's your recipe for success?*), итд. Скретањем пажње ученика на појмовне метафоре подстицамо ученике да дубље размишљају о језику који треба да разумеју и произведу, и да га

доживе као средство преношења порука и идеја које се за изражавање апстрактних увек може ослонити на конкретне и чулно сазнатљиве појмове. Овај предлог активности односи се на развијање како рецептивних, тако и продуктивних вештина ученика.

2. Фразеологизми су углавном представљени као нешто посебно, егзотично и необично, и углавном се налазе изоловани и у засебној активности, а понекад и на посебној страни на крају дидактичке целине као речник који треба додатно научити (*New Inside Out*, стр. 103). Активности су обично конципиране тако да се од ученика захтева да допуне изразе понуђеним речима, да изаберу једно од више понуђених значења, а у појединим активностима и да употребе одговарајући фразеолошки израз у реченици. На пример, у једној дидактичкој целини посвећеној људском телу у уџбенику *Solutions* (стр. 34) ученик треба да допуни израз у реченици *He was pulling your _____*. једном од понуђених речи *arm/eyelid/head/hand/leg/neck*, а затим да изабере одговарајуће значење – *He was a) angry with you b) joking c) embarrassed*. У овом вежбању постоји још пет реченица које садрже фразеологизам који у себи садржи део људског тела, при чему се њихова значења међусобно разликују:

Did you give him a hand?/You've twisted my arm./I'll stick my neck out./She didn't bat an eyelid./You need to keep your head.

У овој активности најједноставније је рећи ученицима решење након што успешно/неуспешно нагађају значење, али да ли ће на овај начин разумети, а као последица разумевања, и боље запамтити изразе? Знатно ефикаснији начин да наставник подстакне ученике да разумеју и запамте, а касније и репродукују фразеологизам, је да од њих захтева да покушају сами да повежу израз са његовим значењем. На пример, они могу да анализирају његове саставне делове и да пођу од његовог дословног значења, што је у литератури (Борз и др. 2004) познато као *еџимолошко разрађивање* (енг. *etymological elaboration*), да покушају да пронађу што више фигуративних значења, и на крају да изаберу оно за које сматрају да највише одговара. Наставник затим може да им скрене пажњу на метафору која лежи у основи ових израза. Понекад је мотивисаност значења очигледна, али постоје изрази којима је врло тешко одредити метафоричку основу. У тим случајевима, једини начин да ученици разумеју овакве изразе је да директно од наставника добију објашњење. Препоручује се да се избегавају фразеологизми који се не користе често, који немају једноставну структуру и чија фигуративна значења нису уско повезана са дословним значењем (на пример, *'to kick the bucket'*) (Ирухо 1986). Према овој ауторки је такође препоручљиво да ученици погађају значење израза на основу контекста (на пример, да допишу израз који недостаје у пасусу на основу контекста, а затим да дискутују о томе да ли постоји еквивалентни израз у њиховом матерњем језику). У овим активностима ученике би требало подстицати да примењују хеуристички приступ разумевању непознатих фразеологизама, који се заснива на принципу покушаја, грешке и успеха (Купер 1999). Овде бисмо могли сврстати и активност у којој ученици погађају значење израза на основу карактеристика његових саставних елемената (облик, функција и сл.) како би дошли до тачног фигуративног значења (Литлмор и Лоу 2006а). Такође је препоручљиво подстицати ученике да користе менталне слике, односно да повезују нове језичке информације са појмовима у меморији кроз употребу смислених слика (Радић Бојанић 2013). На овај начин се олакшава ра-

зумевање и памћење метафоричког значења нових речи и израза. Стога ученицима треба скренути пажњу на пропратне цртеже и илустрације у уџбенику, и у наставу увести визуелна средства (постере, презентације).

Друга врста активности која је уочена у анализираним уџбеницима је активност која укључује већу самосталност ученика. Наиме, у уџбенику *New Inside Out* (стр. 103), од ученика се захтева да анализирају понуђене фразеологизме који су дати у оквиру реченица и њихова значења која су издвојена са стране налик одредницама у речнику, и да пронађу по једну грешку у сваком изразу: негде је погрешно употребљен члан (*keep your head above water* уместо *the water keep your head above water*), предлог (*to be over your neck in debt* уместо *to be up to your neck in debt*), или број (*to land on your foot* уместо *to land on your feet*). Поред синтаксичких обележја ових израза, ученицима се скреће пажња и на сличност или разлику израза у матерњем и циљном језику у тренутку када им аутор постави питање да ли се у њиховом окружењу користи неки од ових или њима сличних израза.

3. Фразални глаголи су у односу на претходне видове метафорички структурираног језика најприсутнији у свим уџбеницима, било у оквиру текста, или у оквиру засебних вежбања. У активностима које су аутори уџбеника осмислили како би ученици усвојили ову језичку појаву, од ученика се захтева да допуне глаголе понуђеним предлозима, да нагађају значење на основу контекста, да изаберу једно од више понуђених значења, или да допуне реченице одговарајућим фразалним глаголом. На пример, у једном вежбању у уџбенику *New Opportunities* (стр. 15) ученици треба да замене фразалне глаголе у реченицама у оквиру текста одговарајућим синонимом:

*I decided to **take up** bungee jumping and now I **am really into** it. When I **turned up** for my first jump, I was so nervous that I tried to **back out** but my friends persuaded me to **go through with** it. You don't have to **put on** any special clothes, just a sweater and jeans but obviously you need a lot of time to **set up** the equipment. But it's worth waiting for it. It's difficult to **get across** the excitement of bungee jumping. (not to do it/organise/love/arrive/wear/start doing/do it as planned/explain),*

а затим да у реченицама допишу одговарајуће фразалне глаголе из претходне вежбе:

1. *Ann waited for Tom for ages but he didn't _____.*
2. *What kind of music _____ you _____ into?* итд.

Можемо приметити да фразални глаголи нису уведени на основу предлога од којих се састоје, тј. нису представљени глаголи који садрже исти предлог у чијој основи лежи иста оријентациона метафора (на пример, оријентациона метафора OFF IS DEPARTURE/SEPARATION је у основи глагола *take off* и *set off*, оријентациона метафора LOWERING/DECREASING IS DOWN је у основи глагола *calm down*, оријентациона метафора VISIBLE/ACCESSIBLE IS UP је у основи глагола *show up* и *open up*, итд.) (Кевечеш и Сабо 1996; Јасуда 2010). У једној вежби се налази осам глагола са различитим предлозима, и самим тим, различитим оријентационим метафорама, а од ученика се захтева да их без икакве понуђене смернице усвоје. Слично примећујемо и у вежби у уџбенику *New Inside Out* (стр. 33), у којој се од ученика захтева да повежу понуђене фразалне глаголе из текста са њиховим значењем. Као и у претходно описаној вежби, и у овој је занемарено метафоричко значење предлога у оквиру фразалних глагола, а истичу се синтаксичке карактеристике ових глагола. Могли бисмо предложити другачији

приступ подучавању ученика фразалним глаголима који ће олакшати процес усвајања овог речника, а то је експлицитно подучавање ученика оријентационим метафорама пре представљања фразалних глагола, увођење фразалних глагола са предлозима у чијој се основи налази иста оријентациона метафора, и континуирано скретање пажње ученика на метафоричку мотивисаност значења фразалних глагола.

На основу наведених примера употребе метафоричког језика, јасно је да аутори анализираних уџбеника настоје да ученике опскрбе одговарајућим метафоричким језиком, али се истовремено не можемо одупрети утиску да су активно-сти које уџбеници нуде недовољне за разумевање метафорички структурираног језика. Један од начина превазилажења овог недостатка је веће учешће наставника у осмишљавању наставних материјала и додатних активности како би ученици постали свесни метафора које су им потребне за разумевање и продукцију језика који уче као страни.

Најзад, активности које су осмислили аутори уџбеника, као и додатне активности које смо понудили, доприносе развоју само једног аспекта метафоричке компетенције ученика, који подразумева разумевање метафора. Овим активностима се не развија други аспект – способност самосталне продукције метафора. Зато ћемо овај део рада посветити предлозима активности којима би се ученици могли подстаћи да користе метафорички језик у својој језичкој продукцији. Треба напоменути да се знатно мањи број аутора бави овим активностима у односу на ауторе који се баве активностима за развијање ученикове способности препознавања и разумевања метафоричког језика. Предлози активности су следећи:

1. Подстицање ученика да користе фразеологизме у контексту (када састављају кратке приче, препричавају причу која садржи фразеологизме, довршавају причу или пасус, глуме дијалог) (Ирухо 1986). Овим активностима претходи састављање списка фразеологизама од стране ученика или наставника, и скретање пажње ученика на метафоричке теме које леже у основи фразеологизама (на пример, значење фразеологизма у реченици *He was spitting fire*. мотивисано је појмовном метафором ANGER IS FIRE). Код продукције фразеологизама који су идентични у матерњем и циљном језику може доћи до позитивног трансфера, који ученици свакако треба да искористе. С друге стране, код продукције фразеологизама који су слични у матерњем и циљном језику може доћи до интерференције, због које ће ученици погрешно употребити фразеологизам. Стога је потребно научити ученике како да је избегну, а један од начина је пружање довољно прилика да вежбају употребу фразеологизама у контекстуализованим ситуацијама.
2. Подстицање ученика да користе менталне слике, преносе изразе из свог матерњег језика, и користе фигуративна проширења постојећег речника (Литлмор 2007).
3. Осмишљавање задатака који су комуникативног карактера и изузетно захтевни у когнитивном смислу (на пример, ученици треба да пишу/причају о апстрактним темама, или да учествују у расправи/пишу аргументативни есеј) (Доиз и Елизари 2013). Будући да ученици често не изражавају своје идеје са прецизношћу, ове ауторке предлажу да се првенствено ученицима објасне појмовне метафоре које леже у основи израза које

ће користити. Све време наставник треба бити опрезан, будући да увек постоји опасност од интерференције, односно негативног утицаја матерњег на циљни језик, који ће резултирати граматички и семантички неговарајућим реченицама.

4. Давање пажљиво дефинисаних задатака са одређеним функционалним циљевима (Вилис 1996, према Литлмор и Лоу 2006а). У првој фази задатка (пример којим Литлмор и Лоу илуструју примену ове врсте задатка је осмишљавање и представљање рекламе за сладолед), наставник објашњава циљеве задатка, нуди потребне појмовне метафоре и фразеологизме које ће ученици користити, и показује снимак сличне ситуације у којој учествују изворни говорници. У другој фази, ученици најпре експериментишу са језиком у паровима или групама док наставник надгледа и интервенише по потреби, а затим пред целим одељењем представе своју рекламу, при чему наставник само посматра и бележи фигуративни језик који су ученици користили. У последњој фази, у којој се фокус ставља на језик, наставник коментарише да ли је фигуративни језик правилно коришћен, при чему бележи правилне употребе на табли, а погрешне исправља (Литлмор и Лоу 2006а).
5. Активности које омогућавају ученицима да се „играју” са језиком (Литлмор и Лоу 2006а), што је један од начина да се развијају у лингвистичком смислу. Игра са језиком им пружа прилику да уживају док уче, и, што је подједнако важно, да стекну самопоуздање док користе језик који није њихов матерњи. Ова врста активности се нарочито препоручује за подучавање ученика свакодневном језику, а не само за проучавање књижевности.

6. Закључне напомене

У раду смо покушали да утврдимо коју улогу имају уџбеници енглеског као страног језика у подизању метафоричке свести и развијању метафоричке компетенције ученика, и могли бисмо закључити да анализирани уџбеници са свим својем садржајем представљају користан, али не и довољан извор метафорички структурираног језика са којим ће се ученици сусрести у ваннаставном контексту. Уколико желимо да наши ученици поседују комуникативну компетенцију на циљном језику, ми, као наставници, не смемо се ослонити искључиво на уџбеник, већ треба да настојимо да ученицима обезбедимо што више текстова и активности (писмених и усмених) помоћу којих ће постати способни да разумеју, али и стварају метафоре. Иако је Данеси (1992, према Кескеш 2000: 149) својим истраживањем показао да је метафоричка компетенција, чак и на нивоу разумевања, неадекватна код ученика који уче страни језик у формалном контексту (као наставни предмет у школи) због неизложености појмовном систему циљног језика, не смемо да се обесхрабримо у постизању нашег циља да развијемо метафоричку компетенцију ученика, самим тим што се активностима предложеним у раду ученик, бар донекле, излаже појмовном систему циљног језика.

Литература

- Бахман 1990: L. F. Bachman, *Fundamental Considerations in Language Testing*, Oxford: Oxford University Press.
- Борз 2000: F. Boers, Metaphor awareness and vocabulary retention, *Applied Linguistics*, 21(4), 553–571.
- Борз и др. 2004: F. Boers, M. Demecheleer and J. Eyckmans, Etymological elaboration as a strategy for learning idioms, у P. Bogaards and B. Laufer (eds.), *Vocabulary in a Second Language*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 53–78.
- Борз и Линдстромберг 2008: F. Boers and S. Lindstromberg, *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Борз и Линдстромберг 2012: F. Boers and S. Lindstromberg, Experimental and Intervention Studies on Formulaic Sequences in a Second Language, *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 83–110.
- Вилис 1996: J. Willis, *A Framework for Task-Based Learning*, Harlow: Longman.
- Гарднер 1983: H. Gardner, *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, New York: Basic Books Inc.
- Гибз 1994: R.W. Gibbs, *The Poetics of Mind*, Cambridge: CUP.
- Данеси 1992: M. Danesi, Metaphorical competence in second language acquisition and second language teaching: the neglected dimension, у J.E. Alatis (ed.), *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics*, Washington, DC: Georgetown University Press, 489–500.
- Доиз и Елизари 2013: A. Doiz and C. Elizari, Metaphoric Competence and the acquisition of figurative vocabulary in foreign language learning, *ELIA* 13, 47–82.
- Ирухо 1986: S. Irujo, Don't Put Your Leg in Your Mouth: Transfer in the Acquisition of Idioms in a Second Language, *TESOL Quarterly* 20 (2), 28–303.
- Ясуда 2010: S. Yasuda, Learning Phrasal Verbs Through Conceptual Metaphors: A Case of Japanese EFL Learners, *TESOL Quarterly* 44 (2), 250–273.
- Кескеш 2000: I. Kecskes, Conceptual fluency and the use of situation-bound utterances in L2, *Links & Letters* 7, 145–161.
- Кевечеш 2010: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford University Press.
- Кевечеш и Сабо 1996: Z. Kövecses and P. Szabo, Idioms: A view from cognitive semantics, *Applied Linguistics* 17, 326–355.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Купер 1999: T. C. Cooper, Processing of Idioms by L2 Learners of English, *TESOL Quarterly* 33 (2), 233–262.
- Лазар 1996: G. Lazar, Using figurative language to expand students' vocabulary, *ELT Journal*, 50 (1), 43–51.
- Лејкоф 1987: G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф и Џонсон 1980: G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Литлмор 2001: J. Littlemore, Metaphoric competence: a language learning strength of students with a holistic cognitive style, *TESOL QUARTERLY* 35(3), 459–491 .
- Литлмор 2002: Littlemore, J. The case for metaphoric intelligence. <http://www.eltnewsletter.com/back/June2002/art1012002.htm>. 14.9.2013.
- Литлмор 2004: Littlemore, J. What kind of training is required to help language students use metaphor-based strategies to work out the meaning of new vocabulary?. http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-44502004000200004. 14.9.2013.

- Литлмор 2007: J. Littlemore, Helping Japanese language learners to use figurative language, *The Language Teacher* 31 (7), The Japanese Association of Language Teachers, 37–37 .
- Литлмор 2009: J. Littlemore, *Applying Cognitive Linguistics to Second Language Learning and Teaching*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Литлмор и Лоу 2006а: J. Littlemore and G. Low, *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Литлмор и Лоу 2006б: J. Littlemore and G. Low, Metaphoric competence and communicative language ability, *Applied Linguistics*, 27(2), 268–294.
- Лоу 1988: G. D. Low, On teaching metaphor, *Applied Linguistics* 9 (2), 125–147.
- Пијаже и Инхелдер 1982: Ж. Пијаже и Б. Инхелдер, *Интелектуални развој деце*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Радић Бојанић 2013: В. Radić-Bojanić, *Strategije za razumevanje metaforičkog vokabulara*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Корпус

- Иванс и Дули 1997: V. Evans and J. Dooley, *Enterprise 4 (Intermediate)*, Express Publishing.
- Канингам и др. 2010: S. Cunningham et al., *Real Life (Intermediate Student's Book)*, Pearson Education Limited.
- Кеј и Џоунз 2009: S. Kay and V. Jones, *New Inside Out*, Macmillan.
- Фела и Дејвис 2012: T. Falla and A. Davies, *Solutions (Intermediate Student's Book)*, Oxford University Press.
- Херис и др. 2006: M. Harris et al., *New Opportunities (Intermediate Student's Book)*, Pearson Education Limited.

THE ROLE OF EFL COURSEBOOKS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' METAPHORIC COMPETENCE

Summary

One of the competences that students should acquire when learning a foreign language is metaphoric competence, students' knowledge of metaphors and their ability to use them. In order to master a foreign language, it is necessary for students to know the metaphors that are omnipresent in virtually all language levels and which are no longer considered a device of the poetic imagination, but a fundamental cognitive device which enables us to think and talk about abstract concepts in everyday life. This paper deals with a research that has been conducted in order to determine the role of EFL coursebooks in raising students' metaphoric awareness and the development of their metaphoric competence in EFL. Using the method of content analysis in the research, the author comes to the conclusion that EFL coursebooks are useful, but not sufficient for this purpose.

Key words: metaphoric competence, EFL coursebook, cognitive-linguistic approach

Tijana Stojanović

Милена Видосављевић¹
Крађујевац

УЛОГА КЊИЖЕВНОСТИ У РАЗВОЈУ ИНТЕРКУЛТУРАЛНЕ КОМУНИКАТИВНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Модерна настава страних језика све више придаје значај културном садржају одређеног језика. Тежња да се упозна страни језик и да се разуме култура једног народа, утицала је на стварање интеркултуралности која се постепено устаљује у васпитно-образовни процес. Путем различитих дидактичких материјала развија се интеркултурална настава, а у свему томе, свакако, помажу многи дидактички материјали међу којима се издвајају и књижевна дела. Циљ овог рада јесте да се укаже на значај интеркултуралности, затим на развој интеркултуралне комуникативне компетенције у настави, као и на могућност употребе књижевности, која би спроведена путем разноврсних активности, могла успешно да утиче на развој интеркултуралне комуникативне компетенције, како наставника, тако и ученика.

Кључне речи: интеркултурална комуникативна компетенција, настава страних језика, књижевност, наставници, ученици

Увод

За разлику од раније, традиционалне наставе, данашња настава страних језика све више придаје значај култури одређеног језика. Поред учења страног језика, такође се развија и свест о томе да се разуме култура једног народа што утиче на стварање интеркултуралности, која постепено постаје важан фактор данашњег васпитно-образовног процеса.

Бивајући све неопходнија у школском програму и настави, интеркултуралност не би могла да се развије без наставника страних језика који не развијају интеркултуралну комуникативну компетенцију. Због тога је неопходно да наставници константно развијају своју интеркултуралну свест као и свест својих ученика. У свему томе, свакако, могу да помогну многобројни уџбеници и додатни дидактички материјали. Међу тим додатним материјалима издвајају се и књижевни текстови и одломци који, такође, утичу на развој овакве компетенције.

Имајући у виду важност књижевних дела у интеркултуралној настави страних језика, у овом раду се, најпре, излаже значај интеркултуралности, шта она представља и шта омогућава учесницима наставног процеса. Затим се даје увид у главне особине интеркултуралних комуникативних наставника који би требало да поседују знања, вештине и ставове. Након тога се указује на употребу књижевности у интеркултуралној настави као и селекцију књижевних врста које се могу употребити на часу. Завршни део рада посвећен је активностима које су у вези са књижевношћу, а које имају за циљ реализацију стицања интеркултуралне комуникативне компетенције у настави.

1 mika_vido_88@yahoo.com

1. Интеркултуралност у настави

Многа савремена друштва представљају производ глобализације, стога се често сусрећемо са термином интеркултуралности. Жеља данашњег света је да нагласи разлике и да пронађе заједничку комуникацију која ће омогућити бољи живот и толеранцију.

Интеркултуралност наглашава однос међу културама и неопходност међусобне интеракције, размену, скуп динамичких токова који карактеришу интеракције, појединаца различитог културног порекла. Она подразумева могућност упоређивања идеја, мишљења, подстиче на размишљање о разликама које могу бити етничке, религиозне и друге природе и омогућава пружање могућности комуникације као и међусобног упознавања различитости (Костовић, Ђерманов 2006: 880).

Као један од важних начела васпитно-образовног процеса у културно-плуралном друштву, интеркултуралност указује на важност различитих култура и тиме обогаћује друштвену и школску средину. То чини тако што подстиче упознавање, разумевање, поштовање другачијих стилова живота и тиме производи интеркултуралну осетљивост. Интеркултуралност придонosi отворености према другим културама, развоју интеркултуралне способности налик опажању и сагледавању проблема из перспективе „другог”, способност суочавања у сложеним и нејасним ситуацијама. Такође утиче на развој вештина, вербалне и невербалне комуникације, као и на креативно размишљање и интеракцију (Пиршл 2007: 278).

Као нови приступ у школи и настави, интеркултуралност почиње да утиче и на развој школске културе које су засноване, пре свега на познавању, а потом и на поштовању различитости које су присутне у школи. Стога се као њени главни циљеви у настави издвајају отвореност ка другим културама и њиховим знањима, директна конфронтација са расизмом, предрасудама, дискриминацијом и неједнакошћу у школи и у друштву (Костовић, Ђерманов 2006: 882).

Јављајући се као важан сегмент у наставном процесу, интеркултуралност омогућава да се наставници и ученици упознају са разликама, особеностима других култура, да их прихвате и постану толерантни према другим културама разбијајући на такав начин предрасуде и стереотипе које су раније имали о њима.

У том контексту може се рећи да путем интеркултуралне наставе и образовања појединац сазрева и лично и културно. Интеркултуралност му пружа прилику да упоређује своју културу са културама других народа, да се сналази у односу са другим људима, прошири видике и доживи другачија културна обележја у окружењу (Нинчевић 2009: 62).

1.1. Интеркултурална комуникативна компетенција наставника страних језика

У настави страних језика, интеркултуралност, данас, заузима једно од водећих места. С обзиром на то да је језик један од најупечатљивијих елемената културе, може се истаћи да има централно место у интеркултуралном учењу.

Интеркултурална комуникативна компетенција, у настави страних језика, представља покушај да се код ученика пробуди свест о сопственој култури и да им се, на тај начин, помогне да схвате друге културе (Пулвернес 2000: 12). Све је

то могуће уколико се развијају вештине и ставови код наставника страних језика као што су:

- способност посматрања, идентификације и препознавања;
- способност поређења;
- способност толеранције различитости;
- ефикасно тумачење порука;
- способност да се брани сопствено мишљење без угрожавања права других да другачије мисле;
- способност прихватања различитости (Думитрашковић 2012: 148).

Интеркултурално-комуникативни наставници страних језика јесу наставници који поседују ставове, знања и вештине. Развијајући ставове, наставници подучавају своје ученике о интеркултуралном и интернационалном образовању и као такви они морају да имају у виду и интернационалне и интеркултуралне ђаке. Такође, морају да процењују како њихови ученици виде остале појединце и да ли су радознали да више упознају себе и своју културу, друге људе и њихову културу, као и да стално да развијају интерпретативну друштвену и интеркултуралну улогу. Осим ставова, наставници који теже интеркултуралном образовању, морају да поседују знања о културној историји земље чији се језик учи, да уче више и о својој земљи и о начину како је други виде и неопходно је да сва њихова знања буду активна и спремна да се примене и да буду прихватљива за различите стилове ученика. Трећи сегмент који се издваја јесу вештине наставника које они морају константно да усавршавају, како у учионици тако и ситуацијама које захтевају интернационалну комуникацију, као и у својој земљи и другој, страниој држави (Гарсија Бенито 2008: 498).

Међутим, поставља се питање како је то могуће постићи, да ли постоји начин да се наставници страних језика, који желе да интеркултурално поступају, развијају и усавршавају у том смеру. На то питање одговарају аутори Бајрам и Флеминг (2001: 223), који издвајају два начина постизања овакве компетенције:

1. Усавршавање наставника страних језика могуће је путем курсева где се уче неопходни садржаји, који ће им помоћи да израсту у аутентичне културне медијаторе чија ће главна улога бити у учионици.

Из овог примера јасно произилази да је један од бољих начина да се подигне ниво наставе страних језика управо у подизању нивоа и осавремењивању иницијалног образовања будућих наставника страних језика, међутим, не само њих, већ и осталих који су учесници у васпитно-образовном процесу, од најранијег узраста до универзитетског нивоа. Потребно је организовање разноврсних семинара путем којих би наставници, који нису у могућности да бораве у земљи чији језик предају, могли да сазнају како би кроз наставу и изван ње могли да приближе својим ученицима страну културу (Вујовић 2008: 258).

2. Такође, за интеркултурално усавршавање важну улогу имају дидактички материјали као и стручна литература која се базира на информацијама о култури која је предмет изучавања.

Међутим, често материјали ниси репрезентативни и обухватају само генералне информације не пружајући кохерентну слику о страниој култури. Због тога аутор Серку (2001: 269) наводи следеће критеријуме, који би били важни за професоре страних језика и који би им омогућили бољи одабир у циљу развијања интеркултуралне комуникативне компетенције у настави:

- Репрезентативност и реализам: Да ли материјали нуде комплетну, реалистичну и репрезентативну слику страног, интеркултуралног друштва? Да ли укључују негативне и проблематичне аспекте стране културе?
- Личности: Да ли су репрезентативне за друштво стране културе?
- Језик: Да ли се под изабраним језиком крију вредносни судови и имплицитна мишљења? Да ли се користе речи које имају негативну конотацију и утичу на стварање негативне слике одговарајућег друштва?
- Ученици: Да ли ученици имају могућност, да путем материјала, размишљају о својој култури? Да ли их наводе да се адаптирају и прихвате перспективу стране културе? Да ли их те активности припремају да се на одговарајући начин понашају када стварају контакте са члановима других култура? Да ли се користе и укључују дебате као средство помоћи ученицима да усвоје аутентично размишљање стране културе?

Бити овакав наставник, који инетркултурално интерпретира културне садржаје, захтева много учења, знања и дуготрајна усавршавања. Није довољно само имати знања о нечијој култури, већ је важно активирати их, представити их кроз различите дидактичке материјале, које треба најпре добро и детаљно проучити и анализирати.

2. Књижевност у интеркултуралној настави страних језика

Наставници страних језика, који желе да унапреде и развију интеркултуралну наставу, осим уџбеника, користе многе додатне дидактичке материјале како би приближили својим ученицима страни језик и културу. Као један од материјала издваја се и страна књижевност. Предавати страни језик као и његову књижевност подразумева континуирани развој интеркултуралне свести кроз интеркултуралну комуникативну компетенцију. У свему томе улога наставника страног језика је од великог значаја, јер представљајућу другу културу и књижевност на својим часовима, они омогућавају ученицима, не само да науче нешто о страниој култури већ и да је разумеју, схвате и прихвате без предрасуда.

Књижевност је саставни део једног народа који има своје приче, песме, своју поезију и прозу и путем њих представља своју културу. Као таква, књижевност нам омогућава да развијемо критичку свест о другим народима, да упознамо и вреднујемо различитост (Малик Лијевано, Инмакулада Сутил 2013: 43).

За разлику од ранијих периода, када се сматрало да књижевни текст садржи архаични језик и да његово место није у настави страног језика, последњих неколико година дошло се до закључка да књижевност може да се користи као мотив за комуникацију и дискусију. Коришћење књижевности, данас, служи као средство учења многих специфичних граматичких конструкција, утврђивања онога што је раније научено, као и погодна средство за стицање културне и интеркултуралне компетенције (Думитрашковић 2012: 147).

Да би се увео интеркултурални вид наставе, где књижевност има важну улогу у развијању интеркултуралне свести код ученика, неопходно је најпре кренути са променама наставног програма, који би требало да укључи кратке приче, разговоре, интервијеу и дијалоге о одређеном одломку из неког књижевног дела.

Битна улога књижевних текстова у настави страних језика огледа се, у томе што указују на културни садржај као и на информације које захватају историју, географију, политику, свакодневни живот, веровања, вредности, понашња народа одређеног страног језика. Док ученици такорећи „урањају“ у свет стране књи-

жевности, они упознају ликове који сањају, размишљају, причају о друштвеним проблемима и постепено се саосећају са њима правећи паралелу између њиховог, сопственог живота и живота књижевних ликова. У том погледу, књижевност омогућава да се сагледа детаљније језик и култура једног страног народа, да се открије оно што није видљиво и већ познато (Леибрандт 2006).

2.1. Селекција књижевних текстова

Многи уџбеници за стране језике садрже књижевне текстове. Међутим, вежбања која се предлажу нису увек привлачна и интересантна за ученике. Чест је случај да одломци из књижевних дела нису у складу са темом одређеног поглавља и да се јављају на почетку или на крају као прилог који је пропраћен сликама. Одређени аутори се не баве детаљно анализом књижевних текстова, активности које предлажу често су једноставне, немају суштину и не мотивишу ученике. У том погледу, не долази до разумевања културе и књижевност страног језика, као ни развоја интеркултуралности у настави (Молина Гомес, Фереира Лоебенс 2009: 672).

Због оваквих разлога и пропуста који уџбеници могу имати, непходно је да се направи селекција књижевних дела и одломака који би се користили у настави страних језика и да наставници сами направе материјал који ће бити адекватан за развој интеркултуралне свести код ученика.

Узимајући у обзир разноврсност жанра, интеркултурални наставници страних језика у могућности су да користе романе, поезију, драмска дела као и кратке приче. С обзиром на велики број књижевних дела, наставници, најпре, при одабиру и селекцији, морају да узму у обзир интересовања ученика, као и знање страног језика које ови поседују. Као погодан материјал за наставу страних језика предлажу се приче јер су кратке, сажетије у односу на романе.

Такође, драмска дела могу бити веома интересантна за ученике, могу да послуже и за развој самопоуздања приликом учења страног језика. Уколико се користе одломци из драмских дела, ученици би, с обзиром на то да нису они писали причу, већ имају готове реченичне структуре, били слободнији и опуштенији приликом причања, водили би више рачуна о интонацији, ритаму и течности говора. Следећи важан фактор коришћења књижевних текстова јесу дијалози који покрећу ученике да комуницирају на страном језику и стварају пријатну атмосферу на часу. Осим ових материјала и песме могу бити корисне у настави страних језика. Оне могу да олакшају вежбање граматике, интонације као и читање. Из овог свега произилази да на основу адекватне селекције књижевних жанрова и њихове употребе на часовима страних језика ученици се могу подучити како да описују, да препричају, представе, напишу и изведу дијалог користећи одређени страни језик (Неупавел Гомес 2011: 5).

3. Активности у циљу развијања интеркултуралне комуникативне компетенције кроз страну књижевност

Могућности и активности у вези са књижевношћу које се могу реализовати и допринети развоју интеркултуралне комуникативне компетенције у настави страних језика су многобројне. Међутим, оне, пре свега, зависе од узраста ученика као и њиховог нивоа знања страног језика.

Да би се развила интеркултурална комуникативна компетенција у настави стране књижевности, неопходно је да наставници ученике константно мотиви-

шу и заинтересују разноврсним информацијама о странијој култури. Међутим, иако књижевност може имати једну од важних и корисних улога у настави страних језика, не мора да значи да ће и заинтересовати ученике и да ће бити одговарајући дидактички материјал. Због тога је неопходно да наставници, такође, послушају своје ученике, да размотре, истраже да ли су заинтересовани за овакве врсте активности у вези са књижевношћу (Молина Гомес, Фереира Лоебенс 2009: 675). Стога, у циљу адекватног коришћења књижевних текстова као дидактичког материјала, битно је да се наставници информишу шта ученике занима, које су им теме занимљиве, којим знањем располажу о странијој култури и књижевности. Такође, приликом одабира материјала, битно је да наставници размисле како да повежу садржај књижевног текста са искуствима својих ученика и шта могу да науче о друштвеном, културном и историјском аспекту одређене земље (Леибрандт 2006).

По мишљењу ауторке Думитрашковић (2012: 149), ученици би могли да развијају интеркултуралну свест користећи књижевност у настави путем два начина и то су: 1. читање одломака из књига које су написали људи који су посетили страну земљу, регион или град и 2. упознавање ученика са изворима о циљној култури. Такође је веома корисно, да уколико су ученици посетили земљу страног језика који уче, могу да опишу своја искуства на циљном језику. Међутим, уколико немају таква искуства, наставник би могао да им допусти да буду маштовити и да на основу обрађених књижевних текстова опишу замисљено путовање у одређену државу.

За интеркултуралну наставу битно је да наставници бирају књижевне текстове који ће мотивисати, активирати ученике, који ће бити у складу са њиховим потребама, интересовањима и знањем. У том погледу, ученици би, на пример, у циљу стварања неопходне интеракције на часу, након прочитаних прозних текстова, одломака, поезије, драме могли да:

- учествују у дебатама;
- праве поређење између своје и стране књижевности;
- дају критички став о главним ликовима неког књижевног дела као и о ауторима;
- представе строфу одређене песме;
- прикажу рефрен песме као неку причу и изразе своје мишљење усменим или писаним путем;
- прикажу одређено драмско дело путем глуме, имитације где би се „уживели” у улогу и поистоветили се са главним ликовима (Колома Маестре 2002: 234).

Да би се постигла интерактивна, продуктивна интеркултурална настава у којој књижевност има кључну улогу, такође се предлажу и три фазе активности. Прва фаза, која се односи на период пре читања, састојала би се у томе да наставници страних језика стимулишу своје ученике, истражују и испитују њихова искуства са задатом темом. Након тога задатак ученика би био да сами прочитају и схвате текст у целини. Друга фаза, која би се одвијала у току читања књижевног текста, била би концентрисана на важне детаље, тј. како утиче на ученике, која осећања и реакције изазива у њима, са којим ликовима се поистовећују и да ли се њихова искуства и поглед на свет поклапају или разликују са протагонистом текста. У трећој фази, вежбања и активности који би развијали интеркултуралну свест код ученика, састојале би се у писању наставка дијалога, приче,

осмишљавању описа сцене, препричавању приче, песме, представљање ликова у првом лицу јединине (Леибрандт 2006).

Путем ових активности, ученици страних језика, развијајући језичке вештине кроз књижевност као што су читање, писање, слушање и комуникација, могли би анализирањем, истраживањем о страниј култури, историји и свакодневном животу других народа кроз књижевне текстове да развијају интеркултуралну свест и компетенцију. Активним учешћем у настави и разумевањем стране културе, ученици би стекли знања о другим народима и научили би да се дистанцирају од свог погледа на свет, стављајући се на место других особа, различитог порекла, чиме би се подстакла емпатија која се налази у основи интеркултуралности.

Закључна разматрања

Са жељом да се укаже на везу која постоји између интеркултуралности и књижевности, у раду је најпре скренута пажња на значај интеркултуралности у настави. У циљу развоја овакве наставе, наставници имају важну улогу, стога је неопходно да константно развијају своје ставове, знања и вештине као саставне делове интеркултуралне комуникативне компетенције. Путем курсева, семинара, наставници могу развијати овакву врсту компетенције, али такође и путем одређених дидактичких материјала. Међу тим дидактичким материјалима издваја се и књижевност.

Да би се књижевност користила на адекватан начин, потребна је одговарајућа селекција књижевних текстова приликом чега наставници морају водити рачуна о интересовањима ученика, шта воле да читају, које их књиге и књижевне врсте мотивишу али пре свега, мора се водити рачуна о степену знању страног језика који имају.

Користећи песме, приче, романи, драмска дела у настави, наставници омогућавају ученицима да упознају страну културу и језик кроз књижевност. Путем интерактивних активности у којима се користи књижевност, осим што се ученици упознају са делима страних аутора, они такође анализирају, истражују, поистовећују се са главним ликовима књижевних дела и на тај начин подстичу толеранцију, разумевање и израђују позитиван став о другачијим културама. На оваквим занимљивим часовима у којима доминира интеркултуралност, осим што развијају знање о страном језику јер приликом излагања својих ставова, коментара морају да га користе, ученици такође бивају толерантнији, разбијају предрасуде и стереотипе о другим народима и развијају интеркултуралну комуникативну компетенцију.

Литература

- Бајрам, Флеминг 2001: М. Byram, M. Fleming, *Perspectivas interculturales en el aprendizaje de idiomas. Enfoques a través del teatro y la etnografía*, Madrid: Cambridge University Press.
- Вујовић 2008: А. Вујовић, Етички аспекти културне компетенције наставника страних језика, *Beograd: Pedagogija*, 2, Beograd, 251–260.
- García Benito, A. B. La competencia intercultural y el papel del profesor de lenguas extranjeras. *El profesor de español LE-L2: Actas del XIX Congreso Internacional de la Asociación para la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera (ASELE)*, vol 1 (Septiembre de 2008).
< <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3186598> > 12.08.2013.

- Думитрашковић 2012: Т. Думитрашковић, Веза између језика и култура: књижевност у настави страног језика, Бијељина: *Нова школа*, 9/10, Бијељина, 145–150.
- Колома Маестре 2002: J. Coloma Maestre, Animación a la lectura: Animación a la interculturalidad, у: Manuel Pérez Gutiérrez, José Coloma Maestre (ур.), *El español, lengua del mestizaje y la interculturalidad. Actas de XIII Congreso de la ASELE*, Murcia: Universidad de Murcia, 228–237.
- Костовић, Ђерманов 2006: S. Kostović, J. Đermanov, Izazovi intekulturalizma i škola, у: Milka Oljača (ур.), *Susret kultura: zbornik radova sa IV međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 879–886.
- Leibrandt, I. El aprendizaje intercultural a través de la literatura. *Espéculo: Revista de Estudios Literarios*, Marzo 2006. Pendiente de migración. 10.02.2014.
- Малик Лијевано, Инмакулада Сутил 2013: B. M. Liévano, M. Inmaculada Sutil, Comunicación Intercultural y Literatura en Contextos Educativos, *Revista de estudios interculturales. Comunicación Intercultural Multimedia*, 40–63.
- Молина Гомес, Фереира Лоебенс 2009: S. Molina Gómez, J. Ferreira Loebens, Explotación didáctica de textos literarios en la enseñanza del español como lengua extranjera, у: A. Barrientos Clavero et. al. (eds.), *El profesor de español LE-L2: Actas del XIX Congreso Internacional de la Asociación para la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera (ASELE)*, Cáceres: Universidad de Extremadura, 669–680.
- Neupavel Gómez, L. La importancia de la literatura en la enseñanza-aprendizaje de una lengua extranjera. *Temas para la Educación. Nº 13*, Marzo 2011. Feandalucia. 15.02.2014.
- Нинчевић 2009: M. Ninčević, Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju, Zagreb: *Nova prisutnost*, 7, Zagreb, 59–84.
- Пиршл 2007: E. Piršl, Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije, у: Vlatko Previšić (ур.), *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, 275–291.
- Пулвернес 2000: Alan Pulverness, *Changing Skies: Teacher's book*, Dunfermline: Swan Communication.
- Серку 2001: L. Sercu, Formación de profesores en ejercicio y adquisición de la competencia intercultural, *Perspectivas interculturales en el aprendizaje de idiomas. Enfoques a través del teatro y la etnografía*, 254–253.

EL PAPEL DE LA LITERATURA EN EL DESARROLLO DE LA COMPETENCIA COMUNICATIVA INTERCULTURAL EN LA ENSEÑANZA DE LAS LENGUAS EXTRANJERAS

Resumen

La enseñanza moderna de las lenguas extranjeras aún más importancia se le da a los contenidos culturales de una lengua particular. La aspiración de conocer una lengua extranjera y comprender la cultura de una nación, influye que la interculturalidad se instale poco a poco en el proceso educativo. A través de una variedad de los materiales didácticos se desarrolla la educación intercultural, y en todo esto, por supuesto, pueden ayudar muchos materiales de enseñanza, incluyendo las obras literarias. El objetivo de este trabajo es que se enseñe la importancia de la interculturalidad, el desarrollo de la competencia comunicativa intercultural en la enseñanza de LE, así como la posibilidad de utilizar la literatura que realizándose a través de una variedad de actividades, podría influir con éxito en el desarrollo de la competencia comunicativa intercultural, tanto de los profesores como de los estudiantes.

Palabras claves: la competencia comunicativa intercultural, la enseñanza de las lenguas extranjeras, la literatura, los profesores, los estudiantes

Milena Vidosavljević

Екатерина Волкова¹*Београд*

ФИЛМОВИ У ПРОУЧАВАЊУ РУСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду је представљена могућност коришћења филмова у проучавању језика. Филмови играју значајну улогу у руској култури, кроз њих је могуће много сазнати о руском менталитету. Анализира се који филмови и на који начин могу да буду изабрани. Такође је посвећена пажња руским савременим серијама. Нису наведени и размотрени само филмови и серије већ и вежбе (лексичког и преводачког карактера) које би могле помоћи у савлађивању нове лексике и израза, као и програми који служе за превођење титлова. Рад је усмерен на практичну анализу коришћења филмова и серија у проучавању руског језика и вежби везаних за преглед филма, схватање његовог садржаја, разумевање и превод конкретних лексичких јединица.

Кључне речи: руски филмови и серије, филмови у проучавању језика, превод титлова

Филм је једна врста извора информације која спаја у себи лепо и корисно. Већина људи ужива у гледању филмова, а осим тога они уносе у напорне и озбиљне студије мало забаве и релаксације. „У погледу утицаја на комуникативну компетенцију ученика, филм показује широке могућности деловања на побољшање аудитивних способности и говорних умења, ширење круга лексике и говорних модела, повећање брзине реакције на говорне стимулусе, имитацију природног тока дијалога, полилога и монолога у ученичком говору” (Кончаревић 2004: 287).

Пре свега, кроз филм се учи жив језик, језик којим говори већина људи у свакодневном животу.

Студенти који уче руски језик на Филолошком факултету у Београду често тврде да немају прилику да уче разговорни руски језик. То, међутим, може да им пружи филм. Обично се гледају класични руски филмови, који су снимљени за време Совјетског Савеза. Међутим, за 20 година језик се доста променио; осим тога, у филмовима тог времена нису били дозвољени сленг или пејоративна лексика. Постоји доста савремених приручника на руском језику са задацима за одгледане руске филмове, али се опет већина њих ослања на класичне совјетске филмове, на пример приручник Осипове О. Г. (2009) „Волшебный мир кино: изучаем русский по кинофрагментам” /*букв. Чаробни свет филма: проучавамо руски језик кроз филмске одломке*”.

Друго, у добром филму можемо видети архитектуру и знаменитости градова или земаља, начин и стил живота народа. Када је реч о овоме, за 20 година се много променило у архитектури и култури Русије. Од филмова који садрже лепе слике архитектуре можемо издвојити филмове „Прогулка” /*букв. Шетња* (2003 г.), „Питер FM” /*букв. Петербург FM* (2006 г.), серију „Бандитский Петербург” /*букв. Бандитски Петербург* (2000–2003 г.) – с архитектуром Санкт-Петербурга; „Москва, я люблю тебя!” /*букв. Москва, волим те!* (2010 г.), „Чёрная молния” /*букв. Црна муња* (2009 г.) – с архитектуром Москве. „Особенности национальной охоты” /*букв. Карактеристике националног лова у Русији* (1996 г.) – са осо-

1 kronazo@mail.ru

бинама руског менталитета. Осим тога, сада се у Русији појављује доста филмова о познатим Русима: о хокејашу В. Харламову „Легенда № 17” /*букв. Легенда број 17*, космонауту Јурију Гагарину „Гагарин. Первый в космосе” /*букв. Гагарин. Први у космосу* и слично.

У почетку је веома тешко разумети многе речи страног језика. Поготово у руским филмовима. Руску артикулацију називају „лењом”, јер Руси гутају речи, умекшавају гласове и, што је најтеже за странце, брзо говоре. После редовног гледања руских филмова, међутим, студент се навикава на руску брзину говора и изговор. Највероватније у почетку за студенте многе речи и реченице неће бити разумљиве. Студентима смо предлагали следећу вежбу: код куће одгледати неки одломак из филма у ком има дијалога, а после записивати један дијалог од 10 реплика. После прегледања ових дијалога исправљали бисмо грешке, који су често биле везане за проблем разумевања речи. Студенти би после поново одгледали филм и упоређивали реплике са исправљеним.

Још једна предност гледања филмова је то што су руска култура и разговорни језик засновани на цитатама из филмова. Веома се често у разговору користе неке синтагме које су постале фразеологизми и изреке, а у језик су дошле из филмова. Такви изрази захтевају реконструкцију филмске ситуације, јер се без ње не може схватити смисао реченице.

Највише таквих израза је, наравно, ушло из совјетских филмова. Међутим доста је израза и из савремених филмова и серија: блин блинский, шняга шняжная, потеря потерь /*букв. губишак губишака*. Често такви изрази нису преводиви; зато смо дали превод само последњег израза.

„Спасибо!” сосуды не расширяет!/*букв. Хвала не проширује крвне судове – ово је прерађени фразеологизам „Спасибо на хлеб не намажешь” /букв. Хвала не може да се намаже на хлеб*. Односи се на метафору алкохола.

Не мы такие, жизнь такая /*букв. Нисмо ми њакви, животи је њакав*.

С веома великом популарношћу сајта „Youtube” постало је популарно и самостално видео-стваралаштво. Тако је на пример пре две године била популарна серија „Наркоман Павлик” /*букв. Наркоман Павлик*, о момку који је пушио марихуану. Он је имао пиштољ који је звао Валера. У једној епизоди у којој му прети мафија он узима пиштољ и говори фразу која је постала устаљени израз: Валера, настало твое время /*букв. Валера, сада је твоје време*.

Гледање филмова на часу руског језика не треба да буде само гледање. Осим гледања треба дати и задатке студентима, како не би само гледали филм, већ и нешто унели у свој речник. Наравно, задаци ће бити лексичког карактера.

У свом раду „Употреба филмова и титлова у настави руског језика у српској језичкој и социокултурној средини” Дејан Марковић (2012: 444) каже: „Активно укључивање филмова у наставу отвара могућност за интензивирање наставног процеса и повећава његову ефикасност”. Нажалост, филмови се не користе често у настави. А кад се користе, најчешће је то само гледање филмова или, највише, дискусија после филма. По нашем мишљењу, након што се одгледа филм, потребно је радити задатке. Осим тога, најбоље је пре или после филма коментарисати га.

Нажалост, уобичајно време трајања филма је од сат и по до два сата, а вежбе трају сат и по. На пример, у Санкт-Петербургу на Катедри руског језика за странце један филм се гледа у току два часа вежбања, тако да се гледање филма распо­ређује на две недеље. Притом се губе осећања и емоције које изазива филм, ути­сци постају слабији, али студенти зато имају могућност да после продискутују о

филму с колегама и наставником. Други начин би био одгледати цео филм у оквиру једног предавања, али у том случају нема дискусије. Дејан Марковић (2012: 445) наводи: „за рад на часу морају се одабрати [...] филмови, [...] чије је трајање мање од времена трајања часа”. Таквих филмова је, међутим, веома мало. По нашем скромном мишљењу најбољи излаз у том случају јесте пуштати понекад филмове, а студентима касније задавати самосталне активности. Више пажње је потребно поклонити серијама.

Серије, за разлику од филмова, трају од 25 до 50 минута. За један час могу се одгледати две епизоде од 25 минута или једна од 50. Савремене хумористичке серије имају још једну предност која се састоји у томе да захтевају мање фокусирања на сиче, а да су битнији дијалози јунака. Оне (као и све комедије) одмах показују да ли студенти схватају о чему се ради и колико им је потребно да схвате шалу и почну да се смеју.

На часовима пре серије дајемо мали увод. О чему се ради у серији, у чему је њена специфика, причамо о главним јунацима. Узмимо на пример, серију „Универ”/букв. Факс. Кренула је с приказивањем 2008. године. Сада се приказује већ пета сезона. Од 2011. године, односно од треће сезоне, серија је променила назив у „Универ. Новая общага”/букв. Факс. Нови студенитски дом. Ради се о студентима који живе у једном стану у студентском дому. Неки ову серију упоређују са „Пријатељима”. У центру дешавања су три девојке: лепотица, паметница и фина девојка; и три момка: син богаташа, женскарош и спортиста. Наравно, јунаци се мењају и појављују се нови ликови, али остало остаје исто. Могуће је одгледати одвојено било коју епизоду, пошто не постоји једна централна сичејна линија, већ је свака епизода неки нови догађај из живота јунака. Пошто у серији постоје паузе, у то време је могуће зауставити гледање, прокоментарисати неке моменте и објаснити речи. За један час бисмо одгледали две епизоде. После бисмо разговарали о серији и јунацима. Студенти би питали за речи и изразе који им нису били јасни. Домаћи задатак би представљао лексичке вежбе у којима би студенти требало да дају дефиниције речима, да пронађу синониме. Овде би биле наведене неутралне, књижевне речи, које студентима највероватније нису познате: особњак /букв. вила, детдомовец /букв. домско дете, разгильдяйство /букв. јавашлук.

Затим би пред њима стајао захтев да преведу реченице при чему ће посебну пажњу обрађати на подвучене речи. Овде би биле наведене реченице с разговорним речима:

Вход сегадня халявный /букв. Улаз је данас за џабе.

Ты чшо, с дуба рухнула? /букв. Да ли си пала с крушке?!

Осим тога, може да се унесе и стваралачки моменат. Дејан Марковић (2012: 448–449), на пример, предлаже задатке типа „искључи се звук и студентима се поделе реплике глумаца, а они их читају у покушавају да се уклопе у текст титлова” или „студенти саставе своје личне дијалогe и да их касније употребе у филму”.

Пошто „Интензивни курс руског језика”, на којем студенти гледају филмове, похађа трећа година непочетника, увели смо следеће креативне задатке:

Студентима се унапред дају титлови на српском језику, које треба да преведу на руски. После се на часу пусти филм, а они упоређују свој превод са оригиналом.

После гледања серије, студенти покушавају да преводе на матерњи језик делове серије. Уједно имају прилику и да се упознају са програмом у коме се праве титлови, што је занимљиво и може да им буде корисно у животу.

За почетничку групу може се користити следећи задатак који предлаже Кряхтунова О. В. (2011: 15): филм се зауставља на средини и студентима се поставља питање: „Шта ће бити даље по вашем мишљењу?”

Одлучили смо да ћемо на тим часовима давати предност серијама. Младе генерације са задовољством гледају доста америчких и домаћих серија, тако да не би било лоше да се мало упознају и са руским серијама. На српској телевизији приказују се неке од руских серија: „Идиот”, „Институт”, „Јадна Настја”. То су углавном серије у којима се радња дешава пре или у току Другог светског рата.

Има доста нових хумористичких серија које приказују савремени живот у Русији. То су, на пример, „Интерны /букв. Стажисти. Ова серија је нешто између америчких серија „Доктор Хаус” и „Стажиста”, али је прилагођена руској стварности. Ту се може увежбати медицинска лексика. Или серија „Кухња” /букв. Кухиња, у којој се радња дешава у кухињи једног руског ресторана. Овде може да се вежба лексика која је везана за храну. „Папины дочки” /букв. Тајшине кћерки, је серија о породици од пет девојака, које васпитава само отац. Свака девојка има свој посебан карактер: старија је готичарка, друга обожава моду, трећа је спортисткиња, четврта је веома паметна, а пета је мала девојчица, која иде у вртић; тако да се ту може вежбати разноврсна лексика. Серија „Не родись красивой” /букв. Немој да се родиш лепа је руска верзија серије о жени, која се из ружне претвара у лепу. Радња се дешава у модној агенцији, што отвара могућност увежбавања канцеларијске лексике. Војна лексика може се вежбати уз помоћ серије „Солдаты” /букв. Војници.

„Одной из учебных задач, которую можно решать с помощью видео, является повторение лексики и расширение словарного запаса” /букв. Један од наставних задатака је понављање лексике и проширење речника (превод је наш), каже Кряхтунова О.В. (2011: 12) у свом приручнику „Метод работы с видеоматериалами в иностранной аудитории” /букв. Метода рада са видео материјалима у страним аудиторијуму.

Можемо закључити да филмови у савременом проучавању језика могу играти битну улогу и помоћи студентима да на веома интересантан и лак начин науче лексичку језика који студирају и културу тог народа. „Наставник страног језика који се определио за коришћење овог медија <видео> добија неслућене могућности да своје часове учини оригиналним, далеким од традиционалних схема и приступа, занимљивим за ученике, и, што је најбитније, – квалитетним и ефективним” (Кончаревић 2004: 288). Гледање филмова на часовима мора бити пропраћено задацима: домаћим задацима и вежбама на часу. У Србији се редовно појављују руске серије, тако да ће студентима бити корисно да вежбају превод, а успут могу да савладају и програме, који су потребни за прављење титлова.

Литература

Дејан Марковић 2012: Д. Марковић, Употреба филмова и титлова у настави руског језика у српској језичкој средини, Београд: Славистика, XVI, Београд, 443–450.

Кончаревић 2004: К. Кончаревић, Савремена настава руског језика, Београд, 445.

О. В. Кряхтунова 2011: О.В. Кряхтунова, Методика работы с видеоматериалами в иностранной аудитории, Астрахань, 59.

О. Г. Осипова 2009: О.Г. Осипова, Волшебный мир кино: изучаем русский по кинфрагментам, Санкт-Петербург, 99.

ФИЛЬМЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В данной статье рассмотрено, насколько полезно использовать фильмы при изучении языка. Фильмы играют значимую роль в русской культуре, с их помощью можно много узнать о русском менталитете. Показаны принципы подбора фильмов и даны примеры возможных для просмотра фильмов. Кроме этого уделено внимание русским современным сериалам. Приведены и рассмотрены не только фильмы и сериалы, но и упражнения (лексического и переводческого характера), которые бы могли помочь в закреплении новой лексики и выражений, а также в освоении программ, в которых осуществляется перевод субтитров. Цель статьи – практический анализ использования фильмов и сериалов в изучении русского языка и упражнений, направленных на понимание содержания фильма, конкретных лексических единиц и их перевод.

Ключевые слова: русские фильмы и сериалы, фильмы в изучении языка, перевод субтитров.

Екатерина Волкова

Милена Костић¹
Београд

ЗНАЧАЈ ВРШЊАЧКЕ КОРЕКТИВНЕ ПОВРАТНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ ЗА УСВАЈАЊЕ Ј2

Појам корективне повратне информације (КПИ) у области усвајања другог или страног језика (Ј2), најчешће се везује за наставника или изворног говорника који ученику дају неку врсту инпута са циљем да побољшају одређени аспект у усвајању Ј2. Међутим, од недавно, овај термин се све чешће везује и за самог ученика који има улогу у давању тзв. *peer feedback* или вршњачке корективне повратне информације. Узимајући у обзир експерименталне студије и теоријске прегледе аутора као што су Листер, Саито, Сато, Елис, Хавранек, Ролинсон и други, покушаћемо да објаснимо важност вршњачке КПИ и да дамо предлог за њену употребу у настави. Сагледавајући различите факторе који утичу на КПИ, посебно претходно обучавање ученика да дају КПИ, предзнање Ј2, ставове ученика и атмосферу у учионици, закључили смо да је за усвајање Ј2 најбоље комбинова-ти вршњачку и наставничку корективну повратну информацију.

Кључне речи: вршњачка КПИ, наставничка КПИ, ученик, наставник, усвајање Ј2

1. Увод

Корективна повратна информација (КПИ) у последње време тема је многих истраживања у области усвајања Ј2 и њихов број се стално повећава. Она је значајна јер повезује теорију, истраживања и практичну примену, тако да је одличан материјал који зближава истраживача и наставника. Неки сматрају да је захвална и лака за проучавање, међутим, ми се не слажемо у потпуности са тим јер она доказано зависи од многобројних фактора.

У првом делу рада, осврнућемо се укратко на врсте корективне повратне информације и на њену важност за усвајање Ј2, која је теоријски подржана. Поменућемо факторе који могу да утичу на корективну повратну информацију. Описаћемо најчешћи начин употребе наставничке КПИ, која је уједно и најзаступљенија КПИ у настави Ј2.

У другом делу рада детаљније ћемо описати вршњачку корективну повратну информацију и аспекте који морају да се узму у обзир да би она била делотворна, као што су: претходно обучавање ученика да дају КПИ, предзнање Ј2, ставови ученика и атмосфера у учионици. Потом, истаћи ћемо предности и ограничења вршњачке КПИ и импликације за усвајање Ј2. На крају ћемо упоредити вршњачку и наставничку КПИ са циљем да утврдимо која је погоднија за усвајање Ј2 и даћемо предлоге за потенцијалну употребу вршњачке КПИ у настави.

2. Врсте корективне повратне информације

Корективна повратна информација је информација коју ученици добијају о погрешно обликованој продукцији Ј2. Може да се састоји из „сигнала да је гре-

1 milenakostic09@gmail.com

шка направљена, пружања исправног циљног облика или металингвистичке информације о природи грешке” (Елис et al. 2006: 340).

Када су у питању врсте КПИ, прва подела може се направити између писане и усмене. Иако се сматра да је усмена КПИ чешће у употреби, наш општи утисак је да се писана КПИ подједнако често користи. КПИ дели се на експлицитну и имплицитну (Елис et al. 2006: 341). Имплицитна КПИ је најчешће у облику парафраза (*recasts*) које стављају акценат на значење и она представља тзв. позитивни инпут (*positive evidence*), тј. оно што је могуће у језику и огледа се у примерима који се дају ученицима (Листер et al. 2013: 3). Експлицитна КПИ представља негативни инпут (*negative evidence*) и јасније сигнализира ученику да је направио грешку и где се она налази. Негативни инпут је оно што није могуће у језику и најчешће има облик исправке или објашњења (Листер et al. 2013: 3). Експлицитна КПИ може бити изражена као експлицитна исправка којом се указује на ученикову грешку и као металингвистичка КПИ, која је у облику коментара, информације или питања који наводе ученика да правилно оформи исказ. Сматра се да најделотворнија КПИ представља спој имплицитне и експлицитне КПИ и зове се навођење (*prompts*). Врсте КПИ могу да се разликују и на основу тога да ли пружају инпут (*input-providing*) или подстичу продукцију (*output-pushing*). У КПИ које пружају неку врсту инпута спадају парафраза и експлицитне исправке, а КПИ које подстичу продукцију јесу понављање, захтев за објашњењем, металингвистичка објашњења и елицитација одговора (Елис 2009: 8,9). Такође, када је у питању писана КПИ, она може бити директна и индиректна, тј. тачни облик се одмах даје ученику или се само скрене пажња да постоји грешка, али се тачни облик не даје ученику (Елис 2010: 338).

Листер и Ранга (1997: 46–49) такође говоре о различитим врстама КПИ и наводе шест од којих смо већину поменули. То су: експлицитно исправљање, понављање (са различитим фокусом) са превођењем, захтев за објашњењем, металингвистичка повратна информација, елицитација и само понављање. Поред ових шест врста КПИ, Листер и Ранга (1997: 48) говоре о седмој врсти, вишеструкој КПИ (*multiple feedback*), која представља различите комбинације поменутих КПИ. Елис (2009: 9) помиње и паралингвистичку КПИ, која подразумева да онај који даје КПИ неким гестом или изразом лица сигнализира ученику да је направио грешку.

3. Важност корективне повратне информације за усвајање Ј2 и њена ефикасност

Многе теорије подржавају употребу корективне повратне информације у учењу и усвајању Ј2. Утицај усмене КПИ подржавају когнитивно-интеракционистичка теорија, теорија усвајања вештина и друштвено-културна теорија (Листер et al. 2013; Шин 2010). Коришћење корективне повратне информације подржава и тзв. учење путем трансфера које подразумева да ће оно што се увежба давањем КПИ бити примењено у стварној језичкој употреби (Листер et al. 2013). У оквиру когнитивно-интеракционистичке теорије постоји хипотеза интеракције која подржава коришћење парафраза јер стварају идеалну ситуацију да ученици приметне разлике између свог међујезика и циљне структуре (Листер et al. 2013: 10), а ток конверзацијске интеракције се не нарушава. Теорија усвајања вештина и хипотеза продукције подржавају коришћење навођења у настави јер ученици боље уче језик ако сами репродукују исправну циљну структуру (Листер et

al. 2013: 10,11). Ови аутори истичу да друштвено-културна теорија такође даје предност КПИ, која наводи ученике да активно учествују у долажењу до тачног циљног облика. У оквиру ове теорије подржано је комбиновање више врста корективне повратне информације како би биле делотворније.

Успешност КПИ мери се количином уноса (*uptake*) или бројем модификованих одговора (*learner repair*), како их називају Сато и Листер (2012). У својој студији Листер и Ранга (1997: 50) говорили су о уносу који представља реакцију ученика на КПИ и може бити у облику понављања, инкорпорације (уметања тачног облика), самоисправљања и вршњачког исправљања. Иако ови аутори истичу да ученичка реакција није мерило учења, они наглашавају да количина модификоване продукције после различитих врста КПИ представља емпиријски доказ који може да потврди или оповргне успешност КПИ (Листер, Ранга 2013: 174).

Често се поставља питање која врста КПИ је утицајнија од осталих у усвајању Ј2. На ово питање није лако одговорити и ставови аутора се неретко разликују. Елис и сарадници (2006) сматрају да је експлицитна КПИ у поређењу са имплицитном утицајнија јер доприноси системском учењу и учењу појединачних примера. Металингвистичка КПИ и парафраза најбољи су облици КПИ, који заједно доприносе успешном усвајању Ј2. Да би било каква врста КПИ остварила своју улогу, потребно је да је ученик примети и идентификује њено место, а ове врсте КПИ стварају веће могућности да до тога дође.

Како би се установило која је врста корективне повратне информације делотворна, требало би размотрити велики број фактора који утичу на њену ефикасност. До сада није урађено истраживање које би обухватило све могуће факторе, али је било оних која су обухватила већину и дошла до валидних закључака. У наредном делу навешћемо већину фактора који утичу на КПИ.

4. Фактори који утичу на корективну повратну информацију

У својој студији која се бави испитивањем усмене КПИ, Хавранек (2002: 257) испитује три групе фактора који утичу на ефикасност КПИ: индивидуалне, контекстуалне и лингвистичке факторе.

Индивидуални фактори могу се односити како на карактеристике ученика тако и наставника. Елис (2010: 339) издваја старост, језичку спремност, меморију, стил учења, карактер ученика, мотивацију, језички страх и ставове ученика као индивидуалне факторе који се везују за ученика. Овим факторима додајемо и развојну спремност ученика да усвоје циљну структуру (Хавранек 2002: 257). Они су веома релевантни за истраживање утицаја корективне повратне информације, али често бивају запостављени јер усложњавају истраживања. Када су у питању индивидуални фактори који се везују за наставника Елис (2010) помиње и њих, али њихов утицај још увек није експериментално доказан. Они су важни јер однос наставника према корективној повратној информацији утиче на њену заступљеност у настави и на квалитет те КПИ.

Контекстуални или ситуациони фактори могу се поделити на макрофакторе, који се односе на окружење у којима се учење одвија (страни језик, други језик итд.) и на микрофакторе, који се односе на тип активности у којима ученици учествују када добију корективну повратну информацију (Елис 2010: 340, 341). Под микрофакторе може се подвести и то да ли се КПИ даје у окружењу које инсистира на форми и тачности или на значењу и тачности (Елис 2010: 341 према Сидхаус 2004). Један од најважнијих контекстуалних фактора који сви поменути

аутори наводе јесте да ли се истраживања КПИ спроводе у учионици или у лабораторији. Познато је да су у учионици услови за испитивање КПИ ограниченији, али у исто време природнији и спонтанији, док су услови језичке лабораторије прецизно дефинисани и контролисани, али су вештачки. У контекстуалне факторе спада и тип КПИ, тј. да ли је имплицитна или експлицитна и сви остали параметри које смо описали када смо говорили о врстама КПИ, да ли КПИ даје наставник или други ученик, или се ученик сам исправља (Хавранек 2002: 258). Такође, ученик може да има и улогу слушаоца и Хавранек (2002: 259) истиче да је доказано да неки ученици када слушају КПИ која је упућена њиховим вршњацима више уче. У контекстуалне факторе спада и време када ученик добија КПИ. То се може десити непосредно након начињене грешке или КПИ може бити одложена. Учесталост давања КПИ такође представља један од ситуационих фактора.

Трећу групу чине лингвистички фактори који зависе од типа грешке који се третира корективном повратном информацијом, па они могу бити лексички, граматички, фонолошки и прагматички (Хавранек 2002: 257). У ове факторе такође спадају и дужина корективног преговарања и сложеност саме циљне структуре на коју је упућена КПИ.

У остале факторе који утичу на КПИ спадају комуникативни фокус дела реченице у којем се налази грешка, статус исправљене структуре у учениковом знању, количина додатног инпута и прилике за даље увежбавање циљне структуре (Хавранек 2002: 257).

5. Наставничка корективна повратна информација

Наставник има важну улогу у давању корективне повратне информације и поред тога што даваоци могу бити вршњаци и изворни говорници, јер обично наставник поседује металингвистичко и методичко знање.

Најшире посматрано, све студије наставничке КПИ, било дескриптивне, било експерименталне, описују усмену КПИ, писану КПИ или их међусобно упоређују. Стога ћемо и у овом раду током описивања и наставничке и вршњачке КПИ говорити о писаној и о усменој КПИ. Шин (2010: 176), бавећи се методологијом истраживања писане и усмене КПИ, каже да се оне у погледу утицаја на усвајање J2 не разликују, мада између њих постоје суштинске разлике које се не смеју занемарити, због чега ћемо обе сагледавати.

У студијама које се баве наставничком КПИ, дошло се до закључака да када се ради о врсти КПИ, најзаступљенија је парафраза, јер се природно укључује у интеракцију (Сато, Листер 2012; Елис et al. 2001; Листер, Ранта 1997). Наставници преферирају парафразе јер оне не ремете атмосферу у учионици, дају подстрек ученицима и одузимају мање времена и поред тога што уз помоћ навођења ученици такође могу активним учествовањем да репродукују тачну циљну структуру (Листер et al. 2013: 8). Са друге стране, Листер et al. (2013: 7) истичу да одређена истраживања показују да се и навођења користе подједнако често. У неким квазиексперименталним студијама које су спроведене у учионици (Амар и Спада 2006; Листер 2004; Јанг и Листер 2010; Елис et al. 2006; Шин 2007) дошло се до закључака да су навођења и експлицитна КПИ утицајније од парафраза (Листер et al. 2013: 19). Врста КПИ коју наставник бира зависиће од контекста и нивоа знања ученика, али обично се дешава да старији ученици који имају више језичког знања желе да буду наведени на тачан одговор, а млађи ученици са мање језичког знања позитивније мишљење имају о парафрази (Сато 2013: 613).

Када је у питању тип грешака, наставници имају тенденцију да највише исправљају морфосинтаксичке грешке, док ученици који праве грешку највише примећују КПИ која је упућена лексичким и фонолошким грешкама, зато што оне наизглед утичу више на разумевање значења (Листер et al. 2013: 21,22). Разматрајући утицај врсте КПИ на различите грешке, Листер et al. (2013: 22–26) закључују да на граматичке грешке најбоље утичу навођења, али да могу бити добре и парафразе. За лексичке грешке најбоља су навођења, док су за фонолошке грешке најбоље парафразе. На крају, за прагматичке грешке најбоље је комбиновати КПИ, али свакако је пожељно да оне буду експлицитне и металингвистичке.

Говорећи о ставовима ученика према наставничкој корективној повратној информацији, Листер et al. (2013: 1, 7) истичу да ученици имају већу потребу да добију КПИ него што то наставници очекују. Ставови ученика по питању наставничке КПИ зависе од културолошког порекла, претходних и тренутних искустава у учењу језика или од нивоа знања (Листер et al. 2013: 7). Ученици очекују од наставника да за сваку грешку пружи КПИ, посебно у усменим вежбама (Сато 2013: 612). Са друге стране, наставници имају отпор према КПИ јер не желе да прекину ток разговора и поремете комуникацију. Сматрају да КПИ изазива нервозу код ученика јер они могу бити „осрамоћени” пред другим ученицима (Листер et al. 2013: 8). Ови аутори препоручују да наставници треба да се обуче за давање КПИ и да им се покаже како она позитивно делује, не би ли се осмелили да испуне очекивања ученика.

6. Вршњачка корективна повратна информација

6.1. Опште карактеристике

Вршњачка корективна повратна информација је информација о погрешно обликованој продукцији J2 коју даје други ученик, тј. вршњак. Још једна особина вршњачке КПИ је та што ученик који даје КПИ може да буде уједно и прималац.

Вршњачка корективна повратна информација је релативно ново поље истраживања и тек почиње да се развија у експерименталном погледу. Листер et al. (2013: 27–29) истичу да до сада нису рађена многа истраживања из којих би се тачно сазнало који фактори утичу на успешност вршњачке КПИ, али наводе студије које су показале да вршњачка интеракција и корективна повратна информација генерално позитивно утичу на усвајање J2 (Адамс 2007; Сато, Листер 2012) и говоре о значају и неким одликама вршњачке КПИ. Они истичу да ученици размењују више корективних повратних информација за време интеракције са вршњацима него када КПИ даје наставник. Разлог за то може бити осећај лагодности ученика за време вршњачке интеракције и одсуство притиска који се често јавља када разговарају са наставником или изворним говорником. Такође, сви ученици су на сличном нивоу у погледу знања и не осећају се угрожено за време вршњачке интеракције.

Како би се предности вршњачке КПИ у потпуности искористиле најважније је ученике обучити како да је користе (Листер et al. 2013; Сато, Листер 2012; Ролинсон 2005; Листер, Ранта 1997). Ученици треба да знају како да дају КПИ и шта да раде када је добију да би се избегли сви њени негативни аспекти. Као један од недостатака вршњачке КПИ истиче се да нема педагошку тежину као што је има наставничка КПИ, што може навести ученике да занемаре исправке својих вр-

шњака. Листер et al. (2013: 29) и Сато и Листер (2012: 597) кажу да се ученици само делимично усредсређују на грешке које треба да исправе, па то вршњачку КПИ чини неконзистентном. Међутим, уколико се ученици обуче, њихова КПИ постаје веома корисна. Ми се овде нећемо детаљно бавити начином обуке, али Ролинсон (2005: 27, 28) детаљније описује активности које се могу користити у овом процесу за писану вршњачку КПИ. Сато и Листер (2012) такође истичу важност претходне обуке ученика за интеракцију са вршњацима и давање усмене КПИ. У свом истраживању они су имали четири групе од којих су три биле обучаване за вршњачку интеракцију, а од којих су две обучене да дају вршњачку КПИ, једна парафразу, а друга навођење. Процес обуке ученика састојао се из моделирања, вежбе и контекстуалне употребе (Сато, Листер 2012: 601–603). Испитаници у групи која није обучавана да даје КПИ нису исправљали грешке једни другима што може да укаже на то да су групе које су обучене имале већу свест о грешкама и лакше их уочавале (Сато, Листер 2012: 614). Закључујемо да је обука ученика за давање КПИ значајна, јер је неопходно да им се правила објасне како би је најефикасније искористили.

Предзнање ученика је такође један од аспеката који се мора узети у обзир у разматрању вршњачке корективне повратне информације. Истиче се да се једна од предности ове КПИ огледа у томе да ученици поред тога што добијају КПИ од других ученика, они је сами и дају, и та двострука улога учвршћује њихово знање о одређеној структури (Хавранек 2002, Ролинсон 2005). Да би до оваквог исхода дошло неопходно је да ученици имају одређено предзнање у Ј2. Уколико ученик не поседује некакво Ј2 предзнање, он неће моћи да пружи КПИ.

Атмосфера у учионици је још један аспект који умногоме одређује да ли ће вршњачка КПИ бити успешна. Дакле, мора да се створи атмосфера за сарадњу у којој је уобичајено да ученици једни друге исправљају, јер у супротном КПИ се може доживети као друштвено-неприхватљиво понашање, а последица тога биће повећана инхибиција која ће негативно утицати на усвајање Ј2.

Листер et al. (2013: 28) објашњавају да ученици некада не желе да дају КПИ како не би осрамотили своје вршњаке и како не би прекинули ток разговора, али то не значи да ученици не желе да је добију или да не желе да сарађују са својим вршњацима. Сато (2013) је истраживао мишљења и ставове студената о вршњачкој КПИ и интеракцији, о интервенцији тј. обуци у Ј2, у овом случају енглеском код јапанских изворних говорника. Желео је да сазна да ли ће се мишљења студената о вршњачкој КПИ променити након што науче како да дају КПИ. Користио је квантитативне и квалитативне методе, тј. упитнике и интервју (Сато 2013: 616). Сато је дошао до сазнања да се студенти много пријатније осећају када комуницирају са вршњацима. Осећају да у групи вршњака могу слободно да праве грешке и мисле да вршњаци могу успешно да их исправе, као и они њих, док од интеракције са наставником мало зазиру јер тада цео разред слуша њихове грешке (Сато 2013: 619). Ипак, учесници су истакли да су понекад забринути и несигурни по питању исправљања својих вршњака јер то није део јапанске културе и плашили су се да ће увредити саговорнике (Сато 2013: 622). Било како било, у индивидуалним интервјуима, они су објаснили да сматрају да исправке не ремете комуникацију и да је пожељно да буду део интеракције у Ј2 (Сато 2013: 622). Ови испитаници су такође сматрали да атмосфера у учионици мора да буде прилагођена вршњачкој интеракцији. Поред тога, није им било свеједно са којим вршњаком су били у пару у погледу интровертности и екстрвертности (Сато 2013: 619).

Пре обуке за коршћење КПИ, учесници су сматрали да је интеракција са вршњацима важна јер унапређује њихове комуникативне вештине, а уједно и повећава дужину интеракције у поређењу са наставничком (Сато 2013: 620). Учесници су истакли да верују да могу добити валидну КПИ од својих вршњака. Такође, су рекли да им није непријатно када добију КПИ од вршњака и сматрали су да треба једни другима да указују на грешке (Сато 2013: 621). Мишљење учесника је било да у интеракцији са вршњацима више примећују и више исправљају грешке, него ли у интеракцији са наставником (Сато 2013: 622). Након обуке, ставови ученика према вршњачкој КПИ постали су још позитивнији јер су увидели конкретне предности такве КПИ и побољшање у свом знању и комуникативним вештинама. Мотивација ученика за рад се повећала, а уједно су им ове активности постале пријатније. Истакли су и већу спремност за исправљање грешака својих вршњака (Сато 2013: 623, 624).

Закључујемо да при укључивању вршњачке КПИ у наставу најпре треба узети у обзир обуку ученика да дају КПИ, предзнање Ј2, ставове и мишљења ученика о КПИ и атмосферу у учионици. Уколико су ови аспекти пажљиво размотрени и сви неопходни услови задовољени, може се очекивати да ће вршњачка корективна повратна информација имати позитиван утицај на учење Ј2.

6.2. Предности и ограничења писане и усмене вршњачке КПИ и импликације за усвајање Ј2

Иако смо их делимично помињали у претходном делу, сада ћемо се детаљније сконцентрисати на предности и ограничења вршњачке КПИ и на импликације које могу да имају за усвајање Ј2.

Ролинсон (2005) је испитивао писану вршњачку КПИ у контексту усвајања енглеског као Ј2 и скренуо пажњу на веома важне аспекте које треба размотрити попут квалитета вршњачке корективне информације, разноврсности, ставова ученика према корективној повратној информацији и организације самог процеса давања и размене КПИ. У свом раду он истиче и предности, тј. разлоге за коришћење вршњачке КПИ у настави Ј2 као и недостатке. Када је у питању усмена вршњачка КПИ, највише ћемо се ослонити на закључке експерименталне студије коју су спровели Сато и Листер (2012). Случај усмене вршњачке КПИ код ових аутора је веома специфичан и свеобухватан, јер су желели да кроз испитивање утицаја КПИ на тачност и флуентност у Ј2 сазнају да ли КПИ истовремено може да утиче и на побољшање форме. Они су закључили да вршњачка КПИ позитивно утиче на флуентност, али да су мање усредсређени на форму, уколико им се на то експлицитно не скрене пажња. Писану вршњачку КПИ посматраћемо у контексту учења писања у Ј2, а усмену у комуникативном контексту где је акценат на значењу, што би требало да обезбеди прилично репрезентативне уопштене закључке.

Ролинсон (2005: 24) издваја разлоге који подржавају употребу вршњачке КПИ у настави писања. Вршњаци могу да дају корисну КПИ и коментаре које наставници не укључују. Ролинсон (2005: 24) наводи студију коју је спровео Чок (1994) и у којој је закључио да је 60% КПИ коментара вршњака било различито од коментара наставника. Објашњава да су ученици темељнији у давању КПИ и да је њихова КПИ специфичнија и детаљнија. Вршњачка КПИ ученицима који је дају омогућава да утврде градиво и да повећају своју модификовану продукцију. Када другим ученицима дају КПИ, ученици критички сагледавају свој рад,

што доприноси напретку (Ролинсон 2005: 24). Ролинсон (2005: 25) сматра да је вршњачка КПИ корисна зато што ствара услове за комуникацију између вршњака, више међусобно сарађују, а уједно развијају и комуникативне вештине. Предност вршњачке КПИ је и у томе што ученици имају више времена од наставника да се посвете коментарима које дају. Вршњаци обично добро познају своје саговорнике и њихова интересовања, па у том погледу, могу да им дају кориснију КПИ.

Сато и Листер (2012: 597) и Сато (2007: 197) такође истичу да током вршњачке КПИ ученици дуже разговарају и више сами себе исправљају него када причају са наставником или изворним говорником. Студија коју је урадио Сато (2007) да би испитао разлике у интеракцији између парова ученик–ученик и ученик – изворни говорник у контексту енглеског као Ј2 показала је да ће ученик примећивати другачије ствари у интеракцији у зависности од тога ко је саговорник тј. у зависности од друштвеног односа ученика и саговорника (Сато 2007: 187). У паровима које су чинили само ученици број исправљених грешака био је већи. Ученици су истакли да су више пажње обрађали у интеракцијама са вршњацима јер су сматрали да ће изворни говорници боље разумети њихове грешке (Сато 2007: 197). Дакле, при давању вршњачке КПИ, пажња и концентрација ученика су веће.

Један од првих недостатака вршњачке КПИ је то што, било да је писана, било усмена, она изискује доста времена у самом процесу размене (Ролинсон 2005: 25, 26). Исто тако је потребно извесно време да се ученици науче како да дају, прихвате и одбију корективну повратну информацију, и да све то позитивно утиче на учење и не створи непријатељске односе у учионици. Ученике је некада тешко убедити у валидност вршњачке КПИ због личних ставова и искустава, а некада, због култура којима припадају, сматрају недолучним да исправљају своје саговорнике и на тај начин показују свој ауторитет над њима, какав је случај у Кини (Ролинсон 2005: 26 према Карсон, Нелсон 1996) или у Јапану (Сато, Листер 2012; Сато 2013). Као недостатак вршњачке КПИ Сато и Листер (2012: 597, 598) истичу мању усредсређеност ученика на форму и ређе исправљање граматичких грешака, осим ако им се на то претходно не укаже.

Када сагледамо све ове карактеристике вршњачке КПИ, можемо закључити да је позитивних аспеката више, што говори да њу свакако треба укључити у наставу учења Ј2. Поред тога што је корисна, она може да унесе свежину у наставу, да донекле растерети наставника, да омогући активнију улогу ученицима, да повећа њихово самопоуздање, да их охрабри да сарађују, а самим тим и да се пријатније осећају у учионици.

6.3. Вршњачка КПИ и наставничка КПИ

Упоређујући вршњачку и наставничку КПИ, Ролинсон (2005: 25) објашњава да се прва одвија у мање формалном контексту што може да мотивише ученике. Веома је важно и то што ученик осећа да може аргументовано да одбије коментар свог вршњака, што није случај код наставничке КПИ, па ученик прихвата и оно са чиме се не слаже. Прва ситуација је повољнија јер развија критичко размисљање ученика. Сато и Листер (2012: 611–612) истичу да када ученици дају и добијају КПИ, то доводи до процедурализације њиховог језичког знања што је још једна од предности вршњачке КПИ. У току вршњачке КПИ ученици такође сами себе више исправљају (Сато, Листер 2012: 614) што не нарушава комуникацију. Вршњачка КПИ је информативнија јер су ученици на сличном ступњу

развоја и имају слична интересовања, па се боље споразумевају. Ученици више запажају када комуницирају са вршњацима. Конкретно када се ради о учењу писања у Ј2 ученици уче једни од других, и увиђајући туђе грешке постају свеснији својих. Такође, смањује се притисак који ученици осећају и онда раде у пријатнијој и самим тим продуктивнијој атмосфери (Мароф et al 2011: 31).

Компаративне студије наставничке и вршњачке КПИ показале су да ученици доживљавају наставника као особу са ауторитетом чије знање гарантује квалитет у погледу давања КПИ-е. Са друге стране, вршњачка КПИ је представљена само као једна од стратегија учења, у настави где је наставник главни организатор и извор информација (Мароф et al. 2011: 30). Вршњачка КПИ такође има и недостатке, а то може бити чињеница да ученици примећују површинске грешке, а не семантичке и текстуалне (Мароф et al. 2011: 31). Ученици могу да дају савете који не омогућавају утврђивање или усвајање Ј2 структура јер не поседују адекватно лингвистичко знање које имају наставници. Некада је ученицима тешко да процене да ли је КПИ њихових вршњака валидна, за разлику од наставничке КПИ у чију ће валидност врло ретко посумњати. Разлог за то је што је улога наставника позната, прецизно и јасно дефинисана, и ученици знају шта од њега да очекују, док је идеја ученика у улози наставника још увек релативно нова, па је подложна преиспитивањима и неповерењу ученика, а неретко и самих наставника.

Због постојања традиционалног поверења ауторитету наставника и веровања да наставник не може да погреша, Мароф et al. (2011) објашњавају да су компаративне студије вршњачке и наставничке КПИ показале да ученици преферирају наставничку КПИ ако треба да одаберу између ње и вршњачке. Међутим, ако не морају да бирају ученици истичу да су обе подједнако успешне (Мароф et al. 2011: 31). Мароф et al. у свом истраживању испитују однос ученика према наставничкој и вршњачкој КПИ и њихов став према комбинованој КПИ при усвајању вештине писања у Ј2. Ученици дају предност наставничкој КПИ у поређењу са вршњачком и истичу да наставници, како дају опште, тако дају и специфичне и детаљне коментаре што ученици веома цене. Са друге стране, ученици такође имају позитиван став према вршњачкој КПИ, али сматрају да су њихови вршњаци мање компетентни од наставника јер им не указују на све грешке у тексту (Мароф et al. 2011: 31). Најпозитивнији став ученици имају према комбинованој наставничкој и вршњачкој КПИ. Мароф et al. (2011: 33) дају закључак који би, иако се односи на вештину писања у Ј2 и на писану КПИ, могао да послужи као општи закључак када су у питању и вршњачка и наставничка КПИ.

Дакле, наставничка КПИ помаже ученицима да уоче циљну структуру, да је упореде са тренутним знањем и да је интегришу у своје активно знање. Са друге стране, вршњачка КПИ такође може да помогне ученицима да примете циљну структуру, да утврде њену употребу и она им пружа неку врсту додатног инпута који само могу да им дају вршњаци. Ови аутори предлажу да је најбоље комбиновати обе врсте корективне повратне информације јер оне делују синергистички. Мароф et al. (2011) закључују да иако наставничка КПИ може да има малу предност у односу на вршњачку, уз одговарајућу обуку, вршњачка КПИ постаје потпуно равноправна и делотворна као и наставничка.

7. Закључак и предлог за употребу КПИ у настави

Проблеми који настају у вези са вршњачком корективном повратном информацијом могу се успешно решити, а недостаци се могу отклонити, уколико

се прецизно дефинишу услови давања КПИ. Прво треба одредити групе ученика које ће радити заједно и обучити их како да на коректан начин ставе једни другима до знања да су погрешили (Ролинсон 2005: 26). Наставник треба да одлучи како ће ученици радити, у колико група и да ли ће КПИ бити усмена или писана (Ролинсон 2005: 27). Уколико је вршњачка КПИ усмена, треба прецизирати када ће је ученик дати и како ће се интеракција између ученика одвијати. Код писане КПИ такође треба дати простора ученику који је добија да одговори на коментаре свог вршњака, а наставник треба да одлучи да ли ће и он оцењивати тај рад или не. Код усмене КПИ, ученик који је добија свакако ће одмах одговарати, а за наставника ово може да буде изазов у погледу праћења више група, јер је немогуће да то изведе истовремено. Пожељно је да ученици воде белешке о грешкама које праве вршњаци и да после разговарају о њима прво међусобно у групама, а онда и сви заједно са наставником. Ово је корисно и за ученике и за наставника јер наставник може да употпуни вршњачку КПИ додатним објашњењима, а уједно и да добије увид у грешке које ученици праве. Ролинсон (2005: 26) истиче улогу наставника као веома битну у процесу давања вршњачке корективне повратне информације јер он мора да избалансира колику ће одговорност дати ученицима, а каква ће његова улога бити у давању КПИ. Мислимо да је важно да на крају ипак наставник да коначну оцену јер уколико то чине вршњаци, може се десити да у неким случајевима буду пристрасни, а са друге стране неки ученици ће одбијати да учествују јер им КПИ вршњака неће изгледати довољно озбиљно, а самим тим ни валидно. Лично искуство нам говори да је овакав начин давања КПИ веома успешан и мотивишући, али тек на крају одређеног курса када ученици виде крајњи резултат и конкретни напредак у језичким вештинама. Са друге стране може бити веома одбојан јер изискује много времена и напорног рада како ученика тако и наставника. Позитиван ефекат оваквог начина давања вршњачке КПИ је дугорочан и надвладава све тренутне негативне стране. Хавранек (2002: 256) заступа исто мишљење и истиче да КПИ не може одмах да допринесе учењу J2, тј. да нема „инстант ефекат”. Уједно, оваква врста корективне повратне информације представља донекле спој вршњачке и наставничке КПИ што се подудара са ставовима аутора коју овакву КПИ-у описују као најделотворнију. Ове закључке треба проверити у експерименталном истраживању и учинити у потпуности валидним. Са становишта наставника и истраживача закључујемо да би било добро стручњацима који праве годишње наставне планове за стране језике скренути пажњу на корисност вршњачке КПИ. Разлог за то је што је за њену успешну интеграцију у настави потребно додатно време, а да не би било на уштрп осталих аспеката наставе J2 треба га унапред стратешки испланирати.

Литература

- Елис et al 2006: R. Ellis, S. Loewen, R. Erlam, Implicit and Explicit Corrective Feedback and the Acquisition of L2 Grammar, *Studies in Second Language Acquisition*, 28, 339–368.
- Елис 2009: R. Ellis, Corrective Feedback and Teacher Development, *L2 Journal*, 1, 1–18.
- Елис 2010: R. Ellis, A Framework for Investigating Oral and Written Corrective Feedback, *Studies in Second Language Acquisition*, 32, 335–349.
- Листер, Ранта 1997: R. Lyster, L. Ranta, Corrective Feedback and Learner Uptake: Negotiation of Form in Communicative Classrooms, *Studies in Second Language Acquisition*, 20, 37–66.

- Листер, Ранта 2013: R. Lyster, L. Ranta, Counterpoint Piece: The Case for Variety in Corrective Feedback Research, *Studies in Second Language Acquisition*, 35, 167–184.
- Листер et al. 2013: R. Lyster, K. Saito, M. Sato, Oral corrective feedback in secondlanguage classrooms. *Language Teaching*, 46, 1–40.
- Мароф et al 2011: N. Maarof, H. Yamat, L.K. Li, Role of Teacher, Peer and Teacher-Peer Feedback in Enhancing ESL Students' Writing. *World Applied Sciences Journal*, 15, 29–35.
- Ролинсон 2005: P. Rollinson, Using Peer Feedback in the ESL Writing Class, *ELT Journal*, 59, 23–30.
- Сато 2007: M. Sato, Social Relationships in Conversational Interaction: Comparison of Learner-Learner and Learner-NS Dyads. *JALT Journal*, 29 (2), 183–208.
- Сато 2013: M. Sato, Beliefs About Peer Interaction and Peer Corrective Feedback: Efficacy of Classroom Intervention, *The Modern Language Journal*, 97 (3), 611–633.
- Сато, Листер 2012: M. Sato, R. Lyster, Peer Interaction and Corrective Feedback for Accuracy and Fluency Development: Monitoring, Practice, and Proceduralization, *Studies in Second Language Acquisition*, 34 (4), 591–626.
- Хавранек 2002: G. Havranek, When is Corrective Feedback Most Likely to Succeed? *International Journal of Educational Research*, 37, 255–270.
- Шин 2010: Y. Sheen, The Role of Oral and Written Corrective Feedback in SLA, *Studies in Second Language Acquisition*, 32, 169–179

THE IMPORTANCE OF PEER FEEDBACK FOR L2 ACQUISITION

Summary

The concept of corrective feedback in the field of second or foreign language acquisition (L2) is most commonly connected with a teacher or a native speaker who give some kind of input to students with the aim of improving a certain aspect in their L2 acquisition. However, recently the concept has been connected with students who themselves have a role in giving the so-called peer feedback. Taking into account experimental studies and theoretical frameworks by authors such as Lyster, Saito, Sato, Ellis, Havranek, Rollinson and others, we will try to explain the importance of peer feedback and to provide a recommendation as to how to use it in the classroom. By observing different factors that influence corrective feedback such as former training of students to give feedback, L2 knowledge, students' opinion towards feedback and classroom atmosphere, we conclude that the combination of teacher and peer feedback is the most effective in L2 acquisition.

Keywords: peer feedback, teacher feedback, student, teacher, L2 acquisition

Milena Kostić

Маријана Вучковић¹
Београд

СТАВОВИ УЧЕНИКА О ОБЛИЦИМА ПИСАНОГ ФИДБЕКА

Овај рад се бави облицима писаног фидбека из перспективе ученика. Након прегледа литературе у коме се бавимо облицима фидбека и њиховом ефикасношћу у истраживањима, разматрамо укратко и истраживања која се баве ставовима ученика према исправљању грешака а затим и представљамо истраживање спроведено у завршним разредима једне основне школе. Истраживање се састоји у спровођењу анкете која има за циљ утврђивање облика фидбека који највише одговара ученицима, као и утврђивање најчешће добијених облика. Резултати показују да су ученици највећим делом пасивни реципијенти готових реформулација и да је то по њима облик фидбека који им највише одговара.

Кључне речи: фидбек, ставови ученика, реформулација, индиректно исправљање

1. Увод

Корективни фидбек у настави страних језика тема је о којој постоји богата литература везана како за усмену продукцију тако и за писану. Истраживања се баве ефикасношћу различитих облика фидбека, као и учениковим перципирањем и усвајањем корекције добијене од стране наставника. Иако је тешко генерализовати резултате добијене у различитим условима, ипак је позитиван ефекат корекције на продукцију готово неоспоран. Као што је велико истраживање Листера и Рантеове (1997) у оквиру пројекта имерзије обогатило област усменог фидбека бројним сазнањима и подстакло низ других истраживања, тако је и чланак Џона Траскота (1996) против исправљања граматичких грешака изазвао бурне реакције и подстакло истраживања везана за писани фидбек.

У овом раду бавићемо се фидбеком који наставници упућују ученицима у писању састава, али из перспективе ученика. Кроз преглед указаћемо на то који облици писаног фидбека постоје, који су се у истраживањима показали најефикаснијим, али у нашем фокусу биће ставови ученика о томе који облици су најадекватнији. Да бисмо испитали виђење ученика, спровели смо анкету у завршним разредима једне основне школе.

2. Корективни фидбек у писању. Врсте и ефикасност

Корективни фидбек у настави, у најширем смислу, обухвата информације или наговештаје које наставник упућује ученику када се у његовој језичкој формулацији појави грешка (Расел и Спада 2006: 134). Као што се писана продукција разликује од усмене, тако се и њихови облици фидбека разликују као и начини провере њихове ефикасности. За разлику од усмене комуникације која ставља на ученика временски и когнитивни притисак да одмах исказе мисао, у писању је ученик, у том смислу, нешто растерећенији и има више времена да осмисли своју формулацију. Тако је и код упућивања фидбека. Ефекат фидбека у писању није

1 nottmarijana@yahoo.com

непосредан као у усменој комуникацији, већ га ученик добија у писаној форми након одређеног временског периода, и видљив је тек у даљој писаној продукцији (Шин 2007: 256).

Облици писаног фидбека могу се класификовати на више начина. Уколико је критеријум директност и експлицитност исправљања, онда се фидбек може класификовати на директни и индиректни. Елис (2009: 98–101) је у своју класификацију, поред директног и индиректног фидбека, укључио и металингвистички фидбек:

- Директни фидбек подразумева писање исправне форме изнад погрешне, коју наставник често подвуче или прецрта. На овај начин ученику се експлицитно ставља до знања шта је у формулацији било погрешно и даје се готова реформулација.
- Индиректни фидбек подразумева упућивање наговештаја да постоји грешка, али се не упућује готова, исправна реформулација, већ ученик сам мора доћи до тачне формулације. Наговештај се може састојати у подвлачењу погрешне форме (и тиме директном лоцирању) али и у писању симбола на маргинама (без лоцирања).
- Металингвистички фидбек подразумева упућивање експлицитних коментара о природи грешке, најчешће у виду кодираних скраћеница, изнад погрешне форме или на маргинама. Примери кодираних скраћеница у настави енглеског језика могу бити *art.* за чланове, *prep.* за предлоге или *WO* за ред речи у реченици.² Експлицитни коментар може бити и у форми објашњења, што је за наставника временски захтевније.

Елис (2009) сматра да је директно исправљање погодније за ученике који у свом лингвистичком репертоару не поседују неопходно знање и не знају како да сами исправе грешке, али је и ниво процесуирања информација на овај начин знатно нижи него код индиректног. Индиректно исправљање, из овог разлога, води дугорочнијем ефекту. Исто тако, директно исправљање може бити погодније за усвајање нових граматичких јединица а индиректно за интернализацију већ постојећих форми у учениковом лингвистичком систему (Елис и др. 2008: 355, 356). Металингвистички фидбек садржи исту предност као и индиректни, али поставља се питање да ли се на овај начин подстиче код ученика експлицитно знање и намеће обавеза познавања металингвистичких термина (*ибид.*).

У зависности од тога да ли наставник исправља само одређене грешке у саставу или исправља све грешке, можемо говорити о фокусираном или нефокусираном фидбеку. Нефокусирани фидбек свакако је захтевнији за ученике јер разлаже њихову пажњу, али је и свеобухватнији јер ученици имају увида у све грешке које су направили у саставу. С друге стране, фокусирани може помоћи да се у краћем временском периоду савлада одређена граматичка јединица (Елис 2009: 102).

Бројна истраживања баве се упоређивањем ефикасности различитих облика писаног фидбека. Кратким прегледом литературе видећемо који су се облици показали најефикаснијим у датим истраживањима али треба имати на уму да су она спроведена у различитим контекстима и на различитим методолошким поставкама.

2 Пошто ни овде наставник не упућује готову реформулацију, металингвистички фидбек се може сматрати и подврстом индиректног (Биченер и др. 2005: 193).

Праву прекретницу у литератури о писаном фидбеку представља чланак Цона Траскота³ (1996), у коме он каже да исправљање граматичких грешака нема утицаја на побољшање вештине писања и да у појединим аспектима има чак и штетан утицај (ученик губи мотивацију за писањем, избегава употребу форми које су често исправљане у његовим саставима и сл.). Ова тврдња подстакла је бројна истраживања која су настојала да је оповргну. Траскот свакако није против фидбека нити граматичке прецизности у писању. Он сматра да исправљање грешака у писању састава може да побољша наредну верзију тог истог састава, али да не постоје докази којима се потврђује да фидбек побољшава вештину писања новог састава. Према његовом мишљењу, на овај начин долази до псеудоучења где ученици само на површини коригују грешке али их у дубинској структури нису још увек процесуирали (Траскот 1996: 343). Разлог томе, сматра Траскот, може бити и то што ученици нису спремни за учење одређене граматичке јединице (*developmental readiness*).

Истраживање које ово настоји да оповргне је студија Чендлерове (2003), у којој је напредовање ученика праћено кроз писање 5 састава где су и контролна и експериментална група добијале фидбек (експериментална после сваког састава, контролна тек након свих 5 састава). Позитиван утицај фидбека јасно се може уочити код експерименталне групе у којој се број грешака после сваког састава смањивао, док се у контролној групи повећавао. Ово истраживање значајно је и по томе што упоређује ефекте различитих облика фидбека. Најефикаснији облик је облик који је ауторка назвала једноставно корекција (*correction*) а који бисмо могли делимично изједначити са горепомнутим директним исправљањем⁴ јер подразумева упућивање тачне реформулације без додатних објашњења. Подвлачење грешке праћено објашњењем (*underline with description*), али не и тачним одговором, следеће је по ефикасности, док је најмање ефикасан облик само подвлачење грешке (*ublig*, 286).

Код Шинове су резултати управо обрнути; ефикасније је директно исправљање у комбинацији са металингвистичким објашњењем у односу на (само) директно исправљање (2007: 268). Значајно је напоменути да је у овом истраживању постојала контролна група која није добијала никакав фидбек током периода праћења.

Два истраживања која иду корак даље у погледу разноврсности и издиференцираности група и облика фидбека које добијају јесу истраживања Биченера и др. (2005) и Биченера и Нохове (2008). У првом истраживању, поред контролне групе и групе са директним исправљањем уводи се и група у којој се директно исправљање комбинује са усменим разговором. У другом истраживању Биченер и Нохова уводе чак две нове групе, једну која добија директан фидбек у комбинацији са писаним металингвистичким објашњењем и другу која поред свега наведеног садржи и усмено објашњење. Иако у оба истраживања постоје флукуације у ефикасности током времена (у периоду од првог, непосредног тестирања до каснијег, одложеног), најбоље резултате постиже група са директним исправљањем у комбинацији са усменим и писаним металингвистичким објашњењем. Ипак, доминантан закључак који се може извести из ових истраживања је да не

3 *The Case Against Grammar Correction in L2 Writing Classes*

4 Термини којима се означавају облици писаног фидбека се врло често разликују од истраживања до истраживања, са великим сличностима али не и потпуним поклапањем, што такође отежава генерализацију резултата.

одговарају исти облици фидбека свакој граматичкој јединици подједнако. На ово је указала и Ферисова (1999) када је све грешке поделила на оне које се могу успешно исправљати (*treatable*) и оне које не могу (*untreatable*), што значи да када ученик направи рецимо грешку у облику глагола, односно у избору времена, наставник га може упутити на одређено правило, објашњење и сл. док је код предлога то много теже (Биченер и *gp.* 2005: 201).

Из наведених истраживања можемо закључити да су директнији облици фидбека ефикаснији у односу на индиректне. Ако упоредимо директне облике исправљања из ових истраживања, видећемо да у новијим постоји комбиновање више техника у односу на оно што је Чендлерова назвала једноставно корекцијом, па комбиновањем директног исправљања са писаним и усменим металингвистичким објашњењем донекле излазимо из оквира утицаја само писаног фидбека.

3. Ставови ученика о корекцији грешака

Ставови ученика према корекцији грешака и начину на који се она упућује такође могу утицати на процес усвајања једног језика, као што утичу и друге индивидуалне карактеристике. У литератури постоји велики број истраживања која се баве овом темом али су, као и код истраживања о ефикасности облика фидбека, спроведена у различитим контекстима па је тешко генерализовати резултате.

Једно од највећих истраживања у овој области спровела је Шулцова (2001) која је упоредила ставове ученика и ставове наставника о исправљању грешака и важности граматике у средини где се енглески учи као страни језик (Колумбија, испитаници су студенти). Резултати показују да постоји велико неслагање (више од 20%) у мишљењима ученика и наставника у питањима о важности граматике, где ученици сматрају да је формална настава граматике веома значајна. Ово истраживање такође открива да највећи број ученика (90% и више код појединих питања) жели да их наставник исправи када направе грешку и сматра да наставник треба то да чини. До сличних резултата о значају граматике код ученика, дошла је и Ферисова у свом истраживању које такође показује висок проценат ученика (93,5%) који имају веома позитиван став према фидбеку (Ферис 1995: 40, 46).

С друге стране, Радецкијева и Свејлс (1988) утврдили су, у истраживању спроведеном на Универзитету у Мичигену, да 46% студената прихвата фидбек упућен од стране наставника, 13% не прихвата, а остатак, 41% се налази између ове две крајности. Прва и трећа група изразиле су став да желе да се њихова вештина писања побољша, али трећа група није показала у великој мери вољу да пише нове, исправљене верзије истог састава јер ученици сматрају да се то може радити без већег мисаоног ангажовања (Радецки и Свејлс 1988: 358). На прихватање фидбека може утицати и сам њихов садржај (да ли садрже похвалу, критику или предлог) као и начин на који се он саопштава (коришћење ограда, пажљиво указивање на грешке и сл.). Овим питањем бавили су се Хајландови (Хајланд и Хајланд 2001).

Ученици понекад не усвајају фидбек зато што га не разумеју. У истраживању Ферисове (1995: 44), спроведеном на једном универзитету, 11% студента не разуме добијени фидбек, конкретно, рукопис наставника, граматичке термине (који су у облику кодираних скраћеница) или су коментари превише општи или нејасни. У Лијево истраживању (Ли 2005: 6–8), спроведеном у средњој школи,

тај проценат је знатно већи, односно, 40,6% углавном разуме кодиране поруке али су ученици понекад несигурни око термина. У овом истраживању скоро 83% ученика сматра да је боље нефокусирано исправљање јер тако могу више да науче. Поред тога, анкета је показала да се ученици у великој мери (75,5%) ослањају на наставника од кога очекују да им упути директни фидбек.

Као што видимо, већина истраживања спроведена је на универзитетима где су ученици показали висок степен свести о значају фидбека. Иако су она веома различита, можемо закључити да ученици очекују од наставника да им упути фидбек када направе грешку и да се у том смислу доста ослањају на готове реформулације. Ово нас је мотивисало да слично истраживање, у знатно мањем обиму, спроведемо у новом контексту, и да видимо какво је виђење ученика у једној основној школи где се енглески језик учи као страни.

4. Истраживање. Методологија и резултати

Истраживање у виду анкете спроведено је у завршним разредима једне основне школе, у једном одељењу осмог и једном одељењу седмог разреда, где се енглески учи као страни језик од првог разреда. Исти наставник предаје и једном и другом одељењу. Одабрани су завршни разреди из два ралога: први је зато што тада ученици у највећој мери поседују металингвистичко знање као и свест о потреби да се експлицитно знање правила покаже кроз примену а други разлог је управо то што активирање научених правила у продукцији ученицима често представља проблем.

Циљ анкете је да утврдимо који облик писаног фидбека највише одговара ученицима и да ли разумеју фидбек добијен од стране наставника. Како су одељења малобројна, анкетом је обухваћено 37 испитаника који су анонимно одговорили на три питања. Резултате представљамо у овом одељку.

Први захтев састојао се у опредељивању ученика за неку од понуђених опција које се надовезују на тврдњу: *Најбоље разумем где сам погрешно/-ла када ми наставник у саставу...*

- 19 ученика (51%) најбоље разуме своје грешке када им наставник напише како треба да изгледа исправан облик. Другим речима, ученици су се највећим делом определили за директно исправљање.
- 10 ученика (27%) је навело да најбоље разуме своје грешке ако наставник поред тога што напише исправан облик, укратко објасни и опише у чему се састоји ученикова грешка. Дакле, у питању је комбинација директног исправљања и металингвистичког објашњења.
- 8 ученика (21%) заокружило је опцију у којој наставник подвлачењем и писањем (металингвистичке, кодиране) скраћенице изнад речи наговештава природу њихове грешке, без писања тачног облика.
- Ниједан ученик се није определио за опцију где наставник само подвлачењем (без додатних објашњења) указује ученику да постоји грешка.

Друго питање било је отвореног типа и у њему се од ученика тражило да укратко опишу начин на који наставник најчешће исправља грешке у саставима.

- 22 ученика (59,4%) каже да наставник најчешће само исправи њихову грешку, односно, изнад речи напише исправну форму.
- 8 ученика (21,6%) каже да наставник подвуче грешку и изнад наговести у чему се та грешка састоји.

- 4 (10,9%) ученика одговорило је да наставник даје и објашњење поред тога што напише тачан облик
- 3 (8,1%) ученика није написало ниједан одговор

Питање које се практично надовезује на претходно је да ли ученици разумеју такав фидбек који најчешће добијају од наставника.

- 21 ученик (56%) каже да такав фидбек скоро увек у потпуности разуме.
- 16 ученика (44%) каже да често не разуме шта је наставник исправио у саставу

4.1. Дискусија

Иако је упитник садржао само три питања, њиме смо хтели да повежемо три важне ставке у пласирању и примању фидбека из учениковог угла, а то су мишљење ученика о томе који облик фидбека њима највише одговара, који облик фидбека најчешће добијају и да ли добијени фидбек разумеју.

На основу резултата можемо приметити да се оно што ученици за себе виде као најпогоднији облик фидбека (51%) подудару у највећој мери са најзаступљенијим обликом фидбека (59,4%). У питању је директно исправљање где наставник упути реформулацију али не даје додатна објашњења. Значајан проценат ученика (27%) ипак најбоље разуме природу своје грешке ако им наставник поред реформулације укратко објасни у чему се грешка састоји. Другим речима, ако саберемо број ученика из ове две групе, видећемо да су ученици највећим делом (пасивни) реципијенти фидбека. С друге стране, 21% ученика добија најчешће индиректан фидбек где им наставник наговести природу грешке (најчешће у виду металингвистичке назнаке) без готове реформулације, па можемо претпоставити да наставник настоји да индиректним методама активира знање ученика. Дакле, овде видимо да наставник не упућује свима исти фидбек, што је ученике груписало у две велике групе, у примаоце готових реформулација и ученике који сами исправљају грешке. Међутим, овде можемо поставити питање да ли сви ученици који добијају одређени тип фидбека перципирају тај фидбек на исти начин. Можда је управо различито перципирање облика фидбека утицало на резултат анкете. Свакако, неопходно је овакве претпоставке и испитати додатним истраживањем.

Карика која недостаје и која би употпунила слику могла би бити резултат новог истраживања где бисмо, попут истраживања Шулцове (2001), спровели сличну анкету и међу наставницима. Као што смо видели, истраживање Шулцове показује велико неслагање у ставовима између наставника и ученика.

У погледу учениковог разумевања добијеног фидбека, благу већину чине ученици који готово у потпуности разумеју фидбек наставника, али је исто тако велики проценат ученика који често не разумеју шта је наставник исправио. У истраживању Ферисове (1995) тај проценат је знатно мањи (11%). Можемо претпоставити да је разлог томе што су учесници њеног истраживања универзитетски студенти који имају више знања и искуства са металингвистичким терминима, али је нама ово јасан сигнал да је потребно додатно испитати шта конкретно ученици не разумеју и радити на разјашњавању, рецимо, нејасних термина или их избећи уколико је то ефикасније. Другим речима, потребно је разложити ово питање и понудити више опција за које се ученици могу определити или оставити као питање отвореног типа.

Ово је уједно и једно од ограничења ове анкете као и чињеница да је у истраживању учествовао мали број испитаника. Исто тако, увидом у ставове наставника о фидбеку и разлоге зашто се опредељују за неки конкретан облик фидбека формирали бисмо потпунију слику.

5. Закључак

Корективни фидбек представља веома важну карику у процесу учења страног језика у формалном окружењу као што је учионица, па су самим тим и ставови ученика према исправљању грешака веома значајни. Из овог разлога, хтели смо да испитамо ставове ученика о томе који је облик фидбека по њима најадекватнији, који облик најчешће добијају у писању састава и да ли добијени фидбек разумеју. Резлтати анкете показали су да се ученици у великој мери ослањају на наставника да исправи њихове грешке па смо закључили да су ученици највећим делом примаоци готових реформулација. То потврђују и одговори ученика да је то и доминантан облик фидбека који добијају. Ипак, да бисмо добили потпунију слику о овом питању, потребно је испитати да ли су облици фидбека које ученици сматрају најпогоднијим уједно и најефикаснији у процесу учења.

Литература

- Биченер и др. 2005: J. Bitchener *et al.*, The Effect of Different Types of Corrective Feedback on ESL Student Writing, *Journal of Second Language Writing*, 14, 191–205.
- Биченер и Нох 2008: J. Bitchener and U. Knoch, The Value of Corrective Feedback for Migrant and International Students, *Language Teaching Research*, 12, 409–431.
- Елис и др. 2008: R. Ellis *et al.*, The Effects of Focused and Unfocused Written Corrective Feedback in an English as a Foreign Language Context, *System*, 36, 353–371.
- Елис 2009: R. Ellis, A Typology of Written Corrective Feedback Types, *ELT Journal*, 63(2), 97–107.
- Ли 2005: I. Lee, Error Correction in L2 Writing Classroom: What Do Students Think?, *TESL Canada Journal*, 22(2), 1–10.
- Листер и Ранга 1997: R. Lyster and L. Ranta, Corrective Feedback and Learner Uptake. Negotiation of Form in Communicative Classrooms, *Studies in Second Language Acquisition*, 20, 37–66.
- Радецки и Свејлс 1988: P. Radecki and J.M. Swales, ESL Students' Reaction to Written Comments on their Written Work, *System*, 16(3), 355–365.
- Расел и Спада 2006: J. Russell and N. Spada, The Effectiveness of Corrective Feedback for the Acquisition of L2 Grammar, in J.M. Norris and L. Ortega (eds.), *Synthesizing Research on Language Learning and Teaching*, John Benjamins Publishing Company, 133–164.
- Траскот, 1996: J. Truscott, The Case Against Grammar Correction, *Language Learning*, 46(2), 327–369.
- Ферис 1995: D. Ferris, Student Reactions to Teacher Response in Multiple-Draft Composition Classrooms, *TESOL Quarterly*, 29(1), 33–53.
- Ферис 1999: D. Ferris, The Case for Grammar Correction in L2 Writing Classes. A response to Truscott (1996), *Journal of Second Language Writing*, 8, 1–10.
- Хајланд и Хајланд 2001: F. Hyland and K. Hyland, Sugaring the Pill: Praise and Criticism in Written Feedback, *Journal of Second Language Writing*, 10, 185–212.

Чендлер 2003: J. Chandler, The Efficacy of Various Kinds of Error Feedback for the Improvement in the Accuracy and Fluency of L2 Student Writing. *Journal of Second Language Writing*, 12, 267–296.

Шин 2007: Y. Sheen, The Effect of Focused Written Corrective Feedback and Language Aptitude on ESL Learners' Acquisition of Articles, *TESOL Quarterly*, 41(2), 255–285.

Шулц 2001: R. Schultz, Cultural Differences in Student and Teacher Perceptions Concerning the Role of Grammar Instruction and Corrective Feedback: US-Colombia, *The Modern Language Journal*, 85(2), 245–258.

LEARNERS' PERCEPTIONS OF THE TYPES OF WRITTEN FEEDBACK

Summary

This paper is about the types of written feedback from the learners' perspective. After reviewing the literature about the types of feedback and their effectiveness in different studies, we briefly examine the studies dealing with learners' attitudes about error correction. Afterwards, we present a piece of research carried out in the final grades of a primary school. The research consists of a questionnaire whose aim is to determine the types of feedback the most suitable for learners as well as the most frequent types of feedback provided to them. The results show that the learners are mostly passive recipients of correct reformulations and that this type of feedback is the most suitable for them.

Key words: feedback, learners' attitudes, reformulation, indirect correction

Marijana Vučković

Ивана Георгијев¹
Београд

КРАЈЊИ ДОМЕТ У УСВАЈАЊУ J2: ПРИБЛИЖАВАЊЕ КОМПЕТЕНЦИЈИ ИЗВОРНОГ ГОВОРНИКА

Једно од важних питања у области изучавања усвајања J2, а у нашој литератури недовољно обрађених, јесте тема крајњих домета и могућности достизања компетенције налик компетенцији изворног говорника. Осим што је тешко прецизно измерити компетенцију говорника J2 за коју се сматра да је приближна компетенцији изворног говорника тог језика (дакле, говорника J1), једна од препрека за саме истраживаче је немогућност да са сигурношћу установе да ли је крајњи домет у усвајању J2 достигнут или не. Овај рад представља теоријски преглед релевантне литературе о крајњим дометима и компетенцији говорника у усвајању J2, са посебним освртом на усвајање J2 код одраслих особа. Циљ рада је да осветли нека од најважнијих питања у овој области попут терминологије, контекста усвајања J2 који је потребан да би се достигли високи домети, разлике између усвајања J2 код деце и одраслих и, самим тим, значај универзалне граматике и хипотезе о критичном периоду за усвајање језика. Такође, објашњава се појам опционалности у J2 као појаве коју је значајно испитати код говорника J2 за које се претпоставља да су достигли компетенцију налик компетенцији изворног говорника.

Кључне речи: компетенција налик компетенцији изворног говорника, крајњи домет, опционалност, универзална граматика, усвајање J2 код одраслих

Једно од важних питања у области изучавања усвајања J2, а у нашој литератури недовољно обрађених, јесте тема крајњих домета и могућности достизања компетенције изворног говорника. Радови који се баве овом проблематиком фокусирају се на неколико кључних аспеката усвајања J2. Осим тога што је тешко прецизно измерити да ли је особа достигла компетенцију изворног говорника у J2 или не, једна од препрека за саме истраживаче је немогућност да са сигурношћу установе да ли је достигнут крајњи домет у усвајању J2 или не. То је, како се код неких аутора спомиње (Бирдсонг 2005; Бирдсонг, Паик 2008), последица непостојања адекватних начина мерења највише могуће компетенције у J2. Осим тога, истраживачи покушавају да предвиде шта је то усвојиво у J2, од фонологије до прагматике.

Овај рад представља теоријски преглед релевантне литературе о крајњим дометима у усвајању J2, са циљем да се осветле нека од најважнијих питања у овој области попут терминологије, контекста усвајања J2 који је потребан да би се достигли високи домети, разлике између усвајања J2 код деце и одраслих и, самим тим, значај универзалне граматике и хипотезе о критичном периоду за усвајање језика. Такође, објашњава се појам опционалности у J2 као појаве коју је значајно испитати код говорника J2 за које се претпоставља да су достигли компетенцију изворног говорника.

Фокус великог броја истраживања јесте на одраслим ученицима и на томе да ли је достизање компетенције изворног говорника могуће код особа које започну усвајање J2 након критичног периода за усвајање језика. Дебата која постоји око

1 ivana.georgijev@gmail.com

овог питања смешта се у оквире универзалне граматике и хипотезе о критичном периоду. Због тога се једно од главних питања рада односи на усвајање J2 код одраслих и на супротстављена мишљења када је могућности достизања компетенције изворног говорника код одраслих ученика у питању.

ТЕРМИНОЛОГИЈА

Важно је разјаснити разлику између термина који су у употреби у литератури о крајњим донетима у усвајању J2. *Крајњи исход* или *крајњи домет* у усвајању J2 представља крајњу тачку усвајања. Називи који се користе у енглеском језику су „end-state”, „final state”, „steady state” и „ultimate attainment”. Крајњи домет усвајања J2 је, дакле, финални исход усвајања, било да је тај исход достизање компетенције изворног говорника или неки други исход, и самим тим није еквивалент за *приближности компетенцији изворног говорника* (Бирдсонг 2004: 82, 2006: 11). Крајњи домет је термин који се усталио у употреби да би се избегли појмови *успех* (success) и *неуспех* (failure), који нису довољно прецизни. Компетенција приближна компетенцији изворног говорника представља „најбољи” крајњи исход који се може постићи. У енглеском језику најчешће су у употреби називи „near-nativeness”, „nativeness” и „native-like proficiency”, који означавају говорника „налик изворном говорнику”.

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА КРАЈЊИХ ДОМЕТА У УСВАЈАЊУ J2

У усвајању J2 постоје огромне разлике у исходу. Када говоримо о достизању компетенције изворног говорника, успех није загарантован. Чест исход усвајања J2 јесте стицање компетенције која не одговара компетенцији изворног говорника. Истраживања о крајњим донетима значајна су јер нуде перспективу о ограничењима усвајања J2 (Бирдсонг 2004: 83).

Када говоримо о контексту усвајања J2 за који се сматра да је неопходан за достизање високе компетенције, у питању је неформално усвајање односно усвајање у средини у којој се језик говори (тј. унутар J2 језичке заједнице). Због тога се ова тема повезује са имигрантима, код којих се након одређеног времена боравка у J2 окружењу испитују крајњи домети. У литератури (Бирдсонг, Паик 2008: 425) постоје нека запажања о томе који временски период је неопходно провести у окружењу J2 да би особа достигла свој крајњи домет. Најчешће се наводи минимални период од 5 година константног или кумулативног боравка мада је јасно да сам боравак у J2 окружењу није гаранција за контакт са J2.

Мађутим, треба имати на уму да приликом спровођења истраживања о усвајању J2 проблем могу представљати критеријуми за мерење компетенције која је „приближна” компетенцији изворног говорника. Употреба једнојезичног стандарда за мерење нивоа знања у J2 и компетенције која је еквивалентна компетенцији изворног говорника може представљати додатну потешкоћу у процесу евалуације због саме природе билингвизма (Бирдсонг 2005). Дакле, проблематика емпиријских истраживања крајњих домета у J2 је у томе што таква истраживања подразумевају да су испитаници достигли свој крајњи домет у усвајању J2 иако не постоји универзално прихваћен начин да се то измери (Бирдсонг, Паик 2008: 425).

ДОСТИЗАЊЕ НИВОА ИЗВОРНОГ ГОВОРНИКА КОД ОДРАСЛИХ ОСОБА

Дискусија о томе да ли је код одраслих ученика могуће достићи ниво изворног говорника традиционално се смешта у оквир парадигме о критичном периоду за усвајање језика. Док један број аутора сматра да је достизање компетенције изворног говорника, у суштини, немогуће, без обзира на узраст када усвајање почиње, други деле супротно мишљење (Абрахамсон, Хилтенстам 2009: 249).

У овом делу изложићемо мишљења неких аутора о могућности достизања компетенције изворног говорника код одраслих особа.

1) Компетенција идентична компетенцији изворног говорника у усвајању J2 код одраслих особа је недостижна:

Један од чланака (Абрахамсон, Хилтенстам 2009: 293–294) који се фокусира на, према речима аутора, контроверзно питање приближавања компетенцији изворног говорника у процесу усвајања J2 код одраслих особа, илуструје сукоб око мишљења да ли је достизање компетенције изворног говорника могуће ког сваког ученика без обзира на узраст. У раду је представљена студија која има за циљ да побије хипотезу о критичном периоду, када је достизање компетенције изворног говорника приликом усвајања J2 у питању. Студија се усмерава искључиво на ученике J2 за које се сматра да су достигли највишу компетенцију у J2. Испитани су шпанско-шведски билингвали (укупно 195) са различитим узрастом почетка усвајања J2, који су себе идентификовали као говорнике J2 на нивоу матерњег језика. Оцењено је да је компетенцију изворног говорника стекао веома мали број шпанских испитаника код којих је усвајање шведског језика почело након 12. године и већина испитаника код којих је усвајање почело пре 12. године. Међутим, аутори наводе да су детаљнија и когнитивно захтевна испитивања која су мерила лингвистичку перформансу одабраних говорника (укупно 41) показала да ниједан од „каснијих” ученика J2 није достигао компетенцију изворног говорника у шведском језику као и да је мали број „раних” ученика јесте. Аутори на основу добијених резултата закључују да се компетенција изворног говорника код одраслих ученика, у принципу, не може достићи, као и да је код деце мање уобичајно него што се раније претпостављало.

Неоспорно је да многи одрасли ученици J2, ако не и већина, не успевају да усвоје J2 на нивоу изворног говорника тј. доживљавају неуспех, ако се „успех” дефинише као постизање највишег могућег нивоа у усвајању језика. Такав неуспех није незанимљив за истраживаче већ подстиче проналажење адекватних објашњења за разлике у усвајању J1 и J2 што је од помоћи и за дубље раумевање људске когниције тј. сазнања уопште (Лардијер 2006: 239).

2) Компетенција идентична компетенцији изворног говорника у усвајању J2 код одраслих особа је достижна:

Супротно претходном мишљењу, неки аутори сматрају да било који ученик, без обзира на старосну доб када почиње са усвајањем, може да достигне ниво изворног говорника у усвајању J2: компетенција изворног говорника у J2 је достижна, чак и код старијих особа (Вајт, Џенеси 1996: 233) а комплексни системи J2 могу бити усвојени чак и ако нису потпуно идентични системима изворних говорника (Лардијер 2006: 240). У прилог овом мишљењу говори и рад (Хоп 2010) који представља резултате четири истраживања о проблемима ученика када је у питању флексија у J2. Испитује се да ли су такви проблеми последица граматичких неслагања морфосинтаксе у J1 и J2, која су у вези са старењем тј. сазревањем

можданих структура или су последица разлика у ефикасности обраде код изворних и неизворних говорника. Хоп (2010: 924) у свом чланку полази од једног од најчешће постављаних питања у усвајању J2 а то је питање да ли је код одраслих ученика J2 могуће достизање компетенције изворног говорника. Према хипотези о критичном периоду, промене које се дешавају услед сазревања можда-них структура воде до дисконтинуитета у неурокогнитивном функционисању приликом усвајања језика. Као последица тога, јавља се схватање да су исходи попут компетенције изворног говорника могући али ограничени на биолошки условљен временски период у ком усвајање језика мора почети. Тај период обично се одређује као касно детињство или период око пубертета. Хипотеза о критичном периоду била је полазиште многих истраживања усвајања J2 код одраслих особа, која су показала да усвајање језика након критичног периода резултира достизањем компетенције која није једнака компетенцији изворног говорника. Аутор ипак сматра да упркос бројним психолингвистичким истраживањима критичног периода и ограничења за усвајање J2 мали број добијених закључака остаје неконтроверзан.

У истраживању је тестирано укупно 59 енглеских, руских и холандских напредних до скоро изворних корисника немачког језика. Путем различитих задатака мерени су крајњи домети када су у питању, на пример, слагање субјекта и предиката и слагање у роду. Крослингвистичка поређења перформанси изворних и неизворних говорника немачког језика показала су да је достизање високог крајњег домета тј. компетенције приближне компетенцији изворног говорника могуће код постпубертетских ученика у граматички J2. Аутор закључује да добијени резултати говоре против критичног периода у усвајању J2 када је морфосинтакса у питању, и указују на то да су граматике J1 и J2 и системи обраде у суштини идентични али да је систем J2 мање ефикасан због утицаја J1. Дакле, према овом аутору, достизање компетенције изворног говорника је могуће и код „касих“ J2 ученика у домену флексије J2 а недостизање компетенције изворног говорника системски је у вези са J1. Неодговарајућу флексију у J2 може да изазове смањена ефикасност обраде као резултат утицаја J1 (Хоп 2010: 901).

И други аутори (Вајг, Џенеси 1996: 233) указују на чињеницу да бројне студије потврђују негативну корелацију између старости тј. узраста у ком започиње усвајање J2 и перформансе у J2, као и да појединци који започињу процес усвајања J2 након 15. године живота не успевају да достигну компетенцију приближну компетенцији изворног говорника. Овакви резултати подржали су и потврдили хипотезу о критичном периоду за усвајање J2 и хипотезу да са узрастом опада приступ универзалној граматички. Међутим, аутори сматрају да ти резултати нису адекватан показатељ хипотезе о критичном периоду зато што се темеље на перформанси ученика код којих није нужно достигнут највиши ниво крајњег домета у J2 тј. није достигнута компетенција изворног говорника. Због тога у својој студији развијају критеријум по ком се може установити да ли је ученик достигао највиши ниво знања у J2. Пореде перформансе изворних говорника енглеског језик и неизворних говорника који су достигли компетенцију изворних говорника енглеског језика путем два задатка осмишљена да испитају аспекте универзалне граматике за које се сматра да повезани са критичним периодом. Аутори нису пронашли значајне разлике између групе изворних и неизворних говорника енглеског у поменутих задацима и због тога закључују да је достизање компетенције изворног говорника у J2 могуће, чак и код „старијих“ ученика.

Бирдсонг (1992: 706) у свом чланку полази од тврдње да у истраживањима која се баве темом усвајања Ј2 преовладава мишљење да крајњи домет у усвајању Ј2 код постпубертетских ученика не може бити достизање компетенције изворног говорника. Спроведена студија указује на то да постоје изузеци од овог уопштавања. Ипак, рани долазак у земљу домаћина (где започиње усвајање Ј2), чак и после пубертетског периода, корелира са достизањем високих крајњих домета у Ј2. Дужи временски периоди које ученици проводе „уроњени“ у Ј2 воде значајном напретку, када је крајњи домет у питању, и разумевању природе усвајања Ј2.

Јавља се и питање да ли изворни и неизворни говорници који су стекли компетенцију приближну компетенцији изворног говорника у суштини развијају идентичне основне граматике истог језика. Опсежна разматрања указују на то да изворни говорници француског језика и говорници француског као Ј2 који су стекли високе домете у француском језику имају упадљиво различиту „интуицију“ када је француски језик у питању (Копијетерс 1987: 544). Начини на које ове две групе говорника француског интерпретирају одређене реченице се изразито разликују. Контрасти у интерпретацији јављају се када су у питању нека граматичка правила попут употребе два прошла времена (*imparfait* и *passé composé*), додавање Ф на придеве пре и после именице... Аутор истиче да до таквих појава долази упоркос томе што су те две групе говорника француског окарактерисане као еквивалентне по новоу знања и употреби језика. Ови резултати дају јасну слику о релативној независности две језичке нивоа: с једне стране, језичке употребе, а са друге, основне граматике која се огледа у интуицији говорника. Тиме је указано на то да специфична природа размимоилажења основних граматика код изворних говорника и говорника који су достигли компетенцију приближну изворним говорницима пружа увид у унутрашњу организацију језика. Резултати показују да се неизворни говорници мање разилазе у формалним карактеристикама, као што су оне које покривају студије универзалне граматике, него у функционалним или когнитивним аспектима граматике. Највеће разлике нису у домену синтаксе већ у домену семантике и интерпретативног знања у Ј2 (Копијетерс 1987: 544).

Важно је скренути пажњу и на мишљење (Бирдсонг 2005) да су испитивања „каских“ ученика Ј2 и њихових крајњих домета типично вршена кроз призму „модела дефицита“, са фокусом на описивање и објашњавање одступања од компетенције изворног говорника. Због тога су истраживачи видели почетак усвајања Ј2 (који су дефинисали као доба потапања ученика у Ј2 контекст) као најзначајнији фактор који ограничава ниво постигнућа у усвајању Ј2. Сматрало се да касно, постпубертетско, усвајање Ј2 води ка неуспеху а неуспех је схватан као немогућност достизања компетенције која се поседује у Ј1.

УНИВЕРЗАЛНА ГРАМАТИКА И УСВАЈАЊЕ Ј2

Фактори који утичу на крајње домете у процесу усвајања Ј2 варирају од неуробиолошких, когнитивно-развојних (као што је опадање способности учења), друштвено-психолошких, афективно-мотивационих фактора (као што су психо-социјална идентификација и акултурација са Ј2 становништвом) до количине употребе Ј2 (Бирдсонг, Паик 2008: 433). Дакле, низ варијабли може да предодреди ниво крајњег домета (Бирдсонг 2004: 82, 100) као што су узраст у ком почиње усвајање Ј2 (хипотеза о критичном периоду), веза/сличност Ј1 и Ј2 и утицај Ј1, количина инпута и присуп УГ.

Код усвајања J2 у питању су особе које већ знају један језик и имају потпуно развијен когнитивни систем. Због тога се важно питање односи на утицај матерњег језика у ограничавању крајњих домета који се могу постићи у усвајању J2 - сматра се да је J1 фактор који може имати одлучујући утицај на процес усвајања. Ако се пође од претпоставке да је приступ универзалној граматици (УГ) потпун приликом усвајања J1 и да је приступ УГ ограничен због година, онда карактеристике компетенција говорника који су на нивоу приближном нивоу изворног говорника (пре него на другим нивоима) откривају која су ограничења могућности које пружа УГ за усвајање J2 (Сораче 2003: 130).

Питање разлика у усвајању J1 и J2 повезано је са питањем усвајања J2 код деце и одраслих. За разлику од деце која достижу „савршено” владање било којим језиком коме су изложени, многи одрасли након другог периода изложености другом језику показују различите степене „несавршености” а чак и говорници J2, чија је компетенција приближна изворним говорницима, често имају репрезентације знања које се у великој мери разликују од оних код изворних говорника. Закључује се да се не разликује само *почетни стадијум* (initial state) већ и *крајњи стадијум* (final state) код деце и одраслих особа. Постављају се питања колико се може разликовати крајњи стадијум и какав крајњи домет може бити постигнут у усвајању нематерњег језика, да ли је такав домет квалитативно и/или квантитативно другачији од компетенције изворног говорника, и да ли је ограничен могућностима које пружа УГ (Сораче 2003: 130). Исход усвајања J2 код одраслих различит је од исхода усвајања J1 код деце у многим аспектима. Полазећи од тог основног разматрања, истраживачи покушавају да разумеју различите факторе који утичу на усвајање J2 а који су повезани са узрастом. Шта студије о старењу и сазревању мозга говоре о усвајању J2? Из литературе о когницији сазнајемо да старење константно „угрожава” асоцијативну меморију и учење, као и радну меморију и брзину обраде језичких елемената и језичку продукцију. Испоставља се да та „опашања” почињу у раном одраслом добу и настаљају се током целог животног века. (Бирдсонг 2006: 9).

Дакле, једно од кључних питања у истраживањима усвајања J2 код одраслих и достизања високих крајњих домета јесте да ли, и у којој мери, универзална грамика (УГ) „ограничава” процес усвајања – с обзиром на то да одрасли могу да се ослоне на опште когнитивне способности, да ли они можда користе те когнитивне способности уместо УГ при учењу/усвајању J2, посебно ако УГ, због критичног периода, престаје да „функционише” после одређеног узраста (Сораче 2003: 130)? Истраживања су увидела везу између стадијума почетне компетенције и крајње компетенције па се јављају претпоставке о крајњем домету тј. о томе шта може бити постигнуто на основу граматике на почетном стадијуму (Бирдсонг 2004: 93-94): ако постоји потпун приступ УГ (а не долази до трансфера граматике J1), очекивано је приближавање компетенцији изворног говорника. Дакле, ако почетни стадијум усвајања J2 не карактерише трансфер из J1 и постоји потпун приступ УГ, може се предвидети компетенција приближна компетенцији изворног говорника на крајем стадијуму (“no transfer, full access theory”). Међутим, ако грамика J1 представља почетни стадијум у усвајању J2 и нема приступа УГ, тада се очекује неуспех у достизању компетенције изворног говорника (“full transfer, no access theory”).

ОПЦИОНАЛНОСТ

Када говоримо о исходима у усвајању J2, емпиријска истраживања компетенције приближне компетенцији изворног говорника фокусирали су се на питање „потпуности” (completeness) на супрот „непотпуности” (incompleteness) у усвајању J2, односно на питање да ли говорници J2 за које се сматра да имају компетенцију изворног говорника стичу исто знање као J1 говорници (Сораче 2003: 131). Међутим, оно што изгледа као непотпуност може се у детаљнијем испитивању испоставити као системска дивергенција (Пап 2000 према Сораче 2003: 135), а у овом контексту дивергенција се односи на појам опционалности (optionality), тј. виђење да су сва правила усвојена на крајњем домету усвајања J2 али не постоје у истој мери као код изворних говорника.

Опционалност се јавља на свим стадијумима усвајања J2. Може се описати као постојање две или више варијанти одређене конструкције које имају идентично значење и јасну кореспонденцију тј. сличност у форми (Милер 1999 према Сораче 2003: 135) или као коегзистенција две варијанте одређене конструкције са идентичном логичком формом унутар истог граматичког система (Пап 2000: 173). Дакле, код изворних говорника постоји јача склоност ка једној варијанти иако ни друга није неграматична док се код говорника чија је компетенција близу компетенције изворног говорника у већој мери јавља опционалност тј. прихватање и друге опције – они на тестовима процене граматичности прихватају у већој мери нешто што изворни говорници не би; дакле, такође постоји склоност ка једној опцији али се повремено испољава и друга. Типичан развојни образац опционалности је склоности према једној опцији у односу на другу (мења се током времена), али се опција којој је говорник мање склон никада не елиминира у потпуности већ испливава на површину у неким ситуацијама. Опционалност је добро утврђена рутина која приликом продукције у J2 говорнику пружа приступ једној одређеној опцији у ситуацијама када их постоји више (Сораче 2003). Опционалност постоји и у изворним и у неизворним граматикама али су когнитивни механизми одговорни за опционалност недовољно познати. Ниједан модел усвајања J2 није у стању да прецизно предвиди када опционалност тежи да се јави и када тежи да постане стална (Сораче 2003: 142).

Наводимо један пример опционалности који илуструје гове наведено (Сораче 2003: 136): Истраживање употребе помоћног глагола у италијанском језику показало је да ће у примеру „Марија се вратила кући” већи број изворних говорника италијанског изабрати помоћни глагол *avere* (“*Maria ha voluto tornare a casa*”) иако знају да је и друга опција, помоћни глагол *essere*, граматички прихватљива (“*Maria è voluta tornare a casa*”).

Опционалност у J2 тежи да се одржи на напредним нивоима знања J2 (Сораче 2003: 139). Хипотеза о интерфејсу тврди да опционалност настаје у интеракцији између синтаксе и семантике/прагматике. Дакле, опционалност тежи да утиче на аспекте граматике који су подложни интерпретацији. Конструкције које припадају синтакси правилно се и у потпуности усвајају у J2; за разлику од тога, конструкције које захтевају интеграцију синтаксичког знања и знања из других домена показују опционалност у J2 (Сораче 2003, 2005).

Када су узроци опционалности у питању, јављају се следеће претпоставке (Сораче 2003: 140): 1) Постојање опционалности на напредним нивоима језичког развоја (резидуална опционалност), укључујући крајње домете у J2, последица је могућности да говорници J2 нису били изложени инпуту који је довољно

учестао и „снажан” да би елиминисали једну од опционалних варијанти; 2) У типичном крајњем домету у J2 које карактерише опционалност, опционе варијанте нису у слободној варијацији: циљној опцији се даје чврста али не категоричка предност а друга опција „испливава” у неким ситуацијама.

ЗАКЉУЧАК

Испитивање крајњих домета и достизања компетенције изворног говорника важна су питања у теорији усвајања J2. Теоријски преглед релевантне литературе указује на то да постоји уврежено мишљење да достизање компетенције изворног говорника није могуће ако процес усвајања J2 почне након критичног периода за усвајања J2 а за многе се та граница односи на пубертет. Ипак, постоје изузеци од ове генерализације и истраживања која показују да је достизање компетенције изворног говорника код одраслих особа могуће, чак и после пубертета. Треба имати на уму да се у свим наведеним истраживањима испитују одређени језички елементи и да ниједно истраживање није у стању да пружи свеобухватну слику, па самим тим и резултатима треба приступати пажљиво.

Иако је опште прихваћено да низ варијабли може да предодреди ниво крајњег домета (као што су узраст „потапања” особе у J2 контекст, количина инпута, сличност између J1 и J2 и приступ УГ), још увек се не може са сигурношћу и великом прецизношћу испитати крајњи домет или утврдити да је он заита достигнут. Проблем представља недостатак универзално прихваћених критеријума за мерење компетенције приближне компетенцији изворног говорника. Неслагања се јављају и када је у питању одређивање стандарда према коме се језичка компетенција у J2 оцењује, односно питање „идеалног” изворног говорника који се може сматрати узором за испитивање крајњих домета у усвајању J2.

Када се ради о схватању да из одређених разлога није могуће достићи ниво изворног говорника, мишљење је да се нека правила једноставно не усвоје (непотпуност) или да су сва правила усвојена али не постоје у истој мери као код изворних говорника (опционалност). Истраживања јављања опционалности на крајњем стадијуму тј. на стадијуму који се схвата као приближан стадијуму изворног говорника показују да код изворних говорника постоји јача склоност ка једној варијанти иако ни друга није неграматична. Може се закључити да је опционалност на највишем стадијуму усвајања J2 показатељ да је компетенција идентична компетенцији изворног говорника у J2 тешко достижна, али да је могуће достићи компетенцију приближну изворном говорнику.

Литература

Абрахамсон, Хилтенстам 2009: N. Abrahamsson, K. Hyltenstam, Age of Onset and Nativelikeness in a Second Language: Listener Perception Versus Linguistic Scrutiny, *Language Learning*, 59 (2), 249–306.

Бирдсонг, Паик 2008: D. Birdsong, J. Paik, Second Language Acquisition and Ultimate Attainment, in: B. Spolsky & F. Hult (Eds.), *The Handbook of Educational Linguistics*, UK, Oxford: Blackwell, 424–436.

Бирдсонг 2006: D. Birdsong, Age and Second Language Acquisition and Processing: A Selective Overview, *Language learning*, 56 (1), 9–49.

- Бирдсонг 2005: D. Birdsong, Nativelikeness and non-nativelikeness in L2A research, *International Review of Applied Linguistics*, 43 (4), 319–328.
- Бирдсонг 2004: D. Birdsong, Second language acquisition and ultimate attainment, in: A. Davies & C. Elder (Eds.), *Handbook of applied linguistics*, London: Blackwell, 82–105.
- Бирдсонг 1992: D. Birdsong, Ultimate Attainment in Second Language Acquisition, *Language*, 68 (4), 706–755.
- Копијетерс 1987: R. Coppieters, Competence Differences between Native and Near-Native Speakers, *Language*, 63 (3), 544–573.
- Хоп 2010: H. Hopp, Ultimate attainment in L2 inflection: Performance similarities between non-native and native speakers, *Lingua*, 120, 901–931.
- Лардијер 2006: D. Lardiere, Attainment and acquirability in second language acquisition, *Second Language Research*, 22 (3), London: SAGE Publications, 239–242.
- Пап 2000: S. Papp, Stable and developmental optionality in native and non-native Hungarian grammars, *Second Language Research*, 16 (2), 173–200.
- Сораче 2005: A. Sorace, Selective optionality in language development, in: L. Cornips & K.P. Corrigan, (eds), *Syntax and Variation: Reconciling the Biological and the Social*, Amsterdam: John Benjamins, 55–80.
- Сораче 2003: A. Sorace, Near-nativeness, in: M. Long and C. Doughty (eds.), *Handbook of Second Language Acquisition*, Oxford: Blackwell, 130–152.
- Вајт, Џенеси 1996: L. White & F. Genesee, How native is near-native? The issue of age and ultimate attainment in the acquisition of a second language, *Second Language Research*, 12, 233–265.

ULTIMATE ATTAINMENT IN L2 ASQUISITION: ACHIEVING NATIVELIKE PROFICIENCY

Summary

One important issue in the field of study of L2 acquisition, and insufficiently treated in our literature, is the question of ultimate attainment and achieving native-like proficiency. Apart from the difficulty to accurately measure near-nativeness in L2 speakers, one of the obstacles for the researchers is the inability to confirm with certainty whether the end-state or final-state in L2 acquisition is reached or not. This paper presents a theoretical overview of the relevant literature on the ultimate attainment and near-native competence in L2 acquisition, with particular reference to the adult L2 acquisition. The aim of this paper is to highlight some of the most important issues in this area, such as terminology in use, the context in L2 acquisition required for achieving native/near-native competence, difference between L2 acquisition in children and adults and, therefore, the importance of universal grammar and the critical period hypothesis for language acquisition. This paper also explains the concept of optionality in L2 as an important phenomenon that should be examined in L2 speakers who are believed to have reached the competence of a native speaker or native-like proficiency.

Keywords: adult L2 acquisition, near-nativeness/native-like proficiency, optionality, ultimate attainment, universal grammar

Ivana Georgijev

Јелена Ковач¹
Београд

ОДАБИР ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА КАО ИЗБОРНОГ ПРЕДМЕТА НА ФИЛОЛОШКОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ ПОД УТИЦАЈЕМ ЈЕЗИЧКИХ ИДЕОЛОГИЈА И СТАВОВА ПРЕМА ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се из социolingвистичке перспективе сагледава одабир шпанског језика као изборног предмета на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Филолошки факултет посматра се као вишејезична заједница у којој се студенти страних језика, српског језика и књижевности, опште књижевности, опште лингвистике, библиотекарства и информатике посматрају као представници одређених страних језика и као носиоци културних вредности страних култура које изучавају. Сprovedено је квалитативно социolingвистичко истраживање, чији је циљ био да се утврди да ли су студенти одабрали шпански језик као изборни предмет под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику. Након анализе анкета дошло се до закључка да је код већине испитаника одабир шпанског језика као изборног предмета уследио под утицајем језичких идеологија и позитивних ставова према шпанском језику, стога, језичке идеологије и ставови према језицима чине саставни део учења језика.

Кључне речи: шпански језик, Филолошки факултет у Београду, језичка идеологија, ставови према језицима, квалитативно социolingвистичко истраживање

1. Увод

У овом раду приступа се из социolingвистичке перспективе одабиру шпанског језика као изборног предмета на Филолошком факултету у Београду, стога, циљ рада је испитати да ли до одабира шпанског језика као изборног предмета долази под утицајем језичких идеологија и ставова према овом језику. Претпостављено је да студенти током изучавања страних језика и култура, у формалним и неформалним оквирима, према страним језицима и културама развијају одређене језичке идеологије и ставове, тако да су они присутни и када је реч о самом одабиру језика којим ће се бавити. Ради испитивања језичких идеологија и ставова према шпанском језику код студената Филолошког факултета у Београду, извршено је квалитативно социolingвистичко истраживање у коме су учествовали студенти који су похађали предмете Савремени шпански језик П-1/П-2 (прва година учења) и предмет Савремени шпански језик П-3/П-4 (друга година учења) током академске 2012/13. године. Реч је о истраживању које ће у наредном периоду бити спроведено на већем узорку, а затим проширено на друге стране језике који се могу одабрати као изборни предмети како би се добила потпунија слика о језичким идеологијама и ставовима који су присутни код студената Филолошког факултета у Београду.

Када је реч о учењу страних језика на Филолошком факултету Универзитета у Београду, шпански језик један је од најпопуларнијих језика за учење, било као главни или као помоћни, односно изборни језик. Уопште гледано, популарност

1 kovac.jelena@gmail.com

шпанског као страног језика невероватно је порасла у протеклој декади (Савић (Филиповић) 1997: 541), тако да, када је реч о овом језику као изборном предмету, за његово учење, сваке године, заинтересовано је на стотине студената², што га сврстава међу најтраженије језике.

2. Идеологије

Као чланови једне друштвене заједнице, поседујемо одређене културне моделе који обликују наше поимање света, ставове, веровања, друштвену стварност (Филиповић 2009: 19). С обзиром на то да језик чини битан, понекада и суштински, део заједница у којима живимо, извесно је да ће се формирати, свесно или несвесно, мишљења и ставови у вези са језиком који је наш матерњи, као и у вези са језицима са којима свакодневно или повремено долазимо у контакт или их учимо као стране језике. Без обзира на институције у којима се одвија учење, знање страних језика посматра се као корисно, тј. као нешто што доприноси бољем котирању ученика, нарочито у професионалном животу (Убер Гросе 2004).

Приликом учења страних језика, као и приликом проучавања страних друштава и култура, свесни смо да усвајамо другачије информације и особености у односу на људе који уче језике другачије од наших. Несумњиво, од идеологија се не можемо заштитити и често је немогуће не посматрати свет око себе кроз призму идеологије, будући да су идеологије присутне у свим друштвеним аспектима, аспектима као што су образовање, политика, масовни медији, настава језика, итд.

2.1. Језичка идеологија

О језичким идеологијама говоримо у тренутку када мишљења и ставови везани за језик функционишу на нивоу групе, односно када се стварају системска веровања, структуре којих говорници најчешће нису ни свесни (Филиповић 2009: 20). Стога, у различитим друштвеним заједницама увек постоје различита мишљења и ставови према језицима, мањинским и већинским, те самим тим прожимају се и језичке идеологије као колективни ставови који произлазе из друштвених заједница. Према речима Ранка Бугарског (1996: 24), сви језици рађају се једнаки, али одрастају неједнако, стога се њихови потенцијали не остварују уједначено, будући да зависе од многих историјских, културних и друштвених околности, односно од важећих друштвених (и језичких) идеологија. С обзиром на то да језик не може да функционише независно од друштва, он увек дели судбину и идеологију заједнице која њиме говори (Бугарски 1996: 24–25).

Језичке идеологије, које се, ни у ком случају, не односе на структуру језика (Филиповић 2009), функционишу као посредници између друштвених структура и језика, указујући нам на сложене односе унутар заједница, веровања, ставове, политичке интересе (Шифелин, Вулард 1994: 55). У вишејезичним заједницама уобичајено је да нису сви варијетети подједнако третирани и да обично немају једнак статус у друштву (Бугарски 1996: 105), тј. већински језик, најчешће, ради „на штету“ мањинског језика. Државне и друштвене институције, као тела

2 Подаци су наведени на основу разговора са колегама са истоименог факултета и сопственог радног искуства у настави шпанског језика на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду. За учење шпанског језика као изборног предмета у октобру 2012. године било је заинтересовано око осамсто студената.

која функционишу на већинском језику, пропагирају идеологије већинских језика, што самим тим подразумева неједнакост у друштву, те самим тим они који „поседују“ већински језик, покушавају да путем „већинских“ језичких идеологија, успоставе и одрже контролу над другим члановима заједнице, намећући своје виђење стварности и своје културне праксе као највредније или као једине меродавне (Хелер 1995: 373).

Када је реч о учењу страних језика, језичке идеологије се, неизоставно, провлаче кроз одабир језика који ће се учити када се пружа могућност да се бира између неколико страних варијетета, као што је случај са учењем страног језика као изборног предмета на Филолошком факултету у Београду, што ће бити разматрано у другом делу рада.

Приликом бирања страног језика који ће учити, појединац често прави одабир под утицајем прагматичких судова о језику (Холидеј и др. 1964 према Бугарски 1996: 86), будући да је битно да се стечено језичко знање касније може употребити у различитим ситуацијама (Убер Гросе 2004). Стога, углавном се уче језици за које се сматра да су потребни у друштвеној и професионалној сфери, с обзиром на то да само такви језици могу омогућити престиж у друштву, интеграцију, посао или економску моћ (в. Шифелин, Вулард 1994; Гарсија 2003; Холт 2004).

3. Ставови према језицима

У данашње време инсистира се на мултикултуралности друштвених заједница и плурилингвизму становништва; стога, европске институције као што су Савет Европе и Европска унија, инсистирају на томе да грађани Европе буду плурилингвални (Трушо 2002). Развијен друштвени живот и истинска језичка култура не могу се замислити без појединаца који, поред матерњег језика, не говоре неки страни језик, нарочито оне језике који уживају статус светских језика (Бугарски 1996: 26). С тим у вези, приликом учења страних језика људи, свесно или несвесно, развијају различите језичке идеологије и ставове према језицима које уче.

Када је реч о ставовима према језику, они се могу одредити као одговарајуће вредносне реакције на различите језике и језичке варијетете, те самим тим и као реакције на говорнике тих варијетета (Бугарски 1996: 103). Ставови према језику играју одређену улогу у различитим друштвеним доменима, укључујући могућности запослења и изгледе за напредовање у каријери (Бугарски 1996: 115), што је у фокусу истраживања спроведеног међу студентима Филолошког факултета у Београду који су одабрали да уче шпански језик као изборни језик.

У друштву се често може чути како је корисно учити одређене језике (нпр. енглески, немачки, итд.), док се пак други језици сматрају неупотребљивим у ширим оквирима (нпр. норвешки, шведски, румунски, итд.), услед чега говорници „малих“ језика почињу да маргинализују сопствени језик (в. Шифелин, Вулард 1994; Трушо 2002; Холт 2004). Када је реч о високим донетима као што је универзитетско истраживање и пренос научних резултата, говорници језика који немају статус светских језика понекада прибегавају страном језику, те тако у Шведској постоји пракса писања докторске дисертације на енглеском језику из већине области, области као што су инжењерство, медицина, уметност, друштвене науке (Трушо 2002: 11), будући да рад на већинском језику пружа више могућности (пласирање рада на међународном тржишту, у међународним часописима, итд.). Међутим, иако се неки језици сматрају веома корисним за успех у професионал-

ном животу, људи су склони да према одређеним језицима развијају негативне естетске ставове (Бугарски 1996: 86), те се тако немачки језик, премда веома ко-ристан за одређене професије, перципира као „груб, оштар и одсечан”, насупрот романским језицима, који се обично доживљавају као „пријатни, милозвучни и мелодични”. У овом раду се сматра да ће се под утицајем таквих естетских ста-вова, неки од студената радије одлучити за шпански, италијански, португалски или француски језик, иако би им, на пример, учење немачког или пак енглеског језика било корисније у професионалној сфери.

4. Истраживање

Са циљем утврђивања да ли су студенти Филолошког факултета у Београду одабрали шпански језик као изборни предмет под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику, спроведено је квалитативно социолингвистичко истраживање у коме су учествовали студенти који су похађали пред-мете Савремени шпански језик П-1/П-2 (прва година учења) и предмет Савремени шпански језик П-3/П-4 (друга година учења) током академске 2012/13. годи-не. Почетна хипотеза истраживања јесте да је већина студената одабрала да учи шпански језик управо под утицајем језичких идеологија и ставова према шпан-ском језику.

Испитаници припадају различитим студијским групама (студенти страних језика (енглеског, немачког, италијанског, грчког и арапског језика), српског јези-ка и књижевности, опште књижевности, опште лингвистике, библиотекарства и информатике) и били су на различитим годинама студија (прва, друга, трећа и четврта година) у академској 2012/2013. години. У истраживању је учествовало укупно 19 студената, будући да је реч о истраживању које представља почетак обимнијег квалитативног истраживања о језичким идеологијама и ставовима према страним језицима код студената Филолошког факултета у Београду. Укуп-но 9 студената похађало је предмет Савремени шпански језик П-1/П-2 (прва го-дина учења), док је 10 студената похађало предмет Савремени шпански језик П-3/П-4 (друга година учења).

С обзиром на то да већина испитаника студира српску или општу књижев-ност, као и неки од нејезичких профила (нпр. Библиотекарство и информатика, итд), дакле не изучавају неки од страних језика, једна од хипотеза истраживања јесте да су испитаници одабрали шпански језик под утицајем прагматичких ста-вова (Бугарски 1996), тј. ставова да би им шпански језик могао донети корист у професионалној или друштвеној сфери. Са друге стране налазе се пак веома ра-спрострањени естетски ставови (Бугарски 1996), услед којих се шпански језик доживљава као језик који је веома пријатан и мелодичан.

4.1. Анкета

За потребе истраживања језичких идеологија и ставова према шпанском је-зику, састављена је анкета која се састоји из два дела. У првом делу анкете нала-зе се четири питања на која студенти треба да дају одговор уз образлагање свог мишљења. Питања се односе на то да ли студенти сматрају да је боље што су ода-брали да уче шпански језик као изборни језик него неки други страни језик у по-нуди Филолошког факултета, затим, да ли су одабрали шпански језик под ути-цајем естетских/прагматичких ставова према језику или пак неких других фак-тора. У другом делу анкете студенти треба да опишу шпански језик онако како га

они доживљавају, а затим да одговоре да ли сматрају да су у предности што уче шпански језик у односу на друге колеге са Филолошког факултета, те да образложе своје мишљење.

4.2. *Анализа резултата*

Резултати истраживања показали су да 8 учесника, од укупно 19, није одабрало учење шпанског језика као изборног предмета под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику, већ је њихов избор био мотивисан другим факторима међу којима су учење шпанског језика пре уписивања Филолошког факултета, доступност материјала на шпанском језику, као и присуство овог језика на домаћим телевизијским каналима. Ово је уједно потврдило почетну хипотезу истраживања према којој је већина студената одабрала учење шпанског језика као изборног предмета управо под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику. Преосталих 11 испитника навели су да су се одлучили за шпански језик као изборни предмет услед тога што сматрају да је шпански језик један од најлепших светских језика, да звучи пријатније од других језика (у оквиру овога испитаници су навели германске језике), да је модеран језик, под чим подразумевају то што су на шпанском језику спеване неке од најпопуларнијих светских музичких нумера.

Неким испитаницима шпански језик је „деловао као лак за учење” и управо због тога су се определили за њега. Овакво образложење указује пак на ненаучно мишљење, које се понекада налази у основи језичког одабира. Затим, шпански као изборни језик 8 испитаника је одабрало, између осталог, услед тога што овај језик нуди могућност споразумевања са великим делом светске популације, те сматрају да је корисније учити баш овај језик него друге стране језике који се налазе у понуди Филолошког факултета. С обзиром на овакве ставове, закључује се да поједини студенти гаје тзв. већинске идеологије (в. Шифелин, Вулард 1994) услед којих се опредељују за језике са великим бројем говорника. Међутим, 7 учесника сматра да за учење једног језика није од пресудног значаја да ли језик поседује статус светског језика или не.

Када је реч о учењу страног језика, обично су присутне прагматичке вредности (в. Бугарски 1996). Стога, студентима је постављено питање да ли су одабрали учење шпанског језика под утицајем става да ће његовим учењем остварити корист у професионалном и друштвеном животу. Мишљења су пак била подељена. Десеторо студената сматра да у будућности могу имати одређену корист од учења шпанског језика у професионалној сфери, док је осморо дало одричан одговор на постављено питање. Један од испитаника навео је следеће: „Можда ћу имати користи у професионалном животу, али пре свега шпански језик је језик који се учи из љубави, више него из потребе.” Такође, још један испитаник је навео да је реч искључиво о „личној сатисфакцији.” Што се тиче друштвене сфере, 12 испитаника сматра да им учење шпанског језика може донети добробит у друштвеном животу – на путовањима или кроз дружење са људима који долазе из хиспанских области. Према речима једног од испитаника увек је другачије када са неким разговарате на његовом матерњем језику јер тада конверзација постаје отворенија, а однос приснији. С обзиром на то да је употреба одређеног језика у друштву уобичајено везана за актуелне економске и политичке прилике, већина испитаника сматра да је шпански језик кориснији у друштвеној него у професионалној сфери када је реч о Србији.

У другом делу анкете, у коме је било потребно да студенти опишу шпански језик онако како га они доживљавају, укупно 18 од 19 учесника навело је да је према њиховом мишљењу шпански језик веома пријатан, милозвучан, мелодичан, певљив језик, романтичан, затим језик који „лако улази у уши”, што је и претпостављено приликом формулисања овог дела анкете, будући да се романски језици уопште перципирају као такви (в. Бугарски 1996). С обзиром на то да се један језик не може посматрати изоловано од људи који њиме говоре (Бугарски 1996; Филиповић 2009), приликом описивања шпанског језика један од испитаника навео је следеће: „У језику се донекле осећа и менталитет људи којима је он матерњи језик. Зрачи топлином, живахношћу, ведрином. У мислима га увек повезујем са музиком и јарким бојама.”

На самом крају анкете, испитаницима је постављено питање да ли сматрају да су, као студенти шпанског језика као изборног предмета, у предности у односу на друге колеге са Филолошког факултета у Београду. Такође, било је потребно да образложе своје мишљење без обзира на то да ли је одговор позитиван или негативан. Већина испитаника (укупно 14 од 19) сматра да јесте у предности у односу на своје колеге који уче неке друге језике као изборне на Филолошком факултету. Разлози за то су, углавном, велика територијална распрострањеност шпанског језика, те самим тим широка употреба. Један од испитаника навео је да сматра да јесте у предности услед тога што је шпански језик језик Уједињених нација, те је важан у свету. Други испитаник пак сматра да јесте у предности у односу на неке колеге, док у односу на друге, није: „У односу на неке сам у предности, оне који уче бугарски, румунски, чешки, пошто је шпански распрострањенији, кориснији, лепши од њих, међутим, нисам у предности у односу на колеге који уче енглески, немачки, италијански или француски.” Закључује се да су у оквиру оваквог става садржани прагматични ставови о језику ако се усмеримо на то да се у већини основних и средњих школа у Србији уче енглески, немачки, француски или италијански језик (поред руског), те самим тим знање поменутих језика пружа веће могућности. У случају једног од испитаника, иначе студента италијанистике, шпански језик јавља се као мана у односу на колеге са истоимене катедре, који уче неке друге стране језике као изборне језике: „У односу на колеге са катедре нисам у предности јер студирам италијански језик, па ми шпански прилично прави проблеме на матичној катедри”. Други испитаник је пак навео: „Ово питање има призвук утилитаризма. Ако се мисли на такав облик предности, онда мислим да су многи други језици перспективнији, нарочито језици најбрже растућих светских привреда (Кина, Русија, Бразил, Индија).”

5. Закључак

У овом раду се из социolingвистичке перспективе сагледава одабир шпанског језика као изборног предмета на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Филолошки факултет се посматра као вишејезична заједница у којој се студенти страних језика (енглеског, немачког, италијанског, грчког и арапског језика), српског језика и књижевности, опште лингвистике, библиотекарства и информатике, посматрају као представници одређених страних језика и као носиоци културних вредности страних култура које изучавају.

За потребе овог рада спроведено је квалитативно социolingвистичко истраживање, чији је циљ био да се испита да ли су студенти Филолошког факултета Универзитета у Београду одабрали шпански језик као изборни предмет под ути-

цајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику. У истраживању су учествовали студенти који су похађали предмете Савремени шпански језик П-1/П-2 (прва година учења) и предмет Савремени шпански језик П-3/П-4 (друга година учења) током академске 2012/13. године.

Након анализе анкета дошло се до закључка да је код већине испитаника одабир шпанског језика као изборног предмета уследио под утицајем језичких идеологија и позитивних ставова према шпанском језику, будући да студенти шпански језик сматрају корисним језиком за друштвени и професионални живот, стога се закључује да језичке идеологије и ставови чине саставни део учења језика.

Литература

- Бугарски 1996: R. Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa: XX vek.
- Филиповић 2009: J. Filipović, *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Гарсија 2003: M. E. García, Recent Research on Language maintenance, *Annual Review of Applied Linguistics*, 23: 22–43.
- Савић (Филиповић) 1997: J. Savić (Filipović), Teaching Spanish as a Foreign Language in Belgrade, Yugoslavia: A Need to Overcome the Old Ways, *Hispania*, 80 (3): 541–545.
- Трушо 2002: C. Truchot, *Key aspects of the use of English in Europe*, Directorate of School, Out-of-School and Higher Education DGIV, Strasbourg: Council of Europe.
- Убер Гросе 2004: C. Uber Grosse, The Competitive Advantage of Foreign Languages and Cultural Knowledge, *The Modern Language Journal*, 88 (3): 351–373.
- Хелер 1995: M. Heller, Language Choice, Social Institutions, and Symbolic Domination, *Language in Society*, 3, vol. 24, 373–403.
- Холт 2004: G. Holt, *Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Ahtna Alaska*, Swarthmore College.
- Шифелин, Вулард 1994: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, Language ideology, *Annual Review of Anthropology*, 23: 55–82.

THE SELECTION OF SPANISH LANGUAGE AS AN ELECTIVE SUBJECT AT THE FACULTY OF PHILOLOGY IN BELGRADE UNDER THE INFLUENCE OF LANGUAGE IDEOLOGIES AND ATTITUDES TOWARDS SPANISH

Summary

This paper examines from the perspective of sociolinguistics selection of Spanish language as an elective subject at the Faculty of Philology, University of Belgrade. The Faculty of Philology is seen as a multilingual community in which students of foreign languages, Serbian language and literature, General Linguistics, Library and information science, are considered as representatives of certain foreign language and as carriers of cultural values of foreign cultures they study. There has been conducted a qualitative sociolinguistic research which aimed to investigate whether the students chose Spanish as an elective subject under the influence of language ideologies and attitudes towards Spanish. After the analysis of the survey, it was concluded that the majority of respondents selected the Spanish language as an optional subject under the influence of language ideology and positive attitudes towards Spanish, therefore, language ideologies and attitudes represent an integral part of language learning.

Key words: Spanish language, Faculty of Philology in Belgrade, language ideology, language attitudes, qualitative sociolinguistic research

Додатак

Примерак анкете коришћене у истраживању језичких идеологија и ставова према шпанском језику код студената Филолошког факултета у Београду којима је шпански језик изборни предмет

Пол:

Година студија:

Студијска група (пун назив):

I део

1) Да ли сматрате да је боље што сте одабрали да учите шпански језик као изборни, него неки други страни језик који нуди Филолошки факултет? (Молим Вас, образложите своје мишљење)

2) Да ли сте одабрали шпански језик зато што, по Вашем мишљењу, овај језик звучи пријатније, лепше од других страних језика? (Молим Вас, образложите своје мишљење)

3) Да ли сте одабрали шпански језик зато што је светски језик, стога, нуди могућност споразумевања са великим делом популације? (Молим Вас, образложите своје мишљење)

4) Да ли сте одабрали шпански језик зато што сматрате да ћете имати користи од његовог учења у друштвеном и професионалном животу? (Молим Вас, образложите своје мишљење)

II део

а) Како бисте описали шпански језик, наведите своје утиске о њему:

б) Да ли сматрате да сте у предности, у односу на друге колеге, што учите шпански језик? Зашто да/не? (Молим Вас, образложите своје мишљење):

Милица Ђуричић¹²
Београд

АНАЛИЗА ГРЕШАКА У НАСТАВИ ШПАНСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА: УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА *A*, *DE* И *EN* У ПИСАНИМ РАДОВИМА МАТЕРЊИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду испитују се грешке у писаном изражавању код студената друге године шпанског као главног језика на Катедри за иберијске студије на Филолошком факултету у Београду. У фокусу истраживања су грешке у вези са предлозима који су се током наставне праксе показали као проблематична врста речи за усвајање код изворних говорника српског језика. На самом почетку рада биће дат теоријски оквир методологије анализе грешака која је коришћена приликом истраживања и биће разматрано место предлога у настави страног језика. Након анализе корпуса, који чини 30 писаних радова студената, ауторка даје класификацију грешака у вези са предлозима *a*, *de* и *en*, затим анализира извор грешака указујући на чињеницу да је потребно посветити више пажње овој тематици на часовима како би ученици матерњи говорници српског на правилан начин користили предлоге у шпанском као циљном језику. На самом крају рада биће изнете сугестије за третирање ове врсте речи на часовима, као и сугестије за исправљање грешака.

Кључне речи: анализа грешака, матерњи говорници српског језика, предлози, шпански као страни

1. Увод

Имајући у виду да методолошка оријентација анализе грешака пружа податке о структурама циљног језика које представљају потешкоће током процеса усвајања датог страног језика, у овом раду управо путем анализе грешака испитује се карактер грешака³ у вези са предлозима које праве одрасли ученици шпанског језика чији је матерњи језик српски.

У раду са студентима шпанског као главног језика може се запазити да неретко имају проблема са правилном употребом предлога било да је реч о писаној било усменој продукцији, што потврђују Рајић и Маркос Бланко (2009: 109) наводећи низ израза и предлога који представљају потешкоће за изворне говорнике српског језика.

Посебна пажња у овом раду биће усмерена на употребу предлога: *a*, *de* и *en*. Намера је указивање на проблематична поља и на чињеницу да ова врста речи захтева посебну методолошку пажњу, која често изостаје у дидактичком материјалу који се користи приликом извођења наставе, па је на наставнику да ученицима скрене пажњу на употребу предлога како би она била у складу са нормом језика који се учи.

1 milica.djuricic@gmail.com

2 Ауторка је стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја и учествује на пројекту Књижевство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године.

3 Под грешком се подразумева одступање од норме језика који се учи (Фернандес 1995; Фернандес 1997).

На почетку рада биће наведен кратак теоријски оквир у вези са анализом грешака у настави шпанског као страног језика и биће неколико речи о карактеристикама предлога у шпанском језику и њиховом месту у настави страних језика, затим ће бити приказана анализа корпуса и резултати квалитативног истраживања. У истраживању је учествовало 30 информаната – студената друге године шпанског као главног језика на Филолошком факултету у Београду, који би према *Заједничком европском референцијном оквиру за језике* требало да су већ достигли језички ниво B1. На самом крају рада биће изнете сугестије за третирање ове врсте речи на часовима, као и сугестије за исправљање грешака.

2. Теоријски оквир

2.1. Анализа грешака

Анализа грешака као методолошки поступак појавила се крајем шездесетих година двадесетог века у оквиру проучавања процеса усвајања страних језика. Њеним зачетником сматра се Кордер (*Corder*), који је 1967. године објавио чланак „Значење грешака ученика” (*The Significance of Learners' Errors*) (Фернандес 1997).

Анализа грешака уследила је као одговор на теоријско-методолошки приступ у истраживањима познат под називом контрастивна анализа, која је извор грешака проналазила искључиво у матерњем језику ученика занемарујући при томе друге чиниоце који могу утицати на појаву грешака (Сантос Гаргаљо 1993; Гас и Селинкер 2008). У оквиру контрастивне анализе поредиле су се структуре циљног језика са структурама матерњег језика, а грешке су сматране негативном појавом (Фернандес 1995). Анализа грешака донела је промену перспективе, истичући да су грешке ученика позитивна и неизбежна појава у процесу усвајања страног језика. Грешка се, дакле, не сматра неуспехом, већ неопходном етапом у процесу усвајања страног језика, који се састоји из неколико фаза у којима ученици примењују различите когнитивне стратегије како би се приближили норми циљног језика (Алба Кињонес 2009). Анализа грешака служи, између осталог, за идентификацију области и граматичких елемената који представљају потешкоће, као и за одређивање проблема са којима се ученици срећу током процеса усвајања страног језика (Наваро Гала 1999). Метод анализе грешака у многоме је унапредио разумевање процеса усвајања страног језика.

Методологију анализе грешака чине следећи кораци: 1. сакупљање корпуса; 2. идентификација грешака; 3. класификација грешака; 4. опис грешака; 5. објашњење грешака, тј. одређивање узрока грешака; 5. сугестије за третирање грешака уколико је истраживање педагошки, а не теоријски, мотивисано (Фернандес 1995; Алба Кињонес 2009). С обзиром на чињеницу да је овај рад педагошки мотивисан, на крају рада биће изнете сугестије за исправљање грешака у шпанском језику у вези са предлозима у писаној продукцији матерњих говорника српског језика.

Када је реч о анализи грешака, неопходно је споменути термин „међујезик”, који се дефинише као лингвистички систем који користи неизворни говорник у покушају да се приближи норми циљног језика. Анализом међујезика могу се запазити елементи језика који се учи и матерњег језика ученика. Но, међујезик може садржати елементе који не припадају ни једном ни другом језику (Сантос Гаргаљо 1993, Фернандес 1997). Важно је напоменути да саставни део међујезика,

поред грешака, чине и структуре које је ученик савладао до тог тренутка (Сантос Гаргаљо 1993; Фернандес 1995).

У вези са међујезиком намеће се термин „трансфер”, који се односи на утицај претходно стеченог знања. Трансфер се дели на негативни и позитивни. Негативни трансфер односи се на преношење структура из матерњег језика ученика или неког другог језика који он/она познаје, а које нису у складу са нормом циљног језика, док је позитивни трансфер преношење структура које резултирају граматички тачним изразом (Гас и Селингер 2008).

2.2. Предлози у настјави страног језика

Предлози представљају једну хетерогену врсту речи. Они спадају у непроменљиву врсту речи. Могу да формирају синтагме са другим врстама речи, али два предлога не могу чинити синтагму (Рајић и Маркос Бланко 2009). У питању су несамосталне и помоћне речи.

Ради се о једној од врста речи које се најтеже усвајају током усвајања страног језика, те ни шпански језик није изузетак (Фернандес 1994; Хиралдо Силверио 1997). Питање њихове употребе и усвајања није лако решити с обзиром на чињеницу да се ни сами лингвисти не слажу око њихове природе: док их једни сматрају искључиво граматичким елементима који не носе значење, други им приписују лексичко значење (Хиралдо Силверио 1997). У овом раду биће коришћене одреднице које даје Торего (2007: 217–227) у вези са овом врстом речи у шпанском језику. Поменути аутор истиче да постоје предлози:

1. који имају значење;
2. чије се значење може закључити на основу контекста;
3. који немају значење, већ представљају функционални елемент.

Дакле, предлози се могу класификовати на оне који имају лексичко значење и на оне који представљају функционалне елементе и не носе значење (Фернандес 1994; Торего 2007). Они имају различите граматичке и семантичке функције, а већина њих може имати различита значења зависно од контекста у ком се употребљавају (Переа Силвер 2007). Такође, важно је имати у виду да постоје предлози који представљају саставни део устаљених синтагми и идиоматских израза (*preposiciones idiomáticas*) (Кано Хинес и Флорес Рамирес 1998). Управо у оваквим контекстима предлози захтевају бихејвиористички третман, јер најчешће не постоји објашњење зашто се одређени предлог употребљава баш у том контексту, јер не носи лексичко значење, али нема ни ознаку граматичке функције (Кано Хинес и Флорес Рамирес 1998).

Полисемија предлога у различитим контекстима, затим различита употреба предлога у матерњем језику ученика у односу на језик који се учи, само су једни од чинилаца који утичу на погрешну употребу ове врсте речи (Фернандес 1994; Хиралдо Силверио 1997). Наиме, различити предлози могу имати исте употребе, нпр. предлог *de* може означавати узрок, као и предлог *por*. Но, важно је напоменути да поменути предлози нису синоними, и да одређени контекст захтева употребу једног, односно другог предлога.

Фернандес (1997: 180) напомиње да се грешке у вези са предлозима најчешће приписују утицају матерњег језика ученика или неког другог раније ученог језика, посебно ако је у питању језик који је сродан шпанском. Иако је у неким случајевима очигледан негативни трансфер из матерњег језика, сматра се да

и структура циљног језика може утицати на појаву грешака овог типа: услед аналогија и хипергенерализација са претходно наученим правилима ученици могу правити грешке. Управо је ово хипотеза која је постављена приликом квалитативног истраживања, чији ће резултати бити наведени у наставку.

3. Истраживање

3.1. Методологија и циљ истраживања

У истраживању као методолошки поступак коришћена је анализа грешака како би се идентификовала проблематична поља у вези са употребом предлога *a*, *de* и *en* у писаној продукцији код одраслих ученика шпанског чији је матерњи језик српски. Поменути предлози изабрани су за анализу, пошто су их ученици често погрешно употребљавали у усменој продукцији. Као мерни инструмент изабран је састав који оставља слободу ученицима да сами изаберу одређену структуру, а самим тим и предлог.

3.2. Корпус истраживања и информанци

Корпус који је коришћен приликом овог квалитативног истраживања чини 30 писаних радова студената на тему *Un día desastroso en mi vida* („Један катастрофалан дан у мом животу“). Било је потребно написати састав који би имао између 150 и 180 речи, што је био једини услов који је постављен, поред временског ограничења од 60 минута за реализацију овог задатка.

У истраживању је учествовало 30 информаната који су изворни говорници српског језика, узраста од 19 до 25 година. Поред шпанског језика уче барем још један страни језик (енглески / италијански / француски / немачки / руски / португалски / каталонски). Они су похађали 8 часова недељно са предавачем чији је матерњи језик српски. Но, настава је извођена на циљном језику. Учесници у овом истраживању би према *Заједничком европском референтном оквиру за језике* требало да су већ достигли језички ниво B1 за шпански језик.

3.3. Анализа корпуса и дискусија

У наставку биће анализирани примери уз класификацију и коментарисање узрока грешака у вези са предлозима *a*, *en* и *de*.

3.3.1. Класификација и узрок грешака

Анализом истраживања запажа се тенденција да ученици:

- а) изостављају предлог из контекста у ком би он требало да стоји;
- б) додају предлог у синтаксички контекст који не захтева њихову употребу;
- в) бирају погрешан предлог.

Управо на овај начин биће класификоване грешке⁴ у вези са предлозима у овом раду.

4 Прво ће бити наведена реченица у којој се запажа грешка, а испод ње биће наведена реченица која је у складу са нормом.

а) Изостављање предлога

(1)

*Eso me pasa por no haber escuchado ___/___ mi hermano.**Eso me pasa por no haber escuchado a mi hermano.**То ми се дешава зато што ја нисам послушала брата.**Todos los días estaba escuchando ___/___ mi querido abuelo hablando de la facultad de transporte.**Todos los días estaba escuchando a mi querido abuelo hablando de la facultad de transporte.**Сваки дан сам слушала мој вољеног деда да прича о Саобраћајном факултету.**Yo que tú, llamaría ___/___ tu tía.**Yo que tú, llamaría a tu tía.**Да сам на њеном месту, позвала бих тетуку.**Empecé a llorar y llamé ___/___ mi padre.**Empecé a llorar y llamé a mi padre.**Почела сам да плачем и позвала сам оца.**Tuve que llamar ___/___ mi abuela.**Tuve que llamar a mi abuela.**Морала сам да зовем моју бабу.**Tuve que despertar ___/___ mi hermana.**Tuve que despertar a mi hermana.**Морала сам да пробудим сестру.**Él mandó ___/___ un hombre.**Él mandó a un hombre.**Он је послао једног човека.**Pregunté a mi amiga Ana si había visto ___/___ alguien y me dijo que no había visto ___/___ nadie.**Pregunté a mi amiga Ana si había visto a alguien y me dijo que no había visto a nadie.**Упитала сам моју пријатељицу Ану да ли је видела некога и рекла ми је да никога није видела.*

Испред именице или именичке синтагме која врши функцију правог објекта уколико је реч о особи, потребно је користити предлог *a* (Рајић и Маркос Бланко 2009). Поменути предлог у овом контексту нема никакво лексичко значење, већ је обележје функције (Торего 2007). Међутим, анализом корпуса запажа се да се предлог *a* често изоставља када је реч о особи као директном објекту (примери под 1). Изостављање предлога *a* у овом контексту може се тумачити као негативни трансфер из матерњег језика. Ученици се на овом нивоу још ослањају на морфолошки систем свог матерњег језика у којима се испред правог објекта не користи члан. Негативни трансфер чешће се јавља када један елемент из циљног језика не постоји у учениковом Л1, што проузрокује одсуство одређених форми у Л2. Сматра се да се теже усвајају форме и категорије које не постоје у матерњем језику ученика (Бустос Гисберт 1998). Негативни трансфер из матерњег или неког другог језика чешће се запажа код ученика са нижим нивоом знања циљног

језика у односу на оне који су на вишем нивоу (Фернандес 1994). Међутим, треба имати у виду да би тражење образложења грешака искључиво у матерњем језику ученика или неком раније учином језику било поједностављено (Наваро Гала 1999). Наиме, питање је много сложеније, јер услед хипергенерализације правила циљног језика или пак хиперкорекције, може долазити до грешака у вези са употребом предлога у шпанском као циљном језику, а не само због негативног трансфера из неког другог језика (Фернандес 1994). Но, ослањање на структуре матерњег језика не мора нужно резултирати негативним трансфером, већ уколико постоји подударност међу структурама, може доћи до позитивног трансфера. Међутим, знатно чешће не долази до подударности употребе предлога у два језика (Хиралдо Силвериро 1997).

(2)

Sabía que eso no va⁵ ___/___ terminar bien.

Sabía que eso no iba a terminar bien.

Знала сам да се џо неће добро завршити.

У примеру под (2) запажа се изоствљање предлога *a* из глаголске перифразе *ir a* + инфинитив, која означава блиску будућност без обзира у ком времену се изражава, а на српски се преводи футуrom I (Рајић и Маркос Бланко 2009).

(3)

Dentro de diez segundos empezó ___/___ moverse.

Dentro de diez segundos empezó a moverse.

Кроз десет секунди почел је да се мрда.

En 2006 me matriculé ___/___ la facultad.

En 2006 me matriculé en la facultad.

2006. године сам се уписала на факултет.

Два горе наведена примера (3) не могу се тумачити негативним трансфером из српског језика, већ се поменуте грешке приписују недостатку знања да глагол *empezar* („почети“) захтева употребу предлога *a*, а глагол *matricularse en* („уписати се на“).

(4)

Ese día decidí cambiar el colegio.

Ese día decidí cambiar de colegio.

Тој дана сам одлучила да променим школу.

У примеру под (4) запажа се утицај српског језика као матерњег језика ученика. Наиме, глагол *промени* у српском језику је, као и у шпанском прелазни, но не захтева допуну у виду предлога, за разлику од циљног језика.

(5)

Estoy segura ___/___ que ese no va a pasar otra vez.

Estoy segura de que ese no va a pasar otra vez.

Сијурна сам да се џо неће поновити.

Me di cuenta ___/___ que no sabía cómo hacer ese análisis.

Me di cuenta de que no sabía cómo hacer ese análisis.

Схватила сам да нисам знала како да урадим џу анализу.

5 Реч је о грешки која није у фокусу истраживања и односи се слагање времена.

Претходна два примера наведена под (5) илуструју придевске синтагме које захтевају допуну у виду зависне реченице и употребу предлога *de*. Феномен изостављања предлога *de* назива се *queísmo* (Торего 2007).

(6)

Decidimos ir a⁶ paseo aunque era ___/___ noche.

Decidimos ir de paseo aunque era de noche.

Одлучили смо да прошећамо иако је била ноћ.

Era de noche је адвербијални израз. Предлог *de* је саставни део овог израза. Међутим, уколико се ученик ослони на српски као матерњи језик „била је ноћ”, може доћи до поменуте грешке, тј. до изостављања предлога *de*.

б) Додавање предлога

(7)

Cuando vi a Marakana llena de gente, me puse a llorar.

Cuando vi ___/___ Marakana llena de gente, me puse a llorar.

Када сам видела Маракану пуно људи, почела сам да плачем.

Анализом корпуса долази се до закључка да ученици знатно чешће изостављају предлог *a* испред директног објекта када је реч о особи. Међутим, услед хипергенерализације правила циљног језика, у једном раду запажа се додавање предлога *a* када у функцији директног објекта није особа, што илуструје пример под (7). Потребно је нагласити да је реч о индивидуалној грешки, док су грешке наведене под (1) групног карактера.

(8)

Hace dos semanas decidí a cortar mi pelo.

Hace dos semanas decidí ___/___ cortar mi pelo.

Пре две недеље одлучила сам да се ошишам.

Un día decidí a salir a la única discoteca de nuestra ciudad.

Un día decidí ___/___ salir a la única discoteca de nuestra ciudad.

Један дан сам одлучила да изађем у једину дискоотеку у нашем граду.

Como nadie estaba despierto, decidí de jugar con mi perro.

Como nadie estaba despierto, decidí ___/___ jugar con mi perro.

Пош^то нико није био будан, одлучила сам да се поиграм са мојим псом.

Глагол *decidir* („одлучити”) не захтева употребу предлога. Но, ученици услед погрешних аналог^ија са структурама циљног језика, попут *cambiar de* („променити“), додају предлог у контекст који то не захтева, што показују примери наведени под (8). Додавање предлога *de* у контексту који то не захтева назива се *dequeísmo* (Торего 2007).

(9)

Me recuerdo exactamente de lo que pasó.

___/___ Recuerdo exactamente ___/___ que pasó./ Me acuerdo exactamente de lo que pasó.

Тачно се сећам онога што се догодило.

6 У овом примеру запажа се грешка у вези са одабиром погрешног предлога, о чему ће бити више речи у наставку. Затим, може се уочити погрешна употреба члана, што није тема овог рада.

Погрешна употреба предлога у овом контексту додатно је усложњена, јер илуструје непознавање правила да глагол *recordar* („сетити се”) није повратни и да не захтева употребу предлога, док је глагол који има исто значење *acordarse* повратни и захтева употребу предлога *de*. Узрок ове грешке проналази се, пре свега, у утицају матерњег језика ученика у ком је глагол „сетити се” повратни.

в) Погрешан одабир предлога

(10)

Cada de nosotras sabía el texto al memoria.

Cada de nosotras sabía el texto de memoria.

Свака од нас знала је текст на мемори.

Погрешан одабир предлога у примеру под (10) најчешће је резултат непознавања који предлог треба употребити у овом контексту. Ученику је јасно да је потребно употребити предлог, али је због недостатка знања употребљен погрешан предлог, што је резултирало грешком.

(11)

Primeros dos años fui⁷ en el colegio donde estudiaba ciencias.

Primeros dos años iba al colegio donde estudiaba ciencias.

Прве две године ишла сам у школу природног смера.

Tuve que ir en la universidad, trabajo.

Tuve que ir a la universidad, al trabajo.

Морала сам да идем на факултет, на посао.

No salí en ninguna fiesta más de un mes.

No salí a ninguna fiesta más de un mes.

Нисам изашла ни на једну забаву више од месец дана.

Било да је реч о усменој или писаној продукцији изворни говорници српског језика неретко употребљавају предлог *en* иако се предлог *a* користи за означавање правца кретања (примери под 11). Поменута грешка тумачи се као негативни трансфер из матерњег језика на чије се структуре ученици ослањају посебно на нижим језичким нивоима (Алба Кињонес 2009). Може се закључити да до грешака може довести недостатак знања, односно непознавање одређеног правила или примењивање правила у погрешном контексту. Мада, дешава се да ученици спорадично праве грешке иако познају одређено правило (Елис 1994: 56).

(12)

Yo sólo coje⁸ mi maleta y me despedí con ella...

Yo sólo cogí mi maleta y me despedí de ella...

Само сам узела кофер и опростила се од ње.

У примеру под (12) запажа се негативни трансфер из учениковог матерњег језика. У српском језику иза глагола „поздравити се” потребно је употребити предлог „са” (шп. *con*), док то у шпанском није случај. Како је у раду раније напоменуто, ослањање на структуру матерњег језика не мора нужно бити узрок грешке, пошто се може десити да се контрастиране структуре подударе.

7 У питању је грешка у вези са употребом прошлих времена, што није тема овог рада.

8 У питању је грешка у вези са глаголским облицима, што није у било у фокусу овог истраживања.

Но, када је реч о предлозима, подударност у два језика више је изузетак него правило (Хиралдо Силверио 1997).

(13)

Decidimos ir a paseo aunque era ___/___ noche.

Decidimos ir de paseo aunque era de noche.

Одлучили смо да ирошећемо иако је била ноћ.

У примеру под (13) запажа се погрешна употреба предлога. Може се закључити да је то ове грешке дошло услед аналогije са изразом *ir a pasear*. У случајевима када се у сличним конструкцијама употребљава другачији предлог, на наставнику је да својим ученицима укаже на евентуалне потешкоће и различите контексте.

3.3.2. Сујестије за приказ предлога у настави и штеирање грешака у вези са предлозима

Поједини лингвисти везују за следеће предлоге: *a, de, en, con, por* и *para* најфреквентније грешке у шпанском као страном језику када је реч о предлозима, без обзира о ком матерњем језику ученика је реч (Фернандес 1994; Фернандес 1997; Наваро Гала 1999). У овом истраживању у фокусу су били предлози *a, en* и *de*, који су се током наставне праксе у раду са студентима шпанског као лавног језика на Филолошком факултету у Београду показали како проблематично поље за усвајање.

Приликом извођења наставе препоручује се на почетним нивоима систематизовање општих вредности, тј. употребе предлога, док би на вишим нивоима требало прибећи контрастирању предлога матерњег и циљног језика који проузрокују потешкоће приликом усвајања (Сантос Гаргаљо 1993). Но, грешке у вези са правилном употребом предлога опстају и на вишим нивоима (Хиралдо Силверио 1997). Морено Гарсија (1995: 269) препоручује издавајање израза (глагола, придева, именица) заједно са предлогом уз које се користе. Иста ауторка напомиње да је предлоге потребно константно истицати на часовима, а уз глаголе који захтевају употребу одређеног предлога требало би наводити њихове синониме.

Када је реч о исправљању грешака у вези са предлозима, препоручује се да се ученицима издвоје грешке и да им се пружи повратна информација који предлог треба користити у датом контексту. Такође, препорука је да се раде вежбања на часу у вези са поменутом тематиком. Приказивање правила у вези са правилном употребом предлога нема ефекта уколико се она не примењују и не увежбавају у одговарајућим контекстима, и обрнуто, вежбања без експлицитног указивања на правила не помажу правилном усвајању ове комплексне врсте речи (Кано Хинес и Флорес Рамирес 1998). Поједине употребе предлога могуће је аутоматизовати вежбањем, нпр. одређени глаголи или изрази захтевају употребу одређених предлога.

Иако се у новијим уџбеницима шпанског језика може приметити тенденција да се посвећује више пажње предлозима и њиховој употреби, то не решава проблем, јер се примери најчешће наводе без ширег контекста и нема вежбања посвећених овој тематици (Хиралдо Силверио 1997). Наиме, у уџбеницима предлози као тематске целине појављују се ретко и спорадично иако се ради о врсти речи која је проблематична за усвајање код неизворних говорника. Неке употребе предлога могу се усвојити вежбањем, док је за усвајање предлога који

прате глаголе и предлога који се јављају у фразеолошким јединицама неопходно консултовати речник (Хиралдо Силверио 1997). Стога, може се закључити да је на наставнику да доноси додатни материјал са вежбањима која би подстакла ученике на размишљање у вези са правилном употребом предлога.

4. Закључна разматрања

Реч је о граматичким елементима које је због њихове хетерогености тешко систематизовати. Ученици шпанског као страног језика често имају проблема са употребом предлога на различитим нивоима (Переа Силвер 2007), јер они представљају један сложени микросистем који захтева посебну пажњу како професора тако и ученика (Фернандес 1994). Грешке у вези са предлозима могу настајати због утицаја матерњег језика ученика, али оне су и резултат сложеног система предлога шпанског језика (Наваро Гала 1999). Стога, ово је тематика којој треба посветити додатну пажњу током извођења наставе. Потребно је указивати на проблематична поља и изводити различите активности како би се грешке овог типа отклониле и како се не би појављивале и на вишим нивоима.

Наведеним квалитативним истраживањем показано је да на језичком нивоу Б1 ученици шпанског језика матерњи говорници српског језика такође имају потешкоћа. У фокусу овог рада су предлози *a*, *de* и *en*, који су се показали као тешки за усвајање и правилну употребу и у усменој и у писаној продукцији током наставне праксе.

Истраживањем се дошло до резултата да ученици показују тенденцију да: 1. изостављају предлог; 2. додају предлог; или 3. бирају погрешан предлог. Анализирани корпус одговара језичком нивоу Б1. Свакако, за свеобухватнију слику проблематике усвајања ове врсте речи у разматрање би требало узети и друге предлоге и већи број информаната на различитим језичким нивоима, што је сугестија за нека будућа истраживања у овој области. Посебно треба имати у виду да се негативни трансфер из матерњег или неког другог раније ученог језика чешће запажа на нижим нивоима, између осталог и на нивоу Б1, који је у фокусу овог истраживања. Но, ослањање на структуру матерњег језика на вишим нивоима као резултат даје фосилизоване грешке које се знатно теже отклањају (Фернандес 1994; 1997). Свакако, треба имати у виду да је овим истраживањем обухваћен релативно мали број информаната, те анализирани корпус илуструје само неке од грешака у шпанском језику које праве изворни говорници српског језика на језичком нивоу Б1, те је препорука извођење истраживања у овој области које би било усмерено на идентификовање грешака у вези са предлозима које опстају и на вишим нивоима и која обухватају већи узорак.

Извођење истраживања усмерених ка анализи грешака изворних говорника српског језика такође би допринело унапређењу наставе шпанског језика у Србији, али могло би одредити смернице за исправљање грешака, што је још једна од сугестија за нека будућа истраживања.

Литература

Алба Кињонес 2009: Alba Quiñones, Virginia de. "El análisis de errores en el campo del español como lengua extranjera: algunas cuestiones metodológicas". *Revista Nebrija de Lingüística Aplicada*: 5 (3), 1–16

- Бустос Гисберт 1998: Bustos Gisbert, José Manuel. “Análisis de errores: problemas de categorización”. *Dicenda: Cuadernos de filología hispánica*, N° 16, 11–40.
- Гас и Селинкер 2008: Gass, Susan. M. & Larry Selinker. *Second Language Acquisition. An Introductory Course*. 3rd edition. New York and London: Routledge, [Chapter 4 – The role of the native language: an historical overview, 89–120]
- Елис 1994: Ellis, Rod. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Кано Хинес и Флорес Рамирес 1998: Cano Ginés, Antonio & Ana Flores Ramírez. “Instrucciones gramaticales y uso de las preposiciones en castellano”. *Actas ASELE IX*, 519–528.
- Морено Гарсија 1995: Moreno García, Concha. “Las preposiciones. Una experiencia de clase”. *Actas ASELE VI*, 267–273.
- Наваро Гала 1999: Navarro Gala, Rosario. “Análisis de errores en el marco de la lingüística contrastiva: la expresión escrita”. *Actas ASELE X*, 481–490.
- Переа Сильер 2007: Perea Siller, Francisco Javier. “Análisis de errores y enseñanza de las preposiciones de la lengua española como LE”. *MarcoELE. Revista de Didáctica*. 5/2007. <www.marcoele.com>. 01.02.2014.
- Рајић и Маркос Бланко 2009: Rajić, Jelena & Hugo Marcos Blanco. Gramática de la lengua española para serbiohablantes: con ejercicios, Beograd, Zavod za udžbenike.
- Сантос Гаргальо 1993: Santos Gargallo, Isabel. *Análisis contrastivo, análisis de errores e interlengua en el marco de la lingüística contrastiva*, Madrid: Síntesis.
- Тореро 2007: Gómez Torrego, Leonardo. Gramática didáctica del español. Madrid. SM.
- Фернандес 1994: Fernández, Sonsoles. “Las preposiciones en la interlengua de aprendices de E/LE”. *Actas ASELE IV*, 367–380.
- Фернандес 1995: Fernández, Sonsoles. “Errores de desarrollo y errores fosilizables en el aprendizaje de E/LE. Tratamiento didáctico”. *Actas ASELE VI*, 147–154.
- Фернандес 1997: Fernández, Sonsoles. *Interlengua y análisis de errores en el aprendizaje de español como lengua extranjera*. Madrid: Edelsa.
- Хиралдо Силверио 1997: Giraldo Silverio, Inocencio. “Adquisición y uso correcto de las preposiciones *a*, *en*, *para* y *por* en niveles superiores”. *Actas ASELE VI*, 379–386.

ANÁLISIS DE ERRORES EN ESPAÑOL COMO LENGUA EXTRANJERA: USO DE LAS PREPOSICIONES *A*, *DE* Y *EN* EN LA PRODUCCIÓN ESCRITA DE ESTUDIANTES QUE TIENEN COMO LENGUA MATERNA EL SERBIO

Resumen

En este papel se analizan los errores en la producción escrita de estudiantes del segundo curso de español como lengua principal en la Facultad de Filología en Belgrado. El estudio se centra en los errores con respecto a las preposiciones que durante la práctica docente se han mostrado como una clase de palabras difícil para adquirir por parte de estudiantes cuya lengua materna es el serbio. En el comienzo de este papel se dará un marco teórico sobre el análisis de errores y las preposiciones. Después del análisis de corpus, que consiste en 30 redacciones, la autora clasificará los errores con respecto a las preposiciones *a*, *de* y *en*. A continuación, la autora analizará las causas de dichos errores indicando que hay que dedicar más tiempo y prestar más atención a este tema para que los estudiantes de español que tienen como lengua materna el serbio adquieran esta clase de palabras. Al final del trabajo se presentan sugerencias para el tratamiento de este tipo de clases de palabras, así como sugerencias para la corrección de errores.

Palabras clave: análisis de errores, serbiohablantes, preposiciones, español como lengua extranjera

Milica Đuričić

VI ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВЕТА

Марина Шафер¹
Нови Сад

НЕКИ МИТОЛОШКИ И ХРИШЋАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Циљ овога рада јесте анализа фразеологизама у српском језику који садрже лексеме *бог* и *ђаво* (*враџ*), који, као основни појмови митологије, а и хришћанства, најјасније могу представити митолошки и хришћански свет, са својим слојевима и променама, делимично очуваним и осликаним у српској фразеологији. Анализа је вршена са аспекта порекла, а резултати, између осталог, показују да се бог везује за лепо, бело и горе, а ђаво за ружно, црно и доле. Разликовање ових двеју супротстављених слика света, постављање јасне границе између добра и зла, исконска је човекова потреба, присутна како у митолошкој тако и у хришћанској слици света, па тиме присутна и у фразеологизмима тумаченим у овом раду.

Кључне речи: фразеологија, бог, ђаво, митологија, хришћанство

1. УВОД

При стварању фразеологизама у српском језику велико учешће имале су различите митолошке и религијске слике света, обичаји и веровања једног народа, односно културе. Ове представе остају уткане у саставу многих фразеологизама и када се њихова актуелност изгуби, и на тај начин сам језик чува и упознаје своје носиоце са националном културом, носећи у себи богат лингвокултуролошки потенцијал. Анализом појединих фразеологизама могу се открити различити начини виђења света који су у одређеној историјској етапи били карактеристични за један народ, као и варирање и стапање митолошких и хришћанских елемената у веровању једног народа.

Циљ рада јесте откривање неких од ових елемената у српској фразеологији, који ће нам приближити веровања једне културе, а за анализу су одабране фразеолошке јединице које у свом лексичком саставу садрже компоненте *бог* и *ђаво* (*враџ*). Наиме, ови фразеологизми могу нам открити представе бога и ђавола у једној култури, а посредством ових примарних религијских појмова најпре се може доћи до слике веровања једног народа. Нађено је око 250 фразеологизама² са овим лексичким компонентама, а грађа је ексцерпирана из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Јосипа Матешаћа, *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности. Од тога, због ограничености дужине рада, анализом је обухваћено око 40 фразеологизама, а одабрани су они који најбоље илуструју слику бога и ђавола.

¹ safer.marina@gmail.com

² Овај број не обухвата јединице фразеологије у ширем смислу, односно оно што се подразумева под појмом идиома (пословице, изреке, клетве и сл.), иако се многе налазе у Речнику МС и Речнику САНУ сврставајући се у изразе, и спорадично ће бити поменуте у раду.

2. ПОЈМОВИ БОГ И ЋАВО (ВРАГ)

Након периода словенског паганства, које се одликовало политеизмом са елементима пантеизма, Словени развијају веру у једног бога, творца неба и земље, вечно духовно и бестелесно начело. Овај бог управља анђелима и супротставља се сатанском реду, пре свега бесовима (демонима). Они су представљали зле, нечисте духове који саблажњавају човека, наносећи му физичку и моралну штету: болести, пијанства, блудништво и сл. (Толстој, Раденковић 2001: 13–14, 32–33). Касније, особине које су припадале бесовима приписују се ђаволима, односно лексема *бес* повлачи се из употребе, а њен семантички садржај пренет је на лексему *ђаво*. Примарно значење лексеме *ђаво*, које је у вези са хришћанским учењем, јесте пали анђео Деница, Сатана, поглавар свих осталих палих анђела, који је био избачен са неба јер се побунио против Бога (Бајић, Вуловић 2009: 273).

3. ПРЕДСТАВЕ БОГА И ЋАВОЛА У ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Видљиво је да су фразеолошке јединице које садрже компоненте *бог* и *ђаво* (*враг*) настајале под утицајем различитих веровања. У раду ће бити приказани они фразеологизми који у себи садрже описе изгледа бога, односно ђавола, као и простора које настајују. На тај начин може се склопити слика ових бића; она слика која је постојала у свести народа, а потом била утиснута у језик.

3.1. Телесна *лејоша* и *лејоша* душе (*гоброша*)

У Библији хебрејска реч *тôb* преводи се грчким *kalós* и *agathós*, *леј* и *гобар*, и означава особе или предмете који изазивају угодне осећаје или полетно стање целокупног бића, укратко: све што прибавља срећу или олакшава живот на телесном или психичком нивоу (Леон Дуфоур 1980: 205, Мршевић Радовић 2008: 202). У српском језику за веома лепог човека каже се *леј* као *бог* (*леја* као *богиња*). Овај поредбени фразеологизам има за основу интернационални културни стереотип, где бог представља образац савршене телесне лепоте. Ради се, пре свега, о античком богу, грчком и римском; у античкој уметности богови и јунаци замишљају се као лепи, а само најлепши међу њима мотивисали су и конкретизовали овај модел, па тако имамо изразе *леј* као *Ајолон* (*Агонис*) и *леја* као *Венера*. Телесна лепота, односно савршенство људског тела, које је било најадекватнији приказ богова, имало је, дакле, и религиозни смисао (Мршевић Радовић 2008: 197). И са библијског, хришћанског аспекта, учача се да је конотативни садржај лепог у корелацији са добрим.³ Наиме, према библијском схватању, све оно што је добро изнутра, оно што би се назвало лепотом душе, испољава се и на физичком плану, те долази до изједначавања појмова лепог и доброг.⁴

3 На сличан начин објашњава се и фразеологизам *леј* као *анђео*, јер се анђели у народу замишљају као **добра**, чиста, блага, невина небеска бића (у људском мушком облику), које краси и особита **лепота**. И овде се ради о интернационалном стереотипу, који је развијен и проширен под утицајем цркве (Мршевић Радовић 2008: 194).

4 У разговорном стилу савременог српског језика израз *леј(а)* као *бог* има тенденцију да означи искључиво појам телесне лепоте, за који су у српском језику резервисани други модели (*леј* као *слика* – лик на слици је улепшан, што је била битна мотивација за ову фразему, а слични њему су и фразеологизми *леј* као *прилика*, *леј* као *ујис/ујисан*; у предањима виле су девојке изузетне лепоте, дуге расплетене косе, с крилима, те се развија и фразема *леја* као *вила*) (Мршевић Радовић 2008: 195).

3.2. Бело (свешто)

Симболика беле и црне боје, које се налазе на поларним тачкама спектра боја, јесте антонимична (Шевалијер 1983: 56, 76). Бела је боја светлости и живота; белина је супротна црини, боји таме, туге (Леон Дуфоур 1980: 97). У народној култури светлост је оваплоћење лепоте, истине, праведности. Сва Библија истиче сјај, белину бића што долазе с неба. Одвајање светлости од таме јесте први чин Створитељев (Пост⁵ 1,3).⁶ Светлост дочарава присуство Бога, „Бог је свјетлост и у њему нема ни мало таме“ (1 Јов⁷ 1,5). Стога и у фразеологији епитет који се приписује богу јесте управо *бео*, што се да уочити у фраземи *не видети белога бога*⁸ у значењу 'не излазити из куће, не појављивати се нигде'. Неки аутори сматрају да је једно од божанстава код Словена био Бели Бог, а ова претпоставка развијена је према сведочанствима који говоре о постојању Црнобога/Чернобога, који је био зао бог, пандан ђаволу (Толстој, Раденковић 2001: 23, 32, 573–574).

Светлост се везује за натприродно, за бога, у старој религији за Сунце, управо због свог заслепљујућег карактера, које људске очи не могу да издрже. Према хришћанској традицији, Бог се не може видети (Леон Дуфоур 1980: 90). Виђење Бога омогућено је бесмртној души тек након овог живота, па отуда постоји фраза *видети свога бога* као претња и повезана је са значењем 'умрети'. У Матешићевом речнику наводи се: 1) 'бити тешко кажњен, добити заслужену казну' 2) 'у резигнацији, осећати да ће се нешто непријатно догодити и унапред се помирити с тим'.⁹

Светлост и белина који се јављају као епитети бога имају своје порекло како у митолошкој представи бога, тако и у каснијој хришћанској.

3.3. Горе (небо)

Народна религија Словена обилује мотивима дуалистичког осећања света по коме небо као део универзума, 'горњи свет', припада богу, а земља ђаволу. Бог се у народној митологији обично јавља у лику брадатог старца који живи на небу, у великом дворцу, на трону (Толстој, Раденковић 2001: 32). Потврде о оваквом приказу бога сачуване су и у српској фразеологији, нпр. *ухватиши бога за браду* 'постићи што велико/знатно/оно што се чини неостварљивим, постати свемоћан, наћи спас у чему, бити задовољан с постигнутим', као и у идиому *бог је најпре (прво) себи браду створио (оставио)* 'свако је себи најпречи'.

Према српској митологији, врховни бог владао је само небом, а нижим божанствима поделио је владавине на земљи (Кулишић и др. 1998: 38). У Библији, разликују се *физичко* небо и *божје* небо, и ово прво омогућило је човеку схватати ово друго, по принципу преноса са конкретног на апстрактно. Небо измиче човеку, који припада земљи, и постаје за њега недостижно „И нико се не попе на небо осим који сиђе с неба“ (Јов¹⁰ 3,13), те се природно успоставља веза између

5 Пост – Књига Постања (Прва књига Мојсијева).

6 „И рече Бог: *Нека буде свјетло*. И би свјетло.“ (Пост. 1,5). При навођењу библијских цитата, први број означава поглавље (1), док број иза зареза означава стих (5).

7 1 Јов – Прва Јованова посланица.

8 Српски језик познаје и варијанту *не видети белога дана*, те се и у горенаведеном фразеологизму лексема бог може поистоветити са небом.

9 Према тумачењу у Српском митолошком речнику ова фраза сведочи о постојању злих богова, који се помињу и у неким изразима, нпр. *до зла бога* (Кулишић 1998: 39).

10 Јов – Јеванђеље по Јовану.

неба и Бога. И псалмиста вели да је Бог на небу код куће, „водом си покрио дворе своје“ (Пс 104,2).¹¹ Ова повезаност Бога са небеским простором, односно са висинама, како у словенској митологији, тако и у хришћанској религији, посведочена је и у многим фразеологизмима у српском језику: *појетиши се до бога* ‘постићи/достигнути што посебно/велико’, *скидајти (све) богове с неба*¹² ‘јачко псовати’, *дићи руке богу* ‘захвалити, заблагодарити’, *бог ти више куће* ‘бог те видео’ – често уз чуђење: ‘побогу, забога’.

По старом српском миту, врховни небески бог некада је живео на земљи, док је свет био бољи и поштенији, а потом се преселио на небо, када је народ почео да псује божанства (Кулишић и др. 1998: 38). Српски језик познаје фразеологизам *кад је бог по земљи ходао (ходио)* ‘врло давно, у старо/добро време’. У савременом српском језику ово се осећа као формула с асоцијацијама на митско време прапочетка и рајског блаженства у којем су човек и бог били сасвим блиски (Мршевић Радовић 2008: 73).

Из фразеологизама може се склопити слика бога: бог је представљен као леп и бео, има браду, живи на небу, не може се видети у овоземаљском животу. У готово свим описима тешко је повући јасну границу између претхришћанског и хришћанског слоја. Уколико би се анализом, поред ‘физичке’ представе, обухватили и остали аспекти приказа бога у српским фразеологизмима, комплексност и преплитање митолошког и хришћанског момента засигурно би било израженије.

3.4. Ружно, црно

У поредбеним фразеологизмима са значењем ‘врло ружан’, између осталих (*ноћ, смрш, лојов, зробље, мрак*) јавља се компонента *ђаво (враг)* – *ружан као ђаво (враг)*.¹³ Биће антропоморфног облика попут ђавола има животињска обележја која га чине симболом ружноће (Мршевић Радовић 2008: 204). У представи ружног веома важну улогу има црна боја. Ружан значи нечист, прљав, а тако и црно не значи само одређену боју, него и оно што је нечисто, замазано, прљаво. Црна је карактеристична боја ђавола,¹⁴ те постоји поредбени фразеологизам *црн као враг*, у значењу ‘јачко и посве црн’, као и израз *није враг тако црн*¹⁵ у значењу ‘није несрећа тако велика’. Ваво је средиште ноћи насупрот богу, који је средиште вечности (Шевалијер 1983: 143). Оно што је унутра ружно, рђаво, ружно је и споља. Ваво није више само симбол телесног ружног већ и рђавог (зла), и тиме се прелази на морални план, те постоје фразеологизми *и за црнога ђавола, и црnome*

11 Пс 104 – Псалам 104 (Похвала Богу Створитељу).

12 У овом фразеологизму види се траг политеизма, који је био одлика словенског паганства пре покршћавања, и имао је изражену тежњу ка монотеизму, односно врховном богу, који је творац муње. Наиме, гром и муња као отелотворење небеске силе изазивали су дивљење и страх (Толстој, Раденковић 2001: 33, 16). О томе нам сведоче и псовке сачуване у српском језику: *што му богова, што му зрмова*.

13 Овај поредбени фразеологизам дели судбину са фразеологизмом *леп као бог* када говоримо о разговорном стилу стандардног српског језика. Наиме, и један и други свели су своја значења на искључиво телесну лепоту/ружноћу.

14 Међу старим словенским боговима наводи се и у овом раду већ поменути Чернбог/Црнобог, зао бог. Претпоставља се да се овде ради о ђаволу који је уздигнут у ранг богова (Толстој, Раденковић 2001: 32, 573–574).

15 У РМС наводи се израз *није ђаво онако црн како га сликају*, па је овде вероватно дошло до редукције.

ђаволу значења 'и за најгорега, и најгорему'. Лик ђавола претхришћанског је по рекла и ђаволи (односно бесови), антропоморфна су створења покривена црном длаком, црни и у лицу, с роговима на врху чела, реповима, и копитама (једним копитом), избуњеним и крвавим, црвеним очима, са шиљастом брадицом и ретким брковима, повијеним носом као у орла, на прстима имају орлове нокте (Толстој, Раденковић 2001: 171; Кулишић и др. 1998: 160). То се види и у следећим фразеологизмима *вући врага за реи* 'изазивати, тражити батине', *ђаво га је узео у своје канџе* 'почео је да ради, да се понаша како не ваља, пошао је злим путем', *знайши где је ђаво пошкочан* 'бити добро обавештен о нечему, знати и најмању појединост', *ђавола би на леу пошкочао* 'веома је вешт и довитљив, необично је лукав човек'. У вези са последња два фразеологизма, Драгана Мршевић Радовић говори о народном веровању према ком је демон доњег света, односно ђаво, једини обувени демон и има опанке (Мршевић Радовић 1987: 107). Као мотивациона база могло је послужити поткивање копита, али и опанака. Сливковитим фразеологизмом *ђаволу је испод чекића ушекао (побегао)* описује се особа коју је сам ђаво сковао, и која се одвојила од ђаволског света дошавши међу људе, а у речнику стоји 'врло вешт, препреден'. Наиме, на овај фразеологизам утицало је веровање да су куси (стари) ђаволи,¹⁶ који знају много, основали ковачки занат.

Ђаволи су се могли претварати у црну мачку, пса, свињу, змију, чешће путника (Толстој, Раденковић 2001: 171), па вероватно отуда *ђаволу у шорбу ошчићи* 'пропасти, нестати', *искочиши, испасиши ђаволу из шорбе* 'бити врло препреден, снаћи се у свакој ситуацији', *искочиши, скочиши, ушећи врагу из шорбе* 'бити јако обестан, бити несташан/враголаст/препреден/сналажљив'. И божанства, и демони, често су на себе узимали неке људске особине, просјака или путника, а циљ је постизање тајновитости праве природе, како их људи не би препознали (Кулишић и др. 1998: 42).

Према Библији, Сатана (Ђавао) биће је које је само по себи невидљиво, али чије се деловање или утицај очитује у делатности других бића (зли или нечисти духови) или пак у напасти. Стари завет говори о Сатани врло ретко како би се избегао дуализам. Може се уочити да је на српску фразеологију, уколико се говори о 'физичкој' представи ђавола, више утицала народна слика ђавола (бесова) него библијска слика Сатане (Ђавола), а његово негативно дејство универзална је карактеристика и у народним и у хришћанским представама.

3.5. Доле

Као супротност станишту које припада богу, и које се везује за висину, небо, које је усмерено ка горе, очекивано је да се простор становања ђавола везује за земаљске, доње оквире. Фразеологизми који сведоче о смештању ђавола у одређени простор су: *пашчићи као враг на пилићком дну*, *пашчићи (мучићи се) као ђаво у пилићкој води*, *живети као враг у мало воде* са значењима 'врло оскудно/тешко живети; живети тешко, у непрестаним бригаама; врло незгодно/тешко живети'. Према словенској (и српској) митологији, представе ђавола често су везане за водена подручја; они насељавају мочваре, вирове, раскрснице, воденице, бунаре, поноре, језера, ритове, дубоке реке с вртлозима итд. (Толстој, Раденковић 2001: 171; Кулишић и др. 1998: 160). Д. Мршевић Радовић даје тумачење да је овде акценат на свему ономе што се односи на *дубоку воду*; све што је супро-

16 Супротно кусим (старим) ђаволима стоје репоње (млађи) ђаволи (Кулишић и др. 1998: 160).

тно томе дакле *илићка вода*, значи за ђавола изузетну, па и животну опасност – смрт (Мршевић Радовић 1987: 95). Уосталом, вода као природна сила, опасна и несавладива, у мотивационој је бази многих фразеологизама којима се конотирају опасности, страшне муке итд.¹⁷ (Ружић 2011: 114). Фразема *живети као враг* ‘мукогрпно живети’ варијанта је горенаведене, и њено фразеолошко значење непрозирно је док се не сагледа са дијахроног аспекта.¹⁸

Ако се посматрају генеза, порекло народних погледа на божанску силу и схватања о нечистој сили, онда прва води порекло од хришћанства, а друга, умногоме, од словенског паганства (Толстој, Раденковић 2001: 14). На такво стање наилазимо и у представама из наведених фразеологизама. Несумњиво је да је на представу ђавола (врага) далеко већи утицај имало народно веровање и митолошке слике које се везују за ђаволе (бесове), него библијска представа Сатане.

4. ЗАКЉУЧАК

Стару религију Словена (пагански поглед на свет) појава хришћанства само је делимично уништила, постављајући је у нове услове и потчињавајући је својој, значајно вишој, хијерархији вредности (Толстој, Раденковић 2001: 14). Овакав развитак веровања има за последицу акумулираност различитих његових стадијума у језику, па тако и у српској фразеологији, и стога је некада тешко повући границу између онога што припада митологији и народној религији, и онога што припада хришћанству. Анализирани фразеологизми склапају лик бога и ђавола, онакав какав је живео (живи) у свести једног народа, представљајући мали допринос ономе што би се могло открити и ишчитати посматрањем бројних фразема с овим лексичким компонентама.

Извори

Матешић 1982: Ј. Матешић, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Школска књига.

РСМ 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1959: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Литература

Бајић, Вуловић 2009: Р. Бајић, Н. Вуловић, Семантичко-фразеолошка анализа неких лексема са сакралним значењима у српском језику (анђео, ангел/демон, бес), у: *Црквене ситуације, Ниш 6/Church studies, Nis 6*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 271–279.

Кулишић и др. 1998: Ш. Кулишић и др., *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Леон Дуфоур и др. 1980: X. Léon-Dufour et al., М. Криžман (preveo), *Рјечник библијске теологије*, Загреб: Кршћанска садашњост.

¹⁷ Нпр. у *илићкој води* (у *шанким водама*) *бићи*, *доћи на илићак* и сл.

¹⁸ Код Вука Стефановића Карацића такође постоје подаци о смештању ђавола у овакве просторе; нпр. у приповеци *Ђаво и његов шеџри*, где је ђаво представљен као мајстор пливања са дворима на дну воде.

- Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ружић 2011: В. Ружић, Фразеолошке јединице са компонентама 'вода' и 'вагра', у: В. Ружић, С. Павловић (ред.), *Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија Ономастика Синтакса*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 109-122.
- Свето писмо Старога и Новога завета*, превоо С. з.: Ђ. Даничић, превоо Н. з.: В. С. Карацић, Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1993.
- Толстој, Раденковић 2001: С. М. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*, Београд: Zepher Book World.
- Шевалијер, Гирбрант 1983: Chevalier J., Gheerbrant A., *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod.

SOME MYTHOLOGICAL AND CHRISTIAN ELEMENTS IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

This research shows how some basic religious concepts, such as, for example, god (bog) and the devil (vrag/davo) are embedded in the phraseology, so I chose phraseologisms containing these lexical components. Through these performances basic beliefs of a people can be clearly displayed. These phraseologisms, like many others, are holders of the rich lingua-cultural potential and through them we can see how the national and cultural heritage is reflected and preserved in the language. In the creation of such phraseologisms, there is a clear influence of biblical texts, and, on the other hand, Slavic and Serbian mythology. The analysis shows that concept of god is associated with beauty, white, and up while the concept of devil is associated with ugly, black and down. In these conflicting images different layers of religion can be observed.

Key words: phraseology, god, devil, mythology, Christianity

Marina Safer

Маријана Богдановић¹
Београд

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА СЛИКА ЕВРОПЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се на основу анализе три типа података: системских, анкетних и текстуалних реконструише језичка слика Европе у савременом српском језику. Показано је да Европа у српској лингвокултури није само ознака одређеног географског простора већ је и носилац различитих конотативних вредности. За Европу, тачније за њен западни део, традиционално су везани одређени стереотипи као што су култура, богатство и развијеност. Савремене друштвене и политичке прилике пак условиле су перцепцију Европе искључиво кроз политичке категорије, због чега се она у свести нашег народа јавља као прилично аморфан појам. Европа као политички феномен обележена је изразито супротним вредносним ознакама.

Кључне речи: српски језик, семантика, лингвокултурологија, појмовна метафора

1. Уводна реч

Актуелни друштвени токови и процеси глобализације условили су различите културолошке представе које говорници савременог српског језика везују за појам ЕВРОПЕ. Реконструкцијом језичке слике Европе доћи ћемо до одговора на питање како представници нашег народа поимају континент на којем живе, како се он котира у њиховом вредносном систему, као и каква осећања за њега везују.

Концепт ЕВРОПЕ у српском језику биће представљен на основу методолошких поставки Жежија Бартмињског, представника етнолингвистичке лублинске школе.³ Етнолингвистика која се негује у лублинском центру усмерена је ка разоткривању односа језика и културе, будући да је језик један од главних извора виталних и културних вредности одређене друштвене групе.

Централни појмови когнитивне етнолингвистике Жежија Бартмињског јесу: (1) језичка слика света, (2) стереотип – као њен саставни део, (3) когнитивна дефиниција – као инструмент описа стереотипа и, најзад, (4) субјекат који профилише и концептуализује стварност на основу вредности које признаје и перспективе посматрања света коју прихвата. Полазећи од ових теоријских начела, у раду ћемо се бавити реконструкцијом језичке слике Европе и откривати различите културне наносе који су се наталожили у семантичком пољу ове лексеми. Наше истраживање подразумева интердисциплинарни карактер, па ће се, уз доминацију методолошких поставки Жежија Бартмињског, служити, као помоћ-

1 Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs; marijanabogdanovic01@gmail.com

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

3 Теоријске поставке и методолошке основе етнолингвистичке лублинске школе присутне су и у другим научним радовима (исп. нпр. Ристић и Лазић Коњик 2012, Ристић 2013а, 2013б, Драгићевић 2013).

ним средствима, и вредним достигнућима лингвокултурологије и когнитивне лингвистике – методолошких оријентација чији је центар интересовања човек и његово искуствено поимање света који га окружује. Човек као концептуализатор различитих појмовних домена – основни је постулат антропоцентричне парадигме, која се крајем 20. века у лингвистици наметнула као доминантна (Драгићевић 2010: 7).

Циљ рада јесте да се резултати анализе когнитивне садржине појма ЕВРОПЕ системски изложе у виду когнитивне дефиниције, чији је задатак, према Бартмињском, „да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика”. До когнитивне дефиниције Европе доћи ћемо, према методологији Јежија Бартмињског, прикупљањем и обрадом три типа језичких података: системских (подаци из описних речника српског језика), анкетних (резултати спроведене анкете) и текстуалних (подаци ексцерпирани из корпуса савременог српског језика и са портала еминентних медија).

2. *Европа* из угла системских језичких података

2.1. Лексикографска дефиниција. У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) лексема *Европа* третира се искључиво као назив (име) одређеног географског простора: *континент који се протиче између Атлантског океана, Северног леденог океана, планине Урала и Средоземног мора*.⁴ Сама дефиниција је, дакле, садржински саображена традиционалном, уобичајеном знању које носιοци српског језика имају о Европи и културолошки је потпуно празна. Њоме се, наиме, не осветљава никаква културно-социолошка позадина, већ се дати појам профилише искључиво са физичког (географског) аспекта. Речнички профил лексеме *Европа*, као што се види, базиран је искључиво на етикецији њоме означеног појма. Међутим, у сазнајној структури појма ЕВРОПЕ проналазимо различите културне наносе и особине које лексикографска дефиниција не региструје, а срећу се у свакодневной комуникативној пракси.

2.2. Творбени деривати. Лексема *Европа* развија широку палету деривата, у којима су ускладиштене бројне културолошке информације. Анализа творбених деривата на репрезентативан начин показује како корисници српског језика перципирају суштину Европе, какве емоције везују за њу, као и место на којем се овај појам налази на њиховој аксиолошкој лествици. Дефиниције деривата и примери којима је њихова употреба егземплификована важни су за осветљавање концепта ЕВРОПЕ са лингвокултуролошке тачке гледишта. Деривационо гнездо лексеме *Европа* веома је богато⁵: *евројски, Евројљанин, Евројљанка, евроједан, евројец, евројезам, евројезирајши, евројезација, евројезовање, евро-*

4 Лексема *Европа* није засведочена у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* П. Скока, али податак о етимолошком пореклу ове речи налазимо у *Лексикону стараних речи и израза* Милана Вујаклије – Европа: семит. e-reb запад. Вујаклија наводи и мит о томе како је Европа добила име. Наиме, лепа кћи феничанског краља Агенора звала се Европа. Њу је украо Зевс и однео је на Крит, где му је постала жена и родила три сина. Да би овековечио своју љубав, Зевс је наредио да се део света на којем се налази Крит назове по његовој лепотици – Европи (Вујаклија 2009: 275). Мит о Европи има дубоку симболичку вредност као мит о изабраности, срећи и плодности.

5 Грађа за деривате ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС).

иљансџво, евроиљански, Евроијејац, евроијејски, евроијејсџво, евроијејшџина, евроијеисаџи (се), евроиџсџвоваџи, евроиџсџво итд.⁶

Овако велики број деривираних речи, и то од властите именице, може се тумачити актуелношћу европског питања у савременом друштвеном и социјалном контексту.

2.2.1. Лице Европе у огледалу дериваџа

Иако лексикографи по правилу теже потпуној објективности и неутралности приликом одређивања значења речи, речничке дефиниције неких од творбених деривата лексеме *Европа* несумњиво откривају одређен вредносни став према овом појму:

евроијеизам – оно што је карактеристично за евроијску, претежно западно-евроијску, цивилизацију, културу, евроијске језике и сл; тежња за усвајањем такве културе, цивилизације;

евроцентризам – схватање по којем је Европа центар светске цивилизације; *евроијеизираџи* – (у)чинити да нешто или неко прими, добије евроијске особине (у начину живота, култури, уметности и сл.);

евроијејсџво – тежња за усвајањем евроијске културе, евроијске цивилизације; *евроијеизам*.

Већ је из самих дефиниција твореница евидентно да постоји одређени европски културни модел за који се везује све оно што се поима као напредно, развијено и на вишем ступњу цивилизацијског развитка. Наведене речничке дефиниције у први план истичу културни аспект појма ЕВРОПЕ. У њима се суптилно открива и дивљење према европском начину живота, који је предмет маштања и тежњи српског народа.

Посебност европског културног кода утемељена је у вишевековној цивилизацијској надмоћи Старог континента у односу на остале делове света. Наиме, Европа је одувек важила за центар културног живота, стециште интелектуалне елите и образац прогресивних тенденција. Ове карактеристике Европе приметне су и у речничким дефиницијама неких творбених деривата лексеме *Европа*, у којима се тако откривају и одређене културолошке информације.

Као што и сама дефиниција творбеног деривата *евроијеизам* експлицира, под појмом ЕВРОПЕ се подразумева само њен западни део. У свести представника нашег језика Европа је располућен појам. Само је запад Европе са својом економском, друштвеном и културном надмоћи – Европа, а ослабљени исток – није. Због тога се српски народ, иако географски у Европи, суштински не осећа као њен саставни део. То нам потврђују и бројни примери у којима се Европа доживљава као нешто што је удаљено, нешто чему се тежи и чији се ниво жели досегнути.

Начин на који савремени говорник концептуализује појам ЕВРОПЕ недвосмислено се ишчитава и из следећих примера:

6 Важно је напоменути да се у савременом публицистичком дискурсу (језик радија, телевизије, новина) појављују многобројни нови деривати које описни речници нашег језика не региструју: *антиевроијски*, *проевроијски*, *еврокрајџија*, *евроцентричан*, *евроскејџиш*, *евроскејџицизам*, *еврофанатик*, *еврофобичар*, *евроиџимист*, *евроманија*, *еврофилија*. Њих, наиме, пописују наши речници нових речи и израза (исп. нпр. Клајн и Шипка 2011). Ове творенице плод су новијег времена и осликавају потребу модерног друштва за прецизним именовањем свих сегмената представе ЕВРОПЕ, те отуда оволики број лексичких јединица за њихово означавање. Ова чињеница, наиме, јасно упућује на важност Европе и актуелност њеног питања у ванјезичкој стварности.

- (1) *Сељачки син [Вук] ... је тако брзо пришао евројској цивилизацији да се у његовом раду огледају црпе културног Евројейца* (РСАНУ, књ. 5, 139).
- (2) *[Био је] духовити козер и публицисти евројског гласа* (РМС, књ. 1, 830).
- (3) *Ту интелигенцију илаши земља која као да неће моћи да јој пружи толики комфор и богајство ... да може да евројствује* (РСАНУ, књ. 5, 140).
- (4) *Својим звањем ... и својим евројским навикама они су народу ... уливали поверење и ресекти* (РСАНУ, књ. 5, 140).
- (5) *Михаило [је] ... изданак лозе Обреновића, али евројисан и модернисан* (РСАНУ, књ. 5, 139).

Схватање Европе код Срба, како то показују дефиниције деривата и примери уз њих, натопљено је стереотипима са изразитим аксиолошким набојем: у њима се огледа колективна тежња нашег народа ка западњачком начину живота, који је одувек био симбол елитизма и највиших вредности и принципа. Ове стереотипне вредности из ванјезичке стварности нашле су, дакле, свој израз у језику преко семантичког садржаја деривата.

2.2.2. *Наличје Европе у огледалу деривата*

Да представа ЕВРОПЕ није увек идилична, може потврдити следећи дериват: *евројейштина* – (обично у негaтивном смислу), потврђен следећим примерима:

- (1) *Он позна неке најповршине цивилизационе принципе евројейштинине* (РСАНУ, књ. 5, 139).
- (2) *Од куће је ... приучена била стиановитијој „евројейштини“, а сада ... свежа шога није било* (РСАНУ, књ. 5, 139).

На негативну конотацију појма ЕВРОПЕ упућују и примери за неке друге деривате:

- (3) *Сремчеве антиипатије израстају ... из његовог конзервативног става према евројизацији друштвеног живота Срба* (РСАНУ, књ. 5, 139).
- (4) *Били [смо] усрећени негaтивним даровима евројске културе* (РСАНУ, књ. 5, 140).

Семантички садржај пежоративног деривата *евројейштина* обухвата разноврсне одреднице којима носиоци српског језика изражавају негативан однос према Европи и свему што је европско: *приученост, површност, помодарство, малограђанштина*. Уз то, за адекватно разумевање концепта ЕВРОПА важна је и опозиција: Балкан (Србија) – Европа. Ова опозиција темељи се на уверењу о постојању два различита културна кода: европског и балканског, при чему се европским сматра све што је напредно, развијено, културно, модерно, а балканско је, напротив, све оно што је традиционално, неразвијено, конзервативно, варварско.⁷ Дакле, Балкан је само географски део Европе, али је у свести нашег народа, али и Запада, он суштински изван ње: *Млади људи су се у међувремену дебалканизирали и ... постали евројейци* (РСАНУ, књ. 5, 139).

⁷ Да географски појам Балкан данас има и пежоративно значење, показују и дефиниције изведеница *балканац и балканизам*. Тако у шестомном Речнику МС стоји: *балканац – сиров, примитиван човек; балканизам – начин и систем живота балканских народа и држава; поштујући својствене балканцима (по схватању Запада обично презриво); фиг. недовољна културна развијеност*.

Да Србија у културном смислу знатно заостаје за Европом, сведочи и следећи пример: *Србија, знајно европеизирана али сировоџ културноџ сѣања, имала је ... ѿоменуше културне конѣакѣ* (РМС, књ. 1, 830).

Анализа системског материјала показују да позитивно вреднован профил Европе односи превагу над негативним. Наиме, већи је број творбених деривата који Европи приписују културну и цивилизацијску надмоћ, што значи да када просечни говорник српског језика помисли на Европу, он у првом реду мисли на нешто што је по својим културним донетима далеко испред Србије и представља предмет његових сталних тежњи и надања. Мањи број творбених деривата ове лексеме указују на то да Европа за представнике нашег народа представља симбол површности и приучености, а жеља за њеним досезањем знак помодарства и малограђанштине.

3. *Европа* из угла анкетних података

Друга фаза нашег рада на откривању концепта ЕВРОПЕ подразумевала је анкетно испитивање које нам је добро показало на који начин просечни савремени српски језички представник схвата значење овог појма. Анкета је спроведена у две средине – сеоској и градској, на испитаницима које смо поделили по старосној доби у две групе: млађи (< 20 година) и старији (> 40 година). Свака од четири категорије (млађи са села, млађи из града, старији са села, старији из града) бројала је по 25 испитаника, што значи да је анкетом обухваћено 100 представника српског језика.⁸ Резултати анкете су са своје стране помогли да концепт ЕВРОПЕ обогатимо актуелним друштвеним представама везаним за овај појам, које нам анализа системског језичког материјала није откривала.

3.1. Задатак 1. У првом задатку од испитаника је затражено да наведу неколико придева који по њиховом мишљењу најбоље описују Европу. Најпре ћемо представити учесталост одговора на комплетном узорку, коју ћемо у даљем раду називати скупном фреквенцијом. Она у овом захтеву изгледа овако:

богата (21), *развијена* (16), *културна* (15), *лажљива* (14), *непријатељска* (13), *модерна* (13), *велика* (11), *прорачуната* (10), *зла* (9), *недостижна* (7), *лепа* (8), *уређена* (6), *напредна* (6), *хладна* (4), *слободна* (4), *моћна* (4), *луксузна* (3), *зашворена* (3), *либерална* (3), *пренасељена* (2), *забавна* (2), *несложна* (2), *госпољубива* (1), *прогресивна* (1), *ојмена* (1), *перспективна* (1), *цивилизована* (1), *радоходљива* (1), *срећна* (1), *презачужена* (1), *неправедна* (1), *слашкоречива* (1), *наменишча* (1), *робовласничка* (1).

На основу добијених одговора видимо да је Европа изразито аморфан појам у српском језику и српској култури. Код једног дела говорника српског језика Европа заузима високо место у њиховом аксиолошком систему, те за њу везују изузетно позитивне представе: она је за њих културна, модерна, уређена и напредна. Други пак део нашег народа Европу оцењује крајње негативно: она за њих представља синоним непријатељства, зла, лажних обећања и неправедног поступања. Међутим, оно што је заједничко свим испитаницима јесте доживљај Европе као симбола моћи, богатства и луксуза. Треба при том нагласити да, као што асоцијације јасно показују, у свести представника нашег језика Европа се готово редовно изједначава са Европском унијом, па већина њихових одговора служи за

8 Представници млађе популације били су ученици основних школа „Иван Гундулић” са Новог Београда и „Здравко Јовановић” из села Поћута надомак Ваљева. Одраслу популацију чинили су становници Београда и становници два села са подручја општине Ваљево (Поћута и Ровни).

карактеризацију и испољавање односа према тој заједници, а не према Европи као континенту.

На целокупном узорку уочава се дубока поларизованост ставова о Европи. Наше истраживање, међутим, показује и извесне разлике у перцепцији овог појма које су условљене узрастом и/или местом живота.

Најпозитивнији став према Европи заузимају млађи испитаници из градске средине. У највећем броју случајева она је за њих урбано и модерно место које нуди разноврсне могућности за живот и забаву. Њихови вршњаци из руралних средина на Европу гледају за нијансу негативније. У њиховим одговорима могу се видети карактеризације Европе као несложне и нестабилне заједнице која је у сталној кризи. Најевидентније разлике у схватању појма ЕВРОПЕ и у осећањима која се за њу везују испољавају се при поређењу одговора старијих говорника српског језика са села и из града. Наиме, док одрасли из урбане средине на Европу углавном гледају као на веома прогресивну и пожељну тековину савременог друштва (то потврђују врло фреквентни одговори: *богаџа, развијена, модерна, културна, уређена*), докле већина старијих представника из руралних средина према овом појму носи изузетно негативна осећања: у њиховој свести Европа се указује као изразито непријатељска, робовласничка и наметнута творевина (код њих превагу односе негативне карактеризације: *несложна, зла, лажљива, прорачунаџа*).

3.2. Задатак 2. У овом захтеву испитаници су замољени да придев *евројски/а/о* допуне првом именицом која им падне на памет. Скупна фреквенција одговора у другом задатку изгледа овако:

унија (30), *вредности* (12), *јрвенство* (10), *сџандард* (8), *култура* (5), *конџинент* (4), *иуџи* (4), *лига* (4), *држава* (3), *шојинџ* (2), *раџи* (2), *комиџети* (2), *инџеџрација* (2), *заједница* (2), *парламент* (2), *ројство* (1), *менталиџети* (1), *елиџа* (1), *цивилизација* (1), *чланица* (1), *човек* (1), *традиција* (1), *Србија* (1).

Најучесталији одговор у овом задатку, нимало не изненађујуће, била је лексема *унија*. Наиме, процес придруживања Србије Европској унији централна је тема целокупног медијског система, а како медији у високом степену утичу на обликовање мишљења јавног мњења, сасвим је очекивано да управо ова синтагма буде доминантна у свести представника нашег народа. Осим тога, треба подвући и високе фреквенције одговора *вредности*, *сџандард* и *култура* који потврђују доживљај Европе и свега европског као нечег узвишеног, напредног и на високом ступњу цивилизацијског развитка (*евројски сџандард* = високи животни стандард; *евројске вредности* = толеранција, поштовање, разумевање; *евројска култура* = развијена и богата културна баштина).

У одговорима на овај захтев нису се испољиле неке упечатљиве разлике условљене узрастом и/или местом живота, осим што је млађа популација придев *евројски/а/о* често повезивала са лексемама из сфере својих интересовања и факултативних активности: *јрвенство* (10), *лига* (4) и *шојинџ* (2).

3.3. Задатак 3. У трећем задатку тражило се од учесника анкете да конструију ЕВРОПА И _____ допуне првом именицом која им падне на памет. Скупна фреквенција одговора у овом задатку је следећа:

Азија (20), *Србија* (18), *Америка* (12), *ми* (11), *Африка* (7), *свет* (5), *инџеџрације* (4), *паре* (4), *илузије* (3), *обећања* (3), *иакао* (2), *уметности* (2), *наређење* (2), *проџрес* (1), *криза* (1), *осџаџак света* (1), *немођућа мисија* (1), *богаџиство* (1), *нада* (1), *рај* (1).

Овај задатак имао је за циљ да открије са којим појмовима говорници српског језика најчешће повезују Европу. Висока фреквентност одговора попут *Азија, Америка и Африка* показује да су у језичкој меморији говорника називи континената ускладиштени заједно. Међутим, културолошку слику Европе знатно више осликавају остали разноврсни одговори са мањом учесталости јављања. Они поново показују различит однос говорника српског језика према појму ЕВРОПА. За један део наших испитаника Европа представља *илузију, изневерена обећања, немогућу мисију* или чак *шакао*, док други део у Европи види *рај, богајство, прогрес и наду у бољи живот*. Жељу да се постане пуноправни члан европске заједнице и да се достигне европски ниво живота потврђују нам, такође врло фреквентни, одговори *Србија* (18) и *ми* (11), којима су учесници анкете допуњавали наведену напоредну конструкцију. Негативне представе везане за концепт ЕВРОПЕ нешто су приметније код сеоског становништва, и то више старијег него млађег. Разлог томе треба тражити у озлојеђености људи са села који живе у све тежим материјалним условима упркос константном медијском потенцирању Европе као излаза из кризе и шансе за бољи живот.

3.4. Задатак 4. У овом задатку је од испитаника затражено да реченицу: ЈА ЖИВИМ У ЕВРОПИ, АЛИ _____ допуне својим речима. Очекивало се да ће испитаници наводити особине супротне оним представама које везују за садржај првог дела реченице. Добијени одговори прилично су хомогени код свих категорија испитаника, чиме су још једном потврђени стереотипни модели везани за Европу. И у одговорима на овај захтев представа о Европи као континенту је потпуно маргинализована и сведена на своју ужу димензију, тачније – Европску унију. Тако су најчешћи одговори били: ЈА ЖИВИМ У ЕВРОПИ, АЛИ ... *нисам део ње, не у њеном најбољем делу, у делу који је сиромашан, само географски, Србија је далеко од ње, моја земља није члан Европске уније, животињи стандард у мојој земљи је низак, се не осећам ишако, јој не припадам, са мање пара, о њој могу само да сањам, на Балкану* итд. Из наведених одговора јасно се ишчитвају већ уочене устаљене представе које корисници српског језика везују за појам ЕВРОПЕ (ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ): она је за њих далека, недостижна, а уз то и изразито богата и са високим животним стандардом.

3.5. Подаци из асоцијативног речника.

Према подацима из *Асоцијативног речника српског језика* најчешће асоцијације на задати стимулус *Европа* биле су лексеме *континент* (116) и *свет* (62). С обзиром на чињеницу да су асоцијације за овај речник прикупљане 2002. и 2003. године, када питање придруживања Србије заједници европских народа није било толико медијски потенцирано као данас, не чуди што се реакција *унија* нашла по фреквентности на трећем месту. Важнији закључци до којих се анализом асоцијативног материјала може доћи јесу да се Европа у свести говорника српског језика концептуализује као УДАЉЕНО И НЕДОСТИЖНО ОДРЕДИШТЕ: исп. *далеко* (17), *путовање* (16), *недостижно* (3); као НАДА У БОЉЕ СУТРА: исп. *будућност* (15), *излаз, нада* (3), *спас, нешто боље* (1); као ПОТРЕБА ЗА ЗАЈЕДНИШТВОМ СА ОСТАЛИМ НАРОДИМА: исп. *унија* (41), *заједница* (17), *ЕУ* (14), *ми* (10), *Европска Унија* (6), *уједињење* (3), *ја у њој, ми у њој* (1). Како асоцијације показују, за представнике нашег народа Европа је синоним за *културу* (12), *цивилизацију* (8), *савременост* (3), *моћ, најпредност, развијеност, слободу и урбаност* (1). На основу асоцијација можемо закључити и да су прототипичне европске земље *Италија* (7), *Немачка* (6) и *Француска* (5).

Из *Обрајног асоцијативног речника српског језика* види се да је именица *Европа* била најчешћа реакција на стимулусе *унија* (79), *Балкан* (13), *запад* (12), *Немачка* (9), *глобализам* (6), *уједињени*, *виза* (5). Такође, Европа је била реакција и на задате стимулусе *будућности*, *испјед*, *реформе*, *слобода*, *људска права*, *толеранција*, што продубљује представу о Европи као уређеном и напредном друштву у којем су сви видови слободе и права човека у потпуности обезбеђени.

4. *Европа* из угла текстуалних података

Развијање актуелних представа везаних за концепт ЕВРОПЕ показаћемо и на материјалу текстова из електронског корпуса савременог српског језика, као и са портала еминентних телевизијских кућа и дневних листова у Србији.⁹ У овом делу истраживања користићемо се терминолошким и методолошким апаратом когнитивне лингвистике, те ћемо разумевање појма ЕВРОПЕ испитивати помоћу појмовних метафора. Кевечеш истиче да су „неке појмовне метафоре универзалне, али су многе од њих и културно условљене” (Кевечеш 2008: 275). Говорећи о културно условљеним разликама међу појмовним метафорама, он као разлог варијација наводи физичко окружење, социјални контекст, комуникативну ситуацију, историју и ставове говорника о свету. Имајући ово у виду, сачињаћемо листу појмовних метафора које на најбољи начин репрезентују културолошку слику Европе у свести говорника српског језика.

Појмовне метафоре не дају дослован опис реалности, већ само концептуални оквир, те се као такве лакше и брже прилагођавају околностима, усвајају нове конотације и проширују своје семантичко поље упоредо са друштвеним и културним променама. Ове промене се, наиме, најбрже манифестују у политичком животу једне земље. Стога ћемо концептуализацију појма ЕВРОПЕ осветлити кроз призму политичког и институционалног дискурса, који најбоље акумулира разноврсне савремене представе везане за концепт ЕВРОПЕ.

Из корпуса смо издвојили следеће појмовне метафоре помоћу којих се у свести говорника српског језика концептуализује појам ЕВРОПЕ:

1. ЕВРОПА ЈЕ ЦИЉ НЕКАКВОГ КРЕТАЊА.

- *Да ли ће увођењем региона Србија брже стићи у Европу* (Политика, 8. 2. 2014).
- *Генетским истраживањима ове врсте Србија сигурно прави корак ка Европи, али се и суочава са проблемима* (Политика, 17. 6. 2006).
- *Он је дошао да се ... у Немачку враћа са веома добрим осећањем да је пути којим се Србија креће пути ка Европи* (Политика, 30. 3. 2001).

2. ЕВРОПА ЈЕ КУЋА/ДОМ

- *Враћа Европе су ошворена за чистијав регион када се услови буду испунили.* (www.rts.rs 17. 2. 2010).
- *... како би Србија евенуално провирила у евројско двориште и оданде нешто боље осмотрила несташне комшије* (Политика, 28. 6. 2008).
- *Спубови који руше евројски кров* (Политика, 17. 12. 2007; наслов)

3. ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА

А) ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА КОЈА ЈЕ ПРИЈАТЕЉСКИ НАСТРОЈЕНА

⁹ Адреса корпуса: www.korpus.matf.bg.ac.rs

- *Европа чека Србију раширених руку* (Политика, 6. 10. 2010).
- *Верујем да Европа има снаге и воље да помогне у остваривању основног права сваког човека да живи у својој кући* (Политика, 16. 11. 2000).
- *Српски народ који је своју судбину преузео у своје руке треба да зна да је Европа уз њега и да ће му подршка на сваки начин бити пружена* (Политика 14. 1. 2000).

Б) ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА КОЈА ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉСКИ НАСТРОЈЕНА

- *Нама је нарочито потребна Европа, али Европа нас, сјечкавајући наше приближавања Бриселу, и даље кажњава за прошлости* (www.rts.rs, 8. 10. 2008).
- *Европа није праведна према Србији* (www.novosti.rs, 20. 11. 2013).

4. ЕВРОПА ЈЕ ТВРЂАВА

- *Европа подиже бедеме и златово херметички се зашвара* (Политика, 14. 1. 2001)
- *Европа се по многим приликама у „тврђаву Европу“, у коју је тешко ући, колико и у зидинама ојасано средњовековно утврђење.* (www.novosti.rs, 20. 2. 2010).

5. ЕВРОПА ЈЕ ПОРОДИЦА

- *Србија припада Европи. Ми другу, сем европске породице народа и земаља, немамо* (www.b92.net, 13. 6. 2006).
- *Ви сте наша европска браћа и сестре, али с друге стране желимо да бранимо наше европске вредности* (Политика, 8. 10. 2011).

6. ЕВРОПА ЈЕ НЕШТО ШТО СТАЛНО ИЗМИЧЕ

- *Европа је ипак близу, а ипак далеко* (www.rts.rs, 9. 12. 2013).
- *Ипак, народ се покренуо, пробудиле су се наде да се враћа бољеј животи широм ошварају, да је Европа на дохват руке ...* (Политика, 22. 11. 2009).
- *Европа нам је испред носа, мада нам стално измиче* (www.b92.net, 31. 1. 2008).

Као што се из наведених примера види, веома су различита поимања појма ЕВРОПЕ, премда им је базични ниво исти: ЕВРОПА ЈЕ ЕВРОПСКА УНИЈА. Наиме, у савременом политичком говору присутна је тенденција да се лексемом *Европа* означи Европска унија и припадност заједници европских народа. Чињеница да Србија не припада тој заједници довела је до превладавања друштвеног фактора над географским, те српски народ себе више не сматра интегралним делом Европе. Све ово је последица актуелних друштвених и политичких стремљења, у оквиру којих се процес европских интеграција намеће као централно питање.

Већина метафора помоћу којих се концептуализује појам ЕВРОПЕ, односно ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, припада појмовном домену САДРЖАВАЊА, у коме се Србија перцепира као САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ. Ова сликовна схема утемељена је у човековом телесном искуству, у доживљају наших тела као садржала који поседују унутрашњост, спољашњост и границе (Силашки и др. 2009: 118). Европа се тако у појмовном смислу доживљава као омеђен простор – КУЋА/ДОМ или ПОРОДИЦА, што конотира изразиту блискост, топлину, али и спремност за стално проширење европске породице. Сликковна схема САДРЖАВАЊА пројектује се и преко појмовне метафоре ЕВРОПА ЈЕ ТВРЂАВА, само што се

овога пута Европа перцепира као САДРЖАТЕЉ који је добро заштићен и чије границе (бедеме, зидине) није лако прећи.

Најефикасније и најфреквентније метафоре јесу оне по којима се Европа доживљава као циљ кретања, путовања и као особа која је пријатељски настројена, која пружа подршку. Велики број појмовних метафора везаних за концептуализацију Европе као одређишта на које треба стићи одраз су сталних тежњи српског народа за досезањем европског животног стандарда и културног модела. Међутим, Европа се често метафоризује и као циљ који, упркос константним напорима, стално измиче. Недостижност тог циља потврђује се и кроз концептуализацију Европе као тврђаве, опасане бедемима и, као такве, тешко освојиве и неприступачне.

Нарочито су симптоматичне оне појмовне метафоре којима се Европа у политичком говору приближава реципијентима повезивањем са њима блиским и драгим особама, пријатељима и члановима породице. Она је тада потпуно антропоморфизована – има руке, очи, лице, пружа подршку, испуњава обећања, помаже у невољи, надгледа и саветује. На овај начин Европа престаје да буде апстрактан и далек појам, већ у свести говорника оживљава и постаје синоним за заштитнички настројену и добронамерну особу. Ретке су, али не и занемарљиве, потврде перцепције Европе као некога ко непријатељаки и неправедно поступа.

У метафоричком говору Европа се често представља и као кућа, дом или породица. Тада она има врата, стубове, кров, двориште и комшије. Европа је у том случају и једна велика породица чије чланове повезује истоветан систем вредности, ставова и убеђења. Изворни домени у оваквој метафоричкој слици Европе су, нимало случајно, *кућа* и *породица* – као лексеме са изразито позитивним афективним набојем. Тиме се и за Европу, преко конотација које ове две лексеме носе, везују осећаји тоpline, сигурности и слободе.

На крају испитивања текстуалног материјала можемо закључити да је лексема *Европа* најзаступљенија у политичком дискурсу, у оквиру којег се овај појам интенционално представља из одређене перспективе и у оквиру одређеног система вредности. Та је перспектива условљена идеологијом владајуће друштвено-политичке парадигме. Евидентно је да се у језичкој слици Срба Европа дефинише према моделу који је човеку добро познат и који изазива углавном позитивне конотације и пријатне емотивне набоје.

5. Закључак истраживања о концепту ЕВРОПЕ у српском језику

Реконструкција језичке слике Европе у савременом српском језику извршена је на основу анализе три типа података: системских, анкетних и текстуалних. Сваки од ових језичких извора концепт ЕВРОПЕ обогатио је новим детаљима. Европа се показала као слојевит и комплексан појам који се у свести говорника српског језика профилише на различите начине, али увек у зависности од њихових властитих склоности, преференција и система вредности.

Према лексикографској дефиницији *Европа* је само назив за одређени географски простор, али у свакодневном језичком осећању и комуникативној пракси она је много више од тога. По правилу, топоними, као и етници, немају значење, већ служе само као именоватељи одређеног појма. Међутим, актуелне друштвене и политичке прилике утицале су на то да ова лексема добије одређене компоненте значења, пре свега конотацију, која се у свести просечног језичког корисника наметнула као доминантна.

Творбени деривати изведени од именице *Европа* показали су да се иза овог појма крију богати и вишедимензионални национални стереотипи. Они се углавном базирају на друштвено усаглашеној представи ЕВРОПЕ и свега европског као еквивалента за културу, интелигенцију, напредак и богатство. При том, овакав профил Европе односи се само на њен западни део и његову вишевековну цивилизацијску надмоћ. Поливалентност појма ЕВРОПЕ, односно Запада, темељи се, наиме, на дубоком историјском искуству, богатој културној баштини, константној динамичности друштвених процеса и кретања идеја. Отуда међу Србима, као источним Европљанима, осећај суштинског неприпадања континенту чији су интегрални део и осећај вечите тежње ка досезању тог културног модела. Дефиниције мањег броја деривата и примери уз њих показују да се та тежња тумачи као знак помодарства и малограђанштине, а да се сам појам ЕВРОПЕ доживљава као симбол површности и приучености.

Анализа системског материјала показала је, дакле, да се Европа чешће профилише кроз позитивно вредноване категорије. Анкетни материјал пак показује далеко већу поларизованост ставова о Европи у српском језику и српској култури.

Појам ЕВРОПЕ посматран из угла анкетног материјала добио је нову димензију. У актуелној друштвеној стварности Европа је готово потпуно симболички изједначена са Европском унијом. Описни садржаји и вредновање Европе као политичког феномена подлежу субјективном обликовању, те се зато она испољава као прилично аморфан појам. Европа перцепирана у политичким категоријама веома је поларизирана по вредносној оцени српског народа. Наиме, за један део нашег народа овај појам је углавном позитивно одређен, и та позитивна карактеризација нешто је израженија код градске популације. Други део нашег народа пак на Европу гледа као на лошу и непожељну тековину савременог друштвеног и политичког система. Оваква перцепција Европе, како анкетни материјал показује, наглашенија је код сеоског становништва. Ипак, одређен културни образац који се за овај појам везује прилично је универзалан за све слојеве друштва.

Анализа текстовних података показала нам је различите начине концептуализације појма ЕВРОПЕ, који се у оквиру одређене друштвене парадигме интенционално намећу. У српском политичком дискурсу, наиме, углавном су присутне појмовне метафоре преко којих се Европа, односно Европска унија, представља у крајње позитивном контексту и тако суптилно приближава реципијентима. Као главна средства концептуализације истичу се антропоморфизација Европе и њено повезивање са појмовима које карактерише изразито позитиван афективни потенцијал.

На основу свих података које смо исцрпili из три типа језичких извора (системских, анкетних и текстовних) можемо констатовати да је ЕВРОПА важан концепт у српском језику и српској култури. За представнике нашег народа Европа је много више од назива континента на којем живе. Стиче се утисак да је она за већи део српског народа симбол *нарочитије културе и прогреса, материјалног благостања и друштвене супериорности*.

Савремене глобалистичке тенденције присутне у свакодневној медијској пракси условиле су свођење појма ЕВРОПЕ на унију европских народа, који су у заједницу повезани истоветним системом духовних вредности и прогресивних ставова. Управо су политички конфликти довели до тога да Европа, тачније Европска унија, добије прилично супротна вредносна обележја. Овако конституисан феномен Европе детерминисан је супротним карактеристика и увек егоцен-

трично – из перспективе одређеног субјекта и у зависности од његових аксиолошких параметара. Субјективност перцепције појма Европе проистиче из другачијих тачки гледишта посматрача – представника српског народа – на актуелне друштвене и политичке токове, као и из њихових различитих идеолошких уверења. Европа је, дакле, у савременом српском језику изгубила своју географску димензију и поистоветила се са једном друштвеном и политичком творевином – Европском унијом. Ставови српског народа према тако схваћеном појму ЕВРОПЕ прилично су амбивалентни и подељени. Значењска слика појма ЕВРОПЕ, уверени смо, мењаће се у извесној мери паралелно са променом друштвених и политичких прилика у нашој земљи.

Литература

- Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свети*, етнолингвистичке студије, приредио Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић, Београд: SlovoSlavia.
- Бугарски 2005: Р. Бугарски, *Језик и култура*, Београд: XX век.
- Вујаклија 2009: М. Вујаклија, *Лексикон сџраних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић и др. 2011: Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић, *Обрашци асоцијативни речник српског језика: од реакције ка стимулусу*, Београд: Службени гласник – Београдска књига.
- Драгићевић 2013: Р. Драгићевић, „Лингвокултуролошка анализа концепта слобода у српском језику и српској култури”, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 42/3, Београд: Међународни славистички центар, 43–59.
- Клајн и Шипка 2011: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*, Београд: Прометеј.
- Кевечеш 2008: Z. Kövecses, „Culture, Language, and Metaphor Variation”, in: *ELLSSAC Proceedings. Vol. I / International Conference: English Language and Literature Studies: Structures across Cultures* [edited by K. Rasulić and I. Trbojević Milošević], Београд: Филолошки факултет.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига – Филолошки факултет у Београду – Службени лист СЦГ.
- Поповић 2006: Љ. Поповић, „Прототип и стереотип у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима”, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 175–215.
- Поповић 2008: Љ. Поповић, *Језичка слика сџварности. Когнитивни аспекти контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Расулић 2004: К. Расулић, *Језик и просторно искуство: Концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Расулић 2008: К. Расулић, „On the conceptualization of the European Union across EU boundaries”, in: *ELLSSAC Proceedings. Vol. I / International Conference: English Language and Literature Studies: Structures across Cultures* [edited by K. Rasulić and I. Trbojević Milošević], Београд: Филолошки факултет.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ 1, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 5, Београд: Српска академија наука и уметности, од 1959. године.

Ристић и Лазић Коњик 2012: С. Ристић и И. Лазић Коњик, „Дом у српском језику“, www.rastko.rs/rastko/delo/14705, (26. 07. 2014).

Ристић 2013а: С. Ристић, Стереотип ДОМОВИНЕ у заједничкој концептосфери појмова ДОМА и МАЈКЕ, у: *Зборник Мајнице српске за славистику* (уредник К. Ичин), број 83, Нови Сад: Матица српска, 181–198.

Ристић 2013б: С. Ристић, „Концепт ДОМА у религијском дискурсу“, у: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Тематски зборник (ур. Ј. Грковић Мејдор и К. Кончаревић), Београд: Одељење језика и књижевности САНУ, 255–275.

Силашки и др. 2009: Н. Силашки, Т. Ђуровић и Б. Радић Бојанић, *Јавни дискурс Србије*, Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета.

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ *ЕВРОПЫ* В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе, основанной на анализе трёх типов данных: системные, анкетные и текстуальные, реконструирован языковой образ Европы в современном сербском языке. Европа оказалась многослойным и сложным термином, который в сознании носителей сербского языка профилируется по-разному, но всегда в соответствии со их наклонностями, предпочтениями и ценностями.

Ключевые слова: сербский язык, семантика, лингвокультурология, концептуальная метафора.

Маријана Богдановић

Мартина Ецлер Паску¹
Ойоле

ВЛАСТИТА ИМЕНА КАО ЗНАКОВИ КУЛТУРНИХ ЗНАЧЕЊА У ПРЕВОДИЛАЧКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ (НА ПРИМЕРУ ПРЕВОДА НЕКИХ СРПСКИХ ПРОЗНИХ ДЕЛА НА ПОЉСКИ)

Чланак је покушај приступа проблему културног значења властитих имена у процесу превођења књижевног дела са једног језика на други. Поређење два културна система приказује да су многа конотацијска значења изгубљена у преводу на други језик. Превод сматрамо као комуникацију два симболична простора знакова (семиосфере) који одржавају културно наслеђе, историјска искуства и хијерархију вредности одређене заједнице. На примеру властитих имена (антропонима и топонима) из романа *Херој на магарцу* М. Булаговића, *Убиство са предомишљајем* С. Селенића и *Руски конзул* В. Драшковића представљамо основне проблеме трансформације у семиосферу превода културних значења, које врше важну улогу у интерпретацији књижевног текста оригинала.

Кључне речи: властита имена, књижевни превод, пресупозиција читаоца, опозиција наше – туђе

Питање за место властитих имена у процесу превођења књижевног текста са једног језика на други увек скреће пажњу на мултидимензионални потенцијал њиховог значења у контексту језика и културе оригинала. Оними чувају многе пресупозиционе инфомације, својствене за одређену културу, које у преводу на страни језик подлажу неутралисању/модификацији/адаптацији. Примена теорије семиосфере Ј. Лотмана (1999) омогућава лоцирање властитих имена, поред других језичких знакова, у ширем универзуму културе. Затим семиоза властитих имена није ограничена на денотацију (као што говори логика), него евоцира дубок сематички садржај, значајан за одређену културу, од једноставних вредноносних асоцијација према комплементарним референцама из оквира сфере мишљења и оцењивања, затим и односа који одређују границу између „ми” и „они”². Сасвим је довољно скренути пажњу макар на неке знакове у српској култури као што су Косово поље, Југ Богдан, Арсеније III Чарнојевић или Вук Караџић, код којих значење ван изворне културе – семиосфере – подлаже модификацији и/или неутралисању на многим нивоима. Затим могло би се посматрати да се властита имена ограничавају на друштвене области једне језичке средине (уп. Лубас 1970: 140). Властито име је знак који може функционисати без синтактичког контекста, затим у току језичке комуникације увек врши и процес конкретизације (в. Лубас 1970: 140 и Лубас 1967: 173). Ипак контекст, посебно у књижевном тексту, може често вршити важну улогу у одређивању имплицитних значења властитих имена у комуникацији.

1 martyna.ecler@gmail.com

2 Опозиција сопственог и туђег је основа културног поредка. Грађење властитог простора подразумева да постоји простор других, ипак граница између ова два простора доста је флексибилна.

Оними су у књижевном делу секундарни према стварности и осталим изворима културе; отуда значајано постаје питање њихове интертекстуалности, затим трансфера онима из једне сфере у другу и кореспонденције између ова два простора (уп. Ђесликова 1993: 33). Извор њиховог дела је семиосфера одређене културе. У роману елементи семиосфере подлажу редефинисању, затим се књижевни текст враћа у семиосферу, постаје део ње, на тај начин редефинише/допуњује/додаје нова значења елементима које је аутор романа преузео из семиосфере³. Истовремено се у књижевном делу семантичка мотивација рађа поново, зато што властита имена у књижевном тексту обично настају из неког разлога, мотивисани су књижевном стварношћу која није једнака лингвистичкој етимолошкој мотивацији (Лубас 1970: 143). Конотацијско мишљење, које се активира као последица интерпретације властитих имена, заснива се на културном искуству и особинама денотата, ипак значајан је такође у целом процесу утицај структуре и/или форме онима, дакле додатан садржај може код различитих читалаца опционално да мења слику денотата у зависности од личног искуства и знања читаоца (в. Руткијевић Ханчевска 2012: 22).

Оними врше у књижевном делу неколико значајних функција: 1) идентификациону; 2) локативно-временску; 3) информациону; 4) социолошку; 5) алузивну и 6) семантичку (СО II 2003: 434–435). За разматрање проблема трансформисања властитих имена у текст превода важан постаје аспект коезистенције и међусобних односа одређених функција у случају појединог властитог имена у књижевном делу. За циљ овог теоријског приступа проблему постављам приказ неких семиолошких елемената сачуваних у формалним структурама и симболичним нивоима властитих имена у тексту оригинала и њихов утицај на пољски текст превода⁴ на примеру три романа *Херој на мађарцу* М. Булатовића, *Руски конзул* В. Драшковића и *Убиство с предумишљајем* С. Селенића.

Ограничење/промена или губитак неких садржаја у оквиру интерпретације превода повезано је са појмом пресупозиције, који разумемо овде као укупан фонд одређених информација које су неопходне за разумевање књижевног дела (Мартушевска 2000: 529). Пресупозицију наравно одређују контексти културе у којој настаје роман јер углавном су конотације, асоцијације и симболи везани за елементе националне, етничке и историјске традиције изворне културе (уп. Мартушевска 2000: 531). Процес превођења има утицај на модификације у оквиру пресупозиције јер се две семиосфере узајемно не подударују. Зато постоји питање које су вредности за две културе у процесу превођења заједничке. В. Лубас сматра да: „Циљ превођења књижевног текста није само у томе да се што верније пренесе појмови садржани у језичким знаковима једног језика на појмове другог (о апсолутној тачности превода наравно не може бити ни говора), него и у преношењу додатних семантичких вредности, који на себи носе речи и форме изван појмова сфере” (Лубас 1970: 143). Поређење културних система приказује да се

3 „Значење” властитих имена није дато корисницима језика *a priori* (Мрузек 2004: 10), зато што властита имена функционишу у симболичној сфери културе, подлажу модификацијама у семиосфери. Затим на њихов имплициран садржај утиче нпр. књижевност, уметност или политика. За пример може послужити роман И. Андрића *На Дрини ћуприја* у којем је Вишеград, који је постао позадина за причу, после издања романа проширио свој семантички садржај. Прави Вишеград и Андрићев Вишеград спајају се у једно, према томе врло је копликовано наћи границу између истине и књижевне фикције.

4 Процес translације сматрам као комуникацију два симболичка језичко-културна простора (семиосфере) који кумулишу културно наслеђе, историјска искуства, затим друштвена, као и религијска, традицију и хиерархију вредности дате заједнице.

системи знакова знатно разликују, дакле одређују могућности међусобног дијалога две културе у процесу транслације.⁵ Е. Табаковска (2001: 32) наглашава да број разлика између два језичка система расте пропорционално дужини пута деривације од дубинских до површних структура. Зато тензија између текста оригинала и текста превода проистиче из судара два поретка: нашег и страног (Волек Сан Себастијан 2011: 15–16).

Симболичка значења поједних властитих имена у оригиналном тексту на српском су у великој мери интерпретирана од стране припадника српског културног простора. Сасвим је јасно да ће, у зависности од сопственог мишљења и пресупозиција, читалац текста увеличавати неке елементе текста, док ће друге умањивати (в. Ецлер 2013: 105). Зато што су властита имена врло често повезана са националним и етничким вредностима, треба имати у виду да ће читалац правити селекцију њиховог садржаја, затим опционалност интерпретације још више истиче важност симболичких значења онима за процес транслације.

У међукултурном преводу књижевног дела компликације потичу бар из два разлога: 1) разлика културног простора (семиосфере) два језика и 2) разлика у лексичкој и формалној структури оба језика. То значи се да у процесу књижевне преводилачке комуникације могу издвојити субјективне разлике (комуникационе) и објективне (формалне) (уп. Волек Сан Себастијан 2011: 16). Према томе еквиваленција постаје појам зависан од ситуације. У преводу није важна идентичност, него сличности и разлике које су ефекат функционисања превода дела у другој култури, које настају у процесу рекодификације и интерпретације текста оригинала (Кубињски 2000: 55).

Из чињенице да различите културе другачије концептуализују свет, проистиче делимична неподударност еквивалената у различитим језицима (Червињски 2013: 20). Ова разлика најчешће измиче просечном читаоцу књижевног текста зато што су разлике засноване на нивоу дубинских структура и конотација, обично неприметних, затим читалац прихвата у потпуности модификовани модел представљен у преводу (в. Червињски 2013: 20). Култура превода набацује тексту нужност функционисања у сасвим новој и другачијој средини од изворне. Декодирање књижевног превода од стране читалаца који имају другачију језичку и културну компетенцију природно ће мењати однос између стварности и дела, затим мењаће се и усмереност семиозе (Червињски 2013: 21).

Простор који одлучује о разлици између две семиосфере заправо одлучује о појављивању информација велике вредности; да би интерпретација ипак постала могућа, мора да постоји минимум интерпретационог континуитета (в. Волињска 2004: 2). На обим и садржај овог континуитета утичу одреднице туђег/страног, које могу бити повезане са разноврсним факторима нпр. културним или религијским. Р. Левицки (2002: 44) разматра страност у преводу као елемент интерпретације текста, као особину функционисања датог текста у новој култури. Осим проблема страног, значајна за превод је улога и функција тзв. „греће културе” (Урбанек 2002: 63 и Волек Сан Себастијан 2011: 7–8). Затим, елементе културних кодова у преводу можемо поделити на три изражене групе: 1) ове које припадају простору културе превода; 2) оне које припадају културном простору оригинала; 3) и остале елементе културног кода, дакле страност у тексту превода је мултидимензионална (Волек Сан Себастијан 2011: 14).

5 Р. Јакобсон (1975: 45) примећује да се поређење два језика увек захтева истраживање могућности њихове узајемне преводивости.

Проблем функционисања властитих имена у преводу своди се заправо на њихову полисемантичност⁶. Лексикографија из принципа не узима у обзир у дефинисању значења многих властитих имена, као што су топоними и антропоними, симболчно надграђено културни садржај (уп. Хлебда 2002: 23–24) који функционише у националној свести изворних говорника. Речници често дефинишу властита имена *ignotum per ignotum*, само неке, осим географских обележја описују властита имена приказујући и њихова културна значења (Хлебда 2002: 23). Затим, у разматрању проблематике превођења важан постаје преглед тзв. менталне географије.

Властита имена у књижевном делу, као и у сваком дискурсу, не служе искључиво идентификацији места, особа и објекта него доприносе обележавању стереотипских представа и конотација (уп. Хлебда 2002: 10 и 24). Оними семантички представљају нешто више од означавања и упућивања једино на дериват. Сфера конотација и стереотипа може бити посматрана као дистинктивна.

Сваки роман је одраз когнитивних шема које функционишу у култури у којој је књижевно дело настало. Мрежа свих представа ствара својеврсне менталне мапе (когнитивне мапе), које су дограђене изнад географских и политичких карата, и истовремено су од физичких мапа независне (Хлебда 2002: 15–25)⁷. Људски простор је ментални скуп субјективних и културно обележених репрезентација објективног физичког простора (Хлебда 2002: 11). Ментални простор – семиосфера реални је простор функционисања човека. У семиосфери функционише цели низ метафоричких огледа и културних модела које организују поредак одређене језичке зајднице (Рутковски 2007: 207). Као мрежа менталних представа и културних модела семиосфера је динамична, мултидимензионална, разноврсна и унутарсложена (уп. Лотман 1999: 17). Семиоза знакова је затим урођена у мрежу културних, идеолошки опредељених кодова, који припадају ванјезичкој сфери (Червињски 2013: 19). Ванјезичка сфера саграђена на менталним разноврсним мапама дели простор функционисања групе према контрастима нашег и туђе, према централном и периферијском значењу знакова.

Као што је већ речено, властита имена не односе се једино према одређеном десигнату, већ представљају и друга културна значења која су селективно акти-

6 Обично су у лингвистици имена и називи били издвајани у посебну групу. Ипак, у анализи граматичког система или речничког садржаја ова категорија речи била је изостављена као да није припадала језичком систему (уп. Лубас 1967: 167), одакле и убеђење да се властита имена не преводе. Могло би се такође закључити да најмање проблема преводиоцима праве властита називи који „су лишени додатних, ванпојмовних елемената, то значи најчешће немотивисани називи, чија функција је само означавање одређене особе или места” (Лубас 1970: 143–144). Ипак, узимајући у обзир комуникацију култура у преводу, сложеност проблема много је већа него сам проблем транскрипције или транслитерације, који у целом процесу превођења нису ни најважнији (уп. Лубас 1970: 144).

7 Простор функционише независно од нас, у физичком смислу је објективан, међутим, човек је заправо део простора, дакле просторна мерила су систем референци за нашу перцепцију (в. Хлебда 2002: 11–12). Људски простор је простор који се претворио у место, подједнако прилагођавању простора је један од елемената процеса формирања човечанства, а затим човек тежи и подређивање простора (нпр. прављење мапа) тј. тежи ка концептуализацији и интерпретацији простора (Хлебда 2002: 11). Затим ментална мапа разликује се од физичке тим да састоји се од три димензије – ширине, дужине и вертикале, где ова последња одређује вредноносну оцену (Хлебда 2002: 15). Интерпретацијамапе је селективна и временски променљива, зато што објекти су повезани на основу сличности и разлика, особина и вредности које зависе од историјских чинилаца (Хлебда 2002: 18–21).

вирана у одређеном контексту, те тако постају носиоци симболичних садржина. Може се, затим, проблематика властитих имена у преводу посматрати од стране иделизованог читаоца; тј. властита имена као знакови у процесу превода могу бити приказани на основу поделе на: 1) оне чија се значења заснивају истовремено на језичкој структури и култури језика оригинала (нпр. српска презимена са турским формантима: *Османаџић*) ; 2) оне чија се значења заснивају само на структури језика оригинала (нпр. на семантичкој структури као што су аптроници: *Грубан Малић*); 3) оне чија се значења заснивају само на културним посебностима културе оригинала (нпр. имена истријских и легендарних личности: *Јуџ Боџдан*).

Пошто је одређени фонд заједничких симбола један од елемената који сачињавају колективни идентитет, симболи као што су властита имена спадају или у 1) оне који граде идентитет на основу афирмисања или 2) оне који истичу идентитет заснивајући се на контрасту⁸. На основу неколико примера онима – изабраних антропонима и топонима из три романа *Херој на мађарицу* Булатовића, *Руски конзул Драшковића* и *Убиство с предумишљајем* Селенића приказаћемо неке од основних проблема трансформације симболичних и културних значења која врши важну улогу у интерпретирању књижевног дела у оригиналу, затим такође и у преводу, тј. у обе културе. За разматрање транслације са српског језика на пољски значајан је проблем пограничности и мултиетничности Балкана, затим и полифоничности изворне културе. Мултикултурализам изазива градацију тј. примену градационог модела од имена која евоцирају *наше/своје* према именима која евоцирају различите врсте страности. Ипак, између ова два опозициона пола налазе се имена која садрже много сложенија културна значења, понекад истовремено своја и страна. Овом сложеном унутрашњем дијалогу културних знакова и кодова подлажу све релације своје/туђе у оквиру књижевног дела. Важна је затим чињеница да интерпретацију појединих књижевних дела наслеђујемо као једну од културних компетенција. Српски читалац има пуну пресупозицију потребну за интерпретацију романа који је настао у српском културном универзуму.

Властита имена у књижевном делу – у оригиналу и преводу – постају носиоци додатних конотованих значења као што је идентификација појединца са групом или групе са појединцем, затим категоришу на мапи романа простор, свој и туђи (в. Червињски 2013: 33). Свака национална култура, као што је већ речено, има властиту аксиолошку мапу вредности на којој се ситуирају властита имена и други неутрални називи (Червињски 2013: 34). Топоними и етноними у роману постају културни путокази за изворног читаоца (Червињски 2013: 34); ови трагови на мапи романа стварају мреже вредности и активирају изворе националног памћења. У пољском преводу, наравно, топоними су и даље топоними, имају исту денотацију, међутим, мењају смисао и губе изворна значења (Червињски 2013: 34). Престају вршити улогу знакова културних вредности и постају углавном једино географске одреднице.

У сва три наведена књижевна дела постоје менталне мапе романа на којима се налазе одређена места која у оригиналним текстовима стварају мрежу симболичних трагова и значења. Наравно, највећи део ових места налази се у физичком простору српске културе, само мали део њих су страни елементи за извор-

8 Више о проблемима изградње колективног идентитета пишу Бартмињски и Хлебда (Бартмињски, Хлебда 2008).

ног читаоца. Међутим, постоји цели низ менталних представа које се налазе на граници својег и страног. Њих можемо сматрати хибридним појмовима.

Географски, а затим и ментални простор, који се појављује у романима, повезан је са подручјем целе бивше Југославије. У *Убиству с ђредумишљајем* као један од главних простора збивања приказан је Београд, који читаоца пољског превода асоцира искључиво на географски одредницу – главни град Југославије/Србије. Осим тога појављују се Загреб и Будимпешта, као градови најближи простору својег у оквиру скаларне поделе на *наше/иуђе*. Код Селенића описна одредница Хрватске *лијепа наша*, коју аутоматски примећује читалац изворног текста, у преводу уопште не активира никакве асоцијације.

У роману С. Селенића спомиње се још *Грубишно Поље* и регион *Мославина*. Место које аутоматски подсећа на подручје Хрватске смештено је близу Билогоре, у Бијеловарско-билогорској жупанији. Није без значаја за конотацију Грубишног Поља у контексту оригинала и оружани прогон Срба из Бијелогоре 1991 године. Међутим читалац пољског превода ово властито име уопште не веже са хрватским подручјем.

У роману *Херој на мађарцу* можемо приметити много шири ментални простор засниван на макротопонимима. У тексту се појављују: 1) наша: *Црна Гора, Цетиње, Солун, Скадар, Бијело Поље, Мојковац, Бока которска*; 2) хибридна: *Далмација, Загар, Силић, Босна*; 3) туђа и контарстирана: *Албанија, Тирана*; 4) туђа и више неутрална: *Грчка, Рим, Ајшина*. У пољском преводу изостављена су сва властита имена везана за национално-етничку менталну мапу Балкана. Као сасвим неутралне и на неки начин ближе менталној мапи Пољака прводилац је сачувао једино опште географске називе држава нпр. *Црна Гора* и *Босна*, затим и елементе „треће културе”, које су на сличан начин одаљене од обе културе нпр. *Грчка, Рим, Ајшина* или *Болоња*. Бијело Поље спомиње се, као место збивања, у уводној речи за превод, затим је у тексту замењује помпна апаратива пол. *miasteczko* тј. *градић*. Изостављење неких властитих имена у преводу Булатовићевог романа заснива се вероватно на томе да је прводилац претпоставио да когнитивна ментална мапа изворног текста пољском читаоцу неће да конотира никаква друга значења сем географских. Затим ментална топографска мапа оригинала није неопходна за разумевање Булатовићевог дела. Слично оригиналном делу у преводу ефекат ироније и комедије је постигнут, наравно, и стереотип Италијана је сачуван. Такође, приметљива је граница између ми: грађани малог града и они: Италијани.

У Драшковићевом роману долази у питање још значење и утицај Косова (место збивања) на интерпретацију овог књижевног текста. На географској менталној мапи романа појављују се још *Метихија, Призрен, Ђаковица* и *Приштина*. Неведени топоними на скали су *наша/своја* места. *Косово* се јавља као простор *наш – свети*, контраст за њега је *Албанија*, као туђа и далека земља – њихова/албанска. Затим као део менталне мапе изворног текста појављују се такође као своја – југословенска места: *Црна Гора, Босна, Херцеговина, Сарајево, Цетиње, Подгорица* и *Никић*. Као страног, али на неки начин ипак ближе српској култури него пољској, појављују се *Москва* и *Пејроград*. Због разлике у историјском искуству Срба и Пољака ова два града за пољског читаоца имају сасвим другачије конотације у односу на српског.

Код антропонима, много више него код топонима, примећују се националне и етничке разлике идентитета јунака. У културно опредељеном погледу на свет изузетно важно значење имају властита имена као „културни маркери” (уп. Рут-

ковски 2007: 208). Имплцитан садржај имена ликова много је важнији од експлицитног јер управо он утиче на интерпретацију тих знакова у оригиналу. У српским романима имена ликова обично имплицитно приказују националну, етничку и/или верску припадност јунака. Национална/етничка и/или верска припадност, коју можемо ишчитати на основу имена и/или презимена, односи се на припаднике *нашег* простора и на припаднике туђег простора. Затим, туђи може бити други/непријатељ из *нашег* културног круга или странац.

Код Булатовића страни простор представљају Италијани нпр. *Augusto Napolitano*, *Antonio Preduto*, *Allegretti*, *Basso*, *Tozzi*, *Besta*. Сачињавају одређену мрежу на нивоу простора туђег у роману. Затим на основи креације ових ликова остварује се у роману стеротипска слика Италијана.

У сваком роману као у огледалу сачувана је стереотипска слика света одређене културе. Нећемо овде разматрати одређене поделе стеротипа пошто то није предмет овог чланка. Важно је ипак да већина торетичара превода сматра да стеротипи спадају у групу непреводивих елемената текста оригинала. Међутим, не можемо ово тврдњу прихватити без критике, јер постоје општи стереотипи који нису повезани искључиво са одрђеном националном заједницом (Волек Сан Себастијан 2011: 46–47).

У роману *Руски конзул* симболичан простор подељен је на *шуђи*–албански и *наш*–српски, што је приметно у ауторовом одабиру имена и презима: 1) албанска имена и презимена: *Реџеји*, *Зеџири*, *Мурићи*, *Изети Дауџај*, *Халији Бериша*; 2) српска презимена: *Божовићи*, *Рашовићи*, *Симићи*, *Пејровићи*, *Косијићи*, *Лазовићи*. Наравно, Албанци у роману јесу опозициона група за Србе. Истовремено се приказује стереотипска слика обе групе. Треба имати у виду да колективни идентитет није монолитан, динамичан је, сложен је и комплексан, зависи од контекста (Бартмињски, Хлебда 2008: 14). Такође однос према другим заједницама и њихова стеротипска слика потиче из одређеног погледа на свет и искуства.

Стереотипи у преводу функционишу једино маргинално, али комуникациона перспектива у конструисању превода штити преводиоце од убеђења да се стереотипи деле само на две групе: 1) преводиве – исте или подударне у обе културе 2) и непреводиве – оне које припадају само једној од две културе (Волек Сан Себастијан 2011: 48). Неки стеротипи преносе се у текст превода, иако култура превода није имала контакт са одређеном представом света из културе оригинала. За пример може служити транспозиција стереотипа Албанца у превод романа *Руски конзул* на пољски. И у оргиналу и у преводу употребљени су погрдни етнимими: *Шипиџари* и *Арнауџи* (пол. *Sziptari*, *Arnauci*), које приказују негативан став према Албанцима у роману.

У Драшковићевом роману приказана је промена идентитета главног јунака – доктора Илије Југовића. Један од начина на који јунак покушава да заборави своју прошлост и да се врати истинитом пореклу јесте промена имена и презимена. Алија Османовић, кад сазнаје да је пореклом заправо Србин и да је његова породица страдала од стране муслимана током Другог светског рата, мења име и презиме у Илија Југовић. Ипак, значења која су имплицирани од стране оба презимена (*Југовић* и *Османовић*) много су дубља него етничко и верско опредељење. Значење *Југовић* и *Османовић* не своди се само на опозицију Србин/Муслиман. Конотација презимена *Југовић* је заправо Косово поље, затим конотација презимена *Османовић* је Османска империја. На основи два властита имена приказана је опозиција хришћанин/потурчењак, а затим се отвара низ значења везаних, пре свега, за косовски мит и турску владавину (Османлије – Турци, браћа Југовићи итд.).

Овај историјски митотворни простор – простор националног сећања, у којим су сачувана и многа властита имена историјских и легендарних ликова, засниван је пре свега на метафоричном погледу на свет. Метафоре врше врло важну улогу у конструисању савремене слике света одређене националне/етничке групе. Метафорична употреба властитих имена може вршити још додатну функцију – коногирање историјских значајних места и особа, и тако преносити читаоца директно у одређена „места памћења” (Рутковски 2007: 226).

Карактеристично за митски начин мишљења – религијски, културни или историјски, чак и свакодневни, постаје идентификација бића са свешћу његовог постојања (Токаж 2013: 9). Овај тип мишљења сличан је стереотипском, ипак заснива се на убеђењу о истинитости тј. на вери, док је стереотипно мишљење заснивано на површном, селективном посматрању стварности на коју утичу првенствено емоције (в. Токаж 2013: 9–10). Међутим, границу између стереотипног и митског мишљења није једноставно утврдити.

Низу историјских ликова који се појављују у роману *Херој на мађарцу* Булатовића припада и последња италијанска краљица Јелена Савојска (итал. *Elena di Savoia*) – пореклом из Црне Горе. Приповедач је назива *краљица Јелена*, и на тај начин је ставља у простор *наш – црногорски*, иако се главни део збивања у роману фокусира на италијанску касарну у Бијелом Пољу.

Код Селенића, међутим, постоји игра презимена: „Карадић који није Вуку ништа”. Главна јунакиња прича о Радовану Карадићу у контексту рата у Југославији, који је приказан као позадина свих збивања у роману. Прича се односи истовремено на Вука Стафановића Карадића. Ова за читаоца очигледна оригинална конотација није уопште јасна за читаоца пољског превода, зато што у пољској семиосфери Вук Карадић не функционише, познат је једино Радован.

У романима можемо још наћи антропониме чија су значења заснивана на семантичкој стурктури језика оригинала тј. аптрониме. Име и презиме једног од главних јунака *Хероја на мађарцу – Грубан Малић* на основи семантичких посебности (*Грубан – adj.* груб; *Малић – adj.* мали) на ироничан начин приказује неке особине лика. У пољском преводу преводилац је искористио транслокацију, затим је антропоним изгубио своју примарну колокацију. Пољског читаоца име *Gruban* може асоцирати на *adj. gruby* (срп. *дебео*) или *adj. grubiański* (срп. *безобразан*), затим *Malić* може да упућује на *adj. mały*.

У *Убиству с предумишљајем С. Селенића* један од ликова зове се *Груја Ђока*. Надимак *Ђока* као вулгаризам и аптроним нашао је своје место у пољском преводу – пол. *Gruja Kutas*. Преводилац у том случају превео је на пољски језик надимак који карактерише јунака. Међутим сличну стратегију није применио у односу на друго властито име у истом роману – *Бодан Билогорац*. У том случају преводилац је искористио транслокацију, те се изгубило локационо значење презимена *Билогорац*, које читаоца оригиналног текста аутоматски асоцира на подручје Хрватске.

На основи теоријских разматрања и анализе неколико властитих имена, која се појављују у три српска романа, у закључку можемо приказати неколико извора компликација за пренос властитих имена из семиосфере једне културе у другу. Властита имена у књижевном тексту врло често разликују јунаке на основи њиховог националног и/или етничког идентитета и верске припадности. Ова чињеница показује да се искуство мултиетничности сваке културе разликује од тог искуства у другим културама. На то утичу пре свега другачија историјска искуства и различита интерпретација историјских догађаја.

Затим, треба имати у виду да се уметнички превод због симболике књижевног текста у великој мери заснива на интерпретацији⁹, зато што конструисање превода захтева од преводиоца вешто имитирање – преношење у језик превода, различитих појмова и језичких структура, узимајући у обзир и концептуалне механизме иворног језика на које утиче матерњи контекст (Токаж 2013: 11–12). Не сме се заборавити да је унутрашња ментална мапа културе увек полифонијска. Даље, спољашња полифонија и дијајлошка способност културе не може да постоји без њене унутрашње сложености (в. Волек Сан Себастијан 2011: 27). Властита имена у процесу превођења могу постати елемент унутрашњег блага културе оригинала, која посебно у случају пограничних култура није језичко-културни монолит (в. Волек Сан Себастијан 2011: 27). Ментални мрежа властитих имена у књижевном делу састоји се увек од контраста: 1) наше/туђе и 2) ми/они. Међутим у семиосфери функционишу стереотипска и симболичка значења која су врло често певезана са градационим вредновањем од *нашег* кроз *хибридно* до *страног*.

Слика света представљена у романима дубоко је утемељена у универзуму културе бивше Југославије; сви писци додирују проблем мултиетничности. Мултикултурност Југославије и савремених држава које су настале на њеним рушевинама, заједно са јединственим језичким синкретизмом, са једне стране, и хетероглосијом са друге, стварају посебну унутарсложену врсту семиосфере засноване на традицији мултиетничности (в. Червињски 2013: 19–22).

Неподударност два културна универзума – две семиосфере, дакле и неподударност језичких средстава, јесу чињеница. Још увек је отворено питање везано за међукултурну комуникацију у преведеном тексту: На какав начин функционишу властита имена у семиосфери културе превода и у којој мери промена/губитак њиховог значења утиче на промену интерпретације текста у преводу?

Извори

- Булатовић 1986³: М. Bulatović, *Heroj na magarcu*, Beograd: Prosveta.
- Булатовић 1977: М. Bulatović, *Bohater na ośle*, D. Ćirić-Straszyńska (prevod), Wydawnictwo Łódzkie: Łódź.
- Драшковић 1999: В. Драшковић, *Руски конзул*, Српска реч: Београд.
- Драшковић 2006: V. Drašković, *Rosyjski konsul*, M. Olejniczak, M. Duškov (prevod), Wydawnictwo Adam Marszałek: Toruń.
- Селенић 2009: S. Selenić, *Ubistvo s predumišljajem*, Beograd: Laguna.
- Селенић 2005: S. Selenić, *Zabójstwo z premedytacją*, M. Petryńska (prevod) Wydawnictwo W.A.B.: Warszawa.

Литература

- Бартмињски, Хлебда 2008: J. Bartmiński, W. Chlebda, Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów, *Etnolingwistyka*, br. 20, Lublin, 11–27.

⁹ Наравно, интерпретација елемената књижевног текста заснивана је на личном искуству с једне стране, и на колективном искуству групе, које прихвата одређене шеме интерпретирања стварности, с друге.

- Хлебда 2002: W. Chlebda, Polak przed mentalną mapą świata, *Etnolingwistyka*, 14/2002, 9–27.
- Тесликова 1993: A. Cieślukowa, Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich, u: M. Biolik (red.) *Onomastyka literacka*, Olsztyn, 33 – 39.
- Тервињски 2013: M. Czerwiński, Rola stereotypu w kształtowaniu polifonicznego uniwersum literackiego i kulturowego na przykładzie oryginału i polskiego przekładu *Mostu na Drinie* Ivo Andrića, u: B. Tokarz (red.), *Przekłady Literatur Słowiańskich. Stereotypy w przekładzie artystycznym*, knj. 4/1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 19–36.
- Ецлер 2013: M. Ecler, Przekład serbskich dialogów na język polski w powieści *Rosyjski konsul* Vuka Draškovića. O problemie tożsamości etnonarodowej w przekładzie, *Socjolingwistyka*, knj. 27, 85-107.
- Јакобсон 1975: R. Jakobson, Językowe aspekty tłumaczenia, prewod: Z. Sroczyńska, u: S. Pollak (red.), *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia. Księga druga*, Wrocław, 109–115.
- Кубињски 2000: W. Kubiński, Kognitywna teoria przekładu: nieuchronna oczywistość czy bezużyteczna mżonka?, u: W. Kubińskiego i T.Z. Wolańskiego (red.), *Przekładając nieprzekładalne*, Gdańsk, 51–58.
- Левицки 2002: R. Lewicki, Obcość w przekładzie a obcość w kulturze, u: R. Lewicki (red.), *Przekład. Język. Kultura*, Lublin: UMCS, 43–52.
- Лотман 1999: J. Łotman, *Kultura i eksplozja*, Warszawa: PIW.
- Лубас 1967: В. Лубас, Из проблематике значења властитих назива, *Анали Филолошког факултета*, књ. 7, Београд, 167–192.
- Лубас 1970: В. Лубас, Из проблематике превођења властитих назива, *Филолошки преглед*, књ. 8 св. 1–2, Београд, 139–150.
- Мартушевска 2000: A. Martuszevska, Presupozycje odbiorcy przekładu, u: W. Kubińskiego i T.Z. Wolańskiego (red.), *Przekładając nieprzekładalne*, Gdańsk, 529–536.
- Мрузек 2004: R. Mrózek, Nazwy własne jako przedmiot badawczy onomastyki, u: R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 9–19.
- Руткијевич Ханчевска 2012: M. Rutkiewicz-Hanczewska, Wstęp do semantyki onimicznej: nomina propria i nomina appellativa - inkluzja czy ekskluzja?, u: M. Ološtiak (red.), Jednotlivé a všeobecne v onomastike, 18 slovenská onomastická konferencia, Prešov 12-14 septembra 2011, Prešov: Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity v Prešove, 22–31.
- Рутковски 2007: M. Rutkowski, *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii*, Olsztyn.
- СО II 2003: Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, t. II, E. Rzetelska-Feleszko i A. Cieślukowa (red.), Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Табаковска 2001: E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, prewod A. Pokojaska, Kraków.
- Токаж 2013: B. Tokarz, Wstęp. Wokół stereotypu i jego przekładu u: B. Tokarz (red.), *Przekłady Literatur Słowiańskich. Stereotypy w przekładzie artystycznym*, knj. 4/1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 7–16.
- Урбанек 2002: D. Urbanek, Elementy trzeciej kultury w procesie przekładu, u: R. Lewicki (red.), *Przekład. Język. Kultura*, Lublin: UMCS, 61–70.
- Волињска 2004: A. Wolińska, Symbol jako „eksplozja znaczeń”, *Estetyka i Krytyka*, br. 6/1/2004, 1–9.
- Волек Сан Себастијан 2011: Wolek-San Sebastian K., „Trzecia kultura” a problemy przekładu nowszej literatury chorwackiej, Kraków: WUJ.

**PROPER NAMES AS THE SIGNS OF CULTURAL MEANINGS IN THE
TRANSLATIONAL LITERARY COMMUNICATION (ON EXAMPLE OF
TRANSLATION OF SOME SERBIAN NOVELS TO POLISH)**

Summary

The article is an attempt to discuss the problem of the cultural meanings of proper names in the translation process of a literary work from one language to another. The comparison of two cultural systems shows that many connotative meanings become lost during the translation into another language. The translation is considered to be the symbolic communication of two semiotic spaces (semiosphere) which cultivate the cultural heritage, historical experience and the hierarchy of values of a particular community. Taking proper names (anthroponyms and toponyms) as the case study we present the basic problems of transformation of cultural meanings (the cornerstone of the interpretation of the original literary work) into the semiosphere of the other language. The proper names are from the novels: *Heroj na magarcu* by M. Bulatović, *Ubistvo s predumišljajem* by S. Selenić and *Ruski konzul* by V. Drasković.

Martyna Ecler-Pasku

Бојана Герун¹
Крађујевац

ГРАФИТ КАО ГОВОР ЗИДА

Предмет истраживања овог рада јесу графити и то у оквиру научне дисциплине која је тек у повоју, а реч је о урбаној етнолингвистици. Циљ рада је да се укаже на важност урбане етнолингвистике, као и на њен потенцијал. Постављамо бројна питања – између осталог, и да ли графити припадају супкултури или култури. Посматрамо графит као отворено дело, указујући подједнаку пажњу емитеру поруке, али и реципијенту као конститутивном делу комуникацијског чина. Извршена је подела графита на љубавне, филозофске, мисаоне, религијске, сексуалне/еротске, навијачке, друштвене, политички ангажоване и друге. Резултати су показали да се путем графита и језика *на зајашку*, доводи у питање ауторитет (јединство, систем, хијерархија и хомогеност). С обзиром на то да рад припада теоријском оквиру урбане етнолингвистике, примењена је дескриптивна, аналитичко-синтетичка и класификациона метода.

Кључне речи: графити, урбана етнолингвистика, супкултура/култура, емитер/конзумент, језик на задатку

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У истраживању које је пред нама, основни предмет рада јесу графити и њихова распрострањеност и значај. С обзиром на то да су предмет проучавања урбане етнолингвистике (као и прагматике, због своје истоимене функције), покушаћемо да уочимо одређене језичке законитости које су у њих уткане.

1. ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Рад Предрага Пипера *О урбаној етнолингвистици* објављен је у оквиру Етнолингвистичких проучавања српског и других словенских језика у Београду 2008. године. Циљ овога рада јесте да се, како сам аутор каже, укаже на важност и актуелност истраживања у области урбане етнолингвистике, као и то да се формулишу питања која би била предмет пажње поменуте дисциплине. П. Пипер скреће пажњу на етнолингвистичке специфичности урбаних средина и истиче значај урбане етнолингвистике као посебне лингвистике, која има за предмет језичке специфичности карактеристичне за урбано становништво неког етноса. Поставља питање њене оправданости, и напомиње да је тај феномен предмет и неких других дисциплина, пре свега урбане социологије, културне антропологије и лингвокултурологије. Када је реч о етнолингвистичким проучавањима језичког етнокултурног понашања, Пипер закључује да, за разлику од традиционално схваћене етнолингвистике, која је окренута важном задатку реконструкције духовне културе, урбана етнолингвистика има пред собом првенствено задатак описивања и објашњавања актуелних етнолингвистичких појава, не искључујући задатке предвиђања и планирања даљег развоја, у чему би урбана етнолингвистика била најближа социolingвистици. Примећено је да због ширења

1 gerun.bojana@gmail.com

урбаног начина живота и комуницирања, градови све више личе један на други не само у свом физичком изгледу него и према начину живота градских становника. Пипер још напомиње да се етнолошке и културолошке особености огледају и у графитима, у степену њихове раширености као виду јавне неформалне комуникације, у местима на којима се појављују, у њиховом језику и писму, а још више у њиховом садржају и структури, у ставовима који се у графитима исказују према другим народима и језицима, политичким погледима и погледима на свет. Износи добро познати податак да су аутори графита најчешће представници градске омладине склони неформалном понашању, па и опонашању онога што постоји у другим земљама и да без обзира на то што, по правилу, немају додира са домаћим фолклорним обрасцима, графити заправо сведоче о стварању нових облика комуникативног понашања који нису лишени етнокултурних особености. (Пипер 2008: 311–321)

Зоран Хамовић у чланку *Зашто графити?* (Хамовић 1990: 7–8) каже да графити данас истовремено живе на зидовима као производ девијантног понашања омладине, али и као производ модерне уметности у познатим светским галеријама. Када се пита *како живе графити*, даје одговара да се појављују тајно, откривају спектакуларно као деструктивна активност праћена таласом негодовања медија којим се обликује негативно јавно мишљење; на једној страни полиција кажњава, а на другој, социолози културе, историчари уметности, психолози, траже смисао, узроке и значење појаве. Напомиње Хамовић још и то да ексцентрични уметници својим делом шокирају „пристојну публику”. И најзад, аутор на врло шаљив начин, закључује да графити, губећи свој иронијски дискурс, прелазе у дисертације, магистарске и семинарске радове и трибине, гоје се, како аутор каже, од непотребних зачина и полако умиру.

Ратко Божовић у *Зайису о графитима* констатује да су они заправо агресиван реванш филистарском злодуху ућуткивања, али графит је и партиципација у комуникацији, а чином „скрнављења” чистог зида, можда се подсвесно дефлорише девичанско бело. Како каже Божовић, графити опстају на маргини, скидају маске и алтернативно јавно мишљење стављају у контекст контракултуре. (Божовић 1991: 11–15)

Др Радомир Д. Ђорђевић, у књизи *Град и друштвене промене*, у оквиру одељка под називом *Кодирани град, град порука (знакова и графити)*, на самом почетку, наводи цитат из Бодријарове *Симболичке размене и смрти*, у коме овај аутор каже: „Град више није политичко-индустријски полигон какав је био у XX веку, он је полигон знакова, медија, кода” (стр. 42). Ђорђевић ће за град без графита рећи да је то „чудан град”, град који на тај начин показује да не мисли. У одељку под називом *Семиологија културе и графити*, исти аутор признаје да графити још увек имају призвук маргиналности, девијантности, па и криминалности, али исто тако закључује да постају симболом, знаком, предзнаком и репрезентом „социјалног” у граду, као и индикатором промена у друштву (Ђорђевић 2001: 48–73)

Напоменимо за крај овог уводног дела још и то да пољски лингвиста и фолклориста – Жежи Бартмињски говори о појму „језичке слике света”, која се може довести у везу и са графитима као (језичком) сликом стварности. Овај аутор ће за језичку слику стварности рећи да је:

„...интерпретација стварности садржана у језику која се може представити као комплекс судова о свету, људима, стварима, догађајима. Она је интерпретација а не

одраз, субјективни портрет а не фотографија реалних предмета. Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интерсубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе у датом друштвеном кругу, стварајући јединство мисли, осећања и вредности, секундарно утичући (...) на то како чланови заједнице опажају и разумеју друштвену ситуацију? (Бартмињски 2011: 46)

Овом проблематиком бавили су се многи аутори у својим радовима. С обзиром на то да би позивање на њих превазилазило оквире овога рада, навешћемо овде неке од њих као путоказ ка могућим даљим истраживањем овог феномена. Наслови само неких од радова су: *Град као одашиљач урбаних порука* (Радомир Д. Ђорђевић, Зборник радова филозофског факултета, 2007, књ. 37, 455–471), затим радови из часописа Књижевна критика: часопис за естетику књижевности, год.1, бр. 1, 1970, Београд: *Појава уличарске мисли код нас* (Љубивоје Ршумовић), *Како су се скраћивале руке а продужавали пендреци* (Милован Витезовић), *Графити као урбана поезија ошћора* (Петар Лазић), *Харалд Неџели – сирејер из Цириха* (Луис Петерс), *Графити њујоршког мејроа* (М. Купер и Х. Чалфант), *Вера у графити* (Норман Мајлер) итд.²

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Рад се заснива на теоријско-терминолошком оквиру који Предраг Пипер поставио у свом раду *О урбаној етинолинџвистици* и уопште на његовом погледу на графите као на сведоке савремених дешавања који нису, како он каже, лишени етнокултурних особености, постајући својеврсни сеизмографи, који региструју све етнолошке и културолошке особености једног друштва. Узимамо у обзир и становишта других аутора: Кристала, Андрића, Божовића, Хамовића и др. Користимо се *Поетиком постмодернизма*, теоретичарке Линде Хачион, приликом посматрања графита као отвореног дела.

Пре закључних напомена, извршена је подела графита на: љубавне, филозофске, мисаоне, религијске, сексуалне/еротске, навијачке, друштвене, политички ангажоване и друге.

Методе којима ћемо се углавном служити, а које се чине најпогоднијим за овакву врсту истраживања, јесу дескриптивна и аналитичко-синтетичка метода.

2.1. Графити као отворено дело³

Да ли се овим обликом изражавања утискују трајне вредности или се оне само откривају и изнова прикривају?⁴ Свет предмета подлеже стилизацији и

2 Ни многим писцима није био стран овај начин остављања трага, па тако имамо Гетеа који је 1783. године исписао песму *Пушкинова песма пред ноћ* на зиду једне куће, а у једној од одаја ренесансног замка у Дорнбургу, на прозорском оквиру, стоји запис исписан његовом руком: *Од 7. јула до 12. септембра 1828. овде је боравио Гете*. (Филиповић 1990: 44) Нашег Душка Радовића интересовала је поетска страна графита, па је испод, њему, најзанимљивијих дописао своје стихове. Овим поступком, Душко је на неки начин интимизирао сам тај однос човека и улице и учинио је ближом и топлијом у савременом животу којим живимо.

3 Приликом посматрања графита као отвореног дела, послужила нам је *Поетика постмодернизма*, теоретичарке Линде Хачион.

4 На нека од питања можемо наћи одговоре и у самим графитима, па тако на питање – шта су то графити, стоји графит – ГРАФИТИ СУ АФОРИЗМИ ПРЕПУШТЕНИ УЛИЦИ; зашто је баш

бива оплемењен у зависности од идеје коју носи и самог комуникативног учинка, односно ефицијентности. Присутна је вера у речи, као и, на неки начин, победа тих истих речи (верба) над стварима (рес). Када је реч о стилу којим су писани графити, указали бисмо на Бифонову мисао која каже да – добро писати значи добро мислити, добро осећати и добро се изражавати; потребно је истовремено имати духа, осећања и укуса, а да добар стил није ништа друго до неограничен број истина које представља. Које то истине графити емитују и да ли их производе, видећемо у наставку рада. Циљ графита је, пре свега, оптимална рецептивност, с обзиром на то да се могу посматрати као сигнификативна појава. У зависности од интенционалне ефикасности, графит ће бити добро или лоше прихваћен код реципијената, односно његових конзумента.

С обзиром на то да је циљ графита да оставе утисак на посматрача (посебна врста комуникације, и то дијалога), можемо говорити о графиту као коду а, самим тим, о емитеру (онај који шаље) поруке и рецептору (прималац поруке, као конститутивни делови текста). Захтевају учествовање читалаца у производњи њиховог значења, што је постмодернистички поступак. Оно што је још слично са поменутиим поступком јесте и пермутација, односно трансформација већ постојећег значења, као и поигравање са већ постојећим вредностима, њихова трансвалуација (вредносна помереност) и детронизовање истих. Не постоји заокружена структурна конфигурација и једна истина о човеку и свету, већ плурализам истина. Не чува се толико фигура аутора (анонимност), већ у први план исијава текст по себи. Фуко пише о смрти аутора, односно о томе да није више човек тај који држи дискурс у рукама. Оно што је заједничко графитима и постмодернизму као правцу јесте контекст или интертекст (*одсушни играч који се уишсује* – Дерида), довођење у питање самих ауторитета, јединства, система, хијерархије и хомогености, као и афирмација идентитета путем различитих облика мишљења. Можемо говорити о графиту као о отвореним делу, јер је језик *прена-сељен намерама других* (М. Бахтин), а *текст је онај друштвени простор који не остварује сигурним ни један језик* (Р. Барт). Дакле, важан је контекст и ситуација исказивања и језик *на задатку* (деловање самог језика у виду вербалних реакција на различите околности). Графити су најбољи показатељ да би раздвојеност живота и уметности требало укинути (данас можемо видети бројне позоришне представе које се изводе напољу, чиме се негира позоришни простор као затворени простор). Долази до синкретизма уметности, односно до преплитања књижевности, музике, филма, сликарства и других облика изражавања. Зидни простор исписан графитима постаје простор дебате. Протестира се против друштвених преграда, стратума (културних слојева) и културама (културних образаца); разграђују се постојећи митови и то, најчешће, путем пародије, тако да графит укључује у себе и изазива оно што пародира (ангажовани графити). Треба имати на уму и то да је и језик графита, на неки начин, катализатор одређене идеологије (еманира одређен систем идеја).

Постоје и недовршени графити као врста провокације и подстрека, који могу алудирати на поменуту отвореност истога, на немогућност завршетка, на

зидни простор намењен за њихово постојање, један нам графит одговара – ЗИД ЧВРСТО СТОЈИ ИЗА СВОЈИХ ГРАФИТА; на питање – зашто људи пишу по зиду, наилазимо на графите – ЉУДИ ПИШУ ПО ЗИДУ ДА НЕ БИ ДОШЛИ У СИТУАЦИЈУ ДА ПОГАЗЕ ОНО ШТО СУ НАПИСАЛИ / ЗАШТО ПИСАТИ ПО ЗИДУ? ЗАТО ШТО ЈЕ ТУ! а као ализиу на бројне критике и бурна реаговања на овај начин изражавања, један графит изазива сумњу – КАДА ЈЕ ГРАФИТ НА ЗИДУ ЗГРАДЕ МОКАР, ДА ЛИ ТО ЗНАЧИ ДА ЈЕ ТУ БИО КРИТИЧАР?

уписивање нових значења. Може бити интересантан пример плаката који су штампани поводом стогодишњице смрти Виктора Игоа, на којима он држи књигу без наслова. Пролазници су уписивали *наслове*, који су били у директној вези са друштвеним приликама у Француској (Мирашевић 1991: 29).

2.2. Неке од дефиниција графитија

Реч *графити* води порекло од грчке речи *graphien*, што значи писати, а преносећи се у италијански језик, под појмом *graffito*, где је означавала мозаичко украшавање подова и зидова. Познати су још из античког (Помпеја) и римског времена, а познато је и то да су још пећински људи остављали бројне знакове по зидовима пећина. Код нас су дошли са Запада. Постали су нераздвојни део урбане културе. Драгослав Андрић даје интересантне пробне дефиниције графита (Андрић 1991: 9–10) и то:

- Графити су отисци притисака.
- Графити су једина књига жалбе коју неко чита, хтео–не хтео.
- Графити су огласи путем којих непознати склапају познанства са непознатима, мада остају једни другима непознати.
- Графити мобилишу физичке зидове за борбу против духовних зидова.
- Графити су слободна мисао дотерана до дувара.
- Када би графити умели да говоре, испричали би нам како је то када те притерају уза зид.
- Графитолози су они графолози који читају будућност са зидова.
- Борићемо се за своје идеале до последње капи спреја!

С обзиром на то да обилују вулгарним речима, Драгослав Андрић ступа на страну графита и истиче њихову снагу у виду најбољег оружја, и каже:

- Графито без зрна нонсенса је као зрно грашка без принцезе.
- Ко тебе гранитом – ти њега графитом!

Познате су бројне дискусије о томе да ли су графити облик вандализма или својеврсни уметнички израз, односно да ли припадају култури или супкултури. Језички пуристички видеће у њима опасност и неку врсту скрнављења самог језика, док други неће видети ништа друго до – уметност. Неки иду далеко, па за ту везу човека и зида кажу да датира још из времена када су исписане прве заповести на божанским плочама.

Поседују дозу мистицизма и привлачности (као и забране уопште), с обзиром на то да су углавном анонимни, да настају тајно, обично ноћу (*ви имаше моћ, ми имамо ноћ* – Д. Андрић) и, такорећи, у лету. То не укида њихову вредност, па тако имамо један графит који гласи – АКО ГРАФИТ НАПИШЕШ БРЗИНОМ СВЕТЛОСТИ, ОН ЋЕ ИМАТИ БЕСКОНАЧНО ТЕШКУ ПОРУКУ.

II ПОДЕЛА ГРАФИТА И ЊИХОВА АНАЛИЗА

2.0 Графите можемо поделити на љубавне, филозофске, мисаоне, религијске, сексуалне/еротске, навијачке, друштвене, политички ангажоване и друге. Има и оних који су енигматског карактера, који комуницирају у себи и са собом. Има и обичних натписа у виду потписа, који су, најпре, израз егоистичних потреба, док неки од графита имају искључиво орнаменталну или украсну функцију у виду слика. У њима можемо запазити многобројна изобличења словних и цифарских ознака, декомпозиције, као и изоморфизам, односно једнакост облика и

означеног (скр. је скр. за скр.). Транспозицијом речи, гласова или гласовних скупова, добијају се умерена значења у односу на већ постојеће. Наиме, поједине речи семантичком метаморфозом добијају нова значења. Приметне су и намерне граматичке или стилистичке грешке које су допуштене, јер доприносе еуфонизацији, односно ритмичком оживљавању. Уочавају се и бројне апострофе и екскламације у виду поздрава, клетви и благослова. Подела која је дата у наставку није најпрецизнија, јер постоје бројна преплитања различитих особина у једном истом графиту.

2.1. Много је оних на тему жена и мушкараца, у којима се огледа м е н т а л и т е т нашег н а р о д а, па тако имамо:

ЈЕ ЊУ НЕ УЗИМАМ ОЗБИЉНО, ВЕЋ ЗА ЖЕНУ; ЖЕНА МИ ВИШЕ НЕ ТРУБИ. ИМАМ ДРУГОГА; СВИ МУШКАРЦИ СУ ИСТИ. ЗАР ТО НИЈЕ ПРЕВИШЕ ИСКУСТВА; ПОСТОЈЕ ДВЕ ВРСТЕ ЖЕНА, ОНЕ КОЈЕ ПРИЧАЈУ МНОГО И ОНЕ КОЈЕ НЕ ПРЕСТАЈУ УОПШТЕ; ЖЕНА МУШКАРЦЕМ ПЕРЕ ПРОШЛОСТ, А МУШКАРАЦ ЖЕНОМ ВЕШ; ЖЕНЕ ВОЛЕ АРХЕОЛОГЕ, ЈЕР ЊИМА МОГУ СТАЛНО ДА УВАЉУЈУ КОСКЕ; АКО МУЖ ЖЕНИ ОТВАРА ВРАТА ОД КОЛА ИЛИ МУ ЈЕ НОВА ЖЕНА ИЛИ СУ МУ НОВА КОЛА; ОВА МОЈА ВЕШТИЦА НИКАКО ДА СЕ ПРИХВАТИ МЕТЛЕ; МУШКАРЦИ СУ ЖИВОТИЊЕ! ЖИВОТИЊЕ, ИЗВИНИТЕ; ПАС И КОЊ СУ НАЈВЕРНИЈИ ЧОВЕКОВИ ПРИЈАТЕЉИ. ЖЕНА ЈЕ НА ИЗВАНРЕДНОМ ТРЕЋЕМ МЕСТУ. Исто тако, у једом графиту долази до успостављања равнотеже на врло уместан начин: РЕЧ ГЛУПОСТ ЈЕ ЖЕНСКОГ РОДА. АЛИ И МУШКОСТ ТАКОЂЕ.

Има и оних графита на тему љ у б а в и, без беспотребне патетике:

ТРАЖЕЋИ СЕБЕ, НАИЂОХ НА ТЕБЕ И ПОТПУНО СЕ ИЗГУБИХ; ИМА САМО ЈЕДАН НАЧИН ДА СЕ ВОЛИ 1000 ЖЕНА – ДА СЕ ОД 1000 ЖЕНА ВОЛИ САМО ЈЕДНА; ВОЛЕТИ ЈЕДНУ ЖЕНУ ЗНАЧИ: СВЕСТИ СВЕТ НА МИНИМУМ. ДОБИТИ ЉУБАВ ТЕ ЖЕНЕ ЗНАЧИ: ОД ТОГ СВЕТА ИЗВУЋИ МАКСИМУМ.

Што се тиче оних на тему с е к с у а л н и х о д н о с а, издвајају се: ТРИ НАЈЛЕПШЕ СТВАРИ НА СВЕТУ СУ: ПИЋЕ ПРЕ И ЦИГАРЕТА ПОСЛЕ; КО ТВРДИ ДА ЦИГАРЕТА ПРИЈА ПОСЛЕ СЕКСА, ТАЈ НИЈЕ ПРОБАО ЧВАРКЕ СА ЕУРОКРЕМОМ.

Постоје и они бројни на тему р е л и г и ј е, којима доминира хумор:

КАКО ЈЕ НАСТАО БОГ? ЋАВО ЋЕ ГА ЗНАТИ; ХРИСТА СУ ПРИКУЦАЛИ, ЈЕР ГА ЈЕ ЈУДА ОТКУЦАО; ЦИХАД, ЦИХАД, ЧЕТИРИ НОГЕ...; РЕКОХ: НЕКА БУДЕ СВЕТЛОСТ! ПРИТИСНУХ ПРЕКИДАЧ И БИ СВЕТЛОСТ! И ШТА САДА ДА МИСЛИМ О СЕБИ; НА ГРЕШКАМА СЕ УЧИ, НАРОЧИТО АКО ИХ СЛАВИМО КАО ПРАЗНИКЕ; НИ БОГ НЕМА ФАКУЛТЕТ; А ОНДА ЈЕ НОЈЕВУ БАРКУ ПРЕСРЕЛА НУКЛЕАРНА ПОДМОРНИЦА...; СВЕШТЕНИКУ УКРАДЕН НОВИ BMW. БОГ ДАО, БОГ УЗЕО; ДА ЛИ ЈЕ БОГ ВЕЋИ КАТОЛИК ОД ПАПЕ?

Од ф и л о з о ф с к и х т е м а које су заступљене у графитима, наилазимо на следеће: КАДА СЕ КАНТ СВУКАО И ПОГЛЕДАО НИЗА СЕ, ВИДЕО ЈЕ СТВАР ПО СЕБИ; БИТИ ИЛИ НЕ БИТИ – НЕПОТРЕБНО ПРЕЦРТАТИ; МА ШТА ДЕКАРТ РЕКАО – ЈА НЕ ПОСТОЈИМ АКО ТИ НЕ МИСЛИШ НА МЕНЕ.

Поред с л и к а р с т в а (НЕ СВИЋАЈУ МИ СЕ РУБЕНСОВА ПЛАТНА. СКУПЉАЈУ СЕ ПОСЛЕ ПРАЊА; БОЛИ МЕ УВО ЗА СВЕ! ВИНСЕНТ ВАН ГОГ), запажамо и прожимање к њ и ж е в н о с т и и з и д н е у м е т н о с т и у следећим графитима:

РАСКОЉНИКОВ НИКАДА НЕ БИ УБИО БАБУ ДА ГА ДОСТОЈЕВСКИ НИЈЕ ПОДСТИЦАО НА ТО; ТУЦИТЕ СВОЈУ ДЕЦУ ЧИМ ПОЧНУ ДА ЛИЧЕ НА ВАС (Д. Радовић); ХАМЛЕТЕ, ИЛИ ПРЕСТАНИ ДА СЕ ДВОУМИШ ИЛИ УСТАНИ СА МЕНЕ; РЕКЛА МИ ЈЕ: РОМЕО, БИЋУ ТВОЈА ЈУЛИЈА! ПОБЕГАО САМ ЈЕР НЕ ЖЕЛИМ ДА УМРЕМ МЛАД; БИТИ ИЛ' НЕ БИТИ? ЈОШ ПИТАЊА; ОМИЉЕНИ ЖЕНСКИ ЕПСКИ СТИХ: МИЛИ БОЖЕ УДА ВЕЛИКОГА; ИЛИЈАДА ЈЕ ДЕЛО НЕПРОЦЕЊИВЕ ВРЕДНОСТИ, КОЈЕ ПРЕКО НАШЕ ИЗДАВАЧКЕ КУЋЕ МОЖЕТЕ КУПИТИ ЗА САМО 10 ЕУРА; КАДА ЈЕ ДОШЛА ЗИМА, ЦВРЧАК СЕ СПРИЈАТЕЉИО СА МРАВОЈЕДОМ; ТАКО ЈЕ! – ГОВОРИО ЈЕ ЗАРАТУСТРА; ЂИХА, ЂИХА, ЧЕТ'РИ СТРАНКЕ, СВЕ ЧЕТИРИ ЛУДЕ, ЂИХА, ЂИХА, МИ ИДЕМО, КО ЋЕ ЗНАТИ КУДЕ; ЧЕКАЈ МЕ И ЈА ЋУ СИГУРНО МОЋИ.

У неким графитима долази до спајања са м у з и к о м, па тако имамо:

ТАЈ ЦЕЗ, ТО МОРА ДА ЈЕ ОПЕТ НЕКА МУЋКА; НЕ ИДЕМ ВИШЕ У ОПЕРУ – НЕ ПОДНОСИМ ДА СЕ НЕКО ДЕРЕ НА МЕНЕ; НА НЕКИМ КОНЦЕРТИМА СУ ТОЛИКЕ ГУЖВЕ, ДА ДИРИГЕНТИ ЦЕЛО ВЕЧЕ МОРАЈУ ДА СТОЈЕ; КУД ИДИЈОТИ ТУ И ЈА; НЕ ВЕРУЈЕМ ДА ЋЕ ИСУС ДОЋИ. ТАКО СУ ПРИЧАЛИ И ЗА РОЛИНГСТОУНСЕ; СЛУШАМ АМБИЈЕНТАЛНУ МУЗИКУ. АМБИЈЕНТ МИ ЈЕ ЈЕДНА КАФАНА НА ИБАРСКОЈ МАГИСТРАЛИ.

Може се рећи да је и р о н и ј а, поред х у м о р а, најзаступљенија у графитима. Наредним графитима се то јако добро показује:

СМЕШИ НАМ СЕ БОЉЕ СУТРА. ЦРКАВА ОД СМЕХА; ВОЛИМ ЖИВОТ – УМИРЕМ ЗА ЊИМ; НИЈЕ МАЈМУН КРИВ ШТО ЈЕ ОД ЊЕГА ПОСТАО ЧОВЕК; И ПОБЕДНИК ЈЕ ПОЧЕО ДА НАМ ПОМАЖЕ КАДА ЈЕ СХВАТИО ШТА ГРАДИМО; НИ БУДУЋНОСТ НИЈЕ ВИШЕ КАО ШТО ЈЕ НЕКАД БИЛА; НЕЗНАНОМ ЈУНАКУ СЕ НИШТА НЕ ЗНА. ЧАК НИ ДА ЛИ ЈЕ БИО ХРАБАР; НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ПРОНАЛАЗАК ЈЕ ТЕЛЕВИЗОР. ДА ЊЕГА НЕМА, НЕ ЗНАМ ГДЕ БИХ ДРЖАЛА БОЧИЦУ СА МАСТИЛОМ; ПОШТЕНИ ЉУДИ СУ НЕКАДА МАЊЕ КРАЛИ; АКО УОПШТЕ ПОСТОЈИМ, НАЈСУМЊИЧАВИЈИ САМ ЈА; СУДИЈА ИМА ТРЕМУ КАДА СУДИ ВЕЋЕМ ЛОПОВУ ОД СЕБЕ; ЖИВЕЛА ЈУГОСЛАВИЈА! А САДА ДЕЦО, ХАЈДЕ НА СПАВАЊЕ; ЛАКО ЈЕ БИТИ ПОШТЕН КАД НЕМАШ ДРУГОГ ИЗБОРА; ГДЕ БИ НАМ КРАЈ БИО ДА НИЈЕ ТАКО БЛИЗУ; ИНФОРМАЦИЈЕ МОРАЈУ БИТИ ДОСТУПНЕ НОВИНАРИМА. У ПРОТИВНОМ БИ МОГЛЕ ДА ДОПРУ ДО ЈАВНОСТИ (информисање – не као истинито, већ као прерађена истина).

Поред ироније, а п с у р д је, такође, врло заступљен:

КО ЈЕ ОД НАС ДВОЈЕ СУПРОТАН ПОЛ; БОЉЕ СТО ГОДИНА БОГАТ, НЕГО ЈЕДАН ДАН СИРОМАШАН; ДЕЦА СУ НАСЛЕДНА. АКО ТВОЈИ РОДИТЕЉИ НИСУ ИМАЛИ ДЕЦЕ, НАЈВЕРОВАТНИЈЕ ИХ НИ ТИ НЕЋЕШ ИМАТИ; КАКВА САХРАНА! ТО ТРЕБА ДОЖИВЕТИ; ОДМАХ СЕ ВРАЋАМ, ДОЋИТЕ СУТРА; НИКАД СЕ НЕ ЗНА ШТА ДОЋЕ: ПРЕ ИЛИ КАСНИЈЕ; ИЗГУБИО САМ САТ. ПОШТЕНИ НАЛАЗАЧ ДОБИЈА ДЕСЕТ МИНУТА; МОРА ДА СТЕ БИРАЛИ ПОГРЕШАН БРОЈ. МИ УОПШТЕ НЕМАМО ТЕЛЕФОН.

Поред ироније и апсурда, п е с м и з а м је, такође, заступљен, али без патоса и очајања, чак је видна и помиреност:

ДОБРОВОЉНО СМО ИСТУПИЛИ ИЗ ВАШЕ ИСТОРИЈЕ; ИМА ЛИ ЖИВОТА ПРЕ СМРТИ; ТИК – ТАК, КАКО ТО ПРОЛАЗНО ЗВУЧИ; ЖИВИМ СЈАЈНО, МАДА ИМАМ И ДРУГИХ НЕПРИЈАТНОСТИ; ПОБЕДА ЈЕ ЧИСТА КАО СУЗА, ЈЕР МРТВА УСТА НЕ ГОВОРЕ; БУДУЋНОСТ СЕ НЕЋЕ ОДРЖАТИ

ЗБОГ НЕДОСТАТКА ИНТЕРЕСОВАЊА; РОДИТЕЉИ СУ МИ ПОКЛОНИЛИ КУЋНО ВАСПИТАЊЕ, МОРАЛНЕ ПРИНЦИПЕ И ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ. АЛИ ЈА И ДАЉЕ ВЕРУЈЕМ ДА МИ НИСУ ЖЕЛЕЛИ НИШТА ЛОШЕ.

Оно што је јако интересантно то су многобројне д е ф и н и ц и ј е које нам на врло сликовит начин дочаравају одређене појмове:

ГЛАСАЊЕ – ТО ЈЕ МАЛОГРАЂАНСКО ПРАВО СВАКОГ ЧОВЕКА; ОПТИМИСТА – ЧОВЕК КОЈИ УКРШТЕНЕ РЕЧИ ОДМАХ РЕШАВА ХЕМИЈСКОМ ОЛОВКОМ; ОПТИМИСТ – ЧОВЕК КОЈИ БЕЗ ДИНАРА У ЏЕПУ НАРУЧУЈЕ У РЕСТОРАНУ ШКОЉКЕ, УВЕРЕН ДА ЋЕ У ЊИМА НАЋИ БИСЕР; ТЕЛЕФОН ЈЕ СМРТОНОСНО ОРУЖЈЕ У РУКАМА БЕСПОСЛЕНЕ ЖЕНЕ; ЗАЉУБЉЕНОСТ ЈЕ КАДА СЕ ЗАЉУБИШ У КЊИГУ. ЉУБАВ ЈЕ КАДА ОЖЕНИШ АУТОРА; БРАК ЈЕ ОНО ШТО ДОЛАЗИ ПОСЛЕ ЖИВОТА, А ПРЕ СМРТИ; ЉУБАВ ЈЕ ОБЛИК ДРУШТВЕНОГ ПОНАШАЊА КОЈИ СЕ КАЖЊАВА БРАКОМ; ДОБАР ГЛУМАЦ ЈЕ ОНАЈ КОМЕ ЛЕЖИ СВАКА ГЛУМИЦА; РОЂАЦИ – ЉУДИ КОЈИ ИМАЈУ НЕШТО ДА ТИ КАЖУ ТЕЛЕФОНОМ У НАЈУЗБУДЉИВИЈЕМ ДЕЛУ ФИЛМА; СТУАРДЕСЕ СУ НАЈВЕЋИ ЛЕТЕЋИ СИСАРИ; ХОМОСЕКСУАЛЦИ СУ МУШКАРЦИ ЧИЈИ ЈЕ ПОЛНИ ОРГАН КЛАУСТРОФОБИЧАН; ЖЕНА – ТО ЈЕ НАЈДУЖИ ЕКСПЕРИМЕНТ У ИСТОРИЈИ.

Х у м о р с е најбоље види у следећим графитима:

ОТКАД ЈЕ УМРО, КАО ДА ЈЕ У ЗЕМЉУ ПРОПАО; ТО ЈЕ ЛЕПО С ТВОЈЕ БИЛО КОЈЕ СТРАНЕ; ОСЕЋАМ СЕ ЕВЕНТУАЛНО; КУПАМ СЕ ЈЕДНОМ МЕСЕЧНО – ТРЕБАЛО, НЕ ТРЕБАЛО; ДА ЛИ ЈЕ ХОМЕРОВА УЛИЦА СЛЕПА УЛИЦА; КУПИО САМ НОЋНИ СТО, ПА НЕ ЗНАМ ГДЕ ДА ГА ДРЖИМ ПРЕКО ДАНА; МОГУ ДА ПОДИГНЕМ СЛОНА СА ЈЕДНОМ РУКОМ, АЛИ ГДЕ ДА НАЂЕМ СЛОНА СА ЈЕДНОМ РУКОМ; ЛАКШЕ ЈЕ УЋИ У ИСТОРИЈУ, НЕГО У АУТОБУС ГСБ-А; ЗЕЛЕНО – КАКО ТО ФУНДАМЕНТАЛНО ЗВУЧИ; ТЕШКО ЈЕ ПОДНЕЛА СЛАВУ. ПРЕЈЕЛА СЕ; СЕНИЛНОМ ЧОВЕКУ, ДОК ТРАЖИ ПАСТУ ЗА ЗУБЕ У ФРИЖИДЕРУ, ПРОВРИ ВОДА ЗА КАФУ У РЕРНИ; КАДА ПЕНЗИОНЕР ДОЂЕ ДО КОМШЕНИЦЕ ДА ПОЗАЈМИ МАЛО БРАШНА, ОНА ЗНА ДА ЈЕ ТО САМО ИЗГОВОР. ОН БИ, МАНГУП ЈЕДАН, ДА МУ ОНА ИЗМЕРИ ПРИТИСАК; БОГ ЈЕ ПРВО СЕБИ СТВОРИО БРАДУ, ПА ТЕК ОНДА ФЕМИНИСТКИЊАМА; КАКО СУ ГРКИЊЕ МОГЛЕ СА СТАРИМ ГРЦИМА; ДОК ПОСМАТРАМ ЦРНЦЕ ПИТАМ СЕ – БОЖЕ, КАКВИ ЛИ СУ ИМ ТЕК ЦИГАНИ; КАД ТИ СМРТ ПОЗВОНИ НА ВРАТА, ТИ СЕ КАО ФОЛ ЈАВИ НА ТЕЛЕФОН.

Поред хумора који је најзаступљенији, треба споменути и ц р н и х у м о р као један од начина изражавања:

КАКВА ГИЉОТИНА! БОЛИ ГЛАВА; ХВАЛА ТИ, ЧЕРНОБИЛЕ! ИОНАКО НИСАМ ВОЛЕО СПАНАЋ; СИНЕ, НЕМОЈ ДА ЉУЉАШ БАКУ. НИЈЕ СЕ ЗАТО ОБЕСИЛА; ОТКАД ЈЕ УМРО КАО ДА ЈЕ У ЗЕМЉУ ПРОПАО; ЉУБИ БЛИЖЊЕГА СВОГА, ДОК ЈЕ ЈОШ ТОПАО; ЈА ПЕДОФИЛ?! МА 'АЈТЕ, НЕ БУДИТЕ ДЕТЕ; ЋОРДАНО БРУНО ЈЕ ГОРЕО ОД НЕСТРПЉЕЊА ДА ЧУЈЕ ПРЕСУДУ.

Оно што је јако интересантно јесте мноштво п о с л о в и ц а и и з р е к а које су доживеле неку врсту трансформације, односно транссемантизације. Променом форме, многобројним изостављањима и додавањима, врши се промена значења:

ГРЕШИТИ ЈЕ ЉУДСКИ – СВАЛИТИ КРИВИЦУ НА ДРУГОГ ЈОШ ЈЕ ЉУДСКИЈЕ; ОКО ЗА ОКО – ПАСТА ЗА ЗУБЕ; КО ДРУГОМЕ ЈАМУ КОПА – САМ У ЊУ ОРЛЕАНС; НА МИЦИ СЕ ПОЗНАЈУ ЈУНАЦИ; ХИЉАДУ ЉУДИ – ХИЉА-

ДУ БУДИ! ХИЉАДУ ЖЕНА – ДВЕ ХИЉАДЕ ГРУДИ; ВУК КАРАЏИЋ БИ ДА-НАС РЕКАО: ШИПИ КАО ШТО ВОРИШГО И ВОРИГО КАО ШТО ШЕШПИ; КОГА НЕМА БЕЗ ЊЕГА СЕ МНОЖЕ; ПАМЕТНИЈИ НИКАД НЕ МОЖЕ ТОЛИКО ДА ПОПУСТИ КОЛИКО ГЛУП МОЖЕ ДА ЗАТЕГНЕ; ИСТОРИЈА ЈЕ УЧИТЕЉИЦА ЖИВОТА А ОНДА СУ ДОШЛИ НЕКИ ЉУДИ И СИЛОВАЛИ НАМ УЧИТЕЉИЦУ; И НАД ПОПОМ СЕ НАЂЕ ПОПАДИЈА.

Оно што је приметно јесу и и г р е ч и м а на разне начине:

СТАТИСТИЧАР ЛУПА ПРСТОМ О СТО-ПОСТО; АКО МИ ПОЗАЈМИШ СТО МАРАКА, БИЋУ ТИ ДУЖНИК ЦЕЛОГ ЖИВОТА; ЖИВОТ НА АТЛАНТИДИ ЈЕ ЧИСТА УТОПИЈА; ВОЛИМ ДУГЕ ВЕЗЕ СА ПОДВЕЗИЦАМА; ПОЗВАО САМ ТАЊУ, А ИЗАШЛА ЈЕ ДЕБЉА; СВЕ ТЕЧЕ А И ТЕТКЕ; РАДИТИ, РАДИТИ И САМО РАДИ ТИ; МАРКС, ЕНГЛЕЗ И ЛЕЊИР; КАРДИНАЛНА ГРЕШКА ЈЕ ГРЕШКА ОД СРЦА; ФЕМИНИСТКИЊЕ УМЕСТО ЈЕЛА СОЛЕ ПАМЕТ; УВЕК КАДА НЕКОЈ ДЕВОЈЦИ КАЖЕМ СРЦЕ МОЈЕ ОНА ПОЧНЕ ДА ЛУПЕТА; ЧОВЕК ЈЕ ТУ ДА НАПРАВИ КОРАК, А ЖЕНА РАСКОРАК; ГОЛИЦЉИВИ ЉУДИ ТРЕБА ДА ИЗБЕГАВАЈУ ШКАКЉИВЕ ТЕМЕ; ДАВЉЕНИЦИМА ЗАБРАЂЕНО ДРАЂЕ У ТИХОМ ОКЕАНУ.

Од оних који се обрачунавају са п о л и т и ч к о м сценом и политиком уопште, издвајају се:

САВЕЗНИ КАНЦЕЛАР ЗНА ДВА ЈЕЗИКА: ГОВОРИ НЕМАЧКИ И КОЈЕШТА; ДИПЛОМАТА ЈЕ ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ПЛАЂЕН ДА ДОБРО РАЗМИСЛИ ПРЕ НЕГО ШТО НИШТА НЕ КАЖЕ; ПРЕДСЕДНИК – ТО НИЈЕ ЗАНИМАЊЕ, ТО ЈЕ ДИЈАГНОЗА; ЛЕЊИН ЈЕ ТЕРАО ЖЕНЕ ДА МУ СЕ ПЕЊУ НА ГЛАВУ ДА БИ СЕ ХВАЛИО ДА ИМА ШИШКЕ; СОЦИЈАЛИЗАМ ЈЕ ОД ПОЧЕТКА БИО НЕЕФИКАСАН – ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА БИЛА ЈЕ У НОВЕМБРУ (проблем датирања).

Постоје и они који се издвајају завидном р е ф л е к с и в н о ш ћ у, као на пример: ПРАЗНО ЈЕ ДУБЉЕ; ЗА МЕМОАРЕ НИЈЕ ВАЖНО СЕЂАЊЕ НЕГО ДОСЕТЉИВОСТ; НЕМА САМОУБИЦА, ЊИХ СУ УБИЛИ ДРУГИ; САМОУБИСТВО ЈЕ НАЈИСКРЕНИЈИ ОБЛИК САМОКРИТИКЕ; НЕМА БОЉИХ ЗАЧИНА ОД НОВИХ НАЧИНА; СТВАРАЊЕ СВЕТА БИО ЈЕ ПРВИ АКТ САВОТАЖЕ; РАДИТИ НЕШТО У ПОГРЕШНО ВРЕМЕ ЗНАЧИ ПОДРИГИВАТИ ДОК ТИ ДОДЕЉУЈУ НОБЕЛОВУ НАГРАДУ ЗА КЊИЖЕВНОСТ; ОД СВИХ КОЈИ СУ ГА ВЕКОВИМА ОСВАЈАЛИ, БЕОГРАД ЈЕ ОПРОСТИО ЈЕДИНО БЕОГРАЂАНКАМА; ОДУЗМЕМО ЛИ ДИВЉАКУ ОРУЖЈЕ, УМРЕЂЕ ОД ГЛАДИ. АКО ТО ИСТО УРАДИМО ЦИВИЛИЗОВАНИМ ЧОВЕКУ, НИКО ВИШЕ НЕЂЕ БИТИ ГЛАДАН.

Графити који се јављају као о д р а з с и т у а ц и ј е у земљи:

КАДА СЕ УПУТСТВО ЗА ОТВАРАЊЕ КОНЗЕРВИ НАЛАЗИ У САМОЈ КОНЗЕРВИ, ЗНАЈТЕ ДА ЈЕ КОЗЕРВА ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ; СВЕ ЈЕ У ПОТПУНОМ ХАОСУ, САМО ЈЕ КРИМИНАЛ ОРГАНИЗОВАН; КАКО ДА САЊАМ О БУДУЋНОСТИ, КАД СВИ ОКО МЕНЕ ХРЧУ; ИСПОСТАВИЛО СЕ ДА ЈЕ 500 ГОДИНА ПОД ТУРЦИМА БИЛА САМО ПОЧЕТНИЧКА СРЕЂА; ЉУБАВ ПРЕМА ОТАЏВИНИ? МОЖЕ, АЛИ ДА ЈА БИРАМ ПОЗУ;

Неки од графита п а р о д и р а ј у н а у к у:

ТЕОРИЈА РЕЛАТИВНОСТИ: ЈЕДНА ДЛАКА У СУПИ ЈЕ РЕЛАТИВНО МНОГО, А ЈЕДНА ДЛАКА НА ГЛАВИ ЈЕ РЕЛАТИВНО МАЛО; ЊУТН ЛАЖЕ! ЛАКЕ ПАДАЈУ БРЖЕ; НЕ ВЕРУЈЕМ ДА ПРИРОДНЕ КАТАСТРОФЕ МОГУ УНИШТИТИ СВЕТ. ЈА ВЕРУЈЕМ У НАУКУ; СТАТИСТИКА – ТО ЈЕ НАУ-

КА КОЈА ДОКАЗУЈЕ ДА ЂЕШ, АКО ТЕ СЕКИРОМ ПОДЕЛЕ НА ДВА ДЕЛА, У ПРОСЕКУ БИТИ МРТАВ; ЈЕДНОСТАВНО ЈЕ БИТИ НАУЧНИК – ТРЕБА САМО УОЧАВАТИ ДЕТАЉЕ. РЕЦИМО: ЗА РАЗЛИКУ ОД ДИЊЕ, ОВЦА ЈЕ РУТАВА. А И ВИШЕ СЕ ТРЗА НЕГО ДИЊА.

Неки од графита на врло шаљив начин дају к а р а к т е р и с т и к е појединих н а р о д а:

СРБИ ПРИПАДАЈУ ГРУПИ ТУЖНИХ СЛОВЕНА; БУГАРИ ПОСЛУЈУ САМО СА ЛЕВИМА; МАКЕДОНЦИ СУ СРБИ СА ПОГОЛЕМА ГОВОРНАТА МАНАТА; ДА СУ РИМЉАНИ БИЛИ ПРИМОРАНИ ДА УЧЕ ЛАТИНСКИ, НЕ БИ НИКАД НАШЛИ ВРЕМЕНА ДА ОСВАЈАЈУ СВЕТО; НАЈВЕЋЕ СРПСКЕ СИНОВЕ МАЈКЕ СУ РАЂАЛЕ ПОД ТУРЦИМА; ФРАНЦУЗ ПОСТАЈЕ ИМПОТЕНТАН КАДА СЕ УГРИЗЕ ЗА ЈЕЗИК; У ПАРИЗУ И МАЛА ДЕЦА ГОВОРЕ ФРАНЦУСКИ; МИ СМО НАЦИЈА ЈУНАКА. ТО НАМ ЈЕ НА НЕРВНОЈ БАЗИ; ЦРНОГОРСКО УДВАРАЊЕ: ЈА СЕ ТЕБИ СВИЂАМ, А ТИ МЕНИ; КАКО У БОСНИ ЗОВУ ХАРИЈА ПОТЕРА? ХАРИ ПОТЕР ХАРИ; ШТА КАЖЕ СРБИН МУСЛИМАНУ ЗА БАЈРАМ? БАЈРО СЕ РОДИ.

Као што је већ поменуто, к о н т е к с т је јако битан када су неки графити у питању, што можемо и видети у следећим примерима: БЕОГРАДЕ, ЧЕКАЈ МЕ, ВРАТИЋУ СЕ (зид у улици Змаја од Ноћаја 9); ПАЗИ, ГРАВИТАЦИЈАА-АА!!! (лифт у Браће Јерковића); КАКВА ХРАНА! СВА СРЕЋА ШТО ЈЕ НИСМО ЗГАЗИЛИ. (менза у „Лоли“).⁵

Неки од графита су обликовани у облику ш а љ и в и х п и т а л и ц а:

ЗНАТЕ ЛИ ГДЕ СЕ НАЛАЗИ СЛЕПО ЦРЕВО КОД ЖЕНЕ? ЧИМ УЂЕШ – ЛЕВО; КОЈИ ЈЕ ЦРНОГОРСКИ РЕКОРД НА 100 МЕТАРА? 67 МЕТАРА; КАКО СЕ НА СРПСКОМ КАЖЕ „БОЛЕСТ ЛУДИХ КРАВА“? ФЕМИНИЗАМ; КАКО КАНИБАЛИ ЗОВУ АТЛЕТИЧАРЕ? FAST FOOD.

Од оних који нам показују како то изгледа п а р о д и ј а на одређену врсту песме или данашњу употребу термина, која зна да буде неумесна и, врло често, нетачна: ХАИКУКУРИКУ – СУПА ЈЕ НА СТОЛУ / ТИ У МОМО СРЦУ / ТО-АЛЕТНИ ПАПИР НА КИШИ; БИО САМ БОГАТО, МЛИТАВО, РАЗМАЖЕНО ДЕРИШТЕ – ДОК НИСАМ УЗЕО ВУЈАКЛИЈУ! САДА САМ ХИПЕРСЕНЗИТИВАН.

Идвајају се и они графити који се односе на ш а љ и в е с а в е т е: ЦРКАВАЈТЕ ОД СМЕХА ДА БИСТЕ ДУЖЕ ЖИВЕЛИ; САМОУБИЦЕ! ПОКУШАЈТЕ СА БУМЕРАНГОМ; АКО НЕ УСПЕТЕ ПРВИ ПУТ, ПЛАЧИТЕ ОПЕТ; НЕ БУДИТЕ СУЈЕВЕРНИ, ТО ДОНОСИ НЕСРЕЋУ; НЕ ШАЉИТЕ ДЕЦУ У ШКОЛУ. ВРАТИТЕ СЕ.

У неким графитима се уочава а н т о н и м и ј а као врло ефикасан начин: ИСТИНА ЈЕ, ЛАГАЛИ СУ НАС; ДА БИ СЕ ОБЕЋАЊЕ ИСПУНИЛО, ОНА МОРА ДА БУДЕ ПРАЗНО; НАЈВЕЋИ ПОДВИГ ЈЕ ПРОЋИ КРОЗ ГУСТО НАСЕЉЕ СА РЕТКОМ СТОЛИЦИМ; НАЈДУЖИ ЈЕ ИСПИТ КОЈИ СЕ ПОЛАЖЕ У НАЈКРАЂОЈ СУКЊИ; НИЈЕ СВЕ ТАКО ЦРНО. БЕЛИ СЕ ДВОР; БИТИ ДОВОДИ ДО НЕБИТИ; НЕКАДА СЕ ОБЛАЧИЛА НА КРЕДИТ, А САДА СЕ СВЛАЧИ ЗА ГОТОВИНУ. С и н о н и м и ј а, као могућност алтернативног бележења, јавља се на плану реченице, па имамо пример: НИЈЕ ВАЖНО БИТИ ПРВИ. ВАЖНО

5 ПАЖЊА! АТТЕНЦИОН! НА СЛЕДЕЋОЈ СТРАНИЦИ НЕКИ ИДИОТ ЈЕ ПОДВУКАО ИМЕ УБИЦЕ! (на једној од почетних страна романа Агате Кристи, узетог из библиотеке); ЧЕКАЈУЋИ ГОДОА. БОЉЕ И ЊЕГА НЕГО АНУ! (из Бекетове књиге узете из библиотеке).

ЈЕ СТИЋИ ПРЕ ДРУГОГ. У примеру који следи уочавамо и е у ф е м и с т и ч к о и з р а ж а в а њ е, и то: ИМАО САМ НЕКОЛИКО НЕУСПЕЛИХ ПОКУШАЈА, АЛИ МНОГО ВИШЕ ПРОМАШАЈА.

У појединим графитима, жртвује се део фонијске или лексичке грађе, с тим што је н е е к с п л и ц и р а н и е л е м е н т лако одгонетљив. Поменуто изостављање, којим се не укида значење, имамо у примерима: МРЗМ СМГЛСНК; БОЉЕ СЕДАМ ПУТА СА СНЕЖАНОМ, НЕГО ЈЕДНОМ СА СЕДАМ ПАТУЉАКА; БОЉЕ ПЕТ ДО ДВАНАЕСТ, НЕГО НИЈЕДНУ ПОСЛЕ ЈЕДАН; ЛИЧНО МИСЛИМ ДА НИШТА ИЗОСТАВИО; ПОЛОВИЧАН ЈЕ ОНАЈ КОЈИ СВЕ ОСТАВЉА НЕДОВР; ЈЕДЕЊЕ И СПАВАЊЕ СУ ТРИ НАЈЛЕПШЕ ЗАНИМАЦИЈЕ.

Графити који се јављају као „о г л а с и“:

РОДАЈЕМ ПОРОДИЧНУ ГРОБНИЦУ. УСЕЉИВА ОДМАХ; ТРАЖИМ ДЕВОЈКУ СА АУТОМОБИЛОМ – ПОЖЕЉНА ФОТОГРАФИЈА АУТОМОБИЛА; ИЗГУБИО САМ ДЕВОЈКУ. ПОШТЕНОМ НАЛАЗАЧУ СЛЕДИ ДУГ И НАПОРАН ЖИВОТ.

Оно што је јако важно за поједине графите, то је „п о т п и с“ који баца ново значење на исти:

ФУЈ, ШТО СМРДИ НА КУПУС. ДИОГЕН; БУДИМО У КОНТАКТУ. СОЧИВО; СЛОБИ ФАЛИ ПРИНЦИП! ГАВРИЛО; ДАЈЕМ СЕ. ИНЕС; У СОСУ САМ. ЂУФТА; ПАМТЕ ТЕ ЈЕДИНО АКО СИ ПРВИ. ПОСЛЕДЊИ МОХИКАНАЦ; ЦРНЧИМ КО ЈАПАНАЦ. БЕЛАЦ; МИРКО, ПАЗИ СЛАВКО. МЕТАК; ЈЕБ’О ЗИД! ЗИДОФИЛ; ЧЕСТО МЕ БОЛИ ГЛАВА. ЕКСЕР.

Поједини графити нам д и р е к т н о д е м о н с т р и р а ј у оно о чему говоре, па тако наилазимо на графите у којима, еуфоније ради, долази до н о м и н а ц и ј е и с т о г с а д р ж а ј а:

РАСЕЈАНОСТ ЈЕ КАДА НЕТО МОРАШ ДА НАПИШЕШ ДВА ПУТА ДА НЕ БИ ЗАБОРАВИО. РАСЕЈАНОСТ ЈЕ КАДА НЕТО МОРАШ ДА НАПИШЕШ ДВА ПУТА ДА НЕ БИ ЗАБОРАВИО; НЕРВИРА МЕ ШТО НАС ЖЕНЕ СТАЛНО ПОРЕДЕ СА ПОКВАРЕНИМ ГРАМОФОНСКИМ ПЛОЧАМА! ЗАР ПОСТОЈЕ НЕКЕ СЛИЧНОСТИ? ПОСТОЈЕ НЕКЕ СЛИЧНОСТИ? ПОСТОЈЕ НЕКЕ СЛИЧНОСТИ? ПОСТОЈЕ НЕКЕ СЛИЧНОСТИ; НАЈВИШЕ ВОЛИМ ДА ОБОЖАВАМ ПЛЕОНАЗАМ; ЖИВОТ ЈЕ ТОВИЖ АКО ТИ ИДЕ НАОПАЧКЕ; КО РАДИ ТАЈ И ГРОШИ.... („ЛАПСУСИ СУ ГРИШКЕ У ГОВИРУ И ПУСАЊУ“).

Врло је карактеристична д в о ј е з и ч н о с т и л и д в о к у л т у р н о с т, односно преплитање двају и више језика, и то најпре енглеског и српског, као и игравање на граматичком плану и на плану позајмљивања речи из других језика: NO FUTURE ДО ПРЕКОСУТРА; НЕ ВОЛИМ КОКИЦЕ. У СТВАРИ УОПШТЕ НЕ ВОЛИМ ДЕМИНУТИВЕ; НАЈБОЉИ ЈЕ СУПЕРЛАТИВ; СКР. ЈЕ СКР. ЗА СКР; ИМА ЛИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ТУРЦИЗАМА? ЈОК, БРЕ.

Од оних који се јављају као в а р и ј а ц и ј а на разне п р о т е с т н е н а т п и с е, издвајају се следећи графити: СМРТ ФАШИЗМУ, СЛОБОДА-РАД 1:0; ДОЛЕ ВЛАДА! ВЛАДО, ИЗВИНИ; СМРТ ФАШИЗМУ! А И ТЕБИ ДРУЖЕ.

Као пример за ш а љ и в у г р а д а ц и ј у, имамо графит – ПОВУЦИ, ПОТЕГНИ, ПОЖИВИ, ОТЕГНИ. Бројне су о н о м а т о п е ј е, као савршен пример изоморфизма, па као пример издвајамо следећи графит: АВ, АВ, АВ – ОДЛОМАК ИЗ ЈЕДНОГ ЛАВЕЖА.

III ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. *Општи поглед на основне перспективе у рагу*

Једна од карактеристика графита је синкретизам, односно спој различитих уметности, па тако наилазимо на преплитање графита са музиком, филмом, сликарством, књижевношћу и другим уметностима. Заступљене су многе стилске фигуре, а највише хипербола, копмарација, епитети, градација, оноματοпеја и друге. Графити су преплављени хумором и иронијом, обртима, антитезама већ постојећих облика, као и намерном наивношћу самих аутора.

Дејвид Кристал, у оквиру „Контекстуалног идентитета”, напомиње да се етнографија комуникације углавном усредсређују на проучавање говорних догађаја, али да се не сме изгубити из вида то да различите активности писаног језика умногоме показују утицај контекста, с обзиром на то да нам се „нуде” визуални контрасти писаног медија. У поднаслову „Дијалoшки материјали”, аутор наводи податак да у многим језичким активностима, идентитет визуалног варијетета зависи и од активног учешћа корисника, остављајући простора за попуњавање или пружање могућности за одговарање својом речима. Кристал врши поделу сврставајући упитнике, званичне образце, дневнике, канцеларијски материјал – у прву, а графите, писма, дописнице и циркуларе – у другу групу (1987: 54–55).

Графити су нека врста примењене уметности, која се „нуди” као извесни експонати са истоименом функцијом. За разлику од других уметности, чија се дела налазе у библиотекама, музејима и сличним местима, графити су на ветрметини и у директном контакту са људима. На отвореном простору, са елементима иконичког, и они сами отворени су за бројне дискусије. Зидови служе за својеврсно фабриковање мисли. Један нам графит поводом тога и поручује: **ИДИТЕ ДО НАЈБЛИЖЕГ ЗИДА И БУДИТЕ СВОЈ ИЗДАВАЧ ГРАФИТА!**

Карактеристично је и поигравање на разним плановим, али и када су перспективе у питању. Има и оних који се баве релативизовањем историје, односно имају оспоравајући однос према истој (ПОБЕДА ЈЕ ЧИСТА КАО СУЗА, ЈЕР МРТВА УСТА НЕ ГОВОРЕ). Један графит нам показује потребу за променом правила: **ХТЕО БИХ ДА УПОЗНАМ ЧОВЕКА КОЈИ ЈЕ УШАО У ГИНИСОВУ КЊИГУ РЕКОРДА ПО БРОЈУ НЕУСПЕШНИХ ПОКУШАЈА ДА УЋЕ У ЊУ.** Бројни су они који директно увлаче самог посматрача у суптилну игру: **ДА ЛИ ЗНАШ ШТА ЈЕ БОГ РЕКАО ДОБРИМ ЉУБАВНИЦИМА? НАРАВНО ДА НЕ ЗНАШ.** О графитима можемо говорити као о својеврсном медију који настаје из потребе за бегом од преовладајућих парадигми. Екстравагантност је оно што, између осталог, карактерише графите, као и хетерогеност, самим тим што кроз графите проговара мноштво.

Споменимо, још једном, научника Бартмињског, који инсистира на појму језичке слика света. У овирu поднаслова „Појам језичке слике и начини његове операционализације”, између осталог, закључује да је „ЈСС субјективна интерпретација реалног света која креира „другу стварност” културног карактера, различиту од слике реалног света коју описује наука; ЈСС је релативизиована у односу на прихваћен систем вредности, тачку гледишта и перспективу субјекта” (Бартмињски 2011: 68).

Говорећи о графитима, говоримо заправо о поетици измицања, и поновног појављивања. Пролазност је оно што се намеће као једна од тема графита, али нам и они сами дочаравају тренутачност и пролазност. Бели зид као граница, као

немогућност, али, с дуге стране, као најсавршенија могућност коју можемо успоредити са белим папиром. Док неки оспоравају графите, други покушавају да продру у суштину истих.

Извори

- Богавац 1999: N. Bogavac, Nebojša (prir.), *Džaba ste krečili, grafiti*, Beograd: Neven.
 Богавац, Стаменић 2007: A. Bogavac, M. Stamenić, *Džaba ste krečili : novi grafiti 2*, Beograd: Libretto.
 Коцјан 2004: D. Kocjan, (prir.), *A onda je Nojevu barku presrela nuklearna podmornica, beografiti*, Beograd: Mono&Mañana.

Литература

- Андрић 1991: Д. Андрић, Пробне дефиниције графита, Београд: Књижевна критика: часопис за естетику књижевности, 2, 9 –10.
 Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свети*, Етнолингвистичке студије, Београд: СловоСлавиа.
 Божовић 1990: Р. Божовић, Запис о графитима, *Књижевна критика: часопис за естетику књижевности*, 2, Београд, 11 –15.
 Ђорђевић 2001: Р. Д. Ђорђевић, *Град и друштвене промене: поруке урбане културе*, Ниш: Бона фидес.
 Кристал 1987: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Нолит.
 Маширевић 1991: Б. Маширевић, Зидови палимпсести, Београд: *Књижевна критика: часопис за естетику књижевности*, 2, 27 –30.
 Пипер 2008: П. Пипер, О урбаног етнолингвистици, у: Пипер Предраг, Љубинко Раденковић (ур.) *Етнолингвистичка айроучавања српског и других словенских језика: у част академика Светлане Толстој*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 311 –323.
 Филиповић 1990: Ж. Филиповић, Немачки графити, Београд: *Књижевна критика: часопис за естетику књижевности*, 2, 44 –50.
 Хамовић 1990: З. Хамовић, Зашто граффити?, Београд: *Књижевна критика: часопис за естетику књижевности*, 2, 7 –8.
 Хачион 1996: Л. Хачион, *Поетика постмодернизма*, Нови Сад: Светови.

GRAFFITTI AS THE EXPRESION OF THE WALL

Summary

The subject of research in this work are graffiti with the focus on the scientific discipline which is only yet developing and it's called urban ethnolinguistics. The aim of this paper is to highlight the importance of urban ethnolinguistics and its full potential. We are going to be asking numerous questions – amongst others, if graffiti belong to a subculture or a culture. We are thinking about the graffiti as an open act, pointing out the equal importance to the sender of the message, as well as to the recipient as a constructive act of communication. The division of graffiti on themes such as love, philosophy, thoughtfulness, religion, sex/erotica, social, political awareness and others has been made. The results have shown that via the graffiti and language we question the authority (the unity, system, hierarchy and homogeneity). As the paper belongs to the theoretical part of the urban ethnolinguistics, we've used the descriptive, analytical-synthetic and the method of classification.

Key words: graffiti, urban ethnolinguistics, subculture/culture, sender(consumer), language in action

АУТОРИ

Ана Здравковић рођена је 1988. године у Гуприји. Завршила је Гимназију у Свилајнцу. Основне студије је завршила на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на студијској групи Енглески језик и књижевност. Мастер студије завршила је 2013. године на истој катедри. Студент је докторских студија, модул Наука о језику, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Области њеног интересовања су: синтакса, семантика, прагматика и методика наставе. zdravkovicana88@yahoo.com

Ана Матић рођена је 1989. године у Ваљеву. Дипломирала 2012. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, смер енглески језик и књижевност. На истом факултету идуће године завршила је и Мастер студије филологије на катедри за англистику. Одбранила је мастер рад под називом Примена теорије релеванције у настави енглеског као страног језика. Области интересовања: социолингвистика, методика наставе, теорије усвајања језика, теорија релеванције, анализа дискурса, родне студије. st.anchy@yahoo.com

Ана Тешић рођена је 1984. године у Београду. Дипломирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2008. године на Групи за италијански језик и књижевност. Уписала докторске студије школске 2008/2009. године на истом факултету, смер Наука о језику. Ради у Институту за српски језик САНУ на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“, у звању истраживач-сарадник. Области научног интересовања: романска филологија, етимологија, лексикологија и лексикографија, историја језика, семантика. tesicana@gmail.com

Бојана Герун рођена је у Пљевљима. Основне и мастер студије Српског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, где је тренутно студент прве године Докторских академских студија (модул Наука о језику). Области научног интересовања: лексикологија, етнолингвистика и методика наставе српског језика. gerun.bojana@gmail.com

Бојана Ђорђевић рођена је у Крушевцу 1983. године. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, одсек Општа лингвистика, 2006. године са просеком 9.61. Докторске студије на модулу Језик уписала је 2009. године, у оквиру којих ради на изради основа формалне граматике српског језика употребом метаграматике. Њена област научног интересовања је аутоматска синтаксичка анализа. Живи и ради у Београду. bojana@lingvistika.org

Бојана Тулимировић рођена је 1987. године у Пожеги. Завршила је Шпански језик и хиспанске књижевности на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Мастер студије из области шпанског језика завршила је на Филозофско-филолошком факултету Универзитета у Гранади. На истом универзитету завршила је и мастер студије из области педагогије и учења страних језика. Студент је прве године докторских студија на поменутом универзитету. Учесница је бројних међународних скупова и конгреса. Члан је Удружења за примењену лингвистику шпанског језика, Удружења за учење шпанског језика као страног и Међународног удружења хиспаниста. Области научног интересовања: фразеологија, примењена лингвистика, социолингвистика. btulimirovic@gmail.com

Вања Миљковић рођен је 1988. године. Основне и мастер студије завршио на Катедри за српски језик Филолошког факултета, где тренутно похађа докторске студије. 2010. додељена му је награда „Др Петар Ђукановић“ за истраживање „Природа акцента у говору Суботице“. Ради као истраживач на Институту за српски језик. Стручни је сарадник програма лингвистике у Истраживачкој станици Петница. Области интересовања: когнитивна лингвистика, семантика, синтакса, дериватологија, лексикологија, акцентологија, лингвистика јавне комуникације, наратологија.

Весна Стевановић дипломирала је 2006. године, на Техничком факултету у Чачку, одсек Техника и информатика. Мастер студије за е-учење, завршила 2010. године на истом факултету. Студент друге године докторских академских студија Факултета информационах технологија у Београду. Интересовања: методика наставе, примена ИТ у настави и учењу, е-учење. vesna.stevanovicprk@gmail.com

Драгана Василијевић рођена је 1989. у Београду. Завршила је основне студије на студијским профилима Руски језик и књижевност и Украјински језик, књижевност, култура и завршила мастер студије одбранивши мастер рад Дискурс политичке рекламе у српском, руском и украјинском језику на Филолошком факултету. На истом факултету тренутно је уписана на прву годину докторских студија, модул „Језик“ и учествује у извођењу наставе на Катедри за славистику. Као стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја укључена у пројекат „Језик, фолклор и миграције на Балкану“ под руководством др Биљане Сикимић. Области ужег научног интересовања: политичка лингвистика, критичка анализа дискурса, руски језик као страни. draganaukrajinistika@gmail.com

Драгана Вучковић рођена је 1989. године у Јагодини. Основне и мастер академске студије Француског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, где је такође студент Докторских академских студија, смер Наука о језику. Учествовала је на лингвистичким конференцијама одржаних у Загребу (СТУЛИКОН, 2012) и Крагујевцу (DEAF2, 2013 и Млади филолози Србије 2014). Поља научног интересовања су јој: лингвостилистика, анализа дискурса, компаративна лингвистика, семантика, прагматика. dragana.vuckovic@hotmail.com

Драгана Ђурић рођена је 1986. године у Београду. Завршила је Филолошки факултет Универзитета у Београду, смер Српска књижевност и језик. На истом факултету 2013. године уписала је докторске академске студије, модул Српски језик. Области интересовања: историја српског језика, дијакрона социолингвистика, етнолингвистика.

Екатерина Волкова рођена је 12. фебруара 1990. г. у Петропавловск-Камчатском (Русија). Основне студије уписала је 2007. у Волгограду на Одсеку за руски језик и књижевност. Дипломирала је јуна 2011. Тема дипломског рада била је Лирика Н. С. Гумиљова као уметничка декларација естетске позиције писца. Исте године уписала је мастер-студије на Државном универзитету у Санкт-Петербургу, Одсек за словенске језике. У јуну 2013. одбранила је мастер рад под насловом Глаголска варијантност у српским пословицама. Сада је студент прве године докторских студија на Филолошком факултету у Београду, профил Српски језик. Током 2013–2014. школске године била је ангажована као студент-де-

монстратор на Катедри за славистику, група за руски језик и књижевност. Области интересовања су јој: лексикологија, фразеологија, паремиологија, превођење, контрастивна анализа српског и руског језика. kronazo@mail.ru

Жељко Степановић рођен 1985. године у Београду. Дипломирао на Филолошком факултету у Београду 2008. године на Групи за пољски језик и књижевност. Уписао докторске студије 2009. године на истом факултету, смер Наука о језику. Ради у Институту за српски језик САНУ на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“, у звању истраживачсарадник. Области научног интересовања: словенска филологија, етимологија, лексикографија, лексикологија, дијалектологија. zhelhko@gmail.com

Иван Фашко рођен је 1987 у Банској Бистрици, Словачка. Магистар је српске филологије и студент на магистарским студијама словачке филологије на Јагелонском универзитету у Кракову у Пољској. Студирао је историју, а интересује се за транслатологију, компаративну лингвистику, те историју и културу војвођанских Словака. Ради као коректор и преводацац. ivan.fasko@gmail.com.

Ивана Георгијев рођена је у Београду, 1988. године. Сарадница у настави и докторанткиња на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Дипломирала је 2011. године на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета, где је завршила и мастер студије 2012. године, а 2013. завршила је мастер студије на Факултету политичких наука (смер Новинарство). Током студирања била је стипендисткиња Министарства просвете. Области њеног научног интересовања су социолингвистика, примењена лингвистика, студије културе и рода, сефардске студије. ivana.georgijev@gmail.com

Ивана З. Митић рођена је 1988. године у Лесковцу. Завршила је основне и мастер студије српског језика на Департману за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Студент је докторских студија, смер Наука о језику, Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Од септембра 2013. године до јуна 2014. године радила је као асистент у настави на пројекту „Унапређење језичких вештина мањинског становништва на југу Србије“, који је спровела Мисија ОЕБС у Србији. Области њеног интересовања су формална семантика, генеративна синтакса, синтакса, морфологија, методика усвајања језика као страног и нематерњег. ivana.mit88@gmail.com

Иконија Анђелић уписала је докторске студије на Филозофском факултету у Новом Саду, где је дипломирала на катедри за германистику. Бави се телевизијским новинарством. Област научног интересовања: превођење, контрастивно проучавање језика, историја језика. ikonijatv@gmail.com

Јелена Јосијевић рођена је 1987. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу на студијској групи за енглески језик и књижевност. Од 2013. године је на докторским студијама из филологије (модул: Наука о језику) на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу и тренутно је на трећој години докторских студија. Област интересовања: социолингвистика. jelenajosijevic@yahoo.com

Јелена Ковач рођена је 1983. године у Сарајеву. Године 2011. завршила је основне студије на Филолошком факултету у Београду, а наредне године и мас-

тер студије истом факултету. Од 2012. године похађа докторске студије и ради као сарадница у настави на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Области њеног интересовања су социолингвистика, примењена лингвистика, когнитивна лингвистика и сефардске студије. kovac.jelena@gmail.com

Јована Марић завршила је основне и мастер студије на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за француски језик и књижевност. Превела је три књиге са француског на српски језик од којих су две већ објављене: „Тајне историје и велике енгиме“ Филипа Делорма и атлас за децу под називом „Мој први атлас“. Тренутно је студент докторских академских студија на матичном факултету, на модулу Наука о језику. Области научног интересовања: семантика, модалност, когнитивна лингвистика и традуктологија. jovsica@gmail.com.

Јована Томић рођена је 1984. у Крагујевцу. На Филолошко-уметнички факултет, смер француски језик и књижевност, уписала се школске 2003/2004, где је и дипломирала септембра 2007 са просечном оценом 8, 86. Школске 2011/12 радила је на евалуацији уџбеника Et toi? из француског као другог страног језика за издавачку кућу Klett. У јуну 2014. Одбранила је мастер рад Interlangue des élèves serbes apprenant le français comme la langue seconde на Универзитету Montpellier2 у Монпељеу. Тренутно је на трећој години докторских студија, на смеру за науку о језику, Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу са просеком 8, 45. Поља научног интересовања: компаративна лингвистика, теорије превођења, усвајање језика. toma_kg@hotmail.com

Марија Глишић рођена је 1987. године у Крагујевцу. Студент је треће године докторских студија на смеру Наука о језику на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Добитник је стипендије Министарства науке и просвете и ангажована је на пројекту 178014: Динамика структура савременог српског језика. Области научног интересовања: синтакса и семантика. bglisic85@gmail.com

Марија Јовић дипломирала је 2004. године на Филозофском факултету у Београду, одсек Енглески језик и књижевност. Студент прве године докторских академских студија Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, смер Наука о језику. Интересовања: методика наставе енглеског језика, транслатологија, анализа дискурса. aquila@beotel.net

Марина Шафер рођена је 1989. године у Суботици. Основне академске студије (Српска филологија: Српски језик и књижевност) и мастер академске студије (Српска филологија: Српски језик и лингвистика) завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, а потом је 2013. године уписала докторске студије, смер: Српски језик и књижевност, модул: Језик. Поља интересовања: синтакса и семантика савременог језика, морфологија, дијалектологија. safer.marina@gmail.com

Маријана Богдановић рођена је 1988. године у Ваљеву. Основну школу и гимназију је завршила у родном граду. Дипломирала је 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Групи за српски језик и књижевност. Мастер студије, модул Српска филологија, завршила је на истом факултету 2013. године. Исте године је уписала докторске студије на Филолошком факултету у Београду, на модулу Српски језик. Ради у Институту за српски језик САНУ

на пројекту Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. Области научног интересовања: лексикологија, лексикографија, семантика. Marijana.Vogdanovic@isj.sanu.ac.rs; marijanabogdanovic01@gmail.com.

Маријана Вучковић рођена је 1983. године у Крагујевцу. Дипломирала је 2006. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на групи за енглески језик и књижевност. Мастер студије завршила је на факултету Образовних наука на Универзитету у Нотингему (School of Education, The University of Nottingham, UK) на групи Настава енглеског језика код ученика којима енглески није матерњи (Teaching English to Speakers of Other Languages). Тренутно је на докторским студијама на Филолошком факултету у Београду, смер Методика наставе језика. Њена интересовања обухватају утицај фидбека на усвајање страног језика као и интеракцију у учионици. Од 2009. Године ради у ОШ „Дуде Јовић” у Жабарима. nottmarijana@yahoo.com

Марко Божовић рођен је 1988. године. Дипломирао је 2011. године на Катедри за оријенталистику Филолошког факултета у Београду, смер Јапански језик и књижевност. На истом факултету 2012. године завршио је мастер студије на матичној катедри. Учествовао је на две међународне конференције, има три објављена рада и два у штампи. Области научног интересовања: ортографија, когнитивна наука, социолингвистика (језичке политике и језичко планирање). marko.bozovic@filoloski.rs

Марко Стојиљковић рођен у Зајечару 1990. године. Дипломирао 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу на студијској групи за шпански језик и хиспанских књижевности. Тренутно студент мастер студија такође на одсеку за шпански језик и хиспанских књижевности. У Истраживачкој станици Петница је 2014. године као сарадник и предавач учествовао на летњем семинару за лингвистику. Поља научног интересовања: фразеологија, прагматика, критичка анализа дискурса, традуктологија, генеративна граматика. senarius_5@yahoo.com

Мартина Ецлер-Паску (Martyna Ecler-Pasku) рођена је 1987. у граду Тарновске Гори у Пољској. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Ополу 2011. године на смеру Славистика на Групи за српски језик. Одбранила је мастер рад из области лингвистике са темом Превод српских дијалога на пољски језик у роману „Руски конзул“ Вука Драшковића, под менторством проф. Владислава Лубаша. Исте године уписала је Докторске студије на матичном факултету, смер Лингвистика. Тренутно припрема докторску дисертацију из области транслатологије о превођењу властитих имена у књижевном делу. Области научног интересовања: семантика, социолингвистика, транслатологија, етнолингвистика, ономастика и језичка политика.

Маша Петровић рођена је 1987. године у Ужицу. Завршила је Шпански језик и хиспанске књижевности на Катедри за хиспанистику Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Мастер студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду на групи за Шпански језик, хиспанске књижевности и културе. Тренутно је студент треће године докторских студија из филологије, на језичком модулу. Учесница је бројних конференција и

научних скупова. Аутор је неколико радова објављених у домаћим часописима. Од октобра 2012. године ради као асистент за шпански језик на Катедри за хиспанистику Филолошко-уметничког факултета. Области научног интересовања: фразеологија, савремена проучавања језика, примењена лингвистика, традуктологија. masa.petrovic@yahoo.com

Мила Драгић рођена је 1989. у Сомбору. Основне и мастер академске студије завршила је на Филозофском Факултету у Новом Саду, смер Српска филологија: Српски језик и књижевност. Тренутно је студент прве године докторских студија Језик и књижевност, Модул: Језик, на истом факултету. Током основних и мастер академских студија учествовала је на студентским лингвистичким конференцијама са радовима Концепт страха у српској фразеологији и Анализа дијалекта у приповеткама из Антологије савремене буњевачке књижевности Липота наши ричи, у коауторству. Тренутно је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Њена научна интересовања обухватају синтаксу и семантику савременог српског језика, лексикологију и когнитивну лингвистику. milasombor@hotmail.com

Милан Тодорвић рођен је у Чачку 1989. Након положених Cambridge ESOL Examination тестова схвата уписује енглески језик на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, где завршава основне и мастер студије студије је са просечном оценом 9,56. Сфере његовог академског интересовања обухватају како студије књижевности тако и студије из области методике, педагогије и прагматике. Тренутно је студент докторских студија на ФИЛУМ-у, одсек Језик. mico_todorovic@yahoo.com

Милана Додиг завршила је француски језик и књижевност на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. На матичном факултету ради као асистент за ужу научну област француски језик и тренутно је на завршној години докторских студија на Одсеку за лингвистику. Пријавила је тему докторске дисертације под називом Кондиционал у француском и његови значењски еквиваленти у српском језику, коју ради под руководством менторке проф. др Тијане Ашић. Поља интересовања су јој: семантика, компаративна лингвистика, социolingвистика, прагматика.

Милена Видосављевић рођена је 1988. у Призрену. Основне академске студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету 2011. године, студијска група Шпански језик и хиспанске књижевности. Мастер академске студије завршила је на истом факултету 2014. године, одбранивши мастер рад под називом Развој интеркултуралне комуникативне компетенције у настави шпанског језика. Члан је Друштва хиспаниста из Београда. Тренутно ради као професор шпанског и енглеског језика у приватним школама у Нишу. Области њеног научноистраживачког рада су: примењена лингвистика, општа педагогија, методика наставе страних језика, методика наставе шпанског језика. mika_vido_88@yahoo.com

Милена Костић докторанд је на трећој години докторских студија на модулу Језик на Филолошком факултету у Београду, где је претходно завршила основне (2010) и мастер студије (2011) на Катедри за енглески језик и књижевност. Запослена је у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду.

Основно поље научног интересовања јој је анализа дискурса из чега је радила и мастер рад на тему Анализа манипулативног дискурса у српским и енглеским рекламама. Поред тога, занимају је следеће области: модалност, когнитивна лингвистика, социолингвистика и образовање, из којих има написане и објављене радове. Учествује на домаћим и међународним конференцијама из области лингвистике. Има вишегодишње искуство у настави језика. milenakostic09gmail.com.

Милица Ђуричић је сарадница у настави и докторанткиња на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду. Године 2011. завршила је основне студије, а наредне године и мастер студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за иберијске студије. Током студирања била је стипендисткиња Министарства просвете, као и Министарства омладине и спорта и Фонда за младе таленте Републике Србије. Од 2013. године стипендисткиња је Министарства просвете, науке и технолошког развоја и учествује на пројекту Књижевство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године. Њене области интересовања обухватају социолингвистику, родне студије, примењену лингвистику и сефардске студије. milica.djuricic@gmail.com

Милица Кочовић рођена је 1988. године у Крагујевцу. Дипломирала је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (2011), на Катедри за англистику, где је затим завршила и мастер студије (2012). Студент је друге године докторских студија, на смеру Наука о језику, на истом факултету. Области научног интересовања: методика наставе енглеског језика, примењена лингвистика, педагогија, психолингвистика и транслатологија. milicak@hotmail.com

Милица Милашиновић рођена је 1987. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије Француског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Године 2011. уписала је на истом факултету докторске студије и тренутно је на завршној години модула Наука о језику. Од 2012. године, као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја, ангажована је на пројекту Динамика структура савременог српског језика (178014). Области научног интересовања: семантика, контрастивна лингвистика, социолингвистика. milica.milasinovic@hotmail.com

Милица Мимовић рођена је у Косовској Митровици 1987. године. Дипломирала је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини 2006. године, на Катедри за српски језик и књижевност. Докторске студије, модул Наука о језику уписује 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутно ради као асистент на Филозофском факултету у Косовској Митровици на матичној катедри. Области њеног интересовања су синтакса и стилистика. milica.mimovic@yahoo.com

Милош Спасовић рођен је 1989. године у Крагујевцу. Мастер студије завршио је 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а тема његовог мастер рада била је Временске употребе кондиционала у француском језику. Исте године уписао се на докторске студије на истом факултету, смер Наука о језику. Од априла 2014. године ради као асистент на катедри за романистику Филолошко-уметничког факултета. Учествовао је на неколико лингвистичких конференција и објавио неколико радова. Поља његовог научног интересовања

су: морфосинтакса, семантика, прагматика, лексикологија француског језика и контрастивна анализа. spasovicmilos@gmail.com

Наталија Живковић рођена је 1982. год. у Крагујевцу. Дипломирала је 2006. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, студије у Крагујевцу. Тренутно је студент докторских студија, смер Наука о језику, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Бави се и преводилачким радом, што је и област њеног стручног и научног интересовања. Превела је књигу „Арташастра о политичком и друштвеном уређењу Индије. natalijaialeksa@yahoo.com

Соња Миловановић рођена је 1979. у Београду. Основне студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на смеру Српски језик и књижевност. Тренутно је на докторским студијама на Филолошком факултету, смер: Језик. Бави се новинарством и научним радом. Стручна интересовања: стилистика, лингвостилистика, семантика, прагматика, социолингвистика. sonja.kovljanic@gmail.com

Стеван Мијомановић рођен је у Београду 1987, докторанд је на другој години докторских студија на модулу Језик на Филолошком факултету у Београду, где је претходно завршио основне студије (2010) и мастер студије (2012) на Катедри за енглески језик и књижевност на тему Прагматички механизми и хумор. Основно поље научног интересовања му је когнитивна лингвистика. Поред тога занимају га следеће области: модалност, прагматика, теорија појмовних метафора, фонетика, историјско семантичка промена. stevan.mijomanovic@gmail.com

Стефан Тодоровић рођен је 1988. у Јагодини. Основне и мастер студије Српског језика и књижевности завршио је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, где је тренутно студент друге године Докторских академских студија (модул Наука о језику). Од 2013. године, као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, ангажован је на пројекту Динамика структура савременог српског језика (178014). Учествовао је на неколико студентских, домаћих и међународних конференција. Области научног интересовања: синтакса српског језика, стилистика српског језика, урбана етнолингвистика. stodorovic@rocketmail.com.

Тамара Лутовац рођена је 1989. године у Краљеву. Дипломирала је 2012. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Мастер рад под називом Фонетске и фонолошке одлике језика писама турског султана Мурата II Дубровнику одбранила је 2013. године. Тренутно је студент друге године Докторских студија из српског језика и књижевности (модул Језик). Од фебруара 2014. године ради као асистент за ужу научну област Дијакхронија српског језика на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Област интересовања: историја српског језика. lutovactamara@gmail.com.

Тијана Бибердзић рођена је 1986. године у Крагујевцу. Дипломирала 2010. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, смер Енглески језик и књижевност. Од исте године је студент докторских студија, смер Наука о језику, на истом факултету. Области научног интересовања: семантика, методика наставе енглеског језика и превођење. tijana.biberdzic@hotmail.com

Тијана Божовић рођена је 1986. године у Крагујевцу. Основне студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, одсек Српски језик и књижевност. Студент је треће године Докторских студија на истом факултету, модул Наука о језику. Област интерсовања: морфологија, синтакса и стилистика српског језика.

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

Коректура
Тања Танасковић

За издавача
Проф. др Иван Коларић
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредници
Стефан Секулић

Штампа
Занатска задруга
„Универзал”, Чачак

ISBN 978-86-85991-74-5

Тираж
200

